LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS INSTITUTAS

JUOZAS
BALČIKONIS

Rinktiniai raštai

I

VILNIUS „MOKSLAS" 1978

4L
Ba 216

Redakcinė komisija:
ANTANAS LYBERIS
VYTAUTAS MAŽIULIS (pirm.)
KAZYS ULVYDAS

Sudarė
ALDONAS PUPKIS

B $\frac{70103—166}{M\ 854(10)—78}$ 150—78

© Leidykla „Mokslas", 1978

PRATARMĖ

Lietuvos TSR Mokslų akademijos akademiko, respublikos nusipelniusio mokslo veikėjo, profesoriaus Juozo Balčikonio „Rinktiniai raštai" leidžiami Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1970 m. kovo 24 d. nutarimu dėl Balčikonio atminimo įamžinimo.

Į pirmąjį „Rinktinių raštų" tomą chronologiškai sudėti svarbiausi mokslininko lietuvių kalbos straipsniai iš leksikografijos ir leksikologijos, akcentologijos, gramatikos, kalbos kultūros, mokslo veikalų ir disertacijų recenzijos. Į raštus neįeina smulkios Balčikonio lingvistinės pastabos, taip pat dalis leksikografijos populiarinamųjų straipsnių. Iš disertacijų recenzijų atrinktos tos, kurios turi daugiau mokslinės vertės. Daug Balčikonio darbų skelbiama pirmą kartą iš rankraščių.

„Rinktinių raštų" I tome spausdinamas įžanginis straipsnis, kuriame aprašomas Balčikonio gyvenimas ir mokslinė veikla, apibūdinami jo darbai. Redakcijos Pastabose tomo gale pateikta bibliografinių nuorodų ir redakcinės komisijos nuomonė dėl atskirų Balčikonio teiginių. Tomas iliustruotas nuotraukomis.

II raštų tome bus spausdinamos Balčikonio lietuvių kalbos paskaitos, straipsniai apie kalbininkus, rašiniai iš pedagogikos ir tautosakos, taip pat laiškai ir rodyklės.

Juozo Balčikonio „Rinktiniai raštai" supažindins mūsų visuomenę su žymaus kalbininko darbais, padės jai kelti savo kalbos kultūrą, bus naudingi lietuvių kalbos mokytojams, dėstytojams, spaudos darbininkams, mokslus einančiai jaunuomenei, visiems, kurie domisi lietuvių kalbos dalykais.

Leidinys apsvarstytas Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslinėje taryboje. Prie jo rengimo ir gerinimo savo pastabomis ir patarimais ypač daug prisidėjo akad. Kostas Korsakas.

JUOZAS BALČIKONIS

Gyvenimas

Žymus lietuvių kalbininkas — mokslininkas, pedagogas, vertėjas — Juozas Balčikonis gimė 1885 m. kovo 25 d. (senuoju kalendoriumi kovo 12 d.) Ėriškiuose (dab. Panevėžio raj.), gausioje valstiečių šeimoje.

Prano ir Marijos Balčikonių šeimoje gimė 8 vaikai. Trys broliai mirė maži, dvi seserys — jaunos, o Juozas, metais už jį jaunesnis Jonas ir penkeriais jaunesnė Kotryna Nefienė išgyveno gražų amžių. Didelė šeima vertėsi nelengvai, todėl padėti vaikams eiti mokslą nelabai išgalėjo. Dar sunkiau pasidarė, netekus maitintojo, — tėvas mirė, kai Juozas buvo IV klasės mokinys.

Skaityti Juozas išmoko namie. Ir pirmasis mokslas slaptoje kaimo mokykloje nekiek padidino jo išsilavinimą. Mokykloje, kuri buvo Žvirblių kaime (šalia Ėriškių), mokė Vincenta Kranauskaitė. Ją vėliau mokslininkas dažnai prisimindavo, lankydavo, siųsdavo jai savo knygų.

1895 m. Balčikonis pradėjo lankyti Ramygalos pradinę mokyklą. Mokytis buvo sunku: vaikai nesuprato rusų kalbos, nes mokytojai lietuviškai nemokėjo, todėl, kaip pats prisimena, „visus mokslus ėjo negreit". Baigęs mokyklą, laikė egzaminus Panevėžyje, kad galėtų stoti į gimnaziją. Juos išlaikęs ir vasarą dar pasimokęs Ramygaloje pas savo mokytoją Artiuką, tais pačiais 1898 m. įstojo į Panevėžio realinę gimnaziją.

Panevėžio realinė gimnazija buvo atidaryta 1882 m. — pradėjo mokslą pirmosios dvi klasės. Vėliau klasių vis prisidėdavo, bet paskutinė įsteigta tik 1902 m. Lietuvių toje mokykloje, kaip ir kitose, buvo nedaug. Antai Balčikonis tvirtina, kad 1901—1902 m. m. iš 218 realinės gimnazijos mokinių lietuvių buvę ne daugiau kaip 30.

Tų laikų realinėse gimnazijose vyravo tikslieji mokslai, nebuvo dėstoma nei graikų, nei lotynų kalba. Iš užsienio kalbų buvo mokoma vokiečių (nuo I klasės) ir prancūzų (nuo II). Viskas buvo dėstoma rusų kalba, neišskiriant nė tikybos. Mokiniai tarpusavyje kalbėdavo lenkiškai: jų supratimu, lenkai ir lietuviai sudarantys vieną tautą ir lietuvių kalba tetinkanti tol, kol išmokstama lenkiškai. Ir pats Balčikonis, nenorėdamas atsilikti nuo kitų, išprašęs iš tėvo pinigų ir nusipirkęs lenkišką maldaknygę.

Tačiau nacionalinio lietuvių liaudies sąjūdžio atgarsiai vis dažniau pasiekdavo mokinius, daugelio sąmonėje ėmė žiebtis nacio-

nalinio susipratimo kibirkštys. Balčikoniui didžiausią įspūdį padarė lietuvių spauda. 1899 ar 1900 metais viešėdamas pas dėdę Pavinkšnyje (6 km nuo Ramygalos), pirmąkart gavo į rankas „Tėvynės sargą", kurio net vardo nebuvo girdėjęs. Skaityti sekęsi sunkiai, bet vis dėlto supratęs, kad lietuviai yra atskira tauta, kad ta tauta nori išlaikyti savo kalbą, kad ji turi savo laikraštį.

Augant nacionaliniam sąjūdžiui, Panevėžyje ėmė rastis lietuvių kultūros židinių. Bene pirmasis toks židinys susikūrė dantų gydytojos Julijos Janulaitytės (vėliau Jono Biliūno žmonos) namuose. Nuo 1902 m. apsigyvenusi Panevėžyje, ji net gatvėje nevengusi kalbėti lietuviškai ir tuo labai stebinusi visus aplinkinius. Prieš vienas atostogas Balčikonis iš jos gavęs įvairių naujausių lietuvių spaudinių per 30 egzempliorių, tad vos spėjęs per dvi savaites perskaityti.

Šalia nacionalinio sąjūdžio vis labiau augo ir stiprėjo socialinio išsivadavimo kova. Jau pirmosios buržuazinės demokratinės revoliucijos išvakarėse Balčikonį pasiekė ir pažangi spauda, ir plačiai sklindančios revoliucinės idėjos. Mokiniai platindavo atsišaukimus, gautus daugiausia iš J. Janulaitytės rankų. Panevėžio realistai, kupini revoliucijos nuotaikų, net ryžosi veikti organizuotai. 1904 m. rudenį savo mokyklos direktoriui ir apskrities mokslo globėjui jie įteikė peticijas, kuriose reikalavo, kad mokytis būtų priimama be tautybės ir tikybos skirtumo, kad mokiniai būtų atleisti nuo policijos ir gimnazijos valdžios priežiūros, kad sumažintų mokestį už mokslą, imtų dėstyti lietuvių ir lenkų kalbą bei literatūrą ir kt.

Mokytis realinėje gimnazijoje Balčikoniui buvo nelengva. Iš namų pagalbą gavo nedidelę, todėl ir apdaras buvo menkesnis už kitų, ir butas samdomas pigesnis, ir vadovėliai perkami jau vartoti; mirus tėvui, turėjo verstis vien iš savęs, daugiausia iš privačių pamokų. Todėl ir mokėsi vidutiniškai: nuo kitų neatsiliko, bet ir iki pirmūnų buvo toloka. Jo brandos atestate, išduotame 1905 m. birželio 4 d.[1], daugiausia ketvertų, trejetai iš rusų ir prancūzų kalbų bei fizikos.

Norėdamas stoti į aukštąją mokyklą, Balčikonis dar mokėsi Panevėžio gimnazijos papildomoje, septintoje, klasėje (1905.VIII—1906.VI) ir gavo jos baigimo pažymėjimą, su kuriuo įgijo teisę stoti į aukštąją mokyklą.

Mokykla ir aplinka suformavo svarbiausius jo charakterio bruožus: nepaprastą atsidėjimą pradėtam darbui, atkaklų savo pažiūrų gynimą, pažangų požiūrį į nacionalinius ir socialinius reiškinius. Mokykloje jis įsisąmonino, kad svarbiausia gyvenimo jėga yra liaudis, kad to meto sodžiaus žmonės yra tikrieji nacionalinės kultūros saugotojai. Tos idėjos ryškios ir jo pirmuosiuose rašiniuose bei korespondencijose laikraščiams. Nėra tiksliai nustatyta, kada paskelbta pirmoji Balčikonio korespondencija. Tai bus buvusi

[1] Valstybinis Leningrado srities istorijos archyvas, f. 14, ap. 3, b. 47056, l. 3.

bene 1906 m. pradžioje „Lietuvos ūkininke" Svyrūnėlio slapyvardžiu išspausdinta žinutė iš Panevėžio arba M-s kriptonimu pasirašyta informacija. Balčikonis, be to, iš redakcijos gavo Jono Jablonskio ranka rašytą atviruką, kuriame buvo kviečiamas ir toliau „ką rašinėti iš Panevėžio gyvenimo". Kitose to meto korespondencijose jis rašo apie revoliucines valstiečių nuotaikas, revoliucinį judėjimą, caro valdžios savavaliavimą ir represijas.

Anksti pajutęs lietuviškos lektūros trūkumą, dar mokykloje Balčikonis imasi vertimų. 1906 m. jis išverčia keturis Levo Tolstojaus apsakymėlius: „Metavojantysis[2] nusidėjėlis", „Mergytės išmintingesnės už senius", „Du broliu ir auksas" ir „Grūdas kaip vištos kiaušinis"[3]. Trys iš jų buvo išspausdinti „Lietuvos ūkininke" ir „Vilniaus kalendoriuje" 1906 m., ketvirtasis pasirodė 1908 m. Veikiausiai tuo metu išverstas ir didesnis Tolstojaus kūrinys „Krikšto sūnus"[4]. Vertimų kalba gana gera, ne prastesnė už to meto spaudos kalbą, bet kuo nors ypatingu iš kitų neišsiskiria.

Baigęs Panevėžio realinę gimnaziją, Balčikonis įstojo į Peterburgo universitetą. Bet prieš tai reikėjo išlaikyti lotynų kalbos egzaminą. Mokykloje tos kalbos nesimokęs, pasirengė savarankiškai ir 1906 m. rugpjūčio mėn. jį labai gerai išlaikė Peterburgo Larino gimnazijoje.

Nors ir būdamas realinės gimnazijos auklėtinis, Balčikonis norėjo studijuoti filologiją. Apsispręsti jam padėjo Jablonskis, su kuriuo pirmą kartą susitiko Panevėžio žemės ūkio parodoje 1906 metų gegužės mėnesį. Tačiau jis įstojo į teisės fakultetą. Matyt, nulėmė tas faktas, kad filologijai dar reikėjo būti išlaikius ir graikų kalbos egzaminą. Bet nuo pirmųjų studijų dienų jis lanko ir filologų paskaitas. Metus pasimokęs graikų kalbos (beje, mokėsi iš Kazimiero Būgos jam dovanoto E. Čiorno vadovėlio; su Būga susipažino 1907 m. rudens kelionėje į Peterburgą) ir išlaikęs egzaminą, nuo 1908 m. vasario 27 d. (sen. kal. vasario 14 d.) tapo filologijos fakulteto studentu.

Peterburgo universitete. Universitete Balčikonis energingai kibo į darbą. O suktis reikėjo sparčiai: suspėti studijuoti, rašinėti spaudai, versti, dalyvauti visuomenės veikloje, pagaliau užsidirbti duonos kąsnį. Labai gerai jis išlaiko egzaminus iš visų kalbos disciplinų (graikų, vokiečių kalbų, indoeuropiečių kalbų lyginamosios gramatikos), iš daugumo literatūros disciplinų, logikos ir psichologijos, be to, lanko graikų, lotynų, lenkų ir bulgarų kalbų seminarus, klauso rusų kalbos istorijos, bažnytinės slavų kalbos, rusų dialektologijos kursų. Balčikonis buvo nuolatinis Eduardo Volterio kursų klausytojas. Juose susipažino su lietuvių ir latvių literatūra, lietuvių tautosaka, prūsų kalbos gramatika,

[2] *Metavoti* sl. — atgailauti.

[3] Vertimai yra Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, f. 193, rš. 1127.

[4] Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 1—3114.

lietuvių kalbos gramatika, lankė XVII ir XVIII a. lietuvių tekstų seminarą.

Iš profesorių didžiausią poveikį Balčikoniui darė, be abejo, Volteris. Peterburgo universitete apie jį spietėsi lietuviai studentai, ir profesorius kaip įmanydamas jiems padėdavo. Jis vadovavo ir universiteto studentų Lituanistikos būreliui, kurio tikslas buvo moksliškai pažinti lietuvių kalbą, literatūrą, tautosaką, etnografiją, liaudies ūkį, statistiką. Balčikonis irgi lankė būrelį ir čia skaitė pranešimą „Apie laumę ir laimę lietuvių pasakose ir dainose".

Volteris labai vertino Balčikonį, skatino jį rinkti tautosaką, daug kur savo darbuose yra pasinaudojęs jo pateiktais lietuvių kalbos faktais. Tad neatsitiktinai pakvietė jį į talką tvarkyti savo „Lietuviškos chrestomatijos" trečiojo leidimo. Tas leidimas, nors neišėjo iš spaudos, turėjo būti papildytas naujais tarmių tekstais, tarp jų ir Balčikonio surinkta Panevėžio ir Ramygalos apylinkių tautosaka. Prie jos turėjo būti pridėtas nemažas tarmių ir senųjų raštų tekstų žodynėlis, kurį sudarė Balčikonis[5]. Nors žodynas neišliko, tačiau jis leidžia spręsti apie būsimo kalbininko leksikografijos darbo pradžią. Ta pradžia reikėtų laikyti ne vėlesnius kaip 1913 metus. Pridurtina, kad pats Balčikonis yra rašęs, jog žodžius pradėjęs rinkti dar studijų metais[6].

Vienas iš žymiausių profesorių Peterburgo universitete buvo Aleksejus Šachmatovas (1864—1920). Balčikonis klausė jo skaitomo rusų kalbos istorijos kurso. Lietuvių studentui galėjo imponuoti ir Šachmatovo iškelta tezė, kad kalbą pažinti daugiau padedantys tarmių faktai nei rašto paminklų duomenys, taip pat jo originali sintaksės teorija.

Kiti du žymūs profesoriai buvo Sergejus Buličius (1859—1921) ir Aleksejus Sobolevskis (1856—1929). Pirmasis skaitė lyginamąją indoeuropiečių kalbų gramatiką, o antrasis — bažnytinę slavų kalbą ir rusų dialektologiją. Šių profesorių ir kitų dėstytojų paskaitose ir seminaruose brendo būsimasis lietuvių kalbos tyrinėtojas, čia formavosi jo lingvistinės analizės metodika ir įgūdžiai.

Universitete Balčikonis parašo ir pirmuosius savo kalbotyros straipsnius — Kazimiero Jauniaus nekrologus („Viltis", 1908.III. 7(20) ir „Lietuvos ūkininkas", 1908.III.12(15). Šie du straipsniai, pasirašyti pavarde, bus atkreipę visuomenės ir spaudos dėmesį į Balčikonį kaip į kalbininką. Nors jis pats dar ilgai (net iki 1924 m.) bus neapsisprendęs, kam labiau atsidėti — kalbos mokslui, tautosakai ar vertimams, — bet jau 1909 m. „Šaltinis" savo 39 numeryje įdeda „mūsų kalbininkų" nuotrauką, kur šalia J. Šlapelio, J. Jablonskio, K. Būgos ir J. Laukaičio nusifotografavęs ir Balčikonis. Dar studentas jis jau vadinamųjų „kalbininkų suvažiavimo"

[5] Plačiau žr. Skrodenis S. J. Balčikonio laiškai E. Volteriui. — „Knygotyra", 1974, t. 4(11), p. 176—179, taip pat neskelbtą Balčikonio laišką Volteriui: TSRS Mokslų akademijos archyvas, Leningrado skyrius, f. 178, ap. 2, b. 17, l. 6—7.

[6] Бальчиконис И. Словарь литовского языка.— «Советская Литва», 1946, 20 февраля.

(„Litwos" terminu) dalyvis. Pirmasis toks kalbininkų susitikimas klerikalų leidžiamo „Šaltinio" žurnalo iniciatyva įvyko 1909 m. vasario 9 d. Punske, kur viešėjo J. Jablonskis, A. Dambrauskas-Jakštas, J. Tumas ir kiti. 1909 m. birželio 30 (liepos 13) d. Seinuose susitiko J. Jablonskis, K. Būga, J. Šlapelis, J. Balčikonis ir J. Laukaitis. Jie čia svarstė sintaksės ir morfologijos dalykus. Iš Būgos atsiminimų sužinome, kad kalbininkai čia svarbiausia taisėsi rašyti lietuvių kalbos gramatiką, bet per du mėnesius atliko tik parengiamuosius darbus ir pasiskirstė temomis[7]. Balčikoniui nenumatyta jokio darbo. Nei Būga (rašybos), nei Šlapelis (etimologijos) dalių neparašė, užtat planuotoji Jablonskio sintaksė (išėjo 1911 m.) sudarė ištisą epochą lietuvių kalbos moksle. Balčikonis savo atsiminimuose teigia[8], kad tą vasarą Seinuose Jablonskis jau rašęs savo sintaksę, o jisai iš įvairių tekstų nurašinėdavęs jam pabrauktas vietas. Ši Seinų vasara Balčikoniui kaip būsimam lietuvių kalbos tyrinėtojui bus buvusi itin svarbi: bendraudamas su Būga ir Jablonskiu, jis išėjo tokią lietuvių kalbos mokyklą, kokios negalėjo gauti universitete.

Studijų metais Balčikonis dažnai lankydavosi Lietuvoje. Čia jis pirmiausia vykdavo į tėviškę praleisti atostogų, vaidinti saviveiklos spektakliuose, vėliau tautosakos rinkti. Užrašinėti liaudies kūrybą jį bus paskatinęs bene Volteris. Tuo metu Lietuvoje imta galvoti apie intensyvesnį liaudies kūrybos rinkimą, kelti šį reikalą spaudoje. 1909 m. liepos 10—11 (23—24) d. Vilniuje vykusiame visuotiniame Lietuvių mokslo draugijos susirinkime pranešimą „Apie svarbumą rinkimo visokių legendų, pasakų ir kitų folkloro dalykų" skaitė Volteris. Susirinkimas apsvarstė folkloro rinkimo reikalus ir sudarė komisiją, į kurią įėjo E. Volteris, M. Gustaitis, J. Narjauskas, J. Talat-Kelpša ir J. Naujalis. Tačiau komisijai dirbti buvo labai nepatogu, nes visi jos nariai gyveno skirtingose vietose (tik Volteris ir Talat-Kelpša viename mieste — Peterburge). Todėl, matyt, Volterio pastangomis į komisiją buvo įtrauktas M. K. Čiurlionis, o kiek vėliau ir peterburgiškiai Č. Sasnauskas, K. Būga ir J. Balčikonis, pastarasis kaip sekretorius, nors draugijos susirinkimas sekretoriumi buvo patvirtinęs Narjauską. Komisija svarstė įvairius tautosakos rinkimo reikalus, parengė atsišaukimų į visuomenę. Vieną tokį atsišaukimą savo vardu paskelbė Balčikonis[9].

Balčikonis ne tik turėjo komisijos sekretoriaus pareigas, bet ir buvo aktyvus tautosakos rinkėjas bei tyrinėtojas. Volteris organizavo tautosakos rinkimą ir per Peterburgo Imperatoriškąją rusų geografijos draugiją. Su draugijos siuntimu į Lietuvą 1910 metų vasarą išvyko ir Balčikonis. Rinko tautosaką Kėdainių apylinkėse, bet caro žandarų buvo sulaikytas ir kalėjo pustrečios

[7] Būga K. Rinktiniai raštai, t. I. V., 1958, p. 384.
[8] Literatūra ir kalba, t. I. V., 1956, p. 77.
[9] Del dainų rinkimo. — „Viltis", 1911.IX.30 (X.13).

savaitės[10]. Tikriausiai tą vasarą užrašė kiek tautosakos ir gimtosiose apylinkėse. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos rankraštyne yra didelis pluoštas (111 vienetų) 1910—1913 m. Balčikonio užrašytos Panevėžio ir Ramygalos apylinkių tautosakos (LMD I, 802—815): 85 pasakos, 20 mįslių ir 6 legendos. Daug pasakų užrašyta rašomąja kalba, tik keli kūriniai yra transkribuoti ir sukirčiuoti. Balčikonio surinktoji tautosaka gerai vertinama specialistų, iš jo rinkinio 4 dalykai paskelbti „Lietuvių tautosakos" penkiatomyje (t. III, p. 91—92 ir 275—277, t. IV, legendų Nr. 4 ir 6).

Kaip minėta, Balčikonis važiuodavo į Lietuvą ir kaip lietuvių spektaklių vaidintojas. Į saviveiklą jis įsitraukė dar mokykloje. Panevėžio dramos mėgėjai lietuviškus vakarus pradėjo rengti 1905 m. Pirmasis vakaras įvyko tų metų vasario 26 (kovo 11) dieną. 1906 m. spalio 25 d. buvo patvirtinta panevėžiečių dramos, muzikos ir dainos draugija „Aidas". Iš spaudos žinoma Balčikonį vaidinus dviejuose panevėžiečių spektakliuose. 1906 m. birželio 2 d. (senuoju kalendoriumi) Balčikonis vaidino J. Blazinskio 2 veiksmų komedijoje „Žentas dėl parodos" — atliko dvarininko vaidmenį. „Vilniaus žiniose" rašoma, kad tarp kitų ypač gerai vaidinęs ir Balčikonis, nors jis, „užvaduodamas suimtąjį kalėjiman už politiką p. Liutkų — išsimokymui labai mažai turėjo laiko"[11]. Antrasis spektaklis buvo Keturakio „Amerika pirtyje", pastatytas 1909 m. sausio 6 (19) d. Balčikonis jame atliko pagrindinio veikėjo Vinco vaidmenį. Jis bus vaidinęs ir kituose spektakliuose, taip pat ne tik Panevėžyje, bet ir Ramygaloje[12]. Dramos būreliuose jis yra vaidinęs ir Peterburge: 1909 m. sausio 31 d. vaidino daktarą A. Adatos 3 veiksmų komedijoje „Užburtas kunigaikštis", o 1909 m. lapkričio 24 d. atliko Antano vaidmenį komedijoje „Amerika pirtyje".

Jausdamas dramos veikalų stygių, Balčikonis pats imasi versti veikalą scenai. Pasirinko tuo metu populiaraus lenkų rašytojo ir dramaturgo Michalo Baluckio 3 veiksmų komediją „Aukso dievaičiai". Joje demaskuojama buržuazinė miesčioniška aplinka, turtingi valdininkai, turintys teisę už pinigus pirkti net meilę. Komedijos vertimas pirmiausia buvo spausdinamas „Vilties" laikraštyje (1908.III.16 (29) — VII.22 (VIII.5) ir tais pačiais metais išėjo atskira knyga (V., 1908, 100 p.). Žaismingo turinio, geros kalbos „Aukso dievaičiai" buvo mielai vaidinami scenoje. Pirmiausia komediją suvaidino Mintaujos Lietuvių pašalpos draugijos teatras (1908.IX.21, sen. kal.). Vėliau ją pastatė Rygos „Kanklės" (1910.II.27), Kauno Dainos draugija (1911.IV.17 ir 1918 m.), Maskvos Lietuvių šelpimosi draugija (1911), Panevėžio (1912), Peterburgo (1916.X.8, režisierius K. Glinskis), Voronežo (1917), Kauno

[10] Фольклор и полиция. (Письмо И. Бальчикониса.) — «Речь», 1910, 23 сентября, № 261.

[11] „Vilniaus žinios", 1906.VII.6 (19).

[12] 1908 m. sausio 22 (vasario 4) d. „Aušrinėje" yra įdėta Ramygalos dainininkų ir artistų mylėtojų kuopelės nuotrauka ir joje pirmas iš kairės su studento uniforma Balčikonis.

Dainos bei scenos draugijos (1919.I.19) aktoriai. Neteko patirti, ar vaidino nors kartą komedijoje pats jos vertėjas.

Studijų metais Balčikonis bendravo su lietuvių žurnalistais. Vasaromis ir kitu atliekamu laiku jis padėdavo redaguoti „Vilties" ir „Lietuvos ūkininko" laikraščius, siuntinėdavo jiems korespondencijų, vertimų, publicistikos ir poezijos bandymų. Balčikonio korespondencijos leidžia bent apytikriai manyti, kad jų autorius tikrai dažnai būdavo Lietuvoje (1906 m. ruduo, 1907 m. sausis, visa vasara nuo gegužės mėn. ir metų pabaiga, 1908 m. kovas, liepa, rugpjūtis, spalis, gruodis, 1909 m. vasara). Rašinių tematika, palyginti su mokyklos metais, gerokai platesnė, bet daugiausia rašoma apie nacionalinius ir socialinius liaudies gyvenimo reikalus. Autorius smerkia revoliucijos malšintojus, parodo valstiečių judėjimą, žadina į kovą su carizmu: „Ne! Ilgai taip nebus ir būti negali. Jau kartą paragavę laisvės, žmonės nebenurims, nebenorės skursti tamsybėj, nebenorės ilgai to prispaudimo. Nors dabar žmonės pralaimėjo, bet aiškiai pamatė, kad ir jie turi didelę galybę, kad ir jie gali susivieniję pajudinti visą žemę iš pamatų"[13].

Šalia publicistikos Balčikonis rašė ir vertė poeziją, ypač 1906—1908 metais. Originalių eilėraščių, paskelbtų to meto spaudoje, žinoma 14[14], vertimų 6. Juose šaukiama į kovą, piešiami gamtos vaizdai, apdainuojama meilė, reiškiamos pažangiųjų to meto žmonių mintys ir nuotaikos. Visi tie eilėraščiai nėra didelės meninės vertės, bet jie papildė negausią XX a. pradžios mūsų poeziją. Tuo metu jie buvo gana populiarūs. Antai Mikas Petrauskas parašė muziką pagal Balčikonio eilėraštį „Mes ir žuvom ir kentėjom..."[15], labai išpopuliarėjo „Kalinys"[16], virtęs liaudies daina, vėliau harmonizuotas J. Švedo, kaip tautosakos kūriniai užrašyti eilėraščiai „Ateis laikai"[17], vertimas iš rusų poeto A. Pleščejevo „Paukštytė"[18]. Balčikonio revoliucinę poeziją gerai vertino prof. B. Pranskus — statė jį greta poeto Jovaro[19].

Taigi studijos Peterburgo universitete Balčikoniui leido gerai pasirengti tyrinėti lietuvių kalbą. Tuo metu jis taip pat įsitraukė į tautosakos rinkimą, reiškėsi verstinėje mūsų literatūroje, rašė poeziją, dalyvavo saviveikloje, bendradarbiavo spaudoje. Šalia to reikėjo užsidirbti duonos kąsnį (nuo mokesčio už mokslą buvo atleistas tik nuo 1908 m. rudens, o į vadinamąją lietuvišką stipen-

[13] Vaivadas P. Dveji liuosybių metai. — „Lietuvos ūkininkas", 1907.X.17(30).

[14] Keturi originalūs Balčikonio eilėraščiai („Ateis laikai...", „Dainiui", „Kalinys", „Mes ir žuvom ir kentėjom...") perspausdinti 1977 m. „Vagos" leidyklos knygoje „Aušta rytas, aušta naujas..." (p. 35—39, žr. taip pat p. 329—330).

[15] Trimitas M. P. Laisvės dvasios dainos ir giesmės. Tilžė, 1910.

[16] Bijūnėlis J. Kalinys. — „Lietuvos ūkininkas", 1906.IX.6(19).

[17] Bijūnėlis J. Ateis laikai. — „Lietuvos ūkininkas", 1907.II.15(28).

[18] Sparnaitis. Paukštytė (Pleščejevą sekta). — „Lietuvos ūkininkas", 1907.VIII.15(28).

[19] Plačiau žr. Gargasaitė D. Apie vieną seną dainą. — „Literatūra ir menas", 1977.IV.30.

diją negalėjo pretenduoti, nes mokykloje nebuvo mokęsis lietuvių kalbos).

Studijas baigus. 1911 m. vasario 14 d. (sen. kal. II. 1 d.) Balčikonis gauna universiteto baigimo pažymėjimą. Mokytojo vietą gauti Lietuvoje buvo ne taip lengva, ir jis pradeda dirbti žurnalistu ir kalbos taisytoju. Atvyksta į Vilnių 1911 m. rudenį ir dirba „Vilties" redakcijoje. 1912—1913 m. kartu dirba Seinuose leidžiamame „Šaltinyje". 1913 m. rugpjūčio 20 d. gauna lotynų kalbos mokytojo vietą Vilniaus A. Kovaliuko vyrų progimnazijoje, o nuo 1914 m. spalio 1 d. iki 1915 m. lapkričio 15 d. dėsto lietuvių ir lotynų kalbas „Saulės" draugijos suaugusiųjų kursuose Vilniuje. Dirbdamas redakcijose, Balčikonis išspausdina gana daug įvairių korespondencijų, feljetonų, vertimų. Ypač patraukia akį jo feljetonai, pasirašyti daugiausia Šimtanagio slapyvardžiu. Juose su vykusiu humoru pašiepiama caro administracijos veikla, dvarininkų gyvenimas, žmonių ydos, rašoma įvairiais aktualiais dienos klausimais. Išsiskiria feljetonai prieš lenkomaniją ir lenkintojus[20]. Juose autorius gina lietuvių reikalus, bet niekur nenukrypsta į šovinizmą, o kritikuoja tik ekspansionistines lenkų buržuazijos užmačias.

Minėtini gausūs Balčikonio vertimai. Pirmiausia įvairūs mokslo populiarinamieji straipsniai: „Šaltinyje" 1912 ir 1913 metais jis paskelbė sulietuvintus rašinius apie Archimedą ir jo išradimus, apie „sunkumą ir sandarumą", apie kūnus ir jų ypatybes ir kt. Iš grožinės literatūros vertė Ezopą, V. Garšiną, J. Taneromą, E. Suvestrą, O. Vaildą, Gi de Mopasaną. Pastarojo išvertė daugiausia — keturias noveles: „Pjero" („Viltis", 1913.VI.7(20), „Valteris Šnafsas" (ten pat, 1913.X.16(29), „Tikrieji karoliai" (ten pat, 1913.X.18(31) ir „Nelaisviai" („Vairas", 1914, Nr. 3). Atskirai minėtinas pirmasis populiarios Anderseno pasakos „Lakštingalė" vertimas („Viltis", 1912.III.23 (IV.5), prie kurio Balčikonis vėliau ne kartą grįžo.

Tie Balčikonio rašiniai buvo geros ir taisyklingos kalbos pavyzdžiai. Kartu su visos raštų kalbos gerėjimu juose pastebime morfologijos normų pastovesnę vartoseną, gana gryną leksiką, sklandų sakinį.

Prieškario metais Balčikonis reiškėsi ir visuomenės veikloje — jis aktyvus Lietuvių mokslo draugijos narys. Penktajame visuotiniame draugijos susirinkime buvo sudaryta kalbininkų komisija, kuri turėjo svarstyti įvairius lietuvių kalbos norminimo klausimus. Į komisiją šalia Jablonskio, Būgos ir kt. buvo išrinktas ir Balčikonis. Čia jis gaudavo įvairių darbų (pvz., išrinkti iš „Vilties" kalbos straipsnius ir kt.).

Labai svarbūs Balčikonio gyvenime buvo Voronežo metai. M. Yčo Vilniaus berniukų gimnazijoje 1915.IX.8—1918.VI jis dėstė lietuvių ir lotynų kalbas. Dirbo taip pat Voronežo mergaičių

[20] Šimtanagis. Pasaka, užrašyta Rodinės dekanijoje. — „Viltis", VIII.21 (IX.3); Apie bezdžionės uodegą. — Ten pat, 1911.XII.4(17); Apie gotentotus ir mūsų „brolius". — Ten pat, 1911.XII.7 (20), ir kt.

gimnazijoje ir mokytojų institute. Čia jis parašo pirmąsias savo recenzijas — J. Murkos „Lietuvių kalbos vadovėlio" ir Rygiškių Jono „Mūsų žodynėlio". Bet svarbiausia — Voroneže Balčikonis labai suartėja su J. Jablonskiu. Jie gyvena tame pačiame name, kasdien susitikinėja, svarsto pačius įvairiausius kalbos klausimus. Kartu su kitais kuria ir tvarko matematikos ir kitų sričių terminus. Balčikoniui tie pokalbiai ir svarstymai — didžiausia gimtosios kalbos mokykla. Galima drąsiai sakyti, kad bendravimas Voroneže su Jablonskiu galutinai suformavo Balčikonio lingvistines pažiūras, čia susidarė jo jablonskiškas kalbos praktikos supratimas. Jablonskis galėjo didžiuotis: jo akyse subrendo geras lietuvių kalbos specialistas, kuris rėmėsi tvirtu mokytojo mokymo pagrindu. Dabar Jablonskis buvo jau ne vienas — jis turėjo tikrai vertą savęs mokinį. Balčikonio kaip kalbos praktiko brendimas ypač matyti iš to meto jo vertimų. Kaip anksčiau Jablonskis Panevėžyje, taip čia Balčikonis versdavo su mokiniais. Kartais mokykloje, bet dažniausiai namie, su būreliu geresnių mokinių jis šlifuodavo frazę po frazės, ieškodavo lietuviškiausios, liaudiškiausios išraiškos. Gana dažnai vertimas smarkiai nutoldavo nuo originalo, nes Balčikonis versdavo ne žodžius ar sakinius, o pačią mintį ir ją norėdavo perteikti taip, kad suprastų ne tik mokslo žmonės, bet ir sodžiaus vaikai.

Voroneže Balčikonis vertė Anderseno pasakas. 1918 m. buvo išleistos rinktinės Anderseno pasakos su prierašu „Mokinių vertimas" (Voronežas, 1918, X+234 p.) ir įžanginiu Balčikonio straipsniu apie autorių. Kiek daug buvo dirbama, rodo kad ir „Lakštingalos" vertimas (1912 m. vertimas turėjo antraštę „Lakštingalė"). Palyginę 1912 ir 1918 metų tekstus, matome, kad abu vertimai gerokai skiriasi: antrasis ir sklandesnis, ir gyvesnis, sakytume, ir gerokai meniškesnis. Ir savo lingvistine raiška jis daug kuo kitoks, negu pirmasis. Pridurtina, kad antrasis pasakų leidimas (1923) labai panašus į pirmąjį. Tuo tarpu kiti leidimai — 1957 ir 1966 m. — labai skiriasi ir tarpusavyje, ir nuo 1918 m. vertimo. Tai iš tikrųjų visai nauji darbai.

Vėl Panevėžyje. Tuoj po karo Balčikonis nuo 1918 m. rugsėjo 1 d. buvo paskirtas dirbti Panevėžio „Saulės" draugijos gimnazijos direktoriumi bei lietuvių ir lotynų kalbų mokytoju. Nuo 1919 m. rugsėjo 15 d. skiriamas organizuoti Panevėžio mokytojų seminarijos, tampa jos direktoriumi ir mokytoju. Balčikonis čia įdeda itin daug energijos ir jėgų, jis pasirodo esąs puikus organizatorius. Jo pastangomis ne tik sutvarkomos gimnazijos patalpos, bet ir sukomplektuojami kadrai. Kaip mokytojas jis dėsto lietuvių kalbą, literatūrą, kalbos dėstymo metodiką, vadovauja pedagoginei praktikai, su mokiniais verčia grožinę literatūrą, pats vadovauja mokinių saviveiklai, skaito jiems net bitininkystės kursą. Mokykloje ir Panevėžio visuomenėje turi tokį didelį autoritetą, kad 1924 m. į Kauną jį išlydi kone su ašaromis visas miestas.

Iš Panevėžio laikų Balčikonio archyve yra išlikę lietuvių kalbos gramatikos konspektai ir mokinių rašinių taisymai. Konspektuose išdėstytas lietuvių kalbos fonetikos, morfologijos ir sintaksės kursas, daug kur sekama F. Kuršaičiu ir J. Jablonskiu. Vis dėlto tos paskaitos įdomios savo originaliomis mintimis, kurių nemaža pareikšta fonetikos ir sintaksės skyriuose.

Balčikonis duodavo mokiniams rašyti įvairių temų ir atpasakojimų. Buvo literatūrinių temų (pvz., „Filijo Fogo ir Paspartu palyginamoji charakteristika" pagal Ž. Verno romaną; „Žemaitės visuomenės idealai", 1922.XII.11; „Kaip turi motina auklėti vaikus" pagal Valančių, 1923.IV.27; „Joana iš Šilerio „Orleano mergaitė", 1923.V.3; „Jaunoji ir senoji karta" pagal Maironio „Jaunąją Lietuvą", 1923.XI.27, ir kt.), bet daug ir laisvų (pvz., „Sodo reikšmė", 1922.V.9; „Nemuno reikšmė Lietuvai", 1923.III.1; „Miškas įvairiais metų laikais", 1920.III.1; „Sveikatos svarbumas", 1920.III.11; „Arklio naudingumas", 1921.XII.6, ir kt.). Jų taisymuose Balčikonis pirmiausia pareikšdavo bendrų pastabų dėl temos, plano, rašymo tvarkos, paskui apžvelgdavo žodyno ir sintaksės klaidas. Visus taisytinus sakinius susirašydavo į sąsiuvinį, iš kurio diktuodavo. Mokiniai rašydavo lentoje ir savo sąsiuviniuose, ir visa klasė taisydavo klaidas. I—II klasių mokiniai gaudavo daug rašybos ir skyrybos pratybų, V—VIII klasėse vyraudavo kalbos dalykai. Daugiausia buvo taisomi padalyviai, pusdalyviai, tikslo konstrukcijos su *kad* ir bendratimi, tarmiškas prielinksnių vartojimas. Reikia pridurti, kad šitokį kalbos mokymo metodą, pasiskolintą bene iš Jablonskio, Balčikonis vartojo visą gyvenimą, kol turėjo reikalų su vidurine ir aukštąja mokykla. Galima sakyti, jis sukūrė ir tam tikrą lietuvių kalbos dėstymo mokyklą[21].

Panevėžio metai buvo turtingiausi Balčikonio vertėjo metai. 1921 m. išeina V. Haufo „Pasakos" — „mokinių vertimas" (įžanginis straipsnis J. Balčikonio, Berlynas, 1921, 219 p.) ir Ž. Verno „Kelionė aplink pasaulį per 80 d." (su Balčikonio prakalba, Berlynas, 1921, 228 p., II leid. 1937 m.), 1923 m. minėtas Anderseno pasakų leidimas ir Š. Pero pasakos (mokinių vertimas, K., 1923, 169 p.); gana intensyviai buvo verčiamos Grimų pasakos. Jo mokiniai prisimena, kad per vakarą (3—4 val.) išversto teksto suredaguodavę vos 3—4 sakinius. Vienintelis vertinimo kriterijus buvęs „ar taip žmonės sakytų". Visos Balčikonio knygos, būdamos gerõs, sklandžiõs kalbõs pavyzdžiai, gerai pasitarnavo mūsų jaunimui, buvo mielai skaitomos, mėgstamos jos ir dabar[22].

Gyvendamas Panevėžyje, Balčikonis dažnai važinėdavo į Kauną knygų leidimo reikalais. Ten susitikdavo su Jablonskiu, Būga ir kitais kalbininkais bei visuomenės veikėjais. Panevėžio metais jis padėjo daug pastangų, kad Būga imtųsi rašyti lietuvių kalbos žody-

[21] Kruopas J., Ulvydas K. Įžymus lietuvių kalbininkas akad. J. Balčikonis. — „Kalbos kultūra", 1965, sąs. 8, p. 7.

[22] Plačiau apie Balčikonio vertimus žr. Urbas D. Apie J. Balčikonio vertimus. — „Kalbotyra", 1966, t. XIV, p. 37—43.

ną. Jei ne Balčikonio raginimai, kažin ar Būga būtų ryžęsis atsidėti tik žodynui.

Kauno universitete. Balčikonis, geras didžiųjų mūsų kalbininkų bičiulis, ne be Jablonskio rekomendacijos[23], 1924 m. pakviečiamas dirbti į Kauno universitetą. Čia gauna dėstyti bendrąjį lietuvių kalbos kursą (vienu metu — ir kalbos istorijos) — skaito paskaitas, o per pratybas taiso studentų rašinius, vartodamas tą patį tradicinį metodą, taikytą Panevėžio mokyklose. Pedagoginis darbas ir lingvistinė veikla jį kiek atitraukia nuo vertimų. Kaune baigia tvarkyti ir atiduoda spaudai Grimų pasakas („Brolių Grimų pasakos", t. 1—2, K., 1925—1926, 300 p. ir 342 p.; t. 2, 2-as leid., K., 1927, 320 p.) ir antrąkart išleidžia Haufo pasakas (K., 1925, 351 p.). Užtat jo lingvistinė veikla labai gyva. Dirbdamas universitete, jis rašo įvairių knygų recenzijas, kalbos kultūros straipsnius. Juose tvirtai tęsiamas Jablonskio kalbos norminamasis darbas. Bet kartais Balčikonis jau išdrįsta suabejoti ir vienu kitu Jablonskio teiginiu. P. Meškausko „Lietuvių rašomosios kalbos vadovėlio" recenzijoje jis pirmąkart ir vienintelis lietuvių kalbotyroje taip pagrįstai ir įtikinamai pataiso kai kuriuos Jablonskio teiginius[24]. Dera pridurti, kad dėl šios kritikos Jablonskis niekur nėra atsakęs spaudoje, dėl to nė kiek nepairo ir geri abiejų kalbininkų santykiai. Kad taip buvo iš tikrųjų, rodo ir diskusiniai Balčikonio 1926—1928 m. straipsniai. Juose jis reikalauja grąžinti Jablonskį į universitetą („Lietuvių kalba mūsų universitete"), gina Jablonskio nuomonę dėl Kraševskio „Vitolio raudos" vertimo kalbos. Balčikonis iš tikrųjų taip įsitraukia į diskusiją, kad tampa vieninteliu tikru Jablonskio linijos gynėju prieš to meto literatų pažiūras į kalbą.

Tai buvo bene didžiausia mūsų kultūros istorijoje diskusija, prasidėjusi mūsų amžiaus trečiojo dešimtmečio pradžioje, su visa jėga įsisiūbavusi 1924—1928 m. ir turėjusi atgarsių net ketvirtojo dešimtmečio viduryje[25].

Jablonskis savo raštais ir veikla griežtai reikalavo, kad leidžiamų knygų kalboje nebūtų šiurkščių žodyno ir gramatikos klaidų. To meto kultūros veikėjai tos kalbos nelabai temokėjo: buvo baigę nelietuviškas mokyklas, o suaugę žmonės mokytis kalbos, matyt, ne tik laiko, bet ir noro ne kažkiek teturėjo. Knygų tiražai buvo menki, ir autoriams pelnas būdavo garantuojamas tik tuo atveju, jeigu didžiąją dalį tiražo paimdavo mokyklų bibliotekos. Teisę knygai patekti į bibliotekas suteikdavo Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, tik gavusi teigiamą tos srities specialisto ir kalbininko atsiliepimą. Kai Jablonskis ir spaudoje smarkiai pakri-

[23] Plg. Palionis J. (parengė). Iš J. Jablonskio rankraštinio palikimo. — „Kalbotyra", 1977, t. XXVIII(1), p. 85.

[24] Plačiau žr. Piročkinas A. J. Jablonskis — bendrinės kalbos puoselėtojas. V., 1978, p. 203.

[25] Išsamiai diskusijos ištakos ir eiga nušviesta minėtoje A. Piročkino knygoje, p. 175—207.

tikavo F. Kiršos verstos Kraševskio „Vitolio raudos" ir V. Krėvės „Skirgailos" kalbą, kilo didžiulė rašytojų ir kitų kultūros veikėjų audra prieš kalbos „blusinėjimą", „lietuvių literatūros žlugdymą" ir kitas Jablonskio „nuodėmes". Kai, pasikeitus Švietimo ministerijos vadovybei, Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto taryba nubalsavo nepaisyti Jablonskio nuomonės ir atverti kelią į mokyklas „Vitolio raudai", Balčikonis atviru laišku spaudoje pareiškė išeinantis iš universiteto. Balčikonį parėmė P. Avižonis[26], įsikišo P. Karazija[27]. Padėties gelbėti šokosi J. Tumas[28] ir B. Sruoga[29]. Laikraščiuose pasirodė išsamūs Balčikonio atsakymai. Jų autorius, remdamasis tvirta logika ir pagrįstais faktais, atmetė oponentų pretenzijas, nurodė tikrąsias kalbos nemokėjimo priežastis. Nė vieno Balčikonio teiginio rašytojai negalėjo paneigti. Nei iki tol, nei vėliau niekas iš kalbininkų nepajėgė taip karštai ir pagrįstai ginti savo pozicijų, kaip tai darė Balčikonis. Su dar didesne jėga jis kritikavo kalbininkų atstovą Stasį Dabušį, diskusijos įkarštyje mėginusį sumenkinti Jablonskio autoritetą ir įvairia ekvilibristika panorusį užimti Jablonskio vietą. Balčikonis visiškai sukritikavo eklektiškas Dabušio pažiūras, parodė jo nemokslišką traktuojamus rašomosios kalbos ir tarmių santykius, tos kalbos tradicijas, ateitį ir kt. (žr. straipsnį „Netikusi publicistika"). Diskutuodamos nė viena pusė neišvengė karščiavimosi ir priekabumo (žr. Balčikonio straipsnį „Ko trūksta susiprasti?") Vis dėlto diskusija turėjo daug ką pozityvaus. Pirmiausia ji nė kiek nesužlugdė lietuvių literatūros, kaip sakė rašytojai (plg. Jablonskio kritikuotąjį „Skirgailą"), be to, ji sukosi ne apie originaliąją lietuvių literatūrą, o tik apie verstinę. Tačiau svarbiausia, kalbininkai parodė, kad, kuriant rašomąją kalbą, reikia atsižvelgti į istorines sąlygas. Labai svarbu stiliaus klaidas skirti nuo vadinamųjų kalbos klaidų, nes stilius negali būti geras, jeigu pati kalba yra netaisyklinga. Stilius gali būti įvairus, bet jis negali išeiti už pačios kalbos taisyklių. Svarbu pažymėti, kad kaip tik tokias mintis, praslinkus po diskusijos dešimčiai metų, paskelbė vienas iš diskusijos dalyvių Balys Sruoga[30]. Ir tai rodo diskusijos pozityvumą.

Balčikonis nėra vengęs dalyvauti ir kitose diskusijose. Antai jis prieštaravo dėl netinkamo vietų vardų keitimo buržuazinės žemės reformos metais, pateikė svarių argumentų, kodėl nedera pavadinti kaimų dirbtiniais vardais, o reikia ieškoti senųjų autentiškų pavadinimų. Balčikonis rašė ir dėl pavardžių lietuvinimo, tarė žodį ir konkrečiais kalbos praktikos klausimais.

Kaip minėta, Balčikonis spaudoje pareiškė išeinantis iš univertiteto. Tačiau to jis nepadarė. Tiesa, Humanitarinių mokslų fakultetą jis paliko, bet tuoj pat, nuo 1927 m. pradžios, pradėjo dirbti

[26] Doc. Balčikonies atvirąjį laišką perskaičius. — „Lietuva", 1926.XII.15.
[27] Ten pat, 1926.XII.12.
[28] Ten pat, 1927.I.11.
[29] Ten pat, 1927.I.17.
[30] Sruoga B. Rašytojas ir gramatika. — „Gimtoji kalba", 1937, p. 105—108.

universiteto Teologijos-filosofijos fakultete. Čia skaitė tą patį bendrąjį lietuvių kalbos kursą, pratybose nagrinėjo studentų rašinius. Ir čia jis buvo populiarus: auditorijose klausytojų netrūko, ateidavo ir nemaža jo buvusių studentų iš Humanitarinių mokslų fakulteto.

Ž o d y n i n i n k a s. 1930 m. gruodžio 1 d. Balčikonis paskiriamas Lietuvių kalbos žodyno redaktoriumi. Su visa savo energija jis puola į darbų sūkurį: organizuoja redakciją, ją moko, tvarko perimtąją Būgos kartoteką, svarsto būsimojo žodyno pobūdį, pradeda organizuoti žodžių rinkimo vajų. Šio meto jo straipsniai spaudoje — daugiausia apie žodyną ir žodžių rinkimą. Iš pradžių redaktorius žada visuomenei duoti žodyno I tomą po metų kitų, bet dėl darbų gausumo vis atidėlioja. Prireikia ištiso dešimtmečio, kol pagaliau 1941 m. išeina didžiojo akademinio Lietuvių kalbos žodyno I tomas.

Tais laikais Balčikonis dirba ir visuomenės darbą. Jis — vienas iš kalbininkų sambūrio narių ir vadovų. 1925 m. buvo įkurta Kalbos draugija. Balčikonis dalyvavo steigiamajame jos susirinkime (gruodžio 14 d.), buvo išrinktas į valdybą, bet draugijos veikloje plačiau nepasireiškė. Daug aktyviau darbavosi Lietuvių kalbos draugijoje, įkurtoje 1935 m. Kartu su kitais rengė draugijos įstatus, vadovavo spaudos kalbos sekcijai (nuo 1935.V.2), buvo terminologijos komisijos, kirčio ir tarties sekcijos, vertimų kalbos komisijos narys.

Balčikonis ilgokai skaitė kalbos paskaitas („Lietuvių kalbos kursus") per Kauno radiją (1929—1934 m. ir epizodiškai vėliau). Tose valandėlėse buvo bendrų dalykų, bet dažniausiai taisydavo žinomiausias kalbos klaidas — kirčiavimo, leksikos, žodžių darybos, gramatikos.

Šalia žodyno darbo svarbus Balčikonio prieškario laikų veiklos baras buvo senesniųjų raštų leidimas ir lingvistinio palikimo publikavimas.

Norėdamas pateikti visuomenei ir ypač jaunimui geros lektūros, trečiojo dešimtmečio pabaigoje Balčikonis imasi redaguoti rinktinius Motiejaus Valančiaus Raštus. Į šiuos Raštus, kurie išėjo 1931 metais, redaktorius įdėjo „Vaikų knygelę", „Paaugusių žmonių knygelę", „Palangos Juzę" ir „Antano tretininko pasakojimą", parašė įžanginį straipsnį ir pridėjo žodynėlį. Redaguodamas Raštus, Balčikonis kiek patrumpino tekstą (pvz., iš „Palangos Juzės" praleista per 7% teksto) — išleido nepedagogiškas vietas, menkos vertės dainas ir šiaip smulkmenų. Redaguodamas pačių Raštų kalbą, Balčikonis stengėsi, kad pateikiami Valančiaus Raštai ne tik padėtų mokytis gyvos liaudiškos kalbos, bet ir kiek galint prisidėtų prie konkuruojančių, daugiausia morfologijos, normų stabilizacijos. Jis nuosekliai atstatinėjo į rašomąją kalbą dėsningas ir nedėsningas fonetines, morfologines bei sintaksines tarmybes, šalino leksikos ir sintaksės svetimybes. Todėl Valančius, perėjęs per Balčikonio rankas, daug kur prarado savo žemaitišką koloritą, bet

tapo prieškario metų rašomosios kalbos pavyzdžiu. Balčikonis buvo vienintelis Valančiaus redaktorius, visiškai nuosekliai pritaikęs klasikinę literatūrą savo meto skaitytojams — nuo rašybos iki morfologijos ir sintaksės. Taigi Balčikonio išleisti Valančiaus Raštai gražiai prisidėjo prie rašomosios kalbos normų stabilizacijos, kartu ugdė skaitytojų gyvos ir išraiškingos kalbos jausmą.

1933 m. Švietimo ministerija pradėjo leisti Balčikonio surinktus ir suredaguotus „Jablonskio raštus". Iš viso išėjo 5 tomai: I. Visuomenės straipsniai, 1933; II. Švietimo reikalai, 1933; III. Rašybos dalykai, 1934; IV ir V. Kalbos dalykai, 1935, 1936. Kaip matyti iš paantraščių, Balčikonis stengėsi išleisti visus Jablonskio straipsnius, paskelbtus periodikoje. Prie kiekvieno tomo pridėta redaktoriaus prakalba, trumpos pastabos, daugiausia tekstologinio pobūdžio, ir papildymai. Nei įžanginiame biografiniame straipsnyje, nei komentaruose nėra jokio Jablonskio taisymų vertinimo — visi jo teiginiai pateikiami kaip norminiai. Kas skaitys Jablonskio raštus, „tikrai pakels savo gimtosios kalbos mokėjimą ir apskritai įgis nuovoką, kas kalboje yra taisyklinga ar netaisyklinga, kas joje gyva ar negyva" (Jablonskio raštai, t. IV. K., 1935 p. VII—VIII), be to, tie raštai padės „pasisavinti metodą, kuriuo einant nesunku bus ir pačiam išspręsti čia kartais gal nepaliestą kokį kalbos mažmožį" (ten pat, p. VII).

1939 m. Balčikonis išleido Merkelio Petkevičiaus 1598 m. katekizmą (fotografuotą tekstą), pridėjo savo „Žodį antrajam leidimui" ir Konstantino Jablonskio „Žinias apie Merkelį Petkevičių". Pažymėjęs, jog po karo susidomėta senaisiais raštais ir jų kalba, Balčikonis primena įšėjusį Mažvydo katekizmą (1922), Daukšos Postilę (1926) ir Širvydo „Punktus sakymų" (1929) ir lyg pasiteisindamas pristato Petkevičių skaitytojams: „Tai vienas iš didžiųjų mūsų XVI amžiaus kalbos paminklų" (p. III).

1939 metų kovo mėnesį buvo įkurtas Lituanistikos institutas, į kurį įėjo ir Lietuvių kalbos žodyno redakcija. 1940 m. lapkričio 1 d. institutas perkeliamas į Vilnių, kartu persikelia ir žodyno redakcija. Balčikonis prižiūri I tomo spausdinimą, baigia redaguoti II tomą. Užėjus karui, kurį laiką pasitraukia į tėviškę ir renka žodžius.

K a r u i p r a ū ž u s. Po karo Balčikoniui atitenka didelė kalbos mokslo ugdymo našta, nes iš Lietuvos pasitraukė keli žymesni kalbininkai. Lietuvos mokslo įstaigos išblaškytos ir okupantų uždarytos. Lietuvių kalbos žodyno redakcija iškrikusi. Balčikonis su jaunatviška energija (nors jam jau 60 metų) puola į darbą. Jis paskiriamas atkurtos Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos instituto direktoriumi, Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedros vedėju. Jam tenka komplektuoti žodyno bendradarbius ir katedros dėstytojus. O juk Balčikonis dar išrenkamas Vilniaus miesto Darbo žmonių deputatų tarybos deputatu. Darbo planuose — daug įdomių sumanymų: iš naujo išleisti Daukšos Postilę, parašyti darbą apie Mažvydo rašybą, leisti kalbos praktikos žur-

nalą, rašyti bendrinės rašomosios kalbos žodyną... Tačiau dėl laiko stokos intensyviai redaguoja tik akademinį žodyną, kurio II tomas pasirodo 1947 m. Taip pat redaguoja M. Petersono „Lietuvių kalbos apybraižą", kuri išeina 1955 m., kartu su B. Larinu — D. Kleino gramatikas (Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. V., 1957).

Dėl didelės darbo apimties institute ir universitete 1950 m. Balčikonis pasitraukia iš katedros vedėjo pareigų, o 1952 m. sujungus Lietuvių kalbos ir Lietuvių literatūros institutus, — ir iš instituto direktoriaus posto. Nesutikdamas su akademinio žodyno tolesnio redagavimo principais, išeina ir iš jo redaktoriaus pareigų — lieka dirbti tik universitete profesoriumi. Taigi nuo 1952 m. iki išėjimo į pensiją (nuo 1959 m. rudens semestro) Balčikonis atsideda pedagoginiam darbui. Jis skaito teorinį vadinamąjį bendrąjį lietuvių kalbos kursą ir veda pratybas lituanistams, paskui ir žurnalistams, vadovauja kursiniams, diplominiams darbams ir disertacijoms, yra tų darbų oponentas. Bendrąjį lietuvių kalbos kursą Balčikonis pradėdavo skaityti nuo fonetikos, paskui duodavo akcentologijos pagrindus, tada pereidavo prie morfologijos ir sintaksės. Tačiau viso kurso skaityti niekada nebaigdavo. Po kelių ar keliolikos paskaitų imdavo aiškinti, kaip reikia rinkti žodžius, analizuodavo atneštus lapelius. Tada duodavo auditorijoje rašyti rašinį ir jį kone visą semestrą su studentais analizuodavo. Kitais metais vėl panašiai — pradėdavo skaityti morfologiją ar sintaksę, bet visas darbas baigdavosi rašinio analize.

Balčikonis yra buvęs daugelio disertantų (J. Budzinskio, V. Grinaveckio, A. Jonaitytės, J. Kardelytės, V. Labučio, A. Laigonaitės, K. Morkūno, J. Palionio, V. Urbučio, V. Vaitkevičiūtės, E. Valiulytės ir kt.) vadovas, oponavęs 13 disertacijų. Jo recenzijos tarsi susidėdavo iš trijų dalių. Pirmiausia atpasakodavo disertacijos turinį ir svarbiausius teiginius, paskui pasakydavo kritinių pastabų ir galop nurodydavo kalbos klaidas — vieniems nepiktai, kitiems net rūstokai. Profesorius neišsikęsdavo nepasakęs savo nuomonės ir kitų disertacijų gynimuose. Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto mokslo tarybos posėdžių protokolų knygoje daug kur pažymėta, kad Balčikonis kalbėjęs dėl ginamų disertacijų kalbos.

Paskutiniai darbai. Atsisakęs administracinio darbo, Balčikonis turi daugiau laiko rašyti. Vienas po kito spaudoje ima rodytis jo straipsniai, profesorius daug verčia.

1955—1959 m. Balčikonis parašo seriją straipsnių įvairiais kalbos norminimo klausimais. Jis mėgina šalinti iš kalbos, jo nuomone, netinkamus įsigalėjusius arba įsigalinčius žodžius ir sintaksės konstrukcijas, kelia viešumon netaisyklingai vartojamus vietovardžius. Tačiau greitai kai kurie jo teiginiai sulaukia kritikos. Iš pradžių nesutinkama su konkrečiais Balčikonio taisymais, vėliau imama svarstyti pačius Balčikonio norminamojo darbo pamatus. Prasideda lingvistinė diskusija, kuri greitai perauga spaudą. 1959 m. gegužės 5 d. Vilniaus universiteto Kolonų salėje sušaukiamas

išplėstinis pasitarimas, kuriame, be universiteto kalbininkų, dalyvauja Mokslų akademijos, Rašytojų sąjungos, Vilniaus pedagoginio instituto, leidyklų atstovai. Pasitarimo dalyviai kritikavo Balčikonio pasiryžimą visus bendrinės kalbos reiškinius matuoti tik liaudies kalbos dėsniais, nepripažinti raštų kalboje susiformavusių žodžių darybos modelių. Kalbėtojai diskutavo ir dėl konkrečių Balčikonio taisymų.

Diskusija turėjo stiprų atgarsį tolesniame kalbos kultūros darbe. Svarbiausia pirmą kartą pokario metais buvo aiškiai ir nedviprasmiškai nusakytas rašomosios kalbos ir liaudies kalbos skirtumas ir pažymėta, kad raštų kalboje turį teisę egzistuoti ir tie reikalingi (tikslingi) kalbos modeliai, kurių nėra liaudies kalboje. Kartu buvo pabrėžta liaudies kalbos svarba ir parodyta, kad ryšių nutraukimas su tarmių faktais būtų žalingas pačios raštų kalbos raidai. Ypač buvo akcentuotas kalbos stabilumo principas: net ir ne visai taisyklingos darybos žodžiai turi teisę kalboje egzistuoti, jeigu jie visuotinai įsigalėję raštų kalboje ir patekę į šnekamąją kalbą.

Nors daugelio konkrečių Balčikonio teiginių buvo atsisakyta, bet jo mokymas atidžiai analizuoti kiekvieną kalbos reiškinį, labiau rūpintis rašomosios kalbos reikalais davė savo vaisių. Kalbininkai ne kartą grįždavo prie atskirų Balčikonio teiginių, vėliau net reabilitavo vieną kitą diskusijos dalyvių atmestą Balčikonio taisymą. Daugiausia geri pasirodė esą Balčikonio vietovardžių taisymai.

Balčikonis tuo metu yra parašęs ir kitokio pobūdžio kalbos straipsnių. Jis jau seniai buvo domėjęsis lietuvių kalbos kirčiavimu. Dar prieš karą tais klausimais yra rašęs spaudoje, kėlęs kirčiavimo dalykus per radiją. 1951 m. buvo paskelbtas jo straipsnis apie būdvardžių su priesaga *-inis* kirčiavimą, kuriame, remiantis tarmių faktais, mėginama suformuluoti lengvas ir tikslias tų būdvardžių kirčiavimo taisykles. To straipsnio teiginiais negalėjo nesiremti vėlesni mūsų kirčiavimo tyrinėtojai. Duoti mokyklai ir visuomenei lengvas taisykles Balčikonis tikėjosi ir straipsnyje apie priešdėlinių būdvardžių kirčiavimą. Nors straipsnis atrodo nebaigtas ir pirmą kartą skelbiamas tik šiuose raštuose, bet jo klasifikacija ir teiginiai yra nesudėtingi ir gali praversti akcentologijos mokslui ir praktikai. Belieka pridurti, kad Balčikonis laikėsi Kuršaičio ir Jauniaus kirčiavimo paradigmų schemos, kitokios, negu mūsų dabar vartojama akcentologijos praktikoje.

Po karo Balčikonis paskelbė pluoštą vertingų darbų iš lietuvių onomastikos. Iš jų išsiskiria apibendrinamasis straipsnis apie gyvenamųjų vietų pavadinimų darybą iš upių ir ežerų vardų. Straipsnyje detaliai nurodyta priešdėlinė ir priesaginė vietovardžių daryba, pateikta daug pavyzdžių, kuriuos sulasiojo iš literatūros, bendradarbių, studentų ir pats daug užrašė. Kaip puikiai Balčikonis pažino mūsų vietų vardus, rodo ir kitas, jau vėlesnis, jo darbas — „Lietuvos TSR upių ir ežerų vardyno" recenzija.

Be minėtų straipsnių, Balčikonis tuo metu ir vėliau parašo daug kalbos mokslo populiarinamųjų darbų. Jis paskelbia kelis straipsnius apie senuosius raštus (K. Daukšos „Kalbamokslę", 1680 m. katekizmą), pristatinėja visuomenei ir recenzuoja naujus užsienio lituanistikos veikalus (J. Otrembskio kartu su E. Otrembska lietuviškus tekstus ir lietuvių kalbos gramatiką, A. Seno lietuvių kalbos vadovėlį, A. Kuršaičio žodyną). Šeštojo dešimtmečio pradžioje respublikos lingvistinėje spaudoje paskelbia darbą apie rusų kalbininkų įnašą į lietuvių kalbos mokslą, vėliau jo pagrindu rašo apie atskirus rusų kalbininkus, apžvelgia lenkų kalbininko J. Safarevičiaus veiklą, parašo nekrologus ir straipsnius, skirtus E. Frenkeliui, M. Petersonui, J. Otrembskiui. Atskirai minėtini Balčikonio atsiminimai apie K. Būgą ir J. Jablonskį.

Atspėjamu laiku Balčikonis vėl daug verčia. Parengia seriją pasakų vertimų, dalį išvertęs pirmąkart, dalį perdirbęs iš naujo. 1954 ir 1966 m. išeina brolių Grimų pasakos, 1956, 1962 ir 1977 m. Haufo pasakos, 1957 ir 1966 m. perdirbtas Anderseno pasakų leidinys, 1947 ir 1977 m. Ž. Verno „Aplink žemę per 80 dienų" ir nauji vertimai — 1957 m. Dž. Svifto „Kelionės į tolimas pasaulio šalis Lemuelio Guliverio [...]", 1958, 1966 ir 1977 m. populiarios arabų pasakos „Tūkstantis ir viena naktis", 1968 m. „Fėjų pasakos". Minėtina, kad Balčikonis buvo išvertęs ir Adomo Mickevičiaus „Gražiną" (apie 1966 m.)[31].

Tarp visų vertimų ypatingą vietą užima Jano Otrembskio gramatikos vertimas[32]. Tik išėjus iš spaudos tos gramatikos III tomui, Balčikonis imasi ją versti. Per porą metų tomas išverčiamas ir 1959 m. vasarą išsiunčiamas autoriui. Otrembskis Balčikoniui rašo: „Dar labiau džiaugiamės, kad Jūs baigėte jau Gramatikos III tomo vertimą — geresnio vertimo negu Jūsų iš viso niekad negali būti"[33]. „Vertimas mums atrodo nuostabiai tikslus ir gražus"[34]. Greitai, išėjęs iš spaudos, išverčiami ir kiti du gramatikos tomai (I ir II). Tas vertimas ypatingas keliais atžvilgiais. Pirmiausia tuo, kad mokslo veikalas išverstas labai savotiška kalba. Balčikonis nepaisė lingvistinės lietuvių literatūros stiliaus tradicijų, o vertė pagal savo modelį, ypač žiūrėdamas kalbos liaudiškumo. Įdomūs ir Balčikonio vartojami kalbotyros terminai, ir į juos negalės neatsižvelgti lietuvių lingvistinės terminologijos tvarkytojai. Pagaliau trečia. Balčikonis savo recenzijose yra pabrėžęs, kad Otrembskiui, toli gyvenant nuo gyvosios lietuvių kalbos, kartais buvę sunku suvaikyti kokį lietuvių kalbos faktą — jo paplitimą tarmėse, formą,

[31] Žr. Žirgulys A. Juozą Balčikonį prisimenant. — „Mūsų kalba", 1974, Nr. 1, p. 41—42.

[32] Otrębski Jan. Gramatyka języka litewskiego, tom I, Wiadomości wstępne, Nauka o gloskach. Warszawa, 1958; tom II, Nauka o budowie wyrazów, 1965; tom III, Nauka o formach, 1956.

[33] Otrembskio 1959 m. rugpjūčio 5 d. laiškas Balčikoniui. Balčikonio namų archyvas.

[34] 1959 m. lapkričio 5 d. laiškas. Ten pat.

priegaidę. Vertėjas tuos trūkumus pašalino: atitaisė klaidas, papildė vienu kitu pavyzdžiu. Tai irgi kelia vertimo vertę: perėję per Balčikonio rankas, visi Otrembskio pateikti lietuvių kalbos faktai yra tikrai autentiški, pasidaro reikšmingesni.

Išėjęs į pensiją, Balčikonis vėl grįžta prie tautosakos. Domėjęsis ja visą gyvenimą (deja, tėra iš vėlesnių laikų išlikusios tik dvi jo 1920 m. užrašytos pasakos apie kalvį), ryžtasi parengti visą tautosakos rinkinį. Atostogaudamas Druskininkuose, 1952 m. rudenį susipažista su liaudies dainininke Juze Jurkoniene iš Mizarų kaimo ir 1953—1954 m. užrašo visas jos mokamas dainas. Dainas atrenka, sutranskribuoja ir sukirčiuoja. Savo mokiniams jis guodžiasi norintis dar pamatyti išleistą rinkinį. Deja, Balčikonį pakerta sunki liga, ir 1969 m. vasario 5 d. rytą jis mirė. Atsisveikinę su profesoriumi Mokslų akademijos centriniuose rūmuose, išlydėjome jį į gimtąją Ėriškių žemę...

Lietuvos visuomenė ir tarybinė vyriausybė deramai vertino Balčikonio nuopelnus kalbos mokslui. Dar 1945 m. jam buvo suteiktas respublikos nusipelniusio mokslo veikėjo garbės vardas, 1946 m. jis buvo išrinktas Lietuvos TSR Mokslų akademijos tikruoju nariu, 1948 m. jam suteiktas profesoriaus vardas, 1947 m. balandžio 10 d. apdovanotas Darbo raudonosios vėliavos ordinu, LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo garbės raštu (1965), medaliais. Respublikos visuomenė pažymėjo kalbininko jubiliejus — 60, 70, 75 ir 80 metų sukaktis (1945, 1955, 1960, 1965 m.). Tomis progomis įvyko minėjimai, spaudoje paskelbta straipsnių. 1970 m. kovo mėn. Lietuvos TSR Ministrų Taryba priėmė nutarimą dėl Balčikonio atminimo įamžinimo. Jo vardu pavadinta Panevėžio 1-oji vidurinė mokykla, pastatytas antkapis, įrengta memorialinė lenta prie jo gyvento namo Vilniuje, leidžiami jo Rinktiniai raštai.

Leksikografijos darbas

Balčikonio nuopelnai lietuvių leksikografijai yra labai dideli. Galima sakyti, jis sukūrė ištisą lietuvių leksikografijos mokyklą, išugdė kelias žodynininkų kartas, buvo didžiausio XX amžiaus lietuvių kalbininkų veikalo — akademinio Lietuvių kalbos žodyno — pradininkas, darbo organizatorius ir redaktorius.

I s t o r i j a. Kaip minėta, žodžius rinkti Balčikonis pradėjo dar studijuodamas Peterburgo universitete ir tą darbą dirbo visą gyvenimą.

Po Pirmojo pasaulinio karo grįžę į Lietuvą tautiečiai, ypač kalbininkai, skaudžiai jautė tinkamo plataus lietuvių kalbos žodyno trūkumą. Klausimas pradėtas kelti ir spaudoje. Visų akys krypo į Būgą, bet šis vis nesiryžo imtis darbo. Žodyno reikalus ėmė aktyviai svarstyti ir Jablonskis su Balčikoniu. Balčikonis verste vertė

Būgą atsidėti vien tik žodynui. Iš jo laiškų Būgai[35] matyti, kad Balčikonis atliko visas finansines žodyno procedūras ir sodinte pasodino Būgą prie žodyno kartotekos. Kad žodyną Būga pradėjo rašyti ir parengė du jo sąsiuvinius, čia bus tam tikras ir Balčikonio nuopelnas.

Po Būgos mirties žodyno kartoteka atiteko universitetui. Apie gautą kartoteką ir visą Būgos rankraštinį palikimą visuomenę informuoja A. Salys[36]. Mėginama atgaivinti žodyno leidimą, ir tuo ima rūpintis Balčikonis. Vėl surašomas Būgos palikto turto aktas, kurį komisijos vardu pasirašo Balčikonis („Pranešimas apie Būgos žodyną"). Norima darbą pradėti, bet veikiausiai dėl universiteto ir Švietimo ministerijos vadovybės nerangumo nieko nedaroma ištisus šešerius metus. Tik 1930 m. gale pagaliau suorganizuojama žodyno redakcija, ir nuo gruodžio 1 d. Balčikonis paskiriamas to darbo vadovu ir redaktoriumi.

Pirmiausia reikėjo pasirūpinti žodyno darbininkais. Balčikonis pasikviečia sekretoriumi mokytoją Napalį Grigą (jis perima iš universiteto Būgos kartoteką, vėliau rašo I tomo tekstą), pradeda dirbti Julius Būtėnas, Pranas Gerulis, Leonardas Dambrauskas, Juozas Jurkus, Kazys Kecioris, Aleksandras Lengvinas, Antanas Lyberis, Izabelė Matusevičiūtė, Jonas Mikeliūnas, Elzė Mikalauskaitė, Petras Mikutaitis, Elena Samaniūtė, Juozas Senkus, Zenonas Uoselis, Kostas Vosylius, Aleksandras Žirgulys. Žinoma, jie darbavosi ne vienu metu ir nebuvo etatiniai: nuolatinių bendradarbių redakcija turėdavo tris.

Perėmusi Būgos kartoteką, redakcija buvo maniusi išleisti tik tai, kas buvo Būgos surinkta. Bet greitai buvo įsitikinta, kad gerą žodyną parašyti bus gana sunku: trūko žinomų literatūros šaltinių žodžių, gana skurdi buvo gyvosios kalbos (tarmių) kartoteka. Balčikonis parsisiųsdina iš Karaliaučiaus (dabar Kaliningradas) Bretkūno biblijos rankraštį, Brodovskio 2-jų dalių žodyno rankraštį, Karaliaučiaus archyvo metraštį „Clavis Germanico—Lithuana" ir duoda bendradarbiams iš jų nurašinėti žodžius. Renkami žodžiai taip pat iš S. B. Chilinskio, Jono Rėzos, A. Baranausko biblijų, A. Juškos žodyno, S. Daukanto, M. Valančiaus, Žemaitės, V. Kudirkos, Vaižganto ir kitų raštų bei tautosakos rinkinių. 1940 m. redakcija jau buvo pervertusi apie 2000 kalbos paminklų ir iš jų nurašiusi apie pusę milijono lapelių.

Balčikonis imasi organizuoti žodžių rinkimo vajų ir iš gyvosios kalbos. Jis ragina žodžius rinkti ne tik savo bendradarbius, bet kreipiasi ir į visuomenę, kviesdamas į rinkimo talką. Straipsnių žodyno reikalu ketvirtąjį dešimtmetį Balčikonis paskelbia iš viso 33. Juose aiškinama rinkimo metodika, duodama jau surinktų žodžių pavyzdžių. Tie straipsniai gerai padėjo orientuotis visiems

[35] Žr. Iš J. Balčikonio ir K. Būgos laiškų. — „Jaunimo gretos", 1971, Nr. 8, p. 7.

[36] Prof. K. Būgos rašto palikimas. — Kn.: Tauta ir žodis, t. III. K., 1925, p. 564—576.

žodyno talkininkams. Nors juose dažnai daug kas kartojama, bet kone kiekviename randame kokią naują rinkimo metodikos detalę ar informacijos apie žodyno redakcijos darbą ir taisymąsi leisti I tomą. Antai ilgą laiką buvo prašoma lapeliuose pažymėti parapiją, kurioje žodis užrašytas, bet vėliau, pradėjus žodyną rašyti, pasirodė tikslinga žinoti dar sodžių ir asmenį, pasakiusį žodį. 1934 m. antrąjį pusmetį jau ir prašoma tai pažymėti rinkėjų. Straipsniuose informuojama ir apie paties žodyno rengimą. 1931 m. vasario mėn. prašoma žodžius siųsti tik iki velykų, nes paskui pradėsią žodžius skirstyti paraidžiui. Tų metų liepos mėnesį terminas atidedamas iki spalio 1 d., nes iki tol redakcija dar turėsianti ką nurašinėti iš literatūros, o gruodžio mėnesį terminas dar kartą pratęsiamas. Pagaliau 1933 m. rudeniop pranešama, kad žodžiai bus priimami visada, nes jų reikės ir kitiems tomams, ir kitiems žodyno leidimams. Tų metų lapkričio mėnesį rašoma, kad žodynas bus pradėtas spausdinti, kai tik paaiškės rašybos reikalai (tuo metu buvo plačiai svarstoma rašybos reforma), bet paskui pranešama, kad spausdinimas dar gerokai užtruksiąs, nes spaustuvei trūksta ženklų. Vėliau kreipiamasi į visuomenę su prašymu padėti tikrinti jau turimų žodžių tam tikrus dalykus — formą, kirtį, reikšmę, gyvumą. Redakcija siuntinėsianti tam tikras anketas, kuriose bus pažymėti neaiškūs dalykai.

Balčikonis per spaudą yra kreipęsis į įvairius visuomenės sluoksnius. Žodžius jis ragino rinkti studentus, moksleivius, agronomus, gydytojus, miškininkus ir kitus specialistus, bet daugiausia tikėjosi iš mokytojų. Balčikonis išsirūpino, kad Švietimo ministerija įsakymu lieptų mokytojams rinkti žodžius. Buvo net normos: kas mėnesį po 5 lapelius lituanistams ir po 1 lapelį kitiems mokytojams. Redaktorius stengdavosi apeliuoti ne tik į specialistų profesinę savigarbą, bet ir apskritai į patriotinius jausmus. Jis smerkė inteligentų apsnūdimą, abejingumą kultūros darbui. Dažname straipsnyje rasi tiesiog aforistinių Balčikonio kreipinių, kaip antai: *Didžiausias žodyno šaltinis — gyvoji kalba. Žodyno autorium turi būti tauta! Dėk žodį prie žodžio — turėsi žodyną.*

Nors Balčikonis nesulaukė tikėtosios talkos, tačiau žodžių buvo surinkta nemaža. Daug jų užrašė pats redaktorius (beje, Balčikonis žodžius rinko ir mokė studentus užrašinėti dar prieš paskiriamas žodyno redaktoriumi), taip pat redakcijos bendradarbiai ir periferijos talkininkai. Iki 1941 m. iš gyvosios kalbos ir raštų talkininkai sulasiojo 559 986 žodžius, kuriuos užrašė 857 žmonės (aktyviausi rinkėjai nurodyti I tomo prakalboje), pačios redakcijos užrašyta maždaug tiek pat. Taigi tuo metu Būgos kartoteka — 617 553 lapeliai — buvo papildyta daugiau kaip milijonu Balčikonio talkininkų užrašytų žodžių iš raštų ir gyvosios kalbos ir iš viso turėjo gerokai per pusantro milijono lapelių. Vien per ketvirtąjį dešimtmetį kartoteka padidėjo 2 kartus ir dabar gerokai viršija pusketvirto milijono lapelių.

Kaip minėta, Balčikonis labai greitai atsisakė minties išleisti tik Būgos surinktus dalykus, bet pagrindas vis dėlto buvo Būgos Žodynas. Žodyno redakcija rėmėsi ir kitų kalbų aiškinamaisiais žodynais, ypač Vladimiro Dalio žodynu (Толковый словарь живого великорусского языка), tik Balčikonis labiau paisė abėcėlinės žodžių pateikimo tvarkos. Redakcijai pravertė ir Jano Karlovičiaus (Słownik języka polskiego), Danielio Zanderso (D. S a n d e r s. Wörterbuch der deutschen Sprache), o vėliau ir Dmitrijaus Ušakovo (Толковый словарь русского языка) žodynai. Tačiau Žodynas buvo rašomas pagal savitus leksikografijos principus ir kaip yra parodęs vėlesnis jo redaktorius Jonas Kruopas, buvo visiškai savarankiškas naujo tipo darbas[37].

Imdamasis darbo, Balčikonis nė nebuvo numatęs, kad akademinis Žodynas išaugs į tokios didžiulės apimties veikalą, kurį išleisti prireiks kone pusės amžiaus. Iš pradžių buvo žadamas keturių didelių tomų Žodynas, bet greitai buvo įsitikinta, kad jų reikės gerokai daugiau. Antai 1946 m. jau kalbama apie 8 tomus, manoma, kad 1950 m. turėtų pasirodyti IV tomas (išėjo tik 1957 m.). 1952 m. jau laukiama 10 tomų, dabar, išleidus 10-ąjį tomą (1976 m.), planuojama būsiant 15—16 tomų.

Šeštojo dešimtmečio pradžioje spaudoje dėl kurių ne kurių Žodyno dalykų pasirodė kritikos. Žodyno redakcijai buvo prikišama pateikus Žodyne neapgalvotų teiginių, netinkamų iliustracijų[38]. Buvo suabejota ir dėl tam tikrų Žodyno sandaros principų. 1952 m. balandžio 22—24 d. įvyko plati leksikologijos, leksikografijos ir terminologijos konferencija, kurioje detaliai aptarti didžiojo akademinio ir dabartinės kalbos žodyno rengimo principai. Buvo nurodyti tam tikri netinkami iliustracinių pavyzdžių pateikimo dalykai, ne visada vykęs reikšmių aiškinimas, frazeologinių junginių išbarstymas po visą tekstą, galininkinių ir negalininkinių veiksmažodžių pateikimo nenuoseklumai, reikalauta atsisakyti lizdinio priešdėlinių veiksmažodžių pateikimo principo ir kt.

1953 m. sausio 22—31 d. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto dabartinės kalbos ir žodynų sektoriaus pasitarimuose buvo iš naujo apsvarstyta akademinio Žodyno redagavimo instrukcija. Svarbiausi jos teiginiai buvo apsvarstyti ir TSRS Mokslų akademijos Kalbotyros instituto koordinacinės komisijos pasitarime. Padaryti redagavimo pakeitimai tik pagerino patį Žodyną. Antai dabar lengviau naudotis veiksmažodžių straipsniais, kuriuose priešdėliniai veiksmažodžiai iškelti atskirai kaip savarankiški žodžiai su savo iliustracijomis. Į jį daugiau dedama plačiai žinomų tarptautinių žodžių, geriau sutvarkyti frazeologiniai junginiai ir kt.[39] Tačiau Balčikonis nesutiko su tais pakeitimais ir išėjo iš Žodyno redakci-

[37] K r u o p a s J. K. Būgos kartotekos ir jų tolesnis naudojimas. — „Kalbos kultūra", 1975, sąs. 29, p. 69.

[38] Plačiau žr. „Į naujus mokslo laimėjimus". — „Tiesa", 1950.XI.15.

[39] Akademinio žodyno redagavimo instrukcijos pakeitimai nurodyti „Lietuvių kalbos žodyno" III t. pratarmėje (V., 1956, p. III—V).

jos. Jis net nesutiko būti įtrauktas į III ir tolesnių tomų redakcinę kolegiją. Bet su Žodynu reikalų visai nenutraukė: ir toliau mokė ir ragino rinkti žodžius savo studentus ir pažįstamus, pats užrašė daug žodžių ir juos vis nešė į Žodyno aruodus.

Teorijos klausimai. Balčikonis nėra plačiau apibendrinęs savo leksikografijos darbo patirties. Vis dėlto atskiri jo teoriniai samprotavimai yra reikšmingi tolesnei leksikografijos praktikai.

Balčikonis anksti pastebėjo Būgos Žodyno netobulumus. To, beje, neslėpė nė pats Būga. Tik pradėjęs dirbti Žodyno redaktoriaus darbą, Balčikonis atsisakė daugelio šio Žodyno dalykų, nes puikiai suprato, kad išleisti Būgos sumanyto tipo Žodyną nėra nė būtino reikalo, neužtektų tam nė jėgų. Todėl iš karto buvo atsisakyta tikrinės leksikos, žodžių istorijos, dialektologijos ir etimologijos, žodžių aiškinimo įvairiomis svetimomis kalbomis. Liko labai svarbus dalykas — svetimoji ir nenorminė leksika. Ilgai buvo svarstyta ir diskutuota, kiek Žodyne turi būti svetimos kilmės žodžių. Buvo atsisakyta Būgos praktikos teikti labai retus barbarizmus. Dėti ar nedėti skolinį į Žodyną lėmė šie dalykai: žodis turi būti pažįstamas iš senesnių raštų ir plačiau nuo seno vartojamas tarmėse. Reti sritiniai ir nauji barbarizmai žodynui netinka. Prie raštų kalbai neteikiamų barbarizmų akademinio Žodyno autoriai nutarė žymėti ženklą x.

Daug problemų Žodyno autoriams kėlė žodžio reikšmių skyrimas. Balčikonis I tomo prakalboje pažymėjo, jog redaktoriai jautę, kad vietomis reikšmės per daug susmulkintos, kitur per menkai diferencijuotos. Ypač daug vargo kėlė perkeltinės reikšmės. Šiaipjau buvo laikomasi principo perkeltines reikšmes duoti tuoj po tiesioginių, kurios yra vaizdo pagrindas. Kai ryšį su pagrindine reikšme nustatyti sunku, perkeltinės reikšmės paprastai nurodomos straipsnio gale[40].

Svarbią vietą žodyne užima iliustraciniai pavyzdžiai. Balčikonis daug kartų yra pabrėžęs, kad didžiojo Žodyno pamatas yra gyvoji kalba, tai yra tarmių faktai. Todėl Žodyne, kur tik buvo galima, į priekį kėlė tarmių pavyzdžius. Tie pavyzdžiai turėjo padėti geriau suvaikyti ne tik žodžio reikšmę, bet ir formą, taip pat kirtį su priegaide. Antroje vietoje būdavo dedami klasikinės literatūros ir tautosakos sakiniai, o gale — senųjų raštų pavyzdžiai.

Iliustracinius pavyzdžius Balčikonis labiausiai vertino. Dar gerokai prieš I tomo išėjimą jis rašė, kad „žodynas turės būti sakinių žodynas", ne kartą pabrėždavo, kad „frazeologija[41] daro žodyną gyvesnį", „frazeologija yra žodyno siela".

---

[40] Plačiau žr. Kėzytė S. Perkeltinės žodžio reikšmės ir jų pateikimas „Lietuvių kalbos žodyne". — Kn.: Lietuvių kalbotyros klausimai, t. IV. V., 1961, p. 233—253.

[41] Frazeologija Balčikonis vadino iliustracinius pavyzdžius.

Balčikonis išvarė gilią vagą lietuvių kalbos kultūroje. Išėjęs gerą Jablonskio kalbos praktikos mokyklą, jis toliau varė didžiojo kalbininko pradėtą kalbos tobulinimo darbą, jį išplėtojo, papildė bei sukūrė savitą kalbos kultūros teoriją, kuri užima ypatingą vietą mūsų kalbos kultūros istorijoje. Kalbos kultūra jam rūpėjo visą gyvenimą, ji buvo visų jo darbų stimulas ir pagrindas. Jo išleisti Jablonskio raštai turėjo kelti visuomenės kalbos kultūrą, žodynas galėjo padėti mokytis gyvos kalbos. Kalbos kultūrą jis suprato labai plačiai: tai ir kalbos kultūros straipsniai, ir žodynai, ir geri vertimai, ir visuomenės lingvistinis švietimas.

Bendrieji dalykai. Balčikonio taisymų pagrindas nusakytas jau J. Murkos „Lietuvių kalbos vadovėlio" recenzijoje 1918 m. Jos autorius stovi liaudies kalbos pusėje ir ta kalba matuoja aptariamos knygos teiginius. Bet ypač aiškiai tas pagrindas pasakytas straipsnyje „Jablonskis ir mūsų šių dienų kalba"[42]. Autorius rašo, kad „mokyklose, kaip ir kitose tuo tarpu viešose įstaigose ir spaudoj, viešpatauja ta pati sudarkyta kalba, kažin koks žargonas, labai nutolęs nuo gyvosios kalbos" (išretinta A. P., V. M.). Taigi jau 1920 m. Balčikonis rašomąją kalbą vertina pagal tai, kiek ji yra gyva, t. y. kiek ji neatitrūkusi nuo liaudies („sodžiaus žmonių") kalbos. Tą mintį jis daug kartų pabrėžia visą gyvenimą. Negana to — juo geriau jis susipažįsta su kaimo žmonių kalba, tuo labiau ją kelia kaip visų normų pagrindą. Geriausia šiuo atžvilgiu jam mokykla buvo didžiojo Žodyno redagavimas. Rinkdamas ir tikrindamas žodžius, galutinai išmoko vertinti ne tik atskirus žodžius, bet ir ypač žodžių semantinius santykius bei sintaksinę kalbos sandarą.

Savo kalbos kultūros darbams pavyzdžių Balčikonis yra ėmęs ir iš rašytojų raštų, bet tik iš tų, kurių kalba liaudiška ir gyva. Gerai pažindamas senuosius raštus, jis itin dažnai minėdavo M. Daukšą, dar J. Bretkūną, K. Širvydą. Iš vėlesnių autorių vertino M. Valančių, J. Basanavičių ir ypač Žemaitę. Žemaitės kalba esanti „gyviausia, panašiausia į kasdienę sodiečių kalbą, pilna gražiausių pasakymų, sektinų visiems lietuviškai rašantiems ir kalbantiems"[43].

Balčikonis savo kalbos kultūros darbą dirbo visai kitokiomis sąlygomis, negu Jablonskis. Po šio mirties kalbą jis taisė daugiausia ne vienas: į kalbos kultūros darbą jau buvo aktyviai įsitraukę Antanas Salys, Pranas Skardžius, Petras Jonikas, Jurgis Talmantas, Leonardas Dambrauskas (Dambriūnas), Juozas Labokas, Leonas Kuodys, „kalbos dalykus" savo recenzijose liesdavo dar visas būrys kalbininkų ir nekalbininkų. Balčikonis nuo jų skyrėsi ypač ryškiu liaudiniu kalbos norminimo supratimu ir tiesiogiai tęsė Jablonskio tradiciją. Tiesą sakant, Jablonskis jam yra buvęs ir pats didžiausias autoritetas, visų kalbos normų tikrinimo šaltinis: Jab-

[42] „Lietuvos mokykla", 1919—1920, kn. 2, p. 266—267.
[43] Šių Raštų p. 190.

lonskis „lietuvių kalbos dalykuose yra didžiausias autoritetas, paskutinė sprendimo instancija"[44].

Tačiau negalima sakyti, kad Balčikonis aklai perkeldinėjo į rašomąją kalbą visa, kas yra liaudies kalboje. Jis puikiai suprato, kad rašomoji kalba yra savita sistema su savo dėsniais ir polinkiais. Tarmių faktus šis kalbininkas traktavo panašiai, kaip jo mokytojas Jablonskis. Antai norminant kalbą, ypač fonetiką ir akcentologiją, jis reikalavo laikytis aukštaičių vakariečių pietiečių tarmės, nesutiko su tais, kurie norėdavo apibendrinti retai tarmėse vartojamus atvejus. Žodžiais jis pripažino ir kalbos normų tradiciją, nors tos tradicijos (stabilumo) praktiniame darbe pats kartais nesilaikydavo, ypač kalbėdamas apie leksiką. Kalbos grynumo kriterijui jis tą tradiciją net paaukodavo. Pavyzdžiui, raštuose jau buvo įsigalėjęs skolinys *gandras*, bet Balčikonis ėmė jį keisti *gužu* (1957 m.). Jis rašė: „Bet jei kalbos mokslas išaiškino, kad jis [*gandras* — A. P., V. M.] germanizmas, tai nežinau, ar labai būtumėm jau gudrūs, jei, turėdami savą žodį, bijotumėm atsisakyti nuo skolinio. [. . .]. Kaip skolinys, jis negali būti senesnis už savo žodį „gužas"[45].

Balčikonis nemėgo „negyvų" kaltinių ir ypač nevykusios darybos žodžių. Neturint gero savo žodžio, jam buvo geriau vartoti skolintą, ne kaltinį žodį. 1925 m. straipsnyje „Del Terminologijos Komisijos darbo" jis pareiškė, kad kalti terminus tokiems žodžiams, kaip *geografija, istorija, geometrija, trigonometrija, geologija* ir t. t., esą tuščias darbas, nes niekas, net patys terminologai, jų nevartosią. Netikę naujadarai kalbą labiau pagadintų, kaip pataisytų.

Kalbėdamas apie sintaksės dalykus, Balčikonis nuolat pasitelkdavo analogiją. Antai norėdamas pagrįsti teiginį, kad reikią sakyti *prieiti prie išvados*, ne *prieiti išvadą*, jis remiasi analogija *priėjo prie bado, muštynių* (ne *badą, muštynes*). Veiksmažodis *prieiti* skirtingai valdantis konkrečius ir abstrakčius daiktavardžius.

Savo pažiūras į rašomosios kalbos kultūrą Balčikonis susumavo šeštojo dešimtmečio lingvistinės diskusijos straipsnyje „Kalbos dalykai reikalauja didesnio tikslumo". Jame rašoma: „Po tų visų man padarytų priekaištų straipsnio autoriai priduria, kad aš „nelinkęs pripažinti tokių žodžių, reikšmių ar pasakymų, kurie yra gimę literatūrinėje kalboje, raštuose". Toks galvojimas neteisingas. Mūsų rašomoji kalba turi pasidarìusi jau daug naujų žodžių, vis darosi jų dabar ir darysis toliau. Kinta gyvenimas, kinta ir kalba. Tik darantis naujus žodžius visados reikia atsižvelgti, kiek jie tinka mūsų kalbai. Reikia žiūrėti, kad visos naujienos būtų priderintos prie savo kalbos normų, kad būtų vengiama netaisyklingai su-

[44] Balčikonis J. Kuo mums brangus Jablonskis. — „Šviesos keliai", 1931, Nr. 2, p. 88. Išretinta A. P., V. M.

[45] Šių Raštų p. 314.

darytų arba nereikalingų naujadarų, ypač neįprastų mums konstrukcijų, darančių raštų kalbą negyvą ir sunkiai suprantamą"[46].

Taigi savo kalbos norminimo pagrindais Balčikonis iš esmės nesiskyrė nuo Jablonskio. Į pirmą vietą keldamas kalbos liaudiškumo principą, jis kartais susidurdavo su svarbiausiu varomuoju viso kalbos norminimo mechanizmu — tikslingumo principu, ir tada kalbos liaudiškumo principas turėdavo užleisti vietą tikslingam kalbos norminimui. Pavyzdžiui, ne visai tikslingai vengė nesančių tarmėse lietuviškų žodžių ir pats vartojo skolinius, pvz.: *aptieka* (vaistinė), *armota* (patranka), *vakacijos* (atostogos) ir kt., arba, tikslingumo verčiamas, darė skirtumą tarp žodžių *vyriausybė* ir *vyresnybė*, *tiesa* ir *teisybė*, kurių neskiria nė viena tarmė, pritarė svetimų garsų *f*, *ch* vartojimui inteligentų kalbos žodžiuose, nepažįstamuose sodžiaus žmonėms. Vis dėlto nepakankamas tikslingumo ir kalbos normų tradicijos vertinimas tam tikrus Balčikonio teiginius reikalauja vertinti kritiškai ir atskirų jo taisymų tiesiog nepriimti.

S v a r b e s n i e j i t a i s y m a i. Pažinti Balčikonio pažiūras į konkrečius kalbos reiškinius galima iš keturių šaltinių. Patikimiausias šaltinis yra spausdinti ir rankraštiniai kalbos taisymai — straipsniai ir recenzijos. Juose dažniausiai pateikti kalbos klaidų ir jų pakaitų sąrašai, vienur kitur yra duota paaiškinimų, kodėl taisoma — remiamasi liaudies kalbos faktais arba nurodoma atitinkama Jablonskio raštų vieta. Antras šaltinis yra studentų rašinių taisymai. Juose pataisyta daugiau kalbos klaidų, negu straipsniuose, daugiau eksperimentuota, daugiau ir elementarių taisymų, ypač iš ankstesnių laikų. Trečias šaltinis — Valančiaus redaguoti raštai, ketvirtas — vertimų atskirų leidimų lyginimo duomenys.

Balčikonis savo darbuose yra lietęs visus kalbos lygius — nuo rašybos iki sintaksės. Čia aptarsime tik taisytus leksikos, žodžių darybos, morfologijos ir sintaksės dalykus.

Iš leksikos Balčikonis daugiausia taisė barbarizmų. Ankstesniais metais jų taisyta daug daugiau, o vėliau, sutvirtėjus raštų kalbai, dažniau tvarkomi kiti dalykai. Savo straipsniuose Balčikonis, be kitų, yra taisęs šiuos barbarizmus: *a l a s a s = triukšmas, riksmas: a l i n t i = skurdinti, varginti, plėšti, griauti; a p a r t* [*= be, išskyrus*][47]*; a r š u s, -i = piktas, didelis* (priešas, lupikas), *smarki, karšta* (kova); *b a l a n a = skala, šipulys; b e v e l y t i = malonėti, norėti; b l i ū d a s* [*= dubuo*]*; b o n k a = butelis; b u j o t i = augti, keroti, klestėti; č i u p l a s = liesas; d a b o t i = žiūrėti, saugoti, sergėti; d i k t o k a i = gana, nemažai, gerokai; g a n d r a s = gužas; g r y č i a = troba, pirkia, lūšna; g r o t i : groti dūdele = dūduoti; y p a s : vienu ypu = kartu, šuoliu, tuo pradėjimu, iš karto; k o l i o t i = barti, plūsti; k u d l o t a s = gauruotas; l ė b a u-*

[46] Šių Raštų p. 315.

[47] Laužtiniais skliaustais pažymėti neautentiški J. Balčikonio pakaitai.

t i = ūžti, puotauti, linksmintis, gerti; l i u o s u o t i = vaduoti, leisti; n e v a = lyg, kaip ir, tartum; p a k a l i k a s = tarnas, bernas; p o k u o t i = dėti, taisyti; p r i e t e l i s (-i u s) = bičiulis, draugas; p r i k l u s = įkyrus, nemalonus; r ė d y t i: pasirėdyti = apsidaryti, apsivilkti; parėdyti = sutvarkyti, įsakyti; parėdas = apdaras, papuošalas; r ū b a s = drabužis ir kt.

Daugelis šių taisymų tebėra aktualūs ir šiandien, ypač šnekamojoje kalboje. Vienas kitas taisymas vartosenos nebuvo priimtas. Šiandien jau nebetaisomi *gandras, neva,* iš dalies *lėbauti, rūbas* ir kt.

Balčikonis yra taisęs ir daug hibridų — žodžių su nelietuvišku priešdėliu ar priesaga. Tarp jų — priešdėlio *da-* vedinius, žodžius su priesagomis *-dėjas (g e r a d ė j a s = geradarys), -yčia (a v i n y č i a = avidė, avikinė), -inčius (m o k s l i n č i u s = mokslininkas, mokytas), -orius (g i e d o r i u s = giesmininkas)* ir kt.

Didžiausią leksikos taisymų grupę sudaro reikšmės klaidų taisymai. Dažniausiai taisoma reikšmė, atsiradusi dėl kitų kalbų įtakos, bet yra atvejų, kai norima apginti senoji, archaiška vartosena, tebesanti gyva tarmėse, bet iš raštų kalbos jau bemaž išnykusi. Šiandien tebėra aktualu taisyti tam tikras reikšmes žodžių *a š t r u s, -i; a p l a m a i = apskritai, iš viso; a p l e i s t i = pamesti, palikti, išeiti, pasišalinti, praleisti, užmiršti; a p t i k t i = rasti, matyti; a t s p i n d ė t i = atvaizduoti, nušviesti, parodyti, iškelti; a u k š t a s = puikus, didelis, gausus, brangus; d ž i u g u s* „kuris save džiugina, iš niekų džiaugiasi" = *smagus, malonus, geras, linksmas; e i l ė = keletas, daug, kiek, būrys, krūva, nemažas skaičius...; g i l u s, -i, -i a i = sunkus, kietas* (miegas), *vėlus, vėlyvas* (ruduo, vidunaktis), *didis, didelis* (pasipiktinimas, užuojauta), *didelė, visiška* (tyla) ir t. t.; *i š š a u k t i = sukelti, pradėti; k a i k u r i s = tam tikras, kiek; l a i s v i n t i = vaduoti; m e s t i s = pulti, šokti; m y l i m a s = mėgstamas, branginamas; p a n a u d o t i = pavartoti, taikyti* (autoritetą, būdą, kombainus, laiką, mašinas, pašarus); *p a s i m e s t i = nusiminti, apsvaigti, nustebti, sumišti, sujukti; p a s i s a k y t i = sakyti, kalbėti, rašyti; p a s t e b ė t i = pasakoti, tarti; p i l n a i = gerai, tikrai, visai, visiškai; p r i b ū t i = ateiti, atvykti; r a s t i s = būti, sėdėti, stovėti...; r e i š k i a = vadinas; s e k a n t i s = kitas, tolimesnis; s u t i k t i = rasti, pasitaikyti; t a l p i n t i = dėti; t e k t i = reikėti; ž e m a s, -a, -a i = mažas, -a, -ai; ž i n i o s = mokslas, mokėjimas, supratimas, mokymasis.*

Vartosenoje neprigijo Balčikonio rekomendacija *draugą* vartoti reikšme „bendro darbo žmogus" — šis žodis dabar labai išplėtė savo reikšmę. Šiandien žodis *privalėti* (Balčikonis taisė ir jo formą = *privalyti)* retai tevartojamas reikšme „reikėti", o paplitęs nauja reikšme „turėti", kurią Balčikonis taisė. Bene daugiausia kartų taisyta žodžio *ruošti* vartosena. Taisytojas teleido jį vartoti reikšme „tvarkytis (po namus)", bet šitoks taisymas neprigijo. Vis dėlto tie taisymai aktualūs, nes žodis *ruošti* dabar per daug universalinamas — jis neturėtų stumti iš kalbos kitų gerų žodžių,

savo sinonimų. Tas pat pasakytina ir dėl žodžių *užmegzti* = *pradėti* ir *vystyti* = *kelti, plėtoti, ugdyti* taisymų.

Balčikonis yra taisęs ir kiek reikšmės vertinių, darybiškai įmanomų žodžių, bet neteikiamų jokiame kontekste. Tarp tokių žodžių rastume kiek ir dabar visiškai įsigalėjusių, ir kalbos praktikos atmestų, kuriems surasta geresnių pakaitų. Taisyta *apystova* = *aplinkybė; dvarponis* = *dvarininkas; kainuoti* = *atseiti, mokėti; karštligiškai* = *įsikarščiavus, išsigandus, susirūpinus; lygsvara* = *[pusiausvyra]; milžiniškas* = *didelis, baisus, neregėtas; nenuilstamai* = *nuolat, be paliovos, nepaliaujant; pasekmė* šalia *pasėkos* = *padarinys, vaisius; pasiekimas* = *laimėjimas; perdėtinis* = *viršininkas; svetingai* = *vaišingai; trumpalaikis* = *trumpas; tulžingas* = *rūstus, rūstingas* (žodis) ir daugelis kitų; taip pat laisvieji ir frazeologiniai žodžių junginiai: *didele (didžia, žymia) dalimi* = *daugiausia, labiausia, žymiai; ir taip* = *vadinas; kepurinė pažintis* = *menka p.; kolūkiečių masės* = *kolūkiečiai; žalingai atsiliepti* = *pakenkti; išsirikiuoti žąsele* = *išsirikiuoti į eilę, eilėje; ne vaikuos laimė* = *vaikai laimės neduoda* ir t. t.

Iš žodžių darybos Balčikonis yra taisęs tokių žodžių, kurių jam netiko šaknis, pvz.: *aras* = *erelis; siekis* = *tikslas; ainių ainiai* = *vaikų vaikai; domė* = *dėmesys* ir kt., taip pat priešdėlių vedinių: *pavaldinys* = *valdinys; sąjausmas* = *užuojauta; apmokymas* = *mokslas, mokymas; priešpastatyti* = *iškelti, statyti priešais* ir kt.; *mintinai* = *atmintinai; suokalbis* = *sąmokslas; pasiųsti* = *nusiųsti; pramatyti* = *numatyti; prisižiūrėti* = *įsižiūrėti.*

Bet daugiausia taisyta priesagų vedinių. Didžiausią grupę sudaro taisyti asmenų pavadinimai. Balčikonis neteikė vartoti dabar nebetaisomų iš dalyvių padarytų žodžių su priesaga *-élis* (liaudies kalboje jie žymi laikiną neigiamą ypatybę): *atvykėlis* = *atvykusis; atsikėlėlis* = *atsikėlusis; įsimylėjėlis* = *įsimylėjusis, mylintis; pasiryžėlis; sukilėlis.* Taisė priesagos *-ietis* vedinius: *kinietis* = *kinas; ukrainietis* = *ukrainas; tilžietis* = *tilžėnas* ir kt. Iš priesagos *-ininkas* asmenų pavadinimų padaryti žmonių grupių vardai su priesaga *-ija* ir verslų bei ūkio šakų pavadinimai su priesaga *-ystė* taip pat netiko Balčikoniui: *dvarininkija* = *dvarininkai; dvasininkija* [= *dvasininkai*]; *valdininkija* [= *valdininkai*]; *valstietija* = *valstiečiai; ūkininkija* = *ūkininkai; bitininkystė* = *bitės* ir t. t. Nors taisytieji žodžiai yra raštų kalbos naujadarai, bet jie bemaž visi kalbos mokslo įteisinti. Tačiau pridurtina, kad šiandien mes jų vedinius vartojame ir ten, kur jų visai nereikia, todėl Balčikonio taisymai tebėra aktualūs.

Daug taisyta priesagų *-ybė* ir *-umas* veiksmažodžių abstraktų. Juos Balčikonis neteikė daryti iš neveikiamųjų esamojo ir būtojo laiko dalyvių, pvz.: *atsakomybė* = *atsakymas; galimy-*

b ė = galėjimas, proga, kelias, priežastis; t u r ė t i g a l i m y b ę = galėti; d u o t i g a l i m y b ę = leisti, padėti; n e p r i k l a u s o m y b ė = nepriklausymas; a r t i m u m a s = artumas; g a l i m u m a s = galėjimas; p r i k l a u s o m u m a s = priklausymas; t i n k a m u m a s = tikimas; u ž t e r š t u m a s = užteršimas ir kt. Be šių darybos modelių šiandien negalima išsiversti, tačiau iš Balčikonio galime pasimokyti atsargiau vartoti tuos žodžius ir tik ten, kur būtinai reikia.

Iš sudurtinių žodžių jo taisyti buvo *d a r b o v i e t ė = darbavietė; m e d o n e š i s = medunešis (=nešimas)* ir kt., bet tebevartojame *b e n d r a k e l e i v i s = kelionės draugas, kitas keleivis; l a i k o t a r p i s = laiktarpis, laikas, metas.*

Daug taisyta būdvardžių, ypač su priesagomis *-ingas, -inis* ir *-iškas.* Priesaga *-ingas* netinkanti tada, kai nerodanti ypatybės gausumo: *a t s a k i n g a s = atsakomas* (asmuo, redaktorius, bet : *atsakingas* darbas); *g i m i n i n g a s [=giminiškas]; p a s a k i n g a s = pasakiškas; t a p a t i n g a s [=tapatus].* Priesagos *-inis* būdvardžius taisytojas kartais keitė priesagos *-iškas* vediniais: *k a i m y n i n i a i = kaimyniški* (santykiai); *m ė s i n ė = mėsiška* (sriuba); *m o r f e m i n i s = morfemiškas* (vertimas); *p a t r i o t i n ė = = patriotiška* (giesmė); *š a b l o n i n i s [=šabloniškas]* (tekstas); dažnai teikdavo daiktavardžio kilmininką: *f a b r i k i n i s a p m o k y m a s = fabrikos*[48] *darbo mokslas; k a i m y n i n i s = kaimynų, gretimas, artimas; k a l b i n i s = kalbos* (darbas, žurnalas); *p e t k e v i č i n ė = Petkevičiaus* (rašyba); *r u d e n i n i s = rudens* (arimas, lietus) ir kt. Tam tikrus sudurtinius ir priešdėlio *be-* žodžius keisdavo kitais ar kitokios darybos žodžiais ar kitomis konstrukcijomis: *v i s a t a u t i n ė = visos tautos* (kova); *d v i m i l i j o n i n ė = = dviejų milijonų* (armija); *b e n d r a s ą j u n g i n i s = bendras visai sąjungai; b e j u n g t u k i n i a i = bejungtukiai* (sakiniai). Priesagos *-iškas* būdvardžių Balčikonis neteikdavo tuo atveju, kada jie rodo priklausymą kuriai tautai ar žmonių grupei: *e g i p t i e t i š k o j i = Egipto* (bajorija); *p r a n c ū z i š k i e j i = prancūzų* (okupantai); *š v e d i š k i e j i = švedų* (grobikai), (grobikai) *švedai* ir t. t.

Balčikonis daug prisidėjo prie lietuvių kalbos morfologijos normų stabilizacijos. Be atskirų giminės, skaičiaus, kamieno taisymų, daug kartų rašė apie netinkamą prieveiksmių vartojimą. Jis neteikė prieveiksmių su priesaga *-iniai (n e t i e s i o g i n i a i, d v a s i n i a i...),* taisė *noriai* tik todėl, kad gyvojoje kalboje negirdėjęs *norus,* bet praktikoje šis taisymas neįsigalėjo, nepripažino pilietybės teisių žodžiui *pirmyn.* Prašymui ir pageidavimui reikšti jis leido vartoti tik prieveiksmį *prašom* (ir šalia — *prašyčiau),* bet nepripažino tam reikalui asmens formų *p r a š a u* ir *p r a š o m e,* kurias dabartinės gramatikos yra įteisinusios.

[48] Balčikonis vartodavo formą *fabrika.*

Balčikoniui visą amžių nepatikdavo to paties autoriaus kalboje tame pačiame kūrinyje vartojami įvairūs dubletai, įvairių tarmių faktai. Tokią kalbą jis vadindavo nedisciplinuota. Jis bardavosi dėl leksikos *(vystymasis*[49]*//raida, tamsta//jūs)*, žodžių darybos *(šabloninis* tekstas*//analogiškas* posakis), morfologijos *(į dėžę//žemėn; vargšams//vaikam; avižomis//keturiom; aukštasai//senasis* ir t. t.) dubletų vartojimo. Balčikonis nesistengė raštų kalboje išlaikyti dviskaitos, bet prieš Didįjį Tėvynės karą dar reikalavo ją vartoti su dviskaitiniais įvardžiais, pvz.: *j i e d u ėjo t y l ė d a m i = tylėdamu, jie ... tylėdami; e i v a, geriau i š g e r s i m = išgersiva, einam ... išgersim.* Tačiau po 1935 m. tokių taisymų daugiau nebebuvo.

Ypač daug Balčikonis pasidarbavo sintaksės kultūrai. Jis, kaip ir Jablonskis, buvo geras sintaksininkas (plg. II tome skelbiamas jo sintaksės paskaitas) ir todėl savo raštuose palietė svarbiausius sintaksės vartosenos dalykus nuo sakinio dalių ir žodžių junginių iki sudėtinių sakinių.

Iš sakinio dalių pirmiausia minėtinas sudurtinis tarinys: Balčikonis neteikė vartoti jungtimi veiksmažodžio *tapti* su neveikiamaisiais dalyviais: *t a p o = buvo (padarytas).* Taisė įvairius žodžių valdymo atvejus, pvz.: *s k u n d a s k u o = dėl ko; p a n a š u s k a m = į ką; a p g a u b t i k o = kuo; a t i t i k t i k a m = = ką; a t v y k t i k a m, k o = su kuo* (su vizitu); *d a l y t i s k u o = ką* (girias); *k i r č i u o t i k u o = pagal ką; k n i b ž d ė t i k u o = ko; p r i e i t i k ą = prie ko* (prie išvados); *p r i k r a u t i k u o = ko; s u s i r i n k t i k o = į ką* (į posėdį) ir kt.

Taisyta tam tikrų prielinksnių vartosena, pvz.: *a p i e š i m t a s = apie šimtą, į* laikui reikšti *(=per), p a s* nuosavybei, priklausymui reikšti; polinksnių: *tik nimfų d ė k a (=dėl nimfų) išliko gyvas; sudarytų įvardžių p a g a l b a (=su įvardžiais).*

Balčikonis yra taisęs visų linksnių vartoseną. Šalia „tradicinių" taisymų, tokių dažnų ir mūsų dienomis (vardininkas ir galininkas vietoj dalies kilmininko, kilmininkas su abstrakčios reikšmės žodžiais, turinčiais apibrėžiamąjį požymį: *turi d i d e l ė s į t a k o s = = didelę įtaką;* tarinio įnagininkas, išreikštas būdvardinėmis kalbos dalimis, labai gausūs įvairių reikšmių vietininkai), atskirai minėtini naudininko ir iliatyvo taisymai. Bendratimi jis dažnai keitė naudininką ne tik abstrakčių, bet dažnai ir konkretesnių žodžių, pvz.: *ne p a r d a v i m u i (= parduoti) dariau; siunčiamas t y r i n ė j i m a m s (= tyrinėti) į Lietuvą; pasuka į kitus kiemus d a r b a m s (= dirbti); gundo liaudį m a i š t u i (= į maištą, maištą kelti)* ir t. t. Bet daugiau taisytas laiko naudininkas, pvz.: *k u r i a m l a i k u i (= kurį laiką) jį paliko ramybėje; nepaliks a n t r i e m s m e t a m s (= antrus metus); įsismagindavo net k e l i o m d i e n o m (= kelias dienas); išeini tada iš namų v i s a i d i e n a i (= visą dieną); t r u m p a m l a i k u i (= trumpą laiką, trumpai)*

[49] Žodžio *vystytis* J. Balčikonis iš viso neteikė vartoti reikšme „plėtotis, augti".

užmiršo; a m ž i a m s (= amžinai) sujungė. Pastarąjį pavyzdį šiandien mes nebūtume linkę taisyti, kaip netaisytume ir šių pavyzdžių: *pririšo n a k č i a i (= naktį) savo arklius; aš v i s a i ž i e m a i (= visą žiemą) išvažiuoju; kartais abu išvažiuodavo v i s a i d i e n a i (= visą dieną).*

Taisyta daug netinkamai vartotų iliatyvų, pvz.: *gyvena valstybės s ą s k a i t o n (= lėšomis?)*[50]*; v i e t o n (= vietoj) to; kalbėti v i e n a n b a l s a n (= vienu balsu)* ir pan.

Iš klausiamųjų sakinių šalinta bendratis: *Gero žmogaus kaip n e l a u k t (= nelauksi); argi jo sielai to n e m ė g t i (= siela to nemėgs); iš kur jiems a t s i r a s t i (= jie atsiras).*

Ypač ilgai Balčikonis taisė padalyvio, pusdalyvio ir naudininko su bendratimi konstrukcijas. Svarbiausias jo reikalavimas buvo nekartoti padalyvio konstrukcijoje to objekto ar subjekto pavadinimo, kuris sakinyje jau yra pasakytas, pvz.: *B u l v ė m s užaugus reikia j a s nukasti (= Bulves užaugusias reikia nukasti).* Balčikoniui tos konstrukcijos veiksmas negali turėti padarinio santykio su sakinio veiksmu: *pastangos susitvarkyti, kitiems n e p a r e m i a n t (= be kitų parėmimo) tuščios.* Jis taisė padalyvį užuojautose, padalyvius *l y g i n a n t, p a l y g i n u s* lyginimui reikšti, taip pat tokias kanceliarines frazes, kaip: *dirbamas didelis d a r b a s, t y r i n ė j a n t ir v e r t i n a n t lietuvių literatūrinį palikimą* ir kt.

Pusdalyvis netinka vartoti tada, kai jo veiksmas yra siauresnės apimties, negu tarinio veiksmas, pvz.: *lenktyniavimas dar toliau plėsis, a t n e š d a m a s (= ir atneš) naujas pergales.*

Daug kalbininkų ginčų kėlė Balčikonio taisytos naudininko su bendratimi konstrukcijos. Balčikonis reikalavo jas vartoti tik su žodžiais, reiškiančiais įrankį (priemonę) kokiam tikslui pasiekti *(dalgis — šienui pjauti, dantys — riešutams krimsti).* Neaiškumų kildavo tada, kai tie žodžiai būdavo abstraktūs — *priemonė, planas, reikalavimas, pasitarimas,* net *leidinys, disertacija.* Ši konstrukcija dar ir šiandien nėra galutinai kodifikuota ir laukia išsamių tyrinėjimų.

Iš sudėtinių sakinių Balčikonis daug kartų taisė dalelytę *gi* dviem sakiniams jungti, sudedamojo sujungimo jungtuką *o* vietoj *ir.* Gretinamuosius sakinius neteikė vartoti su sąlygos sakinių jungtuku *jei,* o priežasties sakinius su jungtuku *nes* be pagrindinio sakinio laikė didele sintaksės klaida. Tikslo sakiniuose neteikė *kad* su bendratimi ir padalyviu, laiko aplinkybės sakiniuose — prieveiksmio *k u o m e t (= kada)* ir neigiamo veiksmažodžio *(Dirba, kol n e p a k l i ū v a į mašiną),* o nuolaidos konstrukcijose ir sakiniuose — tarinio su priešdėliais *ne-* ir *be-.*

Taigi Balčikonis per ilgus savo kalbos kultūros darbo metus — ištisą pusę amžiaus — yra svarstęs visus svarbiausius kalbos praktikos dalykus. Čia neminėjome jo rašybos dalykų, vietovardžių

[50] Klaustukas J. Balčikonio.

taisymų, tarties ir daugelio kirčiavimo normų rekomendacijų, bet jau ir aptarti dalykai rodo buvus Balčikonį vieną iš žymiausių mūsų kalbos kultūros darbininkų. Jis tęsė Jablonskio pradėtą darbą, pats išvarė gilią vagą lietuvių kalbos kultūros moksle ir savo darbais mums visuomet primena, kad niekada negalima nutraukti santykių su tarmėmis, kurios yra ir dar ilgai bus mūsų kalbos turtinimo ir tobulinimo šaltinis. Šiuo požiūriu Balčikonio darbai turi neabejojamą reikšmę visai šiandieninei mūsų kalbos kultūrai.

Aldonas Pupkis,
Vytautas Mažiulis

1918

J. Murka. **Lietuvių kalbos vadovėlis.** Baigiamoji dalis. Kultūros ir Švietimo Sekcijos leidinys. Petrapilis. 1917 m. Pp. 216+XX. Kaina nepažymėta

Pasirodžius kokiam lietuvių kalbos vadovėliui, kalbos mokytojui pirmiausia ateina klausimas, ar tas vadovėlis netiktų mokyklai. Tas klausimas turi kilti ypač šiuo laiku, kada mes dirbame mokykloj beveik be jokių kalbos vadovėlių. Todel pažvelkime į tą naujai pasirodžiusią gramatiką ir pasvarstykime, kiek ji mums tam reikalui tiktų.

Jau iš „Autoriaus žodžio" matyti, kad mokykla iš to vadovėlio daug naudos laukti negali; čia p. Murka rašo: „Sunkiu laiku gavau leisti šį vadovėlį: kalbininkai gramatikos reikalu dar nieko sistemingai nebuvo rašę (?), nei patarimų, nei knygų, nei laiko, nei taip reikalingo ramumo rašydamas neturėjau, todel vadovėlis išeina kaip reikiant neapdirbtas". Suprantamas daiktas, kad vartoti mokykloj neapdirbtą kaip reikiant vadovėlį nėra perdaug sveika. Toliau autorius savo „Žody" sako: „Betgi, nesigailiu leisdamas: taip metodu, taip tekstais, ir raštais jis naują žodį taria lietuvių mokyklos literatūroje".

Kuo čia autorius „naują žodį taria", kuo jo gramatika skiriasi nuo kitų lietuvių kalbos vadovėlių? Pirmiausia krinta skaitytojui į akį daugybė tekstų, kurie užima, maž-daug trečią vadovėlio dalį ir kurie dažnai jokių gramatikos taisyklių neiliustruoja. Tuos tekstus, kurie čia vietomis eina per kelius puslapius, galėtų atstoti ir chrestomatijos tekstai. Jie, mano nuomone, tik knygos leidimą brangina, ypač dabar, kai poperis toks brangus. Tiesą sakant, po tų tekstų beveik visur eina visokios „taisyklės", „pratimai", „pastebėjimai" ir t. t. Štai keli tokių taisyklių pavyzdžiai, kurie eina po tekstų: 1) „Kartais stambų daiktą smulkesniu pakeičia" (p. 22, po Duonelaičio „Pavasario"), 2) „Kartais daikto dalimi visą daiktą pažymi" (p. 22), 3) „Rašydami kai-kada tyčia perdeda" (p. 25), 4) „Kartais girdami peikia" (p. 27) ir t. t. Arba pratimai: 1) „Perskaitę Vaižganto „Juostų" raštą, užsimerkite: akyse pasirodys vaizdelių (!). Jei vaizdelių nepasirodytų, skaitykite vėl ir vėl, kol vaizdeliai pradės rodytis" (p. 4).

Man, tikiuos ir mokiniams, nelabai suprantama, kam čia reikia merktis, kad imtų rodytis vaizdeliai!

Paskui, po tekstų liepia autorius piešti visokius paveikslėlius: 1) „Nupieškite paeiliui vaizdelius, kokius sukelia jums Vaižganto „Juostų" raštas" (p. 4), 2) „Prisistatykite straipsnelį „Kaip juostas dalija" ir nupieškite to straipsnelio paveikslėlių" (p. 6), „Nupieš-

kite, apsakykite ar aprašykite paveikslėlių „Vaikų" vaizdeliui; parodykite scenoje tą vaizdelį" (p. 13), 5) „Nupieškite obuolį ir papuoškite jį bet kuo — lapeliu, šakele, įvairiom spalvom" (p. 21) ir t. t.

Iš pradžios žmogus stebiesi nežinodamas, kaip reikia piešti kalbos pamokose tuos paveikslėlius, kol, pagaliau, p. 20 randi paties autoriaus pamokymą, kaip galėtum tą darbą atlikti: „Piešdami, paveikslėlius spalvomis puošia, o žodžių paveikslus puošia gražiais žodžiais ir pasakymais" (ž. pastebėjimas, p. 20). Bet kiek čia gali padėti kalbai išmokti panašūs piešiniai ir dar „įvairiom spalvom", reikia labai abejoti.

Nedaug tikslingesni ir pratimai: 1) „Išnagrinėkite puošiamuosius žodžius" (p. 21), 2) „Išnagrinėkite dalinius žodžius" (p. 22), 3) „Išnagrinėkite keičiamuosius žodžius" (p. 23) ir t. t. Bet kas tie „puošiamieji", „daliniai" ir „keičiamieji" žodžiai, mokiniui nelabai bus aišku iš padėtų po tekstu taisyklių: 1) „Kartais daikto dalimi visą daiktą pažymi" (p. 22), 2) „Kartais stambų daiktą smulkesniu pakeičia" (p. 22). Toliau randame dar šiokių pratimų: „Išnagrinėkite perdedamuosius" (o taisyklė — „Rašydami kai-kada tyčia perdeda") p. 26; „Išpinkite, suvaikykite ir išnagrinėkite sakinius" (p. 45).

Be daugybės tekstų, p. Murkos gramatikoj, tur būti, „naują žodį taria" ir penkios iliustracijos, kurioms paskirti penki ištisi puslapiai (212—216): 1) juosta, 2) rugių piovėjai, 3) mergaitė daržely, 4) kažkokia baidyklė ir 5) medis prie vandens. Po kiekvienu paveikslėliu yra padėtas tam tikras uždavinys, kuris kalbos reikalui nedaug, man rodos, gali padėti. Imkim pavyzdžiui pirmutinį: „Gerai įsižiūrėkite šį piešinėlį. Įsižiūrėję, užskleiskite knygas ir atmintinai nupieškite tokią pat juostą. Nupiešę apsakykite, kokia atrodo nupieštoji juosta ir kaip ją piešėte". O ką galėtų reikšti ketvirtas paveikslėlis (baidyklė) — vargu kas supras.

Vartant vadovėlį, tuojau krinta į akis didelė daugybė taisyklių. Jokioj gramatikoj neteko matyti tiek taisyklių, kiek čia, nors p. Murka „Autoriaus žody" ir sako esąs jų priešininkas: „Aš pats, teisybę pasakius, esu taisyklių priešininkas. Visi naujieji metodininkai šaukte šaukia, jog gramatikos reikia mokytis iš tekstų, iš gyvosios kalbos, iš gražiųjų raštų, ne iš taisyklių". Koks prieštaravimas: p. Murka taisyklių nemėgsta, o jo kalbos vadovėly jų randi puslapy kartais ligi 4—5 taisyklių! Kiekvienam turi būti nuostabu, kas atsitiko, kad p. Murka labiausiai nepaklausė tų naujųjų metodininkų šaukimo.

Tiesą sakant, didesnė pusė tų taisyklių dėl nesusipratimo pavadintos taisyklėmis. Štai keli pavyzdžiai: 1) „Sakiniuose įterpia žodžių ar sakinių" (p. 37), 2) „Yra pusdalyvių. Pusdalyviai nei dalyviai, nei padalyviai" (Taisyklė III, p. 55), 3) „Liepiamuoju sakymu prašo ar reikalauja" (p. 78), 4) „Žodžio dalis, kur šaknies pryšakyje, vadinas — priešdėlis" (p. 115), 5) „Žodžio dalis, kur šaknies antrame gale, vadinas — pabaiga arba galūnė" (p. 115), 6)

„Priešdėlis *į* = *įn*" (p. 115), 7) „Kai-kurie prieveiksmiai su linksniu sustatomi" (p. 147); 8) „Prielinksnis *ant* duoda sakiniui tam tikrą prasmę" (p. 149) ir t. t.

Suprantama, tokių taisyklių galima labai daug prirašyti. Nuo tų taisyklių nieku nesiskirtų ir tokios „taisyklės": žodis „alus" turi keturias raides, arba: žodis „katinas" turi galūnę *as!*

Kaip tos rūšies taisyklės, taip ir tos, kurios paprastai randamos kitose gramatikose, ne visada sutinka su tiesa. Paimkim kelius iš daugybės pavyzdžius: 1) „Vieni *daiktavardžiai* lengva patirti (vyras, troba), kiti *daiktavardžiai* galima tik numanyti (Dievas, rūpestis, vargas)" (p. 59).

Autorius, matyti, neskiria savo taisyklėse daiktų nuo daiktavardžių. Daiktavardžiai visi lygūs, tik daiktai, kurie turi tuos vardus, ne vienodi: vieni matomi, kiti — ne. Tiktai apie daiktus tegalėtume pasakyti: „vieni lengva patirti, kiti galima tik numanyti". Bet ir tai reikėtų pasakyti paprasčiau, suprantamiau.

2) „Daiktavardžius penkeriopai linksniuoja" (p. 59).

Viena, autoriaus nepasakyta anksčiau, kas yra l i n k s n i u o t i, o antra, įdomu būtų išgirsti, kaip jis, sakysim, išlinksniuotų penkeriopai žodį „vilkas". Čia netikslus pasakymas, daugiau nieko!

3) „Vienus *būdvardžius* išskiria iš kitų. Išskirtinius būdvardžius vartoja, kai, išskyrę, labiau nori pažymėti daikto pažymį ar būdą" (p. 70).

Čia taip pat maišoma daikto ypatybės su jų vardais.

4) „*ne — ginamoji dalelė;* prie linksniuojamų žodžių ją skyrium rašo, o prie veiksmažodžių — kartu" (p. III).

Ar tat tiesa? Juk žodžius: negeras, netikęs, nemažas, nekoks, nelaimė ir kt. linksniuojame, bet dalelės *ne* dažniausiai neskiriame. Kartais ir su veiksmažodžiais *ne* skyrium rašom (pav.: „aš ne tinginiauju, bet darbą dirbu").

5) Paėmęs pavyzdžiui sakinį: „Kokie čia svotai, kokie be svoteliai: storalūpiai, retadančiai!" autorius išveda taisyklę: „Dalelė *be (bet)* reiškia *niekam netikęs, bet koks, nekoks*".

Juk toli gražu ne tas pats būtų, jei tam sakiny vietoj *be* pasakytume: „Niekam netikę (bet kokie, ne kokie) svoteliai!" Čia būtų jau kas kita.

6) „Dalelė *nė* reiškia „galų gale ir" (nė vilkas nepjauna = galų gale ir vilkas nepjauna)" (p. 112).

Reikia pastebėti, kad tokių taisyklių nemažiausia (§§ 104—110).

7) „Kiekvienas veiksmažodis linksnio reikalingas" (p. 127).

Juk sakiniuose: *vaikas rašo, arklys bėga* veiksmažodžiai (rašo, bėga) neturi jokių linksnių ir čia jų nereikalingi.

8) „Be sufikso būdvardžiai reiškia paprastąjį pažymį, kokybę" (p. 157).

Čia autorius nori pasakyti, kad be sufikso būdvardžiai rodo I laipsnį (gradus positivus); bet būdvardžiai: po*niškas*, med*inis*, lai*mingas* ir k. turi sufiksus, nors jie nereiškia nei II nei III laipsnio.

O toliau (§§ 203—208) kalbama apie būdvardžių I laipsnio sufiksus. Štai viena tų sufiksų ir taisyklė:

9) „Sufiksas *in* rodo ko yra daiktas ir dar kita ką" (p. 158).

„Ką dar kita" rodo tas būdvardžių sufiksas, autorius ir nebepasako. Panašių taisyklių yra ir daugiau (§ 204).

Ar daug gali pasakyti tokia taisyklė? Be to, žodžiai „nešinas", „vedinas", „velkinas", kaip ir „tekinas", nėra dalyviai, jie yra būdvardžiai. Antra, nėr žinios, kodel autorius tuos pačius „dalyvius" kitoj vietoj jau vadina „padalyviais" (p. 139, § 178).

10) „Kirčiuotąsias balses nevienodai taria: vienas trumpai, kitas ištęsiamai. Užtat ir kirčiai nevienodi: vieni trumpi, kiti ilgi — tvirti" (p. 164).

Čia neskiriami kirčiai nuo garsų arba skiemenų. Juk ir be kirčių vieni balsiai tariami tęsiamai, kiti trumpai (valgyti, vėgėlė, puodelis ir t. t.). Del to neskyrimo toliau eina keistos taisyklės: „Trumpuosius kirčius kairiniu ženkleliu žymi" (§ 217); „Tvirtapradį kirtį dešininiu ženkleliu žymi" (§ 219); „Tvirtagalį kirtį riestiniu ženkleliu žymi" (§ 220).

11) „*l, m, r* (*n* čia autorius pamiršta) prieš priebalses virsta ilgomis balsėmis, todel į jas krinta tvirtagalis kirtis" (p. 166).

Prieš priebalsius garsai *l, m, n, r* sudaro dvibalsius (ne virsta ilgomis balsėmis), kurie gali turėti ne tik tvirtagalį, bet ir tvirtapradį ilgumą: pirštas, pirmas; melstis, velti. . .

Kalbant apie vadovėlio taisykles, reikia pridurti, kad jos yra formuluotos gana sunkia kalba. Štai keli pavyzdžiai: 1) „Kur sakiniai karščiuojasi (sic!), šaukia, prašo, gandina, sakinio gale rašo šauktuką" (p. 31); 2) „Žodis, suprantamas prasme *kas?* vadinas veiksnys" (p. 45); 3) „Veiksmo pažymių ar veiksmo aplinkybių rodomi belyčiai žodžiai, aplinkybių klausimais, vadinas prieveiksmiai (šviesiai, šviesyn, vakar, toli)" (p. 54); o kas yra „belytis žodis", nepaaiškina čia; 4) „Yra žodžių, kur panašūs taip į būdvardį, taip į veiksmažodį; tatai dalyviai" (p. 55); 5) „Vaduojamieji ar keičiamieji žodžiai vadinas įvardžiai" (p. 55); 6) „Sudėtinis būtasai laikas sudėtas dalyvio ir veiksmažodžio *būti* būtojo laiko" (p. 95); 7) „Tarinys, sudarytas veiksmo nereiškiančio veiksmažodžio ir šiaipjau reiškiamo žodžio, vadinas — sudurtinis tarinys" (p. 131); 8) „Tarinio jungtys linksnio reikalingos; paprastai jos įrankininko reikalingos, bet nevisumet" (p. 132); 9) „Sufiksas *in* (veiksmažodžių) rodo veiksmą, darymą" (pav. lakinti) (p. 162). Juk ir kiti veiksmažodžiai rodo veiksmą, darymą.

Kad taisyklės nėra vykusiai formuluotos, nusijaučia ir pats vadovėlio autorius. Jis pats apie tai „Autoriaus žody" rašo: „Kas galima tuč tuojau šiam vadovėliui prikišti, tai gramatikos taisyklių formulavimas. Bet šiuo dalyku mokytojams nesunku išsiversti. Kai pasirodys Rygiškių Jono etimologija ir sintaksė, mokytojai tepataiso mano formuluotąsias taisykles iš Rygiškių Jono raštų". Žinomas daiktas, kad mokytojai mokės išsiversti, kai išeis Rygiškių Jono gramatika, tad kam tada reikalingos kitos gramatikos, kam

tas nevykusių taisyklių taisymas, kam tas nereikalingas darbas? Kas norės dėvėti lopytais kailiniais, jei galės gauti ta pačia kaina naujus ir dar gero meistro?

Nemanykit, kad čia keistenybių galas. Išrašykime iš vadovėlio vieną kitą vietą ir pažiūrėkime, ką autorius apie tai sako. „Taisyklė II: Esamąjį sudėtinį laiką vartoja: 1) Kai pereitojo laiko lyg matyt ar numanu dabar esamas vaisius (žvirbliai *lesė*, o dabar tupi *prisilesę);* 2) Kai veiksmas kelis kartus buvo arba nė kartą nėra buvęs (yra ragavę, nėra lesę)" (p. 94). Toliau: „Taisyklė II: Sudėtinis būtasai laikas turi savo prasmę ir vartotinas: a) Kai būtasis laikas virto kitaip, kaip buvo laukiama. Pavyzdžiui: *Buvau atėjęs = kai atėjau, neradau taip, kaip laukiau ar tikėjaus.* b) Būtasis laikas įvyko prieš antrą būtąjį. Pav.: *Buvo įsakęs = po įsakymo įvyko antras veiksmas* (pirmas veiksmas — *įsakė,* antras — *išaiškino,* abudu juodu būtų, todel pirmas būtasai sudėtinis vartotinas). c) Būtasai veiksmas yra antro būtojo laiko vaisius. Pav.: *Buvo nuėdę = ėdė ir ėdimo vaisius — nuėdė*" (pp. 95, 96). Paskui: Taisyklė II: „Dalyvių tariamąjį sakymą taip pat vartoja, kaip ir dalyvių būtąjį laiką" (p. 100). Apie išrašytąsias vietas „Klaidų atitaisyme ir šiaip pastebėjimuose" (p. XII) autorius sako: „Galima išleisti, nes k r i a u š a i t i š k a i nusakyta". Nesuprantama logika! Čia p. Murka liepia savo taisykles pasitaisyti iš Rygiškių Jono raštų, čia liepia tokias pat taisykles išleisti, nes jos nusakytos kriaušaitiškai! Kas nežino, kad Rygiškių Jonas ir Kriaušaitis tas pats žmogus? Visi lietuviai žino, ypač turi tai žinoti gramatikų rašytojai, kad mes visi einam iš Kriaušaičio, kad Kriaušaitis yra visų mūsų kalbos tėvas. Reikia dar pabrėžti, kad Kriaušaitis panašių „taisyklių" niekados nėra rašęs, tada kam čia imamas dovanai jo vardas?

Imamas be reikalo ir žemaičių vardas. Nupasakojęs, kad „*iš-* reiškia iš kur (išvažiavo), *nu-* reiškia kur (nuvažiavo), *par-* reiškia namo (parvažiavo), *at-* reiškia į svetimą vietą (atvažiavo), *su-* reiškia daug (suvažiavo)", duoda „pratimą": „suderinkite tuos priešdėlius su veiksmažodžiais *nešti, bėgti. . .*" (§ 115). O klaidų atitaisyme įterptas toks autoriaus pastebėjimas: „§ 115 galima išleisti — nusakyta ž e m a i t i š k a i". Autorius, man rodos, kaltininkų ieško pertoli.

Dabar norėčiau pasakyti kelius žodžius apie atskiras kai-kurias vadovėlio dalis.

Iš pradžios eina įvairaus turinio tekstai (proza ir eilės), kurie turiny pažymėti bendru vardu „kalba". Apie tuos tekstus buvo jau sakyta aukščiau. Toliau kalbama apie sakinius, pagrindinius ir šalutinius. Šalutiniai sakiniai nepaskirstyti rūšimis. Prieš tai nieko negalėtum pasakyti, bet šalutiniai sakiniai aprašyti ne visai suprantamai. Ką gali, sakysim, paaiškinti tokia taisyklė: „Šalutiniai sakiniai tinka kitiems sakiniams ar žodžiams aiškinti. Žodžiui „balnok" klausimu *kada?* tinka visas sakinys — „kai nušersi bėrą žirgelį". (Kalba apie sakinį: „O kai nušersi bėrą žirgelį, balnok tymo balnelį", p. 40.)

Pakalbėjęs apie sakinius, pagrindinius ir šalutinius, autorius aiškina sakinio dalis. Man matos, ne visai patogu kalbėti ypač apie šalutinius sakinius, nežinant, kas yra sakinio dalis (vadovėly tas dalykas anksčiau nebuvo pažymėta). Kai-kurios sakinio dalys, be to, paaiškintos labai keistai, sakysim, papildinys: „Žodžiai, kur rodo kokių daiktų, be veiksnio, dar sakinyje esama, vadinas papildiniai" (p. 47). Pirmiausia, be veiksnio, sakinyje yra daug dar visokių „daiktų", o antra, sakinio „daiktais" gramatikų rašytojai paprastai nieko nevadina.

Kalbėdamas apie žodžių reikšmę (§§ 48—51), p. Murka galvoja, kad žodžiai: „šviesa", „šviesus", „šviesti", „šviesiai" esąs vienas žodis, kad čia „vienas žodis kelias prasmes turi". Jo nuomone, „ranka" ir „rankioti" — taip pat vienas žodis! (p. 53).

Kalbos dalys (§§ 52—110) taip pat nepuikiai išdėtos. Visko čia nėra galima nagrinėti, kiek paliesiu dalyvius. Paimkim kokias dvi taisykles, ir bus aišku, kaip čia tas dalyvių mokslas išdėtas. „Yra dalyvių, kur veikiančių daiktų veiksmus rodo; tat veikiamosios rūšies dalyviai" (p. 84). „Dalyviai, kurių *daiktavardžiai* negali patys veikti, bet kuriuos kiti, iš šalies, veikia, vadinas neveikiamosios rūšies dalyviai" (p. 85). Juk čia tikra nesąmonė: kaip gali ką daiktavardžiai veikti? Be to, nėr žinios, del ko veikiamosios rūšies dalyviai pavadinti „rečiau vartojami dalyviai".

§ 87 autorius kalba iš pradžios apie „nelankstomus" dalyvius (esama, mylima; būta, mylėta), toliau duoda tos rūšies pavyzdžių ir liepia išnagrinėti „bevardę gimtį". Pirma apie vieną kalbama, toliau tą pat vadina kitu vardu.

§ 90 pavadintas: „Dalyvių sudėtiniai laikai". O čia autorius kalba apie sudurtinius laikus (esu matęs, būsiu atsikėlęs). Toliau jau autorius vadina tas formas „sudėtiniais laikais" (§ 91, 92). Dalyviams p. Murka atiduoda kažkokią pirmenybę. Jis sako: „Sudėtiniai dalyvių laikai — puošiamosios lytys; jie puošia kalbą" (p. 93). Delko jie puošia kalbą ir delko kiti žodžiai nepuošia — nepasakyta.

Dar turiu tarti kelius žodžius del vadovėlio pavyzdžių. P. Murka ėmėsi daugiausia pavyzdžių iš kitų šaltinių (Jablonskio, Būgos, gyvosios kalbos), bet, matyti, kartais pats kalė ir nelabai vykusiai kalė. Kalbėdamas apie linksnių vartojimą, duoda tokių pavyzdžių: „*Kalėdoms* mokinius paleidžia atostogų *dviem savaitėm. Trims Karaliams* mokiniai jau turi būti išmokę pamokas *rytojui*" (p. 141). „Gyvulius *nakčiai* suvaro į tvartus ir užrakina". „Palik, broleli, *kelioms dienelėms* — paviešėti" (p. 142). Čia tie naudininkai yra, tur būti, ne vietoj.

Nedaug galima pasimokyti iš vadovėlio, kaip vartojami linksniai su prielinksniais. Norėdamas išaiškinti, kada reikia vartoti *del*, duoda tokį pavyzdį (matyti, savo sugalvotą): „Del manęs vistiek, — atsiliepė Joniukas: — tegu sau laksto..." (p. 192). Čia tikriau būtų pasakyti: ne „del manęs vistiek", bet „man vistiek". Toliau, norėdamas pasakyti, kada vartojami prielinksniai *apie* ir *ap-*

link, duoda keletą pavyzdžių, bet juose nė vieno nėra su *aplink* (p. 150).

Man visai nesuprantama, kam į vadovėlį kišami „žodyno pavyzdžiai" (§ 223), kurie užima ištisus keturius puslapius. Jie paimti iš Juškos žodyno (nuo žodžio „klostas" ligi „kotuoti"), visai nesurišti su vadovėlio žodžiais ir dar reti žodžiai. O vadovėlio nesuprantamų žodžių ieškoti autorius siunčia į „Vargo Mokyklos" žodynėlį, kuris dar nepasirodęs. Ne didesnės vertės yra ir kita „Žodyno" dalis (§§ 225—232). Vadovėlio nuomone, sakiniai „arklys lyja" ir „arklį lyja" (p. 170) — ne tas pats. Čia jokio skirtumo nėra: vienur įpratę žmonės vienaip sakyti, kitur antraip. Ir kiti žodyno paaiškinimai nemažiau keisti.

Vadovėlio gale yra duotas pavyzdys, kaip reikia aiškinti pamoką. Čia kai-kurie klausimai ir atsakymai statomi netiksliai. Klausimas: „Už ką ryžosi Jonienė ožkelę mylėti"? — Atsakymas: „Kad ožkelė nemaustų miško". Juk jokis mokytojas negalėtų pagirti mokinio, kuris taip atsakinėtų į klausimus! Ir daugiau yra panašių dalykų tame „Pamokos aiškinime" (p. XIII).

Dar vienas mažmožis. Aiškindamas tarmių skirtumus, tarp kita ko sako: „Įvairių tarmių lietuviai susiėję iš pradžios, teisybė, ne labai tesusikalba, bet per kelias dienas jau šnekasi". Argi iš karto nesusišnekėtų? Labai negirdėtas daiktas. Atrodo pasakiškai.

Reikėtų dar kiek pasakyti del kalbos. Kalba, kaip buvo matyti iš duotų pavyzdžių, nėra lengva, stilius sunkokas. Kai-kuriose vietose autorius norėjo pasakyti labai lietuviškai, bet išėjo visai nelietuviškai. Pav.: „Kokias klaidas klydau?" (p. XIV). Nors sakoma: vargą vargti, aušra aušta, lietus lyja, bet nesakoma, tur būti, niekur: mokslą mokos, klaidą klydau...

Apskritai, vadovėlis parašytas labai skubotai, materialas nesutvarkytas. Po § 128 eina 164, paskui po 233 jau 129 ir kiti. Kai-kurių paragrafų visai nėra (§ 111), o kiti po du kartus (§ 128); vienoj vietoj net visas puslapis du kartus išspausdintas (p. 160, 161). Tekstai ir kiti dalykai netalpniai sudėti: tarp atskirų paragrafų ir dalių didžiausi tarpai, o dainelės po vieną skiltį puslapyje teužima, nors galėtum mažiausia po dvi sudėti. Be to, autorius kai-kur vartoja terminus kitus, ne tuos, kurie yra jau šiek tiek nusistovėję: kabutes, sakysim, „skliausteliais" vadina (pp. 37, 39, 58). Žinoma, terminus kitus vartoti nėra nuodėmė, bet čia autorius bus taip parašęs bene apsirikęs. Galų gale, vadovėly pilna korektūros klaidų; kai-kurios gale pataisytos, kitos — ne. Šio vadovėlio gale yra ir „Įžengiamosios dalies" turinys ir klaidų atitaisymas. Negali sakyti, kad būtų patogus daiktas ieškoti turinio ir klaidų atitaisymo kitam vadovėly!

Kas yra gera toj naujojoj lietuvių kalbos gramatikoj? Pirmiausia, tekstai ir žmonių kalbos pavyzdžiai. Autoriaus, matyti, norėta padaryti, kad gramatikos mokslas nebūtų sausas, kad gramatikos taisyklių mokiniai mokytųsi iš tekstų, tik, kaip mano jau buvo pažymėta, jų be galo daug pridėta ir šaly nevykusių aiškinimų

nustoja savo vertės. Labai pagirtinas daiktas turi būti ir tai, kad p. Murka, rašydamas savo vadovėlį, stengėsi eiti naujais keliais ir rėmėsi, be savųjų, ir „svetimųjų rašytojų raštais — Ovsianiko-Kulikovskio, Kulmano, Pieškovskio ir eksperimentalinės pedagogikos išrodymais" (žiūr. „Autoriaus žodį"), tik reikia pasigailėti, kad jis nuo to kelio toli nuklydo ir jo vadovėlis išėjo nelabai panašus į tų naujosios pakraipos mokslininkų gramatikas.

Iš to, kas pasakyta, turi būti aišku, kad šiuo vadovėliu mūsų mokykla negalės susikurti. Švietimo sekcijai, kuri jį išleido, vargiai išsimokės importuoti į Lietuvą pačiam kalbos mokslui.

P. Murka norėtų susilaukti savo vadovėliui rimtos kritikos, „nes tiktai r i m t a ir d i d e l ė kritika, — sako jis, — tegali išvesti mūsų mokyklą į tikrą kelią". Tokios kritikos aš nerašau, plačiai visko čia neišdedu, pastebėjau tik tai, kas labiausiai man krito į akį vartant vadovėlio puslapius. Platesnės recenzijos apskritai sunku rašyti šiuo metu, kada neturim ne tik tam tikros mokyklos, bet ir didesnio visuomenės laikraščio, kuris galėtų ilgesnį raštelį išspausdinti.

„Vilniaus balsas", 1918.I.18, Nr. 4

Rygiškių Jonas. **Mūsų žodynėlis.** „Vargo Mokyklos" priedėlis. „Lietuvių spaustuvė" Voroneže. 1918 m. 64 ps.

Dažnai ateina į galvą klausimas: kaip atrodytų dabar mūsų kalba, jei nebūtume turėję Rygiškių Jono — Jablonskio? Kokiais keliais būtume klaidžioję ir ar dar toli būtume nuo tikslo? Nors spėti visaip galima, bet vienas dalykas aišku: mūsų šių dienų rašomoji kalba yra jo dvasios vaisius. Nė vienas kalbininkas nėra tiek padaręs, kiek jis, kad mūsų raštų kalba būtų grynesnė, suprantamesnė ir artimesnė žmonių šnekamajai kalbai. Jo vardas tvirtai surištas su lietuvių atgimimo istorija. Beveik nuo pirmųjų mūsų atgimimo dienų jis pradėjo taisyti kalbą ir tebetaiso ją lig šiol. Ir reikia pasakyti, jis taiso labai atsidėjęs: taiso tam tikrais straipsniais laikraščiuose, per laiškus moko redaktorius ir šiaip gyvu žodžiu, — kas tik į jį kreipiasi. Nerastum, tur būt, žymesnio plunksnos darbininko lietuvio, kad nebūtų gavęs iš jo patarimų. Tai amžinas taisytojas! Daugybė jo darbo yra kitiems atiduota, išbarstyta po visus kampelius. Be to, jis dar kišasi, gal net perdaug, į viešąjį gyvenimą, padeda sirgti mūsų visuomenės ligomis, todel negali visai atsiduoti savo darbui, kurio niekas kitas tuo tarpu negali už jį padirbti. Apskritai, visą gyvenimą sąlygos jį traukė nuo jo mėgiamojo darbo. Tuo galima išaiškinti, del ko jis, palyginti, nedaug lig šiol parašė, kad ir turėjo ir tebeturi didelę įtaką mūsų kalbai. O raštų iš jo mes labai laukiame. Visados žinome, ką jis rašo arba ką turi sugalvojęs rašyti. Štai dabar, kas nežino, kad jis rašo gramatiką? Ne tiktai žinome, kad rašo, bet ir žinome, kiek jis

to darbo nuvarė. O viskas, kas išeina iš jo rankų, esti labai apgalvota, iš visų pusių apsvarstyta.

Šiomis dienomis susilaukėmė jo „Mūsų žodynėlio". Tai jo chrestomatiją —„Vargo mokyklos" — abiejų dalių žodynėlis. Sprendžiant iš jo pavadinimo („Vargo mokyklos" priedėlis), tam žodynėly turėtų būti paaiškinti tie žodžiai, kurie vartojami ne visose tarmėse, kurių galėtų nesuprasti skaitydami „Vargo mokyklą" mokiniai. Bet ne! Čia rasime dar pusę tiek žodžių, gal ir daugiau, kurių visai nėra „Vargo mokykloj". Tai bus visokie reikalingiausi inteligentui žmogui žodžiai su pavyzdžiais ir nurodymais, kaip juos turime vartoti; ypač daug mokyklos terminų. Kiek žinoma, daug tų žodžių imta iš jo paties surinkto per ilgą laiką žodyno, dar tebesančio rankrašty[1]. Po karo Lietuvių Mokslo Draugija turėtų pirmiausia pasirūpinti, kad tas kalbos turtas išvystų saulės šviesą.

Yra „Žodynėly" kiek ir naujai kaltų žodžių, k. a.: *kurinys* vietoj lig šiol kur vartojamo „tverinys", *kuryba* — „tveryba", *papėdininkai* — „potomki", *vaizdakalys* — „skulptorius" ir kiti, apie kurių gerumą ar negerumą sunku tuo tarpu ką pasakyti. Tik ateitis parodys, ar jie gerai nukalti. Kalbininkai žodžius kala, o visuomenė juos priima ar atmeta. Kaltų žodžių visados toks likimas. Be to, čia yra sudėti aritmetikos terminai, kurių gal ir nebereiks daug keisti.

Tam žodynėly bus išviso ligi pusantro tūkstančio žodžių. Reikia tikėtis, kad antrojoj laidoj, kurios jis netrukus turės susilaukti, bus jų dvigubai daugiau.

„Mūsų žodynėlį" labai rekomenduočiau įsigyti visiems, kam rūpi kalba, ir nuolat vartyti ypač mokytojams, studentams ir mokiniams. [...]

„Ateities spinduliai", 1918, vasaris—kovas, Nr. 5—6

1925

Dėl Terminologijos Komisijos darbo

Šių metų „Lietuvos" Nr. 43 buvo paskelbtas „Mėtojamosios (metmeninės) braižybos" terminų projektas ir ten paminėti žmonės, kurie dalyvauja Komisijos posėdžiuose [...].

Remdamasis tuo pranešimu, Rygiškių Jonas „Lietuvos" Nr. 46 rašo: „Labai gaila, kad Komisijos posėdžiuose, kaip pasakyta kalbamajame skelbime, retai tesilanko J. Balčikonis [..., —], galėtų bent sudrausti kartais įsibėgėjusią savo sprendimais Komisiją, o tas jų sudraudimas būtų kartais visai pravartu Komisijai".

Šitie Rygiškių Jono žodžiai verčia mane del savęs kiek pasiteisinti.

Pirmiausia, turiu pasakyti, kad Komisijos posėdžiuose ne tik retai, bet visai dabar nesilankau. Lapkričio mėn. du kartus dalyvavau posėdy, daugiau jau nei kartą nebebuvau nuėjęs. O nevaikščioju del šių priežasčių: viena, tuo tarpu pats turiu savo daug darbų, nenoriu kur nereikia gaišinti laiko, o antra, nematau, kad Komisijai būčiau reikalingas, nes kalti terminus tokiems žodžiams, kaip geografija, istorija, geometrija, trigonometrija, geologija[2] ir t. t. laikau tuščiu darbu — juk niekas, net patys terminologai, jų nevartos; mano nuomone, tokie naujadarai kalbą labiau pagadintų, kaip pataisytų.

„Lietuva", 1925.III.10, Nr. 55

1926

Pranešimas apie Būgos žodyną

Būgos žodynas sukrautas Universiteto bibliotekoj viename nedideliam kambariuke kartu su kažkokiais rankraščiais, dokumentais ir knygomis. Žodynas sudėtas į 7 medines prekių skrynias; 6 turi maždaug apie 1 metrą ilgumo, o platumo ir aukštumo po $^1/_2$ metro; jose suguldytos per du sprindžius ilgumo kartono dėžutės su žodžių kortelėmis. Skrynioj yra maždaug 4—5 eilės tokių dėžučių, o vienoj eilėj apie 5—7 dėžutes; tokiuo būdu, kiekvienoj skrynioj gali būti arti 30 dėžučių, o per šešias skrynias susidaro arti 150—180 dėžučių; kiekvienoj dėžutėj, sprendžiant iš parašų ant jų, yra apie 3000 žodžių, tad iš viso išeitų kortelių apie pusę milijono[3]. Septinta skrynia žemesnė už kitas, joj sukrauti popieriniai paketai maždaug po sprindį ilgumo, platumo ir aukštumo.

Pats žodynas atrodo taip. Teko pažiūrėti į trijų skrynių korteles. Vienose dėžutėse žodžiai sudėti paraidžiui, kitose — ne. Jei kur žodžiai sudėti paraidžiui, tai tas liečia, sprendžiant iš peržiūrėtų dėžučių, tik vieną dėžutę. Sakysim, raidės T yra kelios dėžutės, ir kurios sudėtos paraidžiui, tos kiekviena turi savo eilę nuo pradžios. Kartais vienoj dėžutėj sudėtos kelios raidės po kelius šimtus žodžių. Vienoj dėžutėj sudėtos kortelės, pavadintos „Etimologijos žodynu"; ten, sakysim, raidė P turi žodžių ca 800, S — ca 2850, T — 900, K — 1100, Z — 590, R — 600, Š — 750 ir t. t.[4] Vienoj dėžutėj, kuri turi raidės D ca 3300 žodžių, parašyta: „Sutvarkė paraidžiui A. Varnas". Šalia tos dėžutės guli kita, taip pat su raide D, bet ten žodžiai sudėti ne paraidžiui. Žodžiu, žodyno kortelės nėra sudėtos paraidžiui.

Iš septintos skrynios buvo išimtas ir atrištas vienas paketas. Ten rasta tokių dalykų: 1) Sąsiuvinis su parašu: „Tarmių mokslas"; žodžiai išrašyti iš Mažvydo Katekizmo; 2) sąsiuvinis su žodžiais, kurie turi priesagą -ima-; 3) 15 sąsiuvinių su įvairiais išrašais žodžių; 4) «Выписки изъ лѣтописей» N 2 1914; 5) daug

sąsiuvinių ir lapelių su visokiais išrašais, rašytais daugiausia paties Būgos ranka. Reikia manyti, kad kiti tos skrynios paketai yra panašūs į tą peržiūrėtą.

Galop reikia pridurti, kad skrynios, kuriose guli žodynas, labai menkos, padarytos iš nelygių lentų, be gero užvožimo, visur apdulkėję. Komisija mano, kad reikėtų žodyną, kol jam atsiras redaktorius, teip padėti, kad jis nedulkėtų, nepražūtų ir nesugestų.

1926 m. spalių 2 d.

Posėdis spalių 13 dienos. Apsvarsčiusi žodyno leidimo klausimą, Komisija balsų daugumu nusprendė darbą pradėti. Tam darbui samdomas žmogus, kuris turėtų dirbti Komisijos nurodymais ir prižiūrimas. Toks žmogus tuo tarpu nužiūrėtas p. Kepalas. Dekanui pavesta tartis su juo ir su Švietimo Ministerija del darbo sąlygų.

Spausdinama iš rankraščio[5]

Laiškas Redakcijai Humanitarinių mokslų fakultetui

(atviras laiškas)

Humanitarinių mokslų fakulteto taryba savo posėdy lapkričio 25 dieną nusprendė, kad p. Kiršos „Vitolio raudos" vertimas prieš Jablonskio nuomonę tinka mokyklai kalbos atžvilgiu. To sprendimo istorija tokia.

Buvusios švietimo ministerijos knygų tikrinimo komisijos buvo tas vertimas, remiantis Jablonskio recenzija, pripažintas netinkamu mokyklai del blogos kalbos. Dabartinė švietimo ministerija atsiuntė Jablonskio recenziją mūsų fakultetui prašydama pasakyti del minėto vertimo savo nuomonę. Referuodamas tą dalyką (jis tačiau nebuvo išsiuntinėtoj prieš tris dienas fakulteto sekretoriaus dienotvarkėj), ponas dekanas tik pasakė, kad Jablonskis savo recenzijoj padaręs dvi klaidas, nors nepasakė kokios jos, pagyrė vertėjo stilių, ir fakultetas balsų dauguma nutarė, kad vertimo kalba mokyklai tinka. Toks sprendimas man pasirodė neapgalvotas, ir kitą dieną parašiau fakulteto dekanui laišką, prašydamas tą klausimą dar kartą apsvarstyti ir spręsti tik susipažinus su klaidomis, kurios iškeltos recenzijoj, bet ponas dekanas nieko į mano laišką neatsakė, o fakulteto nutarimą gruodžio 6 d. nusiuntė ministerijai.

Taip nespecialistams smerkti Jablonskio kaip specialisto nuomonę yra kalbos mokslo niekinimas. Humanitariniam fakultetui, kaip aukščiausiai kalbų mokslo institucijai, toks niekinimas negali būti niekaip dovanotas, todel aš, nenorėdamas imtis dalį tos kaltybės, kaip fakulteto narys ir nebegalėdamas daugiau kaip protestuoti, nuo ateinančių naujų metų išeinu iš universiteto[6].

1926 m. gruodžio 9 d., Kaunas

„Lietuva", 1926.XII.9, Nr. 278

Nesveika humanitarinių mokslų fakulteto pakraipa

Mano išstojimas iš universiteto davė progos spaudoj ir ne tik spaudoj prabilti vienam kitam žmogui, tačiau, kaip matyti iš tų atsiliepimų, ne visiems suprantama priežastis, del kurios padariau tokį žingsnį. Mano laiške fakultetui („Lietuvos" Nr. 278) aiškiai parašyta išstojimo priežastis, bet kiti norėtų, kaip tenka girdėti, čia matyti dar ką kita, todel laikau reikalingu daiktu šiuo tarpu plačiau apie tai pakalbėti. Iš kitos pusės, mane verčia atsiliepti ir humanitarinių mokslų fakulteto nutarimas, paskelbtas sekretoriaus „Lietuvos" Nr. 285. Jo tekstas šioks:

Fakultetas, atsakydamas į p. Švietimo Ministerio raštą, Fausto Kiršos Vitolio raudos vertimo ir doc. J. Tumo Lietuvių literatūros paskaitų kalbos reikalu, pastebi, kad tomo vertime nors ir yra kai kurių kalbos netaisyklingumų, bet atsimindamas, kad to vertimo stilius yra visiškai patenkinamas, mano, kad toji knyga ir doc. J. Tumo paskaitos turėtų būti leidžiamos mūsų mokyklose. Be to, fakultetas dar norėtų paskelbti, kad lietuviškos knygos įsileidimas į mūsų mokyklas del jos kai kurių kalbos netaisyklingumų neturėtų būti draudžiamas[7].

Tą patį nutarimą nusiuntė švietimo ministerijai ir fakulteto dekanas, tik jo nusiųstas tekstas, kaip matyti iš knygų tikrinimo komisijos paskelbto „Lietuvos" Nr. 284 protokolo, ne visai sutinka su sekretoriaus tekstu. Kad skaitytojui būtų matyti, kuo skiriasi abu tekstai, duodu čia ir dekano tekstą (be pabaigos).

Atsakydamas į Tamstos raštą 11462 Nr. turiu pranešti, kad Humanitarinių mokslų fakultetas, susipažinęs su Fausto Kiršos Kraševskio „Vitolio raudos" vertimu lietuvių kalbon, randa, kad nors ir yra kai kurių kalbos trūkumų, tačiau, turėdamas galvoje, kad to vertimo stilius visiškai patenkinamas, mano, kad šioji knyga neturėtų būti draudžiama mūsų mokyklose[8].

To paties nutarimo abu tekstai skiriasi ne tik žodžiais, bet ir esme. Apie žodžių skirtumą tuo tarpu nekalbėsiu, nors keista, kad tas pats nutarimas fakulteto sekretoriaus skelbiamas vienaip, o dekano — kitaip. Iš esmės jie skiriasi svarbiausia tuo, kad dekano tekste yra pasakyta, jog fakultetas sprendė s u s i p a ž i n ę s su „Vitolio raudos" vertimu, kas yra visai netiesa. Kaip gi galėjo fakultetas susipažinti, kad prieš posėdį nieko apie tai nebuvo žinoma, posėdy nebuvo skaityta Jablonskio recenzija, taip pat nebuvo nagrinėtas nei vertimo tekstas. O be susipažinimo fakultetas, norėdamas darbą dirbti rimtai, neturėjo teisės to klausimo spręsti.

Antra, fakulteto sprendimo kelias buvo pasirinktas netikęs, nes pirmiausia sprendė ne specialistai, lietuvių kalbos dėstytojai, bet literatai, filosofai, istorikai ir kiti. Apskritai, mokslo dalykai rankų pakėlimu nesprendžiami.

Trečia, fakulteto žmonės išviso neturėjo teisės spręsti apie kalbą, nes patys jos nemoka. Del aiškumo turiu pasakyti, kad jie nemoka ta prasme, jog patys rašo su klaidomis, negali skirti taisyklingos kalbos nuo netaisyklingos ir pastebėti kito klaidų. Tą savo tvirtinimą galiu paremti šiais faktais.

Kaip žinoma, fakulteto žmonių raštai buvo ne kartą recenzuojami Jablonskio, ir jų kalba recenzijose labai nepagirta. Paskui, fakulteto leidžiamų raštų kalba nei kiek ne geresnė už laikraščių kalbą, o paskutinio leidinio, Chlebovskio lenkų literatūros istorijos, kalba daug prastesnė ir už tą laikraščių kalbą, kurią paprastai žargonu vadiname. Tai pastebėjo net pašaliniai žmonės. Štai „Lietuvos" Nr. 283 medicinos fakulteto profesorius d-ras P. Avižonis prikiša humanitarinių mokslų fakultetui, kad tas išleidęs knygą, kurios kalba „pasižymi elementarinių gramatikos taisyklių ignoravimu"[9]. Vienas teisėjas, sutikęs mane gatvėj, ėmė bartis: „Norėdamas pasimokyti kalbos, buvau nusipirkęs jūsų fakulteto išleistą lenkų literatūros istoriją, perskaičiau kelius puslapius, pasipiktinau kalba ir nunešęs sugrąžinau knygynui — tokios biaurios kalbos nebuvau dar matęs! Stebiuosi, kaip studentams galima duoti į rankas tokias knygas?" Ginti fakulteto negalėjau, nes tas teisėjas sakė tikrą tiesą. Tą knygą vertė P. Vaičiūnas, o redagavo humanitarinių mokslų fakulteto dekanas V. Krėvė-Mickevičius. Negali sakyti, kad dekanas būtų tyčia pagadinęs kalbą; ne, jis tik nemokėjo pastebėti klaidų ir jas paliko netaisęs. Pagaliau štai dar vienas mažmožis. Fakulteto paskelbto nutarimo tėra du sakiniai — ir abu jie netaisyklingi. Pasakymas „yra kai kurių kalbos trūkumų" yra kalbos klaida! Vadinas, jei fakultetas nemoka parašyti spaudai sakinio be „kai kurių kalbos trūkumų", tai kaip jis gali spręsti apie kalbą, stilių, knygos vertę mokyklai? Tokie mokslininkai ir blogiausioj knygoj tematys „kai kurių kalbos trūkumų", ne daugiau jų pastebėjo ir p. Kiršos vertime, nors jo kalba visai netaisyklinga.

Ne išmintingiau už fakultetą pasielgė ir švietimo ministerija. Buvusis švietimo ministeris profesorius Čepinskis, turėdamas Jablonskio recenziją, vadinas, turėdamas specialisto nuomonę, dar klausia nuomonės nespecialistų. Ne mažiau keistas švietimo ministerijos nutarimas gavus fakulteto nuomonę. Štai kokį randame „Lietuvos" Nr. 284 išspausdintą knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisijos nusprendimą:

Kadangi veikalas turinio atžvilgiu rekomenduotinas aukštesniųjų mokyklų knygynams, leisti jį į knygynus su sąlyga, kad antrame leidime būtų gerai ištaisyta vertimo kalba pagal prof. Jablonskio recenzijoje duotus nurodymus.

Keistesnio sprendimo negali būti. Suprastum sąlygą, jei būtų leidžiamas antras, ištaisytas, leidimas, bet leisti pirmą, neištaisytą, ir reikalauti, kad būtų ištaisytas antras, tai juk čia ne tik nėra sąlygos, bet ir logikos! Gal dar pateisintum tą sąlygą, jei vertime

būtų klaidų nedaug, bet jų yra devynios galybės, o jų tarpe tokių, kurių gudriausias mokytojas savo mokiniams niekaip negalės ištaisyti. Tuo sprendimu knygų tikrinimo komisija parodė savo menką nusimanymą apie knygų taisymą. Jablonskio recenzijoj parodyti tik klaidų pavyzdžiai, o pagal tuos pavyzdžius niekas neištaisys tokios blogos kalbos, kaip yra p. Kiršos vertimas.

Dar vienas keistas dalykas. Kiek žinoma, paėmęs pavasarį švietimo ministeriją, prof. Čepinskis panaikino knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisiją, bent apie jos darbus nieko nebuvo girdėti. Staiga nei iš šio, nei iš to, po septynių mėnesių tylėjimo, pasirodo netikėtas ir toks nevykęs tos komisijos sprendimas!

Kaip matome, abi aukščiausios švietimo įstaigos pripažino, kad tas „Vitolio raudos" vertimas tinka mokyklai, bet jos abi labai klysta. Kaip lietuvių kalbos mokytojas, laikau savo pareiga kartu su Jablonskiu pasakyti, kad tokios rūšies literatūra jokiu būdu negali tikti mokyklų bibliotekoms.

Rekomenduodamas „Vitolio raudą" fakultetas dar duoda švietimo ministerijai autoritetišką pamokymą, kad lietuviškos knygos del „kai kurių kalbos netaisyklingumų" nebūtų draudžiamos įsileisti į mokyklas. Jei švietimo ministerija imtų vaduotis tuo pamokymu, tai turėtų įsileisti ne tik „Vitolio raudą" su „Lenkų literatūra", bet ir visą šlamštą, kuris pasirodo mūsų knygų rinkoj. Tada išnyktų skirtumas tarp blogos ir geros knygos, visos būtų vienodai geros.

Bet visi gerai žinom, kaip knygų skaitymas atsiliepia kalbai. Skaitydami blogos kalbos knygas mūsų mokiniai niekados negalėtų dorai išmokti lietuviškai, ir mes amžinai neišliptumėm iš tos žargono klampynės, kur dabar braidom. Tuo klampynių keliu eina humanitarinių mokslų fakultetas; jis niekina tą, kas kelia mūsų kalbą aukštyn, o užstoja ir gina tą, kas ją traukia žemyn. Ta jo pakraipa yra labai nesveika ir mūsų kalbai pražūtinga. Prieš tai turėtų reaguoti visi, kam lietuvių kalba dar nenustojo būti brangus daiktas.

Tikiuos, dabar bus suprantama visiems, kodėl negaliu pasilikti universitete.

„Lietuva", 1926.XII.31, Nr. 294

1927

Atsakymas doc. J. Tumui

Praeitų metų „Lietuvos" Nr. 294 esu rašęs, kad humanitarinių mokslų fakulteto profesoriai nemoka lietuvių kalbos ir nemoka ta prasme, jog patys rašo su klaidomis, neskiria taisyklingo rašto nuo

netaisyklingo ir negali pastebėti svetimų klaidų. Tokio nemokėjimo pavyzdys yra doc. J. Tumas — taip spręsti verčia, be kito ko, jo straipsnis, įdėtas į š. m. „Lietuvos" Nr. 7[10].

Girdamas „Vitolio raudos" vertimą, jis tarp kitko sako: „Vertėjas Faustas Kirša darbą yra padirbęs kaip vien reikiant... Leidinys visais atžvilgiais vykęs, daro garbės leidėjui ir leidžia juo pasidžiaugti skaitytojams..." Toliau straipsnio vidury rašo: „Bepalieka nepateisinamas leidinio neprižiūrėjimas, geros korektūros nepadarymas".

Išeitų, kad „Vitolio raudos" tėra bloga korektūra, o šiaip „leidinys visais atžvilgiais vykęs". Bet straipsnio pabaigoj randame dar pasakyta: „F. Kiršos knyga pasmerkta už puskapį ortografijos klaidų. Be tiekos klaidų mes šiandien nerasime beveik nė vieno leidinio". Pirma tebuvo korektūros klaidos, o dabar atsirado ir ortografijos! Tokių prieštaravimų, kaip matysime, straipsny yra ir daugiau.

Šiaip ar taip, doc. Tumas teranda ne daugiau kaip puskapį ortografijos klaidų, ir jei tikrai taip būtų, tai nieko negalėtum prikišti vertimui, nes tikrai be tiek klaidų nerasi nė vienos mūsų knygos. Tik visa bėda, kad doc. J. Tumas klysta ir labai klysta. Jablonskis savo recenzijoj (1924 metų „Švietimo Darbo" Nr. 12, p. 1114) ortografijos klaidų pavyzdžių, toli gražu dar ne visų, duoda jau daugiau kaip puskapį. Būtų arčiau tiesos pasakius, kad ortografijos klaidų yra bent puskapis puskapių. Štai ką del jų rašo Jablonskis:

Iš šito duotųjų žodžių tarimo, iš jų rašybos matau, jog vertėjas, žodžius tardamas ir rašydamas, nesilaiko savo darbe jokių taisyklių: taria ir rašo žodžius tik taip, kaip kuris žodis jam yra kada įstrigęs į galvą ir akį. Žodžių tarime ir rašyboje vertėjas yra visiškos laisvės šalininkas, priešas kokios nors disciplinos arba kokių nors taisyklių. Tas nenorėjimas pasiduoti kokiai nors disciplinai matyti ir iš to, kad vertėjas ir atskirų žodžių lytis vartoja visai savotiškai... Vertėjui, jei norėjo jis su savo vertimu ir į mokyklą eiti, reikėjo ir čia (rašyboje) šiokios tokios disciplinos laikytis.

Štai kaip atrodo tas puskapis ortografijos klaidų! Bet ne tiek ortografijos klaidos daro vertimą neleistiną į mokyklas, kiek žodyno ir sintaksės klaidos, kurių doc. J. Tumas visai nemato. Jei skaitytojas norėtų su jomis susipažinti, galėtų rasti minėtajam žurnale, o Jablonskis štai ką apie jas sako:

Visai laisvai, be kokių sąvaržų poetas (vertėjas) elgias savo darbe su pačios k a l b o s t a i s y k l ė m i s... Vertėjo kalbos jokių taisyklių negalėjau susekti: jų nė vertėjas, man rodos, neturi, tas taisykles jam, matyti, atstoja vadinamoji p o e t o l a i s v ė (licentia poetica)...

Šito darbo neteikčiau tiems mokinių knygynams, kurie yra pačių mokinių žinioje: reikia rūpintis, kad mokiniai kiek rimčiau įprastų žiūrėti į literatūros ir kalbos dalyką.

Baigdamas savo recenziją, duodu vertėjui klausimą: kaip žiūrėtų jis į tapytojo darbą, iš kurio matyti, jog to tapytojo nenusivokiama ir nesirūpinama nusivokti: apie spalvų reikšmę tapyboje, apie tapymo medžiagą, lytį (formą)? Vertėjui patariu imti pagaliau ir savos kalbos mokytis rimtai: be kalbos nėra literatūros...

Tais žodžiais pasakyta apie knygą visai priešinga nuomonė. Tik visais atžvilgiais nevykęs leidinys gali susilaukti tokios specialisto kritikos. Recenzijoj iškeltos tokios ydos, kurios jokiuo būdu nepateisina fakulteto nutarimo įleisti į mokyklų bibliotekas. Tų ydų akivaizdoj sakyti, kad leidinys visais atžvilgiais vykęs, gali tiktai žmogus visai be nuovokos kalbos dalykuose. Kas nesutinka su Jablonskiu, tas turi išrodyti, kodel nesutinka, nes mokslo dalykai reikalauja išrodymų. Štai yra išspausdintas sąrašas neleistinų kalbos klaidų, tegu kas išrodo, kad Jablonskis apsiriko ir kodel apsiriko. Bet to niekas nedaro, kaip turėtų daryti mokslo vyrai, bijo atviros kovos, tik pasislėpę už karklynų svaido į jį akmenis.

Doc. J. Tumas savo straipsny parodė ne tik nenusivokimą kalbos dalykuose, bet ir visišką nesiskaitymą su žodžiais, kitaip sakant, nesivaržymą su tiesa. Jis rašo:

Prof. Jablonskį tepalaikė vienas doc. Balčikonis. Iš jo opozicijos aš mačiau jį to veikalo irgi neskaičius, tik pasikliaujant magistro autoritetu.

Iškeltu klausimu kalbėjau daugiausia aš, bet su manim balsavo ne kiek mažiau, kaip iš priešingos pusės, todel netiesa, kad aš vienas tepalaikiau. Iš mano opozicijos taip pat negalima daryti išvados, kad aš neskaitęs to veikalo. Koks gi pamatas iš kitos pusės tvirtinti, kad skaitė tą veikalą tie, kurie balsavo prieš Jablonskį? Jų tarpe turi ir tokių, su kuriais mes sunkiai susikalbam lietuviškai.

Taip pat nesiskaitydamas su žodžiais doc. J. Tumas sako, kad p. Antanas Bijūnas peikia „Ryto" Nr. 1[11] „Vitolio raudą", „matyti, įkalbėtas" ir kad tokie žmonės „visai nekvalifikuoti kelti savo balsą". Iš kur doc. Tumas žino, kad jis įkalbėtas, ir kodel jis nekvalifikuotas? Nekvalifikuotasis A. Bijūnas, remdamasis faktais, parodė, kad vertimas pilnas visokių klaidų, o kvalifikuotasis docentas nieko ten nemato, nors vienoj vietoj ir vadina Jablonskį žinovu tarp kabučių! Ne, tas kvalifikuotas kelti balsą, kas supranta, ką jis kalba.

Paskui doc. J. Tumas sako, kad man ne sprendimas pasirodęs klaidingas, bet pati tarybos arogancija, kad ji aklai nepasidavusi sprendimui žinovo. Atsiprašau, negali būti klaidingesnio sprendimo, kaip sakyti, kad tėra „kai kurių kalbos netaisyklingumų" ten, kur nesilaikyta visai jokių taisyklių!

Toliau straipsny pasakyta: „Netiesa, kad Taryba „Vitolio Raudą" būtų kvalifikavusi pavyzdžiu kalbos mokslui ar rašybos reikalui". Kur taip yra pasakyta? Aš sakiau tik tai, kas buvo fa-

kulteto sekretoriaus laikrašty paskelbta. Reikėtų kvalifikuotam docentui mokėti bent paskaityti, kas yra parašyta.

Doc. J. Tumas išvedžioja, kad „neteisinga ir žalinga spaudoje kuoneveikti profesorius už tai, kad jie negavo savo mokslų eiti lietuviškai". Kas gi juos „kuoneveikia" už tai, kad jie negavo savo mokslų eiti lietuviškai? Jei jie „kuoneveikiami", tai tik už tai, kad nemokėdami dedasi moką ir kalba apie tai, ko neišmano. Mūsų profesoriai turėtų bent tiek nusivokti, kad netinka kištis į tuos dalykus, apie kuriuos jie neturi supratimo. Tais pat žodžiais („negavo savo mokslų eiti lietuviškai") doc. J. Tumas lyg pripažįsta, kad profesoriai nemoka kalbos, tad kaip galima ginti jų sprendimą apie kalbą?

Doc. J. Tumas man prikiša:

Tylėti gi per pasitarimus ir paskui viešai kuoneveikti draugus spaudoj yra netinkamas bendradarbiui pasielgimas. Doc. Balčikonis jau antrą kartą tuo nusižengia; užpernai buvo už tai atiduodamas disciplinariniam teismui, — tada išsisuko, išstodamas iš Universiteto; paskui jau tai buvo užmiršta.

Nežinau, apie kokį tylėjimą čia kalbama. Jei čia turimi galvoj fakulteto leidiniai, tai juk ne aš spaudoj pirmas pasakiau, kad jų kalba pasižymi elementarinių gramatikos taisyklių ignoravimu. Tai pasakyta svetimo fakulteto žmogaus, o skaudžiau juk nieko negali pasakyti. Iš kitos pusės netylėjimas posėdžiuose nieko nepadeda: tam yra nesenų pavyzdžių. Pradėjus spausdinti fakulteto raštų pirmąją knygą, Jablonskis pastebėjo, kad kalba netikus, ir reikalavo tokių raštų neleisti, kad jie fakultetui nedarytų gėdos, bet kaip fakultetas pasielgė? Ta knyga visados paliks fakulteto kalbos nemokėjimo ir jos nesirūpinimo dokumentu. O jei fakultetas nepaklausė Jablonskio, tai kur jis klausytų manęs?

Jei negražus daiktas kalbėti su bendradarbiais per spaudą, tai kaltas irgi ne aš: buvau norėjęs tą ginčą baigti savybėj, rašiau tam tyčia laišką dekanui, tik tuo keliu nenorėjo eiti fakultetas. Turiu dar pridurti, kad kalbuosi su draugais per spaudą pirmą, o ne antrą kartą, kaip tvirtina doc. J. Tumas. Del pirmo konflikto su fakultetu niekur nieko nerašiau, bet dabar turiu rašyti — mane verčia doc. J. Tumas paliesdamas disciplinarinį teismą. Tylėti negaliu, nes esu jau žmonių klaustas, ką padaręs, kad buvęs atiduodamas disciplinariniam teismui. O to „teismo" istorija tokia.

Atvažiavęs į Kauną 1924 metų rudenį, tuojau gavau egzaminuoti studentus iš lietuvių kalbos bendrojo kurso. Mane stebino, kad egzaminų komisijoj nebuvo Jablonskio, fakulteto nario ir didžiausio to dalyko specialisto, ir klausiau, kodel jo nėra; man buvo paaiškinta, kad jis atsisakęs. Tada dar nežinojau, ką reiškė tas žodis „atsisakęs", ir nusiraminau. 1925 metų pradžioj vėl egzaminai, vėl nėra Jablonskio, bet matau, kad komisija ne visai tinka savo darbui. Tuomet kreipiausi į Jablonskį klausdamas, kodel jis nenori egzaminuoti, o jis atsakė, kad sutiktų būti komisijoj, jei fakul-

tetas paskirtų. Tų pačių metų pavasarį pakėliau klausimą, kad būtų į lietuvių kalbos egzaminų komisiją išrinktas Jablonskis. Fakultetas daugumo balsų nusprendė neįsileisti Jablonskio į komisiją, tada aš pasisakiau irgi išeinąs iš komisijos ir egzaminuose nedalyvavau. Kitam posėdy buvo įneštas del to dalyko tam tikras mano pareiškimas; vienas drąsus profesorius pasakė, kad už atsisakymą nuo egzaminų mane reiktų traukti į disciplinarinį teismą. Tada aš pats reikalavau, kad būtų padarytas teismas, tik kiti tuojau paaiškino, kad senato posėdžio prieš vakacijas nebebūsią, todel ir teismo tuo tarpu negalį būti. Paskiau aš tyčia teiravausi ir sužinojau, kad senato posėdis dar buvo. Jei doc. Tumas norėtų, aš galėčiau ir dabar jį patenkinti — tuojau stoti į teismą. Nors egzaminų komisijoj nebuvo Jablonskio ir manęs, bet egzaminai buvo daromi — egzaminavo žmonės to dalyko nedėstę. Iš tokių egzaminų juokėsi patys studentai. Matydamas, kad fakultetas iš rimto darbo daro komedijas, aš protestuodamas išėjau iš universiteto. Praleidęs semestrą sugrįžau atgal, sugrįžau tada, kai į egzaminų komisiją buvo pakviestas Jablonskis. Tai štai kiek tėra tiesos doc. J. Tumo žodžiuose ir kaip aš „išsisukau" nuo teismo. Tegu doc. J. Tumas nepyksta, kad aš čia viešai papasakojau, kas buvo fakultete: papasakojau jo priverstas.

Panašių tiesos iškraipymo pavyzdžių doc. J. Tumo straipsny yra daug daugiau, jų visų nėra reikalo čia minėti — šia proga ganės.

Tam pačiam straipsny doc. J. Tumas giriasi, kad fakultetas atlikęs tiesiog karžygišką darbą: „Vieną sykį drįso pasisakyti prieš knygų ostrakizmą, kurs senai jau sunkiai slėgia knygų rinką ir moksleivių bibliotekas". Vadinas, fakultetas padarė stebuklą: nutarė, kad bloga knyga kelių rankų pakėlimu turi pavirsti gera — ir išvadavo knygų rinką ir moksleivių bibliotekas iš Jablonskio jungo! Laikantis tos logikos reiktų pasakyti, kad kunigai, bardami žmones už blogus darbus, tik slegia visuomenę, tad laukan kunigai iš bažnyčios — ir pasidarys lengvas žemės gyvenimas!

Taip galvoja ir elgias mūsų universiteto profesoriai.

„Lietuva", 1927.I.20, Nr. 15

Atsakymas ponui Baliui Sruogai

Ponas Balys Sruoga įdėjo į „Lietuvos" Nr. 12 ilgą straipsnį[12], kuriame, išbaręs kalbininkus už rašytojų kritikavimą, kviečia rašytojų vardu juos susitaikinti ir prašo del to kalbininkų atsiliepti. Nors aš, rodos, niekados pirma nesu laikraščiuose kibęs į rašytojus, bet kadangi p. Sruoga mane laiko kalbininku ir savo straipsny mane labai liečia, tai noroms nenoroms turiu atsiliepti. Pirmiausia norėčiau tarti žodį del autoriaus kultūringumo, kuriuo jis savo straipsny nuolat giriasi.

Neseniai vienam dienrašty p. Sruoga barė mūsų publicistus už jų nekultūringumą[13], piktinosi mūsų spausdinto žodžio nepadorumu. Šitą straipsnį jis net pradeda žodžiais apie kalbininkų nekultūringumą: „Mūsų kalbininkų susikirtimas su rašytojais, kuriame ir seniau nelabai tebuvo naudojamos *kultūringumo* priemonės, pastaraisiais laikais kaž kurių kalbininkų pasuktas stačiai storžieviškumo kryptimi". Toliau dar rašo: „Paskutiniais laikais ir knygų žlugdymas pasiekė *nekultūringiausių* formų..." Paskui: „Jeigu mūsų rašytojai naudotų tokio pat *kultūringumo* kritikos metodus, kaip ir mūsų kalbininkai..." Už tai, kad aš pasakiau laikrašty, jog „Vitolio rauda" del blogos kalbos netinka mokyklų bibliotekoms, jis man išrėžia apie kultūringumą tokį pamokslą: „Jei aš galėčiau pasiekti p. Balčikonio *kultūringumo* laipsnio, eidamas jo keliu, galėčiau pasakyti..."

Argi ne pati kultūra čia kalbėtų! Bereikalo ponas Sruoga tik dejuoja: jis yra pasiekęs ne tik mano kultūringumo laipsnį, bet pralenkęs savo kultūringumu mūsų gal kultūringiausius publicistus. Juk ne ką kitą, tik didelį juk kultūringumą rodo panašūs į šį sprendimai: „Po („Haufo pasakų") sakinių konstrukcija galėtų pasirašyti kiekviena lietuviška davatkėlė. Užtat p. Balčikonio vertime kūrybos nėra nė už sudilusį centą". Maža to: p. Sruoga kalba iš tokios aukštybės, su tokiu pasipūtimu, tartum didžiausias koks mokslininkas, bet už to pasipūtimo nematyti jokios gyvos minties, jo straipsny atkartotos tos pačios nesąmonės, kurios mums jau žinomos iš „Pradų ir Žygių"[14]. Tas jau gana aiškiai matyti iš cituojamų jo straipsnio vietų.

Gal pusę savo straipsnio p. Sruoga skiria mano verstų Haufo pasakų kritikai. Jis neranda net žodžių joms peikti. Gal jos to ir vertos, ne mano dalykas jas ginti, kiekvienas juk gali turėti savo nuomonę apie kito darbą, tik noriu paliesti jo keistą pažiūrą į vieną kitą to vertimo pusę.

Pirmiausia jis išniekino patį Haufą, kurį šit kokiais žodžiais pilnas rūstybės smerkia: „Wilhelm Hauff... pačioj Vokietijoj jau seniai istorijos dalykas. Kuriuo tikslu pasirinkta versti, kuriam galui mums reikalingas Wilhelm Hauff, tasai parapijinis vokiečių biurgeris patriotas, nenusisekęs romantikas, nedakeptas „švabų ratelio" atstovas". Nežinau, gal Haufas Vokietijoj ir istorijos tėra dalykas, tik žinau, kad rimtos vokiečių firmos leidžia jo raštus kartu su savo didžiaisiais klasikais, o pasakų yra labai daug leidimų, ir, sakysim, prieš Kalėdų šventes knygynai jomis šalia su kita vaikų literatūra išmargina savo langus. Vargšai vokietėliai! Jei jie leidžia tas pasakas, tai, matyti, ir skaito. O kad išgirstų Lietuvos mokslininko pono Sruogos balsą, gal suprastų, kad tas Haufas toks nedakepėlis, ir daugiau nebeskaitytų!

Toliau p. Sruoga prikiša ir švietimo ministerijai, kam ji leidusi tokį netikusį dalyką, o neleidžianti lietuvių liaudies pasakų. Haufo pasakos yra auklėjimo knyga, sveika jaunuomenės lektūra, mielai verčiama į svetimas kalbas, todel niekados ne nuodėmė leisti. Be

abejo, švietimo ministerija išleistų ir mūsų liaudies pasakas, tik niekas jų nesuredaguoja, o iš netvarkytų rankraščių juk negali leisti.

Paskui man prikiša, kad aš blogai, tiesiog „nesąžiningai", išvertęs pasakas: turinį iškraipęs, nesupratęs, kalbą nususinęs ir t. t. Kartu duoda ir faktų, kurie turi rodyti tą mano nemokėjimą versti. Nesigirsiu, kad būčiau tobulai išvertęs, bet negaliu sutikti, kad tie faktai turėtų didelę reikšmę. Kiekvienas verčia savaip; jei šimtas žmonių verstų vieną dalyką, tai nei vieno vertimo nerastum panašaus į kitą. Antra, vertėjas ne visados mato reikalą versti tiksliai, netiksliai išverčiau aš ir tų pasakų įžangą — padariau, kad ji būtų suprantama ir „lietuviškoms davatkėlėms". Sakysim, man prikiša, kad žodį „Almanach" išverčiau žodžiu „knyga". Kadangi almanachas irgi knyga yra ir žodis „knyga" mums suprantamesnis už „almanachus", tai aš ir tos įžangos pavadinimą „Märchen als Almanach" išverčiau žodžiu „Pasaka", todel toliau apie almanachus nebegalėjau ir kalbėti. Ir kiti netikslumai tokios pat rūšies. Pačios pasakos jau tiksliau buvo verčiamos, todel ne visai sutinka su tiesa sakyti apie visą knygą tai, kas dera įžangai. Pagaliau, tegu būtų ir visoj knygoj, tas nieko labai nereiškia — svarbu, kad neišnyktų originalo auklėjimo tikslas. Vertėjas gali svetimą tekstą keisti, trumpinti, o kartais, jei to reikalauja jo tikslas, ir pridėti. Bet jei tai yra nuodėmė, kodel p. Sruoga nieko neprikiša „Vitolio raudos" vertėjui, kuris vietomis visai pamatinę mintį iškraipo. Netrukus mes tai išvysim spaudoj, ir reikia laukti, kad p. Sruoga tuomet tvirtins, jog ten tik „stiliaus ypatumai"!

Be to, p. Sruoga man prikiša, kad mano vertimo „stilius niekuo nesiskiria nuo provincijos žmonelių šnekamosios kalbos, po sakinių konstrukcija galėtų pasirašyti kiekviena lietuviška davatkėlė". Nors tai pasakyta su noru pasityčioti iš mano kalbos, bet jei tai tiesa, didesnio pagyrimo aš netrokštu. Aš ir noriu, kad mano kalba būtų tokia, kaip provincijos žmonelių, kad ją suprastų ne tik mokyklų jaunuomenė, kuriai pirmiausia skiriu, bet ir sodžiaus žmonės; aš noriu, kad dvasios penas būtų prieinamas plačiausiai. Jei p. Sruoga kitos nuomonės, tai mes niekados negalėsim susikalbėti. Man rodos, būtų daugiau naudos, jei ir rašytojai imtų rašyti tokia sodžiaus žmonelių kalba: gal tada mažiau reiktų kaltinti kalbininkus už savo nepasisekimą skaitytojų tarpe, o „sudaryti sakinį tokios konstrukcijos, kokią naudoja Vilkaviškio ar Pumpėnų piemenys — dievaž, dalykas visai nemandras".

Pagaliau mano vertimui ponas Sruoga daro dar vieną priekaištą: „Kalbos taisyklės, teisingiau, gramatikos dėsniai, yra išlaikyti iki galo... užtat p. Balčikonio vertime kūrybos nėra nė už sudilusį centą". Jei čia p. Sruoga turi galvoj tą kūrybą, kuria pasižymi kitų mūsų rašytojų darbai, tai aš nei kiek nedejuoju, kad jos nėra; jei jos būtų, tai mano kalba pasidarytų sunki, lietuviškos davatkėlės tikrai nebesuprastų, ir tada nebe kas liktų naudos. O komplimentas, kad mano vertime „gramatikos dėsniai išlaikyti

iki galo", manęs visai nedžiugina. Gal mano kalba ir taisyklinga, tik to negali pasakyti ponas Balys Sruoga, nes tas dalykas jam taip nematomas, kaip aklam spalvos. Štai jis savo paties straipsny pridarė visą litaniją klaidų, ir dar kalba su didžiausiu autoritetu apie svetimo rašto gramatikos dėsnių išlaikymą net „ligi galo"! Ar ne juokas?

Visai sumaišęs, kaip matome, su purvais visą mano darbą, p. Sruoga giriasi daręs man malonę, neprotestuojąs prieš Haufo pasakų vertimo įsileidimą į mokyklas; girdi, prieš tai neprotestuotų „nė vienas sąžiningas literatas". Aš nematau jokio sąžiningumo nenorėti užkirsti kelią blogai knygai į mokyklą. Kokia čia dorybė matyti ką blogai darantis ir tylėti?

Toliau p. Sruoga kaltina apskritai visus kalbininkus. Kalbininkai esą labai kenksmingi kultūrai žmonės, jie pakirtę „galėjimą mūsų literatūrai tarpti". Kalbininkai, „neskirdami kalbos klaidų nuo rašytojų rašybos savybių, ne kartą rašytojo stiliaus ypatumus pasmerkdami, kaipo kalbos klaidą, kitą kartą net patys gerai nenumanydami, ko jie nori, neįleidžia knygos į mokyklos biblioteką". Ta giesmė mums gerai žinoma iš „Pradų ir Žygių". Ten nuolat buvo rašoma, kad kalbininkai nesuprantą rašytojų, kad jie, kritikuodami rašytojų kalbą, kimbą prie jų „stiliaus niuansų", o stilius esąs kūrybos dalykas, todel kalbininkai negalį čia turėti balso, kaip apie svetimą jiems sritį.

Vadinas, stilius rašytojams vienintelis ginklas. Jiems rodos, kad jis, lyg koks talismanas, gali juos apginti nuo kalbininkų priekaištų. Norėdamas išrodyti, kad stilius toks svarbus kalbai daiktas, p. Sruoga cituoja kelių garsenybių pasakymus, tik visa bėda, kad tos citatos ne ad rem. Jos pasako, kas yra kalbai stilius, bet visai nesako, kad gali būti rašytoju tas, kas nemoka kalbos. Be to, rašytojai prikiša kalbininkams, kad jie prasimanę net savo taisyklių. Žodžiu, kalbininkai rašytojus smaugte smaugia.

Taip rašytojai kaltina kalbininkus. Tik mane stebina, kad nei vienas rašytojas niekados viešai nepasako, kurios klaidos yra stiliaus ypatumai ir kurios taisyklės yra kalbininkų pramanytos. Labai būtų įdomu išgirsti. Bet aš galiu būti pranašu, kad ir dabar, iškilus mūsų šiam ginčui, nei vienas rašytojas nedrįs to pasakyti. Del ko? del to, kad kalbos dalykuose jie yra akli žmonės, bent tie, su kuriais mes čia polemizuojam.

Klysta rašytojai manydami, kad tik jie žino, kas yra stilius. Savo mėginimu didžiausias kalbos klaidas išaiškinti stiliaus ypatumais, parodo tik, kad jie ir apie stilių nekiek nusivokia. Gero stiliaus pirmas reikalavimas — kalbos taisyklingumas. Kur kalba netaisyklinga, ten ji negyva, o kur negyva, ten nesklandi, tad kaip gali būti geras stilius. Stilius nuo kalbos neatskiriamas. Stilius gali būti įvairus, bet negali išeiti iš sienų, jam kalbos nustatytų.

Taip pat ne ką tepadeda mūsų nemokantiems kalbos rašytojams ir svetimų kraštų pavyzdžiai. Jie sako, kad ir kituose kraš-

tuose kalbininkai seniau barę rašytojus, bet paskui pasirodę, kad tiesa buvusi rašytojų pusėj. Kokie buvo daromi ten kalbininkų priekaištai, mūsų rašytojai nepasako, todel nieko tikrai negali tvirtinti, bet sunku patikėti, kad toks Hugo, išėjęs gerą prancūzų mokyklą, būtų nemokėjęs elementarinių gramatikos dalykų. Galimas daiktas, kad jo kalba skyrėsi nuo įprastinės klasikų kalbos, gal buvo artimesnė gyvajai kalbai, tokia bent buvo Puškino kalba, todel analogijos čia visai nėra, nes mūsų kalbininkai kaip tik reikalauja, kad rašytojų kalba nebūtų nutolusi nuo gyvosios kalbos. Jei mes pamėgintumėm išversti mūsų rašytojų kalbos klaidas, sakysim, į rusų kalbą, galėtumėm maždaug gauti tokių pavyzdžių: „Ja vstretil jemu", „on smejetsia iz nas", „brat uvolen jemu prosia" ir t. t. Jei panašių klaidų akivaizdoj imtų rusų koks rašytojas tvirtinti, kad čia stiliaus tėra dalykas, tai ar ne absurdas būtų? Toks pat absurdas, kai mūsų rašytojai savo didžiausias kalbos klaidas teisina stiliaus ypatumais.

Ponas Sruoga gėrisi kitų kraštų liberalizmu sakydamas, kad ten niekas neprikaišiojąs ir be skiriamųjų ženklų rašantiems. Tarp kitko jis sako: „Vakarai jau seniai baigė šitokios nereikšmingos kovos laikotarpį. Dabar tenai pasitaiko toksai liberalizmas, apie kurį Lietuvoj nė svajoti nedrįstame. Pavyzdžiui, vokiečių gramatikai yra nustatę kiekvieną daiktavardį rašyti iš didžiosios raidės. Bet toksai Stefan George ne tiktai nevartoja daiktavardžiams didžiosios raidės, bet ir iš skyriaus ženklų, berods, tašką tiktai tepripažįsta".

Skiriamieji ženklai juk tam yra vartojami, kad lengviau būtų suprasti kito mintį, ir jokios nėra gudrybės jų nevartoti. Antra, ar už skiriamuosius ženklus yra mūsų rašytojai barami? Kaikurie vokiečiai savo kalbos daiktavardžius ne nuo šiandien rašo iš mažosios raidės; ne kas kitas, bet kalbininkas Šleicheris daug seniau taip rašė, tik mūsų rašytojam maža iš to paguoda. Rašyba nėra dar kalba, ir jei mūsų rašytojai už ją barami, tai tik del to, kad jie nesilaiko jokios tvarkos. Vokiečiai būtų musiškiams pavyzdys, jei jie vienus daiktavardžius rašytų iš mažosios, o kitus iš didžiosios. Iš kitos pusės, jei ten baigtas tos kovos laikotarpis, tai ne del to, kad ten būtų duota visiška laisvė visiems rašyti taip, kaip kam ateina į galvą, bet del to, kad ten žmonės, išėję mokyklas, visi moka, o kas nemoka, tas neturi pretenzijų vadintis dideliu rašytoju. Del tos priežasties ir nereikia kalbininkams ten kovoti su rašytojais. O jei ten taip pasirodytų rašytojas su tokiomis klaidomis, kaip mūsų, tai irgi kalbininkai nesikištų — jam pamokyti užtektų kelnerių. Vadinas, liberalizmas ne vakaruose, o Lietuvoj. Jei vakaruose universiteto profesorius imtų skaityti paskaitas žargonu, tai, manau, net studentai jį išvytų iš auditorijos. O mūsų universitete ar daug profesorių moka kaip reikiant kalbą, ir ar jiems kas ką sako? Ar tai ne liberalizmas? Arba štai p. Sruogos straipsnį su klaidomis spausdina oficiozas, o vakaruose mažo miestuko laikraščio redaktorius už panašias klaidas nusiųstų auto-

rių į gimnazijos pirmą klasę dar pastudijuoti. Argi ne liberalizmas? Girdėjau, kad Lenkijoj žiūri, kad ir valsčiaus raštininkai mokėtų taisyklingai kalbą, o kas yra mūsų įstaigose? Vienas liberalizmas!

Ponas Sruoga mano, kad mūsų rašytojų knygos maža skaitomos del kalbininkų kritikų. Rašytojai bereikalo ieško kitur kaltininkų; gera knyga visados randa skaitytojų. O jei ji neturi pasisekimo, tai, matyti, šlubuoja ne tik kalba, bet ir visa kūryba. Visai be priežasties rašytojai nori suversti savo nepasisekimą kalbininkams.

Ko ne ko, bet pasitikėjimo savim mūsų rašytojai turi gal daugiau, negu reikėtų. Ponas Sruoga pranašauja jiems šiokią didelę ateitį: „Vis viena mūsų ainiai lietuvių kalbos mokysis iš šių gražiųjų mūsų stilistų: kuriuo žodžiu jie tuomet minės kalbininkus, savo diktatoriškais išsišokimais pasmerkusius šį mūsų kalbos lobyną?" Gal taip ir bus, bet už tai galvos guldyti bijočiau, nes šiam pasauly viskas netvirta. Reikia atminti, kad tie ainiai vis delto yra gana toli, ir ilgoj kelionėj gali visaip atsitikti: gali tie brangūs raštai pakliūti ne adresatui, o visai į nelauktą vietą.

Prišnekėjęs visokių nesąmonių apie kalbininkus, paskui p. Sruoga, kaip pradžioj minėjau, kviečia juos taikintis ir — o sancta simplicitas — net paskelbti, tartum kalbininkai didžiausi būtų jų priešininkai, paliaubas dešimčiai metų! Man rodos, kad del tų paliaubų geriausiai gali atsakyti „Spaktyvos"[15] redakcija.

Baigiant reiktų atvirai pasakyti, kas tie „kalbininkai" ir „rašytojai", kurie čia kovoja, ir iš kur ta kova kilo.

Jei ponai rašytojai būtų drąsesni žmonės, tai jie nesidangstytų akių žodžio „kalbininkai" daugiskaitos formos kauke ir stačiai pasakytų, kad čia tėra vienas kalbininkas, ir tas kalbininkas — Jablonskis. Juk tik vienas Jablonskis rašo recenzijas nurodinėdamas jų raštų kalbos klaidas ir tik jis vienas turėjo jiems nepatikti, nes tik jo žodis yra svarus. Jablonskis savo recenzijose parodo, kas kalboj negerai, kaip turėtų būti ir kodel taip. Naudodamiesi jo nurodymais rašytojai galėtų toliau nebedaryti tų klaidų ir prisidėti prie mūsų greitesnio kalbos pakėlimo. Kas netingi dažniau skaityti Jablonskio recenzijas, tas greit ir lengvai pramoksta kalbos. Mačiau, kad studentai nelietuviai iš Jablonskio taip gerai išmoksta, jog kartais geriau laiko egzaminus už lietuvius. Kad ne Jablonskis, kažkokiais kalbos šuntakiais būtumėm šiandien dar klaidžioję. Jis ne tik mus pastatė ant tikro kelio, bet dar visą laiką rūpinasi, kad nuo to kelio kur nenuklystumėm. Už tuos pamokymus pirmiausia rašytojai turėtų būti jam dėkingi, o ne šiaušti priešais, kaip dabar daro. Dėkingumo vietoj rodydami pyktį, rašytojai elgiasi lygiai taip pat, kaip mes vaikai, kada aš buvau pirmoj ar antroj vidurinės mokyklos klasėj. Mes tuomet keikdavom Puškiną ar kitą kokį poetą neišmintingai sakydami: „Kad jis nebūtų gyvenęs, mums dabar nereikėtų mokytis atmintinai jo eilių ir vargti!" Rodosi, kuo daugiau šviesos, tuo geriau, ir reiktų prašyti tik

dievo, kad Jablonskis dar ilgai ilgai galėtų mus mokyti, o ne reikalauti, kad jis savo talentą užkastų į žemę ir tylėtų. Nors to tylėjimo reikalauja p. Sruoga rašytojų vardu, bet nenoriu tikėti, kad visi lietuvių rašytojai taip galvotų. Pažįstu rašytojų, gal ne menkesnių už p. Sruogos teikiamus mūsų ainiams rašytojų, kurie tik džiaugiasi gavę progos ką išgirsti iš Jablonskio, ir aš labai abejoju, jog jie irgi norėtų, kad Jablonskis ramiai žiūrėtų matydamas, kaip kitų yra mindomas mūsų tėvų brangiausias palikimas. Ne, tas reikalavimas yra nedidelio rašytojų būrelio, beveik tik tų, kurie turi susisukę lizdą po universiteto stogu. Ne visi, tik ta organizuota kompanija pravardžiuoja Jablonskį blusininku, visaip kitaip niekina ir spiaudo. Ar jie nusimano, ką daro? Visuomenė tyli, kiti pritardami dar šaiposi, ir Jablonskio puolikams rodosi, kad jie kažkokį karžygišką darbą daro. Tikras apsirikimas! Juk jie niekina ir spiaudo Jablonskį — mūsų tautos garbę! Tą darbą universiteto rašytojai vadina „kultūros vaizdais". Ne, vyrai, čia obskurantizmo, didžiausio obskurantizmo vaizdai!

„Lietuva", 1927.I.26, Nr. 20

Lietuvių kalba mūsų universitete

Šiuo tarpu turiu tikslą vienu kitu straipsneliu parodyti, kad universitetas elgiasi su lietuvių kalba ne taip, kaip turėtų elgtis. Pakeliui tenka liesti ir švietimo ministeriją, todel nuo jos pradėsiu.

I

Egzaminų komisijos raštas švietimo ministeriui

Lietuvių kalbos bendrojo kurso egzaminų komisija, kuri egzaminavo praeitų metų rugsėjo mėnesį paskutinį kartą, matydama, kad tie, kas iš lietuvių kalbos išlaiko egzaminus, moka toli gražu ne vienodai, nutarė del to savo nuomonę per fakultetą nusiųsti švietimo ministeriui. Komisijos raštas buvo šioks:

Ponui Humanitarinių Mokslų Fakulteto Dekanui

Lietuvių kalbos bendrojo kurso egzaminų Komisija prašo Tamstos pranešti Švietimo Ministeriui jos nuomonę del išlaikiusių prie Fakulteto lietuvių kalbos bendrojo kurso egzaminus.

Lietuvių kalbos bendrojo kurso egzaminų komisija mano, kad tie studentai, kurie yra gavę laikydami prie Humanitarinių Mokslų Fakulteto egzaminus iš lietuvių kalbos bendrojo kurso patenkinamą pažymį (3), nemoka tos kalbos tiek, kad galėtų ją dėstyti aukš-

tesniojoj ar vidurinėj mokykloj, bet moka tiek, kad gali kitus ten dalykus ja dėstyti; lietuvių kalbos mokytojais galėtų būti skiriami tik tie, kurie gauna per egzaminus iš to dalyko pažymį „gerai" arba „labai gerai" (4 ar 5).

1926 m. spalių 13 d.

Egzaminų Komisija
[parašai]

O koks tos nuomonės likimas? Netrukus po komisijos narių pasirašymo ji buvo įteikta humanitarinių mokslų fakulteto dekanui. Po kiek laiko paklaustas, ar ji jau nusiųsta ministeriui, dekanas atsakė, kad buvusi nusiųsta, bet ministeris pasipiktinęs tokiuo raštu ir grąžinęs jį atgal universitetui. Tuo laiku švietimo ministeriu buvo dar prof. Čepinskis.

Rodos, kas čia buvo pikto? Pirmiausia, komisijos raštas nieko neverčia elgtis taip, kaip ji mano; ministeris gali vaduotis jos nuomone, bet lygiai gali ir nesivaduoti. Antra, be didelių išrodymų aišku, jog gali kitą ko mokyti tik tas, kas pats apie tai turi aiškų supratimą. Niekas nesakys, kad tokiam galvojimui trūksta logikos. Man rodosi, kad taip ir visur kitur yra daroma. Sakysim, prieš karą Rusijoj vadinamieji namų mokytojai galėdavo dėstyti kurį dalyką tik išlaikę iš jo egzaminus „gerai" (gavę ne mažiau kaip 4), o kurie išlaikydavo „patenkinamai", tos teisės neturėdavo. Turėjau universitete kolegą istoriką, ėmusį stipendiją, už kurią reikdavo paskui atitarnauti mokytoju paskirtą skaičių metų, bet jis tik „patenkinamai" baigė mokslus, ir valdžia iš jo, girdėjau, nereikalavusi jokio atitarnavimo.

Rodos, paprasčiausias dalykas, kuriuo niekas neturėtų stebėtis. Abejoju, kad prof. Čepinskis, prityręs pedagogas ir savo dalyko žinomas specialistas, manytų, jog fizikos mokytoju galėtų būti kiekvienas, kas šiaip taip išstena egzaminus iš jos. Taip žiūri ir kiti specialistai į savo dalyką, todel ar ne keista, kad tuo atžvilgiu mes visai kitaip žiūrim į lietuvių kalbą? Ko reikalaujam iš kitų dalykų, to nenorim reikalauti iš lietuvių kalbos mokytojo. Argi lietuvių kalbos mokytoju gali būti kiekvienas, kuris skiria raides nuo akėčių?

II

Egzaminų komisijos

„Lietuvos" Nr. 50 yra įdėtas praeitų metų rudens humanitarinių mokslų fakulteto lietuvių kalbos bendrojo kurso egzaminų komisijos raštas, kuris buvo siųstas švietimo ministeriui. Tame rašte komisija norėjo pasakyti savo nuomonę, kaip reikia žiūrėti į išlaikiusius lietuvių kalbos egzaminus skiriant juos mokytojais į aukš-

tesnes ir vidurines mokyklas. Kiek komisija pasiekė savo tikslą, pasakyta tam pačiam laikraščio numery.

Tiesą sakant, vaduotis tokia komisijos nuomone galima tik tada, jei komisija ilgesnį laiką esti ta pati arba nesikeičia žymiai jos tradicijos, kitaip tariant, jei jos reikalavimai esti maždaug tie patys. Bet tų sąlygų komisijos darbe kaip tik nebuvo. Nuo universiteto įkūrimo tepraėjo penkeri metai, o lietuvių kalbos bendrojo kurso egzaminų komisijos keitėsi, kiek man žinoma, daugiau kaip penkius kartus, ir kiekviena komisija žymiai skyrėsi nuo kitų, ir jos reikalavimai buvo vis kitokie. Turbūt, mūsų universitete joks dalykas neturėjo tiek daug ir tokių įvairių egzaminų komisijų kaip ta nelaiminga lietuvių kalba.

Jei dabar švietimo ministeris, skirdamas mokytojus, panorėtų vaduotis minėtąja komisijos nuomone, tai jam būtų dalykas tikrai nelengvas — iš universiteto atestacijos negalėtų atskirti geresnio kandidato nuo prastesnio. Būtų kandidatų, kurie su puikiausia atestacija, gauta iš vienos komisijos, prie kitos būtų visai negalėję išlaikyti egzaminų arba išlaikę silpnai. Ir tai suprantama: buvo ir tokių komisijų, kurių nariai, sprendžiant iš jų raštų, patys gal neišlaikytų tų egzaminų, tai kaip jie gali įvertinti gerai kitų mokėjimą? Del pasidariusio tokio kratinio švietimo ministerijai, jei ji tikrai norėtų skirti pelus nuo grūdų, dabar jokio kito kelio nebelieka kaip pačiai sudaryti rimtą lietuvių kalbos egzaminų komisiją ir perkratyti kiekvieną kandidatą į lietuvių kalbos mokytojus, nes iš universiteto atestacijos nieko doro nesuvaikysi, arba bent kiekvieną kartą ištirti, kokia komisija egzaminavo.

Skaitytojui gali kilti galvoj klausimas, kodel humanitarinių mokslų fakultetas taip dažnai keičia lietuvių kalbos komisijas ir kodel neranda žmogaus, kur tikrai mokėtų ir palaikytų vienodų reikalavimų tradicijas. Reikia atsakyti, kad toks žmogus buvo ir fakultetas visai galėjo apsieiti nekeitęs taip dažnai komisijų, tik nenorėjo naudotis to žmogaus patarnavimu, ir ne tik nenorėjo, bet dar stumte stūmė jį nuo savęs. O tas žmogus buvo ne kas kitas, kaip pats Jablonskis. Jis dėstė lietuvių kalbą nuo universiteto įsteigimo pradžios ligi praeitų metų rudens, vadinas, ligi paskutinių dienų, o egzaminų komisijoj nedalyvauti per visą savo buvimą lemta jam buvo daug kartų. Nuo universiteto įsteigimo pradžios Jablonskis ar dvejus metus egzaminavo, paskui metus neegzaminavo, paskui vėl metus egzaminavo, o paskui vėl nebeegzaminavo. Kodel taip keistai daroma buvo? Gal Jablonskis del ligos atsisakinėja? Ne, Jablonskis dar pilnas energijos vyras ir per egzaminus niekados nesirgo. Tai gal Jablonskis, daug dirbęs, pagaliau nori pasilsėti? Ir tas ne: Jablonskis darbu tik gyvena ir nuo jo niekados nebėgo. Čia buvo kita, ne visai paprasta kliūtis, apie kurią žemiau noriu kiek pakalbėti.

Kodel gi fakultetas nenori Jablonskio kviesti į egzaminų komisiją? Jo teisinimasis vienas — Jablonskis daug reikalaująs, ir studentai negalį išlaikyti egzaminų. Bet toks aiškinimas didelės vertės

neturi. Viena, jei studentai neišlaiko egzaminų, tai gal kalti patys studentai, o ne egzaminatorius. Antra, kaip mačiau būdamas kartu egzaminų komisijoj, Jablonskis reikalauja, kad studentas gerai mokėtų bent keturių gimnazijos klasių kursą. Kas tą kursą moka, visados išlaiko; čia visai ne toks baisus daiktas, kaip mums rodosi. Bet tegu reikalautų ir aštuonių gimnazijos klasių kurso, ar tai bėda? Juk tas aštuonių klasių kurso mokėjimas yra mūsų idealas, kurį pasiekti turi pirmiausia rūpintis universitetas.

Fakultetas daugiau naudos padarytų mokslui ir mokyklai labiau smerkdamas tuos, kurie mažai reikalauja, kaip tuos, kurie daug reikalauja. Iš praktikos žinoma, kad visados menkas tėra mokėjimas iš to dalyko, kur dėstytojas nereikalauja. Ir jei kas reikalauja, tai reikia tik džiaugtis, nes iš to galima susilaukti gerų vaisių, o ne šalinti nuo darbo. Bet fakulteto pasielgimas dar mažiau suprantamas, kad jis šalina nuo darbo Jablonskį, universiteto garbės profesorių, didžiausią lietuvių kalbos specialistą, žmogų nepavaduojamą ir visa širdžia trokštantį mus išmokyti geriau gimtosios kalbos. Su kokiuo atkaklumu jis šalinamas nuo darbo, rodo gražiai mano pirmas išstojimas iš fakulteto: reikėjo išstoti iš universiteto, palikti studentus be lietuvių kalbos lektūros visą semestrą, ir tik tokia kaina iškovoti, kad Jablonskis vėl būtų pakviestas į egzaminų komisiją (žiūr. mano straipsnį š. m. „Lietuvos" N. 15). Būtų dar pusė bėdos, jei fakultetas galėtų sudaryti komisiją iš žmonių, kurie nors iš dalies atstotų Jablonskį, bet tokių žmonių tuo tarpu nėra, todel reikėtų jam tik dėkoti, kad jis neatsisako padėti. Maža to: fakultetas kartais pavesdavo egzaminuoti komisijai, kurioj nebūdavo nei vieno žmogaus, dėsčiusio tą kursą. Kituose fakultetuose panašių dalykų, rodos, visai nėra; ligšiol neteko girdėti, kad, sakysim, okulistus būtų egzaminavę dentistai su veterinarais, nors ir jie apie akių ligas turi šiokį tokį nusimanymą. Kas neleistina daryti su kitais dalykais, tas leistina su lietuvių kalba. Juk tai yra savo kalbos niekinimas. Seniau visokie okupantai ją niekino, o dabar mes patys tai darom.

Galop reikia suprasti, kad lengvas egzaminavimas niekam nenaudingas. Pirmiausia, jis nenaudingas patiems studentams, kurie gal tuo tarpu per savo nesusipratimą ir džiaugiasi, bet paskui, pagyvenę, to neišmintingo džiaugsmo gali labai pasigailėti. Reikia atsiminti, visados taip nebus, kaip yra dabar: ateis laikas, kada švietimo ministerija ims rimtai kontroliuoti mokyklų darbą ir silpnesnius mokytojus šalinti. Juk nelaikys netikusių mokytojų, kai bus galima juos pakeisti gerais. Tada netikusiems darbininkams nieko nepadės nei diplomai. Ir štai kartais visai gerų norų ir gabus žmogus už nemokėjimą dirbti darbą gal tik del to, kad iš jo savo laiku niekas to nereikalavo, tada turės nustoti vietos. Bet dar daugiau del blogo mokytojo nukenčia jaunesnė karta. Pats nemokėdamas, negali jis ir kito išmokyti, ir iš jo rankų išeina eilės neišlavintų jaunų žmonių, kurie ir sau, ir visuomenei maža naudingi. Reikia pasakyti, kad dabar mūsų mokyklose tokių

nereikalavimų tendencija yra labai didelė. Kai kurie mokytojai net mano, kad ta tendencija esąs paskutinis pedagogikos žodis. O vaisiai tos naujos, atsiradusios po karo, pedagogikos yra labai menki, bet apie tuos vaisius bus pakalbėta skyrium.

III

Jos nemokėjimo priežastys

Kad tuo tarpu mokslas mūsų mokyklose žemai stovi, del to didelių ginčų negali būti. Ypač nukentėjusi yra lietuvių kalba, kas krinta į akis kiekvienam akylam žmogui. Tai tvirtina ir humanitarinių mokslų fakultetas savo memorandume, rašytame švietimo ministeriui lygiai dveji metai atgal. Tame memorandume fakultetas nurodo keletą to menko mokėjimo priežasčių. Kokios tos priežastys, bus matyti iš čia pacituotos memorandumo dalies.

„Humanitarinių mokslų fakulteto studentai kelis kartus laikė egzaminus iš lietuvių kalbos bendrojo kurso ir vis negalėjo išlaikyti. Iš jų rašomųjų ir atsakomųjų egzaminų buvo matyti, kad jie net tik lietuvių kalbos nemoka, bet išviso menkai yra išlavinti. Jų daugumas yra baigę lietuvių gimnazijas, įsteigtas karo metu arba po karo. Jų lietuvių kalbos mokėjimas ir, kitų nuomone, bendras išsilavinimas maždaug ne labai didesnis, kaip turi būti gimnazijos vidurinių klasių mokinių.

Savaime kilsta klausimas, ką reikia daryti, kad gimnazijos mokslas pakiltų. Juk be geros gimnazijos negali būti universiteto. Universitetas negali su studentais eiti gimnazijos kurso beveik nuo pradžios, tą darbą turi atlikti gimnazijos. Bet kodel jos dabar jo neatlieka?

Šių metų kovo 6 dienos* posėdyje humanitarinių mokslų fakultetas svarstė priemones, kuriomis galima būtų pakelti gimnazijos mokinių išsilavinimą. Fakulteto nuomone, gimnazijos neišpildo savo uždavinio labiausiai del to, kad neturi gerų mokytojų. Ypač trūksta lietuvių kalbos mokytojų, nes tuo maža rūpinasi. Kiek žinoma, lig šiol iš lietuvių kalbos mokytojų niekas jokio cenzo nereikalavo. Norint pakelti lietuvių kalbos mokėjimą, reikia reikalauti cenzo ne tik iš lietuvių kalbos mokytojų, bet ir visi kiti mokytojai turi išlaikyti tam tikrą lietuvių kalbos egzaminą, kad savo žargonu negadintų mokinių kalbos. Tas reikalavimas turi liesti visus mokyklų darbininkus nuo mažųjų lig didžiųjų, nes visi mokytojai turi išdalies mokėti gimtosios kalbos. Taip yra ir kituose kraštuose.

Yra pastebėta, kad lietuvių kalbos mokymas įvairiose mokyklose ne vienodas: vienur daugiau reikalauja, kitur mažiau. Turėtų tam tikri Švietimo Ministerijos inspektoriai tos kalbos, gal ir kitų dalykų, mokymą prižiūrėti ir vienodinti.

---

* 1925 m. *J. B.*

Jei gimnazijų geresnis būtų mokytojų personalas, išnyktų visos arba bent didžiosios ydos, kurias mes dabar matome. Bet gerų mokytojų viena diena nepagaminsi, reikia gimnazijose taisyti tai, kas šiandien galima pataisyti.

Visų fakulteto skyrių yra pastebėta, kad studentams trūksta ypač filologiško išlavinimo, tą trūkumą labiausiai jaučia lietuvių kalbos dėstytojai. Be jo studentui nelengva orientuotis kalbos faktuose ir prieiti prie šaltinių, iš kurių galima jos išmokti. Tokį išlavinimą gali duoti klasinės gimnazijos. Daug aukštesnės ir senesnės kultūros tautos, su plačia savo literatūra, negali apsieiti be klasinių gimnazijų ir pripažįsta jų didelę reikšmę dvasios kultūrai, tuo labiau be jų negali apsieiti Lietuva. Lietuvai tuo tarpu reikėtų turėti bent dvi tris gimnazijas su gerai pastatytu graikų ir lotynų kalbos mokslu. Be tos sąlygos mūsų universitete humanitarinių mokslų fakultetas niekados aukštai nepakils.

Toliau, fakultetas laiko labai svarbiu daiktu, kad gimnazijos mokiniai gerai išmoktų vieną iš naujųjų svetimą kalbą. Lietuvių mokslo literatūra yra tuo tarpu menka, studentui lavintis toli gražu jos neužtenka, reikia būtinai naudotis kitos tautos literatūra. O tuo tarpu retas studentas del kalbos nemokėjimo gali prieiti prie svetimos literatūros. Norint, svetimų kalbų mokėjimą gimnazijose galima lengvai pakelti, nes tam dalykui gerų mokytojų galima gauti svetimtaučių. Taip pat ir senosioms kalboms, graikų ir lotynų, gal būti mokytojai svetimtaučiai, ligi turėsime savų.

Laikydamas mokyklą svarbiausiu faktorium tautos gyvenime ir humanitarinius mokslus svarbiausiais mokyklos dalykais, fakultetas mano, kad daugiausia valdžios stipendijų reikia skirti tiems, kurie studijuoja filologiją, nes tik tokiuo būdu mes galim susilaukti gerų mokytojų ir pakelti savo mokyklas.

Be mokytojų mokyklai dar labai reikalingas daiktas yra gera lektūra, be jos išlavintų mokinių neturėsim. Tuo tarpu geros lektūros mūsų mokyklos neturi. Neturim mes originalinės literatūros, neturim nei verstinės; sakysim, Europos klasikai, galima sakyti, tebėr nepradėti dar versti, o jei kas išversta, tai dažniausiai tokia kalba, jog jų negali leisti į mokyklą".

Mano nuomone, fakulteto iškeltos lietuvių kalbos nemokėjimo priežastys visai teisingos. Suprantamas daiktas, kad be lektūros ir gerų mokytojų mokyklos nepakelsi. Be abejo, tais dalykais turi rūpintis švietimo ministerija. Tik ar vienos čia ministerijos darbas? Ministerija gali reikalauti iš mokytojų tam tikro cenzo, bet ji pati mokytojų negamina, vadinas, jų mokslo lygio negali pakelti; mokytojų gaminimas pavestas universitetui, todel reikia pažiūrėti, kaip jis tą darbą atlieka. Čia liesiu tik lietuvių kalbos mokymą.

Jau iš „Lietuvos" Nr. 71 įdėto mano straipsnio matyti, kad fakultetas, skirdamas lietuvių kalbos egzaminų komisijas, perdaug nesirūpina būsimų lietuvių kalbos mokytojų gerumu. Bet tegu šiuo atžvilgiu nieko nebūtų jam prikišti, vis delto liktų dar vienas didelis pageidavimas — kad ne tik lietuvių kalbos dėstytojai, bet

ir visas mokomas fakulteto personalas užtenkamai lietuvių kalbą mokėtų. Tik tada galėsim sulaukti gerų lietuvių kalbos mokytojų. Kodel reikalingas visų mokėjimas? Pamėginsiu kiek galėdamas trumpai paaiškinti.

Atsiminkim, kad ne tik savo, bet ir kiekvienos kalbos mokomės iš tų, su kuriais bendraujame. Nejučiomis patys imame vartoti žodžius ir ištisus pasakymus tų žmonių, su kuriais nuolat gyvename. Taip pat studentai ir nenorėdami turi pasisavinti iš literatūros ir kitų mokslų paskaitų bent dalį tos kalbos, kurią girdi iš savo profesorių. Toks pasisavinimas neišvengiamas, ir paskui studentai, kitus mokydami, turės ta kalba operuoti. O mūsų universiteto profesorių kalba, kaip žinome, toli gražu nėra laisva nuo didesnių ar mažesnių klaidų. Tos klaidos, kaip koks piktas gripas, kimba prie studentų, ir reikia didelio atsargumo, kad jomis neapsikrėstum. Kartais iš studento rašinio jau matai, kurio profesoriaus jis klauso; mat be bendrų mūsų žargono ypatybių, kiekvienas dar turi savo individualinių kažkaip jo kalboj atsiradusių klaidų, ir tos individualinės klaidos studento rašiny lengvai parodo jų kilmę. Vadinas, profesorių kalbos mokėjimas ar nemokėjimas tikrai atsiliepia studentams.

Iš to pigu padaryti išvadą, kad profesoriai, norėdami padėti studentams išmokti lietuvių kalbą, turi pirmiausia patys ją geriau mokėti — turi bent nedaryti didelių klaidų. To reikalauti iš profesorių visuomenė turi teisės, nes jų darbui yra duotos geresnės sąlygos. Jog sąlygos geresnės, rodo tai, kad jų daugumas gali turėti pašalinių darbų; tegu tiems pašaliniams darbams atiduodamą energiją paskiria lietuvių kalbos mokslui, ir tikrai ją gerai išmoks. Čia trūksta tik gerų norų ir atsakingumo pajautimo. Jei tiems profesoriams, kurie dabar mūsų universitete skaito netaisyklinga kalba, tektų dėstyti svetimam universitete, kur kalbos nemokėjimas visai nesuprantamas daiktas, tai jie iš kailio nertųsi, bet aukštajai mokslo įstaigai gėdos nedarytų. O pas mus kalbą mokėti su „kai kuriais trūkumais" yra beveik geras mokslininko tonas. Jei tas būtų netiesa, tai mes viešai spaudoj nedrįstumėm reikalauti, kad netaisyklingiausios knygos būtų leidžiamos į mokyklų bibliotekas. Arba štai kitų humanitarinių mokslų fakulteto leidžiamų raštų kalba su tokiais trūkumais, kokių jokiam leidiny ligšiol dar nesame regėję*, bet prieš tai nereaguoja nei iš fakulteto nei iš universiteto senato. Kol mes neturim stiprios opinijos, kad be žmoniško kalbos mokėjimo negalima dėstyti universitete ir leisti knygas su baisiausiomis klaidomis, reikia jos vietoj pastatyti prievartą — kito išganymo kelio nėra.

Vadinas, studentų kalbos nemokėjimo priežastis yra, be ko kito, profesorių nemokėjimas. Toliau tas būti taip negali. Kaip kitur pasauly universiteto profesoriai moka taisyklingai dėstomąją kalbą,

* Žiūr. š. m. „Švietimo Darbo" Nr. 1 J. Jablonskio straipsnį „Šių dienų nepaprastybės mūsų kalboje".

taip turės mokėti ir mūsų. Tik kada tas mokėjimas ateis? Argi jis toks sunkus, kad turi būti paliktas kitoms kartoms? Ne, ir atidėlioti jo negalima: kuo ilgiau lauksim, tuo labiau priprasim prie žargono, ir tuo sunkiau paskui bus nuo jo atsikratyti.

Žinoma, būtų labai pageidaujamas dalykas, kad lietuvių kalbą taisyklingai mokėtų visų fakultetų profesoriai — tas yra mūsų idealas ir to reikalauja mūsų tautos garbė, bet pirmiausia ją turi mokėti tie profesoriai, kurie dėsto dalykus, einamus vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose. Vadinas, tas liečia ne tik lietuvių kalbos, literatūros ir istorijos profesorius, bet lygiai matematikos, gamtos ir geografijos. Mūsų vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose lietuvių kalbos turi mokyti ne vienas lietuvių kalbos mokytojas, bet ir visų kitų dalykų dėstytojai. Kol to nebus, tol nelaukim gero kalbos mokėjimo.

IV

Mokslo darbo vaisiai

„Lietuvos" Nr. 71 minėjau, kad mūsų mokslo darbo vaisiai yra gana menki, daug menkesni, kaip mes gal manom. Ypač jie menki iš lietuvių kalbos. Kad baigę mūsų mokyklas mokiniai silpnai moka lietuviškai, to yra šios priežastys: 1) stoka gerų mokytojų, 2) stoka geros lektūros ir 3) stoka filologiško išsilavinimo, kurį gali duoti graikų ir lotynų kalbos mokėjimas. (Plačiau apie tai žiūr. „Lietuvos" Nr. 75.) Prie tų svarbiųjų priežasčių dar gali būti pridėtos dvi mažesnės reikšmės, bet vis dėlto nemaža trukdančios sveiką mokyklos gyvenimą — mokinių gaišinimas visokiais vakarais, kuriuos kitos mokyklos be saiko dažnai daro, ir jų traukimas į politikos partijų darbą. Tos visos priežastys mažiau galėtų atsiliepti mokinių išlavinimui, o kitos, kaip vakaravimas ir politika, visai išnykti, jei mokytojai daugiau verstų juos dirbti. Tik visa bėda, kad daugelis mokytojų, atsiradusių dabar po karo, bijo kiek labiau spausti mokinius prie darbo. Jie net mano, kad didesnis reikalavimas esąs atgyventas pedagogikos dalykas. Iš tokių mokytojų teko girdėti tokių argumentų: „Kaip gali reikalauti — tas buvo tik prie caro!" Išeitų, lyg viskas, kas buvo prie caro, del to vieno jau negeras daiktas. Žinoma, reikalavimas turi būti išmintingas. Pasitaiko kartais mokytojų, kurie be jokio reikalo kimba ir gąsdina mokinius nebūtais daiktais, bet tai nėra reikalavimas.

Šiaip ar taip, mūsų mokyklos leidžia daug mažiau išlavintus mokinius kaip prieš karą rusų mokyklos. Tai tvirtinu remdamasis vienu kitu savo pastebėjimu. Kai atvažiavau į universitetą, iš pradžios studentų rašiniai, rodos, buvo turiningesni kaip paskiau. Tai aiškinu tuo, kad pradžioj daugumas studentų buvo ragavę geresnės rusų mokyklos, o dabar nauji studentai yra grynai lietuviškos produkcijos. Tos produkcijos studentai gal dešimtas procentas rašo

turiningai — taip, kaip turi rašyti gavę brandos atestatus, o 50% tiesiog be logikos. Kitam gali pasirodyti, kad mano tvirtinimas perdėtas. Kas netiki, tegu paskaito jų rašinius ištisai, o aš, norėdamas savo tvirtinimą paremti faktais, del vietos stokos laikrašty pasitenkinsiu atskirais sakiniais, iš kurių vis delto bus galima spręsti apie viso rašinio vertę ir autorių logiką. Imu sakinius tik iš vieno paskutinio rašinio, duoto mano prieš praeitų metų Kalėdas. Tėma buvo: „Nemuno reikšmė Lietuvai". Niekas nesakys, kad tėma studentams būtų per sunki, o kaip į ją atsakyta, tegu skaitytojas sprendžia iš žemiau pacituotų sakinių, išrinktų iš įvairių rašinių.

1. Daugiausia naudos Nemunas duoda prekybai ir susisiekimui.

2. Matome, kad Nemunas turi didelę reikšmę Lietuvos prekybai ir literatūrai.

3. Sielius leidžia iki jūros ir toliau, jei reikalinga.

4. Turėdamas daugybę intakų, Nemunas išnešioja savo vandenis po visą Lietuvą.

5. Taipgi Nemunas duoda mūsų poetams kūrybinę galią.

6. Poetai romantikai gražiausiais žodžiais aprašo Nemuno vandenis, krantus apaugusius miškais ir t. t.

7. Galima pasakyti, kad Nemuno reikšmė yra Lietuvai svarbi ir be galo naudinga įvairiais atžvilgiais.

8. Sunku humanitarui įrodinėti Nemuno reikšmę iš ekonominio taško, nes tam reikia tikslios statistikos.

9. Kaip kiekvienas gamtos reiškinys, taip ir Nemunas turi Lietuvai reikšmės.

10. Kad paimsim Maironio eiles, tai ten pastebėsime nepaprastą jo grožybę, kurią rašytojas gan vaizdžiai nupiešė.

11. Nemunas yra gamtos grožio reiškėjas ir kultūros rėmėjas.

12. Ar imsime Nemuno reikšmę Lietuvai ekonominiu atžvilgiu ar moraliniu, matome jo didelę reikšmę Lietuvai.

13. Juo plaukiodami įvairaus kultūros laipsnio žmonės vieni iš kitų daug ko gera gali išmokti ir tuos laimėjimus perduoti kitiems.

14. Nemunas daro didelę įtaką į susisiekimą, prekybą, į šalies grožį.

15. Nemunu gali plaukti ne tik garlaiviai, bet ir žmonės keliauti.

16. Kiekviena šalis turi savo turtą ir tam turtui išvežti ir įvežti reikalingas susisiekimas.

17. Senovėj žmonės garbindavo upes kaip dievus. Vėliau jie pametė šitą tikėjimą, bet vis delto pasiliko įvairiuose kraštuose žymiausios upės.

18. Nemunas yra garbingas ir nuo senovės laikų, Napoleono viešpatavimo metų.

19. Mūsų kunigaikščiai atplaukdavo Nemunu, nes tuomet gelžkelių dar nebuvo, o kad ir buvo, tai nepatogūs.

20. Nemunu plaukdamas nei vilko nei meškos nesutiksi.

21. Nemune yra gana daug žuvų, kurias gaudo žmonės, žvejais vadinami.

22. Kadangi Nemuno vanduo reikiamai švarus ir visais atžvilgiais nekenksmingas sveikatai, tai gyventojai gali jame kaitriomis vasaros dienomis maudytis, plaukioti.

23. Nemunu žmonės medžius plukdo į kaimynines valstybes ir tuo labai palengvina arklių ir traukinių vargus.

24. Vienam rašiny autorius kalbėdamas apie praeitų metų potvynį, priduria: *Bet niekis! Nemunas atsilygins valstybei už savo padarytą triukšmą; kiek užtat darbo: fotografai, dailininkai ir kiti!*

25. Žmonės matę Nemune ir banginį, bet tikėti tam, aš manau, ne labai galima, nes kur gi jis atplauks taip toli iš jūrų niekieno nesugautas?

Skaitant tuos sakinius, paimtus iš studentų rašinių, ne vieną gal ims juokas, bet čia reikia labiau verkti kaip juoktis. Juk čia rašo mūsų aukštesnįjį mokslą baigusi jaunuomenė, tautos viltis, ir su tokia logika rašo, atkartoju, ne mažiau kaip penkiasdešimt procentų. Tie keli sakiniai geriausiai iliustruoja mūsų mokyklų darbo vaisius. Juk ne studentai kalti, kad jų neišmokė, bet mokyklos, kad jos duoda jiems nenupelnytus brandos atestatus. Dėl to turėtų susirūpinti ir švietimo ministerija, ir mokytojai, ir universitetas. Į tai šaltai žiūrėti būtų nusižengimas.

Daugiausia čia gali ką padėti universitetas, nes jam pavestas mokytojų gaminimas. Iš kitų šalių gyvenimo žinom, kad ten visose mokyklose mokslas aukštai pakilsta, kur jis pakilsta universitete. Ir atbulai: kur universitete mokslas nusmukęs, ten jis tikrai nežydi kitose mokyklose. Tik reikia pasigailėti, kad mūsų universitetas bent lietuvių kalbos atžvilgiu gero pavyzdžio neduoda. Egzaminų komisijų skyrimais ir savo leidiniais rodo, kad, toliau tuo keliu eidamas, lietuvių kalbos nepakels. Tą nesveiką jo pakraipą galima iliustruoti ir kitais faktais. Atsimenu, humanitarinių mokslų fakulteto vyresnybė nuolat primindavo lietuvių kalbos bendrojo kurso egzaminų komisijai, kad ji nežiūrėtų į rašinio turinį ar logiką, o tik į pačią kalbą. Tokios pažiūros negali girti. Viena, kalba nėra atskiriama nuo turinio; kur kalba menka, ten menkas ir turinys. Antra, jei komisija iš būsimų mokytojų nereikalautų turinio ar logikos, tai išleistų mokytojus, visai netinkančius mokyklai — nemokančius skirti logikos nuo nelogikos, turiningo rašinio nuo nesąmonių. Argi tokie mokytojai galėtų kitus mokyti? Jų mokiniai nebūtų geresni už tuos, kurių citatas matėme anksčiau. Ir dabar tokių mokytojų netrūksta, todel ir studentai taip puikiai rašo. Kartais tenka pasikalbėti su tokiais mokytojais, dažnai iš didelių gimnazijų atvykusiais, kurie neturi supratimo apie menkiausius kalbos dalykus.

Tokie mokytojai taip pat negali taisyti rašinių, nes patys kalbos nemoka, o be rašinių taisymo nesuprantama, kaip galima

išmokyti kalbos ir žmoniškai dėstyti savo mintis. Ir jei niekas nesirūpins to dalyko gerinti, tai toliau turės būti dar blogiau: kas neprogresuoja, tas regresuoja. Vadinas, reikia tą reikalą taisyti ir taisymą pradėti nuo universiteto, nes tik jis gamina mokytojus. O tas taisymas reikalauja šiokių reformų:

1) universiteto profesoriai, kurie dėsto dalykus, einamus gimnazijose, turi išlaikyti patys bendrojo lietuvių kalbos kurso egzaminus arba tą mokėjimą parodyti savo darbais;

2) fakultetai, kurie gamina mokytojus, neturi teisės išleisti nei vienos knygos netaisyklinga kalba — jų leidiniai turi būti pavyzdys visoms mokykloms;

3) tų fakultetų išleidžiami tik tokie studentai, kurie tikrai moka savo kalbą.

Jei tų reformų nebus padaryta, tai universitetas liks kraštui tik brangi, bet nenaudinga įstaiga.

„Lietuva", 1927.III.3, Nr. 50; III.29, Nr. 71; IV.2, Nr. 75; IV.5, Nr. 77

Pr. Meškauskas, **Lietuvių rašomosios kalbos vadovėlis.** I dalis. 62 psl. 1926 m.

Gal niekas taip neseka atsidėjęs mūsų literatūros kaip Jablonskis. Beveik nei vienos žymesnės knygos nėra jis praleidęs nepastebėjęs ir nepasakęs savo nuomonės apie ją kalbos atžvilgiu. Tokiuo būdu jis yra prirašęs daugybę recenzijų, tik jo recenzijos žymiai skiriasi nuo tų, kurias mes papratę matyti savo ir mūsų kaimynų spaudoj. Jablonskis ne tiek knygą recenzuoja, tikra ta žodžio prasme tariant, kiek jis ta proga moko kalbos. Rašydamas recenzijas jis rūpestingai išrenka visas knygos klaidas, suskirsto jas rūšimis ir kartu plačiai paaiškina, kodel tas ar tas negerai ir kaip turi būti; savo taisymus dar nuolat paremia gyvos kalbos pavyzdžiais. Kas netingi, tas tikrai daug gali pasimokyti kalbos iš tų Jablonskio recenzijų. Pažįstu žmonių, kurie vis renka tas recenzijas, dažnai jas skaitinėja, ir reikia pasakyti, kad iš savo nedidelio darbo jie susilaukia gerų vaisių. Jei mūsų rašytojai, kurie nemoka kalbos, nepagailėtų truputį prakaito toms recenzijoms pastudijuoti, tikrai jiems nereikėtų prašyti iš kalbininkų jokių paliaubų. Šiandien labai praverstų, kad tos Jablonskio recenzijos būtų surinktos į vieną vietą, susistematizuotos ir išleistos, tada tikrai mes turėtumėm gerą priemonę kalbai pasimokyti.

Maždaug tokį pat tikslą turi ir Pr. Meškausko „Lietuvių rašomosios kalbos vadovėlis"; autorius prakalboj sako, kad „jame dėstomi ir aiškinami tiktai tie paskirieji kalbos dalykai, kurie mūsų raštuose ir šiaipjau mokytinių kalboje netaisyklingai vartojami". Medžiagą šiam vadovėliui beveik visą ėmęs iš Jablonskio

raštų ir rašydamas taręsis del kai kurių kalbos dalykų su pačiu Jablonskiu. Sprendžiant iš to prakalbos paaiškinimo reiktų manyti, kad šis vadovėlis iš dalies galėtų atstoti tą kalbos mokslo priemonę, kurią mums duoda Jablonskio recenzijos. Ir tikrai vadovėly yra daug gerai išaiškintų dažnai daromų mūsų klaidų, bet vis delto Jablonskio recenzijų toli gražu negali atstoti: viena, vadovėlis liečia tik dalį kalbos dalykų, kurių gali rasti Jablonskio recenzijose, o antra, jame yra su vykusiais aiškinimais ir ne visai vykusių, kurių kelius pavyzdžius čia noriu duoti.

I. Iš kaikurių taisymų skaitytojui nematyti, kodel turi būti taip, o ne kitaip.

1) Autorius taiso sakinį „*Mielu noru* priimsiu tą malonę" šiaip: „*Mielai, nóringai, noromis, su noru...*" (54). Man rodos, pirmutinis ir lengviausias taisymas būtų pasakius: „*Su mielu noru* priimsiu tą malonę". Be to paprasčiausio taisymo skaitytojui gali kilti mintis, kad iš viso „mielas noras" čia netinka, kas būtų netiesa.

2) Taip pat gali suklaidinti skaitytoją sakinio „Spektakliai ėjo *didžiausiu pasisekimu*" taisymas: „sėkmingai, ko sėkmingiausiai". Ir čia pirmiausia reiktų taisyti: „*su* didžiausiu pasisekimu".

3) Sakinio „«Šaltinio» redaktorius jau *atvažiavo* į Mariampolę" tarinį taiso: „parvažiavo" (57). Kodel gi „parvažiavo"? Iš sakinio nieko nematyti, ar reikia sakyti „atvažiavo" ar „parvažiavo". Jei „Šaltinio" redaktorius jau gyveno Mariampolėj, dabar iš kitur kur grįžo n a m o, tai, žinoma, reikia sakyti „parvažiavo", bet jei jis tik dabar išrinktas ar paskirtas, tai tik galima sakyti „atvažiavo"! Bet iš vadovėlio pliko sakinio neaišku, kas čia yra, todėl ir taisymas visai nesuprantamas.

4) Toks pat nesuprantamas taisymas sakiny „Brolis, pareidamas namo, *atnešė* knygas" žodžiu „parnešė" (57). Galimas daiktas, kad taip reikia sakyti, bet iš vieno sakinio nematyti. Jei knygos būtų buvusios, sakysim, sode ar kieme kur arti namų, tai tada kaip tik reikėtų sakyti „atnešė", o ne „parnešė".

II. Antra vadovėlio silpna pusė ta, kad autorius laiko klaidomis tokiuos dalykus, kuriuos gyvoji kalba gali pateisinti.

1) Pasakymo „Yra tam trys būdai, bet nežinau, *koks* jų būtų lengvesnis" žodį „koks" taiso žodžiu „kuris" (8); to gyvoji kalba ne būtinai reikalauja.

2) Pasakymo „Ir aš *už* valandėlės išvažiuosiu" taiso „po valandėlės" (9); kalbant apie būsimus atsitikimus kaip tik paprastai sakom „už", o ne „po": „*už* metų sugrįšiu", bet — „po metų sugrįžau".

3) Duodant pavyzdžius reikia žiūrėti, kad tikrai būtų gyvi, o autorius kartais ima iš kaltinės kalbos pavyzdį, kuriuo remtis nėra labai drąsu. Jo pavyzdžių tarpe yra šioks: „Padauginę 6 iš 3, gausime 18" (12). Gyvoj kalboj esu girdėjęs tik „padauginę 6 *į* tris"; vadinas, čia ne mažiau tinka „į" kaip „iš", todel tokiais pavyzdžiais reikia atsargiai operuoti.

4) Autorius laiko klaidomis pasakymus „Čia bėga *upė Kražantė*", „Vakar skaičiau *istoriją apie samarietį*" tvirtindamas, kad reikią sakyti: „Čia bėga Kražantės upė", „Skaičiau samariečio istoriją" (32). Tiesa, sakoma „Kražantės upė" ir „samariečio istorija", bet ne rečiau galima išgirsti ir anaip („upė Kražantė", „istorija apie samarietį"). Juk ar ne paprasčiau: „Pasakyk man pasaką apie vilką ir lapę" kaip — „Pasakyk man vilko ir lapės pasaką"? Plg.: „Kelionė į Kauną" ir „Kauno kelionė".

5) Taip pat autorius be didelio pamato reikalauja kilmininko ten, kur jo gali ir nebūti. Jis šiaip taiso sakinį: „Šį rudenį vaikščioja čia *žmonės,* rinkdami našlaičių prieglaudos reikalams *aukas =žmonių... aukų*" (34). Man rodos, kad čia kaip tik galima apsieiti be kilmininkų. Palyginkim: „Pavasarį *žmonės* labiau vaikštinėja po gatves", „Jie rauna *linus,* piauna *šieną*".

6) Autorius perdaug bijo prielinksnio „ant" ir jį veja iš tokių sakinių, kur jis be didelės bėdos galėtų būti. Jis nori, kad būtų sakoma „sprendžiu uždavinį *lentoj*", „vežimas stovi kieme, lauke" vietoj: „ant lentos", „ant kiemo", „ant lauko" (38).

7) Be didelio reikalo jis bijo ir kitų prielinksnių, kaip sakysim, „su". Jam rodos, kad yra taisytini ir šiokie pasakymai: „Ir jie matė mano tėvą *su* žilais plaukais". Taiso taip: „Matė tėvą *žilais plaukais*". Bet jei sakome „su plaukais", „su skrybėle", tai kodel gi negalėtume be nusižengimo savo kalbai pasakyti ir „tėvas su žilais plaukais", „ponas su aukšta skrybėle"?

Tie keli pavyzdžiai rodo perdėtą lietuviškumo reikalavimą, ir jų šiam vadovėly yra apsčiai, ypač netrūksta skyrely, pavadintam „Keli žodyno dalykai". Bet mūsų reikalui užteks ir tiek.

III. Reikia dar vieną autoriui mažmožį prikišti: jis ne visur laikosi taisyklių, kurias pats iškelia savo vadovėly. Tiesa, tokių nesilaikymų nedaug, bet kas nori kitus mokyti, turi ir to vengti. Teisingai sako (18), kad būdvardžiai su galūnėmis *-inis* (medinis...) be kelių išimčių įvardžiuotinių formų neturi ir laiko klaida pasakymą „Čia yra ir *vidurinioji* mokykla", bet pats toliau rašo: „*Šalutinieji* tikslo... sakiniai".

Pusl. 19 pavyzdžiui yra paimtas priežodis: „*Neapleisk* kelio del takelio". Kiek žinau iš savo ir žemaičių tarmės, tas priežodis yra sakomas truputį kitaip: „*Nemesk* kelio del takelio". Čia žodis „neapleisk" yra griežčiausiai ne vietoj; mano tarmė tam reikalui niekados nevartoja veiksmažodžio „apleisti"; nesako „*apleidai* pasaulį", kaip yra kitur pavartota autoriaus (17), tik „*palikai* pasaulį".

Iš tų kelių mano pastebėjimų (I, II, III) matyti, kad autoriui daugiausia nepavyko del to, kad nemokėjo išlaikyti saiko: vienose vietose išėjo ne visai aišku, kodel būtent taip reikia taisyti, o kitose buvo taisoma tai, kas to taisymo labai nereikalauja. Tokie netikslūs taisymai mažina pasitikėjimą kitais, kurie visai teisingi. Jaunam autoriui patarčiau antrojoj daly, kurią jis ketina leisti, taisyti tik tokius dalykus, kurie negali būti pateisinti gyvosios

kalbos pavyzdžiais. Kai išmoksim savo kalbą geriau, tada galėsim imtis taisyti ir smulkmenas.

Nors vadovėlis turi kiek trūkumų, bet neleistinų erezijų nėra, ir jis tikrai gali praversti tam, kas neužtenkamai moka kalbos ir nori jos geriau pramokti. Jei autorius vietomis kitus dalykus aiškina ne visai tiksliai, tai bent duoda progos apie juos pagalvoti. Vadovėlis tinka mūsų mokyklos bibliotekoms.

„Lietuva", 1927.III.30, Nr. 72.

Atitaisymas

A. Jakšto „Kalbos" draugijos balandžio m. 6 d. susirinkimo aprašyme, įdėtame „Lietuvio" Nr. 79[16], yra vienas kitas mažas netikslumas, kurį reiktų atitaisyti. Labai galimas daiktas, kad tie netikslumai atsirado del mano nesugebėjimo suprantamai išreikšti savo mintį, todel aš, atsiprašydamas gerb. pranešėjo ir susirinkimo dalyvių, pasistengsiu čia atitaisyti savo kaltę. Tų netikslumų nedaug.

1) Rašo *taip:* Mažvydas, Kleinas, Duonelaitis, Stanevičius ir kartais Poška; rašo *teip:* Bretkūnas, Daukša, Širvydas, Poška (dažniau), Daukantas, Valančius, Petras Kriaušaitis (Jablonskis) savo 1901 metų gramatikoj.

2) Sako *teip* ne beveik visi aukštaičiai, bet v i s i.

3) Tam tikrų veiksmažodžių esam. laikui sudaryti vartojamas tik sufiksas *-st-*, o ne *-t-*. Žodžiuose *mieg-t-u, liek-t-u* tas *t* yra atsiradęs iš priebalsinio asmenavimo veiksmažodžių asmeninės galūnės (3-io asmens): jis *mieg-ti, liek-ti, nieš-ti, es-ti.* Priebalsinis asmenavimas, nykdamas iš kalbos, kartais balsinio asmenavimo galūnes deda ne prie veiksmažodžio šaknies, bet dar palieka trečiojo asmens galūnės priebalsį *t;* plg. *es-u* ir *es-či-u...* Kad po ž gali būti *-st,* rodo kitas mūsų kalbos panašus sufiksas *-sl;* žodis *mėš-las* galėjo atsirasti tik iš *mėž-sl-as,* bet be *s* būtų buvęs *mėž-las.*

„Lietuvis", 1927.IV.13, Nr. 82

Del vietų vardų keitimo

Vietų vardai, tarp jų ir dvarų pavadinimai, yra toks pat mūsų kalbos turtas kaip ir jos bendriniai vardai: *arklys, vanagas, baimė...* Mesti iš kalbos bet kokiuos vietų pavadinimus toks pat kalbai nuostolis, kaip mesti ir tik paminėtus bendrinių vardų žodžius. Kodel gi vietų vardai mums tokie brangūs?

Kiekvienas vietos vardas yra mūsų praeities paminklas, seniau gyvenusių kartų paliktas dokumentas. Remdamasis tais kalbos dokumentais Būga bandė skaityti mūsų žilos senovės lapus*.

* Žiūr. K. Būgos: Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje. Kaunas, 1924.

Reikia manyti, kad tą darbą jis ne pabaigė, o tik pradėjo, kad toliau jis daug plačiau bus varomas. Todel visokie vietų pavadinimai turi būti ne mėtomi, kaip kokie niekniekiai, bet tiksliai surašinėjami ir renkami į žodynus.

O kaip mes branginam ir saugojam tuos savo praeities paminklus? Pasirodo, kad, darydami žemės reformą, mes mokėjome nusavinti ne tik materialinį turtą, dvarus, bet ir dvasios turtą — tų dvarų pavadinimus, paliktus mums istorijos. Štai „Vyriausybės Žinių" Nr. 255 paskelbtas antras sąrašas „išparceliuotų dvarų pavadinimų pakeitimas kaimais". Pirmas sąrašas buvo įdėtas į „Vyriausybės Žinių" Nr. 254. Ta proga parašė protestą prieš neišmintingą dvarų vardų keitimą „Lietuvos" Nr. 150 lietuvių kalbos mokytojas p. Butėnas[17]. Tik gaila, kad prie jo protesto niekas daugiau neprisidėjo. Antrajam sąraše yra taip pat daugybė lietuviškiausių pavadinimų, pakeistų naujais. Čia pavyzdžiui išrašau keletą: *Žikaronių* (dvaras), *Kurniškių, Kalvių, Silvičkių, Plaskūnų, Lipniškio, Balbėnų, Šaparnės, Žilinų, Lemučionių, Tundiškių, Puceliškio, Deltuvos, Deltuvėlės, Papuolių* ir t. t. Visų panašių l i e t u v i š k i a u s i ų pavadinimų čia nesuminėsi; jų galėtum sudaryti didžiausią sąrašą!

Kiekvienas pavadinimas yra istorijos padaras; niekas vietų dirbtiniu būdu nekrikštija. Vietų vardai del tam tikrų priežasčių, gali sakyti, savaime atsiranda. Bet mūsų žemės reformos dvarų vardų pakeitimai nieko bendro su istorija neturi, jei bent atestuoja iš tam tikros pusės pačią reformą. Sakysim, naujų pavadinimų tarpe randame tokių vardų: *Algirdai, Gediminai, Kęstučiai, Keistutiškiai, Vaidotai, Duonelaičiai, Daukantai, Valančiai, Arminai, Kudirkai, Biliūnai, Basaniai, Maironiai, Putinai, Bulotai; Juozapavičiai, Eimučiai; Varpininkai, Palaima, Trimitai, Krivulė, Atgaila, Deivės, Romuva, Sūduva, Ragainė...*

Tų pavadinimų dirbtinumas ir keistumas tuojau krinta į akis. Dažnai del tam tikrų istorijos aplinkybių vienodų sufiksų vardai turi savo apygardą. Sakysim, *Kretinga* gali būti netoli *Palangos*, bet ne prie Kauno. Tuo atžvilgiu ir žmonių pavardės turi savo rajonus. Ar nenuostabu todel kad, pavyzdžiui, *Ragainės* kaimas atsidūręs prie Panevėžio!

Jei senus pavadinimus būtų pakeitę naujais buvusieji mūsų krašto okupantai, tai mes tikrai būtumėm ėmę šaukti, kad toks darbas yra vandalizmas. O kada mes patys taip elgiamės, tai ar jau kultūros turto naikinimas turi būti garbinamas kitais epitetais? To negali pateisinti jokios kombinacijos.

Žemės reformos valdyba galėjo keisti tik tuos vardus, kuriuos dvaras pats pramanė vietoj apylinkės žmonių žinomų senų lietuviškų vardų. Turėtų tie, kam dera ir reikia, pasirūpinti, kad nauji kaimų „vardai" būtų nušluoti nuo mūsų žemės paviršiaus — kad būtų atstatyta senovė.

„Lietuva", 1927.IX.22, Nr. 213

Ponui Švietimo Ministeriui

Atviras laiškas[18]

Pone Švietimo Ministeri.

Sunkiai eina mūsų kultūros darbas, ypačiai sunkiai del to, kad ką vieni mokslo ir darbo žmonės gero padaro, kiti gadina ir naikina.

Kalba yra brangiausias mūsų kultūros turtas. Ji turi augti ir tarpti. Visose šalyse kultūros darbininkai didžiausiai savo gimtąją kalbą gerbia, ja didžiuojasi ir ugdo. Ne taip elgiamės mes. Nekalbėsime čia apie mūsų laikraščius, įvairių įstaigų raštus, šį kartą paimsime mūsų teatrą, kurs, pamiršęs, kokią jis turi reikšmę kalbai, piktina visuomenę. Dažnai statomi veikalai, kurių kalba labai netaisyklinga, artistai kalba įvairiomis tarmėmis ir ne visados gerai deda žodžių kirčius. Tokiuo būdu teatras ne moko kalbos, kaip yra kituose kraštuose ir turėtų būti Lietuvoj, o tik lankančią publiką užkrečia tokiu tarimu ir sakinių konstrukcijomis, kurių niekaip negali pateisinti mūsų gyvoji kalba.

Pavyzdžiui, duodame keletą sakinių iš neseniai pastatyto veikalo R. U. R[19].

1) ... *apart* rankraščio liko... 2) ... plaukia 400 mylių *į* valandą.

1. Aš nevisai *tame užtikrintas; kame dalykas?* Kogi aš *šitame* kalta? *Tame jų* (rankų) visas gerumas; *kas tame* kaltas; *visame,* kas atsitiko, aš kaltas. 2. ... malonus akmenskaldžio *rubuose* 3. ... juk tai blogiau *žvėries;* ... daugiau *700 tūkstančių robotų.* 4. ... Buvo šiok*ie* tok*ie* reiškin*iai.*

1. *Kokia tai* poni prašo; ... del *kokio tai* pelno; moka daryti *kokį tai* suosą. 2. *Nejaugi* tau jų negaila? 3. ... *dalinai* kai kurios dalys... 4. Džiaugiuos, *kad turiu galimybės* paspausti ranką. 4. Dirba, kol *nepa*kliūva į mašiną. 5. *išsivystė* protiniai gabumai *robote...* 6. ... prašau atkreipti *domę.* 7. Kas *išš*aukė tą dovanėlę? 8. *Tai reiškia,* jau dešims metų, kaip tu atvykai. 9. Senasis *Rossums* ėmė tverti žmogų; 10. ... reikia *paliuosuoti robotus.*

1. ... *dirbtinų* žmonių gaminimas. 2. Atvažiavau, kad pačiai *įsitikinus.* 3. Niekas *neįdomauja.*

1. medžiagõs. 2. išmokýti.

Štai kokią kalbą girdime mūsų teatre. Kadangi, Pone Ministeri, Tamstai ne mažiau kaip mums rūpi kalba, tikimės, kad Tamsta, daugiau galėdamas, kaip reikiant atkreipsi akis į šitą kalbamos kultūros įstaigos pusę. Paskutiniu laiku pradėta reikalauti lietuvių kalbos mokėjimo iš mokytojų ir visų įstaigų valdininkų, todel neturėtų būti šiuo atžvilgiu pamirštas ir teatras.

„Lietuvis", 1927.XI.2, Nr. 245

Saugokim vietų vardus

Esu rašęs „Lietuvos" Nr. 213, kaip žemės reformos valdyba nevykusiai keičia išparceliuotų dvarų pavadinimus. Nelietuviškus, o kartais ir lietuviškus pavadinimus ji keičia vardais, visai nesurištais su tomis vietomis, kurioms jie duodami. Vardai *Daukantai, Varpininkai, Bulotai, Romuva, Deivės* ir t. t. tinka lygiai kiekvienai vietai, vistiek iš kurio Lietuvos kampelio ją paimsi. Aš nurodžiau, kad žemės reformos valdybos pasirinktas pavadinimų keitimo principas netikęs: sakiau, kad lietuviškus vardus reiktų palikti neliestus, o nelietuviškus, atsiradusius vėliau, pakeisti senais, anksčiau turėtais, bet ne dabar sugalvotais. Atsakydamas į mano straipsnį „Lietuvos" Nr. 224 žemės reformos valdybos valdytojas p. Stanišauskas[20] gina pakeistus vardus ir aiškina, kaip tas jų keitimas atliekamas. Kadangi vietų pavadinimai nėra mums tuščias daiktas, vertėtų dėl p. Stanišausko aiškinimo plačiau pakalbėti.

Mūsų kraštas ilgą laiką buvo valdomas svetimų, kurie kartais vietų vardus keisdavo savo kalbos žodžiais. Mes patys buvom labai nutautę ir dažnai elgdavomės su vardais ne geriau už okupantus. Tokiuo būdu atsirado nemažas skaičius nelietuviškų dvarų[21] pavadinimų. Aiškus dalykas, kad tie dvarai pirma turėjo lietuviškus pavadinimus. Rodos, kad dabar, kada mes susipratom ir atgavom laisvę, tereikėtų suieškoti senus vardus ir grąžinti toms vietoms, kurios juos turėjo prieš svetimo jungo ir mūsų nutautinimo laikus.

Bet ne taip galvoja ir daro mūsų žemės reformos vykdytojai. Jie neieško senų vardų, tik svetimų vietoj sugalvoja kokį nors lietuvišką ir liepia juo vadinti vietą. Tokiuo būdu mes nustojam daug brangių ir senų lietuviškų žodžių, kas mažina mūsų kalbos turtą. Maža to, jie kartais išmeta ir lietuviškus pavadinimus, kuriuos pakeičia tokiais pat nevykusiais kaltiniais vardais. Čia irgi daromas mūsų dvasios kultūrai nemenkas nuostolis.

Prieš tokį keitimą pirmas pakėlė protestą spaudoj lietuvių kalbos mokytojas P. Butėnas, paskui ir aš prisidėjau. Į mūsų protestą atsakė vardų keitimo komisijos nariai p. p. Gustainis[22] ir Stanišauskas teisindami savo darbą. Pažiūrėkim, kaip jie teisina, ypač kaip teisina p. Stanišauskas.

Lietuviškų vardų keitimą p. Stanišauskas taip iš vienos pusės motyvuoja: „Jeigu lietuviškai skambąs pavadinimas pakeistas kitu, tai reikia manyti, kad komisija tai padarė ne del savo ypatingo noro arba savavališkumo, bet būtino reikalo spiriama. Tame pačiame valsčiuje keleto kaimų pavadinimas vienodais vardais sudaro didelių nepatogumų administracijai ir patiems piliečiams". Dėl to motyvo pirmiausia turėčiau pasakyti, kad lietuviškas pavadinimas nelygu: senas pavadinimas turi kalbai ar istorijai tam tikrą reikšmę, o naujas — tokios reikšmės visai negali turėti. Tai viena. Antra, jei pasitaiko greta vieno vardo kaimas ir dvaras, man

rodos, nebus niekam keblumų, ypač „didelių", vadinant juos vienu vardu, vadinas, suliejant į vieną didesnį sodžių. Kur dvaras ir kaimas turi tą patį vardą, reikia spėti, kad jie kilę iš vieno kamieno. Bet galima išsiversti ir kitaip: vienam sodžiui pridėti epitetą „Senieji", „Naujieji", „Mažieji", „Didieji" ir t. t. Ir anksčiau pasitaikydavo vienodų vardų, bet žmonės mokėdavo išsiversti. Kartais mažesnis sodžius gaudavo to paties vardo mažybinę formą: *Jotainiai — Jotainėliai, Žvirbliai — Žvirbliukai* ir t. t. Kodėl gi dabar tas paprotys nebebūtų geras? Tiesa, p. Stanišauskas kalba apie k e l e t o kaimų pavadinimus vienodais vardais. Jei k e l e t a s, vadinas, turi būti bent trys, keturi, penki; juk niekados nesakoma „keletas" arba „keli", jei eina du žmonės. Todėl tikrai būtų įdomu išgirsti, kiek Lietuvoj yra valsčių, kur rastum po tris, keturius, penkius kaimus, turinčius vienodus vardus. Ir jei būtų kiek tokių valsčių, argi nebegalėtum skirti tuos sodžius nuo viens kito aukščiau minėtu būdu? O kaipgi nesudaro keblumų administracijai ir piliečiams ten, kur kartais ištisi kaimai — vienodos pavardės? Ir šiaip kaimuose pasitaiko po kelias vienodas pavardes, bet niekas dėl to nedejuoja. Be to, jei žemės reformos valdyba supranta, kaip tvirtina p. Stanišauskas, vardų reikšmę kalbai ir istorijai, tai turi suprasti, jog mokslui svarbu ne tik faktas, bet ir tų faktų skaičius.

Naujiems vardams pateisinti p. Stanišauskas turi dar kitą motyvą. Jis sako: „Kodel negalima pavadinti kaimų mūsų tautos didvyrių arba įžymesnių veikėjų vardais jiems atminti? Juk statome jiems paminklus, pavadiname jų vardais mokslo ir mokymo įstaigas, miestų gatves, del ko jų vardais negalima pavadinti naujų lietuvių apgyventų kaimų?" Kad mes savo žymių žmonių vardais vadiname miestų gatves ar mokslo įstaigas, tai visose šalyse paprastas dalykas, ir to užtenka tiems žmonėms pagerbti. Bet jų vardais vadinti geografijos vietas, su kuriomis jie neturi jokių santykių, nekoks bus jų gerbimas.

Bet vietų pavadinimai yra mums brangūs ne tik kaip mokslo objektas. Žinom, kad dažnai savininko vardu yra vadinama ir jo gyvenama vieta. Vadinas, vietos pavadinime gali būti išlikęs kokio nors mūsų tautos senovės karžygio vardas. Dėl to kiekvieną seną vietos vardą mes turim gerbti kaip nežinomo kareivio kapą. Jei mes gerbiam šių dienų nusipelniusius vyrus, tai turim gerbti ir tuos, kurių didžių darbų atminimas mūsų nepasiekė per laiko tolybes. Jei ne jų nuopelnai, tai šių dienų žymiems žmonėms nebūtų ką veikti; juk niekas iš mūsų nepasižymi ten, kur nebeskamba lietuvių kalba. Nepamirškim, kad mūsų tautos istorija daug kartų ilgesnė už tą tarpą, kurį pažįstame. Tačiau žemės reformos valdybai visai nesunkus daiktas išmesti lietuvišką pavadinimą. Štai Ramygalos valsčiuj tik vienoj man žinomoj apylinkėj panaikinti du dvaro vardai — *Kumpių* ir *Rãdikonių*, kurie nuo vienas antro tėra per kilometrą, o aplinkui niekur nėra kaimo ar kitos gyvenamos vietos, kad turėtų tuos vardus. Suprantamas daiktas,

kad kitur irgi rastum panašių dalykų, iš kurių vieną turėsiu progą parodyti toliau.

Naujiems vardams pateisinti p. Stanišauskas iškelia dar vieną argumentą. Jis sako, kad „toks svarbus mūsų valstybės istorijos reiškinys, kaip žemės reforma, turi teisės atsispindėti ir pakeistuose vietų varduose". Kitiems gali pasirodyti, kad ir seimo susirinkimas, ir konstitucijos priėmimas ir kiti panašūs „reiškiniai" užtenkamai svarbūs ir verti, kad jie „atsispindėtų" vietų varduose. Kartais net žymesnis valdininkas iš didelės puikybės gali panorėti savo vardą palikti vietos pavadinime. Kas gi tada būtų? Taip elgdamiesi per kiek laiko nebepažintumėm savo krašto. Tiesą sakant, taip galvojant visai nereiktų keisti nelietuviškus pavadinimus, nes svetimųjų viešpatavimas ir mūsų pačių nutautimas, kurie tuos vardus paliko, yra irgi svarbus istorijos „reiškinys". Gali kas sakyti, kad tas „reiškinys" mums geras, o šitas negeras. Viena, iš praeities neišmesi nei gerų nei blogų „reiškinių", o antra, ne visi taip šventai tiki į žemės reformos gerumą, kaip tiki p. Stanišauskas, kuris savo straipsny pabrėždamas man prikiša jos peikimą. Dabar, kada pradeda rodytis jos vaisiai, tokių netikinčių skaičius ne mažėja, bet didėja. Pats dabartinis žemės ūkio ministeris perdaug jos negarbina. Štai jo kalboj, pasakytoj rugsėjo 29 d. per apskričių komisijų suvažiavimą, randame šiuos žodžius: „Žemės reforma pas mus ne visai tobulai buvo sugalvota ir netobulai vedama". Tą mintį jis nuolat kartojo šią vasarą per ūkininkų suvažiavimus įvairiose Lietuvos vietose. Be abejo, toli ligi tobulumo, jei, pasak ministerio, iš apdalintų žemių tik 30—35% ligšiol teįsikūrė ūkius („Lietuvis", Nr. 237). Ką reiškia krašto gerovei toks mažas skaičius įsikūrusių ūkių — ne šio rašinio uždavinys spręsti.

Grįždamas į vardus turiu pasakyti, kad žemės reformos valdybos netikęs ir kelias, kuriuo ji renka žinias vardui keisti. Čia ji klausia valsčių savivaldybių. Bet ten nėra žmonių, kurie tiktų tam darbui, jis jiems neįkandamas ir nerūpi. Tai pripažįsta ir pats p. Stanišauskas šiaip atsiliepdamas: „Mūsų savivaldybėse labai mažai komisijai padeda: jos arba visai neatsako į paklausimus arba teikia tokių pasiūlymų, kurie negali būti imami galvon". Vadinas, savivaldybės negali duoti prašomų informacijų. Nors tai keista, bet žemės reformos valdyba jomis naudojasi ir, kas dar keisčiau, prikiša mum su p. Butėnu, kad mes nei kartą nebuvę užėję į žemės ūkio ministeriją tų informacijų gauti. Anam savo straipsny buvau nurodęs keletą pakeistų lietuviškų vardų, ir pasirodo, kad tam tikra dalis jų buvo pakeista, kaip rašo p. Stanišauskas, „atsižvelgiant į vietos savivaldybių siūlymus". Suprantamas daiktas, kad pakeitimai, kurie eina iš blogų šaltinių, negali būti geri.

Tų dvarų vardus, apie kurių pakeitimus negauna iš savivaldybių jokių sumanymų, žemės reformos valdyba keičia pati arba palieka nekeitusi. Jei keičia neturėdama jokio pamato, išeina nevykę pavadinimai; taip pat negerai daro palikdama nelietuviškus

pavadinimus, kada nesunku rasti ir grąžinti senus. O tų negrąžintų senų vardų su tokia keitimo tvarka turi būti daug. Galima iliustracijai duoti šį pavyzdį. Vietos žmogaus d-ro p. Stančiaus žodžiais, Gudžiūnų valsčiuj seni vardai palikti neatstatyti. Per $^1/_2$ kilometro nuo Gudžiūnų stoties yra išdalintas dvaras *Terespolis,* jo senas vardas *Balsiai,* atmena tik seniausi žmonės. Kitas išdalintas dvaras *Antomiras,* už 4 kilometrų nuo stoties; jo senas vardas *Margininkai,* atsimena ir tuo vardu ligšiol vadino daugumas suaugusių žmonių, bet iš toliau atsikraustę naujakuriai seno vardo nevartoja. Galimas daiktas, kad tam valsčiuj yra ir daugiau išdalintų dvarų su negrąžintais senais vardais, nes daktaras viso valsčiaus nepažįsta.

Pasmerkę tą žinių rinkimo būdą, žemės reformos vykdytojai sugalvojo kitą. Tas pats p. Stanišauskas praneša per „Lietuvos" Nr. 235[23], kad nuo 1928 metų darbų sezono žinios apie vardus bus renkamos ne per vietos savivaldybes, bet per matininkus. Bet iš tos naujos tvarkos nieko gero nebus. Viena, nedalintų dvarų liko nebedaug, o antra, ta nauja tvarka beveik nieku nesiskiria nuo senos. Pirma žinias turėjo siųsti valsčiaus valdyba, kur svarbiausias asmuo buvo raštininkas, o dabar jo vietą užima matininkas. Ar matininkas apie kalbos dalykus daugiau nusimano už valsčiaus raštininką — didelis klausimas. Žinoma, verčiamas jis turės duoti atsakymą į jam statomus klausimus, tik jo žiniomis pasitikėti taip pat nebus galima. Iš kitos pusės ir dabar, kaip pirma, paliekami tie patys neišmintingi klausimai: 1) „kokį pavadinimą siūlo žmonės", 2) „kokį pavadinimą siūlo išparceliuoto dvaro naujakuriai". Juk nieko nenusimanančių žmonių apie tuos dalykus noro nesuvaikysi. Ne visur toks demokratizmas tinka. Duok svarstyti klausimą apie Vilniaus vardo pakeitimą, ir kas gali garantuoti, kad neatsirastų demokratų, kuriems jis nepatiktų. Taip pat nesuprantama, kam reikalingas šioks anketos punktas, į kurį matininkas turi atsakyti: „Ar nėra iš šios vietos kilusių istorinių ir dabartinių žymių Lietuvos vyrų bei visuomenės veikėjų". Ir daugiau panašių nesuprantamų punktų, o tuo tarpu turėtų būti tik vienas: jei dabar vardas nelietuviškas, tai koks buvo lietuviškas. Tas lietuviškas vardas gali būti išlikęs žmonių atminime, ar dokumentuose ir tik ten jis turi būti ieškomas, o ne kur kitur. O tokį seno vardo ieškojimo darbą gali atlikti žmonės, kurie kiek nusimano apie kalbą ir kuriems tas dalykas rūpi. Iš mūsų matininkų to reikalauti negalima. Retas matininkas mokės ir žinomą vardą užrašyti, jei paklius į svetimą tarmę.

Vietų vardų keitimo tvarkos sumanymą yra davęs savo straipsny p. Butėnas. Ponas Stanišauskas sako, kad jo „tvarka del savo sudėtingumo žemės reformos valdybai yra visai nepriimtina: ją įvedus, tektų visos parceliacijos bylos vien tik del vardų pakeitimo laikyti be eigos ištisus metus, o kartais ir daugiau". Iš to matyti, kad žemės reformos valdyba nori vardų pakeitimus atlikti kartu su dalinimu. Žinoma, keičiant juos taip, kaip keičia žemės

reformos valdyba, nėra sunkus dalykas: sugalvojai kokiuos nors „Algirdus" ar „Trimitus" — ir pabaigtas reikalas. Bet jei norėtum suieškoti seną vardą, tai būtų visai kas kita. Dažnai pasirodytų lengviau išdalinti dešimtį dvarų, kaip surasti vieną vardą. Todėl vardų keitimą reiktų atskirti nuo žemės dalinimo. Vardų keitimui reikia daug laiko ir didesnio kalbos mokėjimo; jo neatliksi be keliolikos ar net kelių dešimtų metų. Tas keitimas turi būti platesnis: apimti ne tik dabar parceliuojamus dvarus, bet ir kitas vietas su nelietuviškais pavadinimais.

Kitam gali pasirodyti nesuprantamas mano tvirtinimas, kad senų vardų ieškojimas būtų sunkus daiktas. Bet taip tikrai yra. Mes tiek tuo tarpu maža mokam savo kalbą, jog net nuolat girdimų vardų negalim kaip reikiant užrašyti. Štai š. m. „Švietimo Darbo" Nr. 8 p. J. Balys rašo, kad „Pirmojo visuotiniojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenyse" Kupiškio valsčiaus vietų vardų neteisingai užrašyta 19%, o redakcija savo prieraše pastebi, kad Mariampolės, Vilkaviškio ir Šakių apskr. kaimų klaidingas užrašymas siekia net 25—40%. Be abejo, ne geriau užrašyti ir kitų apylinkių pavadinimai. Kaip teko neseniai įsitikinti, kunigų rubricelėse bažnytkaimių vardai irgi toli gražu ne visi gerai užrašyti, nors tokių vietų nedaug ir jos plačiai žinomos. O išėjusio iš apyvartos vardo suieškojimas yra kurkas sunkesnis dalykas. Kad taip yra, duosiu šiokį pavyzdį, kuris ne vieną gal nustebins.

Kur dabar statomas fizikos institutas už Aleksoto, ta vieta (dvaras) apylinkės žmonių vadinama slavišku vardu *Vesalavà*, o inteligentų kalboj *Linksmadvaris* arba *Viesulava*. Vieni gauna *Linksmadvarį* versdami į lietuvių kalbą *Vesalavą*. Ten, girdi, aukštas krantas, nuo jo kaip ant delno matyti visas Kaunas, matyti Nemunas, Nėris, ir tolimos apylinkės, linksma pasižvalgyti iš tokios vietos, todėl *Linksmadvario* vardas visai tinka. Kiti galvoja „giliau": jei rusai su lenkais turi *Veselovo*, tai jie bus, kaip paprastai daro, perdirbę lietuvišką pavadinimą, o arčiausias lietuviškos šaknies žodis bus *viesulas;* ten didelis kalnas, vėjai kaip pasiutę laksto, vadinas, visai teisinga vadinti tą vietą *Viesulava!* Galvojimas geras, bet su tikrenybe nieko bendro neturi. Ta vieta senovėj, pasirodo, buvo vadinama *Žagãrė*. Kad ta vieta turėjo tokį vardą, išgirdau iš studento Bukotos. Norėdamas patikrinti, aš nukeliavau į tą apylinkę ir iš dviejų senesnių žmonių sužinojau, kad tikrai taip yra. Patys jie nebemena vadinant tą dvarą Žagarės vardu, tik minę jų tėvai, kurie apie tai pasakodavę. Tai patvirtina ir netolimo kaimo pavadinimas — *Žagariškiai*. Žagariškiai, vadinas, Žagarės žmonės. Tikrai, Žagariškių kaimo seniai, būdami jauni, dar ėję tam dvarui baudžiavą. Štai ta vieta visų mūsų panosėj, po ją ne kartą yra vaikščioję ne tik matininkai, bet ir didžiausi reformatoriai, tačiau jos vardą išgirdo tik žmogus, kuriam rūpi kalbos dalykai ir kuris apie juos nusimano — studentas lingvistas.

Pasiteiravus daugiau apie pakeistus vietų pavadinimus, teko sužinoti tikrai nepaprastų dalykų. Pavyzdžiui paimsiu vieną vietą,

esančią netoli Kauno. Štai prie Palemono geležinkelio stoties buvo dvaras *Apnãrai*. Seniau jo žemės dalis, arčiau dabartinės stoties, sudariusi atskirą palivarką ir turėjusi vardą *Geseldónys;* paskiau tas palivarkas buvęs sulietas su Apnarais, bet aplinkiniai žmonės dar šiandien atsimena jo vardą. Vadinas, čia buvo du seni vardai: *Apnarai* (acc. *Apnarùs*) ir *Geseldónys* (gen. *Geseldoniũ).* Kito šalimais kaimo, kuris turėtų vieną iš tų vardų, visai nėra, vadinas, administracijai ir piliečiams negalėjo būti jokių keblumų. Tačiau žemės reformos valdyba, išdalinusi dvarą, nusprendė pakeisti ir jo vardą. Klausė per valsčių naujakūrių, kaip jie norėtų keisti, tie nežinojo, ką atsakyti, ir nieko neatsakė. Tada žemės reformos valdyba, matyti, „būtino reikalo spiriama", pakeitė pati to dvaro vardą — pavadino *Trinyčiais!* Labai norėčiau išgirsti iš krikšto tėvų, kodėl „Trinyčiai" jiems rodosi lietuviškesni už Apnarus. Juk kitos keitimo priežasties negalėjo būti.

Ta proga reiktų pasakyti, ar nevertėtų pakeisti *Palemono* stoties vardą. Jei kada būtų grąžintas tam kaimui labiau priprastas *Apnarų* vardas, liktų dar vienas lietuviškas pavadinimas *Geseldonys.* Šis vardas liktų stočiai pavadinti, nes stotis yra buvusio Geseldonių palivarko žemėj, o Palemono vardas nieku nesurištas su ta vieta. Apylinkės žmonės taria Palemono vardą kaip nelietuvišką žodį; tiesą sakant, to negyvo vardo, paimto iš žinomos mūsų istorijos legendos, nei geležinkelių valdyba negalėtų pamokyti, kaip reikia tarti. Padarius tokį stoties pavadinimo pakeitimą, būtų išgelbėtas nuo pražūties senas vardas.

Šitoks žemės reformos valdybos vardų keitimas, be abejo, neina mūsų kalbai į sveikatą, nors ji to metodo tvirtai laikosi. Štai „Vyriausybės Žinių" Nr. 261 vėl pasirodė sąrašas išparceliuotų dvarų su tokiais pat kaltais vardais: *Čiurlionių, Aušrakalnio, Tumakaimio, Akelaičių, Vytautiškių, Ramovietės, Bijūnėlių, Biručių,* ir t. t. ir t. t. Rodosi, kad vardų keitimas yra vaikų žaislas. Ir tie keisti vardai, matyti, dabar pasiliks. Ponas Stanišauskas drąsiai tvirtina, jog „kalbininko reikalavimas, kad naujų kaimų vardai būtų nušluoti nuo mūsų žemės paviršiaus, vargu ar bus kada nors įvykdytas". Žinoma, tuo tarpu nieko nepadarysi. Bet tie, kam rūpi kalba ir tautos garbė, ypač mokytojai ir studentai, kurie labiau susiduria su kaimo žmonėmis, turėtų rūpestingai rinkti senus pavadinimus, kad jie visai nežūtų, o kada mes tapsime šviesesni, tada galėsim atitaisyti tą, kas buvo pagadinta anksčiau ir dabar.

„Lietuva", 1927.XI.15, Nr. 258; XI.16, Nr. 259

Negreit

Ūkininko Patarėjo recenzijoj, įdėtoj *Lietuvos* Nr. Nr. 246 ir 247[24], J. Jablonskis, išbaręs mūsų laikraščių redaktorius už kalbos nemokėjimą, kreipiasi į kitus žmones, ypač lietuvių kalbos

mokytojus, klausdamas, kaip jie į tą dalyką žiūrėtų. Kad mūsų laikraščių kalba netikusi, niekas Jablonskiui neprieštaravo ir, reikia manyti, niekas neprieštaraus. Kalbos nemokėjimas yra mūsų visų pripažinta ir skaudi tiesa. Juk šiandien neturim nei vieno laikraščio, kurį galėtum rekomenduoti kalbai pasimokyti. Prieš karą kartais turėdavom geresnių tuo atžvilgiu laikraščių.

Kur gi turim ieškoti išganymo nuo tos ligos? Mano nuomone, išganymas tėra vienas — mokykla. Bet dabar ir mūsų mokyklos kalba ne geresnė, ir kol ji bus negera, nelaukim, kad pasitaisytų laikraščių kalba, nes darbininkus spaudai duoda mokykla. Vadinas, norėdami taisyti spaudos kalbą, turim pradėti taisyti mokyklą. To darbo atidėlioti negalima. Juk amžinai likti tokiais nemokėliais, kokie dabar esam, pati žmogaus vertybė neleidžia. Kas vietoj stovi, tas supūva. O jei sanacijos darbą turim pradėti nuo mokyklos, tai, žinoma, ne nuo žemosios, bet nuo aukštosios, nes tik ji duoda toną kitoms. Lieka klausimas, kaip aukštoji mokykla savo uždavinį turi čia atlikti.

Pirmiausia reikia, kad aukštojoj mokykloj per paskaitas būtų girdėti visados taisyklinga kalba. Švietimo ministerija iš pradedamųjų, vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų mokytojų reikalauja išlaikyti lietuvių kalbos egzaminus, kad savo kalba negadintų mokinių. Iš aukštosios mokyklos personalo niekas to nereikalauja, bet nekenktų jam pačiam susiprasti, kad geras savo kalbos mokėjimas yra ne paskutinės jo pareigos dalykas. Bet to susipratimo, deja, nematyti, ir sudentai ligšiol vis girdi universiteto sienose netikusią kalbą.

Paskui reikia, kad knygos ir žurnalai, kuriuos leidžia universitetas, būtų kalbos gerumo pavyzdys. Reikia, kad kiekvienas galėtų sakyti: „Taip rašo universiteto organai, vadinas, taip turi būti". Ir vėl toli gražu to nėra: jei čia yra pavyzdys, tai iš kito galo. Nekalbėkim apie visą universitetą, paimkim bent tą fakultetą, kuris duoda kraštui lietuvių kalbos mokytojus — humanitarinių mokslų fakultetą. Štai tas fakultetas leidžia kelinti metai žurnalą *Tauta ir Žodis,* bet jo kalba nei kiek nesiskiria, sakysim, nuo *Lietuvio* ar kito kurio mūsų dienraščio žargono. Net korektūros klaidų ne mažiau kaip dienraščiuose. To žurnalo išėjo jau IV knyga, bet nuo pirmos lig paskutinės kalbos pagerėjimo mažiausio nepastebėsi. Šioj paskutinėj knygoj prasta kalba ir paties žurnalo redaktoriaus prof. Krėvės-Mickevičiaus, ir dr. Balio Sruogos, ir kitų fakulteto narių, o p. Galaunės straipsnio *Ex-libresas Lietuvoje* kalba tiesiog nežmoniška. Visko galima rasti mūsų dienraščių kalboj, bet tokių dalykų, kokių yra minėtam straipsny, dar, rodos, neregėjau. Ir kitų to fakulteto raštų kalba tokios pat vertės. Tas fakultetas neišleido dar nei vieno rašto, kurio kalba tiktų kitiems pasimokyti. Tad iš kur mokės kalbą tie laikraštininkai, kurie trynė universiteto suolus ir skaitė jo raštus?

Mums dar vieno daikto labai trūksta — visuomenės opinijos, kad lietuviškai reikia taisyklingai mokėti. Jablonskis ne kartą yra

kritikavęs universiteto profesorių raštus ir mokęs juos kalbos, bet autoriai ir nepasitaisė, ir negražiai atsidėkojo kritikui už pamokymus. Jei tie, kurie dabar taip netaisyklingai rašo lietuviškai, turėtų ką rašyti kita kuria svetima kalba, sakysim, rusiškai ar vokiškai, tai išverstų gramatikas, žodynus, pasiklausinėtų išmanančių žmonių, bet parašytų gerai. Jei jiems kas prikištų tos kalbos nemokėjimą, jie iš gėdos sudegtų, o lietuviškai baisiausios klaidos — nieko nereiškia. Jei jie nors kiek privengtų visuomenės opinijos, tai prašytų bent gudresnių studentų taisyti savo raštus, ir tada tokių biaurių klaidų nebūtų, kaip dabar yra.

Vadinas, lietuvių kalbos reikalus turėtų pataisyti universitetas, bet jei net to fakulteto, kuris dalina lietuvių kalbos mokytojų diplomus, leidinių kalba yra pavyzdys, kaip nereikia rašyti, tai, be abejo, pagerėjimo susilauksime negreit. Jei bent atsirastų galybė, kuri nemokančius priverstų išmokti. Kito recepto nežinau. Jablonskio pakeltas klausimas svarbus, gal kiti kitaip atsilieps.

„Lietuva", 1927.XII.14, Nr. 282

Eilinis profesorių uždavinys

Ponas B. Sruoga *Lietuvos* Nr. 279 savo straipsny *Eilinis tautininkų valdžios uždavinys* smarkiai puola valdžią, kad ji nesirūpinanti mūsų krašto kultūros reikalais ir juos skriaudžianti. Autorius surašo visą eilę reikalų, kuriems valdžia neturėtų gailėtis lėšų. Štai jie: 1) universiteto profesorių algų padidinimas, 2) literatūros kėlimas (rašytojų rėmimas, knygų leidimas, skaitymo organizavimas), 3) tautosakos leidimas, 4) tautodailės globojimas, 5) archeologijos, architektūros paminklų rinkimas ir saugojimas, 6) kultūros fondo šelpimas ir t. t. [...]

Kiek valdžios globa turi siekti kultūros fondą, archeologiją, architektūrą, tautodailę — nieko negaliu pasakyti, nes tie dalykai man maža pažįstami. Aš čia norėčiau kiek paliesti pirmuosius tris autoriaus minimus kultūros reikalus: tautosaką, literatūrą ir profesorių algas.

P. Sruoga dejuoja, kad daug mūsų tautosakos „trūnija archyvuose ir pas privačius asmenis", kad ji nesanti leidžiama ir toliau renkama. Žinoma, tautosakos leidimas greit neišsimoka, todėl valstybės lėšos tikrai tam dalykui praverstų. [...] negalima reikalauti, kad kiekvienas, kas tik parinko kiek pasakų ir dainų, tuojau būtų atlygintas ir jo surinkta tautosaka išleista. To niekur nėra: nei latviai su vokiečiais, kaip p. Sruoga mano, nebūtų tokie greiti. Tautosakos rinkimas nėra toks lengvas daiktas, jis reikalauja didelio atsidėjimo ir mokėjimo. Jei kas jos turi pririnkęs, bet blogai užrašęs ar nesutvarkęs, tai menka jos vertė. Jei čia reikėtų dejuoti, tai tik dėl to, kad mes neturim rimtų tautosakos rinkėjų, kurių darbai tikrai verti būtų paramos. O kišti pinigus tam, kas tą darbą mėgina arba be išmanymo dirba, būtų mažiausia

neišmintinga. Pagaliau, ar mes esam kokie savo krašto samdininkai, kad už kiekvieną žingsnį kultūros darbe tuojau valdžia turėtų mums atlyginti? Jei būtų žmonės taip galvoję seniau, tai galimas daiktas, kad šiandien mes neturėtumėm nei vieno tautosakos rinkinio. O jei jų turime, tai ne dėl to, kad tada gyvenimo sąlygos buvo geresnės kultūros darbui. Čia nereikia sekti ir imti pavyzdį iš tų mūsų šių dienų vadinamųjų menininkų, kurie sugalvos ką — tuoj mokėk, o jei ką padarys — tai jau atlygink šimteriopai. Ta pažiūra nesveika. Dažnai kultūros darbas visai nėra įkainojamas: jis yra auka, padaryta iš savo krašto meilės arba idėjos pasiaukojimo, ir kuo didesnė ta auka, tuo labiau bijo atpildo, kad jis neatimtų jai skaistumo.

Toliau eina literatūros reikalas. Apie jį p. Sruoga sako: „Niekam nepaslaptis, kad dabartinis padėjimas literatūros srity daro stačiai gėdą nepriklausomai tautai, susikūrusiai savo valstybę. Šis reikalas, švelniai tariant, yra paliktas privačiai iniciatyvai". (Įdomu būtų žinoti, kieno iniciatyvai jis paliktas tariant ne „švelniai"!) Iš šių ir tolimesnių jo straipsnio vietų matyti, p. Sruoga norėtų, kad valdžia rašytojus šelptų, kad jų raštus leistų ir pagaliau organizuotų tų raštų skaitymą. Kodėl viską turi daryti valdžia? Ar dėl to jau literatūra mūsų pakiltų, jei valdžia imtų ypatingai remti rašytojus? Visai ne. Už pinigus literatūros nenupirksi. Literatūrą mums gali duoti žmonės talentingi ir mokyti, o mūsų krašte dažnai save vadina rašytojais žmonės, be talento ir be mokslo. Ir auksu apipilti, jie literatūros nepadarys. Rašytojus mums gali išauklėti mokykla, tam tikra jos kryptis, ir apie tai svarbiausia reikėtų kalbėti.

Taip pat literatūra nedaug laimėtų, jei valdžia leistų jų raštus. Taip darydama be jokios atodairos, valdžia tik barstytų bereikalo iždo pinigus. Ir dabar už knygų leidimus valdžia yra išmetusi nemažų sumų, o ar daug naudos turi iš to literatūra? Štai ir tas fakultetas, kuriame turi garbę profesoriauti p. Sruoga, yra išleidęs žurnalų ir knygų, bet ta literatūra dėl savo blogos kalbos, išskyrus autorius ir redaktorius, niekam daugiau nenaudinga. P. Sruoga skundžiasi, kad „dabar daugelis rašytojų turi prirašę nemaža veikalų, tiktai nėra, kas juos leidžia". Tas tvirtinimas, be abejo, perdėtas. Mūsų knygų leidimo firmos nuolat klausinėja rankraščių ir leidžia toli gražu ne pirmos rūšies dalykus, o jei mūsų rašytojai neturi pasisekimo, tai greičiausiai jie patys bus kalti. Jau dėl to vieno sunku rašytojams gauti leidėjų, kad jų raštų netaisyklinga kalba. Kur geras turinys ir gera kalba, ten ilgai nereikia ieškoti leidėjų. Tegu rašytojai išmoksta kalbą žmoniškai, tada patys įsitikins, kad nebereikės reikalauti iš valdžios knygų leidimo organizavimo.

Trečias kultūros dalykas, kurį straipsnio autorius užsistoja — profesorių algos. Taip apie jį rašo:

Keista ir nuostabu buvo, kai tautininkai, paėmę valdžią į savo rankas, tuojau pasiskubino įgyvendinti neišmintingą, jei atviriau

nepasakius, liaudininkų sumanymą nuskriausti mūsų aukščiausios kultūrinės įstaigos — universiteto — darbą; sumažino profesoriams atlyginimą. Tai padaryta skriauda ne tiek profesoriams asmeniškai, kiek tam kultūros darbui, kurį jie dirba. Kaune nėra tokių bibliotekų, kurios duotų galėjimo pilnumoj mokslo darbą dirbti. Kiekvienas profesorius, norėdamas rimtai ir tinkamai dėstyti kursą, turi sekti savo specialybės literatūrą, yra priverstas pirkti daug knygų. Sumažinant profesoriams atlyginimą, jiems yra atimtas galėjimas pirkti knygas — sekti jiems reikalingą literatūrą. Nuo to negali nenukentėti patsai dėstymas universitete — negali nenukentėti tasai kultūros darbas.

Vadinas, p. Sruoga rūpinasi ne profesorių kišenėmis, o jų darbo našumu. Be abejo, universiteto profesoriui reikalinga knyga, jei be jos negali apseiti kiekvienas kitas mažesnis ir didesnis specialistas. Bet reikalaujant grąžinti seną algą ir tuo norint pakelti savo darbo našumą, profesoriams gal praverstų ta proga pagalvoti, ar nėra kartais dalykų, kurie kenkia jų darbo našumui daugiau kaip tas šimtas litų, nebegaunamų nuo šių metų pradžios.

Štai universitetas baigia šeštus metus, jam išpilta keliolika milijonų litų, o mūsų mokyklos jo buvimo kolkas visai nejaučia. Kiek pats pastebėjau iš naujų studentų darbų ir teko girdėti iš kitų, mūsų mokykla ne gerėja, bet blogėja. Ar nevertėtų profesoriams dėl to pagalvoti ir spaudoj tą dalyką pasvarstyti?

Universitetas leidžia knygas ir žurnalus, bet jų kalbai labai daug trūksta iki gerumo. Štai tas fakultetas, iš kur eina balsas apie algų padidinimą, neišleido dar nei vienos knygos, kurios kalba tiktų mokyklai. Ką tai reiškia? Manau, kad kalbos nemokėjimas atsiliepia aukščiausios kultūrinės įstaigos darbo našumui daugiau kaip kas kitas. Iš to išeitų, kad profesoriams tuo tarpu didžiausias eilinis uždavinys — išmokti dėstomą kalbą.

„Lietuva", 1927.XII.21, Nr. 288

Kalba ir rašyba

Spaudoj ne kartą buvo keliamas balsas, daugiausia Jablonskio, kad mūsų knygų ir laikraščių kalba labai netaisyklinga. Didžiausias mūsų raštų netaisyklingumas eina iš žodyno ir sintaksės klaidų, ir kalbos kritikose pirmiausia buvo ujamos jos. Kartais autoriams buvo prikišamas vienas kitas ir rašybos dalykas, bet tik toks, kuris prieštarauja visokiai gramatikai. Bet, apskritai kalbant, už rašybą niekas labai baramas nebuvo, ypač jei kas savo rašyboj laikėsi kokios nors sistemos, todel baramiesiems gintis iš tos pusės nėra jokio reikalo ir naudos. Bet baramieji, patys ar per savo advokatus, kaip tik ginasi iš tos pusės nurodinėdami paprastai į rašybos nevienodumą kalbininkų tarpe. Girdi, jei vadinamieji kalbininkai rašo nevienodai, tai, kaip sako žemiau cituojamo straips-

nio autorius, „jų tarpe esama kažko negera", o jei jau ten „negera", tai nenorėk ir nereikalauk, kad kitur būtų „gera", vadinas, kad kiti mokėtų kalbą. Tokią išvadą padaro žmonės sąmoningai ir nesąmoningai pakeisdami vieną dalyką kitu. Taip galvojant ir kalbant man teko daug kartų girdėti. Kiti del tos priežasties visai nenori kalbos mokytis laukdami, kol rašyba bus galutinai nustatyta; girdi, jei dabar išmoksi, o paskui reiks kitaip rašyti, tai tas mokslas bus tik nereikalingas vargas.

Bet toks galvojimas yra klaidingas ir veda į didelius nesusipratimus. Vieni turi galvoj pačią kalbą, kitaip sakant, jos žodyną ir šiandien vartojamas sakinio formas — pastovų dalyką, o kiti rašybą — kalbos apdangalą. Rašybos nevienodumas nėra labai patogus daiktas, tas tiesa, bet jis kalbos negadina, o netikę žodžiai, nevartotinos sakinių formos kenkia pačiai kalbai, daro ją nelietuvišką. Žemaitė rašybos visai nemokėjo, bet iš jos raštų kalbos galima net pasimokyti. Vadinas, tarp kalbos ir rašybos yra didelis skirtumas, bent rašantiems nereikėtų tų dviejų dalykų maišyti.

Griežto skirtumo tarp kalbos ir rašybos nedaro ir p. Kantvydis, kuris kartais rašinėja laikraščiuose ir apie kalbą. Savo straipsnio *Rašybos vargai* (*Lietuva* Nr. 289) pradžioj jis kaip ir pritaria kalbininkams, barantiems, tariant jo žodžiais, kalbos nemokėlius, kurių tarpe mini laikraštininkus ir šiaip visuomenę, bet tuojau priduria, tartum norėdamas tuos nemokėlius teisinti: „Tai vienas dalykas. Pažiūrėkime dabar antrąjį lazdos galą". Remdamasis paprasta logika, turėtum žmogus laukti, kad antram gale bus koks nors nusikaltimas prieš kalbą pačių kalbininkų. Bet p. Kantvydis šmakšt pakiša visai nelauktą daiktą: „Šį kartą teks kalbėti apie mūsų rašybą". Toks dviejų dalykų maišymas klaidina patį autorių ir skaitytojus.

Nusukęs į rašybą, p. Kantvydis liečia keletą dalykų, kurių svarstymas dabar laikraščio skiltyse ne visai suprantamas ir reikalingas.

Ponas Kantvydis prikiša kalbininkams Būgai, Jablonskiui ir man (nors aš tesu paprastas lietuvių kalbos mokytojas, o ne koks kalbininkas), kad mes nesilaiką vienos rašybos. Norėdamas parodyti tą nesilaikymą, autorius ima iš tų kalbininkų raštų keletą ne vienaip rašomų, bet visiems gerai žinomų žodžių: *biaurus* ir *bjaurus, aukštas* ir *augštas* ir t. t. Tarp cituojamų nevienodos rašybos žodžių pateko ir viena korektūros klaida; radęs *Brolių Grimmų Pasakose* išspausta *šiašiasdešimt*, autorius nurodo, kad Rygiškių Jonas kitaip rašąs!

Nors rašyba nėra kalba, bet jos vienodumas, be abejo, yra pageidautinas dalykas. Tik ar čia kalbininkai kalti del vienodos rašybos nebuvimo, kaip norėtų manyti p. Kantvydis? Štai Jablonskis yra parašęs ir išleidęs dar Voroneže rašybos vadovėlį. Galima būtų tos rašybos laikytis, ir būtų šventa ramybė. Kodel gi jos nesilaikoma? Del to, kad rašybai suvienodinti reikalinga prievarta,

o kalbininkai jos pavartoti negali. Kaip žinoma, dabartinės mūsų rašybos skirtumai, kurie tačiau yra nedideli ir negausūs, eina iš nevienodų didžiųjų kalbininkų, Būgos ir Jablonskio, pažiūrų. Kiekvienas turi savo rašybai argumentų ir šalininkų. Bet tegu jų abiejų rašyba būtų vienoda, vis delto didelis klausimas, ar susilauktumėm vienodos rašybos be tam tikrų vykdomų įstaigų. Juk buvo spaudoj balsų, kad rašyba esąs praktikos dalykas, kad čia reikią žiūrėti nuomonės daugumo, o ne vieno ar dviejų žmonių.

Pažymėjęs nevienodos rašybos faktą, p. Kantvydis sako: „Kurios reikia pasidaryti išvados iš to, kas čia buvo pasakyta? Išvados čia prašyte prašosi šitokios". Tiesą sakant, autoriaus išvados ne labai čia „prašosi". Pirmutinių išvadų neliesiu, nes reiktų atkartoti, kas ligšiol jau mano pasakyta, paminėsiu tik paskutines. Štai jos: „Visuomenei reiktų pagaliau žinoti, kuri rašyba yra vartojama ir mokyklose — aukštojoje, aukštesniojoje, vidurinėje ir pradžios; kuri rašyba yra ir mūsų centrinių įstaigų aprobuota; kuri pagaliau yra toji įstaiga, kuri čia būtų visuomenei autoritetas ir kur toji visuomenė reikale galėtų ir apeliuoti". Viena, rašyba nėra kepurė, kad kiekviena mokykla turėtų savo, todel tokių išvadų rašinėjimas neturi daug naudos — kas nori, gali pigiai sužinoti ir be laikraščio tarpininkavimo, antra, klausinėjimas įstaigų su autoritetu rašybai būtų suprantamas, jei p. Kantvydis pirmą dieną gyventų Lietuvoje. Tos įstaigos mums žinomos, tik visa bėda, kad jos nieko doro ligšiol nepadarė. Kam būtų nežinoma, trumpai priminsiu rašybos vienodinimo istoriją po karo, nors ir tas trumpas gal bus nereikalingas žinomų dalykų kartojimas.

Kai išėjo iš spaudos Jablonskio *Etimologijos* pirmas leidimas, švietimo ministerija po kiek laiko išsiuntinėjo aplinkraštį, kad visos mokyklos laikytųsi to vadovėlio rašybos, bet iš to nieko neišėjo, nes pati ministerija savo įsakymą sulaužė pirma nesilaikydama tos rašybos savo leidiniuose ir tokiu būdu duodama kitiems blogą disciplinos pavyzdį. Kai tas rašybos vienodinimo mėginimas nepavyko, ministerija 1923 m. pavedė rašybą nustatyti humanitarinių mokslų fakultetui. To laiko fakulteto dekanas prof. M. Biržiška kreipėsi per laikraščius į mokytojus, žurnalistus ir šiaip žmones prašydamas pasakyti savo nuomonę del eilės ten nurodytų įvairiai rašomų žodžių. Žmonės, kuriems rūpėjo rašyba, susiuntė fakultetui savo nuomones; nuo tos anketos paskelbimo jau praėjo daugiau kaip ketveri metai, bet fakultetas ligšiol švietimo ministerijai jokio atsakymo iš savo darbo nedavė ir, žinant šios mokslo įstaigos pažiūrą į lietuvių kalbos dalykus, vargiai galima laukti, kad išviso ką nors atsakytų. Dabar, kaip žinoma iš spaudos, Leipcigo universiteto profesorius J. Gerulis su savo klausytojais esąs sudaręs naują rašybos projektą. Netrukus jis būsiąs duotas svarstyti platesniam būriui žmonių, ir jei jis daugumai patiktų, tada galima būtų prašyti tam tikrų valdžios organų (jei tam projektui irgi pritartų), kad įsakytų visur vartoti.

Štai koks yra dabar mūsų rašybos klausimo padėjimas. Reikia tikėtis, kad visų laukiamas vienodumas bus kada nors pasiektas. Bet šiandien jis dar negali būti išspręstas, nes vienodumui pasiekti yra nemaža kliūčių. Nepamirškim, kad spręsdami rašybos klausimą turim atsižvelgti ir į Mažosios Lietuvos kraštą — gauti iš ten gyvenančių lietuvių pritarimą. O kol kas bus, daugiau kreipkime akis į pačią kalbą, į jos grynumą, nes kalbos grynumas nepalyginti svarbesnis dalykas už rašybą.

„Lietuva", 1927.XII.29, Nr. 293

1928

Ko trūksta susiprasti?

Iš nevienodų pažiūrų į kurį dalyką kartais tarp dviejų pusių laikraščio skiltyse prasideda ginčas. Ginčo tikslas rasti tiesą, bet tiesos suradimas, pasirodo, ne visados pigus daiktas. Paprastai tam kliūva iš katros pusės stoka logikos arba geros valios. Kaip tik ta priežastis neduoda susikalbėti mums su p. B. Sruoga dėl jo iškeltų spaudoj kultūros reikalų rėmimo iš valdžios pusės. Pamėginsiu tą dalyką dar kartą pasvarstyti, ir gal mano žemiau išdėstyti paaiškinimai įtikins mus abudu.

Štai p. B. Sruoga parašė 1927 m. *Lietuvos* Nr. 279 straipsnį *Eilinis tautininkų valdžios uždavinys,* kur prikišama dabartinei valdžiai, kad ji nesirūpinanti svarbiais mūsų krašto kultūros reikalais. Tų reikalų priskaityta visa eilė, pradedant nuo universiteto profesorių algų ir baigiant architektūros paminklais. Kaikurie priekaištai man pasirodė padaryti be didelio pamato, ir aš *Lietuvos* Nr. 288 išdėsčiau, kodėl be pamato. Savo straipsny aš paliečiau tik dalį p. Sruogos iškeltų kultūros reikalų, o apie kitus atsisakiau ką kalbėti pažymėdamas, kad jie man maža pažįstami. Su mano pastebėjimais p. Sruoga nesutiko ir atsakydamas į juos įdėjo *Lietuvos* Nr. 290 naują straipsnį. Straipsnis parašytas toli gražu ne šaltai galvojusio žmogaus, ką galima spręsti iš paties jo pavadinimo — *Nervingi samprotavimai.* Ligi kur nueina autoriaus nervai, rodo jau tas, kad jo atsakyme man tenka ne tik už tą, apie ką aš kalbėjau, bet ir už tą, ko visai neliečiau.

Apie dalį p. Sruogos kultūros reikalų pirmam savo straipsny nenorėjau kalbėti, kaip sakiau, dėl mažo jų pažinimo. Mano buvo parašyta: „Kiek valdžios globa turi siekti kultūros fondą, archeologiją, architektūrą, tautodailę — nieko negaliu pasakyti, nes tie dalykai man maža pažįstami". Ir nieko daugiau apie paminėtus dalykus nėra pridėta, tačiau p. Sruoga dėl jų smarkiai surinka: „Tarytum, Kultūros Fondas ir archeologija būtų tos pačios kategorijos dalykai! Tarytum, nebūtų tarp šių dalykų funkcionalinio

santykiavimo!" Juk iš to, kad nieko nėra pasakyta, visai neišeina, kad būtų jie tos pačios kategorijos ar kas kitas. Argi yra nors kiek logikos daryti priekaištus nepasakytai nuomonei?

Toliau p. Sruoga ginasi nesakęs, kad valdžia rašytojus šelptų, sakęs tik, „kad reikia organizuoti ir finansuoti darbas". Tas ir yra, kad toks darbo organizavimas ir f i n a n s a v i m a s yra savo rūšies šelpimas. Žinoma, čia nėra toks šelpimas kaip pavargėlių, bet reikalauti ypatingai finansuoti tos profesijos darbą — yra šelpti. Jei kurpiai reikalautų iš valdžios jų darbą organizuoti ir finansuoti, ar nebūtų kurpių šelpimas? Tokį įspūdį daro ir p. Sruogos žodžiai, kurie liečia rašytojus. Kalbėdamas apie literatūrą sako: „Šioje srity valstybės pagalbinė iniciatyva turėtų pasireikšti bent trimis kryptimis. Visų pirma valstybė turėtų skatinti ir mūsų originalią kūrybą ir pasaulinės literatūros vertimus. Kokiu būdu skatinimo darbus pravesti praktikoj, yra įvairiausių priemonių. Premijų ar konkursų skelbimas darbo skatinimo srity užima anaiptol ne pirmą vietą". Kiek man žinoma, premijų ir konkursų skelbimas yra aukščiausios skatinimo priemonės, bet jei jos užima a n a i p t o l n e p i r m ą v i e t ą, tai turi būti daug geresnių priemonių. O jei tos ypatingos skatinimo priemonės turi eiti iš valdžios, tai, be abejo, kiekvienas galvos, kad čia bus kokia nors šelpimo forma. Labai gaila, kad p. Sruoga paminėjo mažesnes skatinimo priemones, o nieko nepasakė apie svarbesnes; tada gal būtų visai paaiškėjęs dalykas, ir nereikėtų dabar ginčytis. Jei svarbesnės rašytojų skatinimo priemonės, tos nutylėtos, nebūtų surištos su šelpimu, tada juk nereikėtų iš valdžios reikalauti jų patenkinimo. Kitaip man būtų visai nesuprantamas noras, kad rašytojus skatintų į darbą būtinai valdžia. Argi jie patys negalėtų susiorganizuoti ir viens kitą pasiskatinti? Jei tos priemonės nebūtų koks nors šelpimas, tai rašytojai apie jas nieko ir girdėti nenorėtų: didžiausią toms priemonėms padarytų garbę, kad nusispiautų į jas. Štai žinome, buvusis švietimo ministeris d-ras Jokantas kaikurių rašytojų buvo spaudoj vadinamas neišmanėliu už tai, kad mūzų tarnus skatino į darbą kuo kitu, o ne litais.

Tą šelpimo mintį turi ir tas p. Sruogos į padanges keliamas kultūros fondas. Abiejuose savo straipsniuose autorius daug kalba apie jį, giria kiek įmanydamas, žada tam švietimo ministeriui, kuris kultūros fondą „praves į gyvenimą", didelę garbę — jo „vardas bus aukso raidėmis įrašytas į Lietuvos kultūros istoriją", tačiau to paties išganingo fondo, kiek man pažįstamas iš spaudos, pirmutinis uždavinys yra š e l p t i rašytojus ir menininkus. Apie jį pirmą kartą išgirdau iš antro kultūros kongreso posėdžių aprašymo laikraščiuose. Štai 1926 m. *Lietuvos* Nr. 189 straipsny *Antrasis Kultūros Kongresas* pasakyta: „Po (p. Paleckio) pranešimo siūlo rezoliuciją, kad Lietuvoj būtų organizuojamas kultūros fondas rašytojams ir menininkams šelpti". Toliau: „P. Lastas siūlo dėti pastangų, kad Lietuvoj būtų palaikomi rašytojai ir menininkai finansiniu atžvilgiu". O tie žodžiai pasakyti pačių rašytojų, todėl negali

prikišti, kad čia būtų kas pramanyta. Vadinas, pirmoj vietoj š e l p i m a s.

Todėl bereikalo p. Sruoga šokinėja, kad aš nesupratęs jo minčių ir iškraipęs jo straipsnio „tezes".

O iš kur lėšos tam kultūros reikalui? Pasak p. Sruogos, jas „galima būtų gauti ne valstybės biudžeto keliu, o Kultūros Fondo forma". O ką ta forma reiškia? Kiek atsimenu iš laikraščių pranešimų, ta „forma" turėtų susidaryti iš tam tikro netiesioginio mokesčio, žinoma, surinkto valdžios. Tai ar yra iš esmės koks skirtumas tarp tų dviejų finansavimo šaltinių? Man rodos, būtų skirtumas tik tada, jei fondo šalininkai patys tas lėšas surankiotų: narių mokesčiais, aukomis, vakarais, loterijomis ir t. t.

Pasirodo, kad kultūros fondas būtų naudingas ir lietuvių kalbai! P. Sruoga tvirtina: „jeigu mes turėtumėm suorganizavę Kultūros Fondą, tai nėra abejonės, kad žymi jo pajamų dalis nueitų ir lietuvių kalbos kėlimo reikalui". Be abejo, tas lietuvių kalbos kėlimas turėtų eiti per knygų platinimą. Žinoma, jei knyga gera, tai kelia kalbą, bet jei prasta, tai dar labiau gadina. O iš kur mes turime garantijų, kad tų knygų kalba bus gera? Tų garantijų visai nėra. Ligšiol tų rašytojų, kurie rūpinosi kultūros fondu, knygos turėjo prasčiausią kalbą, ir reikia labai abejoti, kad jos tuo atžvilgiu pagerėtų nuo tos dienos, kada būtų platinamos visuomenės pinigais.

Anam savo straipsny esu sakęs, kad humanitarinių mokslų fakultetas neišleido dar nei vienos knygos, kurios kalba tiktų mokyklai. Pasipiktinęs tais žodžiais, p. Sruoga užsipuola mane tvirtindamas, kad besmerkdamas ir saiko nebežinąs, ir nugalėtojo balsu sušunka: „O šit, pavyzdžiui, Humanitarinių Mokslų Fakulteto raštai II tomas [...]". Nors menkas tebūtų humanitarinių mokslų fakulteto nuopelnas, jei iš visų jo išleistų raštų tik ta viena knyga tiktų mokyklai, bet vis dėlto mano priekaištas būtų neteisingas. Tik visa bėda, kad to nėra. Toj knygoj ne vieno redaktoriaus kalba, joj yra straipsnių ir k i t ų autorių, kurių netaisyklinga kalba visą reikalą gadina. Tiesa, tos knygos kalba geresnė už to fakulteto kitų leidinių kalbą, ji žymiai aptašyta, bet nėra dar tiek nudailinta, kad tiktų mokyklai. Ne taip pigu, kaip kiti mano, redaktoriui netikusią kalbą ištaisyti. Toj knygoj daug dar likę nevartojamų mūsų gyvos kalbos sakinių formų, o jei jos nevartojamos, tai ir yra klaidos. Taip pat klaidos ir ne vietoj pavartoti, svetimi arba negerai sudaryti žodžiai. Kad nepasirodytų jog aš tuščiai kalbu, duosiu atskiro tipo klaidų po vieną pavyzdį: vadinas, jei kuri klaida pasikartoja dešimtį ar daugiau sykių, mano pažymėta bus tik vieną kartą. Čia neįeina gausios korektūros, rašybos ir kitos smulkesnės klaidos. Žinoma, ir kalbos klaidos toli gražu ne visos. Netaisyklingos vietos bus pabrauktos, bet ne paaiškintos.

Žodynas. 1) Lyginti su kitomis *gimininga*mis tautomis 27, 2) Mitologams tenka padaryti *išmetinėjimų* ir kita kryptimi 31, 3) Rusų epe, *daugumoj* mums žinomų bilinų, atsispindi kaip tik vieno rusų gyventojų luomo žygiai 31, 4) Tautos gyvenimas pasiekia tam

tikro *išvystymo* laipsnio 44, 5) *Taip* pavyzdžiui, chazarams tarpininkaujant, rusai susidūrė su žydų kultūros pasauliu 46, 6) Kartais bilinoj pasitaikę vardai duoda jam progos bilinoj ieškoti istorinių pagrindų, *reiškia,* ieškoti tokių davinių, kurie sutaptų su tikrove 49, 7) Šis Dlugošo *liudymas* esąs itin svarbus 51; kitur rašoma vardas *liudija* 53, 8) Gyvenimo aplinkuma turėjo *iššaukti* atskirą dainininkų luomą 52, 9) Mitologininkai ieškoję mitų *dargi* ten 59, 10) Skaftymovas duoda kelias *pamokinamas* pastabas 65; bet: *mokytas* kritikizmas 67, 11) *Varsos* sustiprinamos 65, 12) Dainikas *privalo* pats turėti tam tikrą sąvokų atsargą 65...

Sintaksė. 1) Rusų buities dainos, *kurioms* lietuvių poetinėj tautosakoj dažniausiai atitinka lirinės dainos 23, 2) Slavofilai suskato ieškoti bilinose rusų dvasios, *kaip tokios,* elementų 48, 3) Mokslininkų akys, *bežiūrint jiems* tautosakos faktų, prasiveria plačiau 34, 4) *Rustemui reikalaujant* žirgą grąžinti, Keikausas jį pakvietė į savo rūmus 37, 5) *Nežiūrint jo milžiniškų pastangų,* ji negali maišelio pakelti 35, 6) Indų pasakos *raštų pagalba* esą veikiai išsiplatinusios 40, 7) Ivan Groznyj turėjo įtakos Vasilijaus Buslajevičiaus *tipo susikūrimui* 59, 8) Prieš *susikimbant* bogatyriui su priešininku, bogatyris atrodo menkesnis už priešininką 63, 9) Aprašinėja *nepaprastu atsidėjimu* 64, 10) Bilinos, besikeisdamos *pas atskirus dainininkus,* išlaiko pagrindinį siužeto kevalą 65, 11) Šalutinis sakinys be pagrindinio: *Nes* liaudies epinėj dainoj paminėjimas to ar kito istorinio vardo dar visai nieko nepasako apie dainos kilimo laiką bei vietą 24, 12) Maišo tarmes: a) Svjatogoras uždarė savo žmoną *į* krikštolinę *dėžę* ir išvyko *į kelionę,* b) Karžygis Amiranas įklimpsta *žemėn* 35...

Čia tėra dalis klaidų, išrinkta tik iš trijų—keturių dešimčių puslapių. Jei jų daugiau nebūtų — ir ne tik tuose puslapiuose, bet ir visoj knygoj, tai tiek pat užkirstų jai kelią į mokyklą. Bet mano oponentas visai kitos nuomonės. Kaip rasti tiesą? Mūsų nuomonių skirtumą šiame klausime lengvai galėtų išspręsti toks uždavinys: jei p. Sruoga pateisintų mano pacituotus sakinius pavyzdžiais iš gyvos kalbos arba Jablonskio raštų, tai ši knyga tinka mokyklai, o jei nepateisintų, tai būtų ženklas, kad ji netinka, ir tokiuo būdu savaime pasitvirtintų mano pasakymas, kad humanitarinių mokslų fakultetas dar neišleido nei vienos knygos, kurios kalba tiktų mokyklai. Visų Europos universitetų literatūros profesoriai moka pasakyti, kurie žodžiai ir kurios sakinio formos negali būti vartojamos dėstomoj kalboj, todėl ir ponui Sruogai, kaip literatūros profesoriui, neturėtų būti sunkus tas uždavinys išspręsti, ypač dar dėl to, kad jis su dideliu autoritetu moka pasenauti, kieno kalba gyva — kieno negyva, kur kalbos dvasia yra — kur jos nėra. Vadinas, šį kartą fakulteto garbė pono Sruogos rankose.

Negaliu sutikti su p. Sruoga, kad universitetas neatsakytų už gimnazijos darbus. Jei universitetas išleidžia blogus mokytojus, tai jis už juos ir atsako, kaip jis atsako, jei išleidžia blogus juris-

tus ar gydytojus. Neatsakytų, jei universitetas būtų kokia paliegėlių prieglauda, o ne aukščiausia mokslo įstaiga.

Ponas B. Sruoga man prikiša, kad aš vos tik pamatęs jo vardą „padėtą prie laikraščio straipsniūkščio", tuoj, net neperskaitęs, jį užpuoląs. Tai visai netiesa. Jei aš ginčus kelčiau spaudoj su vienu p. Sruoga ir atsiliepčiau į kiekvieną jo straipsnį, ko ištikrųjų nėra, tai gal dar galėtų kas iš neatsargumo taip pagalvoti, bet dabar aš daug su kuo dėl kalbos dalykų polemizuoju, todėl panašiam tvirtinimui nėra nei mažiausio pamato. Kas turėtų užtenkamai drąsos, su tokia pat logika galėtų man padaryti tą priekaištą kiekvienas, su kuo aš ginčijausi *Ryte, Lietuvy* ar *Lietuvoj.* Aš kimbu ten, kur yra reikalas.

Oponento straipsny yra dar mažmožių ir ne mažmožių, su kuriais sunku sutikti, bet jų aiškinti nėra prasmės, nes jie kiekvienam suprantami ir be svetimų komentarų.

„Lietuva", 1928.I.7, Nr. 5

Laikraščio gerinimas ir kalba

Trečiadienį „Lietuvis" ir „Lietuva" pranešė visuomenei, kad jų leidėjai su bendradarbiais nutarę iš šių dviejų vienodos pakraipos dienraščių padaryti vieną. Nutarimo tikslas — duoti skaitytojams geresnį laikraštį. Už tą gražų norą sumanytojai verti pagyrimo, tik gaila, kad jie nieko nepasakė apie vieną laikraščio pusę, be kurios pagerinimo laikraštis negali būti tikrai geras. Reikėtų pagerinti ir k a l b ą.

Kad mūsų laikraščių kalba tuo tarpu labai netaisyklinga — visiems žinoma aksioma. Ir blogiausia tas, kad laikraščiai nerodo jokio noro ją taisyti. Toks apsileidimas, koks yra dabar, nebuvo žinomas anksčiau. Atsimenu, prieš karą Vilniaus laikraščių bendradarbiai kartais rinkdavosi ir tardavosi apie kalbos dalykus. Vieną laiką net užsiduodavo išmokti tam tikrą skyrių iš Jablonskio sintaksės; kas ko nesuprasdavo, susirinkime gaudavo paaiškinimų. Bet dabar negirdėti, kad laikraščių darbininkai darytų kalbos susirinkimus ir imtų sukti galvas del gramatikos taisyklių. O kol nebus to galvos sukimo, tol nebus gero laikraščio. Vadinas, jei naujo laikraščio bendradarbiai nori kaip reikiant patarnauti visuomenei, turi į savo darbo programą įsidėti ir lietuvių kalbos mokslą. Tegu kiekvienas bendradarbis paskiria kasdien po penkiolika minučių lietuvių kalbai studijuoti, tas gaištis nieko neapsunkins, ir pamatysim, kad už metų laikraštis bus tikras kalbos pavyzdys. Gero laikraščio kalba patarnautų ir mokyklai. Dabar dažnai studentai, ypač ne lietuviai, suprasdami rašto reikšmę kalbos mokslui, kreipiasi į mane klausdami, kurį galėčiau rekomenduoti laikraštį skaityti, kad greičiau išmoktų taisyklingai lietuviškai, ir aš kiekvieną kartą su širdies skausmu turiu atsakyti, kad tokio laikraščio dar nėra...

Kad laikračio kalba būtų gera, turi ją mokėti visi bendradarbiai. Kol visi nemoka, laikraščiui reikia turėti vieną žmogų, kuris prižiūrėtų ir taisytų jo kalbą. Kai bendradarbiai išmoktų gerai kalbą, toks taisytojas nebebūtų reikalingas. Tuo tarpu be jo negalima apsieiti, ir kiekvienas padorus laikraštis turėtų tokį žmogų susiieškoti. Jei laikraštis jam pasamdyti neturėtų lėšų, tai galima būtų jį apmokėti atskaitant tam tikrą procentą iš bendradarbių atlyginimo už jų taisomus raštus. Atskaitymo didumas galėtų kartais siekti iki pusės honoraro, o jei kalba labai netaisyklinga, ir daugiau. Bendradarbiai matydami, kad už kalbos nemokėjimą yra baudžiami, pasirūpintų greičiau ją išmokti ir gauti visą atlyginimą. Prievarta ir jiems būtų gera žmona. Iš kitos pusės, geros kalbos laikraštis būtų labiau skaitomas, ir pats uždirbtų dalį taisytojo algos.

Vadinas, jei naujas dienraštis šiuo ar kitu kokiuo būdu nepasirūpintų, kad jo kalba būtų žmoniška, tai jam gerumo vardas būtų nenupelnyta garbė.

„Lietuvis", 1928.I.19, Nr. 15

Pasakėčios. Rinkinėlis (1—56) kalbos ir literatūros mokslui. Trečiasis p a p i l d y t a s leidimas. 62 pusl. „Sakalo" B-vės leidinys. Kaunas, 1927 m. Kaina 1 lt. 20 ct.

Šiam rinkinėly yra 7 pasakėčios Aisopo, 39 — Krilovo ir 10 — mūsų rašytojų (S. Stanevičios, P. Armino, M. Dagilėlio, Kudirkos ir Ks. Vanagėlio). Aisopo ir Krilovo pasakėčios išverstos prozos kalba — vertimas gana laisvas; lietuvių rašytojų pasakėčios paliktos eiliuotos, o kitų atpasakotas tik turinys.

Trečiasis leidimas turi pridėtą 21 naują pasakėčią, o puslapių skaičium yra dvigubai didesnis už antrąjį.

Jei „Pasakėčios" per trumpą laiką sulaukė jau trečio leidimo, galima numanyti, kad jos turi nemažą pasisekimą mūsų knygų rinkoj. Kuo jos traukia skaitytojus? Savo kalba — savo taisyklinga kalba. Juk šiose pasakėčiose, išverstose prozos kalba, didelės poezijos negali būti, bet jos verstos Jablonskio, ir to vieno užtenka, kad jas visi gaudytų. Ir naujo leidimo rekomenduoti skaitytojams nėra reikalo; galim tikėtis, jis bus taip pat greit išpirktas, kaip ir pirmi du.

Kaip kituose Jablonskio darbuose, taip ir šiame yra keli nauji kalbos ir rašybos mažmožiai. Štai jie: 1) būdvardžių bevardės gimties vartojamas tik vardininkas ir galininkas, o kitur —vyriškos gimties formos („nieko griežto" p. 45); 2) „seniai" su minkštu *n* (p. 24) — taip taria daugumas mūsų tarmių; 3) „keno" (p. p. 50, 51) vietoj „kieno"; 4) „dėl", „kodėl" kaip „vėl" (*e* su tašku); tokio rašymo reikalauja to žodžio kilmė („dėliai") ir daugumas tarmių. Tiesą sakant, „dėl", „seniai", buvo jau rašoma anksčiau, dabar vėl norima grįžti prie senesnės tų žodžių rašybos. Aš manyčiau,

kad mums taip pat reiktų pradėti vėl senoviškai rašyti „teip" vietoj dabar rašomo „taip": tokio rašymo („teip") reikalauja visi aukštaičiai ir didesnė dalis žemaičių.

Iš tų pavyzdžių ir kitur ne kartą teko matyti, kad Jablonskis nėra pastovus. Trokštantiems vienodumo kalbos ir rašybos dalykuose toks nepastovumas rodosi nepageidaujamas dalykas, bet mūsų kalbininko darbe jis neišvengiamas. Jablonskis yra amžinai jaunos dvasios žmogus, jis nuolat ieško tobulumo, o kaip visiško tobulumo iš karto niekas negali pasiekti, tai panašus nepastovumas turi būti suprantamas. Čia nėra ko dejuoti: kas ieško — tas ras.

„Lietuvos aidas", 1928.II.1, Nr. 1

Netikusi publicistika

Paskutinių dienų spauda gyvai atsiliepė į p. Dabušio straipsnius, rašytus prieš prof. Jablonskį, vienu balsu pasmerkdama jų toną[25]. Ir aš norėčiau kiek pakalbėti apie tai, kas juose tikrai negali būti giriama.

Praeitų metų „Lietuvos" Nr. 197 prof. Jablonskis pakritikavo p. St. Dabušio verstų E. Ožeškienės raštų (I tomo) kalbą[26]. Kritikoj buvo nurodyta į keletą vertėjo be reikalo vartojamų jo tarmės ypatybių ir į didesnį skaičių nevykusių naujadarų. Norėdamas pateisinti savo kalbą, vertėjas atsako kritikui apie tą patį dviejuose laikraščiuose; vienas straipsnis, pavadintas „Ar prof. Jablonskis kartais neklysta?!", įdėtas į šių metų „Ryto" Nr. Nr. 8, 10, 11, 12, o kitas — „Ar prof. Jablonskis neklaidingas?" — įdėtas į 1927 m. „Pradų ir Žygių" Nr. 3—4; tas kitas dar nebaigtas spausdinti. Kaip abiejų straipsnių pavadinimai maždaug vienodi, taip ir jų išrodinėjimai maždaug vienodi, tik „Pradų ir Žygių" straipsnis, sprendžiant iš jo išspausdintos dalies, bus ilgesnis. Jo ilgumą sudaro ne esmės platesnis nušvietimas, bet visokie nukrypimai nuo temos, o daugiausia nepamatuoti priekaištai kritikui.

Vertėjo teisinamų dalykų nenagrinėsiu, sustosiu tik ties vienu žodžiu, turinčiu mums didesnę svarbą, būtent — mūsų tautos vardu. Mūsų mokyklų gramatikose ligšiol buvo žinomas tik *lietùvis* — kaitomas kaip žodis *liežùvis*, o inteligentų šnekoj tekdavo kartais girdėti ir *lietuvỹs*. Ši paskutinė forma buvo pavartota ir Ožeškienės vertime, ir kritikas vertėjui tai prikišo. Kritiko dėl to žodžio pasakyta:

Kalbos mokslo vadovėlyje pažymėta, jog rašomajai kalbai težinomi čia žodžiai l i e t u v i s, l i e ž u v i s, l i n k u v i s, r a g u v i s, p a l e i s t u v i s... (ne l i e t u v y s, l i e ž u v y s... p a-v y s).— „Aušros" laikais „lietuvys" dar nebuvo žinomas jos rašytojams...

Vertėjas šiaip teisina tą žodį („Rytas" Nr. 12):

Dar keisčiau, kad prof. J-kiui ir l i e t u v ỹ s pasirodė neapkenčiamas. „Lietuvio" mat, nėra nei rašomojoj kalboj, nei „Aušros"

rašytojų raštuose. Kai del „Aušros" rašytojų, tai kas man darbo, kas jiems buvo mylimesnis — lietuvỹs, lietùvis ar lietùvininkas. Man užtenka to, kad lietuvį pažįsta mano tarmė ir daugiau kaip trečdalis Lietuvos — visi (vilniškiai ir suvalkiškiai) dzūkai, prieniokai, garliaviškiai, skriaudžiniai, apė Jurbarką, ir net apė Šakius paprūsėje... Prof. J-kio motyvai del l i e t u v i o smerktinumo labai nepaprasti: „Kalbos mokslo vadovėlyje pažymėta, jog rašomajai kalbai težinomi čia žodžiai l i e t ù v i s, l i e ž ù v i s, l i n k ù v i s, r a g ù v i s, p a l e i s t ù v i s... (ne l i e t u v y s, l i e ž u v y s, p a l e i s t u v y s!)" Viena, jokis rašytojas ar vertėjas nesiknis po g r a m a t i k a griozdamas ž o d y n o dalykų (tam turi būti žodynas!), o antra — argi dera dėti į gretą l i e t u v y s ir „p a l e i s t u v y s" arba „l i e ž u v y s"?! Juk l i e t u v y s (vokietys, latvys, žvirblys, kaplys...) yra žinomas kone pusei Lietuvos, o „liežuvys" ir „paleistuvys" prof. J-kio, atsiprašant, iš piršto išlaužti — nežinomi ne tik rašomosios kalbos tarmei, bet ir jokiai mūsų tarmei!

Vadinas, nieko nereiškia nei tradicija, nei gramatika, vertėjas remiasi tuo, kas yra dabar kitose tarmėse. Bet remtis vien tuo, kas d a b a r yra tarmėse, ne visados galima; mes daug ką randame ten pagadinta. Sakysim, žodžius *próga, óda, rūšis* galime daug kur gyvoj kalboj išgirsti tariant su klaidingai nukeltu kirčiu į galą — *progà, odà, rūšìs.* Mūsų kalbos tarmės, kurios išlaikė kirtį gale, turi palinkimą dėl nežinomos priežasties kiekvienam iš kitur atėjusiam žodžiui kelti kirtį į galą. Toks iš kitur, iš kitų tarmių, atėjęs žodis joms buvo ir *lietùvis,* todėl jos ėmė tarti su kirčiu gale. Kad jis yra tos rūšies padaras, rodo kiti tokios pat struktūros žodžiai: šalia žodžių *Raguvà, Šeduvà* yra *ragùvis, šedùvis,* todėl šalia *Lietuvà* turi būti *lietùvis.* Maža to, jei forma *lietuvỹs* būtų sena, tai kilmininkas turėtų kirtį visados ant pirmo skiemens: *lietuvio,* bet dalis tarmių (apie Vilkaviškį, Raseinius...) sako *lietùvio,* **nors vardininkas ten** *lietuvỹs,* o forma *lietùvio* galėjo atsirasti iš vardininko *lietùvis.* Pagaliau, pats būdvardis *lietùviškas* rodo, kad pamatinė forma yra *lietùvis.* Tos priesagos būdvardžiai turi kirtį toj vietoj, kur jį turi daiktavardis, kai jo kirtis nušoksta nuo galūnės ant liemens (jei tas daiktavardis ne visados turi pastovų kirtį), vadinas, tų būdvardžių kirtis bus ten, kur jį turės, sakysim, vienskaitos galininkas:

bróliškas — brólį,
sẽseriškas — sẽserį,
píemeniškas — píemenį,
galvìjiškas — galvìją,
tìnginiškas — tìnginį (vard. *tinginỹs*),
paleistùviškas — paleistùvį,
lietùviškas — ?

Išeina, kad klaustuko vietoj turim padėti žodį *lietùvį,* o ne *lietuvį,* vadinas, ir vardininkas turi būti forma *lietùvis.*

Ir kitus kalbos dalykus vertėjas gina su tokia pat drąsa, su tokiuo pat pasisekimu, bet aš jų neliesiu, nes maža prasmės ginčytis dėl žodžių, kurie vargiai kada galės įeiti į mūsų gyvą kalbą. Sakysim, kaltiniai žodžiai *buitpieša, apysakraša, mirčioraša, drabužkabis, drabuždėtis, reikmendėtis, didžkurys* ir kiti panašūs tikrai neras daug mėgėjų jiems vartoti; bent ligšiol niekas, išskyrus jų autorių, nemėgina jais puošti savo kalbą. Taip pat ne daugiau verti ginčo ir keistesni tarmės žodžiai, kuriuos vertėjas vartoja.

Bet ne tas yra bėda, kad p. Dabušis vartoja keistus naujadarus ar savo tarmės žodžius: kiekvienas turi teisę vartoti ir kalti žodžius, kokie jam patinka, gali išrodinėti jų gerumą, polemizuoti su kuo nori, tik negalima laikrašty kalbėti tonu, kokį matome jo straipsniuose. Pačios filologijos tuose straipsniuose ne daugiausia, jų autorius visą laiką daro savo oponentui nebūtus priekaištus ir kalba tokiu tonu, kurį vienas laikraštis teisingai pavadino arogancija[27]. Tas arogantiškumas turėjo kristi skaitytojui į akį aukščiau pacituotoj iš „Ryto" vietoj dėl *lietuvio* vardo, bet jo kurkas daugiau „Praduose ir Žygiuose". Apie tos rūšies publicistiką galės duoti supratimą vienas kitas pavyzdys.

„Pradų ir Žygių" p. 287 vertėjas rašo: „Prof. Jablonskis neturi tiesos rašyti mūsų raštų kalbos kritikų žodyno atžvilgiu, nepateikęs mums pirma rašomosios mūsų kalbos žodyno! (Kam gi jisai didingai dėvi tos kalbos tėvo vardą, jei tąjį darbą turėtų atlikti už jį kiti?!)". Pabraukimai ir ženklai vis straipsnio autoriaus. Iš tų pasakymų turėtum spręsti, kad čia kalba kažkoks leksikologas, bet man rodos, aiškinti nereikia, kieno žodyno darbai mums daugiau pažįstami: vertėjo ar kritiko. Maža to, ir literatūros srity Jablonskis, pasirodo, turi mažiausios kompetencijos! Štai kokį pamokslą pasako jam vertėjas: „Kitas dalykas, ar prof. Jablonskis, nebūdamas literatas ir literatūros kritikas, turi tiesą rašyti kurio nors mūsų rašytojaus ar vertėjo darbo atestacijoje, kad jo vertimo ar raštų kalba esanti, be to, kad taisyklinga, dar ir graži, sklandi ir visai žmoniška (stilinga). Daug grynas kalbinykas gali išmanyti apie stiliaus sklandumą!"

Tapęs literatu, p. Dabušis šiaip užsistoja savo kolegas prieš tą nieko nenusimanantį mūsų kritiką: „Nežinau, kaip ikišiol mūsų rašytojai apsikentė šitaip neteisėtai profesoriaus Jablonskio tampomi (pavyzdžiui, Vincas Krėvė, Faustas Kirša, kun. M. Gustaitis, prof. Augustaitis... Jei kuris kur ir atsikirto, kaip kad M. Gustaitis pernai „Lietuvoj"[28] ir prof. Krėvė Mickevičius („Praduose ir Žygiuose", 1926 m.[29]), tai tik labai silpnai — peršvelniai ir permandagiai!). Vadinas, tų aprėktųjų rašytojų turima daugiau apykantos už pikčiurną senį kritiką". Ne vieta čia kalbėti apie aprėktųjų rašytojų apykantą ir apie jų „švelnius" atsikirtimus, bet reikia pripažinti tiesą, kad tokių nešvelnumo ir nemandagumo pavyzdžių, kaip matyti iš tos citatos, dar neteko iš jų tarpo girdėti.

Kaip kitos, taip ir Ožeškienės vertimo recenzija parašyta visai korektiškai. Tačiau vertėjas vadina recenzentą „pikčiurna". Kuo remiasi? Labai menku argumentu — s p ė j i m u! Norėdamas pateisinti savo priekaištą, jis tik s p ė j a, kad prof. Jablonskis, skaitydamas Ožeškienės raštus, gavęs piktintis. Ir jis atvirai prisipažįsta: „Apie J-kio piktinimąsi mano darbu galiu tiktai spėti, nes kuklioje mūsų mokytojaus mano vertimėlio recenzijoje to didelio piktinimosi nematyti". Bet darant priekaištus iš savo spėjimų galima kur nori nuvažiuoti. Padorioj publicistikoj spėjimais niekas nesivaduoja.

Vertėjo replikoj randame dar piktesnių priekaištų, nepamatuotų jokiais faktais. Vienoj vietoj rašo: „Pastaruoju metu mūsų spaudą, kedentojo nelaimei, nušvietė keletas naujų, tik ką sužibusių, kalbotyros žvaigždžių". Tas „kedentojas", žinoma, yra Jablonskis, ir, girdi, jo esanti nelaimė, kad atsiradę naujų kalbotyros žvaigždžių! Ar galima daryti panašų priekaištą žmogui, trokštančiam iš visos širdies vieno — kad mes greičiau išmoktumėm savo kalbą? Kaip kalbos žvaigždė gali padaryti jam nelaimę, kada jį džiugina kiekvienas, kas nors truputį parodo kalbos mokėjimą? Teko girdėti neteisingų priekaištų Jablonskiui, bet tokio dar nebuvo. Jei tikrai pasirodytų mūsų padangėj kokia kalbotyros žvaigždė, tai pirmas ją pasveikintų ir palaimintų Jablonskis.

Man rodos, tų kelių pavyzdžių visai užtenka tai retai publicistikai pažinti. Padoriuose laikraščiuose jai visai ne vieta.

Nusibodo mums nešvari publicistika politikos srity, ir visuomenė ją vis labiau smerkia. Metas tokią publicistiką varyti ir iš kultūros srities, kur ji kartais pasirodo. Už straipsnius, apie kuriuos čia kalbame, atsako ne vien jų autoriai, bet lygiai ir redaktoriai. Panašus rašymas visuomenės reikalus ne kelia, bet žemina.

„Lietuvos aidas", 1928.II.21, Nr. 17

Kada prabilsta antena...

Kada prabilsta antena, vilnys netaisyklingos kalbos eina per visą Lietuvą. Tūkstančiai žmonių klausosi ir pratinasi į oru leidžiamą nuo radio stoties viršūnių žargoną.

Nuostabus daiktas: kuo aukštesnė mūsų krašto įstaiga, tuo blogiau ji lietuviškai kalba. Radio stotis yra aukšta įstaiga, ir ji, nenorėdama išsiskirti iš tos taisyklės, pagal savo aukštumą turi ir kalbos netaisyklingumą. Apie vieną kitą aukštą įstaigą buvo spaudoj jau minėta, šį kartą noriu keletą žodžių tarti dėl radio stoties.

Nematau naudos čia kalbėti apie visas ar atskiras klaidas, kurių gali kasdien išgirsti kiek tik nori, kada tik kalba stotis; apie tą netaisyklingumą lengva gauti supratimą jau iš to, ligi kur nueina pats žodžių tarimas. Radio stoties pranešėjų tarpe kartais pasitaiko

ir tokių, kurie deda daiktavardžių vienskaitos galininkui (acc. sing.) kirtį ant paskutinio skiemens, ko mūsų kalboj nei vienas žodis neturi, pav.: „Jis pasakė kalbà", „Jam davė didelę dovanà" ir t. t.

Taip pat negražu, kad mes per radio nemokame pasakyti savo tautos vardo. Iš ten nuolat girdėti tariant *lietuvys* — su kirčiu gale, o turi būti *lietùvis* — su kirčiu ant *u*. Kodėl reikalingas toks tarimas *(lietùvis)*, mano išaiškinta „Lietuvos Aido" Nr. 17. Be to, tas yra parašyta ir gramatikose, tik mes, sprendžiant iš viešo kalbos vartojimo, tiek maža paisom, kas ten yra, jog rodosi, kad lietuviškos gramatikos skiriamos kam kitam, o ne mums. Mes esame baisūs tinginiai ir apsileidėliai. Tikrai, kažin ar yra pasauly dar kita tauta, kuri nemokėtų per radio teisingai pasakyti savo vardą!

Radio stotis yra svarbi įstaiga, ir reikia, kad jos kalba būtų gera. Tada ji galėtų būti kartu ir kalbos mokytoja. O tam reikia, kad radio „dėdės" išlaikytų lietuvių kalbos egzaminus lygiai su kitais mokytojais ir išlaikytų ne juokais. Jei reikalaujami egzaminai iš mokytojų, kurių klausosi kelios dešimtys, daugiausia vienas kitas šimtas žmonių, tai tuo labiau reikia egzamino tiems, kurių klausosi tūkstančiai. Kol egzaminų neišlaikę, turėtų savo pranešimus duoti mokantiems kiekvieną kartą ištaisyti ir iš ištaisyto teksto skaityti, kad negadintų klausytojų kalbos.

Už teisę lietuviškai kalbėti per radio daug mūsų brolių atidavė gyvybę, vadinas, atidavė geriausia, ką gali turėti žmogus šiam pasauly, todėl pagerbkim jų atminimą geriausia kalba, kokią šiandien galim mokėti, kitaip nebūsim verti jų didelės aukos.

Šių dienų žargonas, jei jis įsigalėtų, atimtų daug savotiškumo ir gražumo mūsų kalbai, kuria mes dažnai, ir ne be teisės, mėgstame didžiuotis. Iškraipyta kalba yra mūsų tautos priešas. Reikia nuo jo gintis. Dabar radio stotis perėjusi į krašto apsaugos ministeriją. Kaip žinome, karo žmonės su tautos priešais daug ceremonijų nedaro — reikėtų, kad užkirstų kelią ir tam priešui, kuris lenda pro radio stotį.

„Lietuvos aidas", 1928.II.27, Nr. 22

Vikt. Kamantauskas. **Trumpas lietuvių kalbos kirčio mokslas.** Pirmoji dalis: teorija. 71 pusl. „Švyturio" bendrovės leidinys. Kaunas 1928

Kaip matyti iš antraštės, turės išeiti to *Kirčio mokslo* dar antroji dalis — praktika. Skaitytojams gal būtų buvę patogiau gauti abi dalis kartu, nes praktika padeda lengviau įsidėti į galvą tai, apie ką sako teorijos taisyklės. Bet vienos dalies atskyrimas, žinoma, nemažina kitos dalies vertės.

Rašydamas šį *Kirčio mokslą* autorius nemaža naudojosi žymesnių kalbininkų darbais. „Pratarmėj" pats autorius šiaip apibūdina savo darbą: „Šitas 'mokslas', kaip aukščiau buvau pažymėjęs, yra

kompilacija. Nieko ypatingai savito ir naujo jame nėra. Įvadas ir daiktavardžių kirčiavimas yra parašyti kuone aklai sekant Kuršaitį ir Būgą, — vienur kitur net esu šį tą beveik pažodžiui iš tų savo šaltinių išrašęs. Bet todel, nuo būdvardžio, kur mažai kas buvo kitų tvarkyta sistematizuota, dirbau visai savarankiškai, ir čia už išdėstymą, sutvarkymą ir kai kurias išvadas pats vienas atsakau".

Šiais laikais daug kas iš mokytų žmonių nemoka kaip reikiant kirčiuoti rašomos kalbos žodžių, todėl kiekvienas noras tą mokėjimą pakelti yra tikrai sveikintinas. P. Kamantauskui pirmam teko garbė parašyti atskirą kirčių mokslo vadovėlį; vadovėlis skiriamas mokyklai — gimnazijos VII klasei, į kurios kursą įeina akcentologija. Vadovėly galima rasti daug kirčiavimo taisyklių, daug ko galima pasimokyti. Bet tas darbas yra pirmas bandymas, todėl jame, kaip paprastai esti, yra šiokių tokių neapsižiūrėjimų ar nelygių vietų, neišvengiamų pradedant dirbti bet kokį naują darbą. Keletą tokių neapsižiūrėjimų čia nurodysiu, kad skaitytojui būtų lengviau vadovėliu naudotis.

§ 6 pasakyta, kad ilgi skiemenys ir be kirčio turi priegaidę. „Paprastai visi ilgi skiemenys prieš kirtį yra tvirtagale priegaide, po kirčio — tvirtaprade". Ir daugiau nei pavyzdžių nei nieko nėra. Iš to sauso pasakymo ne tik mokiniai, bet ir mokytojas gaus nedaug supratimo apie nekirčiuojamų skiemenų priegaidę, jei nebus susipažinęs su ja iš kitų šaltinių. Mano nuomone, VII klasės mokiniams, kuriems tas kirčių mokslas skiriamas, nesvarbu tokie mažmožiai. Šiandien baigę gimnazijas jaunikaičiai apie daug svarbesnius ir paprastesnius kirčio dalykus dažnai mažiausio neturi nusimanymo — kartais nemoka kirčio ženklų parašyti! Bet jei autorius mano, kad jie turi tą dalyką mokėti, tai reikia taip išdėstyti, kad bent mokytojas suprastų.

Visi mūsų kalbos daiktavardžiai kirčio atžvilgiu yra skirstomi į keturius skyrelius, tokį suskirstymą duoda ir autorius, ir čia kokių netikslumų nematyti. Tik I linksniuotės vienskaitos šauksmininko I skyriaus abudu pavyzdžius būčiau linkęs rašyti vienodai. Kalba turi palinkimą šauksmininko linksniui traukti kirtį nuo galo į pradžią. Autorius visai teisingai § 14 rašo *pir̃šte*, o skliausteliuose formą su retesniu kirčiu *piršte*, tik kito tos pačios rūšies žodžio pamatinė forma duota jau *vaikè* (su kirčiu gale), o skliausteliuose *vaĩke*. Tai, žinoma, niekniekis, bet vis dėlto vienodas rašymas būtų nuoseklesnis daiktas.

§ 13 pasakyta: „Pirmosiose keturiose linksniuotėse yra abudu skyriai (I ir II), su abiem paskyriais (*a* ir *b*). Tiktai penktajai trūksta I skyriaus *b* paskyrio". Bet jei žodis *šuo* yra laikomas penktosios linksniuotės, tai jis yra kaip tik I skyriaus *b* „paskyrio". Tiesa, tik vienas žodis, bet tos linksniuotės išviso nedaug tėra žodžių.

§ 19 kalbama apie V linksniuotės daiktavardžius; paimti pavyzdžiams daugskiemeniai (daugiau kaip dviejų skiemenų) žodžiai.

Jei tų daugskiemenių žodžių kirtis nušoka nuo galo ant trečio skiemens, tai, skirstant žodžius grupėmis kirčio atžvilgiu, nesvarbu, ar tas skiemuo, gavęs kirtį, yra tvirtapradžio ar tvirtagalio ilgumo. Sakysim, žodžiai *akmuõ* ir *piemuõ* vadovėly sudėti į du skyrius, bet jų kirčio vieta visur ta pati: vsk. — *akmeñs, piemeñs; ãkmenį, píemenį; ãkmeniu, píemeniu; akmenyjè, piemenyjè;* dsk. — *ãkmenys, píemenys; akmenũ̃, piemenũ̃; ãkmenis, píemenis; akmenimìs, piemenimìs*... Žodžiu, kirčio vieta visur ta pati, todėl nėra didelės prasmės juos dėti į atskiras grupes.

Kitose mūsų gramatikose šalia kiekvieno kirčio tipo duodamas tam tikras skaičius panašių žodžių, kad lengviau būtų jų kirčiavimą įsidėti į galvą. Šiam vadovėly to trūksta; gal ta spraga bus kaip užkišta antroj daly. Be to, šioj pirmoj daly trūksta bendrų paaiškinimų apie daiktavardžių kirčio šokinėjimą; sakysim, galima buvo pridėti, kad vienskaitos naudininkas ir galininkas niekados neturi kirčio gale, kad daugskaitos kilmininkas, naudininkas, įnagininkas ir vietininkas turi kirtį visados toj pačioj vietoj, toj pačioj vietoj visados turi kirtį vienskaitos įnagininkas ir daugskaitos galininkas, kad priaugęs skiemuo kartais kirtį nuo šaknies atitraukia į galą *(šìrdžia, širdimì),* o kartais nuo galo nustumia į pradžią *(pir̃štė, peĩlyje)* ir t. t. Tie bendri paaiškinimai padėtų mokiniui lengviau orientuotis kirčio dalykuose: jis pamatytų, kad visi daiktavardžiai kirčiuojami vienodai, o jei yra kokių nukrypimų nuo bendros sistemos, tai juos sudaro prisidėjęs naujas skiemuo ar žodžio galinis garsas (balsis ar priebalsis).

Būdvardžių kirčiavime irgi yra tokių neapsižiūrėjimų.

§ 37 šalia viensk. vardininko *áiškus* duotas kilmininkas *aiškaũs.* Tiesa, taip yra Kuršaičio gramatikoj, bet man nėra žinoma nei viena tarmė, kuri turėtų būdvardžių ar daiktavardžių panašų kirčiavimą; vienose tarmėse sakoma *áiškus, áiškaus,* kitose — *aiškùs, aiškaũs.*

Panašiai § 106-me pasakyta, kad dalyvio *sukãs* vienskaitos vietininkas turi kirtį gale: *sukančiamè,* o naudininkas — kirtį ant pirmo skiemens: *sùkančiam.* Jei čia ne korektūros klaida, tai nėra visai tikslu: būdvardžių linksniavime tie abudu linksniai turi kirtį visados vienoj vietoj.

§ 44 ir 45 pasakyta, kad būdvardis *apvalùs* kirčiuojamas kaip *gražùs.* Mano nuomone, ta informacija nėra teisinga: viensk. įnagin. *gražiù* ir daugsk. galininkas *gražiùs* turi kirtį gale, o būdvardžio *apavalùs (ãpvalų)* tie patys linksniai turi kirtį ant pirmo skiemens: viensk. įnag. *ãpvaliu,* daugsk. galininkas *ãpvalius.*

§ 66 duota prieveiksmių pavyzdžių, kuriuos vargiai mūsų kalba gali pateisinti: *begalìniai, trikam̃piai* (iš būdvardžių *begalìnis, trikam̃pis*)... Šių metų „Panevėžio Balso" Nr. 10 p. M. Grigonis įdėjo keliolika Būgos atsakymų į jo paklausimus dėl kalbos dalykų. Tarp ko kito p. M. Grigonio klausta: „Nežinau, kaip daromi prieveiksmiai iš trečiosios linksniuotės būdvardžių su galūne *is:*

paskutinis, apysenis". Būgos atsakyta: „*V i s a i n e d a r o m i !* Bent man nėra tekę girdėti šnekamoje kalboje sakant: *paskutiniai, galutiniai* etc." Tos pačios nuomonės yra ir Jablonskis.

Tam pačiam §-e pasakyta, kad prieveiksmiai *ketvirtáiniškai, vidutìniškai* padaryti iš būdvardžių *ketvirtáinis, vidutìnis.* Man rodos, jie greičiau bus padaryti iš tos pačios priesagos būdvardžių: *ketvirtáiniškas, vidutìniškas.*

Autorius vartoja kelintinius skaitvardžius *tūkstantysis, tūkstančioji* (§ 83). Dabar mokyklų gramatikose duodama kita forma: *tūkstantas (tūkstantasis),* kaip *dešimtas, šimtas (dešimtasis, šimtasis).* Neaišku, ar čia buvo didelis reikalas nukrypti nuo to, kas einama mokykloj.

Kartais autorius ima pavyzdžiui kirtį ne plačiau, bet rečiau vartojamą. Sakysim, pavyzdžių tarpe randame (p. 58) *nèžiūri* (su kirčiu ant priešdėlio), bet tarmėse dažniau yra *nežiūri* (su kirčiu ant veiksmažodžio šaknies).

Kalbėdamas apie pusdalyvių kirčiavimą autorius § 127 sako: „Jei dviskiemenis veiksmažodis turi silpną tvirtagalę šaknį, tai priešdėlis paprastai pagauna kirtį nuo padalyvio (pusdalyvio? — J. B.) šaknies: *pàtepdamas* (bet sakoma ir *patèpdamas*)". Kiek man žinoma, pusdalyvis su kirčiu ant priešdėlio *(pàtepdamas)* yra labai svetimas mūsų tarmėms; paprastai yra antraip: *patèpdamas.* Pusdalyviai turi bendraties kirtį: *atnèšdamas, pasùkdamas, išlìkdamas...*

Panašių neapsižiūrėjimų yra ir daugiau. Galimas daiktas, kad vieni iš jų yra tik korektūros klaidos, kurių vadovėly yra ir vietomis gana stambių. Sakysim, p. 23 antroj eilutėj iš apačios vietoj žodžio „vardininke" išspausdinta „galininke", o pusl. 71 penktoj eilutėj iš apačios vietoj žodžio „kirčiavimo" išspausdinta „linksniavimo".

„Židinys", 1928, Nr. 3

1929

„Bažnyčios vyriausybė" ir „taipgi"

Kalbėdamas per radio apie netaisyklingus pasakymus, vieną kartą priminiau klausytojams, jog vietoj *Bažnyčios vyriausybės* geriau vartoti *Bažnyčios vyresnybę,* nes mūsų žodis *vyriausybė* reiškia dabar rus. „pravitelstvo", vok. „Regierung", o *vyresnybė* — rus. „načalstvo", vok. „Obrigkeit". P. A. Jakštas, vadindamas mano aiškinimą klaidingu, „Ryto" 60 nr. tvirtina[30], kad popiežius turėtų būti laikomas „aukščiausia *vyriausybe*".

Seniau mūsų kalboj nematyti buvo darant labai skirtumą tarp žodžių *vyriausybė* ir *vyresnybė.* Kuršaitis savo žodyne žodį *vyriau-*

sybė verčia vokiškai „die Obrigkeit". Paprūsės lietuviai apie Naumiestį paprastai visur vartoja žodį *vyresnybė*, bet kartais pavartoja ir *vyriausybė*, kuris reiškia vietą, tarnybą (prie valsčiaus, geležinkelio...). Iš Jablonskio girdėjau sakinį: „Jei vyrai gaus *vyriausybes* (=vietas), tai mes gausim vyrus" (sako mergaitės). Valančius visiems reikalams, kiek atsimenu, vartoja tik vieną žodį *vyresnybė*, kuris jam atstoja ir „Obrigkeit" ir „Regierung". Sakysim, jis „Pasakojime Antano Tretininko" Plymouth 1891 m. p. 86 rašo:

„Lenkų vyresnybė iszkėlė į perdėtinius kraszto generolą kunigaikszti Polubinskį, kuris beregiant pradėjo rinkti žmones..." Iš to sakinio ir iš viso teksto matyti, kad čia rusai pasakytų „polskoje pravitelstvo". Toj pat knygoj p. 60 tas žodis pavartotas jau kita reikšme, kur labiau tiktų rus. žodis „načalstvo" („vlasti"): „Vyresnybė Vilniuje visus razbaininkus ir gaspadinę iszkarstė, o tris jų mergas parplakę iszsiuntė tiems ponams, kurių buvo buvusios".

Vadinas, tarp žodžių *vyriausybė* ir *vyresnybė* anksčiau didelio skirtumo nedaryta. Tik kai atsirado mūsų laikraščiai po spaudos atgavimo, pradėjo tą skirtumą daryti, būtent: kur rusai sako „pravitelstvo", vartoti žodį *vyriausybė*, o kur jie turi „načalstvo" — *vyresnybė*. Man rodos, toks skirtumo darymas dėl minties aiškumo yra tikrai reikalingas. Panašų skirtumą juk darom su žodžiais *tiesa* ir *teisybė*, kurie gyvoj kalboj griežto atskyrimo neturi. Todėl, jei žodžiui *vyriausybė* (vykusiai ar nevykusiai) duotas griežtas turinys, negalim jo vartoti ten, kur netinka. Argi rusiškai tiktų sakyti, kad popiežius yra „pravitelstvo" ir dar „visšeje pravitelstvo" („aukščiausioji vyriausybė")? Pačių rusų buvo aukščiausia bažnytinė įstaiga, „švenčiausias sinodas", bet jis nebuvo vadinamas „cerkovnoje pravitelstvo". Ministeriai sudaro *vyriausybę*, bet atskiras ministeris savo šakų įstaigoms, jų viršininkams yra tik *vyresnybė*.

P. A. Jakštas sakydamas, kad savo aiškinimu aš padaręs trejopą klaidą, tarp jų ir „dogmatišką", regis, nori matyti pavadinime *Bažnyčios vyresnybė* kažkokį popiežiaus valdžios žeminimą, ko visai nėra, nes žodis *vyresnybė* tam reikalui irgi reiškia aukščiausią valdžią. Pagaliau, kam tas žodis nepatinka, popiežius gali būti vadinamas — *aukščiausioji Bažnyčios valdžia*. O jei kas pavartotų pasakymą *aukščiausioji bažnytinė vyresnybė*, ar nebūtų aišku, apie ką čia kalbama, ar negalima būtų skirti tai nuo kitokios bažnytinės vyresnybės?

Taip pat čia negali būti ir istoriškos klaidos, nes jei kas iš lietuvių kreipiasi, tai kreipiasi į patį popiežių, ne į jo vyriausybę; iš kitos pusės, mano taisytas sakinys kilęs iš to laiko, kada popiežius neturėjo vyriausybės.

Lygiai negaliu visai sutikti su p. A. Jakšto pastaba dėl žodžio *taipgi*, kurį jis gina. Aš rekomendavau jo vietoj vartoti *taip pat* pirmiausia dėl tos priežasties, jog mano ir kitose man kiek pažįs-

tamose tarmėse tas žodelis retai vartojamas; galimas daiktas, jis bus kilęs iš raštų kalbos ir iš ten pakliuvęs į gyvąją kalbą. Jei jis buvo vartojamas seniau kitų ir Daukšos, tai dar nieko labai nereiškia, nes Daukšos raštuose randame dalelytę *gi* ir ten, kur dabar nevartojam. Mums būtų drąsu vartoti *taip gi* tada, jei sakytume: 1) jis gavo *tiek gi* pinigų, 2) jis *toks gi* darbininkas, 3) jis *čia gi* gyvena ir t.t. Bet dabar sakome: 1) *tiek pat* pinigų, 2) *toks pat* darbininkas, 3) *čia pat* gyvena, todėl turėtume sakyti ir *taip pat.*

„Rytas", 1929.IV.13, Nr. 83

Atsakymas prof. kun. F. Kemėšiui[31]

Kaip Tamsta, kiek žinau, taip galvoja ir prof. Jablonskis. Su Tamstų nuomone sutinku ir aš.

Jei žodis *kooperacija* būtų paimtas iš gyvos žmonių (sodiečių) kalbos, tai galėtumėme rašyti ir vieną *o* (kaip ten jų būtų tariama), bet dabar jis eina iš inteligentų, kurie jį taria taip, kaip jis tariamas kitose kalbose, vadinas, su dviem *o: kooperacija.* Ir kitiems svetimiems žodžiams, paimtiems ne iš gyvos, o iš raštų kalbos, paliekame jų ištarmę ir rašybą: *fizika, filosofija, finansai, chirurgas, chloroformas...* O svetimus žodžius, žinomus šnekamai kalbai, tariame ir rašome taip, kaip jie yra žmonių vartojami: *koplyčia, parapija, klebonas, pralotas, grapas...* Laikantis to principo, sakysim, reikėtų rašyti ne *Maskva,* kaip mes dabar paprastai rašome, bet *Maksva,* nes taip yra tariama nuo senų laikų aukštaičiuose. Ir tas pats principas reikalauja, kad būtų rašoma *kooperacija.*

„Lietuvos aidas", 1929.VI.13, Nr. 131

Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugsza und des Anonymus vom Jahre 1605 nach den Krakauer Originalen und Wolters Neudruck interlinear herausgegeben von Ernst Sittig, Göttingen 1929. Psl. VIII+163

Kaip žinoma, pirmutinė knyga, skiriama katalikų tikybos reikalams Lietuvoj, buvo Daukšos katekizmas, spaustas Vilniuj 1595 metais. To katekizmo originalas parašytas ispaniškai jėzuito Ledesmos, bet Daukša vertė iš lenkiško teksto, versto iš italų kalbos. Daukšos kalba yra aukštaitiška, beveik tokia pat, kokią šiandien mes vartojam savo raštuose, tik kiek palinkusi į rytiečių tarmę. Tai maždaug Kauno apylinkių tarmė į Nevėžio pusę. Tačiau Daukšos katekizmo kalba Vilniaus krašto lietuviams pasirodė žemaitiška, jiems ne visai suprantama, ir štai po dešimties metų (vadinas, 1605 m.) pasirodė naujas to paties katekizmo vertimas — vertimas rytietiškas, artimas Širvydo kalbai. To vertimo autorius ligšiol nėra žinomas. Jo versta irgi iš lenkų kalbos. Daukšos kate-

kizmą Petrapilio Mokslų Akademija 1886 m. išleido antrą kartą su jo redaktoriaus prof. Volterio komentarais ir žodynėliu. Dabar tas Akademijos leidimas sunkiai gaunamas. Bet štai šiemet universiteto prof. E. Sittigas išleido vėl Daukšos katekizmą kartu su lenkišku tekstu ir minėtu rytietišku vertimu. Visi trys tekstai surašyti interliniškai: pirma eina eilutė lenkiško teksto, iš kurio buvo verčiami lietuviški katekizmai, toliau eina Daukšos katekizmo eilutė, o trečioj vietoj rytietiško vertimo eilutė ir tt. Toks išleidimas palengvina suprasti senovišką tekstą ir palyginti abudu lietuviškus vertimus tarp savęs. Šio leidimo autorius Sittigas komentarų, liečiančių abiejų katekizmų lyginimą ir jų santykius su šių dienų mūsų raštų kalba, čia neduoda, žada išleisti tam reikalui pavestą atskirą tomą.

Šią knygą galima rekomenduoti visiems, kas interesuojasi savo kalba, ypač lietuvių kalbos mokytojams, norintiems savo mokinius pamokyti skaityti senus lietuviškus tekstus.

„Švietimo darbas", 1929, Nr. 12

1930

Kodėl reikia gerai mokėti savo kalbą

Kalbėdamas šiandieną daugiausiai kreipiuosi į mokyklos jaunuomenę. Jauni klausytojai! Jūs mokykloj terp kitko vartojat skaitymų knygą, kurios pirmam puslapy parašyti šie išmintingi žodžiai:

Maža garbė svetimomis kalbomis kalbėti,
Didi gėda — savosios gerai nemokėti.

Tais žodžiais pasakyta didelė tiesa. Nekokia garbė mokėti ir daug svetimų kalbų nemokant gerai savos. Bet dažnai teip yra. Tikrai daug kas mūsų vartoja svetimas kalbas, trokšta jas geriausiai išmokti, tuo tarpu savo tėvų kalba nedaug tesirūpina. [. . .]

Šiais laikais mes daug kur, viešuose susirinkimuose ir spaudoj, turim ginti savo nuomones arba skleisti gražias idėjas. Šitam darbe didesnį pasisekimą turės tas, kas mokės gerai savo kalbą, nes tik gerai mokantis kalbą gali savo mintis visai suprantamai išdėstyti. Tik aiškia ir gyva kalba išdėstytos mintys pasiekia klausytojų širdis ir ten įleidžia giliai šaknis, o kas yra teikiama vargiai įkandama kalba, nueina paviršium neužkliudžius žmogaus sielos ir išnyksta kaip muilo burbulas ore. Mokiniams didelis palengvinimas, jei jų mokytojai moka gerai kalbą, nes jie, tiksliai galėdami reikšti savo mintis, aiškiau viską išdėsto ir dar mokinius pripratina prie to tikslumo. Nepamirškit to iš jūsų tie, kurie ketinate būti mokytojais. Priešingai yra, kur nėra gero kalbos mokėjimo. Da-

bar sodžiaus žmonės dažnai jiems skiriamų knygų ir laikraščių negali dėl jų blogos kalbos suprasti, tokiuo būdu gražūs pamokymai nueina niekais, įdėtas darbas ir išlaidos neduoda laukiamų vaisių. Todėl kartais kiti bereikalo skundžiasi, kad mūsų kaimas, iš dalies ir miestas, nemėgsta skaityti. Iškur gi mėgs, kad jų raštų dėl netikusios kalbos nesupranta. Rašyk gražiai lietuviškai, tada knyga bus skaitoma ir atneš pageidaujamą naudą.

Toliau, be gero gimtos kalbos mokėjimo nesuprasim senesnių savo rašytojų. Norint juos suprasti, reikia gerai mokėti ne tik šių dienų, bet ir ankstyvesnę mūsų tėvų kalbą, kuri tuo labiau skiriasi nuo dabar vartojamos, kuo toliau žengiame atgal į senovę. Sakysim, Daukšos, Širvydo ir kituose senų dienų raštuose yra nemažai atskirų žodžių ir žodžių formų, šiandien niekur mūsų nebegirdimų. Jei tuos raštus norime pažinti, o juos reikia pažinti, kitaip nebūsim verti mokytų žmonių vardo, tai turim suprasti tų jau išėjusių dabar iš apyvartos žodžių ir jų formų reikšmę. Jei jų neišsiaiškinsim, tai nesuprasim visų seno rašto minčių, nežinosim gerai, ką mums sako sentėviai nuo kelių šimtmečių laiko tolumo. Neverti būtų vaikai, kurie nenorėtų išgirsti savo tėvų balso. Kalba nuolat keičiasi, todėl net artimesnių mums rašytojų kalboj galim rasti šio to nesuprantamo. Štai Valančius, rodos, visai nesenas rašytojas, daug kas iš vyresnių mena dar jį gyvą, o jo raštuose, patys turėjot pastebėti, daug yra žodžių, kurių šiandien nebesupranta ne tik aukštaičiai, bet patys žemaičiai, kurių tarme Valančius rašė. Nesupranta dėlto, kad pačios žemaičių kalbos žodynas nuo to laiko kiek pasikeitė.

Žinoma, Valančių lengviau supras žemaitis, kaip savo tarmės kalbą. O kad aukštaitis suprastų Valančių, turi jis būti kiek apsipažinęs su žemaičių tarme. Iš to pavyzdžio matyti, kad mes, norėdami gerai mokėti savo kalbą, turime bent apgraibomis pažinti didesnes tarmes. Ne tik seniau buvo rašoma knygų įvairiomis tarmėmis, bet ir šių dienų rašytojai, kilę iš įvairių vietų, nors vartoja vienodas bendrinės kalbos formas, bet iš žodyno kiekvienas ką savo įneša. Norint visai suprasti autorių, reikia nepatingėti pasiteirauti, ką tie žodžiai reiškia jo krašte. Vadinas, nori mokėti gerai savo kalbą, pažink ir jos tarmes.

Gerbiamieji klausytojai, tikiuosi, bus girdėję, kad kiekviena tauta turi savo skirtingą veidą, kad kiekvienos tautos dvasia skiriasi nuo kitų tautų dvasios. O iš ko galim pažinti savo tautos dvasią? Daugiausiai iš kalbos. Tauta į kalbą sukrauna savo dvasios turtus, kaip į kokią klėtį. Kalboj atsimuša tautos galvojimas, jausmai, sąmojis. Bet reikia gerai pažinti kalbą, kad iš jos galėtum suprasti tautos dvasią. Jūs, sakysim, mokotės vokiškai, galite kiek paskaityti, bet toli gražu nesuprantate vokiečių tautos dvasios, nes permaža dar mokate jų kalbą. Vadinas, reikia gerai mokėti kalbą, kad galėtum spręsti ką apie tautos dvasią.

Pradžioj buvo pasakyta, kad esanti maža garbė svetimomis kalbomis kalbėti. Argi tikrai menkas daiktas tos svetimos kalbos?

Juk mokykloj mokotės ir norite išmokti kelias kalbas! Rodosi, kad čia būtų koks prieštaravimas visų norui. Reikia pasakyti, svetimų kalbų mokėjimas yra tikrai naudingas ir reikalingas daiktas. Svetimos kalbos, kurias mokotės mokyklose, aukštos kultūros tautų kalbos, jums atidaro duris į plačią tų kalbų literatūrą, palengvina santykius su nepalyginti didesniu skaičium žmonių. Mokėdamas bent vieną iš tokių kalbų (anglų, prancūzų ar vokiečių), gali kiaurai važiuoti aplink žemę ir vis galėsi susikalbėti; beveik į kiekvieną klausimą galima jų literatūroj rasti atsakymą. Argi čia negeras daiktas? Tikrai geras, tik mokantis svetimų kalbų nereikia užmiršti s a v o s. Tada tik yra prasmė mokėti svetimas kalbas, kada moki savo. Maža to: geras savo kalbos mokėjimas palengvina išmokti svetimas. Kaip kiekvienam darbe pradžia galvą laužo, teip ir kalbų moksle: reikia vieną gerai išmokti, suprasti visą jos mekanizmą, tada ir kitos eis lengviau. Vadinas, kelias į svetimas kalbas eina per savo gimtą kalbą. Todėl, norėdami išmokti svetimas kalbas, turime pirmiausiai gerai pažinti savo.

Pagaliau gimtos kalbos mokslas lavina. Kaip kiekvienas dalykas, sakysim, matematika ar gamtos mokslai, teip ir kalba, ypač ji, plečia žmogaus proto akiratį, daro jį inteligentu. Kalba, mokydama taisyklingai sudaryti sakinį, moko kartu ir taisyklingai galvoti, vadinas, ji moko ir logikos. Joks kitas dalykas neišmoko tiek logiškai galvoti, kaip kalba, nes be kalbos nėra minties. Tik per kalbos aiškumą pasiekiame minties aiškumą. Iš kitos pusės, jokio kito dalyko nemokėjimas nekrinta teip į akis, kaip kalbos nemokėjimas. Jei kas prastai kalba, tuojau sprendžiam, kad jis menko mokslo žmogus. Tokiuo būdu geras kalbos mokėjimas skiria mokytą žmogų nuo nemokyto. Todėl galima sakyti, kad žmogaus kalba yra jo išsilavinimo veidrodis.

Nors savaime suprantama, bet reikia skyrium dar pabrėžti, kad į gerą kalbos mokėjimą įeina ir jos taisyklingumas. Kas nemoka kalbos taisyklingai, tas nemoka jos gerai. Tas dalykas aiškus ir be išrodinėjimų. Čia nereikia pasiduoti nuraminimui, kurį skelbia netikri pranašai. Keliant mūsų įstaigų ar laikraščių tikrai didelį kalbos netaisyklingumą, kiti tvirtina, kad to nesą ko žiūrėti, kad šių dienų netaisyklinga kalba [...] būsią puikiausi stiliaus perlai, pasigražėjimo dalykas ateinančioms kartoms. Žinoma, kaip kiekviena nuomonė, teip ši randa sau sekėjų; ne vienas giria tokiuos pranašus ir kartoja jų apgaulingus žodžius. Bet tai yra didelis apsirikimas. Jokia tauta apie savo kalbos ydas teip nesprendžia. Tokios pažiūros yra tikrai kenksmingos. K a s p r i e š t a r a u j a g y v o s k a l b o s d v a s i a i, t a s n e g a l i b ū t i g e r a s. Reikia saugotis visko, kas jai yra priešinga, nes tas viskas ją gadina. Kalba yra didžiausias mūsų tėvų palikimas, ir vaikai, kurie tą palikimą griauna, yra nevertingi vaikai. Geri vaikai tėvų palikimą ne griauna, bet didina. Mes turim rūpintis tėvų paliktą turtą ne mažinti, bet dauginti. Jei darysim priešingai, tai elgsimės kaip tas tėvų turto barstytojas, apie kurį priežodis sako: „Ką tė-

velis sudėjo dūsaudamas, tą sūnelis praleido klykaudamas". O mūsų tėvų kalba yra labai sunkiai išlaikyta [...], todėl būtumėm visai menki padarai, jei jos kaip reikia negerbtumėm.

Iš to, kas čia trumpais žodžiais pasakyta, išeina, kad tėvų kalba deda mums didelę priedermę ją gerai iš visų pusių pažinti. Kas nuo tos priedermės bėga arba iš apsileidimo jos neatlieka — menkas savo krašto sūnus. Aš žinau, kad daugumas jaunų klausytojų turi gerų norų tą šventą priedermę atlikti, tik kitam gal trūksta atsidėjimo, kitą baido sunkus darbas, bet nereikia pamiršti, kad be darbo, ir kieto darbo, šiam pasauly nieko nėra. O darbas viską nugali. Nugalėkit, brangūs klausytojai, ir jūs džiaugsitės.

Spausdinama iš rankraščio[32]

1931

Padėkit išleisti pilnesnį lietuvių kalbos žodyną

Visi jaučiame, kad mums labai trūksta lietuvių kalbos žodyno. Tai suprasdama, Švietimo Ministerija sudarė tam tikrą redakciją K. Būgos žodynui leisti. Surinkti visus tautos žodžius yra beveik nepasiekiamas idealas, todėl suprantamas daiktas, kad ir Būgos paliktas žodynas reikalingas papildymo, ypač iš frazeologijos pusės. Todėl redakcija kreipiasi į visus, kam rūpi žodynas, siųsti savo surinktus žodžius s u s a k i n i a i s, su retesnių žodžių paaiškinimu ir kirčio ženklais, pažymint vietą, kur žodis ar sakinys girdėtas. Renkant daugiau reikėtų atsižvelgti į mūsų kalbai charakteringus posakius, kalbos gyvumą, grynumą, nekaip į atskirus žodžius. Pavardės ar smulkūs vietovardžiai mūsų tikslui tuo tarpu nėra labai svarbūs. Bet įvairūs techniški žodžiai (įvairių padarynių, įrankių, mašinų... ir jų dalių pavadinimai), tinkamai paaiškinti, kad ir be sakinių, labai reikalingi. Lapelių žodžiams rašyti kiekvienas gali gauti redakcijoj, pats užėjęs arba parašęs laiškelį. Kitiems pažįstamiems tokių lapelių jau nusiuntėm, bet toli gražu ne visiems, kurie norėtų prie to kultūros darbo prisidėti; tų prašytumėm pačių atsiliepti. Surašytus lapelius geistina gauti lig šių metų Velykų, nes paskui manoma žodyno korteles visas išsyk dėlioti paraidžiui. Bendradarbiams už tokiu būdu surašytus žodžius galėtų būti kiek ir atlyginta — tuo reikalu reikia kreiptis į redakciją (Kaunas, Alytaus g. 4).

„Lietuvos aidas", 1931.II.23, Nr. 43; „Lietuvos žinios", 1931.II.24, Nr. 44

Dėl lietuvių kalbos žodyno

Prieš keletą mėnesių esu laikraščiuose rašęs, kad Švietimo Ministerijos yra sudaryta tam tikra redakcija Būgos žodynui leisti, kad tas žodynas reikalingas papildymo ir kad materialas jam papildyti bus renkamas lig šių metų Velykų. Bet rinkimo darbas daug daugiau užsitraukė, negu buvo tikėtasi. Per tą laiką buvo suvartoti visi žodynai, kurie išėjo po Būgos mirties arba kuriuos jis pats paliko neįtraukęs į savo žodyno materialą; buvo išrinkti žodžiai iš tautosakos ir žymesnių mūsų raštų, iš kurių Būga neišrinko, ir šiaip gauta iš įvairių žmonių apie penkiasdešimt tūkstančių žodžių, surinktų iš gyvos kalbos. Bet ypač pagausino žodyno turimą materialą Juškos žodyno nespausdinta dalis, rankraštis, neseniai gautas iš d-ro J. Šlapelio (nuo raidės M. iki galo; raidė L. gauta kiek anksčiau iš Būgos palikimo ir nurašyta). To žodyno nurašymas į korteles, patikrinimas ir žodžių kirčių, išdalies ir kilmės išaiškinimas daug laiko atims. Nemažos vertės, lygiai neseniai gautas iš Karaliaučiaus valstybės archyvo, bus ir Brodovskio žodynas, rankraštis, iš viso du tomai; vienas tomas, lietuviškai vokiška dalis, turi 492 puslapius, o antras tomas, vokiškai lietuviška dalis, turi 1011 puslapių. Jo autorius buvo mokytoju Trempiuose, Prūsų Lietuvoj, netoli Ysručio, nuo 1713 iki 1744 metų, vadinas, gyveno Duonelaičio laikais. Šio parašyto nevisai aiškiai ranka žodyno nurašymas irgi nemaža reikalauja laiko. Dėl tos priežasties ir žodžių rinkimas negali būti greitai pabaigtas; jis tol nesibaigs, kol redakcija turės ką nors nurašinėti. Tačiau redakcija mano nurašinėjimus baigti apie rugsėjo arba spalių mėnesį, todėl prašo visų, kurie jai siuntinėjo žodžius, ir toliau siuntinėti; lygiai prašo ir visų kitų, kurie tik moka užrašinėti žodžius, prisidėti prie to darbo. Žodžiai bus priimami lig spalių 1 dienos; toliau, jei neatsitiks kliūčių, bus kortelės galutinai surinktos paraidžiui, o paskui prasidės pats redagavimas.

Žodyno parašymas nėra vieno ar kelių žmonių, bet visuomenės dalykas. Kad žodynas būtų pilnesnis, reikia turėti žodžių iš visų Lietuvos kampų, o šiais laikais visur yra kiek žmonių, nusimanančių apie lietuvių kalbą ir galinčių žodyno reikalui patarnauti. Žodynui ypač svarbu gauti žodžių iš mūsų gyvos kalbos — iš gausiausio ir gryniausio žodžių lobyno.

Kaip buvo aną kartą per laikraščius pranešta, žodžiai turi būti rašomi su sakiniais, nes tik iš sakinių geriausiai galima suprasti, kaip žodį reikia vartoti; kuo daugiau sakinių, tuo žodžio reikšmė darosi aiškesnė. Žinoma, reikia paaiškinti žodžio reikšmę ir ne sakiniu, ypač jei tas žodis retesnis; galima aiškinti ir svetima kuria kalba, nors projektuojamam žodyne manoma viską aiškinti lietuviškai. Kiekvieną žodį reikia rašyti ant atskiro lapelio. Kad nebūtų lapelių formato įvairumo, kas kliudytų jų dėstymo ir tvarkymo darbą, redakcija dalina žodžių rinkėjams savo tam tikro didumo pagamintus lapelius, kurių galima gauti pačioj redakcijoj užėjus

arba parašius laiškelį. Reikia rašyti visados aiškiai ir pažymėti vietą, kur žodis arba sakinys girdėtas. Retesniems žodžiams, jų pamatinėms formoms, reikia padėti kirčio ženklus, nors kirčio žymėjimas nekenkia ir kiekvienam žodžiui. Aiškinamasis žodis turi būti parašytas rašomąja tarme, o sakinys ar sakiniai, kurie jį aiškina, gali būti rašomi ir vietos tarme — pagal autoriaus norą. Aiškinamasis žodis rašomas lapelio viršuj, aukštai, ir pabraukiamas. Kam šių informacijų neužtenka, gali gauti daugiau žodyno redakcijoj (Kaunas, Alytaus g. 4), kur gali pamatyti ir rašymo pavyzdžių. Už gražiai ir gerai parašytus lapelius redakcija moka po 20 centų; už netinkančius ir nereikalingus žodžius nieko nemoka.

Kaip buvo anksčiau pranešta, smulkūs vietų vardai, žmonių pavardės nebus dedamos į šį žodyną, tiems dalykams turi būti atskiri žodynai, bet redakcija tos rūšies žodžius priima, tik už juos neduoda atlyginimo.

Būtų gerai, kad šį pranešimą įsidėtų ir kiti laikraščiai. Dabar vasaros metas, daug kam iš inteligentų yra proga pagyventi sodžiaus žmonių tarpe ir pagaudyti žodžių iš gyvos kalbos; ypač daug galėtų laimėti žodynui vakacijų metu mokslus einančioji jaunuomenė.

„Lietuvos žinios", 1931.VII.15, Nr. 157; „Lietuvos aidas", 1931. VII.15, Nr. 156; „Naujoji romuva", 1931, Nr. 29

Žodžių rinkėjams

Keletą kartų buvo per laikraščius kreiptasi į visuomenę, kad kas gali rinktų ir siųstų žodžius lietuvių kalbos žodyno redakcijai, kuriai Švietimo Ministerijos pavesta toliau varyti Būgos darbą. Redakcijos buvo manyta baigti rinkti žodžius daug greičiau, bet jau praėjo metai, ir tas rinkimas dar nebaigtas. Nors tam žodynui pamatą turi sudaryti gyvosios kalbos žodžiai, bet iš didelio žodyno galima reikalauti, kad jame būtų ir senųjų raštų žodžiai. Kitaip kur gi kitur galėtum rasti paaiškintus senovės raštų nesuprantamus žodžius? Todėl redakcija nusprendė dar išrinkti žodžius iš tų senųjų raštų, kuriuos Būga paliko neišrinkęs. Tas darbas jau kiek pavarytas, tarp kitko nurašytas gautas iš Karaliaučiaus valstybės archyvo Brodovskio dviejų tomų žodynas iš rankraščių, dabar nurašinėjami dar du ranka rašyti žodynai (vienas iš jų laikomas Kleino darbu), irgi gauti iš Karaliaučiaus to paties archyvo. Žodyno materialas bus gerokai papildytas žodžiais, surinktais iš senesnių mūsų raštų Leskien'o ir atsiųstas prof. Gerullio iš Baltų Instituto prie Leipcigo universiteto; tie žodžiai surašyti į atskirus lapelius ir sveria su dėžutėmis apie centnerį. Kol tas darbas bus atliktas, išeis nemaža laiko. Toliau numatyta išrinkti žodžius dar iš keleto svarbesnių mūsų senosios literatūros raštų: Chilinskio biblijos, Wolfenbüttelio postilės, Bretkūno biblijos... Kol bus ren-

kami žodžiai iš senųjų raštų, tol bus renkami žodžiai ir iš gyvosios kalbos. Todėl redakcija prašo visų žodyno talkininkų toliau dar rinkti žodžius ir jai siųsti. Kas dabar bus surinkta ir įdėta į žodyną, tas niekados nežus. O reikia nepamiršti, kad kaip tautosakos dalykai, lygiai taip nyksta iš kalbos apyv[artos] ir senesni žodžiai ir ištisi pasakymai. Todėl nieko netrunkant reikia juos rinkti. Kas bus dabar nepadaryta, tas amžinai žus.

Daugiausia tam darbui gali patarnauti mokytojai, ypač lietuvių kalbos, ir vyresnė mokslus einanti jaunuomenė; tie žmonės daugiau turi reikalų su kalba, gali labiau skirti priegaidę ir geriau nusimanyti, kas tinka žodynui. Žinoma, nemaža bus ir šiaip inteligentų, kurie prie šio didelio darbo gali pridėti savo ranką. Dabar ateina ilgesnis švenčių metas, sodžiaus žmonės dykesni, daugiau su jais yra progos sueiti ir pašnekėti, todėl lengviau galima ką išgirsti. Nereikia praleisti tos geros progos.

Kokius žodžius reikia rinkti ir kaip juos užrašinėti, buvo spaudos jau rašyta, bet dėl visko trumpai dar atkartosiu.

Žodžiai turi būti rašomi s u s a k i n i a i s. Sakiniai turi būti n e p a t i e s u ž r a š y t o j o s u g a l v o t i, b e t n u g i r s t i i š ž m o n i ų k a l b o s. Jei žodis retesnis, reikia jį paaiškinti ir ne sakiniu, tam tikrais savo žodžiais, net svetima kuria kalba. Kiekvieną žodį reikia rašyti ant atskiro lapelio. Aiškinamasis žodis rašomas lapelio viršuj, aukštai, ir pabraukiamas. Reikia rašyti visados aiškiai ir pažymėti vietą, kur žodis arba sakinys girdėtas. Retesniems žodžiams, jų pamatinėms formoms, reikia padėti kirčio ženklus; kirčio žymėjimas nekenkia ir kiekvienam žodžiui. Aiškinamasis žodis turi būti parašytas r a š o m ą j a t a r m e, o sakinys, kuris jį aiškina, gali būti rašomas ir vietos tarme — pagal autoriaus norą. Kad nebūtų lapelių įvairumo, kas kliudytų jų dėliojimo ir tvarkymo darbą, redakcija dalina žodžių rinkėjams savo tam tikro didumo pagamintus lapelius, kurių galima gauti pačioj redakcijoj užėjus arba parašius laiškelį.

Už gražiai ir gerai parašytus lapelius redakcija moka po 20 centų; už nereikalingus žodžius (barbarizmus, labai žinomus, negerai parašytus) jokio atlyginimo neduoda.

Kaip buvo pirmiau minėta, žodyno parašymas nėra vieno ar kelių žmonių, bet visuomenės dalykas. Kad žodynas būtų pilnesnis, turi kiekvienas Lietuvos kampelis pasirūpinti surinkti savo apylinkės žodžius. Mes turim tą padaryti patys ir nieko netrukdami! Kad būtų kada šiam žodynui, geriau sakant, tam jo leidimui, nebereikalingas naujų žodžių rinkimas, būtų apie tai paskelbtas. Tuo tarpu visi į darbą!

Rašyti reikia: *Kaunas, Lietuvių kalbos žodyno redakcijai.*

„Lietuvos žinios", 1931.XII.23, Nr. 292; „Lietuvos aidas", 1931. XII.24, Nr. 293

Paaiškinimas žodžių rinkėjams

To aplinkraščio[33] paakinti mokytojai vis daugiau atsiliepia su įvairiais paklausimais dėl žodžių rinkimo. Kad nereikėtų to paties visiems atsakinėti ir kad tomis informacijomis galėtų pasinaudoti dar tie, kurie nėra klausę, čia mes trumpai viską paaiškiname:

1) Žodyno redakcijai reikalingi žodžiai su sakiniais. Plikas žodis didelės vertės neturi; žodis be sakinio tik tada gali praversti, jei sakinys apskritai negali jo reikšmės iškelti.

2) Gali tikti žodynui kiekvienas žodis su gražiu sakiniu ar gražiu palyginimu, tik visai paprasti sakiniai, sakysim, *paukštis skrenda, vilkas bėga* ir panašūs vertės neturi.

3) Pageidaujami retesni gyvos kalbos žodžiai arba žodžiai su retesniais pasakymais, su retesne reikšme.

4) Kiekvieną žodį reikia rašyti ant atskiro lapelio, duoti jo pamatines formas ir visur padėti kirčio ženklus. Taip parašytą žodį pabraukti, paaiškinti jo reikšmę lietuviškai arba kita kuria kalba, parašyti sakinį ar kelius ir apačioj pažymėti vietą, kur tas žodis ar sakinys girdėtas. Žodžių rinkėjas irgi gali pasirašyti savo vardą.

5) Žodžiai ir jų pamatinės formos lapelio viršuj rašomi šių dienų rašomąja tarme, sakinys gali būti parašytas ir vietos tarme.

6) Rašyti žodžius reikia ant tam tikrų redakcijos lapelių, kurių paprašius kiekvienam rinkėjui per paštą nusiunčiam; gyvenantiems Kaune rinkėjams lapelių nesiunčiam, jų prašom pačių užeiti pasiimti į redakciją (Totorių g. Nr. 12).

„Lietuvos aidas", 1932.III.9, Nr. 55; „Lietuvos žinios", 1932. III.10; Nr. 56

Rinkime žodžius per vakacijas

Štai ateina vasaros vakacijos, mokslo jaunuomenė išvažiuoja į sodžius, iš kurių ji daugiausia yra kilusi. Vakacijos jai yra poilsio ir atsigavimo metas, bet labai to poilsio nesutrukdytų, jei kokią valandėlę per dieną skirtų kuriam naudingam dvasios darbui. Šiuo tarpu toks naudingas ir neatidėtinas darbas yra žodžių rinkimas — talkininkavimas lietuvių kalbos žodyno redakcijai. Jau ne kartą spaudoj buvo rašyta, kad daug gyvos kalbos žodžių nykte nyksta, kad jaunoji karta vis labiau ir labiau ima vartoti laikraščių nuskurusią kalbą, kad daug tokiuo būdu mūsų tėvų brangaus turto kasdien žūsta. Vienintelė tuo tarpu priemonė tam turtui nuo pražūties išgelbėti yra jį surinkti ir sudėti į žodyną. Nors to turto jau nemaža surinkta, bet gyvoj kalboj daug dar yra likę: juk kiekvienas kaimas savo žodynu skiriasi kuo-nors nuo kitų, kiekvienas

kampelis gali ką-nors savo duoti. Vadinas, norint viską išrinkti, reiktų turėti talkininkų kiekvienoj apylinkėj. Žodyno redakcija tiek bendradarbių neturi, kad galėtų į kiekvieną apylinkę nusiųsti, bet tą darbą išdalies turėtų atlikti mokslus einanti jaunuomenė, nes dabar mes jos turime visuose Lietuvos kampeliuose. O reikia pasakyti, kad niekam nėra taip lengvai prieinami sodžiaus žmonės, kaip moksleiviams, su kuriais jie mėgsta, palyginti, daugiau ir drąsiau šnekėti. Būdami savo tėvų namuose, važinėdami pas gimines ir susieidami su kaimynais, jie vis girdi gražią nepagadintą kalbą ir gali užrašyti daug retesnių žodžių ir pasakymų.

Kalbant apie mokslo jaunuomenę, negalima praleisti nesišaukus į talką ir jos vadovų, mokytojų, kurių mes dabar turim geroką armiją ir kurie tų pačių vakacijų laiku irgi nemaža gali žodyno reikalui padėti. Mokytojams priderėtų ne tik patiems rinkti žodžius, bet dar būti moksleiviams ir tam tikrais instruktoriais žodžių rinkimo darbe. Čia ypač reikia turėt galvoj lietuvių kalbos mokytojus. Nors žodynas reikalingas visiems, bet jo nebuvimą junta labiausiai lietuvių kalbos mokytojai, todėl pirmiausia jie turėtų sukrusti ir parodyti didesnį atsidėjimą tam dalykui. Žinoma, vasaros poilsio metu ir kiti inteligentai, kiekvienas iš savo srities, galėtų ką duoti žodynui — niekas neturi pamiršti, kad žodyno parašymas yra visos tautos darbas!

Kokius žodžius maždaug rinkti ir kaip juos užrašinėti, bus matyti iš žemiau duodamų žodžių, surinktų iš įvairių Lietuvos vietų. Trumpai sakant, žodžiai turi būti rašomi su s a k i n i a i s, su kirčio ženklais, pažymint vietą, kur jie girdėti. Sakiniai turi būti tikri, nepramanyti, tokie, kokie tikrai vartojami gyvoj kalboj. Žodžius reikia rašyti ant tam tikrų redakcijos lapelių, kurių kiekvienas gali gauti, kas pats užeina į redakciją arba paprašo laiškeliu (Kaunas, Totorių 12). Kuriems kas būtų neaišku, galėtų dar gauti redakcijoj informacijų žodžiu arba rašytų tam tikrų instrukcijų.

Štai tie keletas žodžių[34], kurie tinka ne tik pavyzdžiu, kaip reikia žodžius užrašinėti, bet ir daug kam vartoti savo kalboj, ligi dar žodynas neišėjęs.

Alpùs, -pì, alpų, *silpnas, alpstąs.* Jis negali perrišti žaizdos — labai alpus *(Žilinai, Trakų ap.).*

Añtkaklis, -lio, *vargas, bėda.* Su tuo vaiku aš tik añtkaklį sau užsitraukiau. Tie tavo pinigai man tik antkaklis, nieko gero *(Skirsnemunė).*

Añdas, -do, *suirutė, netvarka.* Tavo motina namuose visuomet ardą padarydavo, dabar atlėkus ir čia padarė *(Survilišk is).*

Aslà, -lõs, *galąstuvas dalgei pagaląsti.* Duok aslą, reikia dalgė susileist *(Daugai).*

Atkarùs,- rì, atkãrų, *atkaklus.* Atkarus vaikas kaip ožys *(Žilinai, Trakų ap.).*

Báltpuodis, -džio, *puodas baltu viduriu, „palivotas".* Kopūstus virk baltpuody, o roputes juodpuody *(Skirsnemunė).*

Bambùs, -bì, *kuris daug šneka, su piktumu.* Močiutė buvo labai bambi *(Didvyžiai).*

Bařbti, bařbsta, bařbo, *augti į pilvą.* Iš gero gyvenimo pradėjo barbti *(Žilinai, Tr. ap.).*

***Bijuõlis, -ė**[35], *baimingas.* Nebūk toks bijuõlis *(Šiauliai).*

Birénti, -na, -no, *lynoti, snaigyti.* Jau tuoj nustos liję, da kiek birėna *(Didvyžiai).*

Degmatìs, -tiẽs, dẽgmatį, *karštis ligoj, uždegimas.* Anas didelę dẽgmatį turi *(Rodunė, Viln. k.).*

Dýgsmas, -mo, *lopas.* Dygsmais dar baluoja ant ganyklų sniegas *(Survilìškis).*

***Durdẽklis, -lio,** *įrankis naginių skylėms pradurti siuvant.* Su durdekliu praduria odą *(Židikai).*

Gaivùs, -ì, gaĩvų, *mitrus.* Dar buvau nematęs tokio gaivaũs bernioko *(Dusmenys).*

***Gaujúotis, -júojasi, -jãvosi,** *rinktis į krūvą (apie vilkus, šunis).* Apie Graudulinę vilkai pradeda gaujuotis *(Žilinai, Tr. a.).*

***Graudulinė, -nės,** *Grabnyčių žvakė, Grabnyčių šventė.* Važiuokim ryt Žilinuosna, tai nors graudulines pašventins kunigas *(Žilinai).*

***Greznótis, -nójasi, -josi,** *puoštis, taisytis.* Ona pradėjo perdaug greznotis *(Dusmenys).*

Ìšdelniai, -nių, *pirštinių odos lopai.* Uždėjau an pirštinių odinius išdelnius *(Rodunė).*

Išliuõbti, -bia, išliuobė, *išvalyti, iššluoti.* Ar jau išliuobei pirkią? *(Daugai).*

Išvyzdėti, -vỹzdi, -dėjo, *ieškoti.* Išvyzdėjau visus daiktelius ir neradau *(Rodunė).*

Įdařbti, -bsta, -bo, *įsitraukti į darbą.* Šiandien prieš pietus kad įdarbau, tai nepamačiau nei kaip pietai atėjo *(Klovainiai).*

***Įglìžti, įglĮšta, įgližo,** *labai patikti, pamilti.* Įgližo Ona Jono širdin *(Onuškis)*

Įmergėti, įmergėja, -gėjo, *subręsti.* Jau ir Ona įmergėjo, jau eina į vakaruškas su jaunimu *(Žilinai, Tr. a.).*

Įveĩkti, -kia, Įveikė, *įvarginti, nualsinti.* Arklius įveikiau, kol rugius užsėjau. Arkliai įveikti, negaliu šiandien važiuoti *(Skirsnemunė).*

Jotis, -čio, *raitelis.* Kažkoks jotis įjojo į mūsų kiemą *(Dotnuvos v., Vaidotonių sod.).*

Junkinẽ, -nės, júnkinę, *mylimoji.* Ar susipykai su savo junkine, kad nešneki su ja *(Onuškis).*

Kiaũšpirkis, -kio, *kiaušinių pirklys.* Surink visus kiaušinius, atvažiuoja kiaušpirkis *(Akmenė).*

Kirdaĩlis, -lio, *senas, suplyšęs drabužis.* Ji nenori tokiuo kirdailiù vilktis *(Kiaukliai).*

***Kiřptis, -čio,** *ant kaktos užgulęs, lygiai nukirptas plaukų pluoštelis (ir plaukas).* Žiūrėkit, kokia graži mergytė su kirpčiais *(Panemunis, Rok. a.).*

Kỹkti, kỹksta, kỹko, *vargti, darbuotis.* Pas mus nieko gero, taip kỹkstam ir gana. Argi vis reiks kykti — niekad geriau nebus? *(Skirsnemunė).*

Klaũpčias, *g. pl.* **klaũpčių,** *atsiklaupęs.* Einam imčių, tu stačias, o aš klaupčias *(Survilišk is).*

Kriaukšliùkas, -ko, *sudžiūvęs pyragaitis.* Imkit kriaukšliukų, tai ir vanduo gersis *(Didvyžiai).*

Krijis, -jo, *lovos dugnas iš keturių lentelių padarytas ir virvelėmis išpintas.* Ant krijo laikosi šienikas lovoj *(Žem.).*

Kruštùvas, -vo, *krušėklis, įrankis bulbėms krušti.* Krušk bulbes su kruštuvu *(Židikai).*

Laistìklis, -lio, *indas daigams laistyti.* Su laistikliu laisto *(Židikai).*

Laknà, -nõs, *purvynė visai praskydus.* Duos kas jam tokioj laknoj arklį tabalinėti *(Survilišk is).*

Langãtiesė, -ės, *užlaida.* Gražiai išmazgok šventėms langatieses *(Žilinai).*

Laužìnti, -na, -no, *saikinti, versti pasisakyti ką padarius, pavogus.* Jį dar mirštantį laužino, kame pinigai, o jis nesakė ir nesakė, ir numirė nesakęs. Nėra manęs ko laužinti: jei aš būčiau paėmęs, aš pasisakyčiau *(Kartena).*

***Laužtùvai, -vų.** Smarkiam arkliui uždeda ant nosies laužtuvus, kad nešokinėtų *(Židikai).*

Léngti, léngsta, léngo, *sirgti ir nuolat pamažu eiti silpnyn.* Pradėjo léngti mano vyriausias sūnus *(Žilinai, Tr. a.).*

Likinỹs, likinio, *atlikęs, nebenešiojamas drabužis.* Gal drabužių kokių turit, išaugų ar likinių? *(Survilišk is).*

Maišẽklis, -lio, *maišymo įrankis.* Maišyk jovalą su maišekliu *(Židikai).*

Matúotinis, -nio, *„trūbica" (tam tikras tinklas žuvims gaudyti).* Kad teip užstačius tam užtaky matuotinį, tai sugautum žuvies *(Survilišk is).*

Mẽkas, -ko. Jisai buvo truputį mekas *(Žalioji, Vilkav. ap.).*

Naikà, -kõs, -naĩką, *naikinimas, nykimas.* Kad užpuola javus kokia naika, tai nieko nelieka. Ar neužpuls tave kokia naika *(Skirsn.).*

Nárplė, -ės, *kilpa iš vielos paspendžiama kiškiams.* Neapsižiūrėjai, kiškeli, štai jau tau nárplė ant kaklo *(Klovainiai).*

Nártinti, -na, -no, *pykinti, erzinti (veiksmu).* Ir nartina kaip šunį. Ko tu kumelę nartini, ji ir taip pasiutusi, tik veizėk, kad ji nenutvertų tau už sprando *(Gargždai).*

Nértinis, -nio, *nerti marškiniai.* Su nértiniu šilčiau *(Viekšniai).*

Núolyda, -dos, *išsikišimas iš trobos priešakio (kalvės, klėties, tvarto) (Kartena).*

Nuošalùs, -lì, *kas nemėgsta susiėjimų.* Mūs kunigas labai nuošalus žmogus *(Didvyžiai).*

Pakabùkas, -ko, *qselė, už kurios pakabinamas drabužis.* Pakabukas nutrūko, ir skrandinis nukrito *(Skirsnemunė).*

Papáuška, -os, *ant duonos (ragaišio . . .) plutos iškilusi ir trūkusi pūslelė.* Duona šiaudien papauškomis nuėjo *(Kiaukliai).*

Plaišùs, -šì, plaĩšų, *skalus.* Šitas beržas labai plaišus *(Žilinai, Tr. ap.).*

Pliksnà, -nõs, *plikuma, plynė, kalva.* Ten prasti laukai, vienos pliksnos. Ant tokios pliksnos niekas neauga *(Skirsn.).*

Priebedẽ, -dẽs, *baslys, statomas prie kito, jei jis yra trumpas.* Čia reikia priebedės, nes tas baslys trumpas *(Krekenava).*

Pùsdvasa, -os, *1. sudžiūvėlis, padvėsėlis.* Jis toks pusdvasa, žandikauliai atsikišę. *2. pusbadžiu.* Jis ten gyvena pusdvasa, menkai valgęs *(Skirsnem.).*

Rietėti, riẽti, rietẽjo, *būti susirietusiam.* Parvažiuodama rietėjau užpakaly, kad jau nutirpo kojos *(Surviliškis).*

Romà, -mõs, rõmą, *taika, sutikimas, sandora.* Terp tų kaimynų nėra romõs, jie vis barasi *(Dusmenys).*

Sálkanas, -a, *truputį saldus.* Sako, kad arkliena esanti sálkana *(Akmenė).*

Segùtė, -ės, *trumpas moteriškas apsivilkimas.* Daviau Ickienei pasiūti segutę *(Asava).*

Smegčià, *adv. tiesiog žemyn, ant galvos.* Jis smegčia ant galvos nukrito nuo stogo *(Skirsnemunė).*

Sprę́sti, sprę́ndžia, -dė, *eiti dideliais žingsniais, žingsniuoti.* Kas ten taip smarkiai sprendžia. Kad sprendžiau, tai sprendžiau *(Skirsn.).*

Springulỹs, spriñgulio, *užspringimas.* Kone springulį gavau tą kąsnį prariję́s *(Skirsn.).*

Sudrùs, -rì, *puikus, gražus.* Jonas nori įsitaisyti sudrų ūkį *(Dusmenys).*

Sukùtis, -čio, *prie durų pritaisytas skridinėlis, su kuriuo užsklendžia duris.* Iš durų iškrito sukutis *(Skirsn.).*

Svilẽsiai, -sių, *nusvilę daiktai.* Po gaisro tik vieni svilėsiai beliko *(Pikeliai).*

Šadrùs, -rì, *gyvas, veiklus, judrus.* Ji tokia šadri motriška buvo, karo laikais viena pati tokiame gyvenime gaspadoravo *(Kaitena).*

Šatrijà, -jõs, šãtriją, *labai gyva moteriškė, triukšmadarė (ne taip bloga prasme).* Ji, kaip kokia šatrija, kad eina, niekuomet žmoniškai durų neuždaro — kad duos, net langai nusibarbia. Ta šatrija, turi jau būt, į sodą išlėkė *(Veiviržėnai).*

Takúoti, -kúoja, -kãvo, *vaikščioti, bėgioti šen ir ten.* Nusibodo jau man takuoti šen ir ten, kojas skauda *(Skirsn.).*

Tvermẽ, -ẽs, tveřmę, *tvirtumas.* Graži gryčia pažiūrėt, ale tvermės neturi *(Surviliškis).*

Užspírdyti, -do, -dė, *užstumti duris iš vidaus.* Ar užspirdei duris, dar gali vakare kas įeiti *(Daugai).*

Ùžvarčiai, -čių, *batų pynelės.* Nupirk miestely man naujus užvarčius, seni jau nutrūko *(Salos).*

Vaišnorus, -rì, *vaišingas.* Aš buvau pas savo dėdę, o jis toks yra vaišnorus, kad sunku ir apsakyti *(Klovainiai).*

Važiuõlė, -lės. Su ta savo važiuole čia neišvažiuosi (atsakė moterėlė žiūrėdama į automobilį) *(Šatės).*

Velkẽ, -ẽs, veĩkę, *žagrės kablys, ant kurio užkabinamas branktas.* Paimk už velkės ir vilk *(Skirsn.).*

Vienvéidis, -dė, *panašus.* Jie su broliu tokie vienveidžiai, kad dažnas juos sumaišo *(Survilišk is).*

Vymà, -õs, vỹmą, *vėmimas.* Smarvė sukelia vymą *(Akmenė).*

Žlejótis, -jójasi, -jójosi, *išsilieti (pavasarį).* Jau pradeda žlejotis Nemunas *(Žilinai).*

Žvalgiaĩ, *atsargiai, apsižvalgant.* Eik žvalgiai, kad nieko nesutiktum *(Žilinai, Tr. a.).*

Jei pasirodytų šitų žodžių kirčiavime ar aiškinime kokių netikslumų, prašyčiau gerb. skaitytojų atsiųsti žodyno redakcijai savo pastebėjimus.

„Naujoji romuva", 1932, Nr. 25.

Tautos turtas neturi nykti!

Jau baigiasi antri metai, kaip dirba tam tikra švietimo ministerijos sudaryta lietuvių kalbos žodyno redakcija. Ši redakcija, varydama toliau K. Būgos pradėtą darbą, renka žodžius iš tų žodynų ir raštų, kuriuos jis paliko neišrinkęs, ir iš gyvos kalbos. Rinkimas žodžių iš raštų beveik jau baigiamas — beliko išrinkti Bretkūno Biblijos keturi tomai (keturi tomai jau išrinkti). Bet su rinkimu žodžių iš gyvos kalbos, iš didžiausio ir svarbiausio žodyno šaltinio, tuo tarpu apie galą toli gražu dar negalima kalbėti. Kiekviena apylinkė turi tiek daug žodžių visokiems reikalams ir tų apylinkių tiek daug, jog viską surinkti per trumpą laiką ir dar su nedideliu skaičium rinkėjų yra negalimas daiktas. Nors šiuo tarpu žodyno redakcija surenka iš gyvos kalbos maždaug po 5000 žodžių lapelių kas mėnuo, bet palyginti su tuo skaičium, kurį galėtų gauti, jei rinkėjų būtų kiekvienam kampely, yra tikrai mažmožis. Žinoma, ir palengva renkant, galima būtų daug pririnkti, tik visa bėda, kad to rinkimo negalima labai ilgai užtraukti: gyvos kalbos senesni žodžiai ir pasakymai nuolat nyksta, reikia tuojau gelbėti, ką tėvai per ilgus amžius išsaugoję mums paliko. Nauja karta, perėjusi per mūsų dabartinę mokyklą, daugiausia pradeda vartoti raštų kalbą, dažnai nežodingą ir svetimų įtakų apgadintą. Jei dabar, kol dar metas, nesurinksim gyvos kalbos retesnių žodžių, tai jie palengva išeis iš žmonių apyvartos, vadinas, žus toks brangus mūsų tautos turtas. Vėlesnės kartos, ir labai norėdamos, neberas jų ir nebegalės surašyti. Tą darbą turim būtinai atlikti mes, šių dienų žmonės, tik jį gali padaryti ne vienas kas ir ne keli žmonės, bet visi — visi, kas tik moka rašyti. Geriausiai gali kurios nors apylinkės žodžius užrašyti tas, kas joje gimęs arba ilgai ten gyvenęs.

Šiais laikais, rodos, niekur nerastum Lietuvoj užkampio, kad nebūtų pamokyto arba einančio mokslus žmogaus. Tad visi į darbą, turi sukrusti visa tauta, niekas negali atsisakyti nuo tos šventos priedermės! [...]

„Bangos", 1932, Nr. 46

Studentai geriausi žodžių rinkėjai

Jau ne vieną kartą man teko spaudoj iškelti, kad žodyno rašymas yra visos tautos darbas. Buvo kviečiami į talką visi žmonės, kurie kiek nusimano apie žodyno veiklą, kurie gali mokėti rašyti žodžius. Žinoma, daug kas atsiliepė ir talkininkauja tam darbui. Bet iš visų talkininkų turėtų būti geriausi žodyno bendradarbiai studentai. Jie yra baigę lietuviškas gimnazijas, vadinas, turi gerokai nusimanyti apie pačią lietuvių kalbą, apie jos gramatiką ir, tarp ko kito, apie kirčiuojamų skiemenų priegaides, todėl galima laukti, kad jie gali tikrai mokėti užrašinėti žodžius taip, kaip reikalauja žodyno redakcija. Ypač daug apsukrumo tame darbe gali parodyti tie studentai, kurie universitete studijuoja kalbas. Iš kitos pusės, studentai nuolat susiduria su tėvų namais, vadinas, su gyvos kalbos šaltiniu, gali visados matyti skirtumus tarp tos kalbos, kurią girdi mieste, savo mokslo įstaigose ir raštuose, ir tos, kurią vartoja gimtoji apylinkė. Lygindami tas dvi kalbas lengvai gali suprasti, kas tinka žodynui rašyti, kas ne.

O į ką, užrašinėjant žodžius, reikėtų labiausiai kreipti akis, kokie žodžiai pageidaujami žodynui? Pirmiausia reikia rinkti tuos žodžius, kuriuos tevartoja senesni žmonės ir kurių raštų kalboje nematyti arba beveik nematyti. Suprantamas daiktas, čia rinktini ir paprasti žodžiai, tik su skirtingesne reikšme. Tokius žodžius reikia rinkti neatidėliojant, reikia juos gelbėti nuo pražūties nieko nelaukiant, nes kai išmirs senesnės kartos žmonės, tai žus ir tas didis mūsų tautos turtas, išsaugotas senelių per ilgus amžius. Dabar auganti jaunesnė karta, einanti mokslus įvairiose mūsų mokyklose ir artimai gyvenanti su spauda, vartoja jau beveik tiktai raštų kalbą, dažnai netaisyklingą ir nežodingą. Iš tos kartos žodynui nedaug arba nieko nebepeši. Žodynui gali duoti tik vyresnės kartos žmonės, todėl reikia dabar, kol dar metas, visiems sukrusti į darbą ir surašyti viską, kas ligšiol išliko nuo senų laikų. Prie to patriotiško darbo prisidėti yra kiekvieno susipratusio lietuvio šventa priedermė, bet pirmų pirmiausia — studento, kuriam tas darbas yra lengviausia atlikti.

Reikia rūpintis greičiausiai rinkti žodžius ir dėl kitos priežasties — ne tik dėl jų nykimo šiais laikais. Juk mes neturim savo kalbos pilno arba pilnoko žodyno. O kiekvienas inteligentas žmogus, — ar jis bus mokytojas, ar kunigas, ar juristas, ar kitas kurios profesijos atstovas, — kuris tik mėgina dirbti kokį plunksnos dar-

bą, tuojau pasijunta, kaip sunku apsieiti be tokio žodyno. Tiesą sakant, jis reikalingas ne vieniems plunksnos darbininkams: jis labai praverčia prie kiekvieno inteligentiško darbo. Dabartiniams studentams irgi yra arba bus kada nors vėliau reikalingas tas žodynas, nors tuo tarpu to jie gal labai nejaučia. Jei jie dabar karštai prie to darbo prisidės, tai paskui turės nemažą malonumą galėdami ne tiktai naudotis savo darbo vaisiais, bet pasidžiaugti ir tuo, kad savo laiku atliko tai, ką iš jų daryti reikalavo tėvynė.

Kuriems neteko progos kitu keliu susipažinti, čia trumpai paaiškinsiu, kaip reikia rinkti ir užrašinėti žodžius.

Reikia rinkti kiek retesnius žodžius, jie gali būti, kaip jau minėta, ir paprasčiausi, tik turėti daugiau ar mažiau kitokią reikšmę negu raštų kalboj. Ypač svarbu gauti daugiau abstraktinių žodžių. [...]

„Lietuvos studentas", 1932.XII.1, Nr. 16

Apgailėtinas nesusipratimas. Dar permažai renkame žodžių

Šių metų „Ryto" N. 268 p. Katkus[36] kaltina Lietuvių kalbos žodyno redakciją dėl dviejų dalykų: 1) redakcija davusi permenką atlyginimą už žodžius ir 2) grąžinus atgal jo siųstus žodžius be pašto ženklo. Dėl tų abiejų kaltinimų reikalingas būtų trumpas paaiškinimas ne tik pačiam p. Katkui, kiek apskritai visuomenei, kviečiamai žodynui bendradarbiauti.

Dėl atlyginimo p. M. Katkus rašo: „Surinkau kelis šimtus žodžių ir vieną šimtą nusiunčiau. Tiko 47 žodžiai. Kai atsiskaitėme su užmokesčiu, pamačiau, kad už pinigus dirbti neverta ir tolimesnius šimtus siųsti susilaikiau". Už tuos žodžius, kurie tinka, redakcija moka po 20 centų. Už savo 47 žodžius po tiek gavo ir p. Katkus. Tik bėda, kad ne visi žodžiai tiko. Tuo nereikia stebėtis. Juk žodyno redakcija turi visus Būgos, Juškos, Jablonskio ir daugybės kitų mažesnių rinkėjų žodžius, turi nurašiusi žodžius iš visų lietuviškų, mums žinomų žodynų. Todėl negalima laukti, kad visi tiktų žodžiai, kuriuos kas atsiunčia. Galėtų taip būti, jei kiekviena parapija turėtų savo atskirą žodyną. Tiesa, kiekvienas kampelis turi platesnei visuomenei nežinomų žodžių, kurių ypač ieško redakcija, bet ne daugiausia. Iš kitos pusės, redakcijai reikalingi žodžiai su šaknimis ir su kirčio ženklais. Todėl labai gerai, jei pusė arba maždaug pusė atsiųstų žodžių tinka. P. Katkaus tiko beveik pusė, vadinas, jis turėtų save laikyti geru rinkėju. Jis gavo už nedaug žodžių nedidelį atlyginimą, kuo čia kalta redakcija? Kitų iš šimto tik keli žodžiai pasirodo geri, bet niekas dėl to laikraščiuose nesiskundžia. Kartais rinkėjas pats pasisako būsiąs patenkintas, jei iš jo atsiųstų žodžių tiksiąs koks vienas kitas. Apskritai iš žodžių rinkimo sunku laukti didelio pelno, tos rūšies darbas yra kiekvieno susipratusio lietuvio priedermė. Žodyno rašymas nėra biznio reikalas, jo leidimas labai nuostolingas darbas. Jei norim turėti žo-

dyną, turim visi kibti į darbą, niekas svetimas atėjęs už mus to darbo nepadarys. Jei būtų žiūrėję, verta ar neverta „dirbti už pinigus", be abejo, nebūtų rinkę žodžių nei Juška, nei Būga, nei Jablonskis, nei kiti. Jei redakcija mokėtų už kiekvieną atsiųstą žodį nežiūrėdama, ar jis gali žodynui praversti ar ne, juk begalo brangiai atsieitų žodynas. Tada kiti surašytų betkaip viską, kas tik jiems ateina į galvą — ir mokėk! Jei imtų redakcija mokėti už netinkamus žodžius (barbarizmus, neteisingai užrašytus ir t. t.), tai tikrai vertėtų labiau ją kaltinti, negu dabar.

Dėl grąžintų žodžių p. Katkus rašo: „Surašiau visus žodžius ant vieno lakšto, manydamas, kad dovanotam arkliui nežiūrės į dantis. Sudariau minkštą pakiečiuką ir be markės atidaviau į paštą. Mano darbas, jūsų tebūnie markės. Po savaitės sugrįžta pakelis... Pasirodė, kad nei dėl užmokesčio, nei be užmokesčio — dėl idėjos L. K. Žodyne bendradarbiauti negalima". Kas gi čia kaltas? Viena, redakcija nieko negalėjo žinoti, kokiomis sąlygomis siunčiamas tas „pakečiukas", kuris buvo uždarytas. Antra, svarbiausia, kas gi tie, „jūs", kurie turi duoti markes kitų siuntiniams? Žodyno redakcija yra Švietimo Ministerijos įstaiga, savo sąmatoj neturi nė cento tos rūšies išlaidoms. Reikalauti iš tarnautojų, kad jie mokėtų už visų siunčiamus be markių siuntinius, irgi nėra pamato — tai savaime suprantamas dalykas. Visur ir visiems yra žinoma tvarka, kad siuntinį apmoka visados tas, kas jį siunčia. Sakysim, p. Katkus siųsdamas laikraščiui savo pasiskundimą, reikia tikėtis, irgi apmokėjo pašto ženklus. Juk už tuos pačius pinigus būtų galėjęs atsiųsti savo žodžius ir redakcijai. Daugumas rinkėjų siunčia neuždarę, tada visas siuntimas atseina nuo 5 iki 15 centų. Argi dėl tų kelių centų verta rašinėti į laikraščius? Čia tėra vienas tuščias nesusipratimas. Man rodos, p. Katkus geriausiai padarytų, kad, jei pats laiko tam darbui neturi, pasikviestų kokį sumanesnį savo apylinkės studentą ar vyresnių klasių mokinį, sugebantį padėti kirčio ženklus, kartu surašytų kaip reikiant ir atsiųstų redakcijai. Pagaliau galima kam duoti vežte atvežti — iš visur juk dabar žmonės nuolat važinėja į Kauną. Tada nereikėtų taip garsiai ir be reikalo dejuoti, kad žodynui negali bendradarbiauti nei už pinigus, nei dėl idėjos.

„Rytas", 1932.XII.21, Nr. 273

1933

Daugiau žodyno rinkėjų!

[...] po karo [...] tuojau buvo suprastas didesnio lietuvių kalbos žodyno reikalingumas. Visi žinojo, kad didžiausias žodyno rinkėjas buvo Būga. Tik pagrįžusį 1920 metais iš Rusijos visuo-

menė ir valdžia ėmė jį raginti greičiausiai leisti žodyną, nors tuo metu nebuvo baigtas ne tik jo redagavimas, bet ir rinkimas. Bet Būga 1923 metų pabaigoj išleido pirmą savo žodyno sąsiuvinį. Jog darbas buvo varomas perdaug skubinantis, rodo ir tas faktas, kad, leidžiant pirmą sąsiuvinį, dar nebuvo sudėti paraidžiui visi raidės A lapeliai; kitos raidės dar mažiau sutvarkytos. Apie savo darbo skubotumą pats autorius rašo pirmo sąsiuvinio pusl. VI: „Žodynas senai man rūpi, bet jo spausdinti dabar vis dar nemaniau, tardamos esant jį ir nepilną ir netobulą. Kad aš žodyną sutikau išleisti pasaulio šviesõn tokį, kokis jis šiandie yra, tai čia kalta mūsų visuomenė ir valdžia, ypač paskutinė, kuri senai mane nenustoja raginusi per švietimo ministerį greičiau pradėti spaudimo darbą".

Apie tą neprisirengimą spausdinti toliau tam pačiam puslapy rašo:

„Žodyno sandaras nėra labai turtingas, nes jį sudaro ne tiktai ne visi lietuvių kalbos žodžiai, kuriuos šiandie vartoja šnekamoji ir rašomoji kalba, bet net ir tie nevisi, kurie iki šiai dienai yra patekę mūsų rãštuosna. Šiam mano žodynui pritinkamesnis būtų ne žodyno, bet ž o d y n o m e d ž i a g o s vardas. Mano žodynas nėra net sistėmingai darytas, nes visa jo mėdžiaga rinkta príešokiais, atsitiktinai. Nemanydamas tuojau spausdinti surinktosios medžiagos, nebuvau net pasidirbęs žodynui plano. Visas darbas — atsitiktinis, o todėl — ir turįs daug spragų ir trūkumų".

Dėl to skubotumo Būgos žodžiai išspausdintuose sąsiuviniuose buvo aiškinami keliomis kalbomis — kas nėra labai paprastas žodynui dalykas. Apie tai jis rašo VII puslapy: „Žodžių aiškinamoji kalba mano žodyne nėra viena. Čia skaitytojas ras vieną žodį paaiškintą lietuviškai, kitą — vokiškai, trečią — rusiškai arba lenkiškai, ketvirtą — lotyniškai arba dar kitaip kaip. Kalbos mišinio („Babelio") išvengti aš negalėjau del laiko stokos. Kiaurai išvesti per visą žodyną vieną-kurią kalbą, žinoma, būtų buvę galima ir net geistina, bet tiktai — bėda su tuo, kad šis darbas reikalingas yra daug laiko. Taigi, norėdamas paskubinti žodyno rašymą ir spaudimą turėjau palikti žodžiams paaiškinti tą kalbą, kurią radau šaltiniuose".

Būga buvo užsimojęs išleisti labai platų žodyną. Kaip matyti iš pasirodžiusių jo dviejų sąsiuvinių, jame turėjo rasti vietos ir smulkiausi vietovardžiai, pavardės, net barbarizmai. Kartu vietomis buvo duodama žodžių istorija ir jų etimologija.

Būgos ankstyva ir netikėta mirtis nutraukė jo pradėtą didelį darbą. Po jo mirties žodynas išgulėjo nejudintas šešerius metus. Tik 1930 metų pabaigoj šios valdžios buvo sudaryta prie Švietimo Ministerijos tam tikra redakcija jo žodynui leisti. Ministerijos, žodyno leidėjo, buvo išreikštas pageidavimas duoti visuomenei labiau tokį žodyną, kuris tiktų pirmiausia praktikos reikalams. Todėl toks Būgos plačiai užsibrėžtas leidimo planas pasirodė sunkiai įvykdomas darbas. Norint žodyną pritaikyti platesnei visuo-

menei, pasirodė nebereikalingas daiktas dėti į jį žodžių etimologijas, smulkius vietų vardus, žmonių pavardes ir, žinoma, visus barbarizmus, kurie kada tik pakliuvo į mūsų kalbą. Žodyno skaitytojui svarbu tėra žinoti tikslią žodžio reikšmę ir jo vartojimą sakiny. Norint tą tikslą pasiekti, reikia žiūrėti, kad žodis būtų duodamas ne plikas su vienu paaiškinimu, bet s u s a k i n i a i s, nes iš sakinių geriausiai iškyla jo reikšmė. Vadinasi, dabar redaguojamas žodynas turės būti s a k i n i ų ž o d y n a s. Sakiniai bus imami iš gyvos kalbos ir raštų (senesnių ir naujesnių autorių), bet didžiausią jo vertę sudarys gyvos kalbos sakinių gausumas. Suprantamas daiktas, antraštiniai (pamatiniai) žodžiai bus sukirčiuoti. Aiškinimai bus duodami tik lietuvių kalba, kaip paprastai esti tos rūšies kitų tautų žodynuose.

Štai, trumpai sakant, koks yra projektuojamas dabar išleisti lietuvių kalbos žodynas. Kaip čia pabrėžta, svarbiausias jam dalykas sakiniai — gyvos kalbos sakiniai. Todėl redakcija pamačiusi, kad Būgos paliktus žodžius reikėtų papildyti gausesne frazeologija, tuoj darbo pradžioj kreipėsi per spaudą į visuomenę kviesdama visus, kas tik moka, prisidėti prie tos frazeologijos pagausinimo — rinkti žodžius tik su sakiniais. Per dvejetą metų palengva susirado rinkėjų iš daugelio vietų, padaugėjo frazeologijos, kartu prisirinko ir naujų žodžių, bet liko dar daug vietų, iš kur ligšiol nieko negauta. Tai labai didelis nuostolis žodynui, nes kiekvienas kampelis, kiekvieni atskiri namai turi savo ypatingų žodžių, kartais labai svarbių ir reikalingų.

Rinkimo darbą turi atlikti savo apylinkės žmonės. Žodyno redakcija neturi tiek darbininkų, kad galėtų visur pasiekti, bet jei ir būtų jų, tai daug nelaimėtų, nes kiti žodžiai vartojami labai retai, kartais koks žodis pasakomas gal tik kartą per metus, todėl kas svetimas, trumpai būdamas, jo paprastai išgirsti negali. Geriausi rinkėjai yra visados vietos žmonės.

Iš to, kas pasakyta, aišku, kad žodyno rašymas nėra vieno žmogaus darbas. Jis yra sudėtinis, bet toks sudėtinis, kurį gali atlikti ne keletas žmonių, ne tam tikra bendrovė, bet plačiausia talka, kurioj turi dalyvauti žmonės iš visų Lietuvos užkampių. Kitaip tariant, ž o d y n o s u d a r y m a s y r a v i s o s t a u t o s d a r b a s. Tik didžiausia armija rinkėjų gali daug laimėti. Kur jų tiek rasi? Dabar žmonių jau yra, tik reikia norėti ir turėti daugiau paslankumo. Turim didelį skaičių kunigų, dar didesnį — mokytojų, studentų, mokinių, paskui — daktarų, teisėjų, advokatų, agronomų, miškininkų ir daugybes žmonių iš kitų inteligentiškų profesijų. Jų dabar niekur netrūksta Lietuvoj. Žodį užrašyti gali tik pamokytas žmogus, tik toks, kas yra vartęs žodyną. Kiekviena profesija gali duoti vis kitoniškų žodžių, savo srities žodžių, nuo to žodynas taptų įvairesnis ir pilnesnis. O norinčiam rinkti progų niekados netrūksta — nes visi dar arti gyvenam su sodžium, su didžiausiu gyvos kalbos šaltiniu. Išgirsti įdomių žodžių ar pasakymų galima ne tik kaime, bet ir klebonijoj, kur nuolat lankosi sodiečiai,

mokykloj, teisme, valsčiuj, aptiekoj, pas daktarą ir t. t. Visose tose vietose turi būti renkami žodžiai. To neturėtų pamiršti nei vienas mokytas žmogus, nes kiekvieno priedermė duoti ką žodynui! Jei norim turėti žodyną, turim visi prie jo rašymo prisidėti!

Didžiausias žodyno šaltinis — gyvoji mūsų kalba — nėra amžinas: retesnius žodžius ligšiol išlaikė senesni sodžiaus žmonės, kurie maža turėjo reikalo su knyga, bet jiems išmirus išnyks kartu ir jų žodžiai. Jaunesnės kartos žmonės jų nebevartoja, jie daugiausia verčiasi apskurdusiu žodynu, parsineštu iš jų lankytų mokyklų ir pasisavintu iš jų skaitomų šių dienų raštų. Vadinas, žodžių rinkimo negalima atidėlioti, reikia smarkiausiai sukrusti ir surinkti viską, kas ligšiol išliko brangaus iš senos mūsų kalbos.

Kokie žodžiai pageidaujami ir kaip juos užrašinėti, buvo laikraščiuose daug kartų rašyta. Kas norėtų, galėtų rasti smulkesnių nurodymų žodyno redakcijos išleistam lapely „Paaiškinimas žodžių rinkėjams", kuris paprašius kiekvienam duodamas arba siunčiamas. Redakcijos adresas: Kaunas, Aleksotas, Maironio namai.

„Vairas", 1933, Nr. 2

Seimo ir žodyno rinkimai

Turėjom keletą kartų seimo rinkimus, ir visi žinom, koks tada pakildavo visam krašte baisus sujudimas. Kiek tada būdavo prikalbėta ir prirašyta, kiek prisiginčyta ir prisibarta, kiek gaiščio ir išlaidų pridaryta! O jei dabar savęs paklaustumėm, kokia iš to didelio triukšmo paliko mums šiandien nauda, tai, šaltai apsvarstę, vargiai galėtumėm ką gero pasakyti. Gal dar mažiau naudos turės iš to vėlesnės kartos. Tik viena viltis sulaukti geresnio gyvenimo iš vykusių rinkimų mus šiaip išjudindavo, jog mes užsimušdami gyrėm savo sąrašus ir bėgdavom už juos balsuoti. Jeigu viena netikra ir apgaulinga viltis sujudindavo visus žmones, tai kodėl mes negalėtumėm sujusti dėl tokio reikalo, kuris tikrai mūsų tautą keltų ir būtų didžiai naudingas ne tik tiems, kurie dabar gyvena, bet ir tolimesnėms kartoms? Toks šiandien aiškus reikalas yra lietuvių kalbos žodynas, kurio mes neturim. Be jo tauta negali gyventi. Jam parašyti svarbiausias šaltinis yra gyvoji mūsų kalba — daugiausia mūsų sodiečių kalba. Gyvos kalbos žodžius gali surinkti sujudus tik visa tauta, ne vienas kuris ar keli žmonės, nes ypatingų ir žodynui svarbių žodžių turi kiekvienas atskiras kaimelis, net kiekvieni atskiri namai. Reikia rinkti greitai, neatidėliojant, nes žodynas mums tuojau reikalingas, reikia greičiausiai išleisti, o antra, gyvos kalbos šaltinis ne amžinas: išmirus senesniems žmonėms su jais žus daug brangaus kalbos turto. Apie tai buvo daug kartų šitam laikrašty rašyta, to nebėra reikalo kartoti.

Reikia labai pasigailėti, kad žodyno rinkimams mes visai nerodom tokio sujudimo, koks turėtų būti žinant to reikalo svarbumą.

Daug žmonių, kurie apie tą darbą nusimano ir tiksliai gali padėti, ligšiol dar neatsiliepė, nors praėjo jau dvejetas metų nuo talkos šaukimo pradžios. Kiekvienas kampelis galėtų savo ypatingais žodžiais praturtinti žodyną, bet daug vietų dar nieko nedavė, nors žmonių, sugebančių rinkti žodžius, šiandien niekur Lietuvoj netrūksta. Jei norim atlikti kokį rimtesnį žygį, turim parodyti didesnį paslankumą. Tad visi į darbą!

Laikraščiuose jau ne kartą buvo rašyta, kokie žodžiai redakcijai pageidaujami ir kaip juos užrašinėti. Kas norėtų, tuos nurodymus galėtų rasti žodyno redakcijos išleistam spaudinėly — „Paaiškinimas žodžių rinkėjams", kuris paprašius kiekvienam duodamas arba siunčiamas. Redakcijos adresas: Kaunas, Aleksotas, Maironio namai.

Norėdami parodyti, kokių turtų turi mūsų gyvoji kalba, duodame čia sąrašą žodžių, gautų redakcijos iš įvairių Lietuvos vietų. Kiti žodžiai gal pasirodys tokie reikalingi, kad mes juos nieko netrukdomi imsim vartoti. Būtų geistina, kad skaitytojai praneštų redakcijai pastebėtus netikslumus reikšmės ar žodžių kirčiavimo atžvilgiu. [. . .]

„Lietuvos aidas", 1933.III.27, Nr. 70; III.28, Nr. 71; IV. 5, Nr. 78

Dėlko kiti nerenka žodžių

Daug kas, prašomas rinkti žodžius lietuvių kalbos žodynui, atsako: „Man rodos, kad tuos žodžius, kuriuos galėčiau užrašyti, jau turite, todėl bijau rinkti, juos tikrindama redakcija tik gaiščio turėtų, naudos jokios nebūtų". Tokia baimė neturi didelio pamato. Kas mano, kad jo žodžiai turi būti jau žinomi, gali dažnai apsirikti. Tūlam rodosi, kad jo apylinkės žodžiai visur pažįstami, bet taip toli gražu nėra: kiekviena apylinkė, net kiekvieni atskiri namai turi kitur visai arba beveik visai nežinomų žodžių. Iš kitos pusės, žodžio reikšmė nėra visur griežtai vienoda, vietomis skiriasi mažiau, vietomis daugiau. Jei tas pats žodis iš daugelio vietų užrašytas, tai jis gauna reikšmės atžvilgiu pilnesnį vaizdą. Kartais, nors nauji užrašymai žodžio reikšmės nepapildo, bent paaiškėja, kaip plačiai jis vartojamas. O kadangi žodžio reikšmei sugaudyti svarbiausias dalykas yra sakinys ir kadangi ne visados redakcija gauna žodžius su vykusiais sakiniais, tai kuo daugiau bus sakinių, tuo lengviau bus išsirinkti tokį, kuris geriausiai nušvies žodžio reikšmę. Vadinas, dažnai redakcijai svarbus ne pats žodis, bet duotas prie jo gyvos kalbos sakinys. Pagaliau, jei kam atsitinka atsiųsti jau žinomų žodžių, tai dėl to nereikia mesti toliau rinkti, nes tuo būdu galima kartais labai svarbų žodį praleisti neužrašius.

Iš to, kas pasakyta, rodos, turėtų būti aišku, kad žodžius rinkti turi visi, kas tik gali juos užrašyti, kad nereikia perdaug rūpintis, ar jie redakcijai žinomi ar nežinomi, ar gali labai tikti ar visai

netikti. Jei siunčiami žodžiai nenaudingi, tai turi nereikalingo gaiščio tik redakcija juos peržiūrėdama, nes kartais iš šimto žodžių tinkamų teranda vos vieną—du, bet redakcija tam ir pastatyta, kad su tokiais darbais gaištų, rinkėjams nėra ko tuo rūpintis. Bet jei iš šimto atsiųstų žodžių atsiranda nors vienas geras, tai ir tada gaištis išsimoka. Juk kas ieško aukso, tas turi daug perkasti žemių, kol randa jo vieną dulkę.

Kviesdamas tuo paaiškinimu visus į žodyno rinkimo talką, duodu čia nedidelį sąrašą retesnių paskutinį laiką gautų žodžių, kurie gali parodyti, kokie žodžiai labiau redakcijai pageidaujami ir kaip juos užrašinėti. Ne visi gaunami žodžiai užrašyti taip tiksliai, kaip pageidauja redakcija, todėl jei kas pastebėtų kokį netikslumą, prašyčiau nepatingėti redakcijai apie tai pranešti.

Redakcija yra išleidusi tam tikrą „Paaiškinimą žodžių rinkėjams", jis daug kam išsiuntinėtas, bet kas dar nėra gavęs ir norėtų gauti, tegu kreipiasi į redakciją šiuo adresu: L i e t u v i ų k a l b o s ž o d y n o r e d a k c i j a, K a u n a s, A l e k s o t a s, M a i r o n i o n a m a i. [...]

„Naujoji romuva", 1933, Nr. 119

Mokyklos ir žodyno rinkimas

Dar prieš Kalėdas buvo lietuvių kalbos žodyno redakcijos išsiuntinėti gimnazijoms, mokytojų seminarijoms ir kitoms panašioms mokykloms tam tikri „Paaiškinimai žodžių rinkėjams" su prašymu, kad prie žodyno rinkimo kaip galima gausiau prisidėtų tų švietimo įstaigų mokytojai ir mokiniai. Tos rūšies mokyklų Lietuvoj dabar gana tiršta, jos per savo mokinius pasiekia tolimiausius mūsų krašto užkampius, todėl, gerai suorganizavusios rinkimo darbą, turėtų surinkti visus ar beveik visus lietuvių kalbos žodžius. Į redakcijos balsą atsiliepė daug mokyklų, bet ne visos ir ne lygiai. Vienos mokyklos, išaiškinusios mokiniams, kokius žodžius rinkti ir kaip juos užrašinėti, mokinių surinktus žodžius dar peržiūri, patikrina kas reikalinga vietoj, netikusius atmeta ir kartu sudėtus siunčia žodyno redakcijai. Paprastai ten renka ir mokytojai, tuo duodami savo mokiniams gerą pavyzdį. Kitos mokyklos mokinius tik paragino rinkti žodžius, bet jų darbo nekontroliuoja, ir mokiniai kiekvienas skyrium ką surašęs atsiunčia. Suprantamas daiktas, kad mokytojų patikrinti žodžiai turi didesnę vertę, negu šiaip vienų mokinių be niekieno kontrolės surinkti. Dalis yra ir tokių mokyklų, iš kur nei mokytojai nei mokiniai ligšiol nieko žodynui nedavė, nors negali sakyti, kad ten ypatingų žodžių nebūtų: kiekvienam kampely jų netrūksta, jei kas su noru ir su nuovoka ima ieškoti.

Vadinas, per mokinius galima daug žodynui laimėti, tik reikia juos mokamai įtraukti į darbą. Bet jei ne visur tai daroma, reikia

spėti, didžiausia priežastis yra ta, kad ne visi jaučia, jog pilnas žodynas yra tikrai sudėtinis darbas — ne vieno ar kelių žmonių, bet visos tautos darbas. Juk žodį užrašyti gali ne tada, kada nori, bet tada, kada pasitaiko tam tikra proga, kada jį kas pavartoja, o kadangi tos progos esti kartais labai retos, tai reikia, kad visur būtų žmonių, turinčių galvoj žodyno reikalą ir sugebančių tuo laiku išgirstą žodį (su sakiniu) užrašyti. Vadinas, žodynui rinkti reikalinga didelė armija žmonių, kurių tarpe nemenką vietą turi užimti mokslus einančioji jaunuomenė. Ta armija turi būti lygiai išsibarsčiusi po visą Lietuvą, be didesnių tuščių tarpų, nes kiekvienas kampelis turi vis kitokių retesnių žodžių, vis naujų reikšmių. Be to, kaip patyrimas parodė, kiekvienas rinkėjas pastebi vis kitokius žodžius, nekalbant apie skirtingų profesijų žmones; galima sakyti, kiekvienas rinkėjas turi tam tikrą rinkimo stilių. Todėl kuo daugiau bus rinkėjų, tuo pilnesnis ir įvairesnis galės būti žodynas. Jei prie jo rinkimo prisidės visi šviesesni tautos nariai, tai jame tikriau atsispindės mūsų kalbos dvasia. Čia turi eiti į talką ne tiktai mokyklos, bet ir kitų mūsų gyvenimo sričių žmonės. Visiems lygiai ir be išimties turi rūpėti mūsų kalbos klestėjimas ir tolimesnis jos likimas, visi turim kaip skruzdelės rinkti ir nešti į vieną krūvą.

Kadangi daug kas interesuojasi redakcijos surinktais žodžiais ir juos ima kartais vartoti, tai čia vėl duodame jų nedidelį sąrašą. Iš to sąrašo bus matyti, kokius maždaug rinkti žodžius ir kaip juos užrašinėti.

Surinktus žodžius reikia siųsti ir visokiais rinkimo reikalais kreiptis šiuo adresu: K a u n a s, A l e k s o t a s, M a i r o n i o n a m a i. T e l. N 39-72. [. . .]

Kas šituose žodžiuose pastebėtų kokių netikslumų, prašytumėm redakcijai nepatingėti pranešti.

„Lietuvos aidas", 1933.VI.14, Nr. 132

Mokytojų vasaros talka žodynui

Ateina mokytojų vasaros vakacijos, ilgesnis poilsio metas, praleidžiamas paprastai kur kaime prie grynesnio laukų oro. Po sunkaus darbo dulkėse mokytojams reikalinga vasarą pailsėti, užmiršti kasdienius savo rūpesčius ir gamtos prieglobsty atnaujinti savo jėgas.

Kiekvienas sunkesnis proto darbas tą poilsį galėtų mažiau ar daugiau trukdyti, daugumai būtų nepakeliama našta. Bet mokytojai turi prieš savo kraštą vieną priedermę, kurios negali užmiršti ir vasaros laiku. Ji tuo nebaisi, kad visai nekenkia poilsiui. Tai bus žodžių rinkimas, apie kurį jau buvo anksčiau rašyta „Tautos mokykloj". Apskritai, apie žodžių rinkimo reikalą mokytojai bus gerai informuoti per visokius laikraščius ir tam tikrus visiems išsiuntinėtus redakcijos pakvietimus. Plačiau apie tai kalbėti nebereikia,

tik gal vertėtų keliais žodžiais dar paaiškinti, kodėl žodžių rinkimas negali būti pamirštas ir vasarą.

Kalbėdami apie žodžių rinkimą turim galvoj rinkimą iš gyvos kalbos — iš didžiausio žodyno šaltinio. Čia žodžių negalima rinkti taip, kaip kitą kurį darbą dirbti. Čia negalima prisiversti ir per dieną pririnkti sau nustatytą žodžių skaičių, kaip kitose srityse galima atlikti per tam tikrą laiką numatytą darbą. Žodžio išgirdimas priklauso nuo progos: pasitaiko proga — žmonės pavartoja žodį, o jei progos nėra, tai jo gali neišgirsti ištisas savaites ar mėnesius. Iš gaunamų žodžių galima pastebėti, kad šventės, metų laikai ir atskiri darbai turi savo žodžių. Juk rinkėjas negali reikalauti pasakyti žodį, kurio jis pats nežino. Žodžių rinkėjams niekados nereikia klausinėti žodžių, užtenka tik atsidėjus klausytis, ir kai kas pasakys kokį sakinį su retesniu žodžiu ar kiek kitoniškesne reikšme, tuojau užrašyti. Vadinas, rinkėjams nieko daugiau nereikia daryti, tik pasinaudoti kiekviena geresne proga. Daugumas mokytojų vasaros poilsio metą praleidžia gimtajam kampely tarp saviškių, kur tų gerų progų galima labai dažnai turėti. Tam nereikia nei gaiščio, nei vargo. Rinkdami žodžius mokytojai vasaros poilsio sau nesugadins, o atlikę tą lengvą priedermę daug patarnaus žodynui. Patirta, kad kiekvienas rinkėjas, nors tos pačios profesijos, vis kitokius pastebi žodžius, todėl labai svarbu, kad rinkėjų skaičius būtų kuo didžiausias. Tada įvairesni bus žodžiai, ir žodynas išeis turtingesnis.

Būtų geistina, kad mokytojai ne tik patys rinktų žodžius, bet ir kitus prie to darbo trauktų. Vasaros metu į kaimus privažiuoja nemaža visokių mokytų žmonių, tegu jie užrašo nors po vieną žodį, ir tai jau pasidarys didelis skaičius. Žinoma, bus tokių, kurie užrašys ir kelius šimtus. Jei norim turėti pilną žodyną, reikia, kad judėtų visi Lietuvos užkampiai, kad nebūtų tuščių vietų, nebūtų kaimo be rinkėjų. Rinktinų žodžių niekur netrūksta, trūksta tik rinkėjų.

Kaip reikia žodžius užrašinėti, irgi daug kur buvo rašyta, bet kas nežinotų, visados galėtų gauti informacijų žodžiu ar raštu žodyno redakcijoj (Kaunas, Aleksotas, Maironio namai).

Daug kas interesuojasi redakcijos surinktais retesniais žodžiais, todėl duodame jų čia trumpą sąrašą. Be ko kito, iš jo bus matyti, kokius maždaug žodžius reikia rinkti ir kaip juos užrašinėti. Jei kas pastebėtų tame sąraše kokių negerumų, prašytumėm nepatingėti redakcijai pranešti. [. . .]

„Tautos mokykla", 1933, Nr. 13—14

Niekados nepamirškite žodyno!

„Gimtosios Kalbos" gegužės mėn. sąsiuvinyje (Nr. 5) buvo kreiptasi lietuvių kalbos žodyno redakcijos į visuomenę kviečiant visus mūsų šviesesnius žmones kaip galima gausiau prisidėti prie

žodžių rinkimo iš gyvos kalbos. Ar daug kas į tą kvietimą atsiliepė, ar daug kas atsiuntė redakcijai bent vieną žodį, gali kiekvienas šių eilučių skaitytojas lengvai suprasti iš to, kaip jis pats atliko savo priedermę. Tegu niekas nemano, kad kiti už jį daugiau atsiuntė. Ligšiol redakcija visai nejaučia, kad būtų atsiradę kiek daugiau naujų rinkėjų, paragintų iš tos vietos. Labai liūdnas dalykas. Bet be platesnio prisidėjimo negali būti gero žodyno. Kai jis kada pasirodys, tuojau atsiras priekaištų, kodėl nėra to, kodėl nėra kito žodžio. Be abejo, daug ten trūks, tik gaila, kad būsimų priekaištų autoriai dabar neturi paslankumo atsiųsti tų pačių žodžių, kurių paskui labai pasiges.

Atsiminkime savo patarlę: „Dėk grūdą prie grūdo — pripilsi aruodą". Galėtumėm ją pritaikyti ir savo reikalui, „Dėk žodį prie žodžio — turėsi žodyną!" Tikrai taip, žodynas yra sudėtinis darbas — visos tautos darbas. Sudėjus iš visur po truputį, susidarytų visas žodynas. Dar reikia pridurti, kad žodžių rinkimas iš gyvos kalbos nėra atidėliotinas darbas, nes su mirštančiais vyresniais žmonėmis kasdien nyksta daugybė žodžių. Toliau ir labai norint nebegalėsime rasti to, kas dar girdima šiandien. Mūsų atidėliojimas ar apskritai nerangumas yra tiesiog nusižengimas prieš savo kalbą. Tas atidėliojimas ypač dar tuo nepateisinamas, kad žodžių rinkimas nereikalauja jokio atskiro gaišČio: tereikia tik užrašyti netikėtai nugirstą kokį retesnį žodį ar gražesnį sakinį — ir viskas. Tegu kiekvienas pamokytas lietuvis užrašo tokiuo būdu keletą žodžių — ir jau užteks materialo dideliam žodynui. Surinktas iš visur, jis bus įvairus ir pilnas. Surinkti keletą žodžių niekam nebus sunki našta — neapsunkins net to, kas jau turi dešimtį kitų darbų. Čia tik vienas reikalingas dalykas: niekados nepamiršti tos mažos, bet svarbios savo tautai priedermės!

Paskutiniu laiku tūlas redakcijos klausia, ar ilgai dar bus priimami žodžiai. Dėl tų paklausimų redakcija turi atsakyti, kad žodžių rinkimas nebus sustabdytas ir žodyną pradėjus spausdinti. Žodžiai, kurie prasidės jau išspausdintomis raidėmis, bus išleisti atskiru priedu arba suvartoti kitam žodyno leidimui. Vadinas, žodžių rinkimas neturės liautis tol, kol gyvoje kalboje galima bus ką rasti. Tik dėl tos priežasties atidėlioti nereikėtų, nes kiekviena diena nepraeina be nuostolių.

Kaip žodžius rašyti ir kokiuos rinkti, rodos, jau perdaug turi būti visiems žinoma — tiek jau spaudoje apie tai prirašyta, ir dar beveik kiekvienam inteligentui nusiųsta tam tikra instrukcija. Dėl didesnio aiškumo žemiau duodama vėl saujelė žodžių, atsiųstų mūsų rinkėjų iš kelių vietų. Kam dar kokių žinių trūktų, galėtų gauti redakcijoje kreipiantis šiuo adresu: Lietuvių kalbos žodyno redakcija, Kaunas, Aleksotas, Maironio namai. [...]

„Gimtoji kalba", 1933, Nr. 8—9

Suslavintos pavardės ir jų keitimas

Paskutiniu laiku spauda pradėjo daugiau rašyti apie suslavintų arba tik svetimomis galūnėmis pagadintų pavardžių keitimą. Vidaus reikalų ministerija, rengdamasi išduoti naujus pasus, ketina pavardžių keitimo ar taisymo procedūrą žymiai palengvinti — padaryti pigesnę ir greitesnę, negu buvo ligšiol. Ministerijai talkininkauti net susimetė kelių žmonių komisija. Vadinas, rimtai yra iškilęs naujas sumanymas, dabar tik lieka klausimas, kaip jis pasiseks. Reikia pasakyti, kad kaip daug kur kitur, taip ir čia pasisekimas žymiai priklausys nuo pačios visuomenės susipratimo ir pritarimo. Norint tą dalyką geriau išspręsti, reikia visuomenei plačiau jį svarstyti ir aiškinti. Dar keletas čia duodamų naujų eilučių tam reikalui kenkti negali.

Pirmutinis ir svarbiausias čia klausimas: ar verta tai daryti? Juk ir kitos tautos turi svetimų pavardžių, bet, rodos, labai nesirūpina jų keisti. Ir musiškiai kai kurie galvojo, kad suslavintų pavardžių nereikėtų keisti, net mėgina tą nuomonę viešai leisti per spaudą. Todėl kaip čia mes turim pasielgti? Mums sprendimą palengvins kitas klausimas: ar galime savo nelietuviškas pavardes lyginti su kitų tautų svetimomis pavardėmis? Reikia atsakyti, kad negalime, ir štai kodėl.

Tautos tarp savęs nuolat bendrauja, dažnai vienõs tautõs žmonės įsikuria gyventi kitos tautos žemėj, ten visai asimiliuojasi, bet pavardė pasilieka sena, atsineštinė. Čia pavardė, visai sveika ar kiek priderinta prie naujos kalbos, rodo tik to žmogaus kilmę. Tokiuo būdu atsiradusių pavardžių turi kiekviena tauta, turim jų ir mes, tik palyginti nedaug. Prieš jas niekas mūsų jokio balso nekelia, dėl jų keitimo kalbos negali būti.

Bet šalia tų mes turim visai k i t o s r ū š i e s svetimų pavardžių — ir jų turim l a b a i d a u g. Jos atsirado tais sunkiais tautos gyvenimo laikais, kada ne tik su lietuviška kalba, bet ir su lietuviška pavarde aiškesniam žmogui negražu buvo viešai rodytis. Valančiaus laikai, rodosi, visai netolimi, o to meto rubricelėse nerasi kunigo klieriko su nepagadinta lietuviška pavarde. Ten pavardės arba papuoštos galūnėmis *-vičius* ar *-skis*, arba su nukąstomis pabaigomis, arba kaip kitaip pagadintos. Taip buvo ne tik bažnyčioj, bet didesniam ūky, mieste ar miestely. Vieni keitė pavardes iš savo valios, kiti iš prievartos. Dažnai būdavo ne tik galūnės svetimos dedamos, bet lietuviškos pavardės ištisai verčiamos, todėl vietoj pavardės *Aukštikalnis* atsirado *Visokogurskis,* vietoj *Užbalis — Zablockis* . . . To laiko žmonėms tokios pavardės rodėsi padoresnės ir vertesnės. Jos išliko ligi šių dienų visoj Lietuvoj. Tad ką turim daryti? Palikti ar atitaisyti? Numesti ar nešioti tą dėmę tautos negarbingų laikų atminimui? Daugumas, tur būt, bus už numetimą ir savo nuomonę rems šiais argumentais.

Buvo laikai, kad mes drovėjomės rodytis su savo gražia, bent ne menkesne už kaimynų, kalba, bet paskui susipratom negerai

darą ir vėl pradėjom ją visur vartoti. Dabar ne tik nesidrovėdami vartojam savo kalbą, bet dar didžiuojamės ja ir rūpinamės išmesti iš jos visas svetimas priemaišas, kurios, mūsų nuomone, ją ne puošia, o gadina. Tad kodėl ir suslavintos pavardės, kilusios tais pačiais kalbos niekinimo laikais, negali būti nuvalytos nuo svetimų pridurkų? Juk mūsų senos lietuviškos pavardės dar gražesnės už svetimas, jos skamba kažkaip maloniau ir didingiau. Todėl kam svetimos laikytis? Jos taip pat bado mums akis, kaip ir kalboj svetimi žodžiai. Jei kalbos grynumas tautai daro garbę, tai grynos lietuviškos pavardės irgi turi daryti. [...]

Netrūksta tokių, kurie, turėdami lietuviškiausias pavardes, savo kilmę veda iš kitų tautų — mat garbingiau! — ir jas kaip nors iškraipytai rašo. Kiti, rašydami savo lietuviškas pavardes, vartoja šalia viena kitos po dvi priebalses (*ll, ss, tt*), kas mūsų rašto kalbai visai nereikalinga, bet tuo jie lyg nori parodyti savo priklausymą kažkokiai aukštesnei kultūrai. Treti, dėdamiesi dideliais savo giminės tradicijų saugotojais, rašosi tokias pavardes, kaip jos buvo kada užrašytos sulenkėjusių bažnyčios atstovų metrikų knygose su tam tikru lietuviškų garsų pakeitimu, kuris dabartinių tų pavardžių nešiotojų akyse gražiau skamba.

Tačiau tų ir kitų panašių dalykų visuomenės nuomonė nesmerkia. Tai nemaža kliūtis sugadintoms pavardėms taisyti. Kaip visuomenė tebėra nejautri tokiems dalykams, gali parodyti visiems žinomas Kaune faktas. Štai prie naujų pašto rūmų prikalta marmoro lenta su išpiautomis pavardėmis tų žmonių, kurie prie jų statymo kokiuo nors būdu prisidėjo. Ten yra vienas toks parašas: *Adolfas Murzo, Inžinierių Tarybos Pirmininkas.* Kaip pateko šita lietuviška pavardė su keista nelietuviška galūne? Iš kur kilęs tos keistos pavardės nešiotojas? Lietuvoj daug kur žinoma pavardė *Murza,* bet kaip čia ji atsirado su ta mūsų kalbai nepaprasta galūne — *o?* Karo metu Rusijoj teko pažinti vieną lietuvį pavarde Šarka, kuris rusiškai vadindavosi *Šarkò,* tardamas savo pavardę su kirčiu gale, ir sakydavosi esąs kilęs iš prancūzų. Galimas daiktas, kad anais laikais ir daugiau buvo tokių „prancūzų" iš musiškių tarpo, bet dabar, rodos, turėtų visi prancūziški vėjai išlakstyti, o kam dar neišlakstė, turėtų jau visuomenės nuomonė juos išdulkinti. Tik labai gaila, kad prieš panašius dalykus visuomenė nieko nereaguoja. Štai pro minėtus pašto rūmus kasdien eina tūkstančiai visokių žmonių, bet per keletą metų, kaip tas parašas kaba, niekas piršto nepajudino dėl jo nukėlimo. Panašus parašas kitų kraštų tokioj pat vietoj būtų kelių dienų neišbuvęs. [...]

„Lietuvos aidas", 1933.X.4, Nr. 224

Kada baigsis žodžių rinkimas

Daug kas iš rinkėjų, girdėdami ketinant netrukus pradėti spausdinti, klausinėja laiškais Lietuvių kalbos žodyno redakcijos, kada baigsis žodžių rinkimas. Tokie rinkėjai bijo, kad redakcijai jų žodžiai bus greit nebereikalingi, ir jų darbas nueis niekais. Redakcija į tuos klausimus trumpai visiems atsako: rinkimas niekados nesibaigs! Kol bus galima ką rasti gyvoj kalboj, tol rinkimas nesiliaus. Tautos žodynas toks pat amžinas, kaip yra amžina pati tauta. Žodyno leidimai eis po viens kito, ir kiekvienas leidimas bus pildomas ir tobulinamas.

Nors žodynas tikrai netrukus žadamas pradėti spausdinti, bet žodžių rinkimas neturi dėl tos priežasties sustoti. Žodžiai, surinkti spausdinant, turės būti išleisti vėliau — tam tikru priedu arba su kitu leidimu. Žinoma, būtų daug maloniau d a b a r surinkti visus gyvos kalbos žodžius ir vienu kartu išleisti, bet labai sunku išjudinti visuomenę neatidėliojant atlikti tą darbą. Lig šiol daugumas vis negali suprasti, kad žodyno surinkimas yra visos tautos dalykas. Kol to supratimo nebus, tol negalės būti išleistas pilnas savo kalbos žodynas.

Nors visuomenė labai karštai neprisideda prie žodžių rinkimo, bet vis dėlto žodyno pasirodant laukia. Šis tvirtinimas remiamas tuo, kad iš jos pusės redakcija nuolat raginama baigti darbą. To trokšta ir žodyno leidėjai — valdžia. Visi ragintojai sako, kad jau užteksią to, kas surinkta. Tiesa, jau surinkta daug žodžių, suvartoti visi kiti žodynai, kurie buvo kada parašyti — spausdinti ir nespausdinti, išrinkti žodžiai iš visų žymesnių raštų, bet, kiek redakcija mato, iš gyvos kalbos lieka nemaža žodžių dar neišrinkta. Sprendžiant iš to, kaip dabar plaukia žodžiai, reikia manyti, kad rinkimas iš to šaltinio užtruks dar daug metų. Prieš ragintojų nuomonę, kad geriau turėti ne visai pilną žodyną, negu jokio neturėti, nieko negali pasakyti, nors pačiai redakcijai būtų maloniau pasirodyti su pilnesniu ir tobulesniu darbu.

Atmetus rinkimą iš gyvos kalbos, rodos, kliūčių žodynui spausdinti tuo tarpu daugiau nebėra. Kai paaiškės rašybos klausimas, galima bus tuojau stoti į darbą. Kaip žinoma, Švietimo Ministerijai yra įteiktas rašybos reformos projektas, todėl, kol pasirodys dėl jo sprendimas, reiks kurį laiką palaukti. Bet reikia tikėtis, kad rašybos klausimas mūsų ilgai negaišins. Tuo tarpu visas žodynas yra dėliojamas paraidžiui, apie rugsėjo mėnesio pabaigą galės būti sudėliotas. Lig to laiko turėsim išgirsti, kuo pasibaigs rašybos reforma, ir tada jau bus galima pradėti spausdinti.

Bet žodžių rinkimo darbo, kaip pasakyta šių eilučių pradžioj, nestabdom ir nestabdysim. Surinkti žodžiai spausdinant bus kaip nors suvartoti vėliau. Kadangi spausdinimas užtruks ilgesnį laiką,

tai daugelis žodžių, prasidedančių tolimesnėmis abėcėlės raidėmis, be abejo, galės patekti į bendrą žodyno tekstą, o ne į priedą. Tik reikia rinkti. [...]

„Lietuvos aidas", 1933.XI.6, Nr. 251; XI.8, Nr. 253

Nustokime niekinti save! Dėl pavardžių atlietuvinimo

Visais mūsų tautos atgimimo etapais netrūko priešininkų iš savo tarpo. Štai, nekalbant jau apie kitus, *Aušros* pasirodymas nepatiko net Kudirkai, didžiausiam mūsų atgimimo šului. Toliau, atsimenam, daug kas iš mūsiškių priešinosi ir laikė beveik bedieviška dalyku apvalyt nuo barbarizmų maldų ir giesmių įvedimą į bažnyčią. [...] Todėl nenuostabu, kad atsirado priešininkų saviškių tarpe ir pavardžių atlietuvinimo sumanymui. Bet jie negausūs, ir jų argumentacija prieš atlietuvinimą labai silpna. Jų bijoti nėra ko. Nieko negalėdami pasakyti iš esmės, jie daugiausia kalba apie tokius dalykus, kurių neturi galvoj pati atlietuvinimo įstaiga ar tik to reikalo šalininkai. Savo išvedžiojimuose jie nueina labai į šalį, daro keistus spėliojimus apie tos reformos vaisius ir gąsdina visuomenę visokiais nebūtais negerumais. Aure vienas *Ryto* (N 241) bendradarbis pranašauja, kad dėl staigaus pavardžių keitimo galėtų nukentėti net bažnyčios!

Tokios pat netvirtos argumentacijos straipsnį „Padarysime lietuvių patys" išspausdino *Naujosios Romuvos* N 147 Kossu-Aleksandravičius. Nors autorius kalba labai išdidžio, lyg skelbtų kažkokią nepajudinamą tiesą, bet daugumas jo tvirtinimų neturi nei mažiausio pamato. Be jokių aiškinimų bus kiekvienam skaitytojui labai aišku, ko čia vertos, sakysim, šios jo mintys: „Kas, rodos, tas pavardžių keitimas, jo su žemės reforma lyginti negalime, bet jei jį tinkamai atlikti, tai jis gali pareikalauti tolygaus darbo ir tolygių išlaidų"... „Gyvename kalbos vergijos laikus"... „Kalbininkai, *duokit gramatiką*, bet ne rašybos projektus"... „Kalbą kasdien kaitaliojam"...

Autorius spėja, kad pavardes atlietuvinti bus sugalvoję kalbininkai, todėl jis prie jų kimba ir, kaip matyti iš duotų čia kelių jo sakinių, prišneka visokių nesąmonių. Bet kas rašo tuo klausimu, turėtų geriau žinoti, iš kur tas sumanymas eina, kas jį vykdys ir kiek prie to darbo prisideda kalbininkai. Maža to: liesdamas kalbininkus, autorius vartoja kaikurių mūsų vadinamųjų rašytojų kalbos fasoną, nelabai tinkantį viešam žodžiui. Bet apie tai ir nieko šiam reikalui nereiškiančius jo tvirtinimus nėra jokios naudos kalbėti. Dėl svarbesnių priekaištų sumanymui užtenkamai buvo rašyta laikraščiuose, taip pat užtenkamai rašyta, kokios ir kieno pavardės turės būti keičiamos; to kartoti nebereikia, tik vertėtų iškelti vieną mažmožį, turintį bendresnę reikšmę, deja, dar menką mūsų tautišką susipratimą.

Štai straipsnio autorius ne be tam tikros ironijos klausia, kaip gi jo paties pavardė turėtų būti sulietuvinta. „Mano pavardė, — sako jis, — svetima galūne, bet ji, rodos, taip buvo rašoma dar Vytauto laikais. Mane, Joną Kossu-Aleksandravičių, padarys Aleksandraičiu, Aleksandroniu ar Aleksandrynu, žodžiu, taip pakeis, kaip norės valsčiaus viršaitis ar kas kitas. Aleksandravičius rašė eilėraščius, o jei tuo verslu versis ir Aleksandrynas, o jei jis pradės plagijuoti pirmąjį, o jei jam reikės dešimties metų, kad pasidarytų tokiu, kaip buvo pirmasis. Šį pavyzdėlį galima pritaikinti kiekvienam, kuris ką yra nuveikęs. Būtų gera, kad metrikuos būt lietuviška, bet dabar man ji brangi ir keist nenoriu". Mes žinom, kad lietuviškos pavardės buvo slavinamos administracijos, bažnyčios ir pačių jų nešiotojų. Buvo laikas, kad mes patys niekinom savo kalbą ir jos gėdinomės, griebėmės vartoti kitą, „poniškesnę", ir kartu keitėm savo pavardes. Dabar, rodos, jau esam susipratę, daugumas jau kitaip galvoja. ir elgiasi, bet dar netrūksta tokių, kurie tebesigėdina savo lietuviškų pavardžių, dar jas tebekraipo prasimanydami visokių pasiteisinimų. Ir šio straipsnio autorius, rašydamas savo pirmutinės pavardės du s (Kossu) ir vartodamas kitokius garsus, negu reikia, teisinasi tuo, kad taip esą parašyta metrikuose. Kaip ten yra, mes tikrai nežinom, bet savo pavardę taip iškraipo, jog kitam rodosi, kad čia koks Vytauto laikais atkeliavęs į Lietuvą totorius, o ne Rumšiškių miestelio lietuvis. Turėdamas lietuviškiausią pavardę, jis visai be reikalo klausia, kaip jo pavardė turėtų būti sulietuvinta. Rumšiškių miestelio žmonės žino, kad jų kaimynas Aleksandravičius turi dar kitą pavardę ir kad ta kita pavardė yra *Kuosa,* o ne koks negirdėtas *Kossu.* Tokių pavardžių (Kuosa) Lietuvoj daug, ir jų lietuvinti mažiausio nėra reikalo. Kas turi vieną lietuvišką pavardę, kitą, slavišką, gali visai numesti be keitimo. Bet tokias iškraipytas pavardes, kaip „Kossu", būtinai reikia atlietuvinti, nes jos yra savo kalbos niekinimo liekana.

Autorius tarp kitko tvirtina, kad keisdami mes apsijuoksią, girdi, „visas pasaulis juoksis, kad mes neturime ką veikti". Bet kaip „pasaulis" nesijuokia iš kitų atgimstančių tautų už panašius veiksmus, taip jis nesijuoks ir iš mūsų. Pagaliau, mums neturi rūpėti, ką kiti sakys.

Jei būtume žiūrėję kitų sakymų, šiandien mes nebekalbėtumėm lietuviškai. O jei jau norėtumėm kalbėti apie juoką, tai reikėtų pasakyti, kad pasaulis juoksis kaip tik iš tokių žmonių, kurie, būdami Kuosos, nori būti Varnomis. Autorius didesnę svarbą duoda susipratimui, negu pavardės lietuviškumui; sako, reikėtų savo tautiečius „daryti didesniais lietuviais", — gerai, bet kokio didumo lietuvis pats pasirodo taip kraipydamas savo pavardę? Kas gi būtų iš tų „didelių lietuvių", jei jie visi imtų taip elgtis su savo pavar-

dėmis? Juk prieš karą metrikai visą laiką buvo rašomi svetimomis kalbomis, todėl kiekvienas, taip galvodamas, turėtų teisę savo pavardę rašyti netaisyklingai. [...]

„Lietuvos aidas", 1933.XI.11, Nr. 256

B. Sereiskis, **Lietuviškai-rusiškas žodynas.** Kaunas. 1933. Med. d-ro A. Lapino ir Grigorijaus Volfo leidinys. Puslapiai 593—816. Kaina 5 litai

Šių metų pradžioj čia minimo B. Sereiskio žodyno išėjo 592 puslapiai, lig žodžio *paglegėti.* Dabar, praėjus pusei metų su viršum, pasirodė jo tolimesnė dalis, nuo 593 lig 816 puslapio, iš viso 224 puslapiai, vadinas, nevisai menkas tomas. Kaip matyti, žodyno spausdinimas varomas greitai, ir maždaug už pusės metų turėsim sulaukti jo pabaigos. Tai pažymėta net šios dalies viršelyje žodžiais: „Žodyno pabaigos išleidimas leidėjų laiduojamas".

Dabar išėjusi dalis baigiasi žodžiu *sėleninė,* vadinas, lig žodyno pabaigos liko palyginti nebedaug. Iš to, kas ligšiol pasirodė, galima jau spręsti apie visą žodyną: apie jo didumą, pilnumą, apie surinkto materialo vertę, jo sutvarkymą ir tt.

Kai išeis visas žodynas (dar turi prisidėti apie 15 lankų), tai susidarys tikrai nemažas didelio formato tomas — per tūkstantį puslapių turinti knyga. Tokio storumo žodynai pretenduoja vadintis pilnais ar apypilniais. B. Sereiskio žodynas irgi bus panašios rūšies darbas. Norėdamas padaryti savo žodyną kaip galima pilnesnį, autorius suvartojo ne tik visus ligšiol pasirodžiusius lietuvių kalbos žodynus, bet dar rinko žodžius iš kitų šaltinių, ypač iš įvairių spaudinių, net iš muitų tarifo administracijos įsakymų. Be to, autorius iš vardų ir veiksmažodžių darėsi naujus žodžius, sagstydamas įvairias priesagas ir priešdėlius.

Tokiuo būdu, iš rinkimo pusės padaryta viskas, kas tik galima padaryti; autoriaus įdėta tiek darbo, kiek labai retas žmogus tegali įdėti. Bet surinkti visus kalbos žodžius, žinoma, negalėjo: surinkti visus gyvos kalbos žodžius niekas negali, todėl ir šiam žodynui galėtų betkas prikišti, kad jame trūksta to ar kito žodžio, tos ar kitos jau įrašyto žodžio reikšmės. Čia reikia ne tiek gailėtis, kad jame yra trūkstančių žodžių, kiek stebėtis, kad vienas žmogus galėjo per trumpą laiką tokį skaičių žodžių surinkti, suregistruoti ir išversti į rusų kalbą.

Vadinas, čia turim žodyną, kuris galėtų labai nesidrovėdamas vadintis „pilnu". Tik lieka klausimas, kaip atliktas tas redagavimo darbas — ar nėra žodžių vertime į rusų kalbą, jų aiškinime ir jų parinkime kokių netobulumų. Kai pasirodė pirma dalis, spaudoj buvo daroma priekaištų daugiausia iš tos pusės. Ko žodynui svarbiausia trūksta, pažymi apgailestaudamas prakalboj ir pats autorius, todėl nurodinėti tai nebūtų reikalinga nei jam pačiam, nei

skaitytojams. Čia pasitenkinsiu tik pageidavimais, į kuriuos, mano nuomone, reikėtų atsižvelgti leidžiant žodyną antrą kartą.

Šis žodynas yra pirmas didelis lietuviškai-rusiškas žodynas, gali sakyti, jau privarytas prie galo. Tos rūšies žodyno ligšiol mes neturėjom. Jis labai reikalingas išmokti lietuviškai visiems vartojantiems rusų kalbą. Tam tikslui pirmiausia jis skiriamas. Juo galės naudotis ir vyresnės kartos prie rusų kalbos pripratę lietuviai, ypač valdininkai, nes čia jie galės dažnai rasti informacijų, kas šių dienų kalboj ir net spaudoj yra netaisyklinga ir vengtina. Iš kitos pusės, jis pravers ir norintiems mokytis rusiškai. Todėl reikia manyti, kad jis neilgai trukus bus išpirktas ir reiks leisti antrą kartą. Leidžiant antrą kartą reikėtų pagerinti jo šiuos du dalykus:

Viena, sukirčiuoti visus antraštinius žodžius. Sukirčiavimo reikalingumą pripažįsta ir pats autorius, tik to padaryti, kaip pasakyta prakalboj, jam nedavusios permažos leidėjų lėšos. Reikia tikėtis, kad kitam leidimui bus geresnės sąlygos, ir visas žodynas bus sukirčiuotas panašiai kaip dabar leidžiamas Niedermano—Senno—Brenderio lietuviškai-vokiškas žodynas.

Antra, duoti minimum frazeologijos, be kurios negali apseiti joks geras žodynas. Frazeologijos reikalingumą autorius irgi pripažįsta, tik nuo jos atsisakęs bijodamas perdaug didinti žodyną vėl dėl tų labai aprėžtų lėšų. Bet frazeologija žodynui toks svarbus daiktas, jog reikėjo ir šiam leidimui jos daugiau duoti. Frazeologija daro žodyną gyvesnį. Verčiau galima buvo atsisakyti nuo kitų malonumų, be kurių skaitytojai lengviau galėtų apseiti, kaip be frazeologijos. Jei kartais ateinančiam leidimui sąlygos nepagerėtų, tai frazeologijos naudai, mano supratimu, reikėtų štai ką padaryti:

1) Išmesti iš žodyno gramatikos dalykus, tik pažymėti vadovėlius, kur galima tam reikalui informacijų gauti. Autorius galėtų nurodyti ir savo paties lietuvių kalbos vadovėlį. Žodynuose paprastai gramatikos dalykai neaiškinami, o jei juos paaiškinsi pertrumpai, ypač garsų tarimą, tai skaitytojas daug naudos neturės. Kas visai nemoka gramatikos, kas neturi supratimo apie kalbos pamatus, tam ir žodynas neką galės padėti. Todėl, išmetus gramatikos dalykus, žodyno vertė labai nenukentėtų, bet susitaupytų keliolika puslapių vietos frazeologijai.

2) Išmesti visus nevartotinus žodžius, prie kurių dabar pridėti pastebėjimai неправильно, ошибочно, барбаризм. Nevykusiai sudaryti ar šiaip visokie netaisyklingi žodžiai paprastai į žodynus nededami, jie yra praktikos kalbos mokslo objektas, jiems labiau tinka būti tam tikruose nevartotinų žodžių sąrašuose. Negaliu ginti, kad mūsų šių dienų gyvenimo sąlygomis tokie pastebėjimai žodyne būtų be naudos, bet gal būtų dar naudingiau, jei jų vieta būtų pavesta frazeologijai. Reikia manyti, kad toliau mūsų krašto žmonių kalbos mokėjimas vis kils, todėl netaisyklingų žodžių išmetimas iš antro leidimo žodyno vertės nesumažins.

3) Išmesti visus nevartotinus barbarizmus. Tiesa, kol mūsų rašomoji kalba nėra visai nusistovėjusi, kartais sunku nuspręsti, ką

mesti, o ką palikti. Bet tuo tarpu, sprendžiant tą dalyką, norma mums galėtų būti Jablonskis: kas jo raštuose nevartojama, to nedėti į žodyną. Juk maždaug visi mes jo laikomės. Kadangi šis žodynas skiriamas daugiausia praktikos gyvenimo reikalams, suprantamas daiktas, ir mokyklai, tai reikia manyti, kad su barbarizmais jo vartotojai turės susidurti retai. Žinoma, kartais ir barbarizmai gali praversti, sakysim, skaitant kaikuriuos senesnius mūsų tekstus. Bet tam tikslui būtų verčiau turėti atskirą platų barbarizmų sąrašą. Barbarizmų išmetimas iš šio žodyno tuo labiau būtų pateisinamas, kad vietomis nepažymėta, jog jie barbarizmai, todėl kitas skaitytojas gali juos palaikyti gerais, vartotinais žodžiais. O jų nuolat maišosi. Štai pusl. 678 man krito į akį vienoj vietoj iš eilės keli barbarizmai: *peckeliuoti, pectis, pečdangtis, pečenka, pecėtis, pečiadengtė*. Kiti barbarizmai duoti net po du kartus (dėl nevienodos rašybos): *padkava* ir *patkova*. Be jų ir kitų panašių praktikos žodynas gali lengvai apseiti. Išmetus visus nevartotinus barbarizmus, pasidarytų nemaža vietos svarbesniam dalykui.

4) Galima būtų pašalinti iš žodyno kaltinius nevartojamus žodžius. Apie juos supratimą gali duoti šie pavyzdžiai: *gamtojas,* физическое тело, *gamtajamokslis,* физика, *gamtojininkas,* физик. Kaip žinoma, tie žodžiai kilę iš terminologijos komisijos dirbtuvės, bet jų niekas nevartoja, todėl ir niekas nenukentės juos pašalinus. O tokių kaltinių, nevartojamų žodžių žodyne yra gan apsčiai, terminologijos komisijos ir kito kilimo. Galėčiau dėl visko nurodyti dar keletą: *liūtena,* львиная шкура, *pelena,* мышина, мышья шкурка, *liūtiena,* мясо льва, *sabaliena,* соболье мясо, *ryžiena,* поле, с которого снят рис, *pelenynas,* груда пепла, куча золы, *pagrabė,* место под или у гроба, *pamaišė,* место под мешком, *parūmė,* место у дворца или большого здания, место под ним, *parūsė,* место у погреба, у подвала, *Palietuvys,* местность, граничащая с Литвой, *Parusijys,* местность, граничащая с Россией... Šie žodžiai gali būti kalboj, bet nevartojami arba tik retai vartojami, jog jų niekas labai nepasigestų, jei jų ir nebūtų. Panašūs žodžiai yra negyvas žodyno kapitalas. Ne iš kiekvieno žodžio galima daryti išvestinius su įvairiomis priesagomis. Štai kalboj yra žodis *šunlupys,* bet neteko girdėti žodžių *katlupys* ar *ožlupys,* nors jie galėtų būti. Jie nereikalingi, vargiai kam reikalingas ir autoriaus įdėtas panašios konstrukcijos žodis *pelėgaudys,* мышелов. Taip pat nėkiek žodyno skaitytojams naudos iš žodžių *kaunėnas, klaipėdėnas, raseinėnas*... Čia autorius griežtai skiria žodžius *kaunėnas,* житель Ковенского округа ir *kaunietis,* ковенец. Bet pačiai gyvai kalbai toks griežtumas nepažįstamas: žodžių *kaunėnas, klaipėdėnas, kėdainėnas, raseinėnas* tų apylinkių žmonės nevartoja, nemėgsta labai jų vartoti ir raštų kalba. Tik kurios-ne-kurios rytų Lietuvos vietos panašų skirtumą daro, bet toli gražu ne tokį griežtą. Ten žinomi žodžiai *kupiškėnas, subatėnas, vabalninkėnas, rokiškėnas, skapiškėnas, biržėnas,* bet ten pat kitų gretimų parapijų žmonės jau vadinami: *alizavie-*

tis, antašavietis, svėdasiškis, panevėžietis, viešintiškis, šimoniečiai (ne šimonėnai...). Todėl ir autoriui toliau tuo tarpu nevertėtų daryti tokio skirto. Kas kalbą užtenkamai mokės, juos, prireikus, galės pats pasidaryti ir kur radęs suprasti.

5) Toliau vertėtų išmesti skyrium įdėtus dalyvius, kurie nėra tapę tikrais būdvardžiais arba daiktavardžiais (netikęs... suktas... mylimas... pažįstamas...), ir veiksmažodžių esam. ir būtojo laiko formas, kurios jau duotos prie bendraties — šalia žodžio *rauti* su esam. ir būt. laiko formomis dar skyrium kitur duotos tų laikų formos: *rauja,* см. *rauti, rauna,* см. *rauti, rovė,* см. *rauti...* Reikalingumo atžvilgiu čia galėtų būti priskirti ir skyrium dedami vadinamieji būdiniai: *raute išrovė,* вырвал с корнем, искоренил. Kas jau gali kiek paskaityti lietuvišką tekstą, tas susiras tas formas iš bendraties.

Išmetus iš žodyno visus tuos dalykus (1—5), jo žodingumas nesumažės, nes čia tėra atskiros žodžių formos, išviso nevartotini žodžiai arba tokie, kuriuos prireikus gali dažnas pasidaryti. Bet tada susitaupytų nemaža vietos frazeologijai, be kurios žodynas daug nustoja. Paskaičius žodį be sakinio, gali kilti visokių neaiškumų ir abejonių. Paimkim pavyzdžiui šį taisymą: *„ačiū jam, jai,* ошиб. употр. в знач. jo, jos dėka". Be sakinio tas pataisymas vis dėlto neaiškus — tas pats žodžių junginys gali būti visai taisyklingas šiokiam sakinyje: „ačiū jam už knygą, ačiū jai už patarimą". Bet tuojau kristų į akis netaisyklingumas, jei būtų — šiaip pasakyta: „ačiū jam jis pralobo". Frazeologija daro žodžius gyvus. Tai perdaug svarbi žodyno pusė, kad dėl jos nevertėtų atsisakyti nuo menkos reikšmės smulkmenų.

Turbūt, nerastum pasaulyje žodyno, kuriam negalėtum ko prikišti, turi savo negerumų, kaip matėm, ir tas žodynas, bet jo negerumus kelius kartus atsveria gerumai. Didžiausias autoriaus nuopelnas, kad jis pirmas duoda platų lietuviškai-rusišką žodyną, kad jis suregistravo tiek daug žodžių, kiek vargiai gali padaryti vienas žmogus. Mūsų žodynų literatūroj jis čia pirmas varo gilią ir neišdildomą vagą. Jo žodynas yra didelis ir svarbus mūsų literatūros paminklas.

„Lietuvos aidas", 1933.XI.14, Nr. 258; XI.15, Nr. 259

Pavardės ir pravardės

N. Romuvos N 152 įdėtas ilgokas p. Kossu-Aleksandravičiaus rašinys „Žygis prieš vieną kareivi". Kaip keistas visas straipsnis, taip keistas ir jo pavadinimas. Kaip matome, čia minimas žodis „kareivis". Tame pačiame numeryje *N. Romuva* mini mūsų kariuomenės 15 metu sukaktuves, todėl kiekvienas galėjo manyti, kad čia irgi bus kalbama apie mūsų kariuomenės reikalus. Bet, pasirodo, autorius čia kalba ne apie kariuomenę, o gina savo pavardės

egzotiškumą. Jo straipsnio pavadinime žodis „kareivis" tinka ne daugiau, kaip, sakysime, žodis „aptiekorius". Tiesą sakant, „aptiekorius" labiau dar tiktų, nes p. K. Al-ius viską aptiekoriškai svarsto: 1) kiek gali atseiti pavardžių atlietuvinimas, 2) kiek gali atseiti straipsnio parašymas prieš jo pavardės nepaprastumą, 3) kiek gali atseiti sužinojimas, kaip jis vadinamas savo krašte, ir t. t. [...]

Jis čia atsakinėja dėl mano išspausdinto *Lietuvos aido* N 256 straipsnelio „Nustokime niekinti save". Ten palietęs čia minimo autoriaus N. R. N 147 įdėtą straipsnį „Padarysime lietuvių patys", rašiau apgailestaudamas, kad daug kas iš mūsų tebemėgsta didžiuotis svetima kilme ir svetimais vardais. Tam pavyzdžiui paėmiau tarp kitko ir autoriaus egzotiškai skambančią pavardę. Paėmiau jo pavardę dėl to, kad jis klausė (žr. *N. R.* N. 147), kaip gi galėtų sulietuvinti jo pavardę, jau žinomą nuo Vytauto laikų. Buvau girdėjęs, kad jo krašte jis vadinamas ne tik Aleksandravičium, bet ir Kuosa, tad ir patariau numesti slavišką pavardę, o palikti savo pavadinimui lietuvišką žodį Kuosa. Bet mūsų autoriui toks patarimas labai nepatiko. Jis šoko įniršęs visomis keturiomis ginti, kad tai esanti jo ne pavardė, o pravardė, kuri, matyti, jam toki nemaloni, jog nedrįsta jos nei paminėti, tvirtindamas, kad „Kossu" atsiradęs ne iš „Kuosa", bet tam tikru romantišku keliu[37]. Tas romantiškumas ir kitos jo straipsnio nepaprastybės neturi visuomenės reikšmės, todėl jų mes čia nenagrinėsime, tarsime tik žodį dėl pravardžių, kiek jos gali turėti reikšmės pavardžių atlietuvinimo reikalui.

Spaudoje buvo nurodytas vienas-kitas šaltinis, iš kurio galima būtų gauti pavadinimų suslavintoms pavardėms keisti. Vienas iš tokių šaltinių gali būti ir vadinamosios **pravardės.** Dažnai žmonės, ypač kurie turi vienodas pavardes, gauna kitą tokį vardą, ir tuo vardu jie esti savo apylinkėje visų vadinami. Jų tikros pavardės dažnai esti žinomos tik seniūnams ir šiaip administracijos žmonėms. Pravardės duodamos dėl įvairių priežasčių, kurios ilgainiui pamirštamos, o pavadinimas pasilieka. Jos tada nieku nesiskiria nuo tikrų pavardžių, jei bent tik tuo, kad nerašytos į knygas. Bet neretai ir į knygas patenka. Jų vengti būtų neišmintinga. Juk tuo keliu yra susidariusios pavardės su žvėrių, paukščių ir žuvų pavadinimais. Tokių pavardžių yra nemažas procentas: Vilkas, Briedis, Kiaunė... Gervė, Varnas, Strazdas, Kuosa, Žvirblis, Pempė... Vėgėlė... Pavardė žmogaus nei kelia, nei žemina; pavardei vertę duoda jos nešiotojas. Štai pavardė Radvilas reiškia pamestinį vaiką, vadinas, visai menkas vardas, daugelis gal jo visai nenorėtų, bet tos pavardės nešiotojai tiek nusipelnė mūsų praeities gyvenime, jog tuo vardu mes dabar pavadinome savo kariuomenės pulką. Strazdui, turinčiam paukščio pavardę, statome paminklą, o kitas, išgirdęs tokią pat pavardę, jaučiasi baisiai užgautas. Juk tai prietaras. Kuo pavardė Kuosa blogesnė už pavardę Strazdas, kuo ji blogiau skamba už „Kossu", kurios autorius niekados nemano pamesti? Ne pavardė puošia žmogų, bet žmogus pavardę. Auto-

mobiliui vertę duoda ne jo numeris, bet mekanizmas. O žmonėms tuos numerius atstoja jų pavardės, kad lengviau būtų atskirti vienus nuo kitų. Kitas gali pasakyti, kad yra pravardžių negražių. Tiesa, kartais gali pasitaikyti, bet lygiai „negražių" pasitaiko ir pavardžių. Menka čia bėda, jas įstatymas leidžia pakeisti. Bet, apskritai, tokių pavardžių, kokių negali vartoti padorių žmonių tarpe, beveik nėra, jomis vadintis nėra ir negali būti nė mažiausios gėdos, todėl pavardžių atlietuvinimo įstatymo leidėjams ir vykdytojams reikėtų į tą šaltinį ypatingai atkreipti savo akis ir mokamai jį išnaudoti. [...]

„Lietuvos aidas", 1933.XII.6, Nr. 277

Pavardžių atlietuvinimo priešininkai

Iškilus pavardžių atlietuvinimo klausimui, jo šalininkai ir priešininkai kreipėsi į spaudą, vieni ir antri norėdami visuomenės nuomonę palenkti į savo pusę. Tai neišvengiamas ir reikalingas daiktas sprendžiant platesnius visuomenės reikalus. Tame ginče visuomenė turi teisę reikalauti vieno: kad abidvi šalys turėtų galvoje jos naudą ir ją teisingai informuoti. Bet gaila, dažnai rašoma apie nesvarbius jai dalykus ir informuojama netiksliai. Kaip buvo laikraščiuose skelbta, patį įstatymą leis vidaus reikalų ministerija ir paves tam tikroms administracijos įstaigoms jį vykdyti. Koks galutinai bus tas įstatymas, tuo tarpu sunku tikrai pasakyti, jis tik rengiamas. Bet apie bendrus jo pamatus buvo spaudoj užtenkamai rašyta, kad nebereikėtų daryti nesutinkančių su tikrybe spėliojimų. Nežiūrėdami to, atlietuvinimo priešininkai kartais rašo, gąsdindami visuomenę, apie tokius dalykus, kurių visai nėra įstatymo leidėjų galvoje, arba ją maitina, dėl nežinojimo ar dėl kitos priežasties, netikrais faktais. Tos rūšies atlietuvinimo priešas bus ir p. J. Gobis, įdėjęs *Ryto* Nr. 264 savo straipsnį „Dėl pavardžių atlietuvinimo". Kadangi redakcija pažymėjo, kad jis diskusinis, tai aš norėčiau su autorium truputį padiskutuoti, nes jo rašymas, rodos, daugiausia nukreiptas prieš mano straipsnelį, įdėtą į *Liet. Aido* Nr. 256, „Nustokime niekinti save". Pirmiausia, iš eilės, reikėtų pakalbėti kas pasakyta dėl šio mano straipsnelio.

Autorius išranda, kad mano „straipsnelis mažai kuo skiriasi nuo eilinių žurnalistų urapatriotizmo ir dar, be to, yra piktas". Jis reikalauja šiam klausimui nušviesti „rimtos knygos, o ne demagogiškų rašinėlių periodikoj, iš kurių negalima susivaikyti, kas norima ta reforma pasiekti ir kas norima tuo įrodyti". Kadangi autorius tais žodžiais daugiau kliudo mane patį, tai pasistengsiu atsakyti trumpiausiai. — Kaip aukščiau jau paminėta, įstatymą leidžia tam tikra krašto įstaiga. Ji reguliuos visą pavardžių atlietuvinimo darbą, o spaudos uždavinys tėra nurodyti bendrus dėsnius, aiškinti visuomenei jo svarbą ir reikšmę kraštui. Bet apie tai tiek

daug jau buvo rašyta laikraščiuose įvairių žmonių, jog tik tas negali tame reikale susivaikyti, kas to nenori — tokiam nieko nepadės nei „rimtos knygos". Bet kam reikalingos rimtos knygos, taip pat žino, kad vidaus reikalų ministerija, rengdamosi išleisti pavardžių keitimo įstatymą, surinko, redaguoja ir netrukus išleis visos Lietuvos pavardžių žodyną. Tai tikrai rimta bus knyga. Jei reformos ir nebūtų, tokia knyga viena jau turės didelę reikšmę mokslui. — Kodėl autoriui pasimatė mano straipsnelis „piktas", to niekur neparodė. Tik galima spėti. Kalbėdamas tam straipsnely apie tai, kad ligšiol mūsų tarpe netrūksta žmonių, kurie labiau didžiuojasi svetima kilme, negu savo, paminėjau du vardus, o reikia atsiminti, kad — nomina sunt odiosa. Pirmas buvo pats p. Gobis, kurio vardo, tiesą sakant, nei nepaminėjau, tik pastebėjau, kad vienas *Ryto* bendradarbis pranašauja dėl pavardžių staigaus sulietuvinimo didelių negerovių net bažnyčioms. Tas bendradarbis buvo jis pats. Antras mano paliestas asmuo buvo p. Kossu-Aleksandravičius. Jis *Nauj. Romuvos* Nr. 147 rašė prieš pavardžių atlietuvinimą ir teiravosi, kaip galima būtų sulietuvinti jo garsią pavardę, einančią nuo Vytauto laikų. Aš turėjau nelaimę jam patarti numesti slavišką pusę „Aleksandravičius", o vietoj „Kossu" rašyti „Kuosa", kaip jis dar yra savo krašte kaimynų vadinamas. Galimas daiktas, kad dėl to mano patarimo įsižeidė ir p. Gobis, nes savo paskutiniam straipsny šoko ginti jo seną kilimą, kurio aš nenorėjau pripažinti. Bet netrukus pasirodė, kad čia jokio senumo nėra: tos nepaprastos pavardės nešiotojas *N. Romuvos* Nr. 152 vėl paskelbė, kad jo tas „Kossu" esąs atsiradęs iš pirmutinių raidžių, kurias turėję jo mylimų vardai. Vadinas, vardas visai nesenas. Po tokio apsirikimo p. Gobis vargiai benorės ginti savo bendramanio pavardės naujo kilimo tikrumą, kaip gynė seną. [...]

Tuoj savo straipsnio pradžioj p. J. Gobis klaidina visuomenę tvirtindamas, kad ikišiol nei viena Europos tauta nėra dariusi pavardžių atitautinimo reformos „masiniu atžvilgiu". Bet kaip tyčia, jau ne kartą buvo rašyta, kad tokią reformą iš artimesnių tautų yra padarę suomiai ir švedai. Rašė žmonės, kurie tuose kraštuose gyveno, matė ir žino. Taip pat buvo rašyta, kad pavardes taisę ir turkai. Bet jei kitos tautos ir nebūtų dariusios tokių reformų, tai nereiškia, kad mes negalėtumėm daryti, nes mūsų tautos gyvenime galėjo būti kitur visai nepažįstamų pavardžių kraipymų.

Toliau, autorius klaidina visuomenę sakydamas: „Iš pavardžių lietuvinimo šalininkų straipsnių matyti, kad visa „ataka" nukreipta ne prieš pavardžių šaknis, o tik prieš priesagas, bet kuo priesaga blogesnė už šaknį?!" O kiek man matyti (ir taip buvo rašyta), reforma lies lygiai priesagas ir šaknis, kur pagadinimas bus aiškus.

Taip pat autorius nebūtus daiktus skelbia rašydamas, jog iš mano jau minėto straipsnio (*L. A.* Nr. 256) „matyti, kad norima restauruoti didžiųjų kunigaikščių epochos pavardes". To niekur nepasakyta, todėl nuostabus daiktas, kaip galima tai matyti. Irgi

niekur nepasakyta, kad būtų vien lenkai kalti, kad mūsų pavardėse daug slaviškumo.

Bet autorius turi tikrai nepaprastą nebūtų daiktų matymą. Štai jis toliau rašo: „Mes jau pergyvenome visų žodžių ir posakių lietuvinimo ligą, kurią a. a. prof. K. Būgos autoritetas sustabdė. Dabar, pavardžių lietuvinimo reikalui iškilus, kaip tik pasigendame autoritetingo lietuvio mokslininko žodžio. Man, pav., neaišku ar Butėnas (iš „bocian") lietuviškesnis už Petrauską..." Rodos, pažįstų kiek lietuvių kalbos reikalus nuo *Aušros* laikų, bet pirmą kartą girdžiu, kad esame kada sirgę „visų žodžių ir posakių lietuvinimo liga" ir kad nuo jos mus būtų išgydęs Būga. Kiek žinoma, jau nuo *Varpo* dienų bendrinės kalbos dalykuose didžiausias aiškintojas, kas tinka ar netinka, kas savo ar svetima, buvo Jablonskis, o su juo ėjo ir Būga. Jei čia dėl vieno kito žodelio Būga skyrėsi, tai negalima sakyti, kad jis mus būtų išgydęs nuo kažkokios ligos. Žinodami, kad Būga tautos reikalams niekados nebuvo koks atšalėlis, taip pat negalėtume drąsiai tvirtinti, kad pavardžių atlietuvinimo dalyke jis, jei tebebūtų gyvas, eitų išvien su p. Gobiu. O su p. Gobio išvedžiojimais, kaip kad pavardė Butėnas kilusi iš „bocian", tai jau tikrai nesutiktų. [...]

Ponas Gobis ypač nori apginti žymesnių žmonių pavardes. Jis rašo: „Man regis, kad niekas neįrodys, kad būtų tauru, jei Jablonskio, Putvinskio, Basanavičiaus, Stulginskio vaikai išsižadėtų savo garbingų tėvų pavardžių, ir dar biauriau būtų, jei mes imtumėm numirėliams pavardes keisti". Autoriaus biaurėjimasis noru keisti numirėliams pavardes yra tikrai pagirtinas daiktas, tik gaila, kad ta graži dorybė nieko negali šildyti, nes, kaip visiems gerai žinoma, įstatymai leidžiami tik gyviems žmonėms. Taip pat nedaug daugiau išlaiko kritiką autoriaus tvirtinimas, kad vaikams netauru išsižadėti savo garbingų tėvų pavardžių. Kas išsižadėjus gali nukentėti — tėvai ar vaikai? Tėvai negali nukentėti, nes prie to, kas jų padaryta, nieko nebepridėsi ir neatimsi. Vaikai irgi nieko negali laimėti iš tėvų garbės. Pasaulis žino daug garbingų vyrų, bet apie jų vaikus, turėjusius tėvų vardus, nieko nežino. Garbę duoda vardui žmogus, o ne vardas jam. Garbingas žmogus gali kiek nori keisti savo vardą, dėl to jo garbė nenukentės. Tam pavyzdžių užtenkamai mes patys turim. Sakysim, Maironis rusų laikais turėjo suslavintą pavardę *Maculevičius*, paskui ėmė vartoti tikrą lietuvišką pavardę *Mačiulis*, ir visi žinojom, kad čia tas pats poetas. Mūsų krašte daug yra žmonių (lietuvių, lenkų, žydų), turinčių Jablonskio pavardę, bet visi pažįstam tik Jablonskį Joną iš Rygiškių. Gal autorius atsakys, kad čia ne garbės, bet etikos dalykas. Gerai, bet mūsų garbės vyrai dirbo ne savo vardą norėdami išgarsinti, o rūpindamiesi tik krašto laisve ir jo gerove. Su jų gyvenimu nepasibaigė darbas krašto laimei, tik, pasikeitus laikams, iškilo kiti reikalai. Vienas iš tų reikalų dabar yra savo pagadintų pavardžių atitaisymas. Atitaisymo darbas pavestas atlikti įstatymui, o prieš įstatymą visų vaikai turi būti lygūs, visi vienodai turi

atlikti savo priedermes. Todėl kažin mūsų garbingi tautos vadai, jei galėtų atsiliepti iš kapų, ar sutiktų savo vaikams pasakyti, kad būtų tauru, prisidengus jų vardu, neatlikti priedermės, kurios reikalauja krašto gerovė, ir ar neišvadintų tokios nuomonės skleidėjų piktais jų vaikų gundytojais.

Be jokio reikalo p. G. su pavardėmis lygina krašto vardus. Čia jis sako: „Ką mums istorija įspaudė per septynis šimtus metų, to neišbrauks iš gyvenimo joks įstatymas. Slavų įtakos yra ne vien mūsų pavardėse, bet ir varduose... O jei taip, tai ar nebūtų nuoseklu įstatymais uždrausti lietuviams krikštyti savo vaikus slavų šventųjų vardais?" Autorius gali nurimti, nuoseklumo tikrai nėra: 1) krikšto vardai atėjo su religija, tautiškumo požymiu jie nėra taip laikomi; 2) vardus tėvai duoda kiekvienam vaikui vis kitą ir laisvai pasirenka, o pavardė visiems viena, ir jos negali pasirinkti; 3) slaviškų vardų nėra taip apsčiai, ypač mūsų kaimuose, jų daugiau ten, kur žmonės ir pavardes turi su slaviškomis galūnėmis, bet paskutiniu laiku ir be įstatymo slaviški vardai (Vladai, Boliai, Mečiai...) iš lietuviškų šeimynų nyksta. Vadinas, nėra tiesa, kad negalima būtų išbraukti to, ką istorija „įspaudė". Daug ką galime išbraukti iš gyvenimo, kurį mes dabar tvarkome, tik negalima atitaisyti praeities įvykių [...]

„Rytas", 1933.XII.23, Nr. 292

1934

Trūksta žodžių — rinkite

Pradėjus redaguoti žodyną pasirodė, kad vietomis trūksta abstraktinių žodžių arba jiems nėra sakinių. Tai suprantamas daiktas: žodžius daugiausia rinko mokiniai arba lygaus mokslo žmonės, kuriems kokio nors daikto pavadinimas rodosi žodis, o abstraktinių žodžių nelabai laiko net žodžiais ir jų nerašo. O žodynui kaip tik labai svarbūs abstraktiniai žodžiai, kurių gyvoje kalboje netrūksta. Bet žodyne tos spragos neturi būti: reikia jų pririnkti. Kadangi žodyno spausdinimas negali eiti labai greitai, bus užtenkamai laiko naujiems žodžiams rinkti, todėl čia visi labai kviečiami rinkti žodžius ir daugiausia kreipti akis į abstraktinius žodžius. Žodyno redakcija turi dar vieną prašymą: ji kreipsis dėl atskirų žodžių, jau siunčiamų į spaustuvę, norėdama geriau išaiškinti jų reikšmę, patikrinti gyvumą arba gauti daugiau sakinių, į atskirus žmones arba per laikraščius į platesnę visuomenę ir tikisi, kad šiam svarbiam darbe niekas, kas tik galės, neatsisakys jai padėti. Nenorėdama gaišinti laiko ir daryti šiokių tokių pašto išlaidų, redakcija tiems žmonėms, kurie neturi teisės be mokesčio siuntinėti korespondenciją, siuntinės tam tikrus „ankietos" lapelius, kur tereiks

prirašyti žodžio reikšmę ir sakinių ir kur bus jau prilipdytas pašto ženklas (5 ct.). Pranešdama tai visuomenei, redakcija dar kartą labai prašo visų, kas tik gali, rinkti toliau žodžius ir visados atsakinėti į redakcijos paklausimus. Reikia nepamiršti vieno dalyko: tik visų talkininkavimas, visų gyvas prisidėjimas gali duoti gerą žodyną.

Ta proga redakcija duoda vėl truputį žodžių, kurie turi parodyti, kokie maždaug žodžiai pageidaujami ir kaip juos užrašinėti. Kam dėl užrašinėjimo kiltų kokių abejojimų, galėtų gauti nurodymų ir instrukcijų pačioje redakcijoje kreipiantis šiuo adresu: Kaunas, Aleksotas, Maironio namai. [...]

„Gimtoji kalba", 1934, Nr. 1—2; „Naujoji romuva", 1934, Nr. 176—177[38]*; „Lietuvos aidas", 1934.VI.5, Nr. 125*

Daugiau rūpinkimės žodynu

Lietuvių kalbos žodyno redakcija, kada ką rašydama, visados baigia raginimu ar kvietimu prie jos darbo prisidėti ir kitų. Kiekvieną kartą primenama, kad žodyno leidimas yra visos tautos darbas, o ne kelių žmonių. Vadinas, vis kartojama viena giesmė. Nuolat skaityti tuos pačius žodžius yra, žinoma, nuobodus daiktas. Taip pat nuobodu ir rašyti vis tą patį, bet kartais kitaip negali išsiversti. Žemiau kelios eilutės gal duos geresnį supratimą, kodėl taip daroma.

Daug kas dabar klausinėja redakcijos žmonių, kada pasirodys žodyno pirmas sąsiuvinis, kada jis bus bent pradėtas spausdinti. Nors spaudoj redakcijos buvo pranešta, kad netrukus prasidėsiąs spausdinimas, bet ligšiol vis dar nevyksta sulaukti pradėtuvių. Tuo tarpu darbas nepradedamas daugiausia dėl spaustuvės sutrukimo įsitaisyti tinkamus kirčių ženklus. Bet jau visas žodynas, kaip žinoma, sudėtas paraidžiui, ir jis jau rašomas iš lapelių į lakštus, kurie bus duodami spaustuvei. Kaip tik spaustuvė susitvarkys, tuojau prasidės spausdinimas.

Žodžiams surinkti reikalinga daugelio žmonių talka. Bet ji lygiai reikalinga redaguojant ir spausdinant. Rašant žodžius iš lapelių į lakštus, pasitaiko visokių abejojimų ir klausimų. Tais klausimais dažnai kreipiamės į vietas, iš kur žodis kilęs, prašydami patikrinti jo gyvumą ar duoti kitų paaiškinimų. Ligšiol daugiausia kreipėmės į mokytojus tikėdamiesi iš jų geriausios paramos. Bet kas pasirodė? Jei atsako ketvirta dalis paklaustų, tai labai gerai. Negavus atsakymo, nėra žinios, ką daryti su abejojamu žodžiu — rašyti ar atmesti. Kitų žmonių, į kuriuos galėtum kreiptis, paprastai daugiau nėra. Tokiais atsitikimais (jų trys ketvirčiai) redakcijos padėjimas labai keblus. Visur nuvykti redakcijos žmonėms ir patiems vietoj patikrinti irgi nėra galimas daiktas. Daug kartų jau buvo pabrėžta, šį kartą vėl reikia pasakyti, kad žodyno leidimas be plačios visuomenės talkos visai neįmanomas dalykas.

Ne tik renkant, bet ir tikrinant žodžius, rodos, daugiausia turėtų padėti mokytojai — iš visų inteligentų jų tankiausiai galima rasti kaime. Nereikia bijoti, kad čia mokytojams norimas užkrauti koks didelis ir gaišinantis darbas. Teko mokytojus girdėti skundžiantis, kad jiems nuolat kraunama daug visokio visuomenės darbo, todėl daugumas į kiekvieną naują darbą visai nebekreipia akių. Sakysim, kiti mokytojai gerai nežino, kad jie buvo kviečiami rinkti žodžius, nors kiekvienas mokytojas, nekalbant apie raginimus per spaudą, turėjo gauti redakcijos tam tikrą pakvietimą su nurodymais, kaip užrašinėti žodžius, ir dar lapelių jiems užrašinėti buvo nusiųsta. Jei kiti mokytojams kraunami darbai reikalauja tikrai daug gaiščio, tai to visai negalima pasakyti apie žodyną. Žodyno darbo nereikėtų lyginti su kitais pašaliniais darbais. Žodynas, pirmiausia, tos rūšies kultūros darbas, kuris mūsų tuojau dabar turi būti atliktas, o antra, žodyno talka nereikalauja ypatingo atsidėjimo. Žodžio užrašyti ar jam patikrinti vietoj didelio atitraukimo nuo savo darbo nepadaro. Čia reikia parodyti tik truputį paslankumo — ir viskas bus atlikta.

Kartais redakcija, jei nežinos žodžių kilmės, klaus per laikraščius dėl jo vartojimo vietos, reikšmės ar kirčiavimo, ir dėl tų paklausimų redakcijai labiausiai galėtų patarnauti mokytojai, nors čia būtų kiekvieno mokyto lietuvio priedermė lygiai atsiliepti ir nemanyti, kad atsakymą gal nusiųs kas kitas. [. . .]

„Tautos mokykla", 1934, Nr. 11

Prašymas žodžių rinkėjams

Daug kartų spaudoj buvo reiškiamas pageidavimas, kad prie žodžių rinkimo prisidėtų kaip galima didesnis būrys žmonių. Žodynui labai svarbu turėti didžiausią skaičių rinkėjų. Iš kitos pusės, lygiai svarbu, kad rinkėjai būtų žmonės su nuovoka: mokėtų skirti, kas kalboj gyva, o kas pramanyta, kas tikrai vartojama, o kas tik juokais ar apsirikus pasakyta. Taip pat geistinas daiktas, kad rinkėjai mokėtų tiksliai, be klaidų, užrašyti žodį, padėti jo kirtį ir pažymėti priegaidę. Dar vienas dalykas labai svarbus: kad sakiniai prie žodžių būtų ne sugalvoti paties rinkėjo, bet paimti iš žmonių lūpų. Bet, gaila, ne visi rinkėjai moka suprasti tuos žodyno reikalavimus ir derintis prie jų. Pastebėta, kad ypač nelabai paiso tų reikalavimų mokyklinio amžiaus jauni rinkėjai. Iš tokių rinkėjų yra gauta žodžių, kurių be patikrinimo jokiu būdu negali dėti į žodyną; neatsargus dėjimas paskui galėtų daug ką suklaidinti. Dėl tos priežasties įtariamus žodžius reikia vietoj patikrinti. Tokiais atsitikimais, kada žodį reikia vietoj tikrinti, redakcijai svarbu žinoti žmogų ar bent sodžių, kur žodis nugirstas. Rinkėjai ligšiol paprastai pažymėdavo parapiją, kur žodis užrašytas, bet jam tikrinti parapija kartais esti per didelis plotas; vienoj parapijos pusėj žodis gali būti žinomas, o kitoj visai negirdėtas, todėl tik-

rintojas gali jo nerasti, nors toj parapijoj jis apskritai yra vartojamas. Kad galima būtų išvengti tokių atsitikimų ir kad nereikėtų, žodžius tikrinant, ilgai ieškoti, žodyno redakcija prašo savo rinkėjus toliau be parapijos pažymėti dar žmogų ir sodžių, kur žodis girdėtas. Turint tokį trumpą adresą galima bus tiesiai kreiptis į nurodytą vietą ir sužinoti tai, kas svarbu: žodžio gyvumas, jo kirtis ar priegaidė, vartojimas sakiniuose ir t. t.

Kad nepratusiems rinkėjams būtų lengviau susigaudyti, kokie maždaug žodžiai pageidaujami ir kaip juos užrašyti, čia duodami keli paskutiniu laiku gauti žodžiai. Jie nėra visai patikrinti, todėl gali pasitaikyti tarp jų ir netiksliai užrašytų. Jei kas čia pastebėtų kokių netikslumų, prašytumėm nepatingėti apie tai pranešti redakcijai.

Norint gauti lapelių žodžiams rašyti ar kokių smulkesnių informacijų, reikia kreiptis šiuo adresu: Lietuvių kalbos žodyno redakcija, Aleksotas, Maironio namai, Kaunas. [...]

„Gimtoji kalba", 1934, Nr. 8—12

1935

Kelios pastabos dėl V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly" kalbos

„Gimtosios kalbos" redakcija yra nutarusi labiau skaitomas knygas panagrinėti kalbos atžvilgiu, kad skaitytojai, kuriems rūpi iš lektūros pasimokyti kalbos arba jos nepagadinti, geriau žinotų, ką daugiau imti in rankas. Man teko iš tos pusės tarti žodį apie V. Mykolaičio-Putino trijų tomų romaną „Altorių šešėly".

Šis romanas, kiek girdėti, išėjęs iš spaudos, buvo plačiai skaitomas. Tą faktą tvirtina ir pats autorius (žr. 1934 metų „Literatūros Naujienų" 1 nr. jo straipsnį „Liudo Vasario draugai ir priešai") tarp kitko šiais žodžiais: „Dar šiltą, drėgną, kvepiantį spaustuvės dažais ir klijais, jį šoko skaityti visi". Vadinas, jo platus skaitymas nepaliko be tam tikrų vaisių kalbai. O reikia pasakyti, kad šiame romane netrūksta netaisyklingumų, kurių mes kasdien matome laikraščiuose ir kuriais lengvai užsikrečia visų mūsų kalba. Ir Mykolaičio-Putino romane man krito in akį kiek tokių kalbos dalykų, kurių mokyklinės gramatikos pataria vengti. Tuos vengtinus dalykus, kuriuos pastebėjau skaitydamas romaną, čia surašau ir duodu skliausteliuose savo pataisymus. Kiekvienos rūšies netaisyklingumų, nors jų tekste būtų keliolika ar keliasdešimt, imu po vieną pavyzdį. Mano „pataisymus", žinoma, galima būtų pakeisti visai kitais žodžiais ar pasakymais; aš čia duodu tokius, kurie man pirmiausia ateina in galvą ir kuriais paprastai taisydavau mokinių

rašinių netaisyklingumus. Pirmiausia eis žodyno (A), paskui sintaksės (B) netaisyklingumai (rymiški skaitmenys rodo romano tomą, arabiški — puslapį).

A. 1. Prisijuosęs baltą *žiurstą* (germ. = prijuostę) I 32. 2. Kai kurie atrodė arba juokingi arba *diktokai* (germ. = gana, nemaža, gerokai) apriboti I 59. 3. nė viena moteris negalėjo lygintis su ja *parėdais* (slav. = apdarais, papuošalais) II, 65. 4. *prikli* (slav. = inkyri, nemaloni) pagarba I 65. 5. jausdamasis *neva* (slav. = lyg, kaip ir, tartum) kaltas I 233. 6. tavo širdy *išbujos* (slav. = išaugs, išsikeros...) garbės troškimas I 175. 7. Aš *bevelyčiau* (slav. = malonėčiau, norėčiau...), kad man visai nereiktų daryti tamstai pastabų II 305. 8. Tą jis *dasiprotėjo* (priešdėlis *da-* iš slav. kalbų = suprato, pastebėjo) iš jos akių II 74. 9. pirmas sučiupo *bonką* (= butelį) II 233. 10. Štai kunigas, kuris pratęs *buvoti* (= būti) draugystėje II 228. 11. Meškėnas padėjo savo *prieteliui* (slav.= bičiuliui) iškraustyti bagažą III 16. 12. Jūs nepasakėte man nė vieno *prietelingo* (= bičiuliško, draugiško) žodžio II 256. 13. turėti kitokių jausmų, negu pagarba ir *prietelingumas* (= bičiuliškumas, draugiškumas) II 287. 14. senovės *mokslinčiaus* (= mokslininko; priesaga *-inčius* slaviška, nevartotina) buveine II 287. 15. nešdami dideles žvakes *liktoriuose* (slav.=žvakidėse) I 126. 16. Nelengvai jam tai *duodavos* (=sekdavos, vykdavo) I 263. 17. buvo susidariusi *lošėjų* (= žaidėjų...) kompanija II 235. 18. *klaupkose* (slav., iš „lavka" = suoluose...) meldėsi jaunuoliai I 22. 19. Ji nenori įžeisti nei manęs, nei to nepakenčiamo *nuobrado* (rus. набро́д, набро́да = įkyrus, nuolatinis lankytojas, nenaudėlis, valkata) II 233. 20. Klebonas... šlakstydavo ją atskirai, ...vieną atsargų *krapylo* (slav.) mostą specialiai jai skirdamas II 259. 21. ką nugirdusi ar mačiusi, tuojau *patiekdavo* (= pranešdavo, pasakydavo) klebonui II 306. 22. O jis buvo... *giliai* (= didžiai, labai) religingų tėvų sūnus I 22. 23. Jam, *berods* (= rodos), giliau įsmigo į širdį mišparų vargonų gaudesys, negu tas pirmas Dievo į save priėmimas I 20. 24. *Tat* (= tad) svečių nuotaika kilo, kaip ant mielių III 23. *Sustatant* (= sudarant...) programą I 162. 25. *pritariančio* (= pritariamo) žodžio I 288. 26. pasigailėjo, kad *randas* (= sėdi, stovi, patekęs, atsidūręs?) ant vargonų, o ne presbiterijos suoluose I 130. 27. Ir jisai užmigo *giliu* (= kietu, sunkiu) miegu I 94. 28. Per *sekančią* (= kitą...) savaitę įvykiai gerokai apibluko I 95. 29. Dievo *esimo* (= buvimo) klausimas I 204. 30. Jam ėmė *atrodyti* (= rodytis?), kad jis čia visai nereikalingas II 229. 31. užsidegė kerštinga *apmauda* (= kerštingu apmaudu) II 239. 32. Jis tą pabučiavimą beveik *pra*matė (= numatė), jis jo norėjo II 258. 33. visą *domiai* (= atsidėjęs) perskaitė II 258. 34. apie meilę ir moterį rašyti *tiesioginiai* (= tiesiogiai) jam buvo koktu II 264. 35. Baronienės juokas... dabar tik liūdną šypsnį *iššaukia* (= kelia) jo veide III 408.

B. 36. Valandėlę *jiedu* ėjo tylėda*mi* (= tylėdamu; jie... tylėdami) I 51; III 69; *Mudu* vieną kartą šį klausimą jau lietėme = = (Mes... lietėme, mudu... lietėva) II 230; Ei*va* geriau, išgersim

po stiklelį vyno (= Eiva... išgersiva, einam... išgersim) II 242; Na, kas *judu* per kunigai (= jūs... kunigai, judu... kunigu) I 24. Plg.: Kun. Laibys, atvežęs *du* kavalier*iu* — šokėju, tuojau laimėjo ponių simpatiją II 227. 37. *Kai dėl mūsų* (= dėl mūsų), tai galėjai atostogauti nors ir visą žiemą II 21. 38. Tavo klebonas neturi vikaro, mano *gi* (= o mano) turi I 88. 39. Ir tyliomis dienos valandomis, *kuomet* (= kada) koplyčia būdavo tuščia... šventieji... būdavo apgaubti kažko nesuprantamo, mistiško (= kažkuo nesuprantamu, m-ku?) I 16. 40. Koki *bebūtų* rezultatai (= kad ir kažkokie būtų rezultatai), jie tos apostazijos negali pateisinti III 83; kaip ten *bebūtų* (= kad ir kažkas ten būtų, tegu kažkas ten būtų), dabar sielotis tuo neverta III 363. 41. Galima būti *naudingu* (= naudingam) visuomenei I 51. 42. Pažiūrėk, tamsta, kiek *pas jį* vyriškumo ir energijos (= kiek jo vyriškumo..., kiek jis turi v..., kas jo vyriškumas...) II 240. 43. Autorius vietomis vartoja šalutinius sakinius be pagrindinių: *Nes* aš tamstą vis dėlto atsiminsiu II 250; *Nes* eksperimentas jau buvo prasidėjęs II 232. 44. norėdamas *tokiu* (= toks) būti I 53; kurie *tokiais* (= tokie) neatrodo I 59. 45. užsukti pas jį *išleistuvėm* (= in išleistuves) I 96; Nuvažiavo jiedu iš vakaro — *pirmiesiem mišparam* (= in pirmuosius mišparus) I 85; Nuvažiavo jis jau gana vėlai, *pačiai sumai* (= in pačią sumą) I 185. 46. kartais abu išvažiuodavę *visai dienai* (= visą dieną) III 367. 47. skambalas šaukdavo juos į katedrą *sumai*, o 4 val. *mišparam* (= sumos... mišparų, plg. „šaukdavo pietų") I 14. 48. Šilta koplyčia iš pirmos dienos padarė Liudui Vasariui *neišdildomo įspūdžio* (= neišdildomą in-dį, plg. „padarė didelį džiaugsmą") I 15. 49. Aš atėjau *baronienės* atsisveikinti (čia, rodos, būtų paprasčiau — su baroniene at-ti) II 243. 50. *Baronas* atsimainė *veidu* (= Barono atsimainė veidas) II 374. 51. Jis nujautė, kad pažintis įvyko *baronienei norint* (= baronienės noru) II 74.

Čia surašyti tie „netaisyklingumai", kurie man atsitiktinai labiau krito in akis skaitant romaną. Pastebesnis skaitytojas gal būtų ir daugiau radęs tokių ar panašių kalbos nelygumų[39].

„Gimtoji kalba", 1935, Nr. 3

Dėl naujosios *karininko* reikšmės

P. Skardžius šių metų „G. Kalbos" N. 1—2 gina dabar po karo atsiradusią naują *karininko* reikšmę[40]. Dabar, kaip žinoma, *karininkais* vadiname *aficierius*. Seniau ir prieš karą *karininkas* tereiškė karo kariuomenėje tarnaujantį žmogų. Ar nauja reikšmė pateisinama ir ar ji būtinai reikalinga?

Pulkininkas J. M. Laurinaitis š. m. „Lietuvos Aido" Nr. 22 rašo[41], kad ta reikšmė nepatikusi ir Būgai: „Būga labai išbarė jau nuo 1918 metų vartotąjį *karininką*". P. Skardžius, gindamas naują *karininką*, plačiai išrodinėja, kad žodžiai dažnai gauną naujų reikš-

mių, todėl ir *karininkui* naujos reikšmės davimas esąs visai pateisinamas dalykas. Tiesa, kad žodžių reikšmės kinta, bet naujos reikšmės atsiranda kalboje nejučiomis, palengva, per ilgesnį laiką. Tiktai kalant naujus terminus, kartais reikia seną žodžio reikšmę staiga praplatinti ar susiaurinti, bet taip darant visados atsižvelgiama, kad naujoji reikšmė neprieštarautų panašios darybos kitų žodžių reikšmei. Ar su naujuoju *karininku* taip yra?

Sakysim, *darbininkas* yra žmogus, kuris verčiasi darbu (čia „darbas" turi tam tikrą reikšmę), o ne tas, kuris kitus moko darbą dirbti (ar to darbo yra koks vadovas, kaip galima pasakyti apie šių dienų karininkus); *ūkininkas, daržininkas* — kas ūkiu, daržais verčiasi, kas iš to gyvena; *skardininkas* — kas iš skardos moka ką daryti, kas iš to darbo duoną valgo; *arklininkas* — tas, kam pavesta prižiūrėti arklius; *dvasininkas* (neol.) tas, kam pavesta rūpintis dvasios reikalais, kas dvasios ganymo dalyko yra mokytas. Lyginant paskutinių laikų *karininką* su tais ir kitais panašios darybos žodžiais, lyg rodosi, kad naujoji reikšmė jam nelabai dera, todėl suprantame, kodėl Būga buvo toks priešingas. Kaip nesirūpiname keisti naujais žodžiais *daktarų, direktorių, inspektorių, sekretorių,* taip galėtų palikti nekeisti ir *aficieriai.*

Tiesą sakant, *karininko* naujos reikšmės atsiradimas buvo nevisai paprastas. Jis gimė [...] tuoj pasibaigus didžiajam karui. Darantis mūsų kariuomenei, vadintis tada *leitenantu, kapitonu, majoru, pulkininku, generolu* ar kitu kuriuo titulu buvo laikoma nedemokratišku dalyku, todėl buvo nutarta, kaip man aiškino, dėl lygybės, kaip pridera geriems demokratams, visiems vadintis be titulų skirtumo *karininkais.* Štai 1919 metų „Lietuvos" Nr. 23 randame parašą: Velykis, Apsaugos Ministeris, karininkas. Tų pačių metų „Lietuvos" Nr. 32: Kauno miesto ir apskrities Karo Komendantas karininkas Mikuckis. Tų laikų spaudoje pilna tokių „karininkų". Vėliau, kaip žinoma, to „demokratizmo" dvasiai sunykus, vietoje „karininko" jau atsirado *kapitonai, majorai* ir kiti titulai. Ar šiandien generolai su leitenantais norėtų vadintis tuo pačiu *karininko* titulu, reikia labai abejoti. Todėl ar nebūtų geriau palikti *karininkui* senovinę reikšmę — vadinti *karininkais* visus, kurie tarnauja kariuomenėje, kurie mokosi karo amato ir skiriasi nuo kitų gyventojų paprastai dar savo tam tikru apdaru?[42]

„Gimtoji kalba", 1935, Nr. 6

B. Prūsas. **Faraonas.** Keturi tomai. J. Strazdo-Jaunučio vertimas. „Sakalo" bendrovės leidinys. Kaunas, 1933—1934 m.

Ši Prūso istorinė apysaka „Sakalo" išleista pažiūrėti gana padoriai: visos keturios knygos patogaus formato, palyginti gausiai iliustruotos, raštas ryškus, prie I tomo pridėti du žemėlapiai ir

duota ten pradžioje kiek svarbesnių žinių iš autoriaus gyvenimo ir jo literatūros darbo, kad skaitytojui lengviau būtų suprasti apysakos reikšmę. Vertėjai ir leidėjai šiaip, rodos, viskuo pasirūpino, tik, gaila, nepasirūpino daugiau kalba. Apysakos kalba menka, todėl ir viso darbo vertė nedidžiausia, nes kalba yra kiekvieno rašto dvasia. Vertimas pilnas kalbos klaidų — daugiausia tų klaidų, kurias nuolat matome mūsų laikraščiuose. Jos visos netilptų viename šio žurnalo numeryje, dėl iliustracijos iškelsiu jų nedidelį skaičių — po kiek žodyno ir sintaksės klaidų. Keldamas klaidas duosiu čia pat ir jų atitaisymus — gal kartais kas tais pataisymais ir pasinaudos. Iš pataisymų bus duodami tie, kurie pirmiausia man ateis in galvą: tai nereikš, kad kitaip negalima būtų pataisyti.

Iš žodyno klaidų dalis yra nevartotini barbarizmai, dalis — lietuviški žodžiai, bet netaisyklingai sudaryti arba ne vietoje pavartoti. Štai jų kiek:

1. Turtuolių vilos rūmai ir pagaliau vargšų *grytelės* (= trobelės, pirkelės, lūšnos) I 29. 2. Ant kaklo turėjo trigubą auksinį *retežį* (=grandinę) I 28. 3. Taip *pasirėdę* (= apsidarę, apsivilkę) kareiviai buvo panašūs į dideles širšes I 31. 4. Dabar eik ir visa ką *dabok* (= žiūrėk) I 33. 5. Yra ten *šviežių* (= naujų, tik skintų) rožių I 35. 6. Kiekvienas mūsų turi *desėtkus* (= dešimtis), jei ne šimtus nematomų priešų I 81. 7. Skolininkai ims tave lankyti *neva* (= lyg) pagarbą reikšdami I 106. 8. dėžutės su kvepalų *bonkutėmis* (= buteliukais) I 116. 9. Namas buvo aptvertas ne*da*degtų (= žalių, apyžalių, ne visai degtų) plytų I 116. 10. atsiuntė... puodus ir *kačergas* (= žarsteklius) I 117. 11. tarp jūsų slankioja blogi žmonės, kaip hienos *avinyčioje* (= avidėje, avikinėje) I 28. 12. ar ir jo šventenybė neturėtų teisės *paliuosuoti* (= paleisti) tuos žmones? I 143. 13. reikalauja duoti septynias *mieras* (= saikus...) kviečių I 157. 14. Ir didi *dūma* (= puikybė, džiaugsmas?) pagavo jo širdį I 288. 15. Toji lava, keleta *ravų* (= griovių, perkasų) išsiliejanti ant visų kalno šonų I 240. 16. Juk aš prastas *mužikas* (=sodietis...) I 142. 17. geriausi *štukoriai* (=juokdariai) II 15. 18. išėmė kvepiančias *mostis* (= tepalus) II 30. 19. Tai *pablūdęs* (= pasiutęs, pagedęs) žmogus! II 36. 20. ir įvairūs *šposininkai* (=juokdariai) II 119. 21. nuo ilgų *dūmojimų* (= galvojimų, svarstymų) kunigaikštis atsiminė II 120. 22. Fenicija — *špižinės* (= ketinės, keto) durys į mūsų iždą II 273. 23. Jų *kudloti* (=gauruoti) ir patvarūs arkliai II 229. 24. Kama, išgirdusi tą *alasą* (= riksmą, triukšmą), paklausė priežasties II 300. 25. Kunigaikštis lengvapėdis ir ūliokas, *lėbauninkas* (= girtuoklis, pramuštgalvis?) III 18. 26. *egiptiškoji* (= Egipto) bajorija *biednėja* (= vargsta, skursta, nyksta)... o *valstiečiai* (= sodiečiai)... dėl skurdo kelia maištą III 63. 27. Abu tie *projovai* (= reiškiniai, atsitikimai): karštis ir vabzdžių letargas pranašauja audrą III 91. 28. buvo matomas jų laužų *pazaras* (= pašvaistė) III 129. 29. *Ach* (= oi, o) kad jis žinotų III 221. 30. Aukštesniojo luomo visuomenėje *modniausios* (= dažniausios, svarbiausios) kalbos buvo apie visuotinį gedulą III 258. 31. aš ir mano *prie-*

teliai (= bičiuliai, draugai) sutiksime IV 51. 32. Senos *egiptiškos* (= Egipto) *maxymos* (= taisyklės, sentencijos, patarlės...) IV 63. 33. Taip *supokuotas* (= sudėtas, sutaisytas...) karaliaus-faraono lavonas ilsėjos IV 27. 34. *Jovišo* (=Jupiterio)... planetoms... IV 57. 35. jaunesnioji karta matė gerovę ir *visuomeninę* (= visuomenės) laimę I 6. 36. Tai nebuvę tų karštuolių svajos... bet *siekiai* (= tikslai), prie kurių eita... *obalsiu* (= šūkiu) I 6. 37. daug projektų *tapę įgyvendinta* (= buvę ingyvendinta) I 7. 38. kiekviena tauta... *privalo* (= turi) sekti I 8. 39. Faraonas dažniausiai *atnašaudavo* (= duodavo, dėdavo, aukodavo...) dievams gausias aukas I 19. 40. Savo kūdikystėje draugaudavo tik su *kariškiais* (= kariais) I 22. 41. Karo metu sugebąs vadovauti *skaitlingai* (= gausiai, didelei) kariuomenei I 23. 42. aš tave lesinau *tyrais* (= grynais) grūdeliais I 50. 43. širdy nardė (?) *sąjausmas* (= užuojauta), kad tam vergui *tapo* (= buvo) padaryta didelė skriauda I 61. 44. *pavaldinys* (= valdinys)... drįstų mokyti... valdovą I 114. 45. *neužilgo* (= netrukus) turėsime viščiukų I 117. 46. mane pagriebė *aras* (= erelis) I 117. 47. Gal jo vardas... būtų palikęs *ainių ainiams* (= vaikų vaikams) ir būtų amžinai gerbiamas? I 149. 48. Tai buvo *mylimos* (= didžiausios, brangiausios...) ministerio ir karalienės svajonės I. 229. 49. Viduriu traukėsi ilga vilkstinė *prekėjų* (= prekijų, pirklių) I 250. 50. rimti pirkliai... ėmė *žingeidžiai* (= smalsiai) žiūrėti I 259. 51. *Nuduoda* (= apsimeta, dedasi m-čiu) miestietį, nors turi dvasininko išvaizdą I 264. 52. ima pūti gamtos *tvariniai* (= tvėriniai, padarai...) I 282. 52[a]. kunigaikščio pasiuntinybės tikslas buvo *neišrištas* (= neišspręstas) II 6. 53. Šie ir anie padarė *suokalbį* (= sąmokslą) prieš mus II 140. 54. Argi *pralošėme* (= pralaimėjome) didžiules karo kautynes...? II 255. 55. Paskui pėstininkus pasirodė keli šimtai *azijatiškų* (= azijatų) raitininkų III 81. 55[a]. šokėjos persirengė *verksnėmis* (= verkėjomis) III 258. 56. Tad apie aštuonis tūkstančius žmonių metė kasdienį savo darbą ir gyvena valstybės *sąskaiton* (= lėšomis...?) III 267. 57. maldauju... tavo tėvo *atmintimi* (= atminimu) III 274. 58. *vagiliavo* (= vogė, vaginėjo) valstybines paslaptis III 284. 59. *Giliai* (= žemai) valdovui nusilenkė IV 5. 60. Aš esu jaunas, sveikas, laisvas, *tat* (= tad) noriu ir valdysiu pats IV 7. 61. pasidžiaugti... to *pasakingo* (= pasakiško) valdovo pasirodymu IV 32. 62. Ant kiekvienų durų, vedančių į lobyną, *randasi* (= yra) šio užrašo dalis IV 67. 63. Laiptai buvo milžiniški, *vieton* (= vietoj) turėklių buvo apstatyti dviem eilėm sfinksų IV 93. 64. *Tikrumoje* (= iš tikro, iš tikrųjų) tie prekiautojai buvo dvasininkų agentai IV 221. 65. *Apsivesi* (= vesi) jo dukrą IV 243. 66. Pasipuošk *galimai* (= kaip galima) gražiausiai IV 284.

Iš sintaksės klaidų čia duodamos šios:

67. tikra autoriaus pavardė... beveik visai *tapusi* (= buvusi) užmiršta I 8. 68. *25 mylių atstume* nuo Viduržemio jūros (= už 25 m. nuo V. jūros) I 13. 69. Apie *šimtas* (= šimtą) graikų pulko kareivių su kastuvais ir *kirkomis* (= kaplys, kapokas, kirtiklis, kapoklė, kapotė) ėmėsi darbo I 41. 70. Vistiek, *kuo* (= kas) aš bū-

čiau I 53; Jaučiasi *silpnais* (= sipni) III 121. 71. *Kuomet* (= kada) faraono įpėdinio svita artinosi prie Menfio, jau ėmė leistis saulė I 71. 72. faraonas karo *rūbuose* (= su karo rūbais) I 80. 73. O *kaĭ dėl* sosto įpėdinio (= O dėl sosto įp.), Nitageras teisingai sako, kad tas jaunuolis turi vado gabumų I 89. 74. Kad *nesukliudžius*... *kelionei* (= Kad būtų nesukliudyta kelionė; Nenorint sukliudyti kelionės) plentu, buvo sunaikintas kanalas I 93. 75. *pirm negu nueisite* (= prieš nueinant; ligi nueisite) nuo šio kalnelio, Nilas pradės kilti I 128. 76. Žemė panaši *plytai* (= į plytą) I 212. 77. lankyti kunigaikštį, tėvo *nemalone* (= nemalonės) ištiktą I 216. 78. Tik po *kaikurio* (= kurio) laiko kunigaikštis atsipeikėjo I 219. 79. Toks būdas... *duos galimybę* (= leis, padės...) teisingai suprasti visą dalyką I 240. 80. Liaudžiai *Ramziui reikalaujant* (= Ramzio reikalavimu), nebuvo leista jo pasitikti II 9. 81. Jie piovė tik varpas ir krovė į maišus, *gi* (= o) šiaudus paliko laukuose II 9. 82. *neprisižiūrėjau jų darbams* (= neįsižiūrėjau į jų darbus) II 22; aš ne kartą įsižiūrėjau *jų akims* (= į jų akis) II 268. 83. abu turį pasiduoti dvasininkams, nebūdami tikri *bajorijos ir kariuomenės ištikimybės* (= dėl bajorijos ir k. ištikimybės) II 237; 84. Įrodyk man, *o* (= ir) rūmai bus tavo! II 279. 85. gundo liaudį *maištui* (= į maištą; maištą kelti) III 23. 86. ragino kariuomenę *skubesnei kelionei* (= į skubesnę kelionę; greičiau keliauti; negaištant keliauti...) III 69. 87. Tyrai knibžda *baisūnais* (=baisūnų) III 109. 88. (jie) bėgo savo *pražūčiai* (= į savo pražūtį) III 133. 89. mūsų vėlių šešėliai egzistuoja dešimtis tūkstančių metų, kol pagaliau *neapsivalo* (= apsivalo) I 144. 90. *Nes* ir kam jiems, iš tikrųjų, tas darbas? (Šalutinis sakinys be pagrindinio!) III 185. 91. turėti *nuosavybėn* (= nuosavos, savos) žemės nors tiek, kad išsitektų karstui pakasti III 261. 92. Visame mieste *pradėta* (= pradėjo) pasakoti, kad *finicijiečiai pas faraoną* netekę malonės (= finikiečiai netekę faraono malonės) III 283. 93. veržės *dideliems dalykams* (= v. daryti didelių dalykų) IV 12. 94. Argi ne jie prikrovė jas (šventyklas) *užgrobtais* iš priešų *turtais* (=užgrobtų iš p. turtų) IV 13. 95. ėjo... karalienė Nikotrisė, *dviejų dvariškių damų atsirėmusi* (= atsirėmusi į dvi rūmų damas; palaikoma dviejų rūmų damų...) IV 30. 96. toks žmogus lygus kurčiam, kurs nieko negirdi ir į kurį tenka kalbėti *rankų pagalba* (= su rankomis, rankomis) IV 63. 97. Be to, tris kartus per parą... dvasininkai eina į šventyklą *pamaldoms* (= pasimelsti; į pamaldas) IV 69. 98. Mūsų šventykla moko mus, *kokiais* (= kokie) mes *privalome* (= turime) būti IV 112. 99. O, tu... esi *kažkuo didesniu* (= kažkas didesnis) IV 138. 100. praras pusiausvyrą, kuri šiandie daro jį *galingu* (= galingą) IV 179. 101. Ką jis *bepadarytų* (= padarytų, tik padarytų), padarys be jokio įrodymo IV 162. 102. Susirinkome čia *liūdnam* ir *svarbiam reikalui* (= susirinkome čia... svarbiu reikalu; susirinkome pasitarti dėl... svarbaus reikalo) IV 269.

Be to, vertime randame nevienodų to paties žodžio lyčių *(svetys* ir *svečias* II 48), nevienodų parašymų ir kitokių mažesnių kalbos netikslumų.

Dėl vietos stokos, ką taisydamas neaiškinu, kodėl taip, o ne kitaip taisau.

Iš čia duotų pavyzdžių matyti, kad vertimo kalba tikrai netaisyklinga. Dar reikia pridurti, kad apskritai ji nėra užtenkamai gyva ir sklandi.

Savo darbo pradžioje autorius reiškia nuomonę, kad „ši apysaka daugiausia pravers jaunimui ir platesnei visuomenei..." (I 11). Kaip pravers apysaka „platesnei visuomenei", negaliu pasakyti, nes man neaišku, kas ta „platesnė visuomenė", bet kad ji praverstų ir j a u n i m u i, tai labai abejoju. Sodžiaus jaunimui savo turiniu ji neinkandama, todėl jam negali ir praversti. Lieka mokyklinis jaunimas, bet reikia manyti, kad ir jam tokia lektūra negali būti naudinga. Matydami tokią gausybę klaidų, lietuvių kalbos mokytojai vargiai rekomenduos ją skaityti savo mokiniams. Priešingai, jie greičiausiai nenorės insileisti ir in savo mokyklų bibliotekas.

[...]

„Gimtoji kalba", 1935, Nr. 11

Keistas kalbos gynimas

Mūsų literatūra nuolat auga. Beveik kasdien pasirodo naujų knygų, pačių rašytų ir verstų. Prieš įsileidžiant jas į savo biblioteką mokyklai svarbu, be ko kito, žinoti tų knygų vertę ir kalbos atžvilgiu, nes mokinių skaitomų knygų kalba labai atsiliepia jų pačių kalbai. Literatūros kritika turėtų painformuoti iš tos pusės apie kiekvieną naują knygą. Gaila, tokios informacijos dar neturime — tuo tarpu atsitiktinai kas nors parašo apie vienos kitos naujai pasirodžiusios knygos kalbą. Tačiau mokykla negali kiekvienai knygai atidaryti laisvai duris be jokio koštuvio. Tokį koštuvį pasidaryti turi pati mokyklą: jos lietuvių kalbos mokytojai turėtų organizuoti knygų recenzavimo darbą ir duoti savo organuose bent trumpą naujų knygų kalbos įvertinimą, tada bibliotekos būtų apsaugotos nuo gadinančių mokinių kalbą knygų.

Norėdama knygų pasirinkimo reikale padėti platesnei visuomenei, kartu, žinoma, ir mokyklai, „Gimtosios Kalbos" redakcija įsitraukė į savo darbo programą ir knygų recenzavimą kalbos atžvilgiu — tuo tarpu, rodos, tik labiau skaitomų. Man, kaip to žurnalo bendradarbiui, buvo tekę pasakyti žodį dėl Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly". Savo trumpoj recenzijoj („Gimt. Kalbos" 3 sąsiuv.) nurodžiau tam tikrą skaičių nevartotinų kalbos dalykų, daugiausia žodyno ir sintaksės klaidų. Buvo iškeltos tik tokios klaidos, kurių, kaip ten pasakyta, pataria vengti mokyklinės gramatikos. Vadinas, rastos mokinių rašiniuose, mokytojo jos turi būti taisomos. Bet štai E. Viskanta „Vairo" Nr. 7—8[43] ėmėsi ginti ir teisinti tų klaidų tvirtindamas, kad „didesnė pusė tų priekaištų

yra niekuo nepagrįsti". Dėl atskirų jo teisinimų norėčiau čia kiek jam atsakyti.

Prie mano recenzijos buvo pridėjęs savo pastebėjimų dėl romano kalbos negerumų ir „Gimtosios Kalbos" redaktorius p. Skardžius. Redaktoriaus nurodytus negerumus E. Viskanta irgi vienodai teisina. Jo išvedžiojimus dėl kaikurių kalbos dalykų p. Skardžius jam atrėmė „Židinio" Nr. 8—9 straipsniu „Ar tai kalbos susinimas?" ir man sutrumpino atsakymą.

Romano autoriui buvo prikišta, kad jis be reikalo vartoja barbarizmus, be kurių galime apseiti, nes jiems turime savų žodžių. Tarp kitų, mano buvo nurodyti barbarizmai *žiurstas, diktas, liktorius, mokslinčius* (galūnė svetima), *dasiprotėjo* (priešdėlis *da*-slaviškas). Kad jie nevartotini, jau yra pasakęs p. Skardžius „Židiny", dėl jų negerumo man nebelieka nieko daugiau kalbėti. Mano atsakymas lies tik likusius barbarizmus.

E. Viskanta rašo: *„Parėdai, prietelis, priklus, išbujoti, bevelyti* taipogi slaviškos kilmės žodžiai. Bet jie tvirtai įsišakniję mūsų kalboje ir sunkiai duodasi pakeičiami savaisiais. *Parėdų* neatstoja nei *apdarai,* nei *papuošalai:* vienas yra perdaug bendras, kasdieniškas, nepažymįs rūbų šventadieniškumo, o papuošalas tereiškia kokią nors apdaro smulkmeną. Kaip mes galėtume išsiversti be šio žodžio kad ir tokiame pasakyme: vaikščioja *pasirėdžiusi.* Čia neatstos pabrauktojo žodžio nei *apsidariusi,* nei *pasipuošusi".* Dėl to svetimo žodžio teisinimo turiu pasakyti, kad mano tarmėj pasakymas „vaikščioja *pasirėdžiusi*" nėra labai gyvas ir nereiškia jokio gražumo ir šventadieniškumo; jį kartais pavartoja tik tie, kurie laikraščius skaito ar šiaip bendrauja su mokytesniais žmonėmis ir paskui bando kalbėti „gramatiškiau". Mano krašte paprastai sako „vaikščioja *apsivilkusi, apsitaisiusi, išsitaisiusi,* kitur — *apsidariusi, išsidariusi, pasipuošusi, išsipuošusi".* Argi kalbos meistras negal pasirinkti iš jų tokio žodžio, kuris jam kartu ir šventadieniškumo reikštų? Mano recenzijoj paminėtas žodis *apsivilkusi,* rodos, paprasčiausias, bet tam tikroj vietoj pavartotas gali reikšti ir tą „šventadieniškumą"... Štai jei kas pasako: „Išėjo kunigas iš zakristijos *apsivilkęs",* tai mes gerai suprantame, ką tai reiškia; be jokių *parėdų* suprantame, kad čia kunigas išėjo iškilmingai apsidaręs. Vėl ką kita reikštų pasakymas „Kunigas iš kambario išėjo *apsivilkęs":* čia maždaug reikštų, kad jis išėjo su apsiaustu ar kailiniais — destis koks metas. Žodis *parėdai* kai kam rodosi šventadieniškis tik dėlto, kad jis mažiau kalbai pažįstamas. Kuršaičio žodyne to žodžio irgi nėra. Maža to: kaikur jis reiškia ne visą apdarą, o tik tam tikrą priedą, pagražinimą (Oi tai išrėdyta... bažnytėlė žėlabnais parėdėliais. „Tauta ir Žodis" I knyga, 289 psl.). Vadinas, jei tas žodis nėra nei labai gyvas, nei savas, o iš kitos pusės turim kuo pakeisti, tai koks reikalas jį vartoti?

Tokiu pat būdu E. Viskanta gina romano autoriaus kalbos garbę, teisindamas barbarizmus *prietelis, priklus, išbujoti, bevelyti;* jiems pakaitalai labai žinomi, ir dėl jų nėra reikalo daug kalbėti.

Ypač jis smarkiai užsistoja už žodį *klaupkos*. Dėl jų jis sako: „*Klaupkos*, kad ir padirbtos slaviškos „lavkos" pavyzdžiui, yra betgi vykęs ir prigijęs naujadaras, sukurtas iš lietuviško veiksmažodžio *klauptis*. Antra — mes neturime šiam žodžiui jokio pakaitalo. Recenzento siūlomas *suolas* visiškai netinka, nes jis neturi to, kas klaupkoms charakteringiausia, lentelės atsiklaupti (nei viršutinės lentelės maldaknygėms pasidėti). Vykusius naujadarus turėtume ne uiti, bet branginti, nes jais turtiname savo kalbą. Kad ir slaviška atrodo žodžio priesaga, bet mes ją dažnai mėgstame lipdyti prie grynai lietuviškų žodžių, norėdami suteikti jiems tam tikro naujo kolorito: pvz. *bobelka, žydelka, vagilka, mergička, mergelka, dainuška, voveruška...*" Situose žodžiuose nėra jokio „naujo kolorito", yra tik savi žodžiai papuošti svetimomis priesagomis (žodis *žydelka* padarytas tiesiog iš *židovka)*, ir toli gražu ne visos tarmės tuos papuošalus pažįsta. Jei, suvilioti „naujo kolorito", imtumėm juos vartoti rašomojoj kalboj, tai tikrai menkai jais pasitarnautumėm. Pats žodis *klaupka* nėra koks naujadaras, kaip čia tvirtinama, jis yra tikras barbarizmas, tik saviškai iškreiptas ir iš dalies suetimologizuotas su žodžiu *klaupti;* bet iš *klaupti* mes turėtumėm kitaip darytis naują žodį. Antra vertus, jis nėra labai plačiai ir žinomas; sakysim, aš apie jį sužinojau tik iš raštų. Negaliu suprasti, kodėl mano teikiamas *suolas* E. Viskantai „visiškai netinka". Kodėl gi svetimai kalbai tinka *lavka,* kuris reiškia ne ką kitą, tik *suolą.* Visai be reikalo jis sako, kad „mes neturime šiam žodžiui jokio pakaitalo". Jei jis būtų geriau skaitęs jo ginamo autoriaus romaną, tai būtų radęs ir pakaitalą. Štai I tomo 130 puslapy randame parašyta: „pasigailėjo, kad randas ant vargonų, o ne presbiterijos *suoluose*". Argi kuo labai skiriasi presbiterijos suolai nuo „klaupkų"? Argi čia nebūtų kur atsiklaupti ir pasidėti maldaknygių? Pagaliau, jų svarbiausias paskyrimas — sėdėti, o ne atsiklaupti: kas nenori arba kam nereikia sėdėti, tam ir klaupkos nereikalingos.

E. Viskanta nori mūsų rašomajai kalbai palikti ir *krapylą* sakydamas: „Krapylas — slavybė, bet labai prigijusi, nelengva išvaryti ir sunkiai pakeičiama. Net ir pats recenzentas nesiūlo šiam įnagiui jokio pakaitalo". Jeigu būtumėm žiūrėję prigijimo, tai būtumėm ligšiol tebevartoję dar *rozas, macnas, nesmertelnas, slūžyti, ratavoti* ir šimtus kitų. Daug jau esamę išvarę iš savo kalbos slavybių, galim išvaryti ir šią — ji visai nėra sunkiai pakeičiama. Jei recenzijoj nepadėjau *krapylo* pakaitalo, tai nereiškia, kad jo nebūtų. Jų yra net keli: *šlakstytuvas, šlakstyklė, šlakštas* ir *šlėktuvas.* Gal jie ir ne visi lygiai dera, bet vienas kuris gali būti drąsiai vartojamas. Jų vartojimo pavyzdžiai ir šaltiniai: 1. Dievo mūka pastatyta, žvakės iš šalių, bliūdelis su vandeniu ir *šlakštas* (Žemaitė, Stebuklingas daktaras); 2. Mato šluotražį, sako — *šlėktuvas* (Juška, Svodbinė rėda, p. 108). 3. Eina kunigs per bažnyčią, nešas knygas ir *šlėktuvą* (Juška, Lietuviškos svodbinės dainos

Nr. 615). Argi, sakysim, Juškos dainų *krapylo* pakaitalas nederėtų mums vartoti? Žodis savas, gražus ir suprantamas!

E. Viskanta mano, kad, būdami svetimi, lygiai gali būti vartojami žodžiai *butelys* ir *bonka*. Jei jie abudu reiškia tą patį daiktą, tai rašomajai kalbai turime pasirinkti vieną, būtent tą, kuris savo forma labiau derinasi su mūsų kalbos žodžiais. Tuo atžvilgiu labiau tinka *butelys*. *Butelį* liepė vartoti ir Jablonskis (žr. „Vainikėlio" recenziją. Jablonskio raštai II, p. 87).

Prie šios rūšies dalykų dar galima priskirti ir *lošėjus*. Dėl to žodžio pakaitalo E. Viskanta s t e b ė d a m a s i s sako: „Kodėl recenzentas preferanso *lošėjus verčia* vadinti *žaidėjais* — vėl nauja paslaptis". Jis klaidingai galvoja tvirtindamas, kad „visoj Lietuvoj kortomis, berods, tik lošia". Jeigu kalbame apie visą Lietuvą, tai reikia pasakyti, kad joje daugiausia kortomis *grajija (groja)*. Tik paskutiniu laiku *lošimas* įsigalėjo, šiaip jis buvo siaurai vartojamas. Kad jis buvo siaurai vartojamas, rodo tarp kitko ir jo nebuvimas Kuršaičio žodyne. Žodis *lošti* (kortomis) vienodai skamba su kitu žodžiu *lošti*, reiškiančiu *lenkimą, tiesimą* (plg. „Sėdi atsilošęs", „atlašus krėslas" ir t. t.), bet savo reikšme neturinčiu su juo nieko bendro. Esu girdėjęs Jablonskio nuomonę, kad jis esąs germanizmas, dėl tos priežasties negaliu jo rekomenduoti ir jo vietoj recenzijoj teikiau *žaidėjus*. Pasakymas *žaisti kortomis* buvo jau vartojamas net mūsų senuose raštuose. Štai keli jo vartojimo pavyzdžiai senovės raštuose ir gyvoj kalboj: Ne kortomis *žaist*, ne girtaut (Širvydas, P. Sak. I, 22, 24). Lišk omis *žaidžiu* (Mielcke Wb II, 111). *Sužáisim* kortuos (Lazūnai). *Pražaidė* tris rublius (Zytela). Nors tas žodis *žaisti* dabar gyvos kalbos daug kur primirštas, bet jis tikrai savas, todėl drąsiai galime jį proteguoti.

Taip E. Viskanta gina ir pataria vartoti barbarizmus, kuriems mes turim savų pakaitalų ir kurių vengia geri raštai. Lygiai taip drąsiai jis gina ir lietuviškus žodžius, pavartotus ne jų tikra reikšme ar ne vietoje.

Dėl mano priekaišto negerai pavartotam veiksmažodžiui *pateikti* jis tokį pateisinimą apie kalbos susinimą drožia: „Nereikėtų siaurinti žodžių prasmės. Bereikalingas žodžių prasmės siaurinimas yra tik kalbos susinimas. Recenzentas be reikalo mano, kad patiekti galima tik valgį, o ne savo įspūdžius, žinias, naujienas. Putino posakis: ką nugirdusi ar mačiusi, tuojau *patiekdavo* klebonui — galėtų likti netaisytas, nes tai yra ne koks paprastas posakis, o figūrališkas. Pakeitus šį žodį recenzento siūlomuoju *pranešdavo, pasakydavo* — žūsta visas gražus šio sakinio niuansas. Tuo žodžiu charakterizuojamas ypatingas žinių pranešinėjimas ir drauge apibūdinamas klebono tarnaitės Julės charakteris. Mat, oficiali tarnaitės pareiga — pateikti[44] klebonui valgius. Bet tarytum antraeile savo pareiga laiko pateikti[44] klebonui visokias žinias ir naujienas, lygiai kaip valgius". Čia tyčia išrašiau visą ilgą citatą dėl to žodžio *patiekti* teisinimo. Man rodos, be jokių aiškinimų

aišku, koks tos „figūrališkos" argumentacijos tvirtumas kiekvienam, kas turi kiek reikalo su kalbos dalykais. Nei šiaip nei taip citatos autorius nori pateisinti naują reikšmę, kurios tas žodis neturi. Jei mes imtumėm ir kitų žodžių taip kraipyti reikšmę, tai greit pasidarytų iš kalbos tikras babelis, ne tik jos susinimas. Dėl to žodžio nebereikėtų nieko daugiau sakyti, bet kadangi jis dabar nuolat inteligentų kalboj netaisyklingai vartojamas, tai, reikia manyti, čia labai pravers davus keletą jo vartojimo pavyzdžių. Žodis *patiekti* yra daugiausia pažįstamas iš žemaičių tarmės, jis reiškia *virti, kepti, taisyti valgius, šiaip ką pasidaryti, įsitaisyti.* Štai keli jo vartojimo pavyzdžiai: Vakartį sau *tiekti* (Dauk. Pasakos Ph 36). Su ugnimi sau valgį *tiekiam* (Dauk. Ugnęs kn. 3). Glaudeniai *besitiekią,* kalėdininkų belaukią (Skuodas). *Tiekia* pietus. Ką *patieksi* pietums? (Raseiniai). Prastas vaišes *tepàtiekė* ana (Juškos žodynas). Jei *patieksi* jam gerus pietus, tai jis atvažiuos pas tave (Juškos ž.). O, kaip jie *tiekiasi* svečius priimti, turbūt ir visus kaimynus suprašys į tą balių! (Plungė). Visa apygarda *tiekės* tai šventei, pyragus kepė (Dauk. B. 138). *Tiekės* į tą veselę abejuose namuose tokiu būdu: pyragus... kepė, alų darė, drabužį siuvo (Dauk. B. 52). Lindo į girią... medžiagos ir padarynės butai sau *tiekti* (D. B. 39). Jovalo nėra kada *patiekti* (Žemaitės rašt. I, 227). Ana *tiekia* sau drabužius per žiemą (Juškos žod.). Elgdamos žmonių papročiu nei kurpių vaikai *tiekė,* nei naginių raukė (Val. PŽK). Valgį, vaišes, drabužį *tiekia* (Jab. žod.). Tu *pasitiek,* aš šiandien būsiu pas tave (Jab. žod.). Iš ko apdarą *įsitieksi?* (Jab. ž.). Parvažiavo įvairių prekių *įsitiekęs* (pirkęs, įsigiję) (Jab. ž.).

Klaidingas yra galvojimas laikyti pasakyme „jis buvo *giliai* religingų tėvų sūnus" žodį *giliai* vartotinu mūsų kalbai remiantis tuo, kad čia kitos kalbos turi tą *giliai.* Mes patys vartojam *gilus, giliai,* tik ne paminėtam sakiny. Ką kitos kalbos turi, to mes galim neturėti, ir priešingai — ką mes turim, kitos kalbos gali neturėti. Juk mes nesakom, kaip kitos kalbos, „*gili* naktis", *giliai* klysta", „*giliai* gerbiamas" ir t. t. Mes galim vartoti tik tą, ką mūsų kalba leidžia, o ne imti savo vartojimui pavyzdžio iš kitų kalbų. Todėl visai netinka mums pasakymas ir „*gilus* miegas". Nėra mažiausios prasmės jo ginti. Lietuviai sako tam reikalui, kiek man žinoma iš tarmių, tik „*kietas* miegas" arba „*sunkus* miegas". E. Viskanta tvirtina, kad „sunkus miegas" esąs „prastas miegas, su sunkiais kankinančiais sapnais, su košmarais". Kas lietuviškai galvoja, tam paprastai „*sunkus* miegas" toks tėra miegas, kada žmogus gali sunkiai atbusti, kada miegantį sunku esti prikelti. Kam neįprasta vartoti *sunkus* (miegas), gali savo kalboj vartoti *kietas,* bet *gilus* (miegas) yra aiškus nelietuviškumas.

E. Viskanta nori palikti netaisytą „*sekančią* dieną, *sekančią* savaitę, *sekančią* pamoką", nes to reikalaująs „kalbos tikslumas". Koks gi čia galės būti tikslumas, jei mes savo kalbos žodžiams duosim neturinčią jiems reikšmę! Argi mes sakome: „Kuri rytoj diena *seka?*" „Kuris paskui mėnuo *seka?*" „Kuri pamoka dabar *seka?*"

Jei to nevartojame, tai negalime vartoti ir „sekančią dieną", „sekantį mėnesį", „sekančią pamoką". Mes tam reikalui turim: „kitą dieną", „kitą mėnesį", kitą pamoką", „ateinančią savaitę", „ateinantį mėnesį" (plg. „Kaip vadinasi tas mėnuo, kuris *ateina?*"), „ateinančiais metais". Jei aš pasakysiu „ateinančią savaitę važiuoju į sodžių", „ateinančiais metais gyvensiu mieste", ar dar kam gali būti neaišku, ką sakau?

Romano autorius su veiksmažodžių ar daiktavardžių daugiskaita vartoja asmeninių įvardžių dviskaitą: *jiedu* ėjo tylėd*ami, mudu* šį klausimą jau lietė*me*, kas *judu* per kunig*ai*... Nemenu, kad liepтų taip vartoti mokyklų gramatikos. Mano recenzijoj buvo pasakyta, kad čia veiksnio įvardis turi būti suderintas su tarinio skaičium. Romano kalbos gynėjas šiaip atsiliepia: „Šis reikalavimas, turime pripažinti, irgi nepagrįstas. Minėtieji Putino posakiai yra gyvos kalbos faktai. Asmeninių įvardžių dviskaita dar labai plačiai vartojama visose tarmėse". Reikia sutikti su gynėju, kad tie posakiai yra „kalbos faktai", bet ir visi, sakysim, barbarizmai yra tokie faktai, tik ar galime raštų kalboj kiekvieną faktą be atodairos vartoti? Antra, netiesa, kad asmeninių įvardžių dviskaita būtų dar labai plačiai vartojama visose tarmėse. Tos išnykusios dviskaitos liekanos tėra žinomos tik nedaug kur tarmėse, bendrinei kalbai jos netinka. Toks vartojimas turėtų savo reikšmę ir vertę tik tautosakoj. Dar galima būtų tokį vartojimą išteisinti, jei romano autorius būtų viską savo tarme rašęs arba bent čia vieną liniją išlaikęs, bet jis vartoja ir daugiskaitos įvardžius, kalbėdamas apie du asmenis, pav.: *Mes* (Vasaris ir baronienė) galėsime čia pabūti trumpą valandėlę II 243. Šitam kambary *mes* (Vasaris ir baronienė) praleidom, tur būt, daugiausia laiko II 250. Kai *jie* pasiekė Kalnynus, jau baigėsi mišparai. *Abu* keliauninkai pro automobilio langą smalsiai žiūrėjo seniai matytas vietas III 308.

E. Viskanta gina pasakymą „Aš atėjau *baronienės* atsisveikinti (vietoj: *su baroniene* atsisveikinti) lygindamas jį su tokiais: „Motina atėjo *vaiko parsivesti;* aš išėjau į girelę *balandžių šaudyti*". Čia paminėti jo sakiniai netinka tam pasakymui pateisinti — jis turi būti derinamas su šios rūšies sakiniais: „Mergaitė sugrįžo dar kartą *su mama pasibučiuoti* (ne: mamos pasibučiuoti); jie čia atėjo *su mumis pasiginčyti* (pasipešti)..." Jei čia kartais kas ir pasakytų kilmininką, tai nereiškia, kad būtų tuojau galima taip vartoti rašomojoj kalboj.

Bet ypač keistas žodelyčio *gi* teisinimas. Pasirodo, E. Viskantos nieko ligšiol negirdėta apie jo vartojimą. Štai jis rašo: „Kodėl Putino posakyje: Tavo klebonas neturi vikaro, mano *gi* turi — antrąją dalį recenzentas ištaiso: *o* mano turi, visai išguidamas žodelytį *gi* — čia, tur būt, vieno tik recenzento paslaptis. Mums rodos, kad toji *gi* čia labai tinka ir daug stipriau pabrėžia klebonų padėties priešpriešą, negu *o*. Tą *gi* ne mes lietuviai turime: ją turi ir graikai — *ge*, o rusų kalboje ji išvirsta *že*. Taigi, jeigu kam toji *gi* kvepia rusiškumu, tas gali nusiraminti. *Gi* ne rusicizmas, bet

indogermanizmas". Šios citatos autorių galima pagirti už žinojimą, kad *gi* yra indogermanizmas. Bet ką jis čia sako daugiau — jo paties prasimanymai. Pirmiausia, prasimanymas yra, kad žodelį *gi* kas laiko rusicizmu; čia pats spėjikas turi nusiraminti — tam žodeliui niekas nemano atimti garbės. Antra, jo niekas neguja visai, tik nori, kad būtų žmoniškai vartojamas. Trečia, žodelis *gi* negali „daug stipriau" pabrėžti „klebonų padėties prieš priešą", nes jis mūsų šių dienų kalboj tos „priešpriešos" visai neturi ir nereiškia. Mūsų šių dienų kalboj *gi* vartojamas norint kurį sakinio žodį arba visą sakinį iškelti, ypatingai jį pabrėžti, pav.: 1) O jis ten su kokiais *gi* žmonėmis sueidavo, ar ne su savo giminėmis! 2) Kaip *gi* tu važiuosi, kad arklio neturi? 3) Ką tu ten veiki? — *Gi* rašau! 4) *Gi* bernas ką veiks, kad piemuo eis akėti? Bet blogiausias dalykas yra tas, kad mano taisymas E. Viskantai rodosi „vieno tik recenzento paslaptis". Pirmą kartą girdžiu, kad toks taisymas būtų paslaptis! Vadinas, Jablonskio kalbos mokslo, mūsų rašomosios kalbos pamato, lyg visai nepažįstama. Jablonskis apie to žodelio vartojimą, kiek man žinoma, laikraščiuose rašęs per dešimtį kartų. Iš vienų 1926 metų galėčiau nurodyti bent trejetą straipsnių, kur galima būtų rasti apie tai pamokymų: 1) J. Tumo „Šiaulėniškio Senelio" recenzija (1926 m. „Lietuva" Nr. 44, 45); 2) Laikraščio kalbos dalykai (1926 m. „Lietuvis" Nr. 26, 29); 3) Del mūsų rašytojų kalbos (1926 m. „Lietuva" Nr. 254).

Ne tik žodelio *gi* vartojimas yra E. Viskantai paslaptis. Po tos paslapties tuoj vėl klausia: „Mums irgi paslaptis — kuo blogas žodis *berods?*" Ir kitoj eilutėj žemiau pats rašo: „Visoj Lietuvoj kortomis, *berods,* tik lošia". Čia tas *berods* klaidingai pavartotas, turėtų būti *rodos.* Žodį *berods* galėtų pakeisti maždaug žodžiai *taip, tikrai, tiesa.* Reikėtų dėl to žodžio reikšmės tik dirstelėti į Kuršaičio žodyną, ir visa paslaptis išnyktų.

Kaip matėme iš padarytų taisytojui priekaištų, E. Viskanta gina tokius mūsų kalbos netaisyklingumus, kurių neturi daryti jau mokiniai, ne tik rašytojai. Jei būtų leidžiama juos vartoti, tada nebebūtų nieko daugiau draudžiama. Tada gražioj dermėj galėtų kartu augti mūsų kalbos kviečiai ir piktžolės. Tada mokyklose nebereikėtų mokyti lietuvių kalbos arba lietuvių kalbos mokytojais galėtų būti tokie žmonės, kurie būtų nieko negirdėję nei apie Kuršaitį, nei apie Jušką, nei apie Jablonskį. Tokiai kalbai, turbūt, nebegalėtum nieko prikišti dėl jos susinimo!

Dėl kalbos susinimo daug kas tą Būgos paleistą žodį dabar ima dovanai. Papeik ką dėl kalbos nemokėjimo ir pamėgink jį taisyti, tai jis pats arba kas kitas už jį tuojau šaukia: „Toks kalbos taisymas yra jos susinimas! Aure Būga, norėdamas atitaisyti vieno taisytojo taisymus, turėjęs tiek ir tiek puslapių popierio sugadinti!" Bet Būga savo taisymais čia ginamų ir panašių netaisyklingumų neteikia vartoti, ir šių netaisyklingumų gynėjai nieko kalbai negali patarnauti.

„Vairas", 1935, Nr. 12

1936

Dėl Sidabravo vardo keitimo

Kiek man žinoma, pavardžių ir vietovardžių komisija, remdamasi jau žinomais dokumentais, buvo nutarusi nelietuvišką *Sidabravo* vardą pakeisti senu lietuvišku pavadinimu *Rokoniai.* Norėdami žinoti, kaip keitimas patiks to krašto gyventojams, kurie kartais gali duoti ir geresnį pavadinimą, komisija kreipėsi per spaudą į tos apylinkės žmones, prašydami tuo reikalu tarti savo nuomonę. Iš kelių gautų atsakymų komisija dabar yra nutarusi tą vietą pavadinti *Miškiais,* nes ji yra *Miškių* sodžiaus žemėje. *Miškių* vardas, kaip matyti iš vietos žmonių pranešimų, buvo jau vartojamas, vadinas, nėra naujas, todėl lengvai galės įsigalėti. Ar komisija apsistos prie to pavadinimo, ar ji ieškos dar kito, tuo tarpu sunku galutinai ką pasakyti. Aš noriu čia tik keletą žodžių parašyti dėl *Rokonių* vardo.

Kaip praneša šių metų *Lietuvos Aidas* N 192[45], Sidabravo ir apylinkės gyventojai nutarę prašyti, kad tam bažnytkaimiui būtų paliktas dabartinis jo pavadinimas, kad jis nebūtų, kaip komisijos norima, vadinamas *Rokoniais.* Laikraštyje pasakyta: „Kadangi ir be to jau šalimais yra net dveji Rukoniai (ne Rokoniai), tai tik galėtų sudaryti nereikalingą painiavą. Dabartinis pavadinimas, be to, yra lietuviškas".

Pirmiausia reikia pasakyti, kad *Sidabravas* kilęs ne iš žodžio *sidabras,* kaip mano prašytojai, o iš lenkiško pavadinimo *szczodrobow,* vadinas, jis nėra lietuviškas. Antra, prašytojai klaidingai mano, kad turi būti *Rukoniai,* o ne *Rokoniai.* Tas pavadinimas kilęs ne iš žodžio *Rukas (Rūkas),* o iš — *Rokas.* Jis atsiradęs iš to paties šaltinio kaip ir *Rokiškis* — iš krikšto vardo *Rokas.* Kaip tos tarmės žmogus, aš suprantu, kodėl prašytojai galvoja, kad turi būti *Rukoniai (Rūkoniai).* Toj tarmėj be kirčio garsai *u (ū)* ir *o* tariami vienodai — kaip trumpas *u* (panašus į *o*): žodžiuose *sūnelis, žuvelė, žodelis* garsai *ū, u, o* tariami visai vienodai. Tokiuo būdu ir *Rokóniai* tariami kaip *Rukoniai.* Tų garsų tarimas tik tada išsiskiria, kai gauna kirtį. Sakysim tame pačiame krašte yra upelis *Rokupis* (įteka į Kiršiną) — čia *o* turi kirtį, todėl aiškiai girdimas. Tarp kitko, ir tas upelio vardas *Rokupis* rodo, kad čia turėtų būti *Rokoniai,* o ne *Rukoniai* — matyti, jis yra to paties kilimo. Iš to išeina, kad kur lig šiol buvo rašoma *Rukoniai* ar *Rūkoniai,* reikėtų visur ištaisyti ir rašyti *Rokoniai.*

„Lietuvos aidas", 1936.VI.4, Nr. 254

Dėl literatūros premijų

„Lietuvos Aido" Nr. 496 duoda pasikalbėjimą su „Sakalo" bendrovės direktoriumi A. Kniūkšta dėl literatūros premijų geresnio paskirstymo — dėl tam tikros to skirstymo reformos. Ta proga norėčiau atkreipti premijų davėjų akis į vieną dalyką — į premijuojamų veikalų kalbą. Premijuojami veikalai turėtų būti parašyti tokia kalba, kad juos galima būtų duoti skaityti visiems, neišskiriant nė gimnazijų mokinių. Sprendžiant iš gavusių šiemet valstybinę premiją „Brolių Domeikų"[46] kalbos, sunku sakyti, kad į tą pusę būtų perdaug atsižvelgta. Štai, skaitydamas „Brolių Domeikų" antrąjį leidimą, pastebėjau tokių kalbos negerumų:

1) *saugoti savo baisiai a r š ų gaidį* 10; 2) *per daug ta b l ė d i s kaštavo* 227; 3) *b l ė d i n g a s vingis padarytas brolių gyvenime* 218; 4) *ji... visa s p ė k a skuba ten, kur šaukiasi josios paramos* 147; 5) *Julijonas... prityręs g i e d o r i u s 194; 6) Užubalio balkšva akis b e p r a s m i n g a i žiūri į Julijoną* 167; 7) *Julijonienė randa tuščią dėžutę, jis b e r ū p e s t i n g a i įbruka kišenėn* 29; *aš kažin kokį b e r ū p e s t i n g u m ą... pajusdavau* 245; 9) *taip turėjo į v y k y t i* 218;

10) *žinoti, k u o yra karvė pirkiai* 213; 11) *berūkydamas įsižiūri į brolio atvaizdą, kareivio r ū b u o s ištemptą* 40; 12) *Adomas sustojo prie Julijono grįčios slenksčio, abiem rankom b l i ū d ą medaus n e š i n a s* 24; 13) *pirmiau turėtų būti žaizda, g i paskiau aprišimas* 165; 14) *kaip ten b e b ū t ų su ta gaidžio byla — baigsim* 102.

Tokių kalbos klaidų, kaip čia iškeltos (žodyno ir sintaksės), yra, palyginti, nedaug, jos labai į akis nekrinta, bet vis dėlto nieko nepuošia. Čia jų taisymų neduodu, juos galima rasti Jablonskio raštuose. Antra, šioje knygoje, man rodos, perdaug barbarizmų dedama į sodiečių lūpas. Tiesa, mūsų sodiečiai nevengia barbarizmų, juos vartoja, bet ne tiek daug, kiek autorius jiems liepia. O šalia to į jų lūpas dedami visai naujoviški, jų kalbai svetimi žodžiai ir posakiai, atsiradę neseniai raštuose. Tačiau ir su tais barbarizmais dar nekiek bėdos. Bet man skaitant labiausiai kliuvo tam tikras tarmių maišymas — vartojimas tam pačiam reikalui nevienodų žodžio formų, nevienodų konstrukcijų. Toks tarmių maišymas eina nuolat mirgėdamas per visą knygą. Pavyzdžiui duodu keletą vietų:

15) *eina į savo l ū š n ą* 17‖*p i r k i o n įeiti* 247; 16) *išėjo į l a n k ą* 220‖*įėjęs s e k l y č i o n* 11; 17) *eina į v i d u r į kelio* 223‖*ištraukia v i d u r i u kiemo lineiką* 67; 18) *Išėjus į l a u k ą* 242‖*Išeina t v a r t a n* 209; 19) *Eidamas į g a i s r ą* 251‖*akis įsmei-*

gusi g a i s r a n 251; 20) *Ir Julijonas nesėda į r a t u s* 22||*atsisėda v e ž i m a n* 222; 21) *į d a r ž ą palinko* 21||*s t o g a n pasvirusi vyšnia* 8; 22) *nekišti nosies į s e k l y č i ą* 21||*įtempusi s e k l y č i o n* 21; 23) *krinta į v a n d e n į* 64||*mergaitė... nunėrusi p i r k i o n* 205; 24) *remia kupras į d a n g ų* 63||*iškėlė p a d a n g ė n* 20; 25) *kopiant į p r i e š k a l n ę* 218||*peršoka a n t r o n p u s ė n* 30; 26) *grįžta į k i e m ą* 39|| *įbruka k i š e n ė n* 29; 27) *perkelia pypkę į k a i r ę p u s ę* 15||*Pati nuskuba k l ė t i n* 68; 28) *užsuka į p i r k i ą* 16||*Po pūrą per žiemą išvežiojo t u r g u o s n a* 206.

Toliau:

29) *aukos... išdalijamos nelaiming i e m s vargš a m s* 164||*vaikų vaik a m papasakosiu* 235; 30) *pakaruokli a m s giedate* 199|| ||*Veln i a m tokius piktus šunis laikai?* 237; 31) *V e l y k o m s kiaušiniui* 7||*j o m užeis ligos* 11; 32) *šukteri moter i m s* 68||[krasė] *kand i m veistis* 23; 33) *Su t o m i s višt o m i s* 9||*Et, su t o m mergiot ė m gyva bėda* 224; 34) *klojimas lentel ė m i s dengtas* 9||*ugniažol ė m tykštančioj pievoj* 177; 35) *savo ausim i s būčiau girdėjęs* 14||*Jos akys pasruvo ašar o m* 210; 36) *Iškėlė savo rank o m i s* 15||*suplojo rank o m* 12; 37) *Jos verkė... patyl o m i s* 214|| ||*Pravirko ir Kamilė patyl o m* 214.

Tokių nevienodumų (15—37) pilna visoje knygoje. Galvoju, jei gimnazijos mokinys parašytų rašinį su tais nevienodumais ir jei mokytojas jam tai prikištų, tai gudresnis mokinys, save teisindamas, galėtų maždaug taip sakyti: „Švietimo ministerija skiria mokytojus, prižiūri jų darbą, vadinas, ji geriau nusimano už juos apie kalbos dalykus. O jei ji skyrė premiją už knygą su tokiais nevienodumais, tai, matyti, to nelaiko nepadoriu kalbos daiktu, todėl kaip mokytojas gali mums, mokiniams, neleisti jų vartoti?"

Į tuos mokinio žodžius mokytojas nelengvai galėtų ką atsakyti. O mokytojų, kurie leistų savo mokiniams panašiai rašyti, vargiai daug rasis. Kad knyga neduotų netikusio pavyzdžio, kartais nedaug reikia pridėti darbo. Štai tiems nevienodumams prašalinti tereikėjo truputį daugiau apdairumo — reikėjo „Sakalo" leidėjams pavesti spaustuvės korektoriams visur čia minimus nelygumus ištaisyti, ir baigtas reikalas. Bent antrajame leidime galėjo tų nelygumų nebebūti, nes jis iš naujo rinktas, o ne atmuštas iš pirmojo leidimo rinkinio.

Vadinas, kad knyga turėtų didesnę vertę, rašytojams ir literatūros premijų skyrėjams reikia daugiau kreipti akis į kalbos gerumą. Ateinančiais metais reikia padaryti gerą pradžią.

„Lietuvos aidas", 1937.XI.12, Nr. 515

„Susirinko posėdžio"

Dabar nuolat skaitome: „Susirinko *posėdžio*", „kabinetas susirinko iškilmingo *posėdžio*", „seimelis susirinko trečio *posėdžio*". Po traukos veiksmažodžių (post verbum movendi) „susirinkti" pavartotas kilmininkas. Ar galime tą linksnį čia pateisinti?

Kas tuose sakiniuose vartoja kilmininką, remiasi šios rūšies sakiniais: „susirinko *pietų*", „joja *nakties*", „važiuoja *malkų*", „siunčia *mielių*", ir t. t. Šiuose sakiniuose po traukos veiksmažodžių kilmininkais *pietų, nakties, malkų, mielių* pasakome daiktą, dėl kurio renkamės, jojame, važiuojame, siunčiame — jais reiškiame norimą, siekiamą daiktą. O žodžiu *posėdžio* sakiny „susirinko posėdžio" nereiškiame norimo daikto, nes posėdyje yra svarstomas, sprendžiamas kas nors kitas, vadinas, siekiamas kitas daiktas, ne pats posėdis. Tais atsitikimais po traukos veiksmažodžių vartojame galininką su prielinksniu *į:* „važiuoja *į vestuves* (ne *vestuvių*)", „susirinko *į krikštynas*", „joja *į turgų*", „eina *į susirinkimą*", „eina *į vakarėlį*"... Pagal tuos pavyzdžius reikėtų sakyti ir „susirinko *į posėdį*". Tai patvirtina ir mano krašte (Ramygala) vartojamas žodis *kuopa* (sodžiaus vyrų posėdis, kuriame jie svarsto, kur tvorą tverti, kur griovius kasti, kokį viršininką samdyti prie galvijų ir t. t.): „varo *į kuopą*", „eina *į kuopą*", „susirinko *į kuopą*" (ne *kuopos*). Vadinas, jei sakome „susirinko *į kuopą*", tai turėtume sakyti ir „susirinko *į posėdį*", nes abudu tie žodžiai vienos reikšmės, jie yra sinonimai.

Ta proga vertėtų pastebėti, kad mums nebūtų didelio reikalo čia vartoti žodį „posėdis", kurį pritaikėme nusižiūrėję į kitų kalbų tos reikšmės žodžius, kilusius iš žodžio „sėdėti": zasiedanije (rusų), posiedzenie (lenkų), Sitzung (vokiečių). Jo vietoj galėtumėm visur vartoti seną žodį *kuopa:* „šaukia *į kuopą*", „eina *į kuopą*", „buvo *kuopoj*", „grįžta *iš kuopos*", „draugijos nariai susirinko *į kuopą*", ir t. t. Jei tuo žodžiu mūsų tėvai vertėsi amžiais, dėlko jis nebegalėtų tikti mums dabar?

„Naujoji romuva", 1938, Nr. 12

Kaip kirčiuoti žodį procentas?

Iš senų laikų buvom pripratę kirčiuoti žodžio *pròcentas* trečiąjį nuo galo skiemenį. Dabar daug kas pradėjo kirčiuoti antrąjį jo skiemenį — tarti *proceñtas*. Ar reikia taip kirčiuoti?

Kas naujoviškai kirčiuoja, vadinas, kas dabar sako *proceñtas*, remiasi kitų panašių žodžių kirčiavimu: *sakrameñtas, atrameñtas, padameñtas*. Sako, jei tų žodžių kirčiuojamas antrasis nuo galo

skiemuo, tai lygiai taip turi būti kirčiuojamas ir žodis *procentas* — šių panašiai skambančių žodžių kirčiavimas turi būti suvienodintas. Ar būtinai turime jų kirčiavimą vienodinti, gal lengviau išspręsime palyginę tarp savęs dvejopai kirčiuojamus paimtus iš slavų kalbų skolinius. Imame žodžius, turinčius ne mažiau kaip tris skiemenius su *-entas* ir kitomis pabaigomis. Įsižiūrėję į juos matome, kad vienų žodžių kirtį turi antrasis, o kitų — trečiasis nuo galo skiemuo. Štai pavyzdžiai:

I. Kirtį turi a n t r a s i s nuo galo skiemuo: *sakrameñtas, atrameñtas, padameñtas, adveñtas, klebõnas, cigõnas, barõnas, gaspadõrius, altõrius, totõrius, ridìkas, katalìkas, pyrãgas, botãgas, nabãgas (nãbagas), abrãkas, česnãkas, kazõkas, prūsõkas, saldõtas, šalbiẽrius, tavõras, kardinõlas, matarjõlas, tarpatìnas, advokãtas, abrūsas, aguřkas, burõkas, kopūstas, anũkas, balamũtas, kaltũnas, kvartùkas, kermõšius, kisiẽlius, prancũzas, rasãlas, susiẽdas, urẽdas...*

II. Kirtį turi t r e č i a s i s nuo galo skiemuo: *pròcentas, tãlentas (taleñtas), pudãmentas, ãdventas, kùrmonas, kùkorius, pìsorius, sliẽsorius, gubernãtorius, gùzikas (guzìkas), kãšikas, žùlikas, ùbagas, pãrakas, vaĩlokas, ãkrotas, põpierius, brãvoras, zérkolas, kanìvolas, bìrkolas, rãbinas, kãminas, klãpatas, ãsloras, ùksusas, činčìbiras, dãktaras, kãtilas, kùbilas, kiẽliškas, õnaras, nãravas, pãtapas, põteriai, prìklodas, prìzavas, výskupas...*

Vadinas, turim dvejopai kirčiuojamų žodžių — vienų kirtį turi a n t r a s, kitų — t r e č i a s i s nuo galo skiemuo. Katrų daugiau, sunku tiksliai pasakyti; gali būti maždaug lygiai. Tegu būtų ir pirmųjų daugiau, bet jei sakome *klebõnas,* vistiek nesakysim *kurmõnas* arba, jei gyvoje kalboje turim *nabãgas,* negalėsim dėl suvienodinimo sakyti *ubãgas* ir tt. Vadinas, jei turime kalboje *sakrameñtas* ir kitus panašiai kirčiuojamus žodžius, dar nereiškia, kad mums būtinai reikėtų kirčiuoti dėl vienodumo ir *proceñtas.* Žodžio *tãlentas* juk netaria dar *taleñtas* (nors toks kirčiavimas iš žemaičių tarmės pažįstamas). O jei būtinai norėtumėm naujoviškai tarti *proceñtas,* tai pagal analogiją būtumėm priversti ir tą daugybę kitų žodžių imti kitaip kirčiuoti: *kukõrius* (pagal *gaspadõrius*), *parãkas* (pagal *abrãkas*), *vailõkas* (pagal *prūsõkas*), *akrõtas* (pagal *saldõtas*), *zerkõlas* (pagal *kardinõlas*), *rabìnas* (pagal *tarpatìnas*), *popiẽrius, birkõlas, klapãtas, daktãras,* ir tt. Rodosi, nedaug teatsirastų tokio kirčiavimo šalininkų, todėl nereikėtų kirčiuoti ir *proceñtas,* o palikti, kaip yra visur tariama, *pròcentas.*

„Tautos mokykla", 1938, Nr. 6

Mūsų kalba ir terminologija

Kiekviena tauta, pasiekusi tam tikrą kultūros laipsnį, negali apsieiti be rašto, be spausdinto žodžio. Mums lietuviams, kaip ir daugeliui Europos tautų, toks reikalas atsirado po krikšto. Kristaus mokslo skelbėjams ir išpažintojams reikalingos buvo knygos, kur būtų surašytos pamatinės naujo tikėjimo tiesos. Aplinkinės tautos tokias knygas jau turėjo, lietuviams bereikėjo pradžioj jas išsiversti į savo kalbą. Vertėjai gavo susidurti su sąvokomis, su terminais, ligtol nevartotais šnekamoj kalboj. Tai buvo didelis galvos sukimas, kaip juos išreikšti lietuviškam rašte. Buvo du keliai: vienas — tuos pačius terminus, tik su lietuviškomis linksnių galūnėmis, perkelti į savo kalbą, iš ko atsirado tokie žodžiai, vadinami barbarizmai, kaip: *knyga, griekas, čyščius, cnata, sakramentas, apaštalas, dūšia, viera, poteriai, vyskupas,* ir t. t.; antras kelias — panašius žodžius, neturinčius ekvivalentų savo kalboj, pakeisti naujais žodžiais, padarytais iš savo kalbos žodžių, iš savo materialo. Tokiuos naujai pasidarytus žodžius vadiname n a u j a d a r a i s (neologizmais), kurie paprastai eina kokios mokslo šakos ar kokios visuomenės gyvenimo srities terminais. Naujadarus terminams ėmė vartoti jau pirmieji mūsų rašytojai. Sakysim, Mažvydo 1547 metų katekizme raidė vadinama *skaitytinė,* balsė raidė — *balsinė,* dvibalsė — *dvibalsinė,* priebalsė — *sąbalsinė* (13); tikėjimo artikulai (Credo) vadinami *vieros straipsčiais* (20). Čia žodžiui „straipstis", paimtam iš gyvosios kalbos, duota nauja reikšmė. Daug daugiau naujadarų paleido į apyvartą didžiausias 16 amžiaus rašytojas Daukša. Jo postiloj ir katekizme randami žodžiai *ašutinė, kunigystė, naujakrikštis, nuodėmė, nuodžia, paslaptė, pirm(a)gimis, tarpininkas* bus ne iš šnekamosios kalbos paimti, bet jo paties pasidaryti. Nepalyginti daugiau naujadarų yra paleidęs 17 amžiaus garsus žodyno autorius K. Sirvydas. Prie lenkiškų ir lotyniškų žodžių dėdamas lietuviškus žodžius, ne visados galėjo rasti tos pačios reikšmės lietuviškų žodžių iš gyvosios kalbos, todėl reikėjo darytis naujų. Ir jis darė jų daug. Pavyzdžiui, arielka jo pavadinta *degtinė* (1), bovelna — *medvilnė,* britva — *skutiklis peilis* (20), burmistras — *miestavaldys* (21), tinkas — *padangtė,* tinkuoti — *padengti,* tinkavimas — *padengimas* (376), tironas — *smarkininkas* (376); prie lenkiško žodžio „grzech" jo duodamas lietuviškų pakaitų visas penketas: *nuodėmė, nusidėjimas, prastojimas, kaltybė, pražanga.* Žodžio „griekas", kuris bažnytinėj literatūroj vėliau taip įsigalėjo, čia visai nepavartojo. Kaikurie jo nukalti žodžiai, sakysim, tik paminėta *degtinė* dabar mūsų kalboj visų vartojama. Naujų žodžių darymas, pradėtas pirmųjų rašytojų, ėjo nesustodamas per visą laiką ir tebeina ligšiol. Iš rašytojų, pasižymėjusių naujadarų gausumu, prieš pat „Aušros" laikus bus Dau-

kantas. Savo raštais jis lietė labai įvairias kultūros gyvenimo sritis ir kiekvienoj srity paliko nemažą kiekį naujadarų. Sakysim, aprašinėdamas karus, jis bus davęs bene visą karo terminologiją. „Aušros" ir kiek vėlesni rašytojai, kurie ypač rūpinosi kalbos grynumu, naujoms sąvokoms reikšti, barbarizmams pakeisti dirbosi labai daug naujadarų. Iš visų to laiko rašytojų daugiausia bus nusipelnęs Jablonskis, prisidėjęs beveik prie visų mūsų mokslo ir praktikos gyvenimo sričių terminologijų sudarymo. Šiandien nuolat vartojame naujadarus, su kuriais mes taip susigyvenome, jog mums rodosi, kad jie mūsų gyviausi žodžiai, kad dėl jų niekados niekam nereikėjo sukti galvos. Štai keli tokie žodžiai: *degtukas, akiniai, laikraštis, traukinys, sviedinys, mokykla.*

Vadinas, kaltiniai žodžiai, visokie terminai, įeina į mūsų kasdienę kalbą, pasidaro jos nebeatskiriama dalis. Jų yra daug. Bet kurkas daugiau turim terminų iš pačios gyvosios kalbos, atnešusios mums juos iš senų senovės. Paimkim [. . .] žemės ūkio įrankius arklą, akėčias, ratus arba laivus, tinklus, žmonių apdarus, valgymus — kiek ten terminų ir kaip gražiai kalbos sudarytų! Arba paimkim paties žmogaus kūną, gyvulį ar paukštį — kiek ten rasim anatomijos ar fiziologijos terminų. Geografijos terminų galima gauti iš žmonių, gyvenančių prie upių, ežerų, jūros, kalnų ir t. t. Gyvosios kalbos terminų sąrašą galima beveik neaprėžiamai padidinti pridėjus gyvulių, paukščių, žuvių, vabzdžių ir augalų vardus. Tokiuo būdu kaltinių terminų skaičius prieš gyvosios kalbos terminus atrodo labai menkas. Maža to, gyvosios kalbos terminai, išėję tiesiog iš mūsų galvojimo dvasios, o ne padirbti nusižiūrėjus į svetimos kalbos kurpalį, yra mums suprantamesni ir aiškesni. Todėl suprantama, kodėl didelę daugybę naujadarų kalba, pavartojusi kiek laiko, atmeta. Iš to išeina mums pamokymas, kad, darantis terminą, pirmiausia reikia pasižiūrėti į gyvąją kalbą, ar ten nerasime tinkamo žodžio. Deja, neturėdami išleisto pilno savo kalbos žodyno, negalėjome plačiai savęs kontroliuoti, todėl kartais, nusikalę kokį terminą, paskui apsižvalgę rasdavome kitą, gyvosios kalbos vartojamą, ir daug patogesnį. Čia galima duoti keletą pavyzdžių. Turime skolintą iš slavų kalbos žodį „abrūsas". Tas barbarizmas mums nepatiko, ir nusikalėme jam pakaitą „rankšluostis". Jis yra išverstas iš lenkų „ręcznik" arba vokiečių „Handtuch", savo sudėtim rodo, kad tai yra dalykas rankoms šluostyti. Bet juo mes lygiai ir veidą šluostomės, vadinas, savo daryba būtų lyg priešingas paskyrimui. O mūsų gyvoji kalba turi tam barbarizmui pakeisti žodį „skarinis" (vietomis „skarinys"), kuris to nepatogumo neturi ir išviso yra dailesnis. Reikia manyti, kad jis kada išplauks į viršų ir išstums naujadarą. Antras pavyzdys: bitėms rūkyti rusai turi prietaisą, jų vadinamą „dimar". Kadangi jis gavęs pradžią nuo „dimo" (dūmo), tai ir mūsų literatūroj pradėjo vartoti to prietaiso pavadinimą iš to paties galo, būtent, iš dūmų — „dūminyčia". Paskui, apsižiūrėję, kad priesaga *-yčia* yra svetima, ją numetė ir pasidarė terminą „dūminė", kuris ligšiol tam tikroj

ūkio literatūroj tebegyvena. Bet gyvoji kalba jam pakeisti turi net du žodžius ir abudu geresnius: *rūklys* (iš „rūkymo", o ne iš „dūmų") arba *dūlis*. Dar vienas pavyzdys: paskutiniu laiku mūsų spaudoj imta vartoti žodis *išlaisvinti* — „išlaisvino tautą", „išlaisvintas Vilnius", „išsilaisvinti iš svetimųjų jungo", „jų išsilaisvinimas" ir tt. Tiesiog mirgėte mirga. Keisčiausia tas, kad dar neseniai vartojome visai gyvą ir visiems suprantamą tam reikalui žodį „vaduoti", „išvaduoti", „vadavimas", „išsivadavimas". Koks buvo reikalas keisti? Matyti, kas nors matydamas, kad rusai turi žodį „osvobodit" (iš būdvardžio „svobodni"), vokiečiai „befreien" (iš „frei"), pasidarė iš būdvardžio „laĩsvas" „išláisvinti" (tai visai galima pasidaryti kaip iš „lygus" „lyginti", iš „baltas" „baltinti"...) ir paleido, o kiti, nieko nepagalvoję, pagavo ir ėmė visur valkioti. Tiesą sakant, gyvoj kalboj yra žodis „laisvinti", tik jis nereiškia vadavimo, o atleidimą, jei kas buvo suveržta, pav.: „Ratas nesisuka, da reikia laisvinti", „Pažasty veržia, reikia pralaisvinti", „Juosmenį pralaisvink" ir tt. Toliau, vietoj dabar dažnai vartojamo žodžio „samagonas" ar „samagonka", biauraus barbarizmo, turime net daugiau ne vieną pakaitą: „naminė", „karklinė" („Turi karklinės prasivaręs").

Gyvosios kalbos žodynas gali duoti daug pakaitų barbarizmams. Vietoj barbarizmo *vasilkas* turime savo žodį *rugiagėlė, adverija — stakta, andinarninkas — matininkas, rasodninkas — pelenas, risoriai — lingynė, sermėga — rudinė, skotertė — staltiesė, nenė — auklė* ir tt. [...]

Dabar leidžiamas lietuvių kalbos žodynas daug terminų yra prisirinkęs, bet dar daug yra ir nesurinkta. Reikia greičiausiai rūpintis, kad būtų surinktas visas mūsų kalbos turtas. Šiuo metu nerasime Lietuvoj kampelio, kad iš jo nebūtų išėjęs mažiau ar daugiau pamokytas žmogus, kuris gali rinkti žodžius. Taigi reikia, kad visur būtų pilna rinkėjų. Žodyno rinkimas niekam jokios darbo naštos neuždeda. Tegu kiekvienas, kuris gali, užrašo per mėnesį ar net per metus vieną žodį, tai turėsim daug pilnesnį žodyną ir kartu geresnę terminologiją. Daug gali prie žodžių rinkimo prisidėti gimnazijų ir kitų vidurinių mokyklų mokiniai, kurių dabar yra tiek daug ir kurie turi geriausią progą žodžius rinkti vakacijų metu. Surinktus žodžius reikia siųsti į Kauną, į lietuvių kalbos žodyno redakciją. Kaip žodžius rinkti, kaip juos užrašinėti, gali pamokyti tų mokyklų lietuvių kalbos mokytojai.

Spausdinama iš rankraščio[47]

1940

Vilniaus miesto pavardės

Vilnius yra nutautęs, sulenkintas (taip daugumas mano), bet sprendžiant iš jo gyventojų pavardžių sąrašo, padaryto dabar duodant Lietuvos pasus, iš esmės jis nėra lenkiškas, nes pusė maždaug krikščioniškų pavardžių ten pasirodo esančios grynai lietuviškos, tik paprastai visaip iškraipytos. Kai kurios taip iškraipytos, jog kartais iš pirmo pažiūrėjimo negali pažinti jų lietuviško kilimo. Pavyzdžiu gali būti plačiai žinoma Lietuvoj pavardė *Žemaitis*. Sąrašuose ten rasime ir nesugadintą formą, bet šalia jos dar randame: *Žemojć, Žemajdo, Žmujdzin, Žmujdziński, Žmujski*... Arba: *Zwierełło* (=*Žvėrelė*), *Zwierytło, Zwireło, Zwirytło, Zwireło, Žwirbla, Žytło, Žyla; Gojdź* (=Gaidys)... Toliau: *Szymielaniec* (=*Šimelionis*), *Stasiulaniec* (=*Stasiulionis*), *Andrulaniec* (=*Andrulėnas*[48]), *Miszkianiec* (=*Miškinis*)... Ir pavardės, padarytos iš krikšto vardų, pavardės „nesugadintos", tokios, kaip *Andriejauskas, Janušauskas, Petrauskas, Adamkevičius, Januškevičius, Jasiukevičius*, dar nesako, kad jų nešiotojai yra tikrai lenkai. Bent dalis jų bus kilę irgi iš lietuvių, nes daug žmonių Lietuvoj su tokiomis pavardėmis yra gryniausi lietuviai, o tokias „pagražintas" pavardes jiems turėjo duoti metrikų rašytojai ir administracijos įstaigos.

Vartant Vilniaus miesto pavardžių sąrašus dar vienas dalykas krinta į akis: tai didelis gausumas senoviškų lietuviškų pavardžių, kurių niekur kitur tiek daug neteko regėti. Dėl iliustracijos imkime tokias pavardes iš kokių dviejų—trijų raidžių: *Kantautas, Kantrimas, Karbutas, Karminas, Karvydas, Karvinas, Kugaudas; Mažintas, Medeiša, Mindaras, Mingiras, Minialga, Miniotas, Mintautas, Minigaila, Mantautas, Mantrimas, Mantvila, Mangirdas, Mantigirdas, Mantigiras, Mažeika* (mieste 50 šeimų), *Muivydas; Saudargas, Sirpeika, Sirtautas, Sireika, Siriotas, Sirvydas, Skirgaila, Strugaila, Sungaila, Sunginas, Sudimtas, Sugintas, Subartas, Surgautas, Surkantas, Sutaras, Svirbutas, Stegvila*... Tai pavardės, kurios iš senų asmens vardų; jų reikšmė buvo anais laikais tokia, kokią dabar turi *Antanas, Jonas, Petras*... Vadinas, jos turėjo kilti prieš krikščionybės laikus ar jos įsigalėjimą. Senieji tų pavardžių savininkai, be abejo, buvo lietuviai, kalbėjo lietuviškai, žinojo savo vardų prasmę, galėjo suprasti mintį, kurią buvo įdėję į tuos vardus tėvai jiems tik atėjusiems į šį pasaulį. [...]

„Vilniaus balsas", 1940.I.3, Nr. 2

Iš Rūdiškių padangės

Šių metų vasario mėnesio pradžioj teko man būti keletą dienų Vilniaus krašto miestely Rūdiškėse per lietuviškų pasų davimą. Kampelis gana įdomus ir vertas kiek spaudoj paminėti.

Rūdiškės yra visai naujas miestelis, guli prie Vilniaus—Gardino geležinkelio. Dabar jis turi apie pusantro tūkstančio gyventojų, o prieš trisdešimt su viršum metų ten tebuvo trys menkos trobelės. Namai beveik visi mediniai, tik bažnyčia mūro ir dar keli įstaigų trobesiai. Kai kurios gatvės siauros ir kreivos — matyti buvo statytasi, kaip ir daugelio mūsų krašto miestelių, be jokio plano. Dabartinė valsčiaus vyresnybė pasiryžusi gatves praplatinti, sutvarkyti, išgrįsti, apsodinti medžiais, kad ir patiems gražu būtų pasižiūrėti ir kitiems kuo pasirodyti.

Rūdiškių valsčius yra vienas iš didesnių savo plotu ir gyventojų skaičiumi: į jo sienas įeina beveik visa garsi Rūdninkų giria, gyventojų skaito per penkiolika tūkstančių.

Seniau Rūdiškių valsčiaus būta visai lietuviško krašto, dabar didesnė jo dalis nutautusi. Nutautėliai daugiausia kalba lenkiškai, yra kiek ir gudų kalbą vartojančių. Iš ištisai namie lietuviškai kalbančių sodžių beliko Vaikštenės ir Klepočiai, iš dalies ir Žėronys, o kitur galima rasti vos pas vieną kitą žmogų. Senesnių žmonių pasakojimu, prieš kelias dešimtis metų ten visi kalbėję lietuviškai. Kad Rūdiškių apylinkė pirmiau buvo vienų lietuvių gyvenama, rodo sodžių ir dvarų lietuviški pavadinimai: *Aluona, Anglininkai, Eigėlonys, Jurgeliony*s, *Visgirdai, Paluknys, Mamavys, Madžiūnai, Bajoriškės, Gudiškės, Papiškės, Ulkiškės, Žiliškės* ir kiti. Slaviškus pavadinimus turi tik naujai atsiradę viensėdžiai ar palivarkai *(Adamauka, Cegelnė, Jalaučius...)*. Upių ir ežerų pavadinimai taip pat visi yra lietuviški (ežerai: *Aluona, Bedugnis;* upės: *Aluona, Geluža, Lukna, Tirvija (Cirvija), Graužupis, Onupis).* Girių, slėnių, kalnelių ir kitokių žemės paviršiaus plotų vardai irgi lietuviški.

Nors dalis parapijos yra lietuviška, bet pamaldų vietos bažnyčioj lietuviškų tuo tarpu jokių nėra. Žinoma, jų nebuvo ir lenkų viešpatavimo laikais, nors Rymo katalikų tikėjimo mokslas reikalauja, kad visur žmonėms dievo žodis būtų skelbiamas jų gimtąja kalba, tik visa nelaimė, kad Vilniaus vyskupystės bažnytinė vyresnybė pildė ne tiek Rymo, kiek Bocianskio valią (žiūr. Bocianskio *Sciśle tajny memorjał*, p. 27, 1939). Be abejo, daugiausia dėl tokios Vilniaus krašto bažnyčios politikos buvo išplėšta vietos gyventojams jų tėvų kalba.

Nors didesnė dalis valsčiaus gyventojų nebekalba lietuviškai, bet pasus imdami ir tie daugelis užsirašo lietuviais. Jie tai daro atsimindami, kad iš mažų dienų patys dar kalbėjo lietuviškai arba tą kalbą vartojo jų tėvai. Jų trobos, apdarai, jų pačių veido bruožai niekuo nesiskiria nuo nenutautusių Valkininkų ar kitų gretimų valsčių brolių, pagaliau nuo artimiausių tos pat parapijos lietuviš-

kai tebekalbančių kaimynų. Tai rodo, kad jų atbudimas iš nutautimo miego nėra sunkus.

Ūkininkai žemės turi po nedaug, dažniausia sukasi apie 5 ha, ir ta pati prastoka (prie smėlio ar žvirgždo). Bet jie tikisi kiek prisidurti iš žemės reformos, o turėdami pašonėj didesnius miestus (Trakus, Vilnių) galės verstis tokiais ūkio dalykais, kuriuos miesto gyventojai kasdien vartoja, ir toliau žmoniškai gyventi.

Dairantis po Rūdiškių miestelį, dar vienas dalykas krinta į akis: dažno kiemo sodely ar darže stovi keli aviliai bičių. Sodžiuose irgi daug kas laiko bites. Yra ūkininkų, turinčių po keliasdešimt ir daugiau kelmų bičių. Daugumas avilių rėminiai, bet nemaža dar yra likę ir rąstinių. Rūdiškių apylinkė itin tinka plėstis tai ūkio šakai: gausu spygliuotų miškų, iš kur pavasarį iš žydinčių uogų ir įvairių krūmokšnių, o vėliau vasarą daug medaus bitės gauna iš grikių, labai sėjamų smiltinguose laukuose. Bičių laikymo madą tarp vietinių lietuvių labai išplatino prieš keletą metų miręs gretimos Valkininkų parapijos klebonas kun. Karvelis, kuris pats buvo karštas ir geras bitininkas. Praeitais metais dėl sausumo bitininkai nedaug tegavę medaus, bet kitais metais jie gerokai jo paimdavę ir nemaža pelnydavę. Jei toliau jie turės gyvą tos ūkio šakos vadovaujamą centrą, tai jų pelnas iš bičių galės žymiai padidėti.

„Vilniaus balsas", 1940.II.28, Nr. 48

„Bėkim, dangus griūva"

Šiais žodžiais žinoma pasaka pajuokia tuos, kurie, išgirdę kitus ką sakant, be jokios kritikos įtiki ir skelbia visiems kaip kažkokią tiesą. Panašiai šiomis dienomis laikraščiai ėmė skelbti pavojų, einantį iš pasakymo „Vilniaus kraštas".

Kažkoks publicistas vienam dienraštyje išaiškino[49], jog pasakymas „Vilniaus kraštas" turintis mintį, kad tas kraštas būtų lyg kokia svetima teritorija, o ne neatskiriama Lietuvos dalis, ir kad, nenorint palaikyti tos pavojingos minties, reikėtų geriau vadinti „Vilniaus sritis". Kitas tai gražiai patvirtino ir dar pridėjo, kad, norint ir šešėlį tos nelemtos minties panaikinti, priderėtų vadinti tiesiog „Lietuvos rytai"[50]. Tada, girdi, niekam negalėtų kilti mažiausio abejojimo, kad tas kraštas galėtų kam kitam priklausyti. Ir kas po tų išvedžiojimų atsitiko? Netrukus mūsų laikraščiai šoko vadinti „Vilniaus sritis", kiti — „Lietuvos rytai"! Koks reikalas ir koks pamatas taip vadinti?

Vilniaus krašto nedera vadinti „Lietuvos rytais", nes ta sąvoka daug platesnė: ji apima lygiai Zarasų kraštą, Utenos ir dar daugiau. O žodis „sritis" yra sinonimas žodžiui „kraštas". Daukantas vienoje vietoje sako: „Gavo Sardinijos sritį rėdyti". Vadinas, ar sakysi „Vilniaus kraštas", ar „Vilniaus sritis", rezultatas tas pats. Tik žodis „sritis" mažiau pažįstamas iš gyvosios kalbos, todėl kaikam rodosi, kad čia bus kas kitas.

Pats žodis „kraštas" turi labai platų vartojimą, tarp ko kito reiškia didesnį ar mažesnį žemės plotą (parapiją, šalį, pasaulio dalį...). Sakome: „Jis bus iš tolimo krašto *(kitos parapijos)* atvykęs — visai kitaip šneka". — „Kas jūsų krašte *(apylinkėj)* girdėti?" — „Iš kurio tu krašto, kad toks mandras?" — „Kai aš augau, mano krašte visai kitaip nešiojo". — „Nepatiko čia jam ir išvyko į svetimus kraštus". — „Savo kraštą nubūti sunku". — „Yra kraštų, kur vis vasara". — „Amerika turtingas kraštas". Be to, kalbėdami nuolat vartojame: „Zarasų kraštas", „Biržų kraštas", „Suvalkų kraštas" ir t. t., tai kodėl būtų pavojinga vartoti „Vilniaus kraštas"? Kaip kiekviena Lietuvos dalis, taip ir Vilniaus kraštas yra tam tikra mūsų žemės teritorija su savo skirtinga geografija ir istorija, su savo skirtinga gyventojų tarme, žodžiu, su savo atskiru veidu. To nei iš savo, nei iš kitų galvos negalim išmesti, o kalbos faktai, kaip rodo aukščiau duoti pavyzdžiai, nesipriešina, todėl drąsiai galime vartoti nieko nekaltą pasakymą „Vilniaus kraštas".

„Vilniaus balsas", 1940.III.20, Nr. 66

Žiūrėk esmės, o ne tuščios formos

Pradėjus mūsų laikraščiams vietoj pasakymo „Vilniaus kraštas" vartoti pasakymą „Rytų Lietuva" ar „Vilniaus sritis" motyvuojant tuo, jog pasakymu „Vilniaus kraštas" taip ir reikštume mintį, kad tas kraštas būtų lyg laikinai prie Lietuvos priskirtas, lyg jis būtų ginčytinas dėl jo priklausymo vieniems ar kitiems, parašiau keletą žodžių „Vilniaus Balsui" (Nr. 66), aiškindamas to keitimo nereikalingumą ir pakaitų netikslumą. Netrukus į tai atsakė „Vilniaus Balsas" (Nr. 68[51]), karštai gindamas keitimo svarbumą.

„Vilniaus Balso" redakcija, matyti, turi didelę baimę prieš pasakymą „Vilniaus kraštas", kad atsakydama į mano pastebėjimus rašo net įžengiamąjį straipsnį kalbos reikalais, kurie dienraščiuose paprastai dedami nežymioj vietoj, kur arti galo ir smulkesniu šriftu. Be įžengiamojo, redakcija deda tame pat numery dar vieną tuo pačiu klausimu nežinomo autoriaus straipsnelį[51], nors jame nėra nieko naujo — kartojamos tos pačios mintys. Įžengiamojo straipsnio autorius ponas R. M. giriasi, kad po jo parašymo straipsnio „Nėra jokio krašto, yra tik apskritys" („V. B." 50 nr.) „pradedama nevartoti atgyvenusio savo amžių apibūdinimo „Vilniaus kraštas", grįžtant prie tikrojo pavadinimo „Rytų Lietuva". Kitaip aišku, ir būti negali, nes žodžiai „Vilniaus kraštas" mūsų spaudoje atsirado tik po to, kai okupacinė lenkų valdžia uždraudė vartoti žodžius „Rytų Lietuva".

Autoriaus tvirtinimas, kad „Vilniaus kraštas" atsiradęs „mūsų spaudoj" tik po to, kai lenkų valdžia uždraudusi vartoti žodžius

„Rytų Lietuva", gali būti teisingas, jei jis turi galvoj Vilniaus spaudą, kuriai reikėjo griebtis pavadinimų, reikalingų apgauti lenkų cenzūrai, to aš nežinau, tais laikais retai gaudavau paskaityti Vilniaus laikraščius, bet šios pusės [...] Lietuvos spauda visą laiką vartojo pasakymą „Vilniaus kraštas", nors jos cenzūra nevertė. Ir kitaip negali būti: pasakymas „Vilniaus kraštas" aiški, visiems suprantama sąvoka, o „Rytų Lietuva" apima ne tik tas žemes, kurios dabar su Vilnium grįžo prie Lietuvos, bet dar platesnius plotus — Zarasų, Utenos, iš dalies Ukmergės ir Alytaus apskričius. Taip mes papratę iš senų laikų kalboj ir rašte tuos dalykus vadinti. Todėl visai Lietuvai pasakymas „Vilniaus kraštas" nėra atgyvenęs savo amžių, ir jai nėra mažiausio reikalo grįžti prie to, ko nebuvo. Toks „grįžimas" būtų ėjimas prieš sveiką, įprastą galvojimą. Tai rodo ir pats „Vilniaus Balsas", kuris, pasiskelbęs pirmam puslapy sugrįžęs prie „tikrojo pavadinimo", o jau ketvirtam to paties numerio (Nr. 68) puslapy vėl atgrįžęs rašo „Vilniaus kraštas", kartodamas tą pasakymą daug kartų. Ir kiti laikraščiai, kurie buvo mėginę išsiversti be „Vilniaus krašto", dabar vėl grįžta atgal. Negi prieš logiką eisi!

Sakydamas „Vilniaus Balso" Nr. 66, kad mums nėra reikalo vengti pasakymo „Vilniaus kraštas", rėmiausi gyvosios kalbos vartojimu žodžio „kraštas". Ponas R. M. tai vadina „folkloru" ir tą savo vadinimą argumentuoja šiais žodžiais (vietomis pabrėždamas juodu šriftu): „Šiandien esame Lietuvos Valstybės piliečiai ir visų pirma turime galvoti valstybinėmis kategorijomis. O galvojant šiomis kategorijomis, **reikia dėti visas pastangas, kad atvaduotieji Lietuvos plotai — rytinės Lietuvos žemės vardan folkloro nebūtų dirbtiniu būdu skiriamos nuo visos valstybės".** Dėl tokio „galvojimo valstybinėmis kategorijomis" reikėtų du dalykus pasakyti.

Viena, autorius painiojasi vadindamas folkloru paprastus kalbos žodžius ar terminus. Visi žino, kad didesnę ar mažesnę gyvenamą vietą su skirtingomis ypatybėmis (kartais ir be jų) mūsų kalba vadina „kraštu". Tai yra kalbos terminas, o ne folkloras. Kas yra folkloras, čia nesvarstysim, tik priminsiu, jog jame tarp kitko yra ir tikėjimas į vardo (tam tikro pavadinimo) galybę. Vadinas, būtų folkloras, jei aš tikėčiau ir spręsčiau, kad tam tikru daikto pavadinimu galima ką laimėti, „kaiką" nelyginant užburti ir tuo valstybei daug naudos padaryti. Antra, autorius vengia čia kalbamo pasakymo bijodamas, kad rytinės Lietuvos žemės nebūtų dirbtiniu būdu skiriamos nuo visos valstybės. Noras geras, tik visa bėda, kad skyrimą gali daryti ne pavadinimas, o vienoks ar kitoks krašto administravimas. Gudriausiais pavadinimais šiais laikais niekam akių neapdumsi, kiekvienas žiūri ne į žodžius, o į tai, kur jam lengviau ir patogiau gyventi. Vilniaus kraštas greičiau susilies su visa Lietuva ne žodžių magiška galybe, o tik iš-

mintingu ir teisingu valdymu. Tik į tą pusę turi būti nukreiptas visas mūsų galvojimas ir darbas. Turime labiau žiūrėti esmės, o ne tuščios formos.

„XX amžius", 1940.IV.1, Nr. 72

Dėl „Vilniaus Balso" „trupučio polemikos"

„XX Amžiaus" Nr. 72 parašiau straipsnelį išrodinėdamas, kad nereikia keisti pavadinimo „Vilniaus kraštas" į pavadinimą „Rytų Lietuva". Ponas R. M. atsakydamas „Vilniaus Balso" Nr. 77[52] prikiša man du dalykus: parapinio žodyno vartojimą ir mandagumo dėsnių nežinojimą. Esu priverstas dėl tų priekaištų atsiliepti, ypač dėl „mandagumo dėsnių".

Ponui R. M. nepatiko mano straipsnio pavadinimas: „Žiūrėk esmės, o ne tuščios formos". Jis čia įžiūrėjo sau užgaunamą pasakymą ir parodė, kaip mandagiai reikia rašyti. Tiesa, iš vienos pusės aš čia kaltas: rankrašty mano buvo parašyta ne *„žiūrėk"*, lyg būtų stačiai taikoma ponui R. M., bet „žiūrėkim" norint, kad ne vienas koks žmogus, o plati visuomenė tuo klausimu kitaip galvotų, negu ponas R. M., ir mano buvo kaltė, kad aš tuojau tos korektūros klaidos neatitaisiau. Bet iš viso straipsnelio tono ir paskutinių žodžių („Turime labiau žiūrėti esmės, o ne tuščios formos") akylesnis skaitytojas turėjo suprasti, kad čia korektūros klaida. Dienraščiuose dažnai pasitaiko nemalonių korekt. klaidų, sakysim, mano straipsnely „Vilniaus Balso" Nr. 66 vietoj žodžio „sinonimas", buvo išspausta „skiriamas"! Nors čia ir visą prasmę gadina, bet korektorius nepastebėjo. Pagaliau žodžiu „žiūrėk" reiškiamas kreipimasis ne būtinai į vieną asmenį, gali reikšti ir į daugelį (plg. „Nebūk persmarkus, akis išdegsi"). Vadinas, nei antrašte, nei visu tekstu niekur nesirodžiau pono R. M. mokytoju, galėjusiu jį užgauti.

Mano nuomone, kad keitimas pavadinimo „Vilniaus kraštas" į pavadinimą „Rytų Lietuva" yra nevykęs daiktas, ponas R. M. laiko „Rytų Lietuvos" sąvokos susinimu į „kraštą" ir rašo:

„Nekartosiu savo anksčiau išdėstytų argumentų, kodėl žodžiai „Vilniaus kraštas" šiuo metu netinka vartoti. Manau, kad kas nors šiek tiek orientuojasi politiniame gyvenime, tam yra aišku, jog parapijos žmonių posakiai negali būti joks argumentas".

Žinoma, nei vienai, nei kitai pusei nėra reikalo kartoti tų pačių argumentų. Prieš priekaištą, kad aš užsigeidęs „suparapinti ir Rytų Lietuvos atgautuosius plotus, sulygindamas juos su Pilviškės kraštu"[53] nieko neturiu. Išmokau kalbos iš parapijos žmonių ir toliau noriu kalbėti, kaip jie kalba, vadinti daiktus tais žodžiais, kuriais jie papratę iš senų laikų vadinti. Ką čia orientavimasis politikos gyvenime gali padėti, kam jis šiam klausimui reikalingas, nežinau. Tik viena aišku: tokios aukštos politinės

orientacijos žmonių nedaug tėra. Kaip pirmiau, taip ir dabar, pamėginę kiek geriau orientuotis, vėl visi laikraščiai, rodos, be išimčių, radijo kalbėtojai ir šiaip visur žmonės vartoja paprastą pasakymą „Vilniaus kraštas". Ir pats „Vilniaus Balsas", kartais pamiršęs savo orientaciją, vartoja tą patį pasakymą „Vilniaus kraštas" (žiūr. N. 68). Ir kodėl mes jo turėtumėm vengti? Ar mes esam kokie vagys ar vergai, kad negalėtumėm visur ir visados viešai vartoti to brangaus vardo![54]

„XX amžius", 1940.IV.6, Nr. 77

Koks Skardžiaus rašymų tikslas

Skardžius kelintą kartą spaudoj kliudo lietuvių kalbos žodyno reikalus[55] dėdamasis labai susirūpinęs jo gerumu ir tuo pačiu žygiu darydamas įvairių priekaištų man, jo redaktoriui. Darydamas priekaištus remiasi ne pabaigtu jau pasirodžiusiu darbu, kaip paprastai žmonės daro, o matytais redakcijoj lapeliais, korektūromis ar kuo kitu. Šiomis dienomis straipsny „Ar tai tikslu?" („Tarybų Lietuva" N 6) užsipuolė dėl žodyno rašybos. Jis ten sako:

Jei buvusi švietimo vadovybė neįstengė įvykdyti jokios reformos, tai, buvo nurodyta, reikėjo žodyną pradėti leisti daug tinkamesne būgine rašyba, arba jei to nebuvo norima, turėjo būti laikomasi oficialinės Jablonskio rašybos. Bet dabar ką yra padaręs žodyno redaktorius? Ogi spausdinamame žodyne, su niekuo nepasitaręs nei Lituanistikos Instituto kalbos skyriaus narių nuomonės atsiklausęs (iš tikrųjų tas žodynas yra šio skyriaus žinioje!), vienai vienas savavališkai nusprendė ir ėmė vartoti šiek tiek savotiškai perdirbtą „Urvinio žmogaus" rašybą, kurios niekas lig šiol daugiau kaip pats J. Jablonskis prieš mirtį nėra vartojęs ir, galiu pasakyti, veikiausiai niekas nevartos, nes yra nei šis, nei tas. Iš vienos pusės vartojama kilminė balsių rašyba — rašoma **kįla, svį-la, kęra, spųra,** *iš kitos pusės vengiama visoje Lietuvoje gyviausio ir visiškai neabejojamo kalbos fakto, būtent — joto po* **b** *ir* **p** *žodžio šaknyje ir kt. Šito dalyko aš niekaip daugiau negaliu paaiškinti, kaip tik aklu užsispyrimu ir su niekuo nesiskaitymu, juo labiau, kad minėto joto rašymas be jokių rezervų buvo priimtas visų ligšiolinių rašybos reformos komisijų... Čia ypač dar svarbu pažymėti, kad pastarosios rašybos reformos komisijos itin buvo pabrėžtas reikalas žodynui pritaikyti pagerintą Būgos rašybą...*

Toliau, nebetekęs pusiausvyros, Skardžius isteriškai šaukia:

Taigi kalbamasis žodyno redaktoriaus žygis yra aiškiai nevykęs ir todėl kiek galint greičiau atitaisytinas. Tam iniciatyvos tuojau turi imtis Lituanistikos Instituto kalbos skyriaus vadovybė ar, jei to neužtektų, net Švietimo Komisarijatas.

Kad čia daug kas netikslu, matyti, juto ir „Tarybų Lietuvos" redakcija, pridėjusi prieš tą straipsnį pastabą, kad jis dedamas autoriaus atsakomybe.

Iš tikrųjų yra taip.

Lietuvių kalbos žodyno redakcija visados stengėsi laikytis oficialinės rašybos. Sakysim, kai vienu tarpu rodėsi, kad bus įvesta brūkšniuotinė rašyba, ji buvo pranešusi spaustuvei sustabdyti tolimesnį rinkimą ir tarėsi su ja, kaip pakeisti jau surinktą tekstą naujoviškai. Laikantis oficialinės rašybos yra juk daug lengviau rašyti negu laikantis kokios kitos. Tad kas būtų toks neprotingas, kad be reikalo sunkintų sau darbą?

Kai brūkšniuotinė rašyba buvo atmesta ir švietimo ministerijos paskelbta laikytis Jablonskio 1922 metų gramatikos rašybos, redakcija norėjo irgi prie jos derintis, bet netrukus pamatė, kad iš to niekas neišeina. Pirmiausia ją suniekino pats Skardžius tuo pradėdamas rašybos anarchiją, jo redaguojama „Gimtoji Kalba" nei nemėgino jos įsivesti, kasdienė spauda, padrąsinta tokiais pavyzdžiais, irgi įvairiai ėmė elgtis, pagaliau pačios ministerijos knygų leidimo komisija jos taip pat griežtai nesilaikė. Todėl ar ne keista, kad Skardžius dabar prikiša redakcijai, kodėl ji nesilaikiusi tos rašybos, jei jau nenorėjusi būginės?

Matydama tokį rašybos chaosą, redakcija nutarė tam kartui pasiimti Jablonskio vėlesnių laikų rašybą, būtent, 1929 metų „Visuomenės įnamių" rašybą, o ne „Urvinio žmogaus", kaip sako Skardžius. Redakcija pasirinko tą, o ne kitą rašybą dėlto, kad ji turėjo didesnę už kitas tradiciją ir buvo artima Jablonskio dvasiai, jo pažiūroms į rašybos klausimus. Oficialinė rašyba buvo ta, kurią jis rado Lietuvoje, sugrįžęs iš Rusijos po karo, jo pažiūroms ji nevisai tiko, bet, nenorėdamas ardyti rašybos vienybės, kurios jis visą laiką labai troško, priėmė ir ėmė ją teisinti, kol ir kiek galėjo. Matydamasis nepasieksiąs rašybos vienybės, jis vėl paskui pradėjo vartoti savo senąją rašybą, kuri nuo 1901 metų, nuo Kriaušaičio gramatikos pasirodymo, su mažais svyravimais, buvo visą laiką vartojama mūsų raštuose lig karo vidurio.

Kuo ta dabar žodyno vartojama rašyba, atmetus nereikšmingus mažmožius, skiriasi nuo Būgos rašybos? Tuo, kad trijų žodžių šaknyse po *b, p* rašome ne *j*, o *i* (*biaurus, piauti, spiauti*). Sveiko proto žmogus pasakytų, kad žodyno reikalui toks skirtumas nėra tušti niekai, ypač kad jis dar labai ginčytinas. Skardžius tačiau laiko baisiausiu nusižengimu, kad redakcijos užsispyrus „vengiama visoje Lietuvoje gryniausio ir visiškai neabejojamo kalbos fakto". Tas žodyno redakcijos nelemtas užsispyrimas ir kelia Skardžiui visą isteriją — bent jis pats tą priežastį rodo. Bet kol nėra paskelbta nauja ir visiems verčiama rašyba, redakcija turi teisę juk pasirinkti tą rašymą, kuris lig šiol mūsų raštams buvo įprastesnis. Redakciją labiau įtikina ne Skardžiaus, o Jablonskio išrodinėjimai (žr. jo raštų III tomą), kad minėtų žodžių šaknyse rašyti joto nereikia. Nerašė joto šiuose žodžiuose, neminint kitų, ir

žinomi kalbininkai Kuršaitis su Šleicheriu. Iš gyvų kalbininkų su Jablonskiu šiuo klausimu vienodos nuomonės yra ir prof. Otrębskis (žr. jo „Wschodniolitewskie narzecze twereckie", część I, 1934).

Kaip žinoma, dabar sudaryta vėl nauja rašybos komisija. Kai bus švietimo vadovybės viešai paskelbta jos nustatyta rašyba, reikia manyti, ir žodynas ją ims vartoti. Bet ji dar nepaskelbta. Todėl ar ne keista, kad Skardžius, būdamas vienas iš tos komisijos narių, nieko nelaukdamas jau reikalauja, kad būtų rašoma pagal jo nuomonę? Komisijoj gali atsirasti žmonių ir su kitomis nuomonėmis, tegu ir kitais klausimais, tai ar jie ne tokią pat teisę turėtų grasydami visomis galybėmis reikalauti iš žodyno rašyti taip, kaip jie galvoja? Koks tada būtų redakcijos padėjimas?

Skardžius dar sako: „Čia ypač dar svarbu pažymėti, kad pastarosios rašybos reformos komisijos itin buvo pabrėžtas reikalas žodynui pritaikyti pagerintą Būgos rašybą". Iš kur aš galėjau žinoti, kad tos komisijos buvo toks „pabrėžtas reikalas": pats toj komisijoj nedalyvauju, o komisija ar kas kitas jokių paliepimų dėl rašybos man nedavė.

Tegu, sakysim, joto rašymas būtų labai svarbus dalykas praktikos raštams, bet reikia atsiminti, kad didysis lietuvių kalbos žodynas nėra koks kasdien vartojamas vadovėlis. Ar ne vistiek skaitytojui, kaip parašytas žodis „biaurus" — su jotu, ar be joto, jam tik svarbu sužinoti, kaip jis kirčiuojamas, ką reiškia ir kaip vartojamas kalboj. Iš tokio žodyno niekas daugiau nereikalauja. Kuršaičio žodynas neturi būginės rašybos, bet ar yra nors vienas žmogus, kuriam rašyba kliudo ar buvo kliudžiusi juo naudotis?

Skardžius, tarp kitko, mane kaltina, kad aš dėl žodyno rašybos neatsiklausęs Lituanistikos Instituto kalbos skyriaus narių nuomonės. Dėl dviejų priežasčių to nedariau. Viena, jų nuomonė nėra rašybos įstatymas. Ir aš pats esu to skyriaus narys, tai kodėl mano nuomonė turi būti menkesnė už Skardžiaus? Antra, žodyno jau buvo surinkta apie 1000 puslapių, beveik visas tomas, dar tada, kada Institutas neegzistavo.

Jei jau kalbėti apie pasitarimus, tai reikia pasakyti, kad dėl žodyno rašybos ir jo santvarkos buvo prieš spausdinimą (teksto rinkimą) ir pradėjus spausdinti užtenkamai kalbėta ir tartasi su daugeliu žmonių. Nebuvo aplenktas ir pats Skardžius. Kodėl redakcija pasirenka tą, o ne kitą nuomonę, tai jos dalykas — ji atsako už tai ne prieš vieną žmogų, bet prieš visuomenę.

Kaip sakyta, Skardžius ir anksčiau yra rašęs apie žodyno reikalus. Rašė apie tą pačią rašybą, rašė ir apie kitus dalykus — vis su tokiuo pat tikslumu kaip ir šį paskutinį kartą. Į juos atsakinėti šia proga nematau reikalo, noriu atitaisyti tik vieną faktą iš jo rašymų. Šių metų „Lietuvos žinių" N 172 Skardžius rašo, kad žodyno redagavimas man buvęs pavestas, kai netekau darbo universitete, tuo lyg norėdamas prikišti, jog čia kieno nors buvo padaryta ar mano išmaldauta malonė. Tai yra netiesa: redagavimas buvo pa-

vestas dar tebesant man universitete. Tą dalyką gerai žino pats Skardžius, todėl nesuprantama, koks to ir kitų panašių jo rašymų tikslas[56].

„Tarybų Lietuva", 1940.X.13, Nr. 12

1941

Prakalba [„Lietuvių kalbos žodynui", t. I]

I. Žodyno atsiradimo istorija

Šis žodynas nėra nei tobulas, nei pilnas. Būga, leisdamas pirmą savo žodyno sąsiuvinį, prakalboj (VI psl.) sako: „Šiam mano žodynui pritinkamesnis būtų ne žodyno, bet žodyno medžiagos vardas". Nors prie Būgos surinkto žodyno materialo ši redakcija daug naujų žodžių pririnko (apie milijoną naujų lapelių), turėjo patogesnes darbo sąlygas ir iš viso jį kitaip redagavo (sakysim, aiškindama žodžių reikšmę tik lietuviškai, o ne keliomis kalbomis), bet reikia abejoti, ar galėtume duoti savo darbo žodynui labai geresnį pavadinimą.

Į šį pirmąjį tomą teįeina dvi raidės — A ir B.

Visų žodžių gyvumas, reikšmės ir kirčiavimas redakcijos pagal jos išgales patikrinta, bet kaip kiekviename žmogaus darbe, taip ir čia, netobulumų netruks. Kitus netobulumus ir pati redakcija dabar mato. Sakysim, šiuo tarpu pačiai redakcijai rodosi, kad pirmutinio tomo puslapių skaičių labai didina perdaug gausi frazeologija. Turėdama gražių sakinių, redakcija dažnai negalėjo išsilaikyti prieš pagundą jų daugiausia sudėti. Vietomis rodosi perdaug padaryta reikšmių, o vietomis — permaža. Sakinių surašymo tvarka vietomis buvo daroma pagal vieną principą (pagal žodžio lytis), kitur pagal kitą (reikšmės skirtumėlius). Susilaukusi kritikos, redakcija toliau rūpinsis tų netobulumų labiau vengti, rūpinsis būti akylesnė. Dar daugiau žodynui trūksta ligi pilnumo. Redakcija jaučia, kad ypač daug naujų žodžių ir reikšmių galima būtų pririnkti iš gyvosios kalbos. Ligšiol dar liko daug tokių lietuvių gyvenamų vietų, kur niekas arba beveik niekas nerinko, nors šiais laikais nebestinga tiek pamokytų žmonių, kurie galėtų rinkti. Tegu šio tomo pasirodymas paskatina visus gyviau prisidėti prie taip svarbaus mūsų kultūros darbo, koks yra žodyno leidimas. Žodyno autorius turi būti visa tauta.

Trumpa pirmutinio žodyno tomo atsiradimo istorija tokia.

Kai 1920 metais K. Būga grįžo į Lietuvą iš Permės, kur jis 1916—1919 m. profesoriavo, parsivežęs ketvertą pūdų žodžių lapelių, Švietimo Ministerija pakvietė jį prie Knygų Leidimo Komisijos suorganizuoti lietuvių kalbos žodyno leidimą. Darbas buvo

tuojau pradėtas, bet lig redaktoriaus mirties (1924 m.), teišėjo jo pradėto leisti žodyno 82 psl., lig žodžio „anga". Nuo jo mirties žodyno darbas buvo nutrauktas ligi 1930 m. pabaigos, kada Švietimo Ministerija pavedė man suorganizuoti naują žodyno redakciją. Pačioj pradžioj naujoji redakcija tenorėjo išleisti tai, kas Būgos buvo palikta, bet pamačiusi, kad daugelis raštų dar nesuvartota žodynui ir, apskritai, dar mažoka materialo jam leisti, nors Būga redaguodamas prie jo parsivežtų 4 pūdų pridėjo dar 10 ar 13 pūdų naujų lapelių (žr. jo žodyno prakalbos VI psl.), ėmė rinkti žodžius iš tų neišrinktų raštų ir kartu iš gyvosios kalbos. Rinko keletą metų, kartu dėliojo Būgos paliktus ir naujai surinktus lapelius paraidžiui, ir tik 1936 m. pirmi rankraščiai buvo nusiųsti į spaustuvę. Spausdinti žodynas buvo atiduotas „Ryto" bendrovei Klaipėdoj, kur, lig perleidžiant Klaipėdos kraštą Vokietijai 1939 m., buvo surinktos dvi raidės A ir B, vadinasi, visas šis tomas. Tais metais „Ryto" spaustuvė buvo nupirkta „Spindulio", ir 1940 m. pavasarį visas žodyno rinkinys su renkamąja mašina (monotipu) buvo atgabentas iš Klaipėdos į Kauną. To rinkinio tik dvylika lankų buvo sulaužyta Klaipėdoj ir galutinai prirengta spaudai. Nelaužytas rinkinys buvo Kaune žymiai papildytas, vietomis papildymai siekė arti pusės teksto. Tiek daug papildymų atsirado dėl užtrukimo su spausdinimu gabenant rinkinį ir spaustuvės mašinas iš vienos vietos į kitą, o kadangi žodžių rinkimas nebuvo nutrauktas, tai per ilgesnį gaišimo laiką su spausdinimu prisirinko jų apsčiai. Spausdinti pradėta 1940 m. rugsėjo mėnesį.

Žodyno redakcija nuo pat atsiradimo dirbo visą laiką Kaune, tik nuo 1940 metų spalio mėnesio pabaigos buvo atkelta į Vilnių. Lig keliantis į Vilnių buvo išspausta 25 lankai (400 psl.), o atsikėlus — visi likusieji. Likimas lėmė, kad šis pirmutinis žodyno tomas išeina Vilniuje, Lietuvos Mokslų Akademijos leidiniu.

Spausdinimo darbas buvo baigtas šių metų gegužės mėn. [...].

Žodyno turinį sudaro žodžiai: 1) paimti iš kitų žodynų (spausdintų ir nespausdintų), iš kurių daugiausia pasinaudota Sirvydo, Brodovskio, Kuršaičio, Juškos, Šlapelio ir Barono žodynais; 2) išrinkti iš mūsų raštų pradedant nuo Mažvydo katekizmo lig paskutinių šių dienų žinomesnių spaudinių ir 3) surinkti iš gyvosios mūsų kalbos.

Žodyno redakcija, pradėjusi rinkti žodžius nuo pat savo darbo pradžios, teberenka dar dabar, tikisi rinkti ir toliau — visą laiką, kol ji dirbs. Žodyno darbas yra amžinas darbas: kol kalba gyva, tol randasi naujų žodžių ir naujų reikšmių. Ligšiol išrinkti žodžiai iš 2000 su viršum raštų pavadinimų (žodynų, šiaip įvairiausio turinio knygų, žurnalų, laikraščių komplektų...). Sutrumpinimuose tik svarbesni raštai skyrium pažymėti, visi mažesnės vertės raštai ir paskesnių laikų laikraščiai pažymėti bendru vardu *rš (=raštai), brš (=bažnytiniai raštai)* ir *prš (=Prūsų Lietuvos raštai).*

Žodžius rinko pati redakcija ir talkininkai iš šalies. Talkininkų surinktų žodžių (iš gyvosios kalbos ir raštų) skaičius metais buvo

šioks: 1931 m. — 50 337; 1932 m. — 56 591; 1933 m. — 78 774; 1934 m. — 33 745; 1935 m. — 12 616; 1936 m. — 15 963; 1937 m. — 31 451; 1938 m. — 97 893; 1939 m. — 74 277; 1940 m. — 79 930 ir 1941 m. — 28 409 (sausio—birželio mėn.) — iš viso per 10 metų ir 6 mėnesius surinkta 559 986 žodžių lapelių. Pačios redakcijos surinkti žodžiai (iš knygų) nebuvo skaičiuojami, bet ir jų bus maždaug tiek surinkta, vadinas, per tą laiką žodyno lobis padaugėjo visu milijonu lapelių!

Žodžiai iš raštų kad ir ne visur išrinkti, bet jau gerokai aprinkti, o kas praleista, galima bus rasti vėliau ir sudėti į kitus leidimus. Kas kita su rinkimu iš gyvosios kalbos: atidėlioti rinkimą iš gyvosios kalbos labai pragaištingas daiktas, nes išmirs vyresnė karta, o su ja kartu išmirs daugybė kalbos turto, kurio niekas negalės atgauti. O kaip redakcija žino, žodžiai iš gyvosios kalbos ne gausiausiai surinkti, iš to šaltinio dar daug galima būtų pasisemti, jei būtų daugiau rinkėjų. Yra, kaip sakėme, nemaža Lietuvos kampelių, iš kurių redakcija nieko negavo žodžių.

Rinkėjų, atsiuntusių redakcijai nors nedidelį skaičių žodžių, buvo 857 žmonės. Iš jų daugiau davė žodžių šie rinkėjai (surašyti paraidžiui): *Avižonis, P., dr.* (nuo Pasvalio), *Bagdonas, Apolinaras* (nuo Užvenčio), *Bagdonas, Petras* (vyresnis jo brolis, miręs), *Būtėnas, Petras* (nuo Grūžių), *Čerškus, Feliksas* (nuo Užpalių), *Elisonas, Jurgis* (nuo Palėvenės), *Gailiūnas, Kazimieras* (nuo Pociūnėlių), *Gasparavičius, Kazimieras* (nuo Linkuvos), *Giedraitis, Izidorius* (nuo Jurbarko), *Grinius, Kazys, dr.* (nuo Sasnavos), *Jurkus, Juozas* (nuo Žemaičių Kalvarijos), *Kirtiklis, Andrius* (nuo Daukšių), *Kulbokas, Vladas* (nuo Alksnėnų), *Kuodys, Leonas* (nuo Ramygalos), *Labokas, Juozas* (nuo Veiviržėnų), *Markelis, Pranas* (nuo Dusetų), *Matusevičiūtė, Izabelė* (nuo Bartninkų), *Mikutaitis, Petras* (nuo Skirsnemunės), *Rudis, D., kun.* (nuo Tverečiaus), *Sragys, Feliksas, kun.* (nuo Salantų), *Stasiukaitis, J., mokytojas* (nuo Pagirių), *Stonys, Martynas* (nuo Šiaulių), *Tuskenis, D., kun.* (nuo Traupio), *Untulis, Matas* (nuo Šačių), *Urbanas, Balys* (nuo Dusetų), *Vosylytė, Bronė* (nuo Salamiesčio), *Žirgulys, Aleksandras* (nuo Surviliškio). Už talką visiems čia paminėtiems ir nepaminėtiems redakcija taria dėkui.

Žodžiai šiam žodynui buvo renkami įvairiais laikais ir įvairių žmonių. Kaikurių rinkėjų žodžiai nemokėta sukirčiuoti, kitur tarmės ypatybės sumaišytos su rašomosios kalbos dalykais, trečių reikšmės nesuprastos ar nepakankamai paaiškintos, būta ir tokių rinkėjų, kurie nemokėjo skirti tikrų žodžių nuo savo vaizduotės padarų, ir t. t. Tokiais atvejais reikėjo tikrinti tokius žodžius vietoje ar kreiptis į žmones, kilusius iš to krašto; buvo rašomi tam tikri laiškeliai arba skambinama telefonu. Redakcija čia dėkoja visiems atsakinėjusiems į jos laiškelius ir skambinimus telefonais.

Norėdama papildyti surinktą tekstą naujais žodžiais ir naujomis reikšmėmis, redakcija siuntinėjo pirmos korektūros arti trisdešimt egzempliorių lietuvių kalbos mokytojams ar šiaip daugiau

turintiems reikalo su lietuvių kalba. Redakcija dėkinga už paramą ypač šiems korektūrų skaitytojams: *Barzdukui, Stasiui; Būtėnui, Petrui; prof. Fraenkeliui, E.; prof. Gerulliui, J.; Mikutaičiui, Petrui; Saliui, Antanui; Skardžiui, Pranui; Treigiui, Sergijui; Untuliui, Matui; Urbanui, Baliui; Užpurviui, Jonui; Vosylytei, Bronei; Žirguliui, Aleksandrui.*

Toliau didelę padėką turi išreikšti redakcija už svarbius nurodymus žodyno santvarką nustatant kalbininkams *A. Saliui, P. Skardžiui* [. . .].

Dar pridera redakcijai savo padėką išreikšti už didelę kantrybę, parodytą taisant žodyno painią korektūrą su kartais labai gausiais papildymais, „Ryto", paskiau „Spindulio" spaustuvės rinkėjams, iš kurių bene daugiausia vargo bus turėjęs *Napoleonas Smalstys.*

Pagaliau čia reikia paminėti artimiausius redakcijos bendradarbius, be kurių sąžiningo darbo ir atsidėjimo nebūtų galėjęs pasirodyti šis žodyno tomas. Išeinant pirmam tomui iš spaustuvės, redakcijoj dirbo jos sekretorius *Grigas, Napalys* (nuo Kupiškio), *Lyberis, Antanas* (nuo Ramygalos), *Mikeliūnas, Jonas* (nuo Joniškėlio), *Uoselis, Zenonas* (nuo Veiviržėnų), *Vosylius, Kostas* (nuo Keturvalakių). Prie čia paminėtų artimesnių bendradarbių reikėtų pridėti ilgesnį laiką dirbusius prie šio žodyno *Mikalauskaitę, Elzę* (nuo Rudaminos), *Senkų, Juozą* (nuo Geistarų sive Didvyžių), perėjusius prieš metus į mažojo (bendrinės) lietuvių kalbos žodyno redakciją, ir beveik prieš metus stojusią į redakciją dirbti *Samaniūtę, Eleną* (iš Vilniaus).

Redakcija labai gailisi, kad nesulaukė pirmo tomo pasirodant vienas iš pirmųjų ir geriausių jos bendradarbių *Aleksandras Lengvinas* (nuo Gargždų), miręs 1940 metų birželio 23 dieną. Nesulaukęs pasirodymo dienos, tačiau jis paliko žodyne savo nuopelnų nenykstamą paminklą, pažymėta trimis mažomis raidėmis Grg — prie žodžių, kuriuos jis dirbdamas redakcijoj per vakacijas ir kitomis progomis iš savo krašto surinko.

II. Žodyno santvarka

1. Į žodyną imami gyvosios ir raštų kalbos žodžiai, vistiek ar jie lietuviškos kilmės ar barbarizmai, jei tie barbarizmai tik seniau yra įėję į mūsų kalbą ir kiek plačiau žinomi. Barbarizmai, kurie šių dienų mūsų raštuose nevartojami, turi prieš savę padėtą ženklą x. Žodžiai, įėję į mūsų kalbą iš kurios nors slavų kalbos (dažniausiai gudų arba lenkų, rusų), nepaisant jų kilmės, turi bendrą pažymėjimą *sl.* Sakysim, žodis *advokatas* yra kilęs iš lotynų kalbos, bet jis į mūsų gyvąją kalbą bus įėjęs per vieną kurią slavų kalbą, todėl jį laikome slavizmu; žodis *burmistras,* kilęs iš vokiečių kalbos (Bürgermeister), bet atėjęs pas mus per lenkus ar gudus, todėl irgi laikomas slavizmu. Taip pat sutrumpinimu *germ.*

žymime žodžius, paimtus iš kurios nors germanų kalbos. Žodžių etimologijos neduodamos, tą darbą turi atlikti atskiras tam tikras etimologinis žodynas. Žodžiai, kurie savo garsais ar forma panašūs į slaviškus žodžius, bet kurių slaviška kilmė redakcijai buvo neaiški, palikti be pažymėjimo, kad jie slavizmai *(braniūkoti, brenyti...).* Vadinamieji tarptautiniai žodžiai (pažįstami tik iš raštų) į žodyną nededami.

2. Hibridais laikomi sudurtiniai žodžiai, kurių vienas sandas (komponentas) yra lietuviškas, kitas — svetimas *(agurkalapis, bajorgalis, baltasermėgis, bulvakasis...).* Taip pat hibridais čia laikomi lietuviški žodžiai, kurie turi svetimas priesagas ar priešdėlius *(da-siųsti, arklin-yčia, aud-ečka, auks-avoti, balt-ylai...).* Bet svetimi žodžiai su lietuviškomis priesagomis ar priešdėliais laikomi ne hibridais, nors jie yra mūsų darybos; sutrumpinimai prie jų *sl., germ.* rodo, kad jie padaryti iš slaviškos ar germaniškos šaknies *(at-velykis, baik-auti, bajor-aitis...).* Jei abi sudurtinio žodžio dalys yra slaviškos, tai ir visas žodis pažymėtas slavizmu, pav., *burokrasalis.*

3. Žodžiai (daugiausia iš žodynų ar šiaip iš raštų), kurių buvimas abejojamas, spausdinami petitu. Taip pat petitu išspausdinti žodžiai, kurių reikšmė redakcijai buvo nesuprantama; sakiniai su tokiais žodžiais paprastai spausdinami originalo rašyba.

4. Rašybos pamatu paimta Jablonskio 1929 metų (2-o) leidimo „Visuomenės įnamių" rašyba. Citatose iš senesnių raštų (Mažvydo, Daukšos, Bretkūno, Sirvydo...) paliekamos ir originalo lytys *(darbinykas, teip, tečiau...).* Raštams nuo Poškos laikų taikomos paprastai šių dienų bendrinės kalbos lytys. Tarmių ypatybės paliekamos tos, kurios kartais pasirodo mūsų raštuose, arba ten, kur to reikalauja ritmas (citatose iš dainų arba patarlėse ar priežodžiuose). Čia visiško nuoseklumo redakcija nemokėjo išlaikyti, vietomis paliko tarmių ypatybes ten, kur kitur pakeistos bendrinės kalbos lytimis; tos pačios tarmės sakiniuose rašoma: *pasdaryti* ir *pasidaryti, atneštis* ir *atsinešti, ažubalis* ir *užbalis, ažantis* ir *užantis*... Ir šiaip rašyboj redakcija visiško vienodumo išlaikyti nemokėjo; tekstą iš lapelių rašė keli redakcijos bendradarbiai, ir nors jų darbas buvo peržiūrimas ir kiek galint vienodinamas redaktoriaus, bet kaikur nelygumai liko nepastebėti.

5. Išvestinio daiktavardžio iš veiksmažodžio reikšmė paprastai plačiau neaiškinama, jei ji sutampa su veiksmažodžio reikšme, tik ženklu ⟶ nurodomas veiksmažodis, iš kurio daiktavardis padarytas, vadinas, jo reikšmės reikia ieškoti prie to veiksmažodžio; žodžio **abejojimas** reikšmės reikia žiūrėti prie žodžio **abejoti.**

Išvestinio daiktavardžio iš būdvardžio su galūne *-ybė* ar *-umas* irgi reikšmė neduodama, jei tas daiktavardis nėra įgijęs kiek skirtingesnės reikšmės kaip būdvardis, tik ženklu ⟶ nurodomas tas būdvardis, iš kurio daiktavardis išvestas: daiktavardžiams **aklybė** ir **aklumas** reikia reikšmės žiūrėti prie būdvardžio **aklas.**

Lygiai išvestinių būdvardžių su galūnėmis *-inis, -iškas* reikšmės reikia ieškoti prie tų daiktavardžių, į kuriuos nurodo ženklas ⟶: žodžių **arklinis, arkliškas** reikšmė ieškoma prie žodžio **arklys.**

6. Būdvardiniai prieveiksmiai su galūnėmis *-ai, -yn* dedami ne skyrium, o žemiau prie tų būdvardžių, iš kurių jie išvesti: prieveiksmiai **baltai, baltyn** dedami prie žodžio **baltas;** prieveiksmiai **aštriai, aštryn** ieškomi prie būdvardžio **aštrus.**

Veiksmažodinis prieveiksmis, jei jis nėra savo reikšme labai nutolęs nuo veiksmažodžio, iš kurio yra kilęs, irgi dedamas prie to veiksmažodžio; žodžio **ariamai** reikia ieškoti prie žodžio **arti.**

7. Veiksmažodžiai su priešdėliais *(ap-, at-, į-, iš-, nu-, pa-, per-, pra-, su-, už-)* ieškomi prie tos raidės, kuria prasideda tas veiksmažodis be priešdėlio; veiksmažodžio **su-arti** ieškome ne prie raidės S, bet prie raidės A — prie veiksmažodžio **arti;** veiksmažodžio **nu-blykšti** reikia ieškoti prie **blykšti.** Taip pat surašyti ir daiktavardžiai, kilę iš tų veiksmažodžių (nomina actionis ir nomina agentis); žodžio **iš-barimas** reikia ieškoti prie žodžio **barimas,** o žodžio **pa-barėjas** prie žodžio **barėjas.**

8. Priežastinių, dažninių ir mažybinių veiksmažodžių reikšmės neaiškinamos, jei jos visai nesiskiria nuo pamatinių veiksmažodžių, nuo tų, iš kurių jie padaromi, tik šalia jų pridedami lotyniškų priežastinio, dažninio ir mažybinio veiksmažodžio pavadinimų sutrumpinimai *caus., iter.* ir *dem.,* o po jų eina jau pamatiniai veiksmažodžiai: **ausdinti** caus. **austi; barstyti** iter. **berti; barstinėti** dem. **barstyti.** Bet dažnai dėl tam tikrų patogumų redakcija tos tvarkos nesilaikė, tiesiog tos rūšies veiksmažodžių reikšmę skyrium aiškinte aiškindavo. Kuršaitis savo žodyne prie kiekvieno veiksmažodžio duoda ir priežastinio veiksmažodžio lytį. Šiam žodyne tik tada dedamas priežastinis veiksmažodis, jei jis gautas iš gyvosios kalbos ar raštų su sakiniu. Kam reikia, pliką priežastinį veiksmažodį kiekvienas lengvai gali pasidaryti. Redakcija, apskritai, nesistengė sudarinėti galimus trūkstamuosius išvestinius žodžius.

9. Tvarkydama žodžius paraidžiui, redakcija nedarė skirtumų tarp ilgųjų ir trumpųjų balsių **(a, ą; e, ę, ė; i, į, y; u, ų, ū);** toks tvarkymo būdas jai rodėsi patogesnis tuo, kad tos pačios kilmės žodis kartais turi trumpą šaknies balsį, kartais ilgą, ir jų perskyrimas skaitytojui, rodos, nebūtų pageidautinas. Sakysim, dabar žodžiai **brida, bryda, bridė, brydė** (takas per javus, per pievą, šliužė) eina vienas paskui kitą, o jei čia ilgieji skiemenys būtų skiriami nuo trumpųjų, tai po **brida, bridė** turėtų būti sudėta visa eilė kitų žodžių **(bridyti, bridkus, bridnas...)** ir tik tada tos pačios kilmės ir tos pačios reikšmės žodžiai **bryda, brydė.** Iš kitos pusės, skaitytojas gali žinoti kokį žodį, bet nežinoti jo šaknies balsio ilgumo, tada, norėdamas pasitikrinti, turėtų žiūrėti į dvi vietas, o dabar užtenka vienos.

10. Po daiktavardžių ar būdvardžių padėti į skliaustelius skaičiai (1, 2, 3, 4) rodo kirčiavimo paradigmą, kuriai priklauso tas daiktavardis ar būdvardis. Tuo atžvilgiu daiktavardžiai ir būdvardžiai suskirstyti į keturias paradigmas — dvi tvirtapradės šaknies ir dvi tvirtagalės (pagal Jaunių): *výras, bérnas; pĩrštas, aũlas.* Daugskiemeniai žodžiai, kurių kirtis nuo galo nušoksta toliau kaip antras skiemuo, yra visi antros paradigmos nežiūrint, koks to žodžio šaknies ilgumas (tvirtapradis ar tvirtagalis). Jei daugskiemenio žodžio kirtis nušoksta nuo galo į trečią skiemenį, tai prie paradigmos skaičiaus (2) pridedama raidė ^{a} — (2^{a}), kada esti tas skiemuo tvirtapradės priegaidės, ir raidė ^{b} — (2^{b}), kada jis esti tvirtagalės priegaidės. Jei kirtis nuo galo nušoksta į ketvirtą skiemenį, tada žymime ženklu (2^{4a}), kada tas skiemuo esti tvirtapradės priegaidės, ir ženklu (2^{4b}), kada jis esti tvirtagalės priegaidės.

Čia dėl aiškumo duodama keletas linksnių kirčiavimo pavyzdžių.

1 paradigma: *výras, výro, výrui, výrą, výru, výre — výrai, výrų, výrams, výrus, výrais, výruose;* šitaip kirčiuojama *brólis, áudra, bùlvė, ántis, baũdžiava, añtpirštis, alksnýnas, berniũkštis, áušytojas, áukštinimas, bėdójimas..., akmenìngas, akýtas, apstókas, akmenúotas...*

2 paradigma: *bérnas, bérno, bérnui, bérną, bérnu, bernè — bernaĩ, bernũ̃, bernáms, bérnus, bernaĩs, bernuosè;* šitaip kirčiuojama *arklỹs, árklio..., galvà, -õs, gálvai..., giesmẽ, -ẽs, giesmei..., širdìs, -iẽs, šìrdžiai..., sūnùs, -aũs, sū́nui..., akývas, -à...; alksnýnas, -aĩ, avižienà, -õs, -ieną...*

2^{a} paradigma: *áudeklas, áudeklo, áudeklui, áudeklą, áudeklu, audeklè — audeklaĩ, audeklũ̃, audekláms, áudeklus, audeklaĩs, audekluosè;* šitaip kirčiuojama *kosulỹs, kósulio..., vėgėlẽ, -ẽs, vẽgėlei..., austinỹs, -ẽ, áustinio, -ẽs...*

2^{b} paradigma: *kãtinas, kãtino, kãtinui, kãtiną, kãtinu, katinè — katinaĩ, katinũ̃, katináms, kãtinus, katinaĩs, katinuosè;* šitaip kirčiuojama *bradinỹs, brãdinio..., aplinkà, -õs, ãplinką..., siaustuvẽ, -ẽs, siaũstuvę..., ãpskritas, -à...*

2^{4a} paradigma: *arkliavagỹs, árkliavagio, árkliavagiui, árkliavagį, árkliavagiu, arkliavagyjè — arkliavagiaĩ, arkliavagiũ̃, arkliavagiáms, árkliavagius, arkliavagiaĩs, arkliavagiuosè;* šitaip kirčiuojama *bulviakasỹs, bùlviakasio..., baltabulẽ, -ẽs, báltabulei...*

2^{4b} paradigma: *ãpvalkalas, ãpvalkalo, ãpvalkalui, ãpvalkalą, ãpvalkalu, apvalkalè — apvalkalaĩ, apvalkalũ̃, apvalkaláms, ãpvalkalus, apvalkalaĩs, apvalkaluosè;* šitaip kirčiuojama *atspindulỹs, ãtspindulio..., ãtžagarias, -ià, ãtžagario, -iõs...*

3 paradigma: *pĩrštas, pĩršto, pĩrštui, pĩrštą, pirštù, pirštè — pĩrštai, pĩrštų, pĩrštams, pirštùs, pĩrštais, pĩrštuose;* šitaip kirčiuojama *vištà, vìštos, vìštai, vìštą, vištà, vìštoje..., bìtė, buvìmas, beržiõkas, apvalùmas, apsiaustùvas; apvalaĩnis, -ė...*

4 paradigma: *aũlas, aũlo, aũlui, aũlą, aulù, aulè — aulaĩ, aulų̃, auláms, aulùs, aulaĩs, auluosè*; šitaip kirčiuojama *bũrỹs, bũrio..., angà, -õs, añgai..., katẽ, -ẽs, kãtei..., akìs, -iẽs, ãkiai..., bãsas, -à, bãso, -õs, basám, bãsái..., baugùs, -ì, baugaũs, -iõs, baugiám, -iái..., atkampùs, -ì...*

11. Vietomis prie to paties žodžio yra dviejų ir net trijų paradigmų skaičiai; tai rodo, kad jis gali būti dvejaip ir net trejaip kirčiuojamas, pav., *alksnýnas* (1, 2).

Kartais antraštinis žodis turi du kirčio ženklus **bulvíenà** (1, 2), **abìpùsis** (1, 3), **akìmójis** (1), **áĩsmelėti;** tai rodo, kad tas žodis kalboj maždaug vienodo dažnumo vartojamas su vienu ar kitu kirčiu. Kai to paties žodžio kitas kirtis rečiau vartojamas arba rašomojoj kalboj mažiau rekomenduotinas, tada tas žodis su kitu kirčiu pirašomas iš šalies: **atskalà** (2^b), ãtskala (1) arba įrašomas į skliaustelius: **ánkštėtas** (ankštėtas), **bėgìnti** (bėginti).

Kurių žodžių kirčiuojamo skiemens priegaidė nebuvo žinoma, ten kirčio vieta pažymėta tašku: **ai·mus, burno·tinas...** Kur abejojama ir kirčio vieta, ne tik priegaidė, žodžiai visai nekirčiuojami.

12. Citatose, t. y. sakiniuose, kuriais parodome, kaip antraštinis žodis vartojamas kalboj, kirčiuojamas (gauna kirčio ženklą) tik tas antraštinis žodis, o kiti žodžiai paprastai nekirčiuojami; bet jei sakinyje pasitaiko koks retesnis žodis, kurio kirčiavimas skaitytojui gali būti nežinomas, tada kirčio ženklas dedamas ir tam žodžiui, pav., prie žodžio **baksnoti** sakinyje „Pabaksnójau atkalnę — dar pãšolo yra *Krkl.*" Žodis „pãšolo" sukirčiuotas dėl jo mažesnės pažinties skaitytojui.

13. Neologizmai (naujadarai) pažymėti sutrumpinimais *neol.* Bet Daukanto, Pabrėžos, Juškos ir kitų senesnių rašytojų susidaryti žodžiai paprastai nežymimi neologizmais todėl, kad kartais sunku pasakyti, nebegalint patikrinti, ar jie tikrai naujadarai.

14. Prie botanikos ir zoologijos svetimų pavadinimų kilmė dažnai nenurodoma, jei iš jų lotyniškų terminų ta kilmė savaime aiški.

15. Tos pačios formos daiktavardžiai dedami į atskirus lizdus, jei jie yra kitos giminės.

16. Kai kartais sunku nustatyti, ar kilę iš būdvardžių daiktavardžiai sakiniuose labiau eina kaip daiktavardžiai ar būdvardžiai, tada prie giminės sutrumpinimų, sakysim, *smob.* į skliaustelius įdedamas dar būdvardžio sutrumpinimas *adj.*, vadinas, — *smob. (adj.):* **beuodegis.** Kartais esti priešingai: koks būdvardis sakinyje eina lyg daiktavardžiu, tada prie būdvardžio pažymėjimo dedamas dar daiktavardžio pažymėjimas — *adj. (smob.):* **bekvapis.**

17. Prie vienų veiksmažodžių dedame *tr. (= verbum transitivum),* prie kitų — *intr. (= verbum intransitivum).* Kartais to paties veiksmažodžio viena reikšmė yra *verbum transitivum,* o ki-

ta — *verbum intransitivum*, todėl prie vienos iš jų dedama *tr.*, prie kitos — *intr.* Bet dažnai pasitaiko, kad tos pačios reikšmės veiksmažodis vienuose sakiniuose yra *verbum transitivum*, o kituose *verbum intransitivum* — tada dedami abu sutrumpinimai šalia viens kito: *tr., intr.* arba *intr., tr.* Bet jei veiksmažodis visur eina kaip *verbum transitivum* ir tik retkarčiais pasirodo kaip *verbum intransitivum*, tada žymime *tr. (intr.)*, o jei esti atbulai — tada žymime *intr. (tr.)*.

18. Citatos iš raštų be puslapio nurodymų prasideda iš didžiosios raidės, o citatos su tiksliu puslapio nurodymu — iš tos raidės, kuria prasideda tekste; citatose, kur nurodomi šaltinio puslapiai, praleistos vietos pažymėtos daugtaškiu.

19. Kartais dėl trumpumo vietoj viso antraštinio žodžio sakinyje duodama viena pirmutinė jo raidė su tašku.

20. Išvestiniai daiktavardžiai su priesaga *-ybė*, jei ji turi kirtį, tarmėse esti tvirtapradės ir tvirtagalės priegaidės: *baisýbė* ir *baisỹbė*. Šiame tome tai priesagai paprastai visur, kaip norma, tedėdama tvirtapradė priegaidė.

21. Žemaičiai būsimojo laiko trečiajame asmenyje išlaiko bendraties priegaidę: *árs, kėls, dùrs, dúos, šienáus, girdės, varýs, lýs, bũs...* Aukštaičiai tų lyčių tvirtapradę priegaidę, jei ji atsiranda galiniame skiemenyje, paverčia į tvirtagalę: *aĩs, keĩs, duĩs, duõs, šienaũs, girdẽs, varỹs...*, o vienskiemenės šaknies ilguosius **y** ir **ū** paverčia į trumpuosius **i** ir **u:** *lìs, bùs...* Žodyne, jei atsitinka tas lytis kirčiuoti, kirčiuojama aukštaitiškai.

Kiti žodyno santvarkos ypatumai bus skaitytojui suprantami ir be atskirų paaiškinimų.

Vilnius, 1941 m. liepos 22 d.

1942

Lopyta rašyba

Lietuvių Kalbos Instituto direktorius p. Salys šių metų lapkričio 20 dieną atsiuntė lietuvių kalbos žodyno redaktoriui laišką, kur pasakyta:

„Siunčiu Tamstai vadovautis LMA Humanitarinio Skyriaus priimtus ir p. Švietimo Generalinio Tarėjo patvirtintus lietuvių kalbos rašybos pagrindus. Patvirtintoji rašyba, pagal Skyriaus nutarimą taippat taikytina I t. antrajam leidimui ir II t. dar nespausdintiems lankams".

Kartu su „rašybos pagrindais" redaktoriui atsiųstas ir Lietuvos Mokslų Akademijos Humanitarinių Mokslų Skyriaus visuotinio susirinkimo protokolo N 6 nuorašas. Posėdis buvo šių metų lapkričio 11 d. Jame, be kitų dalykų, buvo svarstytas ir išspręstas tik paminėtos rašybos klausimas. Dėl rašybos protokole pasakyta:

„A. Salys supažindina posėdžio dalyvius su svarstomojo rašybos projekto atsiradimu. Rašybos klausimas paskutiniuoju laiku vėl kilo lietuvių kalbos žodyno mokslinėje komisijoje, pasireiškus griežtam nuomonių skirtumui tarp vyr. žodyno redaktoriaus J. Balčikonio ir kitų komisijos narių. Tada Akademijos prezidiumo nutarimu Lietuvių Kalbos Instituto buvo sudaryta atskira rašybos komisija, kuri ir paruošė atitinkamą projektą".

Kaip matome, šis rašybos projektas atsiradęs dėl nuomonių skirtumo tarp žodyno redaktoriaus ir mokslinės komisijos. Ta mokslinė komisija yra naujas prie žodyno redakcijos organas, pradėjęs darbą nuo šių metų rudenio. Norėdama toliau žodyną leisti kita rašyba, komisija pasirūpino tuojau sudaryti rašybos komisiją, apsvarstyti tos rašybos principus ir gauti jai patvirtinimą — viską padarė greitai, kad vėl pradėtų judėti iš vietos sulaikytas žodyno spausdinimas.

Tokiu būdu žodynas buvo apdovanotas nauja rašyba, pavadinta „rašybos pagrindais". Kadangi mokslinėj ir rašybos komisijoj buvo tie patys žmonės, tai suprantamas daiktas, kad buvo ir tie patys rašybos pagrindai, kuriuos norėjo taikyti žodynui mokslinė komisija prieš pačios rašybos komisijos sudarymą. Dabar klausimas, kodėl redaktorius nenorėjo naudotis tais pagrindais ir koks skirtumas tarp ligšiol vartotos žodyno rašybos ir „pagrindų".

Pradėjus žodyną redaguoti, pačioj pradžioj tuojau buvo atsistojęs rašybos klausimas. Švietimo ministerijos aplinkraščiu, spauda ir visos įstaigos turėjo vartoti 1922 metų Jablonskio gramatikos rašybą. Bet tuo laiku buvo iškilęs vadinamosios brūkšniuotos rašybos projektas[57], kurio didžiausiais skelbėjais buvo kaip tik tie patys „rašybos pagrindų" autoriai. Brūkšniuotinės rašybos šalininkai negalėjo perdaug girti ministerijos rašybos, daug kas laukė reformų, ir jos nepalaikė. Neturėjo didelių jai simpatijų ir pats Jablonskis, tik buvo ją priėmęs sugrįžęs po ano karo iš Rusijos nenorėdamas griauti rastos Lietuvoj šiokios-tokios rašybos vienybės. Kaip žinoma, Jablonskis visą amžių troško rašybos vienybės, jis ilgesnį laiką ją vartojo ir visaip mėgino teisinti savo gramatikose. Bet nesulaukęs vienybės ir pats ėmė vartoti kitą rašybą. Pirmiausia jis nutolo leisdamas antrą kartą „Visuomenės įnamius" 1929 m. Nutolimas, tiesa, nedidelis: vietoj *svyla, spūra*... rašo *svįla spųra*...; vietoj *grįžta, lūžta*... rašo *grįšta, lūšta*... Tuo rašymu jis išlygina rašybą pagal kilminį principą. 1931 metais išeina po jo mirties „Urvinis žmogus", suredaguotas dar prieš mirtį. „Urvinio žmogaus" rašyba skiriasi nuo „Visuomenės įnamių" rašybos tuo, kad vietoj *taip, tarp* rašo *teip, terp*. Tuo jis priartina rašymą prie tarimo. Beveik visa Lietuva taria *teip, terp*, tad kam, rodos, kitaip rašyti? Rašymas *taip, tarp* yra liekana iš tų laikų, kada kalboj buvo ieškoma tolimos kilmės ir senovės. Bet žodyno redakcijos buvo nuspręsta vartoti „Visuomenės įnamių" rašybą, kaip artimesnę ministerijos rašybai. Todėl redaktorius, pradėjęs ta rašyba redaguoti žodyną, nenorėjo ir dabar, mokslinės komisi-

jos reikalaujamas, jos keisti, ypač nenorėjo, kad vienam tome būtų dvi rašybos. Be to, II tomo yra spaustuvės surinkta didesnė pusė, rašybos perdirbinėjimas darbą nemažai stabdytų, o dabar, kaip karo metas, ir be rašybos perdirbinėjimų yra visokių kliūčių. Iš kitos pusės, kol naujos rašybos nevartoja kiti mūsų raštai ir nėra žinios, ar panorės ją vartoti, ypač kai po karo susirinks visa tauta į krūvą ir pradės ramiai dirbti kultūros darbą, tai kokia prasmė šokti ją vartoti žodynui pirmam? Argi žodyno esmę sudaro rašyba?

Dabar pažiūrėkim, kuo gi Akademijos „rašybos pagrindai" vertesni už Jablonskio rašybą.

„Rašybos pagrindai" turi mašinėle rašytus 34 puslapius. Ten yra 9 skyreliai. Daugumas tų skyrelių rašybos esmės nesudaro, juose dėstomi dalykai kokių ypatingų ginčų paprastai nekelia. Aš čia teliesiu tai, kuo ypač ligšiol vartota žodyno rašyba „pagrindų" autoriams užkliuvo.

„Pagrindų" rašyba, iš vienos pusės, nori būti labai kilminė. Sakysim, vietoj ligšiol vartojamo rašymo *baikštus* rašo *baigštus* (su *g*) remdama tą rašymą žodžiais *baigus, baiginti.* Bet žodžių *baigus, baiginti* nei raštuose netenka matyti, nei kalboj girdėti, jie tėra pažįstami iš žodyno, tad jie negali remti tokio rašymo (su *g*). Juk dėl tos priežasties nerašom žodžio *daiktas* su *g*, nors jo kilmė reikalinga tokio rašymo. Rašome *žymus*, nors iš kilmės turėtumėm rašyti *žįmus (žinmus).* Rašyba nesivaiko tolimesnių kilmių, jos paskirtis nėra mokyti etimologijos.

Kitur, priešingai, kilminio principo „pagrindai" nepaiso. Rašo *grįžta, lūžta...*, nors tos formos yra kilusios iš *grįž-sta, lūž-sta,* vadinas, turėtų būti rašoma *grįšta, lūšta,* nes garsai *ž+s* duoda *š* (plg. *grįž-siu=grįšiu, lūž-siu=lūšiu, mėž-slas=mėšlas* ir t. t.). „Pagrindų" autoriai sakosi taip rašą „vien mokyklinės praktikos sumetimais". Vadinas, čia atsiranda naujas rašybos principas. Tuo principu galėtum pateisinti kiekvieną rašybos nesąmonę. Ar jis palengvina išmokti rašybą, didelis klausimas. Dėl rašymo *lūžta* (su *ž*) atsimenu vieną Jablonskio ginčą su Būga per aną pasaulinį karą Vilniuj. Būga buvo linkęs rašyti su *ž (lūžta)* sakydamas, kad toks rašymas būsiąs suprantamesnis liaudžiai. Jablonskis jam atsakė: „Bet jei atsirastų klasėj galvotesnis mokinys ir paklaustų mokytoją, kodėl reikia rašyti *lūžta* (su *ž*), jei garsų dėsnis reikalauja rašyti *lūšta* (su *š*)?" Gaila, kad „Pagrindų" autoriai nepaaiškino, kaip mokytojas turėtų mokiniui į tą klausimą atsakyti. Juk čia mokinys ir girdi garsą *š* ir iš garsų mokslo žino, kad turi būti *š*, o „mokykliniai sumetimai" liepia jam rašyti *ž!* Kur rašyboj nėra logikos, ten nėra ir lengvumo.

Galop sustosim ties žodžiais *biaurus, piauti, spiauti.* Jų rašymas, rodos, buvo didžiausias žodyno kriminalas, dėl kurio p. Skardžius rūpinosi sustabdyti I tomo spausdinimą, o jo draugas p. Salys tai padarė spausdinant II tomą. „Rašybos pagrindų" autoriai čia irgi pamiršta savo pradžioj aukštai iškeltą kilminį principą: jie būtinai

nori rašyti *bjaurus, pjauti, spjauti* (su jotu), bet *labiau* (be joto*). Tuose žodžiuose *j* girdimas tik dėl tam tikro garsų susidūrimo, iš kilmės čia jis neturi būti rašomas. Tai tiesai iškelti čia nieko geresnio neturiu pasakyti, kaip skaitytojams priminti Jablonskio žodžius iš jo raštų III tomo, skirto rašybos dalykams, p. 148:

„Rašome: *biaurus, išbiuro* (vaikas), *pabiuro* (kelias); *piauti, piaulai, piovėjas, piudyti, piuvenos, piūvis, papiūtis, piūklas, rugiapiūtė; spiauti, spiaudalai, spiovė, spiūvis; avių, lietuvių, paupių; labiau, labiausiai, svarbiau, svarbiausias, šlapiau, šlapias.*

Rašant *biaurus, spiauti,* rašmuo *i* po *b, p* yra minkštinamasis ženklelis, po kurio čia visur, trijų žodžių šaknyse, ir *j* (beskiemenis *i*) girdėti**. Sakydami „pjovė, spjovė", tariame *j* po minkštojo *p*; tardami „apjojo", žemaičiai kaip ir aukštaičiai, taria čia *j* po kietojo *p*. Taigi rašyboje skiriame *pjo* (plg. *apjojo*) nuo *pio* (plg. *piovė, spiovė).*

Priebalsis *j* prieš *a, o, u,* po minkštųjų *b, p, m, v,* girdėti daugelyje vietų ir tokiose lytyse, kaip antai: *labiau, labiausiai, svarbiausias, mylimiausias, stūmiau, remiu, kurmių, avių, verpiau, karpiau, šlapias, lietuviai, liežuvius.*

Garso *j* po minkštinamojo priebalsio (po „bi, pi") nereiškiame tam tikru ženklu, kaip kad nereiškiame nė girdimojo *j* arba *v* tokiuose rašomos kalbos žodžiuose, kaip antai: *įėjo, įeina, nueiti, ieva, uodega.*

Kuršaitis, pirmieji mūsų laikraščiai ir su jais Kriaušaitis rašė: *biaurus, piauti, labiau* ir *kiaušis, paliauti, šiaudai* (visur *i*). Jaunius rašė *bjaurus, pjauti, labjaus* ir *kjaušis, paljauti, šjaudai...* (visur *j*)".

Rašymas *bjaurus, pjauti, spjauti* ir *kiaulė, šiaudas, griauti,* kaip teisingai Jablonskis pastebi to paties tomo p. 173, tėra d v i e j ų r a š y b ų m i š i n y s. Tokį rašybos mišinį čia teikia mums ir „pagrindai". Kad toks rašymas yra klaidingas, tvirtina ir Šleicheris.

Jei „rašybos pagrindai" nėra vykęs bandymas duoti tinkamesnę rašybą, tai kokia išeitis? Be vienos, bendros visai tautai rašybos, aišku, negalime būti. Bet nėra reikalo jos kažkur ieškoti: ji yra ir dar gerai apgalvota, tik atmerkim akis, ir pamatysim. Ją mums paliko Jablonskis po beveik pusės šimto metų galvojimo — tai anksčiau minėta „Urvinio žmogaus" (1931 m.) rašyba. Ji visai sutinka su mokslo ir praktikos reikalavimais, ji sudaryta kilminiu principu, o ne lopyta iš kelių principų, kaip lopyta tų „pagrindų" rašyba. Tik reikia, einant iš jos pamatų, išleisti rašybos vadovėlį, kad toliau nereikėtų rašančiam pačiam galvoti, kaip kokį mažmožį rašyti. Kol mes rašyboj skirsime ilguosius balsius nuo trumpųjų, kol vartosime tuos pačius rašmenis, niekas geresnės rašybos neišgalvos. Jei tauta jaustų daugiau dėkingumo Jablonskiui už jo milžiniškus nuopelnus mūsų kalbai, tai ji turėtų priimti tą jo ra-

* Nėr visai aišku, kodėl tokia garbė padaryta šakniai, nors šakny ir priesagoj tas garsų junginys paprastai vienodai tariamas.

** Rytuose sakoma ir *pabliuro* (pabiuro), *pliudo* (piudo); latviai sako *spliaut* (spiauti).

šybos paskutinį sudieu, tartą žengiant į kapus savo tautiečiams, kuriems jis per visą savo gyvenimą troško vienos rašybos. Tai išsipildytų jo troškimas, kurio jis negalėjo pasiekti gyvas būdamas. Jo paskutinių dienų rašyba tikrai verta to, kad būtų priimta ir jo vardu vadinama. O jei tauta nėra dėkinga, turėtų būti bent išmintinga — negaišti ir nedirbti to darbo, už kurio tobulesnio šiandien sunku laukti.

„Panevėžio apygardos balsas", 1942.XII.31, Nr. 52

1944

Dėl p. Salio paaiškinimo žodyno reikalu

Šių metų „Ateities" Nr. 75 ir 76 buvo išspausdintas p. Grigo straipsnis „Lietuvių kalbos žodynas ir jo redakcija". Dėl to straipsnio Lietuvių Kalbos Instituto direkt. p. Salys to paties laikraščio Nr. 85 įdėjo savo „Paaiškinimą". Jame vienoj vietoj yra pasakyta: „Vyr. žodyno redaktoriumi ir toliau liko J. Balčikonis, nors jis, nenorėdamas su komisija dirbti, ir iki šiol neina savo pareigų". Skaitydamas šią vietą, ne vienas turėjo pagalvoti, koks keistas daiktas, kad vyriausias redaktorius neina savo pareigų! Dėl šito aš ir norėčiau duoti savo paaiškinimą.

1942 metų vasarą Lietuvių Kalbos Instituto direktorius p. Salys suorganizavo prie žodyno „mokslinę pagalbinę komisiją", kurios sprendimai daromi balsų dauguma ir privalomi žodyno redaktoriui. Ta „pagalbinė" komisija, turėjusi „gelbėti" redaktoriui, buvo sudaryta be paties redaktoriaus žinios. Komisija tarp savo uždavinių įsidėjo ir rašybos klausimus. Tik pradėjusi rudenį posėdžiauti, tuojau pareikalavo ji pakeisti rašybą, kuria jau buvo pradėtas spausti II tomas, nors ta kita rašyba nebuvo dar apsvarstyta ir niekieno nepatvirtinta. Toks komisijos užsimetimas, mano nuomone, buvo dvejopai neišmintingas: viena, negražu, kad tas pats tomas turi ne vieną rašybą — tai gadina visą knygos stilių; antra, rašybos keitimas labai trukdo darbą. Tuo metu II tomo jau buvo atmušti 8 lankai (128 puslapiai), bet spaustuvės buvo surinkta didesnė pusė tomo, o 13 naujų lankų (9—21) galutinai sutaisyti spaudai. Norint pakeisti rašybą, redakcija turėjo tekstą peržiūrėti, spaustuvė — pertaisyti, redakcija — koreguoti ir t. t. Kam tas tuščias darbas? Juk žodynas nuo to netunka! Žodynui reikalingi žodžiai, o ne raidžių kaitaliojimai! Ir kodėl Jablonskio rašyba, kuria tiek metų tauta gyveno, dabar staiga pasidarė tokia nebetikus? Bet komisijos užsispyrimas buvo didesnis už tuos argumentus.

Kai 1942 m. spalio mėnesio vidury norėjau aš vykti į Kauną spausti minėtų galutinai sutaisytų spaudai lankų (9—21), tai Instituto direktorius p. Salys man uždraudė (raštu) spausti lig paaiškė-

jant rašybos klausimui. Tada aš kalbėjau su Lietuvos Mokslų Akademijos ir Švietimo Valdybos vyresnybe aiškindamas, kiek labai rašybos perdirbinėjimas sutrukdytų naujo tomo išleidimą. Buvo nurodinėta, kad redakcijos darbas yra tiek pavarytas ir sutvarkytas, jog II tomas (raidės C—F), jei nebus tokių trukdymų kaip rašybos keitimas, turi pasirodyti 1943 metų pavasarį, vėliausia — tų pačių metų vasarą. Buvau nuomonės, kad rašybos kaitaliojimas karo metu apskritai yra nesąmonė. Daug kur kalbėjau, kad karo metu beveik vertėtų žodyną leisti net su korektūros klaidomis; korektūros klaidas vėliau galima būtų ištaisyti, o jei žūtų lapeliai su žodžiais, tai už jokius pinigus jų nebeatgautum. Bet mokslo įstaigos nuėjo kitu keliu.

Kas man beliko daryti? Iš vienos pusės, nenorėdamas matyti pradėto darbo teršiant kita rašyba (kuri — kaip vėliau pasirodė — tik paskelbta, tuojau buvo visuotinai atmesta), o iš kitos pusės, turėdamas prieš akis nesveikas žodyno redagavimui sąlygas, nutariau iš redakcijos pasitraukti ir padaviau Akademijos pirmininkui atsistatydinimo raštą. Vietoj atleidimo gavau vieno mėnesio atostogų (visą 1942 m. gruodį) su pranešimu, kad žodyno redagavimas pavestas minėtajai mokslinei komisijai. Nenorėdamas labai dykinėti, per tą mėnesį rinkau žodynui žodžius. Negavęs atleidimo po mėnesio, buvau priverstas rinkti juos ir toliau. To atleidimo ir šiandien tebelaukiu vis manydamasis tuo pačiu darbu.

Ponas Salys man prikiša nenorėjimą dirbti su komisija. Turiu atsakyti, kad mano tas nenorėjimas atsirado ne dėl komisijos apskritai, bet tik dėl tam tikros komisijos. Kokia ta komisija, aišku iš to, kas čia buvo pasakyta.

„Ateitis", 1944.V.12, Nr. 110

1945

Mokytojas ir atostogos

Mokytojas, sunkiai dirbęs per visus mokslo metus, turi teisę vasarą gauti ilgesnes atostogas už kitų profesijų žmones. Jei mokytojas turi ilsėtis, tai nereiškia, kad jis turi tinginiauti. Laikas per daug brangus, kad galima būtų be naudos jį leisti. Atsiminkim, kad *ars longa, vita brevis est.* Pasitraukimas iš mokyklos dulkių į tyrą orą ir darbo pakeitimas jau padeda žmogui atsigauti. Žinoma, mokytojas turi rūpintis savo sveikatos sustiprinimu tolimesniam darbui, bet neturi pamiršti ir dvasios peno: ką pakartoti, ką naujai pramokti. Stovėti vietoj nesveika — stovimas vanduo pradeda pūti. Kas nežengia į priekį, tas žengia atgal. Kiekvienas visų pirma turi atsiminti savo dėstomą dalyką. Bet yra vienas dalykas, kuris turi rūpėti lygiai visiems mokytojams — tai gimtoji kalba.

Geriausias poilsis mokytojui ir atsigavimas yra rankų darbas darže, sode ar lauke. Mokytojai, kurie vasaroja kaime pas savuosius (o tokių daugiausia yra), dirbdami su dalge, su grėbliu ar su kuo kitu, galėtų be proto varginimo ir gaiščio tuo pačiu laiku padidinti savo taip reikalingą lietuvių kalbos mokėjimą. Čia tereikėtų tik klausytis, kaip kalba kaimiečiai, neužkrėsti raštų kalbos negerovėmis, lyginti savo kalbos vartojimą su jų kalba ir pastebėtas smulkmenas įsidėti į galvą. Kad pastebėti dalykai tvirčiau pasiliktų galvoj, reikia užsirašyti. Užsirašyti mažmožiai, atskiri įsidėmėtini pasakymai galėtų būti naudingi ne tik sau vienam, bet ir visam lietuvių kalbos mokslui. Tais užrašytais mažmožiais, tarp kitko, būtų galima papildyti lietuvių kalbos žodyno rinkinį. Žodynas yra visos tautos darbas, prie jo rinkimo turi prisidėti visi mūsų krašto inteligentai žmonės, ypač mokytojai, kurie pirmiausia gali suprasti žodyno reikšmę mokslui. Todėl užrašytus žodžius reikia siųsti ir žodyno redakcijai *(Antakalnio 6, Vilnius)*. Žodynui pageidaujami žodžiai su sakiniais. Kokius žodžius rinkti ir kaip juos užrašinėti, gali duoti supratimą žodyno redakcijos tam tikros instrukcijos, gana plačiai paskleistos po visą Lietuvą ir visados gaunamos pačioj redakcijoj. Kam teko vartyti čia kalbamo žodyno I tomą, tas irgi lengvai orientuosis, ką ir kaip rinkti. Jei kiekvienas mokytojas (nuo pradžios mokyklos lig universiteto) per metus atsiųstų redakcijai tik vieną žodį, kokia būtų žodyno redakcija turtinga! O jei kas nepasigailėtų savo vargo ir užsirašytų po vieną žodį kas mėnuo, vadinas, dvylika žodžių per metus, tai būtų tiesiog džiaugsmas! Sako, dėk grūdą prie grūdo, pripilsi aruodą. Rinkdami žodelį prie žodelio, pastatysime savo kalbai gražų paminklą.

„Tarybinė mokykla", 1945, Nr. 2—3

Žemaitės kalba

Dėl susidėjusių istorijos sąlygų nemaža lietuvių tautos dalis šiuo tarpu nebekalba lietuviškai. Vieni iš jų kalba lenkiškai, kiti baltarusiškai, treti vokiškai, ketvirti angliškai ar dar kitaip. Bet žinomas „Meno filosofijos" autorius prancūzas Tėnas[58] sako, kad nėra tokios apmirusios tautos, kuri, susidarius tam tikroms aplinkybėms, nepabustų iš miego. Tą jo nuomonę patvirtina gausūs pavyzdžiai iš Tarybų Sąjungos gyvenimo. Tai patvirtina ir mūsų rašytojos moterys Didžiulienė (Žmona), Petkevičaitė, Pečkauskaitė, Lazdynų Pelėda ir Žemaitė, kurias sukėlė į literatūros darbą tam tikros aplinkybės — „Aušros" atgimimo dvasia. Jos visos buvo kilusios iš lenkiškai bajoriškų namų, bet susipratusios esančios lietuvių kamieno atžalos, ėmė rašyti lietuviškai. Savo raštais jos rodė tautai kelią į šviesesnę ateitį, ypač rūpinosi liaudies pakilimu iš tamsos ir skurdo. Žemaitė, nors pati bajorų kilmės ir tėvų mokyta lenkiškai, bet nuo mažų dienų gavo arčiausiai bendrauti su liaudžia, ir jos raštų kalba iš visų čia paminėtųjų rašytojų moterų yra arti-

miausia liaudies kalbai. Jos kalba iš tų visų moterų gyviausia, panašiausia į kasdienę sodiečių kalbą, pilna gražiausių pasakymų, sektinų visiems lietuviškai rašantiems ir kalbantiems. Į Žemaitės kalbos gražumą gal pirmas tinkamai atkreipė savo akis Jablonskis. Jis ilgą laiką bendravo su mūsų rašytoja, net redagavo pirmuosius jos raštus ir daug tų gražiųjų pasakymų iš jos raštų ar tiesiog iš jos lūpų yra paėmęs kalbos pavyzdžiams savo gramatikose.

Žemaitė nemaža yra patarnavusi mūsų rašomosios kalbos ūgiui, ją praturtinusi atskirais žodžiais ir ištisais pasakymais. Kas neatsimena Žemaitės paleistų į apyvartą žodžių *pūga, lūžtvė, šūsnis, žiogris, tekūtė, prieplaikus, skubinai, šiukštu, visiteli* ir daugelio kitų? Arba kas nesigėrėjo ir nenorėjo pats kur reikia pavartoti šiokių gražių ir taiklių pasakymų: 1) *Koks ten jo gyvenimas — miltai birsta!* 2) *Tokios pačios paieškais nerasi.* 3) *Ir seniems galvas jau vėjų pripūtė.* 4) *Buvo tat ketverto smulkmės motina.* 5) *Motina atsitekėjo nuo išgąsčio.* 6) *Be atžvilgos nulėkė namo.* 7) *Marti nusitelžė nuo vežimo.* 8) *Eini savo rėžtu.* 9) *Krūtinė kilsavo skausmu.* 10) *Pirštu prikišamai užeis ir rugiapiūtė.* 11) *Eina įkandin savo vyro.* 12) *Rytoj pat braukšt į Ameriką.* Tokių pasakymų sąrašą galėtum kiek nori padidinti. Visa Žemaitės kalba pilna tokių kalbos gražybių. Reikia manyti, ilgainiui ji labiau įeis į mūsų raštus ir padarys ją gyvesnę, negu dabar yra.

Girdėtas yra pamokymas: „Rašyk taip, kaip kalbi, kalbėk — kaip rašai, ir gera bus tavo kalba!" Pamokymas teisingas, tik praktikoj nedaug kas jo laikosi. Kas rašo, paprastai seka kitų rašymo būdu, kitų skaitytais ir girdėtais kalbos pavyzdžiais. Daugumas mūsų rašytojų ir publicistų juk yra kilę iš kaimo, nuo mažumės kalbėję lietuviškai, bet kai ima rašyti, tai nebemoka gyvai pasakyti. Čia juos išmuša iš vagos dažnai skaitoma blogai atredaguota kalba ir net svetimos kalbos, pasisavintos mokantis nelietuviškose mokyklose. Tą tiesą patvirtina, deja, ir pati Žemaitė. Kai ji, įgijusi rašytojos vardą, pasitraukė iš kaimo, kai ji ėmė gyventi mieste, kasdienį dvasios peną semtis iš spaudos ir bendrauti su inteligentais, tai ir jos raštų kalba pasidarė nebetokia gyva ir vaizdinga, kokia buvo pirmuose raštuose.

Išeina, kad lektūra yra sėkla, beriama į rašytojo dirvą. Tik gera sėkla duoda gerą vaisių. Vadinas, kas nori gražiai rašyti, turi pasirinkti gražios lektūros ir nuolat ją vartyti. Taip darė ir dideli rašytojai, taip turi daryti kiekvienas plunksnos darbininkas. Žemaitės raštai yra gera lektūra kalbai išmokti.

„Tiesa", 1945.VI.12, Nr. 135

Kalbos kasyklos

Dabar, aptilus armotų griausmui, metas pradėti galvoti apie mokslo reikalus. Aš, iš savo pusės, norėčiau kiek pakalbėti apie vieną kalbos dalyką — apie žodyną.

Kad žodynas renkamas ir turi būti renkamas iš tų vietų, kur žmonės kalba lietuviškai, tai savaime suprantamas daiktas. Ten visų akivaizdoj guli didžiausi kalbos turtai, žiba ir vilioja mūsų akis, tik laukia, kad juos kas paimtų. O kur žmonės prieš ilgesnį laiką nutautę, ten nieko nebėr naudingo mūsų kalbos mokslui. Tai nėra visai tiesa. Ir ten ne viskas žuvę. Ten tų turtų liekanos guli giliau, juos reikia kaste kasti.

Imant plačiau, į žodyno sritį eina ne tik kasdienės kalbos žodžiai, bet vietų pavadinimai ir žmonių pavardės. Kaip ir vietų pavadinimai (bent smulkesni), pavardės į žodyno puslapius paprastai nededamos. Pavardės vienos sudaro ištisus teksto tomus, o jų reikšmė kalbos mokslui, tautos kultūrai ir istorijai ne mažesnė kaip kitų žodžių ar vietovardžių. Vadinas, pavardės irgi turi būti renkamos ir atskirai leidžiamos.

Dabar gyvenančių lietuvių pavardės beveik visos surinktos, tik dar nesuredaguotos ir neišleistos. Reikia tikėtis, kad tas darbas mūsų Mokslų Akademijos netrukus bus atliktas. Bet tai ne viskas: tai bus padaryta tik dalis darbo. Žmonės mirdami dažnai nepalieka įpėdinių vyrų, tėvų pavardės nešiotojų, tokiuo būdu su jų mirtimi miršta ir pavardės. Per keletą artimesnių šimtmečių tokių mirusių pavardžių susidarė daug. Tos mirusios pavardės nėra žuvusios mokslui, jos tokios pat svarbios kaip ir šiandien gyvenančių žmonių pavardės. Jos taip pat turi būti surinktos ir išleistos. Tik jų rinkimas kitoniškas. Jos žmonių lūpose nebevartojamos, jos nebegirdimos, jų reikia ieškoti kitur — senose metrikų knygose, teismo bylose, inventorių sąrašuose ir kituose panašiuose dokumentuose, gulinčiuose dulkinuose archyvuose, dažnai labai giliai. Iš tų, lyg iš kokių kasyklų, turi būti renkamas kalbos turtas. Seniau tie mūsų krašto dokumentai buvo rašomi lotynų, lenkų, baltarusių ir kitomis kalbomis. Jiems perskaityti ir ištraukti kas naudinga mokslui reikės daugybės žmonių, mokančių tas kalbas, svarbiausia, gerai nusimanančių apie lietuvių kalbą. Čia reikia tam tikrų specialistų, vadinamų lituanistų — apsipažinusių su mūsų kalbos tarmėmis ir mūsų kalbos istorija.

Kiek svarbu surinkti pavardes iš dokumentų, gali parodyti kelios mano atsitiktinai išrašytos pavardės iš Nemenčinės parapijos bažnyčios metrikų knygų 1687 ir 1688 metų. Kaip žinoma, Nemenčinės parapija, esanti Vilniaus pašony, yra labai nutautusi, lietuviškai ten nedaug kas bekalba. Paminėtų metų metrikai rašyti lotyniškai. Pavardės šios:

1687 m. 1) Witkaytis *(=Vitkaitis)*, 2) Panienas *(=Panėnas?)*, 3) Pimpinas *(=Pemp-)*, 4) Gelnis *(=Galinis)*, 5) Gribas, 6) Kubilunas *(=Kubiliūnas)*, 7) Alxnis *(=Alksnis)*, 8) Giedroyc *(=Giedraitis)*, 9) Macianis *(=Macionis*, rašomoj kalboj *Mačionis)*, 10) Dudelaniec *(=Dudelionis)*, 11) Szimkianiec *(=Šimkėnas)*, 12) *Bun*dinis *(=Bandinis)*, 13) Jauciawaris *(=Jauciavarys)*, 14) Walentiniunas *(=Valentiniūnas)*, 15) Misiukanis *(=Misiukonis)*, 16) Gasienas *(=Gasėnas)*, 17) Bielus de Niemenczyny *(=Bielius)*,

18) *Kieyra (=Kaira?)*, 19) Sophia Januszkienia *(=Januškienė)*, 20) Catarina *Waszkienia* (=Vaškienė), 21) Maryana Kliszenia *(=Klišienė)*, 22) Kurnienia, 23) Bitinowa, 24) Elizabetha Widginicia (rašomoj kalbos=*Vidginyčia*), 25) Rowdonicia *(=Raudonyčia)*, 26) Anna Szarkicia *(=Šarkyčia)*, 27) Lucia Rezicia de Mielaniszki *(=Rėzyčia)*, 28) Regina Maculicia *(=Mačiulyčia)*, 29) Anna Jucicia (= *Jucyčia)*, 30) Sophia Kamorucia (= *Kamorūčia)*, 31) Anna Jankielucia de Jankieluny *(=Jankeliūčia)*, 32) Catarina Szeszkowna.

1688 m. Szymulaitis *(=Šimulaitis)*, 2) Climas de Szukiany *(=Klimas)*, 3) Murma, 4) Jurginis, 5) Szermuxnis *(=Šermukšnis)*, 6) Sudianis *(=Sudenis)*, 7) Anna Murgaylicia *(=Murgailyčia)*, 8) Dorotha Bagdonaycia *(=Bagdonaičia)*, 9) Szymulaycia *(=Šimulaičia)*.

Tos kelios pavardės mums sako, kad:

1) Septynioliktame šimtmetyje lietuviai jau turėjo pavardes. (Žinoma, tai neprieštarauja ankstesniam buvimui.)

2) Jų pavardės buvo kilusios iš: 1) asmens vardų, duodamų vaikams prieš Lietuvos krikštą — *Vydginas, Musgaila;* b) pravardžių — *Alksnis, Šermukšnis, Bitinas, Šeškus;* c) amato — *Jaučiavarys;* d) krikščioniškų vardų — *Klimas, Šimulaitis, Mačiulis.*

3) Dukterų pavardės buvo daromos su trimis priesagomis: *-yčia, -ūčia, -aičia — Šark-yčia, Jankeli-ūčia, Šimul-aičia.*

4) Nemenčinės parapija priklauso prie rytų aukštaičių tarmių ploto: Pimpinas *(=Pemp-)*, Bundinis *(=Bandinis)*, Misiukanis *(=Misiukonis)*; tos tarmės *č* buvęs tariamas kaip *c (Maculicia)*; galinis siauras *ė* buvo tariamas plačiai, kaip matyti iš priesagos *-ienė*, vartojamos moterims vadinti iš vyro pavardės (Waszkienia=*Vaškienė*).

5) Nemenčinės parapija prieš maždaug pustrečio šimto metų tebekalbėjo visa lietuviškai, tai rodo net moterų pavardžių galūnės; lenkystė tik buvo pradėjusi daryti savo įtaką, kas matyti iš šių sulenkintų pavardžių galūnių: *Giedroyc, Szimkianiec, Bitinowa* (ne *Bitinienė* iš pavardės *Bitinas*), *Szeszkowna* (ne *Šeškyčia* iš pavardės *Šeškus*).

Jei turėtume tos parapijos visas pavardes nuo seniausių laikų, tai galima būtų iš jų parašyti ištisą studiją apie to krašto mūsų kalbą. Tai ateities mokslininkų darbas. Dabar mūsų uždavinys sąžiningai surinkti tas pavardes iš visur, kur tik galima rasti, ir išleisti. Joms surinkti, kaip aukščiau pasakyta, reikia daugelio tam tyčia pamokytų žmonių. Jų gali duoti universitetas. Būtų geistina, kad nuo ateinančių mokslo metų į istorijos-filologijos fakulteto lietuvių kalbos skyrių stotų kaip galima daugiau kandidatų. Juos paskatinti čia stoti galėtų lietuvių kalbos mokytojai, jiems aiškindami tos mokslo šakos svarbumą. Tarp kitko, Vilniaus universitetui būtų pageidaujami kandidatai lietuvių kalbos mokslui iš Vilniaus krašto nuo Švenčionių, Gervėčių, Marcinkonių, Dieveniškių ir kitų Lietuvos rytų vietų, kurių tarmės labai įdomios mokslui,

bet maža tyrinėtos. Apskritai, lietuvių kalbos mokytojai to reikalo niekados neturėtų išleisti iš akių ir dar gimnazijoj turėtų savo mokinius ta linkme kreipti.

„Tiesa", 1945.IX.6, Nr. 208

1946

Žodynas ir penkmečio planas

Tam tikromis progomis lietuvių kalbos žodyno redakcija neiškenčia nepriminusi visuomenei vieno svarbaus kultūros reikalo — žodžių rinkimo didžiajam lietuvių kalbos žodynui. Šiuo tarpu žodyno redakcijai duoda progą kreiptis į visuomenę penkmečio planas, kuris liečia visas mūsų gyvenimo sritis, taip pat švietimo ir kultūros reikalus. Suprantamas dalykas, į tą planą įeina ir lietuvių kalbos žodynas. Pagal planą turi šiais metais išeiti II tomas (raidės C—F), toliau kas dveji metai po tomą, tokiu būdu 1950 metais turi pasirodyti 4-tas tomas. Kaip kiekvienam darbui, taip ir žodynui svarbu ne tik kiekybė, tomų skaičius, bet ir kokybė. Žodyno vertė pirmiausia priklauso nuo jo pilnumo. Kuo pilnesnis žodynas, tuo jis vertingesnis.

Žodyną leidžia Lietuvos TSR Mokslų Akademija. Jos didžiausias troškimas išleisti kaip galima pilnesnį mūsų kalbos žodyną. Tą pasiekti galėsim, jei prie tų žodžių rinkimo prisidės daugiausia žmonių.

Iš kitos pusės, nereikia pamiršti, kad žodžių rinkėjas turi būti kiek prasilavinęs žmogus, jis turi nusivokti, ką žodynui reikalinga užrašyti. Prasilavinusius žmones gali duoti mokykla. Rinkėjų galima laukti iš vidurinių ir aukštųjų mokyklų. Ir reikia pasidžiaugti, kad mokslui kilti niekados nebuvo tokių gerų sąlygų, kaip dabar, Tarybų Lietuvoje.

Paimkim tik vidurines mokyklas. Jų skaičius, Švietimo ministro drg. Žiugždos pranešimu, padarytu Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos VI sesijoje, žymiai prašoka skaičių, buvusį prieš 1940 metus. Prieš Tarybų valdžios įsikūrimą tebuvo 69 gimnazijos ir 27 progimnazijos su 26 000 mokinių. Prasidedančiais mokslo metais lietuviškų gimnazijų jau bus arti 100, o progimnazijų — 200. [...] penkmečio pabaigoj gimnazijų ir progimnazijų skaičius pakils arti 400, o mokinių skaičius arti 150 000! Juk tai rodosi lyg kokia pasaka.

Ten, kur prieš pirmąjį pasaulinį karą nebuvo pradžios mokyklų, dabar kuriamos progimnazijos.

Nekalbant apie aukštųjų ir vidurinių mokyklų auklėtinius, kurių nemažas skaičius drąsiai gali būti panaudotas žodžių rinkimo talkai, užteks paminėti kaip žodyno talkininkus vienus mokytojus,

sudarančius per visą respubliką gražią armiją rinkėjų. O mokytojas, vidurinės ar pradžios mokyklos, kiekvienas norėdamas galės tinkamai užrašyti žodį. Ta priedermė jo neapsunkins. Žodžių rinkimas nereikalauja ypatingo atsidėjimo ar gaiščio. Žodynas baisiai praturtėtų, jei kiekvienas mokytojas užrašytų per mėnesį tik vieną žodį — žodį su sakinėliu, iškeliančiu jo reikšmę. Mažesnės priedermės negalima išgalvoti, o nauda bus labai didelė, jei ji bus mokytojų tikrai atlikta. Dėk grūdą prie grūdo — pripilsi aruodą. Kaip bitės po lašelį prineša kubilus medaus, taip mes rinkdami po vieną žodelį, galime sukrauti didžiausią gimtojo žodžio turtą.

Žodynas turi didžiulę svarbą mokslui. Nekalbant apie jo svarbą kitais atžvilgiais, jis gali padėti išmokti gyvai kalbėti ir rašyti — taip, kaip kalba liaudis. O juk mokėjimas kalbėti, kaip kalba liaudis, yra visų mūsų idealas. Dabar mūsų šviesuomenės kalba palyginti su liaudies kalba yra lyg kokia medinė, svetima. Skiriami liaudžiai raštai rašomi negyvai. Tokios kalbos liaudis kaip reikiant nesupranta, ji nenoromis skaito taip leidžiamus raštus. Mes negalim eiti į liaudį su tokia kalba, kuri jai nelimpa prie širdies. Nemokėdami kalbos, liaudies švietėjai ir kultūrintojai sunkiai nusideda prieš liaudį. Su liaudimi turim kalbėti liaudies kalba.

Apie žodžių rinkimo techniką buvo žodyno redakcijos nuolat informuojama ir mokykla, ir platesnė visuomenė. Kas norėtų kokių nurodymų, galėtų visados gauti žodyno redakcijoje, kreipiantis tiesiog pačiam arba raštu (Antakalnio 6, Vilnius).

Reikia manyti, kad mūsų tarybinė inteligentija, kuri taip karštai sveikino naujojo [...] penkmečio plano paskelbimą ir gyvai stojo į jo vykdymą įvairiose gyvenimo srityse, su tokiu pat entuziazmu atliks savo priedermę žodynui. Atsiminkime: vieną žodį per mėnesį, tik — visi!

„Tiesa", 1946.IX.8, Nr. 210

Rinkime gyvąją terminologiją

Kartais kas kreipiasi į lietuvių kalbos žodyno redakciją, norėdamas gauti terminų kuriam nors mokslo reikalui. Dažnai redakcija negali patenkinti to noro. Žodyno redakcija tik renka žodžius ir dėsto paraidžiui. Tarp jos rinkinių, žinoma, yra nemaža ir terminų, iš kurių vieni yra reikalingi įvairioms mokslo šakoms, kiti — šiaip gyvenimo reikalams. Daugumas terminų yra kaltiniai, bet netrūksta ir gyvų, paimtų iš liaudies kalbos. Tie terminai pasižymi aiškumu ir tikslumu. Liaudies kalboj yra daug daugiau terminų, negu tūlas iš mūsų galvoja — ne tik iš kasdienio gyvenimo, bet ir iš mokslo srities. Ypač nemaža terminų galėtų rasti tie mokslai, kurie labiau liečia liaudies gyvenimą, sakysim, medicina, teisė ir agronomija.

Prieš keletą mėnesių Mokslų Akademijos vardu kreipiausi į lietuvių visuomenę, daugiausia į mokytojus, kaip labiausiai susijusius su lietuvių kalba, kad jie kiek galėdami prisidėtų prie žodžių rinkimo, ypatingai neiškeldamas terminų rinkimo svarbos. Bet žodynas reikalingas kiekvienam kultūros darbininkui, todėl prie jo leidimo turi prisidėti visa inteligentija. Tarp kitko, renkant žodžius labiau atsidėjus galima iš liaudies kalbos prižvejoti gražių terminų. To dalyko aiškinti beveik nereikėtų. Tai tiesai pavaizduoti norėčiau pasitenkinti mažmožiu. Šiuo tarpu imsiu pavyzdį iš mūsų kasdienio gyvenimo terminų.

Štai kartais girdim Vilniuj iš lietuvių visuomenės, iš vyrų ir moterų, mokslo žmonių ir paprastų piliečių, vartojant žodį „kaptilka". Kas negirdėjo to žodžio vartojant ne tik Vilniuj, bet ir Kaune, Panevėžy ir kituose mūsų miestuose? To žodžio vartotojai, matyti, mano, kad lietuvių kalba neturi jam savo pakaitalo. Bet tokia lemputė seniai pažįstama mūsų sodžiaus žmonėms, jie negalėjo išsiversti be jos pavadinimo. Kaip tyčia, iš paskutinėmis savaitėmis atsiųstų redakcijai žodžių, pasirodė net keli jos pavadinimai. Štai jie:

1. **spyksinė:** Nė spyksinės negaliu uždegti (Beržoras).
2. **spiksolėlė:** Prie tos spiksolėlės negali verpti (Šatės).
3. **mirksnelė:** Tėvas, užsidegęs mirksnelę, nagines lopo (Smilgiai).

Prašom dabar pasakyti, ar liaudis pateisina „kaptilkos" vartojimą?

Mūsų kalba daug turtingesnė, negu kas gal mano. Verta daugiau ja susirūpinti, verta rinkti žodžius. Verta rinkti ne tik mokytojams, bet ir gydytojams, teisininkams, agronomams, matematikams ir visiems kas tik susiduria su liaudim. Ten didžiausi mūsų kalbos turtai, iš ten galim be ko kito prisirinkti gyvos, gražios terminologijos. Mokslų Akademija ir tarybų valdžia žodyno leidimą visaip remia, sąlygos žodžiams rinkti geriausios dabar.

„Tiesa", 1946.XII.1, Nr. 280

1949

Заключение об «Очерке литовского языка» проф. Петерсона

«Очерк литовского языка» проф. М. Н. Петерсона вполне отвечает цели, поставленной его автором,— дать краткое руководство по литовскому языку студентам, изучающим науку лингвистики в русских высших учебных заведениях. Прежде всего труд проф. Петерсона достаточно знакомит с историей образования литовского литературного языка, а также и с его диалектами, с главными памятниками литовской письменности и

отношением литовского языка к другим языкам индо-европейской семьи. Далее автор в доступной и сжатой форме излагает самые необходимые сведения о фонетических особенностях, морфологии и синтаксисе литовского языка. Затем даются удачно подобранные образцы литературного языка; один пример восточно-литовского говора (А. Барановский. Оникштский лес) вместе с его переработкой на литературный язык и один отрывок из памятника XVI века — первой печатной книги на литовском языке — катехизиса Мажвидаса (1547 г.). Следует, впрочем, отметить как известный недостаток этого подбора отсутствие в нем текстов литовских народных песен. В конце книги приложен небольшой словарь, вполне достаточный для понимания данных текстов.

В некоторых местах Очерка встречаются мелкие неточности, происшедшие, по-видимому (не по вине автора), вследствие пользования не совсем достоверными источниками. Эти неточности наблюдаются почти исключительно в постановке ударения и в определении интонаций литовских слов. Должно заметить, что в некоторых случаях неточности являются только описками, происшедшими во время переписки работы на пишущей машинке, не совсем приспособленной для литовского текста. Исправления ошибочных постановок ударений и других мелочей я сделал карандашом в самом тексте или на полях (стр. 33, 41, 46, 72, 114). Если автор по какому-либо вопросу будет иного мнения, эти исправления (поправки) легко могут быть устранены.

Сказка «Apie senąbobą kytresnę už velnią» (стр. 147) переписана (на пишущей машинке) без диакритических знаков (без вилок на буквах c, s, z, без особого подстрочного знака для носовых гласных ą, ę, į, ų и без знаков ударения). Думаю, что эти знаки были бы полезны для понимания текста при чтении, поэтому весь текст сказки я снабдил этими знаками. Над остальными текстами эта работа (по постановке диакритических знаков) проделана самим автором.

В некоторых местах предложения, данные в качестве примеров к известным грамматическим правилам, мне показались не совсем живыми, несколько искусственными, и я позволил себе заменить их более понятными, приписав их карандашом на полях или же сверху над этими примерами (стр. 69, 115—118, 128, 135).

Очерк литовского языка проф. М. Петерсона удовлетворяет насущной потребности советской высшей школы в руководстве по литовскому языку для студентов-лингвистов. Следует приветствовать этот труд и как первый вклад в дело сравнительного изучения балтийско-славянских языков, поскольку до сих пор не имелось работы, систематически излагающей сведения по грамматике литовского языка. Общеизвестная связь балтийской филологии с наукой славянского языковедения придает работе проф. Петерсона особо актуальный характер. Наконец, литовская лингвистическая наука давно нуждается в контакте с рус-

ской филологической наукой. Ей нужна определенная поддержка в разработке вопросов балтийской филологии, которые никогда не были чужды всегда прогрессивной русской лингвистике. Труд проф. Петерсона, уже давно занимающегося литовским языком, будет принят литовскими лингвистическими кругами как первый шаг в этом деле сотрудничества наших близких наук.

Spausdinama iš rankraščio[59]

„Moterų diena"

Tik praėjo moterims skirta diena — „moters diena". Taip ji buvo daugiausia vadinama spaudoj ir susirinkimuose. Kalbėtojai per savo pranešimus paprastai tarė žodį „moters" su kirčiuotu garsu *r* (vadinas, kirčiuodami galūnę), nors žodis „motė" yra šakninio kirčio žodis ir to žodžio linksnių galūnės niekur neturi kirčio. Tai rodo to žodžio daugskaitos linksnių formos: „móterų, móterims" (su kirčiuotu *o*). Negirdėjau, kad kas čia kirčiuotų galūnes. Jei sakom „móterų, móteris" (kirčiuodami pirmąjį skiemenį), tai turime sakyti kirčiuodami pirmą skiemenį „móters" arba, vartodami naujesnę formą, „móteries". Vietoj „mótė" naujos formacijos vienskaitos vardininkas „móteris" irgi neturi kirčio gale (plg. mėnuo, mėnesis... mėnesių...). Gerbdami moterį, išmokime žmoniškai tarti bent jos vardą!

Tai vienas dalykas. Kitas dalykas tai — „moters diena" ar kitaip? Man rodos, turėtumėm sakyti ir „móterų diena".

„Tiesa", 1949.III.11, Nr. 58

Trumpas lietuviškai rusiškas žodynas*

Praeitų metų pabaigoj B. Sereiskis, lietuviškai rusiško 1096 puslapių žodyno autorius, išleido trumpą lietuviškai rusišką žodyną, apimantį 316 puslapių. Palyginti su didžiuoju tas trumpasis žodynas turi puslapių maždaug tris kartus mažiau, bet žodžių nėra tiek kartų mažiau: norėdamas taupiau išnaudoti vietą, autorius dėjo į vieną lizdą daugiau žodžių, negu buvo jo didžiajame žodyne. Antraštėje paties autoriaus pažymėta, kad naujasis žodynas turi apie 35 000 žodžių. To skaičiaus žodžių visai pakanka autoriaus turėtam tikslui leidžiant šį žodyną — duoti į rankas lietuvių kalbos vadovą pirmiausia mokyklai, paskui ir platesnei visuomenei. Jo 1933 metų žodynas seniai išparduotas, dabar naujo gyvenimo sąlygose gyvai buvo reikalingas koks padoresnis lietuviškai rusiškas žodynas. Tas „trumpas žodynas" tą reikalą tuo tarpu visai gali patenkinti.

* B. Sereiskis. Trumpas lietuviškai rusiškas žodynas. 1948 m.

Nors šis žodynas žymiai mažesnis, bet jame bus keletas šimtų žodžių, kurių nerasi 1933 metais išleistame žodyne, pavyzdžiui: *bendražygis, drauda, gamybininkas, jėgainė, kelionpinigiai, nuosprendis, padalinys, patikėtinis, prielaida, riedmenys, savieiga, suvestinė, šaudmenys, taikstymasis, telkinys, žymūnas.* Daugumas čia paminėtų žodžių yra paimti iš šių dienų spaudos ir paskutinių mūsų raštų. Suprantamas daiktas, dėl pastatytos autoriui sąlygos perdaug neplėsti žodyno apimties ir kaip galima greičiau išleisti negalėjo į jį patekti tam tikras skaičius žodžių ne tik iš šių laikų, bet ir iš senesnės kalbos, pvz.: „antlaikis", „priešprieša", „sanglauda"... arba: „abuojas", „rakinėti", „tyvuliuoti", „vidukelė". Beveik būtų buvę naudingiau išleisti kai kuriuos priešdėlėtus veiksmažodžius, kurių žodyne yra nemaža ir kurie didina jo apimtį (šalia „vaitoti" duota dar „pavaitoti"), o jų vietoj įdėti tuos ir panašius žodžius.

Žodyno vertę kelia pridėtas tuoj po prakalbos 16 puslapių (XIII—XXVIII) trumpas lietuvių kalbos gramatikos mokslas. Pradžioj autorius aiškina lietuvių kalbos garsų tarimą, toliau liečia vien morfologijos dalyką — vardinių dalių kaitymą, veiksmažodžio laikų sudarymą ir asmenavimą. Tokio gramatikos mokslo visai užtenka suprasti lietuviškam raštui.

Autorius moka gerai abidvi kalbas — lietuvišką ir rusišką, jo vertimai į rusų kalbą tikslūs, bet retkarčiais galėtum rasti vertimą, keliantį abejojimą dėl jo visiško tikimo. Sakysim, *ankstybosios bulvės* išversta „molodoj kartofel"; kiek suprantu, bene būtų čia geriau pasakius „rannij kartofel", arba „skorospelij kartofel". Kartais autorius teduoda vieną reikšmę, kur, rodos, galėtų būti, nedidinant labai žodyno apimties, pridėta ir kita: prie žodžio *apmalšinti* pasakyta „nemnogo usmirit"; čia būtų naudinga dar pridėti ir tiesiog „usmirit", o jei vieta neleistų plačiau aiškinti, bene būtų teisingiau parašius tik „usmirit". Tas „nemnogo" kartais būtinai reikalingas, bet ne visados. Žodyne pasakyta, kad „jovalas" reiškia „svinoj korm", bet būtų nekenkę pažymėti, kad tas žodis turi kartais ir perkeltinę reikšmę.

Frazeologija yra žodyno siela. Kuo daugiau frazeologijos, tuo žodynas gyvesnis. Tai, matyt, žino pats autorius, ir jis tą reikalavimą kiek tenkino, bet skaitytojai, galimas daiktas, daug kur norės jos rasti daugiau.

Be to, žodyno vartotojai tikrai pasiges labai svarbaus dalyko — kirčių. Mūsų žodynai šiais laikais turi būti kirčiuoti. Žodyno autorius pats gerai tai supranta ir prakalboj apgailestauja negalėjęs išleisti kirčiuoto žodyno dėl leidyklos noro greičiau atlikti darbą.

Lietuvos Komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavime buvo pabrėžta, kad turi būti studijuojama lietuvių revoliucinės spaudos ir šių laikų tarybinės tikrovės kalba. Šis principas turi sudaryti pagrindą ir mūsų leksikai. Todėl žodyne ateityje reikės gausiau duoti politinių, istorinių ir filosofinių terminų ir šiaip naujadarų, įgijusių lietuvių kalboje pilietybės teises.

Šio trumpo žodyno tėra pirmas leidimas, jis bus greit išgaudytas, tolimesni jo leidimai turėtų būti pilnesni, tobulesni ir jau kirčiuoti. Ir taip išleistas B. Sereiskio trumpasis žodynas yra įnašas į lietuvių kalbos mokslą.

„Tiesa", 1949.IV.8, Nr. 82

1951

[1951 metų sausio 9—12 dieną vykusios dialektologijos ir rašybos konferencijos[60] pranešimas]

Rašybos minėti nutarimai buvo padaryti ne vienu balsu, todėl juos teikiu konferencijai apsvarstyti ir tarti savo paskutinį žodį.

1) Dėl rašymo balsių *a, e* visais atsitikimais reikia sutikti su „Lietuvių kalbos rašybos žodynu", reikia sutikti ir rašant *ei* gale šių žodžių: *kolei, tolei, ligšiolei, dėlei, vėlei, palei,* nors paskutinių trijų žodžių kilmė reikalauja rašyti *ai.* Čia dar reikėtų pridėti taip pat rašomą žodį *didei.*

2) Su „Žodynu" nutarta rašyti *šąla, kęra,* bet *šyla, spūra,* nors fonetikos įstatymas reikalauja ir šiuos abu paskutinius žodžius rašyti su nosinėmis raidėmis: *šįla (<šinla), spųra (<spunra).*

3) Vietoj senosios kalbos ir dabar pusės lietuvių tarmių vartojamo prielinksnio ir priešdėlio *in* visur rašyti *į: į lauką, įeiti, įpilti;* išimtį daryti atskiriems žodžiams, suaugusiems tvirtai su tuo žodeliu *in: indas, inkilas, impilas...*

4) Priebalsis *j* rašomas tik skiemens pradžioje prieš balsius: *jauja, joja, jam, gerieji, jis, ji, jie, jos, jiešmas, jieškoti, jienos, Jieva, Jieznas.* Skiemens viduryje *j* nerašomas *(remiu, avių, labiau)* išskyrus žodžius: *bjaurus, pjauti, spjauti.*

5) Iš kilmės priebalsiai rašomi visur, kur ta kilmė aiški: *darbštus (darbas), dribšas (dribo), graibštas (graibo), baugštus (bauginti), bugštus (pabūgo), augštas (augo), rūgštus (rūgo), knibčius, (knibinėti), sprigtas (sprigis), sluogsnis (slėgė), vargšas (vargas), sagtis (sega), žingsnis (žengia), burbt, burbtelėti (burba)...*

6) Sunkiau susekami arba neaiškios kilmės žodžiai rašomi iš garsų: *baikštus, šmaikštus, grakštus, kipšas, ankštis, ankštus, anksti, auksas, daiktas, dičkis, dručkis, gurkšnis (gurgia* ir *gurkia), inkstas, kniūpsčias (kniūboti, kniūpoti), lazda, barzda, lizdas, lukštas, makštis, rykštė, rūškynės, skaptas (skabiu, skapiu), skirpstas, stypsoti (stiebiasi, stiepiasi), žiopsoti (žiobaras, žiopla)...*

7) Priebalsių junginiai a) *s, z, d, t+s* duoda *s: veisiu (<veis-siu), zirsiu (<zirz-siu), grimsti (<grimzd-ti), grimsta (<grimzd-sta), subrusti (<subruzd-ti), subrūsta (<subruzd-sta);* b) *š, ž+s* duoda *š: aušiu (<auš-siu), grįšiu (<grįž-siu), mėšlas (<mėž-slas), lūšna (<lūž-sna),* bet prieš tą fonetikos įstatymą *grįžta (<griž-sta), lūžta (<lūž-sta).*

8) Būtasis dažninis laikas ir pusdalyviai padaromi iš bendraties kamieno pridėjus tam tikras priesagas: *kalbė-davo, kalbė-damas; saky-davo, saky-damas; giedo-davo, giedo-damas; šienau-davo, šienau-damas; mes-davo, mes-damas; verk-davo, verk-damas...*

9) Junginiai *k, g+k* ištisiniuose žodžiuose verčiami į *k: aug-klė>auklė, žirg-klės>žirklės, bėg-k>bėk, suk-k>suk...*

10) Tikriniai daiktavardžiai (vardai, pavardės, vietovardžiai) rašomi bendrinių daiktavardžių rašyba: *Ožkinis, Pusdešris, Sluogsnaitis, Išdagai, Užpaliai.*

11) Du ar keli sutrumpėję žodžiai, įgiję vieno žodžio reikšmę, rašomi vienu žodžiu: *anąkart, anuokart, anuomet, tuomet, kuomet, visuomet, niekuomet, tuosyk, tąsyk, tąkart, kitkart, dusyk, dukart, trissyk, šiandien, šiandieną, išties* (bet: *iš tiesų, iš tiesos, iš tikro, iš tikrųjų*), *išvien* (bet: *iš vieno, iš pirmo, iš lėto, iš lengvo, iš lengvėlio, iš paskos, iš mažens, iš tolo, iš karto, iš viso, po visam*), *išryt* (bet: *iš ryto*), *begal* (bet: *be galo saldus, lazda be galo*), *bereikal* (bet: *be reikalo*), *trisdešimt, keturiasdešimt, pirmpiet, popiet* (bet: *po pietų*), *perpiet, perdien, poryt, užporyt, nuovakar, prievakar, abipus, anapus, šiapus, anašal, galbūt, žūtbūt, turbūt maždaug, mažkas, viskas, vistat, kažkas, kažikas, kažinkas, kanakas, kažkoks, kažikoks, kažinkoks, kažinkaip* (ir: *kažin kaip*), *kažkiek, kažinkiek* (ir: *kažin kiek dabar reiks mokėti*), *kitkas, kittiek, kitatiek* (?), *šiemet, kitąmet, kaipmat, bemat, čiapat* (=arti), *tenpat* (ir: *čia pat, ten pat*).

Kaikurios iš čia paminėtų formų rašytinos skyrium, jei jos neturi vieno žodžio reikšmės: *nuo vãkar man galvą skauda.*

12) Iš ištisinių žodžių drauge rašytini tie, kurie suaugę į vieną žodį: *betkas, bykas, daugkas, betkoks, betkuris, kaikas, nekas, kaikoks, kaikuris, betkur, kaikur, kaikada, kiekvienas, kodėl, todėl, vis dėlto, patolei, pakolei, kolkas, vistiek, neprošalį, užpernai, sulig, pergeras, pergerai, perdaug, permaža...*

Tie patys žodžiai, kai jie turi ne vieno žodžio reikšmę, rašomi skyrium: *bet kas padarys, jei ne jis? Kai kas duoda, imk; kai kurį iš jų sutiksiu, paklausiu; už pernai dar mokesčių nemokėjo; per daug metų išsimokėsi; dėl to dalyko galvos nesuksiu; jis vis tiek uždirba; vis dėl to vaiko vargsta.*

13) Paprastai skyrium rašytini prielinksniai su prieveiksmiais: *ligi čia, iki čia, nuo čia, pro čia, per ten, į kur...*

14) Glaudžiai grupėmis susiję žodžiai rašytini su brūkšneliais: *kas-ne-kas, kur-ne-kur, vos-ne-vos...*

15) Dalelytės *gi, jau, pat, nors, sau, tik* su kaitomosiomis kalbos dalimis, prielinksniais ir kaikuriais prieveiksmiais rašomos skyrium, o kitur — drauge: *aš gi, sakau gi tau, sakyk jau jam, toks pat, toks jau, kas nors, katras sau...* bet: *argi, ogi, betgi, taippat* (?), *nejaugi...*

16) Neigtukas *ne* kartais rašomas drauge su prieveiksmiais: *negerai, nevisai, netaip, nekaip, nevienaip, nevisur...*

17) Dalelytės *te, be, tebe, nebe* su veiksmažodžiais ir būdvardžiais rašomos drauge, o visur kitur skyrium: *težino, tebeturiu, nebejaunas... Be, bene* su veiksmažodžiais rašomi skyrium, jei jie turi *ar* reikšmę: *be* (=ar) *nenori valgyti? bene* (=ar) *buvai mieste?*

Didžiųjų raidžių vartojimas

18) a) Valstybinių įstaigų, organizacijų pavadinimus rašyti visus žodžius iš didžiosios raidės išskyrus prielinksnius ir jungtukus. *Kauno Miesto Vykdomasis Komitetas, Politinių ir Mokslinių Žinių Skleidimo Draugija.*

b) Įstaigų vadovų titulus rašyti visus žodžius iš mažųjų raidžių: *laikraščio redaktorius.* Pareigūnų pavadinimų, kreipiantis į juos pareiškimuose, rašyti visus žodžius iš didžiosios raidės: *LTSR Mokslų Akademijos Prezidentui.*

c) Literatūros (knygų, laikraščių, straipsnių ir kt.) antraštes, meno kūrinius kalbos paminklų pavadinimus rašyti su kabutėmis ir tik pirmąją raidę didžiąją: *„Lakštingala negali nečiulbėti"... „Valstiečių laikraštis"* (?), *„Komjaunimo tiesa"* (?).

d) Švenčių pavadinimų, įskiriant ir žodį „diena", rašyti visus žodžius iš didžiosios raidės: *Gegužės Pirmoji, Pergalės Diena...*

19) Rašant kitų kalbų kilimo vardus laikytis šių taisyklių:

a) Rusų kalbos *ы* lietuviškai rašyti *i: Krimas, Krilovas.*

b) Rusų kalbos *ч* prieš *a, o, u* rašyti *-či: Mičiurinas.* (Bet: *Kačalovo g-vė?*).

c) Rusų kalbos *ь* tarp priebalsių nieku nežymimas: *Kolcovas...*

d) Rusų kalbos *е* žodžio pradžioj žymėti lietuvišku *e: Ekaterina, Elizaveta...*

e) Rusų kalbos *-ый* galūnėj *-as: Budionas, Biednas...*

f) Žodžius su galūne *-i* rašyti *-is: Gandis.*

Spausdinama iš rankraščio

Būdvardžiai su priesaga *-inis* ir jų kirčiavimas

Mūsų kalba turi kiek nevienodai kirčiuojamų žodžių. Iš visų nevienodumų, rodos, labiausiai krinta į akis kirčiavimas būdvardžių su priesaga *-inis*, todėl nuo kiek laiko ėmė rodytis mėginimai duoti rašomajai kalbai tam tikras jų kirčiavimo taisykles, bet visuotinio pritarimo ligšiol jos negavo. Šių metų kovo 29, 30 d. buvo Vilniuj sušaukta Lietuvių kalbos instituto ortoepijos konferencija, joje buvo iškeltas tų būdvardžių kirčiavimo klausimas, dėl jo dalyviai daugiausia ginčijosi, bet susitarimo nepasiekė. Konferencijoj buvo daugiausia vilniečiai, iš toliau atvykusių buvo vos dvejetas žmonių, todėl dabar kreipiuosi per spaudą į kitus mūsų krašto kalbos darbininkus prašydamas tuo svarbiu klausimu pasisakyti savo

nuomonę. Kreipdamasis norėčiau trumpai išdėstyti, kas buvo anksčiau rašyta ir kas minėtoj ortoepijos konferencijoj kalbėta.

Jei neklystu, pirmutinis bandymas sutvarkyti tų būdvardžių kirčiavimą buvo duotas 1936 metų leidinyje: „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas"[61]. Ten pasakyta:

1) „Vienskiemenės šaknies būdvardžiai su priesaga *-inis* bendrinėje kalboje yra kirčiuotini priesagoje: *kaulìnis, kiaulìnis.*

2) Tuo pat būdu yra kirčiuotini šios priesagos ir tie būdvardžiai, kurie yra sudaryti iš triskiemenių ar daugiaskiemenių daiktavardžių su kilnojamu arba pastoviu tvirtagalės arba trumpojo negalūninio skiemens kirčiu, pav.: *aguonà, -uõnos — aguonìnis, ganyklà, -ỹklos — ganyklìnis... vãsara — vasarìnis, ãšaka — ašakìnis...*

3) Ne priesagoje šios rūšies būdvardžiai yra kirčiuojami tie, kurių pagrindiniai žodžiai turi nekilnojamą tvirtapradžio skiemens kirtį, pav.: *... senýbė — senýbinis...*"

Perskaitęs tas taisykles, kiekvienas pasakys, kad joms atsiminti reikia nemenkos galvos: reikia mokėti skirti vienskiemenę daiktavardžio šaknį nuo daugskiemenės, žodžius su kilnojamu ir nekilnojamu kirčiu, tvirtagalę ir tvirtapradę priegaidę, galūnės ir negalūnės kirčiavimą. Antra, kodėl vienskiemenės šaknies būdvardžiai išskirti iš daugskiemenių, kodėl jiems duota privilegija visados kirčiuoti priesagą, o kitiems ta privilegija atimta, nors ir jie turi čia ne mažesnę teisę. Štai daugumas tarmių sako *káulinis, kiaũlinis, ìltinis,* o to leidinio autorius nori, kad būtų sakoma *kaulìnis, kiaulìnis, iltìnis,* bet *senýbinis,* nors ne daugiau nusidėdamas kalbai galėtum sakyti *senybìnis.* Arba kodėl reikia sakyti *ganyklìnis,* jei daugumas tarmių sako *ganỹklinis?* Žodžiu, toks taisyklių painumas ir prieštaravimas kalbos faktams reikalo neišsprendžia.

1948 metų „Lietuvių kalbos rašybos žodynas" psl. 57 labai trumpai mini tų būdvardžių kirčiavimą netoldamas nuo to leidinio duotų taisyklių, vadinas, nieko aiškaus nepasako. Todėl visai teisingai 1949 metų „Tarybinės Mokyklos" Nr. 5 drg. Levinas[62] pastebi, kad „Rašybos žodynas" tų būdvardžių taisyklės kirčiavimo „beveik visai negvildena". Žodynas duoda daugybę kirčiuotų žodžių, kurių kirčiavimas visiems gerai žinomas, o kirčiuotų būdvardžių su priesaga *-inis* labai maža, ypač tų, dėl kurių norėtum gauti informacijų.

Kaip kirčiuoti tuos būdvardžius, drg. Levinas duoda savo tris taisykles, kurios irgi nesiskiria nuo 1936 metų leidinio taisyklių. Bet toliau tų pačių metų „Tarybinėj Mokykloj" Nr. 9 drg. Levinas[63] vėl duoda tris kiek kitaip suformuluotas taisykles, kurios vis dėlto to kirčiavimo painiavos nepašalina. Štai jo taisyklės:

Pirmiausia — triskiemeniai tos rūšies būdvardžiai. Juos visus reikia kirčiuoti priesagoje ir linksniuoti kaip *medinis, -ė.*

Toliau sako:

Daugiaskiemenius būdvardžius su priesaga *-inis* (vistiek — lietuviškas ar nelietuviškas kamienas) galima būtų skirti į dvi pa-

grindines grupes, sprendžiant iš s k i e m e n ų s k a i č i a u s. Susidarytų atitinkamai dvi pagrindinės taisyklės:

1 taisyklė

Jeigu, sudarius būdvardį, žodžio kirtis pasirodo esąs trečiame skiemenyje nuo galo (arba betarpiškai prieš *-inis*) — kirtis tenai ir paliktinas:

a) *aguõnos — aguõninis, bendróvė — bendróvinis, saváime — saváiminis, pagálba — pagálbinis, pasáulis — pasáulinis, saváitė — saváitinis, apliñk — apliñkinis, tarýba — tarýbinis, malūnas — malūninis.*

(Bet *kišenìnis, sidabrìnis, metalìnis*).

b) *kultūros — kultūrinis, bolševìkas — bolševìkinis...*

2 taisyklė

Jeigu, sudarius būdvardį, žodžio kamieno kirtis pasirodo esąs ketvirtame skiemenyje nuo galo ar dar toliau, tuomet sudarytojo būdvardžio kirtis nukeltinas į priesagą:

a) *vándenį — vandenìnis, põpierius — popierìnis, ąžuolas — ąžuolìnis... sántykis — santykìnis... sąjunga — sąjungìnis...*

b) [...] *Lèninas — leninìnis, áutorius — autorìnis...*

Vadinas, čia kaip to leidinio visi triskiemeniai būdvardžiai kirčiuoja priesagą, nors tokio kirčiavimo pamatas neišaiškintas. Būdvardžiai, kurie turi daugiau kaip tris skiemenis, irgi skirstomi į dvi grupes, tik skirstomi atsižvelgiant ne į žodžio, iš kurio padaromi, priegaidę, o į kirčio vietą. Nepaprasčiausias čia dalykas yra tas, kad būdvardžiui neleidžiama turėti kirtį toliau kaip ant trečio skiemens nuo galo, ketvirtojo skiemens jis turi vengti. Bet draugo Levino duoti pavyzdžiai nepateisina tos ketvirtojo skiemens baimės. Sakysim, jo nuomone, būdvardis *santykinis* turėtų būti kirčiuojamas *santykìnis*. Bet jau iš Jablonskio mes pripratę sakyti *sántykinis, sángrąžinis*. Tegu šie žodžiai rašomosios kalbos pasidaryti, bet netrūksta ir gyvosios kalbos būdvardžių, kirčiuojančių ketvirtąjį skiemenį, pav.: *šiokiãdieniniai* drabužiai (Troškūnai, Vadokliai, Veliuona), *išbėginis* (Laukuva), *išeiginis* (Jurbarkas), *pãšukinis* (Vadokliai), *pãvilkinis* (Laukuva), *lýgnašinis* (Laukuva), *ūgėtinis* (Pašvitinys),*sąmalinė* duona (Mosėdis, Kvėdarna), *keturiólikinis* skietas (Leipalingis), *bẽprotiniai* kailiniai (Salantai), *pãkulinis* audeklas (Tverečius), *núošukinis* (Alsėdžiai), *mẽdžiaginis* 'medinis' (Lazūnai), *vãsarinė* kepurė (Rudamina), *núobarinės* vilnos (Rokiškis, Raguva, Ramygala), *sámpuvinis* (Alsėdžiai).

Po duotų 1 taisyklės a punkto pavyzdžių *(aguõninis...)* pridėtos trys išimtys: *kišenìnis, sidabrìnis, metalìnis*. Kodėl čia išimtys? Trečias būdvardis *metalinis* gyvajai kalbai nepažįstamas, bet jei jis yra ne galūnės kirčio *(metãlams)*, tai priesagos kirčiavimas jam nėra verčiamas daiktas. O pirmieji du būdvardžiai tarmėse kirčiuojami dvejopai: *kišenìnis, sidabrìnis* ir *kišẽninis, sidãbrinis*.

Toliau drg. Levinas rašo (T. Mok. Nr. 9):

Šitoms taisyklėms neturi sudaryti išimties ir būdvardžiai, padaryti iš sudurtinių žodžių. Jie kirčiuotini kaip būdvardžiai, padaryti iš sudurtinio žodžio antrosios dalies. Pavyzdžiui, *visasąjungìnis* — kaip *sąjungìnis.*

Jei ta taisyklė būtų teisinga, tai iš kur jos autorius žino, kad žodis *sąjunginis* kirčiuoja priesagą? Priešingai, remiantis gyvosios kalbos faktais, reikėtų kirčiuoti pirmąjį skiemenį. Mosėdis, Kvėdarna sako *sąmalinė* duona. Antra, yra faktų, kurie griauna tą taisyklę. Sakoma *laukìnis,* bet sudurtinis būdvardis *pùslaukinis* (Linkmenys, Obeliai, Vadokliai, Jurbarkas): *medìnis,* bet *pùsmedinis* (Nusidavimai, 1851, I, 13), sakoma *dienìnis* (Kuršaitis, Juška, Rudamina, Tverečius), bet *šventãdieninis* (Troškūnai, Veliuona).

Apie būdvardžių su priesaga *-inis* kirčiavimą per du tų pačių metų „Tarybinės Mokyklos" numerius (10, 11) kalba ir drg. Grigas[64]. Jo taisyklės gal ne tokios painios, bet vis dėlto klausimo neišsprendžia. Jis taip pat skirsto būdvardžius į triskiemenius ir daugskiemenius. „T. M." Nr. 10 jis taip pat triskiemenių būdvardžių visur kirčiuoja priesagą. Daugskiemenių būdvardžių kirčiuoja irgi priesagą išskyrus tuos, „kurie sudaryti iš daugiaskiemenių žodžių, turinčių pastovų kirtį viduriniame skiemeny arba šokinėjantį iš galūnės į vidurinį skiemenį *(molìnis, medìnis... ašakìnis... dobilìnis... rankóvinis... aguõninis).*" Nr. 11 rašydamas apie tą patį dalyką, kalbos faktų akivaizdoj, rekomenduoja ir triskiemenius būdvardžius dvejopai kirčiuoti: kirčiuoti priesagą, jei būdvardis padarytas iš galūnės kirčio žodžio *(namìnis, naktìnis...),* kirčiuoti kamieną, jei padarytas iš šaknies kirčio žodžio *(várpinis* (javas)... *kiaũlinis...).* Dėl daugskiemenių būdvardžių kirčiavimo pasilieka prie tos pačios nuomonės, kurią išdėstė pirmajam savo straipsnyje.

„Tarybinės Mokyklos" paminėti abiejų straipsnių autoriai, matyti, jaučia savo taisyklių painumą ir nesutikimą su gyvosios kalbos faktais, kad jie kiekvieną kartą vis duoda kitus sprendimus. Vadinas, reikia rasti aiškų ir lengvą kelią. Jo suradimas, rodos, nėra sunkus daiktas, tik reikia gerai įsižiūrėti į gyvosios kalbos tų būdvardžių kirčiavimą.

Kaip žinome, kirčiavimo atžvilgiu yra dvejopų žodžių: vieni kirčiuoja galūnę, kiti — šaknį. Padaryti iš jų būdvardžiai su priesaga *-inis* irgi dvejopai kirčiuojami:

1) **Iš galūnės kirčio žodžių kirčiuoja priesagą:** *namaĩ — namìnis, laukũ — laukìnis, arkliũ — arklìnis, žiemà (žiemũ) — žiemìnis, eilẽ — eilìnis, gerklẽ — gerklìnis, naktìs (naktũ) — naktìnis, pušìs (pušũ) — pušìnis, saldùs — saldìnis, ąžuolas (ąžuolũ) — ąžuolìnis, vidurỹs — vidurìnis, avižà (avižũ) — avižìnis, apačià (apačiũ) — apatìnis, drebulẽ — drebulìnis, ruduõ — rudenìnis.*

2) **Iš šaknies (kamieno) kirčio žodžių kirčiuoja šaknį (kamieną):** *mìltai — mìltinis* (Salamiestis, Vabalninkas, Dūkštas), *krũmas (krúmų) — krúminis* dantis (Vilkmergė, Šiluva, Pilviškiai), *káulas (káulų) — káulinis* (Linkmenys, Rimšė, Vyžuonos, Raguva, Alytus, Mer-

kinė, Prienai, Birštonas), *pienas (pienų) — pieniniai* dantys (Žasliai, Veliuona), *mẽtai — mẽtinis* (Linkmenys, Vyžuonos, Prienai, Plokščiai), *pĩrštas (pĩrštų) — pĩrštinės* (aukštaičiai ir žemaičiai), *várpa — várpiniai* javai (Šiluva, Ramygala), *rankà (rañkų) — rañkinė* mašina (Gudžiūnai, Panevėžys, Salamiestis), *vištà (vištų) — vištinis* (Linkmenys, Rimšė, Alytus, Rudnia, Bartninkai, Pilviškiai, Barzdai, Plokščiai), *druskà (drùskos) — drùskinis* maišas (Linkmenys, Rimšė, Vyžuonos, Alytus, Birštonas, Ariogala, Bartninkai, Pilviškiai, Barzdai), *mólis — mólinis* (Rimšė, Molėtai, Vilkmergė, Vyžuonos, Raguva, Vadokliai, Alytus, Marcinkonys, Prienai, Marijampolė, Plokščiai), *alksnis — alksninis* (Anykščiai, Rokiškis, Obeliai, Linkuva, Birštonas), *kiškis — kiškinis* kailis (Dūkštas), *veislė — veislinis* (Linkmenys, Rimšė, Rokiškis, Leliūnai, Anykščiai, Vadokliai, Raguva, Marcinkonys, Rudnia, Merkinė, Prienai, Birštonas, Marijampolė, Barzdai, Jurbarkas), *ìltis — ìltinis* (Linkmenys, Žasliai, Vilkmergė, Žaiginys, Šiluva, Marijampolė, Pilviškiai, Liudvinavas, Miroslavas, Plokščiai, Jurbarkas, Veliuona, Seredžius), *bùlbė — bùlbinis* (Molėtai), *abrãkas (abrãkų) — abrãkinė* tarba (Kupiškis, Subačius), *galvìjas (galvìjų) — galvìjinis* (Kupiškis, Panevėžys), *daržẽlis — daržẽlinis* (Rudnia, Švenčionys), *kapeikà (kapeĩkų) — kapeĩkinis* cviekas (Ramygala), *senóbė — senóbinis* (Anykščiai, Panevėžys, Ramygala), *kunigỹstė — kunigỹstinis* 'baudžiauninkas' (Merkinė), *kepùrė — kepùrinis* (Tauragnai), *kišẽnė — kišẽninis* audeklas (Veisiejai), *kanãpė — kanãpinis* (Kupiškis, Subačius, Dūkštas), *pãkulos (pãkulų) — pãkulinis* (Tverečius, Panevėžys, Jurbarkas), *núobara — núobarinis* (Rokiškis, Raguva, Ramygala, Krakės), *núošukos (núošukų) — núošukinis* (Alsėdžiai), *keturiólika — keturiólikinis* skietas (Leipalingis), *išeiga — išeiginis* (Jurbarkas), *sámpuvis — sámpuvinis* medis (Alsėdžiai), *išbėginis* medis (Laukuva).

Tokių pavyzdžių galėtum be galo prirašyti. Prie duotų pavyzdžių pridėtos vietos, kur jie vartojami, kad būtų matyti, kaip plačiai paplitęs kirčiavimas pagal pasakytą taisyklę. Pavyzdžiai imti iš gyvosios kalbos, jais galima pasitikėti. Vadinas, gyvoji kalba reikalauja, kad būdvardžiai su priesaga *-inis,* be skirtumo iš kelių skiemenų ir kurios kirčio vietos žodžių padaryti, būtų dvejaip kirčiuojami: kirčiuoti priesagą, jei padaryti iš galūnės kirčio žodžių, kirčiuoti šaknį (kamieną) — jei iš šaknies (kamieno) kirčio žodžių. Taisyklė aiški, suprantama, visai paprasta.

Kas nepripratęs prie gramatikos terminų „galūnės, šaknies kirčio žodžiai", tam galima tą taisyklę dar paprasčiau išreikšti:

Jei žodžio, iš kurio padarytas būdvardis su priesaga *-inis,* daugiskaitos naudininkas (arba daugisk. kilmininkas, įnag. ar vietin.) turi kirtį gale, kirčiuok priesagą, o jei neturi — kirčiuok šaknį (kamieną): *darbáms — darbìnis, mẽtams — mẽtinis, geležìms — geležìnis, pãšukoms —pãšukinis.*

Pagal tą pačią taisyklę mes kirčiuojame daiktavardžius su priesaga *-ininkas: darbáms — darbiniñkas, mẽtams — mẽtininkas.* Tai

mums padeda dar geriau taisyklę įsidėti į galvą ir ja lengvai naudotis.

Kaip minėjau, ortoepijos konferencijoj dėl tų būdvardžių kirčiavimo buvo smarkiausių ginčų, vadinas, dalyviai nebuvo vienodos nuomonės. Iš kur randasi nuomonių nevienodumas, jei gyvosios kalbos taisyklė tokia aiški? Trumpas atsakymas gali būti toks. Dabar ne visos tarmės kirčiuoja šiuos būdvardžius pagal tą taisyklę taip griežtai, kaip tai darė seniau. Žemaičiai gavo palinkimą kirčiuoti (nors ne visados, kaip matyti iš pavyzdžių) priesagą: *kaulìnis, molìnis...* Tas palinkimas daugiau ar mažiau pažįstamas ir vakarų aukštaičiams, artimesniems žemaičių kaimynams (Jurbarkas, Seredžius...). Bet daugumas lietuvių aiškiai laikosi tos taisyklės. Ypač svarbu, kad nuo jos nėra nutolę rašomosios kalbos atstovai (Šakiai, Marijampolė, Vilkaviškis), nors reikia pasakyti, kad nukrypimų dėl vieno kito žodžio jokioj tarmėj netrūksta. Sakysim, būdvardis *molinis* (šaknies kirčio žodis) paprastai kirčiuoja šaknį *(mólinis),* bet kirčiuoja ir priesagą *(molìnis);* kartais net toj pačioj vietoj, net to paties žmogaus dvejaip jis kirčiuojamas. Todėl, jei ne pagal taisyklę kirčiuojamas tos priesagos būdvardis, nepažįstamas iš gyvos kalbos, tai mes to netaisyklingumo nejaučiam. O jei žodis žinomas gyvajai kalbai, tai jo tarimas ne pagal taisyklę mums tuojau krinta į akis. Jei kas taria *senovìnis* vietoj *senóvinis,* mes tuojau pajuntame tokio kirčiavimo nepaprastumą.

Kam gali pasirodyti, kad iš tos taisyklės yra ir išimčių. Bet jas galima išaiškinti arba kilimu iš kitoniškesnės formos, negu mūsų rašomoji kalba dabar vartoja, arba atsiradimu išlyginant kirtį su artimos reikšmės žodžių kirčiavimu. Sakysim, mes visi kirčiuojam *medìnis,* o daiktavardis, iš kurio padarytas tas būdvardis, yra dabar šaknies kirčio *(mẽdžiai),* bet tą priesagos kirčiavimą galėjo duoti vienoj tarmėj (apie Vilkmergę) užsilikęs tas daiktavardis su galūnės kirčiu *(medỹs);* kitur (apie Panevėžį) tas žodis turi viensk. vietininką su galūnės kirčiu *(medỹ).* Būdvardis *žirnìnis* paprastai kirčiuoja priesagą, galimas daiktas, pagal būdvardžius *rugìnis, kvietìnis, avižìnis,* nes žodis, iš kurio jis išvestas, yra šaknies kirčio, todėl pagal mūsų taisyklę turėtų kirčiuoti šaknį; vis dėlto su šaknies kirčiavimu tas būdvardis pažįstamas apie Barzdus, kur sako: *žìrniniai* miltai. Dar toks pavyzdys. Rašomojoj kalboj sakoma *vasarìnis,* o daiktavardį turim *vãsara* (šaknies kirtis), todėl, rodos, turėtumėm būdvardį tarti *vãsarinis.* Yra tarmių, kurios ir taria — *vãsarinis* (Rudamina, Salamiestis). Bet iš Kuršaičio žodyno pažįstam tą žodį su galūnės kirčiu — *vasarà,* ir iš tos gretiminės formos bus pasidarytas būdvardis su priesagos kirčiu ir mūsų dabar paprastai vartojamas.

Kai kurių tarmių linkimas kirčiuoti priesagą būdvardžių, padarytų iš šaknies kirčio žodžių, yra naujesnis kalbos reiškinys, bet dar ne tiek įsigalėjęs, kad reikėtų teikti rašomajai kalbai. Daugiausia to linkimo turi žemaičiai, bet seniau ir jie, matyti, kirčiavo kaip kiti lietuviai pagal tą taisyklę, ką rodo, sakysim, daiktavardis

piřštinė, kilęs iš būdvardžio, padaryto iš šaknies kirčio žodžio *piřštas*. Nekirčiuojamos priesagos žemaičiai turi ir daugiau pavyzdžių, pav.: *tùmpinė* piřštinė (Gargždai, Salantai), *bẽprotiniai* kailiniai (Salantai), *sámpuvinis* medis (Alsėdžiai), *skėltinė* tvora (Laukuva), *išbėginis* (Laukuva), *dùrtinės* lopetos (Šatės), *káltiniai* batai (Salantai), *láužtinės* kamanos (Kvėdarna).

Priesagos kirčiavimo naujieną, tarp kitko, rodo dar toks mažmožis. Apie Jurbarką sako *pãkulinis* (daiktavardis) ir *pakulìnis* (būdvardis). Be abejo, tas daiktavardis bus kilęs iš būdvardžio, tik tuo laiku, kada jis tebebuvo kirčiuojamas pagal seną taisyklę.

Baigdamas dar kartą prašysiu lietuvių kalbos mokytojų ir tų, kuriems labiau rūpi kalbos dalykai, dėl tų būdvardžių kirčiavimo viešai tarti savo nuomonę. Bendram darbui diskusijos naudingos. Savo pastabas galima būtų siųsti ir Lietuvių kalbos institutui (Vilnius, Antakalnio 6).

Spausdinama iš rankraščio[65]

1952

Gogolio raštų vertimai į lietuvių kalbą[66]

Visiems gerai žinomas dalykas, kad tarybų santvarkos metais knygos leidžiamos ne tik kelis kartus didesniais tiražais, kaip buvo pirmiau, bet ir į jų kalbą žiūrima daug rimčiau. Kaip kitų raštų, taip ir vertimų kalba žymiai pagerėjo palyginti su prieštarybinių laikų kalba. Valstybinės leidyklos reikalauja, kad vertimų kalba būtų taisyklinga, sklandi ir gyva. Leidyklų redaktoriai atsidėję rūpinasi, kad knyga neišeitų su kokiais kalbos trūkumais. Tuo galime įsitikinti palyginę vertimus, pasirodžiusius prieš tarybų santvarkos įvedimą ir dabar vėl išleistus jau tarybiniais laikais. Tam faktui pavaizduoti imame Gogolio poemos „Mirusios sielos" vertimą. Vertė M. Miškinis.

Pirmasis „Mirusių sielų" leidimas išėjo 1938 metais, antrasis — 1946, trečiasis — 1950 metais. Ta proga reikia pažymėti, kad pirmojo leidimo tiražas yra 2000, o trečiojo 6000 egzempliorių, vadinas, tris kartus didesnis. Bet mus ne mažiau džiugina, kad kartu su tiražo padidėjimu pakilo ir kalbos gerumas. Paskutinio leidimo kalba daug švaresnė, ištaisytas nemažas skaičius klaidų, buvusių pirmajam leidime. Kalbos pagerėjimą gali parodyti čia paimti keli pavyzdžiai.

1. *i š d a l i e s* (I leidime klaidingai: *dalinai*) *galima pateisinti* psl. 214.
2. *Varstas su s k a i t m e n i u* (I leid.: *su skaitline*) 227.
3. *esą p r a s č i a u* (I leid.: *aršiau*) *negu... karštlige* 200.
4. *i š t i ž ė l i a i ir s l u n k i a i* (I leid.: *tiuriukai ir baibokai*) 197.

5. *Tokia pat stipri ir n u o s t a b i a i* (I leid.: *stebėtinai*) *gerai susiūta buvo Sobakevičiaus figūra* 95.

6. *užmiršęs... visus jo laukiančius p a p e i k i m u s* (I leid.: *ištaras)* 93.

7. *Toks š a u n u s vyras* (I leid.: *malačius*) 64.

8. *Stovėjo s u kandikliu* (I leid.: be „su") *rankoje* 86.

9. *b a l t a s d e g u t a s, m a k a l y n ė, t a r š k a l y n ė, k i a u l ė s u r a g a i s* 197, o toj vietoj I leidime: *Andronai važiuoja, klekmenė, beliberda, minkštai išvirti batai* (Androny jedut, čepucha, beliberda, sapogi vsmiatku!).

10. *Suk tave velniai, nešdinkis pas savo bobą, š m i k i* (I leid.: *fetiuke* — rus. „fetiuk") 74.

Kaip matome, šitas taisymas nėra labai vykęs: žodis „šmikis" yra polonizmas, jį galima pakeisti ne vienu lietuvišku žodžiu, turinčiu niekinamą reikšmę *(žioplys, išvėpėlis, ištižėlis...).*

11. *Manilovas bus p o n i š k e s n i s* (I leid.: *velikatnesnis*) *už Sobakevičių* 62.

Žodis „velikatnesnis", pavartotas pirmajame leidime, lietuviui visai nesuprantamas; vertėjas jį paėmė iš rusiško žodžio „povelikatnei", atsiradusio liaudies kalboj kontaminacijos keliu iš žodžių „delikatnyj" ir „velikij". Taisymas į „poniškesnis" irgi nėra geriausias, greičiau tiktų žodis „malonesnis" ar „švelnesnis" arba „mandagesnis"; „poniškas" nereiškia „dalikatnas".

12. Vietomis antrojo leidimo redaktoriai, rodos, taiso ką be didelio reikalo. Štai psl. 221 randame: *k a s o s i pakaušį,* o I leidime: *k r a p š t o pakaušį.* Tarp žodžių „kasosi" ir „krapšto" čia kokio skirtumo nematyti.

Iš to matome, kad daug kalbos negerumų iš pirmojo leidimo pašalinta, bet reikia pasigailėti, kad nemaža dar palikta. Iš palikusių paprasčiausios yra žodyno ir sintaksės klaidos, yra kiek ir nevykusiai išverstų rusiškų idiomų. Tų visų klaidų negali šioj vietoj kelti, apie jas turės pagalvoti naujo leidimo redaktoriai, o čia bus duodami tik jų pavyzdžiai. Pradėsime nuo žodyno klaidų ar tik tam tikrų jo netikslumų.

1. *g o v ė d a* psl. 9=*minia, pulkas, būrys.*

2. *vienu y p u būtų pravažiavę vieną stotį* 92=*tuo pradėjimu, iš karto.*

3. *jis tiesiog a p g l u m o* 278=*apsvaigo, apkvaišo.*

4. *Dvaro ūkis buvo n u a l i n t a s ligi paskutiniųjų* 243=*buvo nuplėštas, sugriautas.*

5. *naktimis įniko jie l ė b a u t i* 259=*ūžti, linksmintis, gerti.* Plg. lenk. „labować", vok. „laben".

6. *pats būtų p a b u v o j ę s... visose tarnybose* 259=*pabuvęs visose tarnybose, buvo perėjęs visas tarnybas.*

7. *a k, kokis smeigtukas!* 187=*o, koks smeigtukas!*

8. *a r a s sklando aukščiau* 137=*erelis s. a.*

9. *įtikti mokytojams ir p e r d ė t i n i a m s* 230=*viršininkams.*

10. *ištikus nelaimei, pirmas tave a p l e i s* 230=*pames, paliks.*

11. *atsidurti sunkiose gyvenimo a p y s t o v o s e* 216 = *aplinkybėse.*

12. *Taip m i n t y d a v o pilietis* 247=*galvodavo.*

13. *pajusti m i r t i n ą nuobodulį* 24=*mirštamą, baisų.*

14. *Argi d ž i u g u išgirsti blogą nuomonę apie save* 247=*smagu, malonu.*

15. *ž i n g e i d u s ir mokytas profesorius* 272=*smalsus.*

16. *Dėl g a l i m u m o pralobti jis neabejojo* 319=*Dėl galėjimo.* Daiktavardžių su priesaga *-umas* ir *-ybė* iš neveikiamųjų dalyvių gyvoji kalba nepažįsta. Vadinas, nėra nei žodžio „galimybė", todėl nevartotinas pasakymas „neturėjau galimybės" *(=negalėjau)* ir t. t. Vietoj žodžio „nepriklausomybė" ar „nepriklausomumas" gyvoji kalba tegalėtų vartoti „nepriklausymas" *(Tautų nepriklausymas).*

17. *tik ką u ž m e z g ę s su juo pažintį* 238=*tik susipažinęs, tik suėjęs į pažintį.*

18. *nuo pačios pasaulio pradžios nebuvo s u n a u d o t a tiek laiko tualetui* 166=*suvartota.*

19. *nedaug t e k s pridėti prie to, kas skaitytojams jau žinoma* 18=*reiks.*

20. *o kai arčiau p r i s i ž i ū r i, tai pamatai daugybę ypatybių* 24=*įsižiūri.*

21. *Seseriai p a s i u n č i a u medžiagėlės* 188=*nusiunčiau.*

22. *Kambaryje, kuris buvo skirtas miegoti, t i l p o daiktai* 273=*buvo padėti, sudėti, buvo.*

23. *musių eskadronai... didelėmis krūvomis n u t u p i a ant cukraus* 13=*sugula, nusileidžia.*

24. *neparduoti dėl a u k š t o s kainos* 165=*didelės, brangios.*

25. *d v a r p o n i s 5, d v a r p o n ė* 53=*dvarininkas, dvarininkė.* Plg. *ūkininkas, daržininkas.*

26. *p a r u o š ė tave* [trikinkę] *sumanus jaroslavietis mužikas* 250=*padirbo, padarė; buvo p a r u o š t a jam lova* 79=*pataisyta, paklota. Jis r u o š ė s i t a m daugiau negu dvi valandas* 12=*taisėsi (į balių).*

Žodis „ruošti", „ruoštis" reiškia eiti namų apyvoką, tvarkyti kambarius: „Moterys apsiruošė ir išėjo linų rauti". „Ruoštis kam" (su naudininku) gyvojoj kalboj nežinoma, yra tik „ruoštis į ką" — taisytis į ką (ruoštis į Vilnių, į kurortą). „Ruošti" dar reiškia gerai ar greitai ką daryti, mokėti: „Jis gerai ruošia rusiškai"(gerai jau kalba ar skaito). „Vaikas parėjęs alkanas suruošė pusę sūrio" (su apetitu suvalgė)[67].

27. *P r a š a u imti avienos* 98. *Labai p r a š a u užkąsti* 55. *P r a š a u nesirūpinti, p r a š a u dovanoti* 27=*prašom, prašyčiau.*

Mandagioj kalboj „prašau" lietuviams nežinomas; tą žodį galėtų tam reikalui pavartoti kas sakydamas piktai arba šiurkščiai. Kitur, žinoma, jis vartotinas, pvz.: „Aš prašau, o jis neduoda"[68].

28. *Panašių gamtos stebuklų, b e j e, galima pamatyti įvairiuose istoriniuose paveiksluose* 9=*tiesą sakant.*

29. *visi staiga ims kalbėti v i e n a n b a l s a n* 174=*vienu balsu.*

30. *v i e t o n to imame knygą* 257=*vietoj to, to vietoj.*

31. *liejo sroves ašarų ž e n k l ą n dėkingumo ponui miesto viršininkui* 11=*liejo sroves ašarų norėdamas išreikšti (rodydamas) dėkingumą ponui miesto viršininkui.*

32. *jis p i r m o j e i l ė j yra praktiškas žmogus* 272=*pirmiausia, visų pirma. Kitaip ir nevadina, kaip... p i r m o s e i l ė s šykštuoliu* 314=*didžiausiu šykštuoliu, baisiu šykštuoliu.*

33. *autorius v i s a m e k a m e labai mėgsta tikslumą* 18=*visur, visados.*

34. *a k i m i r k a i vos akys neaptemo* 261=*akimirką. Kniskite žemę nesustodami nė m i n u t e i* 324=*nė minutės.* Plg. *išėjo v a l a n d ą iš namų, išvažiavo t r i s d i e n a s į miestą.*

35. *p o k a m dabar mirusieji mužikai* 183=*po kiek.*

36. *D i d e l i u v a r g u... įstojo jis pagaliau į kažkokį departamentą* 261=*Su dideliu vargu.* Plg. *s u mielu noru padėjo, s u ašaromis prašė.*

37. *O ar nėra ir m a n y j e kokios Čičikovo dalelytės?* 249= =*ar neturėčiau ir aš, ar nebūtų ir man kokios Čičikovo dalelytės.*

38. *Logikos jokios nėra m i r u s i u o s e m u ž i k u o s e* 196= =*su mirusiais mužikais.*

39. *Nieko negailėjo, kad taptų meili a u k š č i a u s i a m e l a i p s n y j e* 187=*kad taptų kaip galima meilesnė.*

40. *kaip ten b e b ū t ų, vis dėlto skaito knygas* 277=*kaip ten būtų, šiaip ar taip, vis d. s. knygas.*

41. *ką b e s u t i k t u m, vis tai mužikas ar boba* 263=*ką sutiktum, ką tik sutiktum; nieko daugiau nesutiksi, tik mužiką ar bobą.*

42. *galėjo, j a m p r a š a n t, darbo valandas pratęsti* 142=*jo prašymu.*

43. *argi jo s i e l a i t o n e m ė g t i* 250=*argi jo siela to nemėgs?*

44. *Nežinojo, k a s atsakyti* 105=*ką atsakyti.*

Vartojimas paskutiniam sakinyje vardininko „kas", žinoma, nėra kokia klaida, yra tik rytiečių kalbos ypatybė. Jei visas vertimas būtų rytietiškai atliktas, tai tiktų ir tas, „kas", bet vertimo kalba nėra rytietiška. Tarmių maišymas daro kalbą negyvą. Dar pvz. psl. 95 randame: „žiūrėjo į viršų" ir „įsivedė jį vidun". Kas vartoja „į viršų", turi vartoti ir „į vidų" (kaip tyčia I leidime buvo „į vidų", vadinas, leidyklos redaktoriai be reikalo čia taisė).

Vertime vietomis pasitaiko ir šiaip gyvajai kalbai svetimų dalykų, pvz.:

45. *Labai d ė k o j u, aš sotus* 31=*Labai dėkui, aš sotus.*

46. *nesu toks i š m o k s l i n t a s žmogus* 34=*mokytas.*

47. *apsčiai įgiję ž i n i ų* 264=*daug išmokęs, daug mokslo įgiję.*

48. *giriamai atsiliepęs apie knygas* 274=*gerai atsiliepęs, pagyręs knygas.*

49. *Viskas buvo nugręžta baliui pasiruošti* 166= =*daugiau nieko neveikė, tik taisėsi į balių.*

50. *Ypatingų gabumų bet kuriai mokslo šakai jis neturėjo* 231=*kuriai nors mokslo šakai.* „Bet kuris" reiškia „kiekvienas".

51. *Čia buvo ir mokytojas, kuris nusilenkė mandagiai ir su šypsena* 30=*šypsodamas.*

52. *Žiemkenčiai tik ką imdavo šiaudėti, varpos dar nebūdavo užsimezgusios* 265. Žodžio „šiaudėti" gyvojoj kalboj visai neteko girdėti, o vietoj „varpos užsimezgusios" juk sakoma „išplaukėjusios". Čia galėtum pasakyti: „Žiemkenčiai buvo jau bambly (bambliuose), bet dar neplaukėjo. Žiemkenčiai pradėjo stabarotis, bet dar neplaukėjo".

53. *tulžingi žodžiai jau plaukte plaukia iš jo lūpų* (želčnyje reči) 311=*rūstūs žodžiai, rūstinga kalba.*

54. *tūlas pulkininkas Koškariovas* 305=*čia toks pulkininkas Koškariovas.*

55. *Ir generolo juokas vėl nuaidėjo generoliškomis menėmis* (po generalskim pokojam) 214=*kambariais, salėmis.* „Menė" raštų pramanytas žodis iš žodžio „priemenė"[69].

Kiekviena kalba turi savotiškų pasakymų, arba idiomų, kurios, išverstos pažodžiui į kitą kalbą, nebetenka savo prasmės. Ir čia randame keletą rusiškų idiomų, išverstų į lietuvių kalbą pažodžiui ir todėl lietuvių sąmonei nieko nebereiškiančių arba keliančių mums tokį juoką, kokį keltų, jei kas rusišką idiomą „kruglyj durak" išverstų lietuviškai „apskritas kvailys". Viena kita tokia idioma jau buvo čia iškelta, toliau duodame jų daugiau.

Pirmiausia reikia pasakyti, kad poemos pavadinimas „Miortvyje duši" išverstas netiksliai. Rusiškas žodis „duša" turi tokių reikšmių, kurių neturi lietuviškas „siela". Rusiškas žodis „duša" reiškia ir „baudžiauninkas", vadinas, geriau tiktų vietoj „Mirusios sielos" išvertus „Mirusieji baudžiauninkai", „Mirusieji žmonės". Nieko labai negalėtum turėti prieš, jei būtų išversta „Numirėliai" arba „Negyvėliai".

Štai dar keletas tokių netikslių vertimų:

1. *kuris Prancūzijos miestas geriausias* (rus. *lučšij*)? 30. Rusiškas žodis „chorošij" reiškia ne tik „geras", bet ir „gražus", todėl, turint galvoj Paryžių, reikia versti „gražiausias", o ne „geriausias".

2. *kepurinė pažintis su grafu* 19. Lietuviškai „kepurinė pažintis" („šapočnoje znakomstvo") nieko nereiškia, daug geriau tiktų išvertus „menka pažintis" ir t. t.

3. *Klausyk, žmogau! pašauk prievaizdą* 32. Rusiškas „čeloviek" reiškia ir „tarnas", o lietuviškas žodis „žmogus" tos reikšmės neturi, todėl toks vertimas yra beprasmiškas.

4. *iš ugnies į liepsną* 308=*nuo vilko ant meškos?*

5. *Tėve, kas t a u atsitiko?* 288=*jums, tamstai.* Tėvams lietuvių (sodžiaus žmonių) vaikai nesako „tu"[70].

6. *P u i k i b o b i k ė* (rus. „slavnaja babioška") 93. Taip sako Čičikovas pirmą kartą pamatęs važiuojančią gražią šešiolikos metų mergaitę. Suprantamas daiktas, kad čia žodis „bobikė" visai netinka. Jis galėjo pasakyti „graži mergaitė", „daili mergužė", „graži varliūkštė" ar kaip kitaip panašiai.

7. *yra nemaža žmonių, kurie s m i l k o dangų* 255; *jis buvo tiesiog dangaus s m i l k y t o j a s* (rus. „koptitel neba"). Rus. „koptit nebo" reiškia „be reikalo gyventi, būti nenaudingam visuomenei", todėl rus. „koptitel neba" verstinas lietuviškai „dykaduonis", „duonos gadintojas" ir tt.

8. *tarnas lakstė... švytuodamas padėklu, ant kurio t u p ė j o daugybė puodelių su arbata* 9. Aišku, kad lietuviui arbatos puodeliai negali t u p ė t i nei ant stalo, nei ant padėklo.

Čia iškelti, žinoma, ne visi vertimo negerumai, duoti tik ryškesni jų pavyzdžiai. Kaip buvo matyti, jie mažina kalbos gyvumą ir sklandumą. Vertėjai ir redaktoriai toliau turi pasirūpinti pašalinti tuos negerumus. Didžiojo rusų rašytojo Gogolio veikalai turi išeiti su geriausia lietuviška kalba. Geri raštai moko kalbos, kelia kalbos kultūrą.

Spausdinama iš rankraščio

Выступление проф. Балчиниса на лексикологической, лексикографической и терминологической конференции 24 апреля 1952 г.[71]

Я докладывал о принципах составления словаря литературного языка. По этому докладу были сделаны некоторые замечания, упреки. Вот я хотел бы по этому поводу на кое-что ответить.

Прежде всего, тов. Талмантас говорил, что мы напрасно поместили в этот однотомник слово «darga», которое, по его мнению, значит «linmarka». Но он не так растолковал. «Darga» совсем не «linmarka». «Darga» это значит пребывание на поле, на лугу волокна. Этот термин очень необходим.

Потом он говорил, что мы неправильно определили слово «dailyraštis» (чистописание). Тоже неверно. В словаре у нас дается не одно слово «kaligrafija», а дается «dailusis raštas» и «kaligrafija»; значит, дается международное слово и его объяснение. Ничего, кажется, дурного нет.

Потом он находит ненужным словом «deglas» (факел). Это неологизм, но встречается в нашей печати, в письменной речи. Потом, что неправильно мы употребляем слово «degimas», что это слово должно быть во множественном числе «degimai». Но во втором томе нашего словаря сказано, что употребляется

единственное число и часто множественное число, указано, в каких местах единственное и в каких местах множественное число.

Он указывает еще, что слово «dadenti» неуместно, что оно ненужно в словаре; но «dadenti» совсем нет там, а есть только «dadėti»; так что если делают упреки, то нужно, по-моему, посмотреть лучше в словарь. Это одно.

Вот и другие товарищи выступили с указанием на как будто нужные и ненужные слова. Но это внешняя сторона. Жаль, что никто не указал, что в таком-то месте неправильное ударение, не та парадигма, которая должна быть. Вот это было бы гораздо полезнее нам слышать. А если помещается какое-нибудь ненужное слово, от этого словарь много не пострадает. Слово может оказаться нужным. В письменности встречается много таких слов, которые считаются непонятными. Теперь хотел я ответить тов. Круопасу. Он тут поднял вопрос, что мы в редакции обсуждали слово *pasagas,* и многие были за слово *pasaga.* Только я один был против. Дело такое: есть слово *pasagas* и слово *pasaga.* Два слова с различными значениями: *pasaga* есть ремень, который привязывает седло. *Pasagas* есть подкова в живой речи. Но тут произошло недоразумение. В живой речи употребляется заимствованное слово *padkava.* Так как *padkava* женского рода, вместо *pasagas* стали, кто не был осведомлен, употреблять *pasaga.* Но это неверно, это ошибочно. В живой народной речи есть *pasagas,* в песнях тоже есть *pasagas, pasagėlis.* Непременно нужно употребить слово *pasagas.* Ведь незнание не может торжествовать в словаре.

Что надо *pasagas,* а не *pasaga,* писал Буга, он авторитет нам довольно большой, надо согласиться с ним.

Потом он упрекал слово *ukrainas,* будто не нужен *ukrainas* (житель Украины).

Яблонскис тоже употреблял *ukrainai.* Раньше вместо китаец писали *kinietis.* Проф. Яблонскис объяснил в печати, что *kinietis* не может быть, должно быть слово *kinas.* И теперь никто не сомневается, что надо писать *kinas.* То же самое теперь и с этим *ukrainas. Ukrainietis* может тоже быть, но не как коренной житель, а как человек, работающий там и принадлежащий к этой национальности. Кажется неверным толкование такого слова. Настаиваю на том, чтобы в этом словаре было слово *ukrâinas* или *ukraìnas.*

Вот замечание по словарю литературного языка.

Теперь я хочу несколько слов сказать об инструкции большого академического словаря, которой было много упреков. Я должен сказать, как наша инструкция образовалась, как мы ею руководствовались. Когда мы получили наследство (т. е. словарную картотеку для дальнейшего издания словаря), то увидели, что там нет многих слов из устной и письменной речи. Мы

приступили к собиранию этих слов. Прежде всего надо было расположить слова в алфавитном порядке с одной стороны и показать, какие изменения происходят в значении, если они получают предлоги. Кроме того, если я имею все вместе, значит, я имею полное представление о значении этого глагола.

Если кто обращается к словарю, то хочет знать не только значение слова, но и его употребление. Если писатель хочет употребить какой-нибудь малознакомый глагол в своем произведении, он может обратиться к словарю и посмотреть. Он находит все в одном месте и, я думаю, это ему годится. Но против этого было много возражений.

Тов. Круопас находит, что система гнездования ненаучна, даже вредна.

«Академический словарь русского языка», издаваемый Академией Наук СССР,— чисто алфавитный словарь. Там больше таких явлений гнездования. Если взять какое-нибудь прилагательное, скажем, «высокий», то там помещается и наречие «высоко» и существительное «высокость». А у нас эти производные от прилагательных существительные помещаются на своем месте. Словом, никакого преимущества не имеет эта чисто алфавитная система, не вытекает из научной потребности, как тов. Круопас подчеркивает все время.

Расположение системы не велика наука. Но вот определение, к какой группе относится слово, правильность цитат, примеры, иллюстрации, чтобы они не были выдуманы, неправильно выписаны: в этом уже начинается научная сторона. Важно, чтобы читатель мог найти слово. Но раз он находит слово, значит, он должен быть доволен. Я думаю, что по нашей системе нисколько не труднее будет найти слово (в этом самый большой упрек некоторых товарищей), чем по какой-нибудь другой. Но важнее, чтобы все было правильно написано, чтобы материал, который дается, во всех отношениях был безукоризненным. Вот что главное, вот где наука, за этим надо следить. А все время, как я слышал здесь,— никто не говорил об этой научной стороне, этой важной стороне, а только о внешней. Это мало поможет нашей работе.

Но кроме этого, я хотел бы сказать, что вся лексикографическая работа не имеет установленных окончательных принципов. Вот что пишет, между прочим, «Вестник Академии Наук СССР» в 1952 году. Там есть статья акад. Виноградова и Бархударова об итогах перестройки языковедческой работы. Вот в этой статье говорится: «Русская академическая лексикография имеет, как известно, стопятидесятилетнюю традицию». Ну, конечно, наша традиция не столь продолжительна. И вот пишут дальше: «Мы еще не располагаем теорией советской лексикографии. В первую очередь необходимо разработать такие вопросы: значение слова и оттенки значения, типы и приемы определения значения слова; система стилистических помет, определяющих круг и объем упо-

требления слова; система грамматических и синтаксических помет, далее, принципы построения словарной статьи; типы и характер иллюстрационного материала толковых словарей».

Так вот видите, что пишут люди с известным именем, крупные ученые, принимавшие участие в составлении большого словаря.

Тов. Круопас, который ни одной словарной статьи не написал, так уверенно говорит, что наша система ненаучна. Так вот, как известно, академический (АН СССР) словарь с V тома будет располагать слова в строго алфавитном порядке. Мы не знаем, как там будет расположено, не будет ли отчасти гнездования. Ведь толковые словари иногда склонны к этому гнездованию больше, чем двуязычные. Это одно. Не ручайтесь, что после издания пятого тома не возвратятся обратно, ведь неизвестно, как там будет. Сейчас нам спешить с переделкой нашего словаря нет никакого смысла.

Далее. Тут много говорилось о расположении этого иллюстрационного материала в словарной статье, т. е. что ставить на первом месте. До сих пор мы руководствовались таким правилом: на первом месте ставилось то, что скорее всего дает понятие о значении слова. Этой мыслью мы и руководствовались, потому что читатель не всегда читает все, что есть в этой словарной статье; он смотрит, как слово употребляется, какое ударение прежде всего. Мы помещаем чаще всего материал фразы из живой речи — из живой речи определяется прежде всего ударение, потом, какие интонации, к какой группе относится и т. д. Но бывает так, что мы помещаем из Даукши (XVI в.), потому что как-то яснее было этим руководствоваться; но приблизительно так: живая речь, потом из классиков нашей литературы, потом из памятников древней письменности. Потому что само собой так это складывалось, чтобы как можно яснее представить ударение и значение слова. Так вот я думал, что нет надобности изменять дальше инструкцию нашего большого словаря в отношении глаголов.

Теперь насчет наречий, образованных из прилагательных. Эти наречия следует помещать вместе с прилагательными, так как каждый легко может образовать из прилагательных наречия. Как будто, кажется, новая форма, но мы все время отделяли это, выделяли жирным шрифтом, а это, может быть, не было надобности выделять совсем. Но главным образом мы это помещали, если было возможно, ради ударения. Не все наречия одинаково получают ударение. Одни получают ударение на конце, другие — на середине слова, так вот, по-моему, лучше их помещать вместе.

Но насчет наречий от существительных надо сказать, что мы часто тоже помещали их вместе потому, что неизвестно — это наречие или даже не наречие. Есть такие слова, которые стоят между наречием и существительным, между изменяемой частью

речи и неизменяемой. В таких случаях, конечно, мы помещаем их в одной статье с существительным. Если нет отличающего, тогда мы выделяем в отдельной статье.

Теперь, хотя это не важная вещь, но все-таки я должен отметить, что слова *liepas*, *liepa*, *liepė* должны все стоять на своих местах. Но эти все три слова одного корня, близко стоят друг к другу, тогда легче увидеть; но иногда бывает так, что одно слово от другого разнится многим; тогда может читатель искать в одном месте, но оказывается, что его в этом месте нет.

В алфавитном порядке стали помещать приставочные глаголы. Это очень изменило характер нашего словаря.

В словаре мы как раз это и сделали. Но на практике убедились, что нет смысла, потому что часто литовские глаголы транзитивные употребляются как интранзитивные и наоборот. Так что нам приходилось при некоторых глаголах писать интранзитивное и транзитивное. Какой же смысл так писать? Никакого смысла нет. Вот это дело тоже обсуждалось на наших совещаниях. И мы решили, что надо совсем не обозначать. Напр., такое слово, как *važiuoti* — всеми признается, что это интранзитивный глагол. А между тем он часто употребляется и в транзитивном смысле: *važiuoja ratus, atvažiuok arklius;* вот это понятно, мы все так говорим, но это транзитивная форма. Мы так думали, что транзитивность глагола зависит от фразы, но напр.: я скажу *brolis aria, brolis važiuoja* (брат пашет, брат едет) — здесь известное действие, но чем отличается известное действие и в одном и другом случае? По-моему, *brolis aria* есть интранзитивное. Тут действие не переходит, а исполняется. Так вот по этой причине, я думаю, нет надобности опять нам возвращаться к старой системе с обозначением транзитивности и интранзитивности, так как транз. и интранзитивность зависит только от предложений.

В заключение я должен еще сказать, что эта наша система долгое время обсуждалась, мы десятки раз пробовали писать, переписывали, обсуждали, думали, как лучше сделать. Кроме того, после обсуждения стали мы сдавать в печать. Отпечатанные листы, корректурные листы тоже обсуждались; смотрели и на внутреннюю, и на внешнюю сторону, чтобы красивее было и т. д. Так из-за этого мы много времени потратили, но гораздо меньше, чем раньше на обсуждениях этой системы. Никакая система в общем не лучше в научном отношении, ни строго алфавитная, ни та, которую мы употребляем, потому что в нашем словаре система тоже алфавитная; имеется несколько исключений только по отношению к глаголу, но и тут делается по известным причинам.

Больше ничего основного сказать не имею.

Spausdinama iš rankraščio[72]

Jono Kruopo filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos „M. Petkevičiaus raštų leksika" recenzija

Jono Kruopo disertacija „M. Petkevičiaus raštų leksika" apima 343 mašinėle rašytus puslapius ir turi priedo žodžių geografijos 79 lapus.

Kruopo disertacija yra pirmas kalbos mokslo darbas, kur duodamas vieno rašytojo visas jo raštų žodynas. Petkevičius yra XVI amžiaus rašytojas, gyvenęs ir dirbęs vienu metu su didžiaisiais to laiko rašytojais Bretkūnu, Daukša ir Sirvydu. Disertanto pasirinkta tema labai reikalinga ir naudinga atsižvelgiant į smarkiai pagyvėjusį leksikografijos darbą įsigalėjus mūsų krašte tarybinei tvarkai. Atskirų rašytojų žodynai tą darbą turtina ir tikslina.

M. Petkevičius buvo Daukšos amžininkas, iš kurio „Postilos" kalbos matyti, kad tuo laiku buvo jau susidariusi rašomoji kalba, tos kalbos laikėsi Daukša, negalėjo jos nesilaikyti ir Petkevičius. Tai patvirtina daugybė gražių lietuviškų žodžių, kurie vartojami M. Petkevičiaus raštuose, sakysim: *stebuklas* („kad per stebuklą tat rodey" 137, 4), *stebuklingas* („stebuklingas gimimas" 152, 10), *sąžinė* („ir sąžinę musu meyley io budri butu" 39, 2), *priežastis* („Be iokios priežasties priesz mane karauiancius" 45, 4), *pasaulis* („Kožnay wietay sio pasaulio" 86, 9), *palaima* („tawęs ciesu palaimos ir nepalaymos noplaist" 237, 22), *paveizdas* („mums paweyzdą dawe" 155, 5—6), *nuodai* („Žodžiey tawo kaip strelos nuodais pagirditos" 90, 15—16), *mūšis* (musis 53, 8), *lobis* (106, 16), *žleja* („žleios tamsioy tilomis sekioi" 93, 8), *gydytojas* („Taykis but ligoniu giditoiu" 31, 27), *mokytojas* (23, 21), *darytojas* („daritoia dangaus ir ziames" 217, 8), *kalavijas* (60, 12), *gundymas* („gundiman ne weski" 123, 18), *raišyti* („piktu liezuwiu mane kitiems rayszo" 88, 16), *žaislas* („idant desine manogi užumirsztu žaysla paioprasta" 98, 17), *atmintis, valanda, viešpats* ir kiti arba archaizmai: *kodrin* (65, 9), *todrin* (26, 20...), *motė* (94, 9), *aušra* („Iszmintingiey žmones nuog auszros ateio" 158, 19 — wschod), *attekėti* (166, 17), *nutekėti* („tawęspi nutekame" 117, 8 — uciekamy), *nuoma* („Ne duosti nuomon penigu" 48, 22 — w lichwę — „skolinimas su didelėmis palūkanomis"), *nuomininkas* („tegul nuominikay nauda io daliia" 87, 18), *pasielgimas* („Neuždirbsi saw pasielgimo" 93, 9 — nie zarobisz ani pożywienia) ir kiti. Tai labai brangūs kiekvienam žodžiai, ypač kalbininkui. Dar labiau reikia branginti, kad tai antra spausta knyga, išėjusi Vilniuj! Tegu jis yra silpnesnis rašytojas už Daukšą, bet, kaip matyti iš čia pacituotų žodžių, duoda kalbos mokslui daug vertingų dalykų.

Disertacija susideda iš 1) įvado (I—V skyriai), kur nušviečiamos istorinės M. Petkevičiaus raštų pasirodymo aplinkybės, duoti biografiniai M. Petkevičiaus gyvenimo ir veiklos bruožai, bibliografiniai M. Petkevičiaus raštų duomenys, raštų kalbos apžvalga bendrais bruožais ir 2) pagrindinės dalies — M. Petkevičiaus raštų leksikos tyrinėjimo (VI—VII skyriai). Pabaigoje (VIII

skyrius) iškeliamas M. Petkevičiaus raštų vaidmuo lietuvių rašomosios kalbos leksikos istorijoje.

Darbo įvade iškelti M. Petkevičiaus raštų tarmės, fonetikos, morfologijos, sintaksės ir rašybos dalykai, kad būtų galima susidaryti bendrą jo raštų kalbos vaizdą.

Įvade kritiškai pasisakoma dėl anksčiau pareikštų (A. Brūknerio, Fr. Spechto ir kt.) palaidų, atsitiktinių pastabų PK tarmės, fonetikos, žodyno, rašybos ir kt. klausimais, įnešama nemaža pataisų ir papildymų. M. Petkevičiaus raštų tarmės, fonetikos, morfologijos, sintaksės ir kt. klausimai apibendrinant, lyginant siejami su kitų to meto autorių kalba, su rašomosios kalbos kūrimosi procesu XVI amž.

Pradžioj disertantas kelia klausimą, kuria tarme rašęs Petkevičius. Kaip žinoma, pirmieji mūsų rašytojai kiekvienas rašė laikydamasis savo tarmės. Disertacijos autorius visai teisingai sprendžia, kad Petkevičiaus raštų kalba priklauso Lietuvos vidurio tarmei, maždaug tai tarmei, kurią vartoja Daukša, vadinas, nedaug nutolusią nuo šių dienų mūsų rašomosios kalbos. Čia tarp kitko jis sugriauna Spechto nuomonę, kad Petkevičiaus kalba esanti artima Biržų tarmei. Disertanto duoti biržėnų tarmės pavyzdžiai aiškiai parodo Spechto tvirtinimo klaidingumą.

Svarbiausia disertacijos dalis tai Petkevičiaus raštų žodynas ir jo nagrinėjimas. Žodžiai surašyti paraidžiui, prie kiekvieno žodžio nurodyta, kiek kartų koks žodis pavartotas raštuose. Yra žodžių, pavartotų po vieną kartą, po du ir daugiau kartų, o yra ir tokių, kurie pavartoti po kelius šimtus kartų: „miegas" 1 kartą, „numanyti" — 2 kartus, „mokytojas" — 3 kartus, „keturi" — 6 kartus, „antras" — 29, „anas" — 103, „aš" — 237, „ir" — 844. Kiekvienas antraštinis žodis paaiškintas keliais nusakomais žodžiais arba sinonimais, bet jei žodis turi įprastą reikšmę, mums pažįstamą iš kasdieninės kalbos, tai jis visai neaiškinamas, pav.: *antras, apjuokti, atmintis, badas, baimė, balsas, bijoti, daug, diena, dovana, drebėti, dulkė, kūnas, kraujas, klėtis...* Po paaiškinimo arba tiesiog po antraštinio žodžio, kur aiškinimas nereikalingas, eina sakiniai, kuriuose tas žodis pavartotas, vietomis pridėtos ištraukos iš lenkiško teksto, kas padeda geriau suprasti žodžio reikšmę.

M. Petkevičiaus žodyno nagrinėjimas — tai mėginimas [...] nušviesti lietuvių rašomosios kalbos leksikos susidarymo ir raidos klausimus.

M. Petkevičiaus leksikos apžvalgos pradžioje [...] nustatytos M. Petkevičiaus žodyno nagrinėjimo gairės. Toliau išnagrinėti šie dalykai:

1. M. Petkevičiaus raštų apimtis ir pobūdis.
2. Žodyno sudėtis:
   a) tradicinė lietuviška leksika;
   b) vietinių ir socialinių dialektų elementai;
   c) neologizmai;

d) skoliniai;

e) pastovūs žodžių junginiai (idiomos).

3. Žodžių reikšmės skirtumai.

4. Dabar nevartojami žodžiai (archaizmai).

Disertacijoje pasitaiko ir trūkumų, klaidų.

Prieš kalbėdamas apie tuos trūkumus, norėčiau iškelti disertanto pažiūrą apskritai į visą Petkevičiaus darbą. Disertantas, rodos, perdaug niekina Petkevičių. Psl. 21 jis sako: „Petkevičius priklauso tai senosios raštijos vertėjų grupei, kurios atstovai — didžiausiai sulenkėję kunigai ir bajorai, svetimi ir priešiški lietuvių liaudžiai ir jos kultūrai žmonės — ignoruoja lietuvių kalbą ir jos ypatybes, nesirūpina lietuvių rašomosios kalbos kultūra, lietuviška išraiška, kalbos suprantamumu liaudžiai ir savo vertimais sukuria sunkiai suprantamą, dirbtinę ir nuo liaudies kalbos atitrūkusią rašomąją kalbą. Tos grupės vertėjų darbuose nematyti noro ir pastangų ieškoti lietuviškos leksikos ir tinkamos išraiškos, kas labai žymu J. Bretkūno ir M. Daukšos vertimuose". Toliau psl. 26 rašo: „Tai rodo M. Petkevičiaus žodyno išteklių menkumą, neturtingumą, taip pat ir žodžių parinkimo netikslumą, nerūpestingumą ir atsitiktinumą". Tokią pažiūrą į Petkevičiaus darbą randame dar atkartotą ne vienoj vietoj, pav., psl. 13, 263, 264. Tokia pažiūra nėra visai teisinga. Petkevičiaus darbas yra vienas iš seniausių mūsų kalbos paminklų. Sunku sutikti, kad jis atliktas nerūpestingai, ignoruojant lietuvių kalbos ypatybes. Kaip matėme, Petkevičius vartojo daug gražių lietuviškų žodžių, jo leksika nėra tokia skurdi, jai visai ne gėda atsistoti šalia Daukšos leksikos. Petkevičiaus vertimas tai svarbus kultūros darbas, reikalavęs tais laikais didelio pasiryžimo ir atsidėjimo. Jei dar dabar, vadinas, beveik po keturių šimtų metų, netrūksta rašto žmonių, kurie nedaugiausia rūpinasi „lietuviška išraiška", tai tuo labiau galima išteisinti Petkevičių, variusį pirmas literatūros darbo vagas. Tokio kalbos paminklo kalbininkas turėtų branginti kiekvieną raidę, kiekvieną žodį, kiekvieną pasakymą.

Toliau reikėtų kiek paliesti žodžių geografijos lapus. Žodžių per visus Petkevičiaus raštus disertanto suregistruota 2311. Palyginus su tuo žodžių skaičiumi, žodžių geografijos lapai (79) sudaro nedidelę visos leksikos dalį. Jie tikrai pakeltų disertacijos vertę, jei būtų jų daugiau ir tiksliai parodytų tam tikrų žodžių paplitimą gyvojoj kalboj ir raštuose. Bet ir patekusių į lapus žodžių geografija ne visur galima pasitikėti. Sakysim, žodžių geografijos 9 lape prie žodžio „duosna" pažymėta, kad tą žodį „duosna" pažįsta dar šios gyvosios kalbos vietos: Naujamiestis, Utena, Skiemonys, Balninkai, Želva, Švenčionėliai, Tirkšliai, Salantai, Raudėnai, Kelmė. Vadinas, aukštaičiai ir žemaičiai. Jei tas žodis būtų taip plačiai vartojamas, tai jis būtų patekęs ir į akademinį lietuvių kalbos žodyną, o jis ten tėra įregistruotas iš Petkevičiaus raštų, daugiau iš niekur.

Svarbiausia disertacijos dalis yra Petkevičiaus raštų žodynas. Kaip anksčiau pasakyta, kiekvienas antraštinis žodis paaiškintas keliais kitais žodžiais arba sinonimais. Kur žodis yra šiandien vartojama reikšme, ten visai neduodama paaiškinimų, tik vartojimo pavyzdžiai. Bet tokiuose aiškinimuose pasitaiko tam tikrų netikslumų.

1. Prie žodžio *apsireikšti* po lygybės ženklo rašo „apreikšti" ir dar aiškina „pareikšti". Toks aiškinimas nereikalingas, nes „pareikšti" ne visai tas pats, kas „apreikšti". Tokių nereikalingų aiškinimų yra ir daugiau, kaip rodo žemiau duodami pavyzdžiai.

2. *apisakyti* (=apsakyti) „pareikšti, apsakyti". Arba: *vyras* „vyriškos giminės žmogus", „moters sutuoktinis".

3. Žinomą žodį *apvilkti* aiškina žodžiais „apsisiausti, užsidėti". Nereikalingas aiškinimas būtų pusė bėdos, bet visa bėda ta, kad vartoja žodį „užsidėti", visai nereiškiantį apsivilkimą. Žodis „užsidėti" yra vertimas iš lenkų kalbos „włożyc", gyvojoj kalboj visai nepažįstamas.

4. Prieveiksmį *apmulnai* laiko lietuvišku žodžiu remdamasis tuo, kad lietuviai turi žodį „muldyti", reiškiantį „apsirikti", o latviai „mulst" — „klaidžioti". Fraenkelis laiko jį polonizmu, pasidarytu tiesiog iš „omylnic". Man rodos, tikresnė nuomonė Fraenkelio.

5. Prie žodžio *atsigrįžti* duodama citata „atsigrižieti sawęsp" 57, 24. Tą citatą reikia iškelti prie veiksmažodžio „atsigrįžėti", kurio savo vietoj nėra.

6. Lygiai taip pat netiksliai (kaip 5) prie veiksmažodžio *atvalkioti* cituojamas pavyzdys su veiksmažodžiu „atvalkiodinėti".

7. Prie antraštinio žodžio *įlipdyti* cituoja pavyzdžius su veiksmažodžiais „ilipik" 127, 13 ir „ilipiti" 186, 17.

8. *bliūdas* (br.) „lėkštė". — Geriau tiktų paaiškinimas „dubuo", lenk. „misa".

9. *bluznierius (bliuznierius)* (sl.) — Pirmoj vietoj įrašytas „bluznierius", nors tekstas rodo, kad tėra tik „bliuznierius".

10. Vietomis disertantas žodį aiškina tuo pačiu žodžiu, pvz.: *būdas* „veikimo, darbo būdas; paprotys". Tais pačiais žodžiais aiškina, sakysim, dar žodžius: *draugystė, moteris.*

11. Vietoj *dela, delagi* turi būti „delia" („dėlia"), „deliagi" („dėliagi"). Kad čia *l* minkštas, rodo visi (7) pavyzdžiai su neperbrauktu *l*, vieną kartą po priebalsio *l* padėtas net minkštumo ženklas *i* (20, 17). Dar keisčiau, kad kitoj disertacijos vietoj (psl. 60) rašo: „Bet *ĺ* ir *l* rašyboje matyti ir maišaties, ypač kad fotografuotiniame katekizmo leidime ženklas *ĺ* kaikur neaiškus (perbraukymas nežymus). Pvz. ... delia 20, 17". Jei po *l* yra minkštumo ženklas *i*, tai kaip galima kalbėti apie perbrauktą *l*? Pagaliau, iš akademinio žodyno galima buvo susirasti, kaip reikia rašyti.

12. *gana* „užtenkamai": gana darote 231, 20—21. — 1. Žinomą žodį „gana" aiškina mažiau žinomu „užtenkamai". 2. *gana* su

veiksmažodžiu „daryti" sudaro tam tikrą vieną sąvoką — „tenkinti, patenkinti". Tai vertimas iš lenkų kalbos „dosyć czynicie".

13. *ganytojas* (vert.) „išvaduotojas", lenk. „pasterz". — Žodis „ganytojas" visai nėra „išvaduotojas", o „piemuo". Be to, neaišku, kodėl žodį „ganytojas" disertantas laiko „vertimu".

14. Prie žodžio *gatavas, gatavėjimas, gatavyti* po paaiškinimų ir citatų tris kartus pasakyta plg. „rangtis" (su *g*), o to žodžio savo vietoj visai nėra, yra tik artimesnis žodis *ranktis* (su *k*), kuris, sprendžiant iš duotų citatų, reiškia „skubintis, glaustis".

15. *išėda* „žiauruolis". — Žodis „žiauruolis" man negyvas, mažai žinomas, geriau tiktų „ėdikas, žudikas".

16. *muilyti* (pol.) „apsigauti". — Turi būti „klysti".

17. Žodis *musyti* (pol.) paaiškintas žodžiais „privalėti, turėti"; ten pat pasakyta žr. „privalėti", bet žodžio „privalėti" savo vietoj nėra, yra tik „privalyti".

18. *vynyčia* (sl.) „vynuogynas". — Turi būti „vynmedis". Lenkiškas žodis „winnica" turi reikšmę „vynuogynas" ir „vynmedis"; iš citatos „winnicia potam erszkiećius iszlaydo" 72, 5—6 rodo, kad čia reiškia „vynmedis". Disertantas tai galėjo išsiaiškinti psalmių vertimuose ir komentaruose.

19. Psl. 246 kalbėdamas apie naujų žodžių sudarymą pagal kitus, disertantas tvirtina, kad pagal žodžius „darbininkas", „sodininkas" padaryti žodžiai „arklininkas", „kiaulininkė" žinomi nuo seniai, jie tikrai senesni už „sodininką".

20. Psl. 250 pasakyta, kad žodis „arklys" pasidaręs iš žodžio „arklas". Sprendžiant pagal kitus žodžius jis turėjo pasidaryti iš veiksmažodžio „arti", plg. *piršti — piršlys, kriokti — krioklys* ir t. t.

21. Psl. 289 disertantas sako: „Kartais tekste vartojamas ir vertinys ir savas žodis... užeiti ir rasti". Žodis „užeiti" nėra vertinys, yra sinonimas, pvz.: *Užėjau daug uogų, užėjau pempės kiaušinius* ir t. t.

22. Psl. 301 pasakyta: „Žmonės melsdamiesi... kartojo s m e r t e l n a s, o kasdienėje kalboje buvo m i r t i n g a s. — Kaip tik priešingai: kasdienėj kalboj žmonės vartojo „smertelnas", o „mirtingas" į mūsų rašomąją kalbą bus atėjęs iš Daukšos ir Sirvydo.

23. Psl. 41 pasakyta: „Po veliarinio *l* ir kitur vietoje *ė* kartais pasirodo *a*, pvz.: vn. įn. su meyla 179, 11... garba 108, 6. — Pasakyme „su meyla" *a* ne iš *ė*, o iš *e*, o žodžio „garba" galūnė *a* irgi ne iš *ė*, jis turi savo seną galūnę, jis yra kito kamieno. Žodis „garba" plačiai pažįstamas iš Mažvydo, Sirvydo, Morkūno ir kitų senųjų raštų. Visai be reikalo disertanto jis laikomas dialektizmu (žr. psl. 64). Taip pat ne visai tiksliai bus ten išaiškintas vartojimas balsio *a* žodžiuose „sutwartas", „bat", „bataig", „atais".

24. Psl. 317 parašyta: „Šiuo tarpu galima sustoti ties tais PK žodžiais, kurie šiandien nebevartojami nei raštų, nei gyvojoje kalboje: ašmas, idant, ing, liaupsė, sandara, sekmas. Čia pergriežtas

tvirtinimas — tie žodžiai kartais užtinkami raštuose, net ir gyvojoj kalboj, pvz., žodis „ing".

25. Psl. 68 dėl žodžių „Ape iž numirusiu prikielimo" 166, 1... disertantas sako: „ape su kilmininku reikia laikyti korektūros klaidomis, nes visur (pvz. 105,1, 165,1) panašiais atvejais vartojamas ape su galininku". — Čia nėra jokios korektūros klaidos, čia kilm. „prikielimo" pavartotas dėl prielinksnio *iž*, o „ape" taikomas visam antraštiniam junginiui „iž numirusiu prikielimo".

26. Psl. 59 pasakyta: „Dvibalsiai *uo* ir *ie* žymimi *ie* ir *uo*... Išimtys — korektūros klaidos: łeiu 201,5; prałeia 136, 5; prałegimu 128, 12." — Čia irgi ne korektūros klaidos: veiksmažodis „lieti" turi esam. ir būt. kartinio laiko formas ne tik „lieja, liejo", bet tarmėse ir „leja, lėjo". Kad ne korektūros klaidos, galima buvo suprasti jau iš to, kad tuose pavyzdžiuose visur vartojamas *l* kietas (perbrauktas); prieš dvibalsį *ie* visados minkštas. Pagaliau, disertantas galėjo išsiaiškinti, kad ne korektūra kalta, atsivertęs Jablonskio gramatikos 89 puslapį.

27. Bet disertanto darbe korektūros klaidų tikrai daug, mašinistės rašymas nerūpestingai patikrintas. Sakysim, psl. 32 vietoj „gaysinu" 90, 21 parašyta „gasysim"; psl. 35 vietoj „dusiagaubiu" 90, 18 parašyta „duiagubiu"; psl. 290 vietoj „iauciu" 46, 9 parašyta „iausciu"; ten pat vietoj „žodi" 31,10 parašyta „uodi". Psl. 43 prie paminėtos dviskaitos formos „du dayktu" pasakyta, kad ta forma esanti 129 puslapyje, pirmoj eilutėj, bet toj vietoj nėra.

Baigdamas norėčiau atkreipti disertanto akis dar į vieną mažmožį. Lituanistas turi rašyti taisyklingai, gyvai ir sklandžiai. Skaitydamas pastebėjau, kad disertacija ne visur žiba kalbos elegancija. Per pirmą šios disertacijos gynimą esu iškėlęs kiek kalbos ydų pageidaudamas, kad tos ir kitos leidžiant disertaciją būtų ištaisytos. Senų ydų nebekartosiu, liesiu jau kitas, matyti, daugiausia atsiradusias iš naujo redaguojant disertaciją.

1. Ir kiti klausimai negali būti kalbininkų *pilnai* (=visai, tikrai) išspręsti be kitų sričių specialistų pagalbos 251.

2. Psl. 112 žodį *išvaduoti* aiškina kitais žodžiais „išlaisvinti, atpirkti". Žodžiai „išvaduoti" ir „išlaisvinti" nėra sinonimai, kiekvienas iš jų turi kitą reikšmę. „Išvaduoti" reiškia „gelbėti iš bėdos, iš nelaisvės", o „laisvinti" reiškia „padaryti laisvą, laisvesnį", pvz.: pralaisvinti rankovę (apie drabužį), pralaisvinti taką (einančiam).

3. Tuose veikaluose *netiesioginiai* (=netiesiogiai) paliečiama daugybė reiškinių 329. — Tokių prieveiksmių iš būdvardžių su priesaga *-inis* kalba visai nepažįsta.

4. Psl. 100 žodis *gruntavnai* (psl.) paaiškintas žodžiu „pagrindinai". Iš būdvardžių su priesaga *-inis* prieveiksmiai irgi taip nedaromi.

5. Psl. 101 žodis *nadnastis* (br.) paaiškintas žodžiais „tinkamumas, vertė". Vietoj žodžio „tinkamumas" gyviau būtų pasakius

„tikimas", nes daiktavardžių su priesaga *-umas* iš esam. laiko neveikiamųjų dalyvių gyvojoj kalboj nėra.

6. Petkevičių dvarai buvę... apie *Maišiogalą* (= Máišiagalą).

7. Kodėl prastesnė jo raštų kalba, *palyginus* (=palyginti) su M. Daukšos ir K. Širvydo raštų kalba. 12.

8. Disertacija filologijos mokslo kandidato laipsniui įgyti= =Filologijos mokslo kandidato laipsnio disertacija. Čia naudininkas „laipsniui" su bendratim „įgyti" netinka dėl to, kad disertacija nėra priemonė, kuri duoda tą laipsnį (plg. kirvis malkoms skaldyti). Dėl to disertanto negalima kaltinti, taip rašo kiti. Vertėtų Mokslinėj taryboj tą dalyką pasvarstyti.

9. Vietomis disertantas reiškia savo mintis ne visai aiškia, ne visai gyva ir sklandžia kalba. Psl. 29 randame tokį pasakymą: „Ar M. Daukšos ir M. Petkevičiaus remtasi kokia nors Lietuvos centre (Vilniuje, Kaune, Varniuose) formuojančiasi bendrine sritine kalba, jei ir prileisime tokio proceso galimumą, nėra, mano nuomone, kol kas pakankamai duomenų teigiamai į tą klausimą atsakyti".

Tačiau, nežiūrint visų šių trūkumų, Kruopo disertacija yra vertingas indėlis į lietuvių kalbos mokslą. Todėl šią disertaciją „M. Petkevičiaus raštų leksika" laikau atsakančia reikalavimams, statomiems kandidatų disertacijoms, ir teikiu Visuomeninių mokslų fakultetų Tarybai pripažinti Jonui K r u o p u i **filologijos mokslų kandidato laipsnį.**

1952.VI.26.

[...] Pav.: „vartoja *didžia dalimi* (=daugiausia) liaudžiai nesuprantamų svetimžodžių" (263); „iš... *vidurinių jų* (=vidurinių) mokyklų mokinių" (241); „*kaimyninių* (=kaimynų, gretimų) kalbų įtakos procese" (239); „prasideda karšti *kalbiniai* (=kalbos) ginčai" (250); „pasidaro... pirmojo reformatų bažnytinės literatūros veikalo *ruošėju* (=autorium)"; „tas žodis duodamas... *petkevičine* (=Petkevičiaus) rašyba"; „Dėl to mums *tenka* (=reikia) pasitenkinti bendra išvada" (245); „Bretkūno, Daukšos ir Širvydo raštai yra... turėję reikšmės kultūros *vystymuisi* (=raidai)". Be to, vargiai galima sutikti su disertanto nuomone, kad naudininkas prie veiksmažodžio „džiaugtis" esanti savo konstrukcija, tik dabar nebevartojama („bataig tamuy džiaugies 139, 13—14). [...]

1952.V.10.

Spausdinama iš rankraščio[73]

„Puodžiūnkiemio" kalba

„Puodžiūnkiemo" kalbai netrūksta sklandumo, bet jai trūksta vietomis gyvumo ir tam tikros disciplinos.

Mūsų rašomoji kalba yra vakarinių aukštaičių tarmė, ir kiekvienas rašantis į ją orientuojasi. Bet kiekvieno kalboj kas-ne-kas

pasitaiko iš jo tarmės žodyno ir gramatikos. Kiti net sąmoningai duoda savo raštui gimtosios tarmės koloritą. Vienuolis yra rytinis lietuvis, ir jis savo „Puodžiūnkiemy" pabrėždamas kelia vieną kitą savo tarmės ypatybę, tik gaila, kad ne visur griežtai išlaiko tos tarmės stilių. Dėl to stiliaus neišlaikymo duodu keletą pavyzdžių (1—6).

1. Po traukos veiksmažodžių (post verba movendi) autorius vartoja iš savo tarmės siekinį: *atėjau p a s i ž i ū r ė t ų* 43; *išleido bandos g a n y t ų* 25; *tėvai jį varydavo su ja ž a i s t ų* 161.

Bet yra pavyzdžių, kur siekinys pavartotas, rodos, be reikalo — kur nėra traukos veiksmažodžio, vadinas, kur turėtų būti bendratis: *nežinojo, kur teisybės i e š k o t ų* 103; *Liko tik maža grupė rūmų s a u g o t ų* 435; *savieji dar pasiliko p a s i t a r t ų* 156; *Ir pavalgęs nuėjo ieškoti Bražiūno p a s i t a r t ų* 166.

Paskutinis sakinys tuo nepaprastas, kad po ne traukos veiksmažodžio „ieškoti" vartoja siekinį („pasitartų"), o po traukos veiksmažodžio „nuėjo" — bendratį, kurios vietoj anykštėnai turi sakyti „ieškotų".

Yra kiek pavyzdžių, kur priešingai anykštėnų tarmei po traukos veiksmažodžių vietoj siekinio vartojama bendratis: *prašydavo ateiti p a d i r b ė t i* 196; *valstiečiai pradėjo ateidinėti pas jį p a s i s k ų s t i* 225; *nuėjo į ganyklas p a s i ž i ū r ė t i veislinių švicų* 430; *išvykdami laimės i e š k o t i* 398.

2. Vartodamas siekinį, autorius vartoja iš savo tarmės ir vidaus einamąjį vietininką, tik čia krinta į akis dar didesnis vakarų ir rytų stilių maišymas; šalia to vietininko gal lygiomis eina galininkas su prielinksniu *į:*

a) Vidaus einam. vietininkas: *važinėjo K a u n a n ir P a n e v ė ž i n* 8; *nuėjo P u o d ž i ū n k i e m i n* 32; *eiti d v a r a n* 31; *nuėjo m i n i s t e r i j o n* 16; *u n i v e r s i t e t a n pinigų davė* 13.

b) Galininkas su prielinksniu *į: Bet kam į K l a i p ė d ą?* 336; *pasiuntė (=nusiuntė) patikrintų neseniai į P a n e v ė ž į atvykusį Arvydą* 396; *persikraustė į P u o d ž i ū n k i e m į* 32; *Aldoną leido į g i m n a z i j ą* 11; *supildavo į savo a r u o d ą* 23; *vešiu į m i e s t ą* 28; *išvyko į k a i m ą* 293; *ėjo į g a n y k l a s* 430.

3. Vartoja pagrečiai *dalinti* ir *dalyti: o sklypus i š d a l i n o naujakuriams* 5; *būtumėm pusiau p a s i d a l i n ę* 10; *Kiek sunkiau buvo p a s i d a l y t i* 9; *Liko n e p a s i d a l y t a s tik parkas* 9.

4. Taikindamasis prie šių dienų rašybos, autorius vartoja daugsk. naud. su galūne *-ms*, daugsk. įnag. su galūne *-mis*, pvz.: *Arvydas patarnaus m a n i š k i a m s, šį tą padės j i e m s* 29; *a v i ž o m i s užkrovei* 30. Bet kartais iš savo tarmės parašo su trumpesnėmis galūnėmis: *kopūstų ir bulvių čia v i s i e m m e t a m užteks* 24; *giedojo strazdai pasakodami tik j i e m v i e n i e m suprantamus dalykus* 93; *V i s o m k e t u r i o m pasikapstyk* 27.

5. Autorius įvardžiuotinių būdvardžių formas kartais rašo iš savo tarmės. *Kam jai a u k š t a s a i mokslas* 219, kartais vakarų aukštaičių: *S e n a s i s bravaro sargas* 400.

6. Užtikau ar dvejetą žemaitiškų pasakymų: *pirkiniais nešinos šeimininkės bėgo* 125; *gatvėje išsirikiavo vainikais nešina eisena* 277.

Žemaičio kalboj tokie pasakymai būtų visai savo vietoj, bet Vienuolio, duodančio savo raštui rytinį fasoną, tartum nesiderina.

Čia paminėti kalbos netikslumai, savo vietoj pavartoti, rašto negadintų, bet „Puodžiūnkiemy" yra tokių dalykų, kurie netinka jokiai tarmei, jokiam raštui, kurie neturėtų būti vartojami. Apie didesnę dalį tokių dalykų ne kartą yra rašęs Jablonskis, ir jo raštuose galima rasti platesnių paaiškinimų, kodėl jie nevartotini. Todėl toliau duodami daugiausia tik trumpi jų pataisymai (7—51).

7. *jie yra jos aršiausi (=pikčiausi, didžiausi) priešai* 151.

8. *bereikalingos (=nereikalingos) tamstai išlaidos* 401[74].

9. *ponus vaišino rūmų salėje, prastesniems gi (=o prastesniems) svečiams atituštino vieną svirną* 402.

10. *tvora brangiai kainuos (=atseis, kaštuos)* 185[75].

11. *ko tai (=kažko) iškilmingo laukė* 145; *koks tai (=kažkoks) iš buvusių carinių žandarų* 165.

12. *mes prižiūrėsim, kad per daug nelėbautų (=neūžtų, nepuotautų)* 366.

13. *aš irgi ne koks mokslinčius (=mokslininkas, mokytas)* 28.

14. *nejaugi (=argi) mes taip ir nusileisime?* 103.

15. *ką nekalbėdavo (=kalbėdavo, tik kalbėdavo), vis su šypsena* 195.

16. *po pakasynų (=laidotuvių) Puodžiūnas visus užkvietė į dvarą* 402.

17. *kunigėliui ar pasaulietiui (=pasaulininkui, pasauliniui)* 196.

18. *negalvodami apie pasekmes (=padarinius, rezultatus, vaisius)* 274.

19. *vienuolių perdėtinis (=viršininkas)* 418.

20. *pilnai (=visai, gerai, tikrai) atlyginti* 285.

21. *Eikite gi pirmyn (=tolyn, priekin)* 161.

22. *pribuvo (=atvyko, atėjo) talkon* 33.

23. *klaidino pripuolamai (=netikėtai) pravažiuojančius keleivius* 139.

24. *prisieina (=atsitinka) ir susirgti* 77.

25. *pusbalsiai (=pusbalsiu) pasakė Arvydui* 353; *visi vienbalsiai (=vienu balsu) atsakė* 126.

26. *reiškia (=vadinas), norite po pūdą nuo dienos* 89.

27. *susitardavo, kur ir kada sekantį (=kitą) kartą sueiti* 304.

28. *skaitlingai (=gausiai) susirinkę* 147.

29. *jo ilgų metų siekis (=tikslas) buvo taip arti* 348.

30. *ir pašaliniai turčius (=turtingus, lobingus) palaiko* 38; *turtuolių (=didžturčių, turtingųjų) vaikai* 327.

31. *visgi (=vis dėlto) pažįstamas, savas žmogus* 31.

32. *dabar dalykai kitaip v y s t o s i (=klojasi, eina)* 70.

33. *A u k š t a i t i j o j ir Ž e m a i t i j o j (=Aukštaičiuose ir Žemaičiuose)* 238.

34. *derėjosi dėl b u n d o s (=bandos)* 125.

Čia tarmės dalykas, apie tai galima rasti informacijų žodyne.

35. *ir amerikonės B u k o n t i e n ė s (=Bukantienės)* 236.

Pavardė „Bukantas" yra dviejų kamienų, kamienas „kant" žinomas ir iš kitų pavardžių: *Dau-kantas, Kant-rimas* ir t. t. Iškreipta ta pavardė seniau buvo vartojama sulenkėjusių lietuvių, norėjusių paslėpti savo kilmę. Iš knygos teksto nematyti, kam reikalingas toks kraipymas.

36. *a c h (=ai, oi, o...), Laima, atleisk man* 336.

Tą „ach" pasakė gimnazistas, sodžiaus žmonės garso *ch* neturi. Kiek žinau, ir mokyklos neliepia jo vartoti.

37. *aimanavo s u s i d ū m o j ę s (=susirūpinęs, susikrimtęs...) vyras* 31.

38. *degė pagieža darbdaviui ir jo p a k a l i k a m s (=tarnams, bernams)* 104.

„Pakalikas" yra lenkiškas žodis „pacholik", mažai prasiplatinęs per nutautusius dvarus.

39. *nusivedė juos į rūmus, prie p o n s t v o s (=ponybės, ponijos)* 408.

To polonizmo vartojimą galėtum pateisinti, jei jį būtų pavartojęs koks aplenkintas dvaro tarnas, bet jį vartoja pats autorius.

40. *p a s i r a i t o j ę s (=pasiraitęs) rankoves trynė sniegu* 344.

„Pasiraitoti" yra hibridas, susidaręs kontaminacijos keliu iš lietuviško žodžio „pasiraityti" ir polonizmo „pasikasoti".

41. *ir kiti pamažu a p l e i d o salę (=paliko salę; išėjo, išvaikščiojo, pasišalino iš salės)* 152; *a p l e i d o (=paliko, pametė...) tėvus, išvykdami laimės ieškoti kas kur* 398.

Žodis „apleisti" mūsų kalboj tereiškia „neprižiūrėti, nesutvarkyti, nesirūpinti kuo", pvz., „apleisti lauką, apleisti triobas, apleisti vaikus, apleisti tėvus". Autoriaus pavartota reikšmė yra vertimas iš lenkų kalbos „opuścić", pvz., „opuścić towarzystwo".

42. *skubėjo į d a r b o v i e t ę (=darbavietę)* 358.

Sakome „darbadienis" su jungiamuoju balsiu *a*. Negalimas daiktas, kad sudurtinių žodžių tas pats pirmutinis sandas vieną kartą turėtų kamieno gale balsį *-a*, kitą kartą *-o*. „Darbas" yra *a*-kamienis žodis, todėl reikia jungiamuoju balsiu vartoti *a*.

43. *girdėjau d ž i u g į (=gerą, malonią, linksmą...) naujieną* 420.

Juškos tvirtinimu „džiugus" yra toks, kuris greit bet kuo džiaugiasi, pvz., „džiugus vaikas". Apie jo kitonišką vartojimą gyvojoj kalboj tikrų žinių neturiu. Juk ir be jo galima gyvai ir aiškiai tą pačią mintį pasakyti.

44. *p a r u o š k (=išvirk, pataisyk) jam arbatos* 135; *Salėje r u o š i a (=daro, taiso) mitingą* 140.

Žodis „ruošti" mūsų kalboj reiškia daryti tam tikrą tvarką namuose su šluotomis, su mazgotėmis, su kiauliniais kibirais. Ar čia tas turima galvoj? Mūsų šių dienų raštuose nemaža yra negyvų pasakymų su tuo veiksmažodžiu, jų netrūksta ir „Puodžiūnkiemy".

45. *ėjo prekyba b a t a m s (=batų) tepalu, d a n t i m s (=dantų)* milteliais 142.

46. *baigs, jei nepaliks a n t r i e m s m e t a m s (=antrus metus)* 246.

Kitur teisingai pavartotas galininkas: „Jei tu man pasiliksi ketvirtoje klasėje a n t r u s m e t u s, tai ir namo nesirodyk" 11.

47. *kumečiai pririšo n a k č i a i (=naktį) savo arklius* 264; *prašydavo ateiti k e l e t u i (=keletą) valandų padirbėti* 196; *v a l a n d ė l e i (=valandėlę) vėl pasijuto lyg nesavas* 388.

48. *ilgai laukti jam n e t e k o (=nereikėjo)* 335.

49. *ar negalima jį taip pakreipti, kad jį p a v e r t u s (=paverstum) įsakymu?* 19.

Tikslo šalutiniam sakinyje po „kad" padalyvis nevartojamas, turi būti tariamoji nuosaka.

50. *pateikėme fabriko direkcijai reikalavimus darbininkų p a d ė č i a i p a g e r i n t i (=kad darbininkų padėtį pagerintų)* 284.

Jei „reikalavimai" būtų priemonė, su kuria galima būtų pagerinti padėtį, tada galėtum čia vartoti naudininką su bendratim. Pasakymuose „peilis duonai riekti", „ratai šienui vežti", „lazda šunims atsiginti" žodžiai *peilis, ratai, lazda* yra priemonė tam tikram veiksmui atlikti, o „reikalavimai" nėra tokia priemonė. Kad būtų aiškiau, paimkim tokį pavyzdį: „Neturiu dantų riešutams krimsti". Čia naudininkas „riešutams" tinka, nes dantys yra priemonė, su dantimis galima krimsti riešutus, bet negali sakyti „Neturiu noro riešutams krimsti", nes noras nėra priemonė, su noru niekas riešutų nekremta, čia reikia sakyti: „Neturiu noro riešutų (riešutus) krimsti". Dėl tos priežasties sakinyje „davė s i g n a l ą miesto s u s i s i e k i m u i nutraukti" 287 naudininkas „susisiekimui" netinka, nes signalas nėra priemonė, su juo negalima nutraukti susisiekimo. Čia irgi reikėtų kitaip pasakyti: „davė signalą, kad miesto susisiekimą nutrauktų, d. s. nutraukti miesto susisiekimą".

51. Keletą kartų netaisyklingai pavartotas naudininkas su padalyviu („savarankiškas naudininkas"). Jis kartu su padalyviu reiškia laiko ar priežasties aplinkybę, bet nėra kokiuo nors būdu surištas (paminėtas, išreikštas) kitais sakinio žodžiais. Sakysim, pasakyme „a u š r e l e i a u š t a n t vainiką pyniau" naudininkas „aušrelei" nėra minimas (išreikštas) kitais sakinio žodžiais, bet sakinio „tėvų nebuvo matęs, j i e m s persikėlus į Kiškelius" 396 naudininkas „jiems" yra išreikštas kitu sakinio žodžiu „tėvų". Taisyti galima įvairiai: 1) naudininką su tuo padalyviu išreikšti pilnu šalutiniu sakiniu: „tėvų nebuvo matęs, k a i j i e p e r s i k ė l ė į Kiškelius"; 2) padalyvį pakeisti dalyviu ir suderinti su žodžiu, su kuriuo jis buvo surištas (kuriuo buvo išreikštas): „nebuvo

matęs tėvų, p e r s i k ė l u s i ų į Kiškelius; 3) padalyvį pakeisti to paties kamieno daiktavardžiu: „tėvų nebuvo matęs nuo jų persikėlimo į Kiškelius".

Toliau duodu dar trejetą panašiai ištaisytų sakinių: 1) „įsitikinę, kad jų vienų pastangos susitvarkyti, k i t i e m s n e p a r e m i a n t (= be kitų parėmimo) tuščios" 201. 2) „paaiškino Mykolui vienas pabėgių vežėjų, p a k l a u s u s j a m (= jo paklaustas) apie lentpiūvės savininką" 96. 3) „e i n a n t P u o d ž i ū n u i (= kai Puodžiūnas ėjo) per kiemą, jo silpnas atšvaitas slidinėjo tamsiais rūmų stiklais" 63.

Kalbos negyvumą daro ypač kitų kalbų idiomų vertimai pažodžiui. Jų netrūksta ir „Puodžiūnkiemy". Kitos idiomos gana aiškios, nesunkų jų išvengti turint sveiką gimtosios kalbos jausmą, bet yra tokių, kurios nedaug tesiskiria nuo savo kalbos gyvų pasakymų, bet vis tiek savo kalbai labai atima gyvumą. Baigdamas duosiu keletą tokių idiomų vertimo pavyzdžių (52—64).

52. *n e v a i k u o s l a i m ė (= vaikai laimės neduoda)* 12.

53. *kaip vilko nepenėk — jis vis į mišką žiūri (=su vilku nei arsi, nei akėsi)* 429.

54. *reikia daugiau sudaryti sąlygų ū k i n i n k i j a i (= ūkininkams)* 205.

55. *tai ir t v a r k o j (= gerai): tegu sau kraustosi* 244.

56. *puikesnės g a l i m y b ė s (= progos) išvykti jis ir surasti negalės* 299.

57. *ir iš kur j i e m s a t s i r a s t i (= jie atsiras)* 384. Plg.: *Kodėl jie n e ž i n o s? Kaip jis n e s i r g s? Kam jie v a r g s, kad gražiai gali gyventi?*

58. *valstiečiai jam e i l ę (= keletą, daug, kiek) metų nemokėję mokesčių* 11.

59. *prie fabriko vartų stovėjo išsirikiavę ž ą s e l e (= į eilę, eilėje...) bedarbiai* 358.

60. *k a i m y n i n i ų (=gretimų, kaimynų) valstiečių mokesčius uždėti* 22.

61. *u ž s i m e z g ė (= prasidėjo) gyvas pasikalbėjimas* 230; *u ž m e g z t i p a ž i n t į (= susipažinti) su artimesniais ir tolimesniais kaimynais* 225; *u ž m e g z t i g i m i n y s t ė s r y š i u s (= susigiminiuoti)* 16.

62. *valdovai k a r š t l i g i š k a i (=įsikarščiavę, išsigandę, susirūpinę) mėtėsi iš vienos avantiūros į kitą* 274.

63. *atsakė Antanas, lyg pabudęs iš g i l a u s (= sunkaus, kieto) miego* 318. *Ir abudu g i l i a i (= labai, didžiai) susimąstė* 192; *Puodžiūnkiemyje jau buvo g i l u s r u d u o (= pats ruduo, vėlyvas ruduo, vėlus ruduo)* 362.

Vietoj paskutinės idiomos vertimo pažodžiui autorius kitoj vietoj gyvai pasako: „Buvo v ė l y v a s ruduo. Dangumi slinko palši tiršti debesys" 423.

64. *p r a š a u (= prašom) prisėst* 18.

Taip sako ministerijos referentas savo atvykusiam tėvui, sodžiaus žmogui. Rašytojas galėjo pavartoti tokį mums svetimą pasakymą, tai rodytų jo pastabumą ir mokėjimą karakterizuoti pasipūtusį referentą, prisigaudžiusį žodžių iš valdininkų žargono, bet kai mes matom toliau panašiai kalbant pačius sodžiaus žmones („p r a š a u vidun" 171 ir kitur), tai su pasigailėjimu turim pripažinti taip rašančio gimtosios kalbos jausmo apsilpimą.

Tas „prašau" ypač įsigalėjęs dabar miesto gyventojų tarpe ir raštinės kalboj. Jis yra vertimas iš kitų kalbų. Kitos kalbos čia turi veiksmažodžio esamojo laiko pirmąjį asmenį, o mes toj vietoj turim prieveiksmį „prašom" arba tariamąją nuosaką „prašyčiau" paprastai su kokio veiksmažodžio bendratim: *p r a š o m sėsti, p r a š o m valgyti, p r a š o m vidun, p r a š o m prie stalo, p r a š y č i a u pasakyti, p r a š y č i a u praleisti* ir t. t.

Norėdami stoti į universitetą, mačiau, baigusieji vidurines mokyklas duoda universiteto rektoriui pareiškimus, kad jiems leistų laikyti egzaminus, ir beveik jie visi rašo: „p r a š a u leisti laikyti egzaminus". Nepraradusiam gyvosios kalbos jausmo tas „prašau" rodosi koks nemandagus įsakymas. Toj vietoj mūsų kalba reikalauja, kad būtų rašoma ar sakoma: „p r a š o m leisti man laikyti egzaminus" arba „p r a š y č i a u rektoriaus leisti man laikyti egzaminus".

Spausdinama iš rankraščio

Lietuvių kalbos mokslo ugdymas tarybinės santvarkos metais

Nuo tarybinės santvarkos atkūrimo mūsų krašte susidarė geriausios sąlygos augti lietuvių kalbos mokslui. Nugalėjusio socializmo šalyje visos kalbos yra lygios, niekieno nevaržomos jos gali plėtotis ir tobulėti. Čia nesuprantamas vienų kalbų viešpatavimas, kitų persekiojimas ir naikinimas. Priešingai, tarybų santvarka visokeriopai skatina socialistinių nacijų kultūros ir kalbos ugdymą. Prie mūsų kalbos ugdymo ypatingai daug prisideda Mokslų Akademija, Universitetas, mokslinė ir grožinė literatūra, periodinė spauda, radiofonas, teatras. [...]

Tarybų valdžia 1941 metais įsteigė Mokslų Akademiją, kuri dabar turi 13 institutų, sėkmingai dirbančių mokslo tiriamąjį darbą įvairiose krašto kultūros srityse. Lietuvių kalbos institutui pavesta spręsti svarbiausias lingvistikos problemas: leksikografija, gramatika, dialektologija, kalbos istorija ir dabartinės literatūrinės kalbos normalizacija. Šiuo tarpu didžiausias Instituto darbas yra lietuvių kalbos 10 tomų žodyno išleidimas. Du tomai išleisti, jau suredaguotas III tomas ir gerai pavarytas į priekį IV tomo redagavimo darbas. Be to, jau visai baigtas redaguoti ir atiduodamas leidyklai vieno tomo literatūrinės kalbos žodynas apie 1000 puslapių didumo. Prie Lietuvių kalbos instituto dirba terminologijos komi-

sija, padedanti kitiems institutams tvarkyti terminų žodynus. Toliau, Instituto bendradarbiai, pasiskirstę dalimis, rašo lietuvių kalbos mokslinę gramatiką. Instituto dialektologijos sektorius sudarė tam tikrą programą ir renka materialą lietuvių kalbos tarmių atlasui. Tam tikslui nuo 1950 metų daromos tarmių surašinėjimo ekspedicijos, kuriose be Instituto bendradarbių dalyvauja Vilniaus Universiteto ir Pedagoginio instituto atstovai. Prie to svarbaus darbo prisideda ir vietinių vidurinių mokyklų mokytojai. Šiais 1952 metais išvyko jau antra ekspedicija į rytinių tarmių pakraščius. Tokiu būdu per penketą metų bus surašytos visos tarmės. Kalbos istorijos srityje kelinti metai dirbama prie Bretkūno biblijos. Ateinančiais metais sueina 300 metų nuo Kleino pirmosios lietuvių kalbos gramatikos pasirodymo. 1953 metais ta gramatika, kurios yra išlikęs vienintelis egzempliorius, Instituto bus išleista antrą kartą (fotografuotiniu būdu).

Vilniaus Valstybinis Universitetas išaugo į milžinišką mokslo įstaigą su 8 fakultetais ir daugeliu katedrų. Nekalbant apie istorijos-filologijos fakultetą, ypač lietuvių kalbos katedrą, kuriai tiesiogiai pavesta mokyti ir tirti tą kalbą, ir kiti fakultetai nemaža prisideda prie lietuvių kalbos kultūros kėlimo, gamindami savo mokslų literatūrą ir sudarinėdami jų terminus.

Panašų lietuvių kalbos ugdymo darbą atlieka ir Vilniaus Valstybinis Pedagoginis Institutas, kurio lietuvių kalbos ir literatūros fakultetas turi bemaž tuos pačius mokslo uždavinius kaip ir Universitetas. Tam pačiam lietuvių kalbos kultūros kėlimo darbui talkininkauja Klaipėdos ir Šiaulių mokytojų institutai.

Tos visos mokslo įstaigos kasmet vis daugiau išleidžia kvalifikuotų lietuvių kalbos mokytojų vidurinėms ir kitoms respublikos mokykloms. Auga mokyklos, auga ir mokytojai. Apie naujų švietėjų gausėjimą galima spręsti jau iš to, kad šiais metais baigė aukštuosius mokslus arti 1700 specialistų, kurių nemaža dalis eis dirbti atsakingą lietuvių kalbos mokytojų darbą.

Tarybų Sąjungoje visiems atviros mokyklos durys. Visose respublikos mokyklose dabar mokosi per 500 000 jaunimo. Daugelis aukštųjų mokyklų per vienerius metus išleidžia daugiau specialistų negu per visą buržuazijos valdymo laiką. Milžiniškai išaugęs mokslus einančios jaunuomenės skaičius rodo, koks didelis veiksnys yra mokykla lietuvių kalbos raidai. Baigusieji vidurinį mokslą tvirtai įsisavina literatūrinę kalbą, sugeba sklandžiai ir aiškiai reikšti savo mintis gimtuoju žodžiu.

Suprantamas daiktas, kad išėjusiems kokią mokyklą žmonėms knyga pasidaro kasdienė duona. Tam reikalavimui patenkinti leidžiami dideliais tiražais mokslo ir grožinės literatūros veikalai. Po Didžiojo Tėvynės karo Tarybų Lietuvoj išleista daug milijonų knygų. Knygų leidimas pavestas valstybinėms leidykloms, kurios atsidėjusios rūpinasi ne tik turinio, bet ir kalbos gerumu. Dabar negali pasirodyti prastos kalbos knyga, o gera knyga moko skaitytoją reikšti savo mintis taisyklinga gražia kalba.

Tokią pat reikšmę skaitytojo kalbos ugdymui turi ir periodinė spauda. Dabar nemokančių skaityti žmonių mūsų krašte nebėra, kiekviena šeima prenumeruoja kokį laikraštį ar net keletą jų. Šiuo metu respublikoj išeina daugiau kaip 200 laikraščių ir žurnalų.

Radijo klausytojai ir teatro žiūrovai mokosi ir taisyklingos tarties, nustatytos literatūrinei kalbai. Lietuvių literatūrinės kalbos tarčiai suvienodinti, nustatyti jos normoms praeitais metais (1951) buvo sušaukta plati respublikinė ortoepijos konferencija.

Ne tik ortoepijos, bet ir kitais kalbos mokslo klausimais Lietuvių kalbos institutas organizuoja konferencijas: dialektologijos, ortografijos, leksikologijos ir kitas. Į svarbesnes konferencijas kviečiami atstovai iš kitų respublikų mokslų akademijų pasidalinti su mumis savo patyrimais. Šių metų pabaigoj organizuojama plati konferencija baltų ir slavų kalbų giminystės klausimais. Dalyvauti toj konferencijoj su pranešimais pasižadėjo Maskvos, Rygos, Leningrado, Kijevo ir net Lenkijos žymesni mokslininkai lingvistai. Iš kitos pusės, mūsų mokslo darbininkai važinėja į kitų respublikų daromas mokslines konferencijas, kur jie pamato kitų dirbamus darbus ir pasimoko patys geriau dirbti.

Toms konferencijoms organizuoti ir komandiravimams kitur dalyvauti nei partija, nei vyriausybė nesigaili lėšų. Tuo mes turim džiaugtis ir rūpintis dar daugiau kelti lietuvių kalbos kultūrą. O kelių, vedančių į didesnį gimtosios kalbos mokslo pakėlimą, kaip matėme, netrūksta.

Brangioji tėvynė. Lietuvių rašytojai, menininkai, mokslininkai apie tėvynę. V., 1952

1953

Lietuvių kalba ir žodynas

Lietuvių kalba, kaip žinoma, priklauso prie vadinamųjų indoeuropiečių kalbų šeimos. Iš tos šeimos gyvųjų kalbų ji geriausiai yra išlaikiusi senkalbės pirmykščius garsus, todėl lyginamajam kalbų mokslui ji labai svarbi. Ne vienas universitetas savo mokslo plane jai skiria garbingą vietą. Už kitas tos šeimos kalbas ji yra artimesnė slavų kalbų grupei, turi nemaža bendro tų kalbų gramatika ir žodynas, bet lietuvių kalba yra perdaug nutolusi nuo tos grupės, kada galėtum ją laikyti slaviška kalba. Su prūsų ir latvių kalbomis ji sudaro atskirą indoeuropiečių kalbų šeimos grupę, vadinamą aisčių, arba baltų, kalbų grupę. Prūsų kalba yra artimesnė labiau lietuvių nekaip latvių kalbai. Šleicheris sako, kad prūsų kalba esanti lietuvių kalbai beveik tarmė (Litauische Grammatik, p. 2).

Prūsų kalbos lyginimas su lietuvių ir latvių kalbomis nėra visai pigus daiktas, nes prūsų tauta septynioliktojo amžiaus antroj

pusėj jau buvo išnykusi. Išnykdama ji paliko tiktai Liuterio katekizmus, išverstus XVI šimtmečio viduryje žmonių ne daugiausia mokančių pačią prūsų kalbą. Katekizmai buvo verčiami maždaug prieš šimtą metų lig galutinio prūsų išnykimo — tuo laiku, kada jų kalba jau buvo apmirusi. Visai kas kita būtų, jei mes turėtumėm prūsų kalbos užrašytų dainų, pasakų ar kitų gyvos kalbos dalykų. Bet šiaip ar taip, prūsai buvo artimi lietuvių giminiečiai, tai rodo tų kalbų bendri žodžiai. Lietuviškai *eglė*, prūsiškai *addle, iešmas — aysmis, akėčios — aketes, alkūnė — alkunis, angis — angis, anglis — anglis, anksti — angstainai, upė — ape, au(k)sas — ausis, beržas — berse, dangus — dangus, dantis — dantis, dalgis — doalgis, duktė — duckti, galva — galwo, genys — genix, gel(e)žis — gelso, pantis — panto, ranka — rancko...* Netrūksta ir visai skirtingos šaknies žodžių tam pačiam daiktui vadinti. Toks paprastas žodis kaip *pienas* prūsiškai vadinas *dadan* arba *sviestas — auctan, lietus — aglo, baltas — gaylis...*

Prūsų giminės (Pamedė, Pagudė, Vařmė, Nótanga, Sémba, Nadruvà, Skalvà, Sūduvà, Galinda, Bárta, Sasnà) gyveno prie jūros tarp Vyslos ir Nemuno.

Iš visų aistiškų kalbų daugiausia senovės ypatybių yra išlaikiusi lietuvių kalba, todėl lingvistika pirmiausia domisi ja. Apie jos vertę, kaip seniausią iš gyvų indoeuropiečių kalbų, prof. Otrębskis sako:

„Kalbininkui tikras estetinis pergyvenimas yra daugio lietuvių kalbos faktų sutikimas su vaizdu, kurį turime apie indoeuropiečių prokalbę. Ar turiu čia duoti pavyzdžių? Imkime kas pakliuvo. Senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose ir net gyvojoje kalboje randame formą *esti* — kaip tik tokią, kurią nustatome prokalbei. Šitą amžių nesunaikintą lytį beturi senovinė graikų kalba. Čia nepakitėjęs paliko pirmojo skiemens balsis, taip pat išliko galinis balsis *-i*. Vadinas, ši lytis senumu pralenkia, pavyzdžiui, sanskrito atitikmenis *asti*, kur vietoj *e-* jau turime *a-*, ir lenkų *jest*, kur nebėra galūninio *-i*. Arba dabartinės kalbos *gyvo* pavadinimas: pradžioje yra čia priebalsis labai artimas spėjamam prokalbiniam, ne taip, kaip sanskrite arba slavų kalbų grupėje, kur kitimai nuėjo toliau: sanskrite matome čia uždarumos pučiamąjį priebalsį: *jiva-s (j = dž)*, slavų kalbose jau net pučiamąjį: lenk. *żywy* ir t. t. Deja, negaliu čia gilintis į temos smulkmenas, tik trumpai pažymiu. Tas lietuvių kalbos skyrius, kuris sudaro ypatingo kalbininko susidomėjimo dalyką ir teikia jam ypatingą intelektualinį džiaugsmą, yra jo senovinis vokalizmas, balsiai, ypač kad dėl to senovinės išvaizdos yra fleksinės galūnės, kaip tai matyti iš duotųjų anksčiau žodžių *esti* ir *gyvas*" („Gimtoji Kalba", 1940, Nr. 6—8).

Dėl tos priežasties lietuvių kalbą studijavo ir rašė apie ją daugybė pasaulio lingvistų. Užtenka čia paminėti tokiuos vardus kaip: rusai — Fortunatovas, Uljanovas, Larinas, lenkai — Rozvadovskis, Otrębskis, latviai — Endzelynas, Plakis, vokiečiai — Boppas, Pottas, Šleicheris, Leskynas, Burgmannas, Bezzenbergeris, prancū-

zai — Sosiuras, Gothiot, šveicarai — Niedermannas, Brenderis, olandas — Wijkas, danai — Pedersenas ir Hjelmslevas, švedas — Ekblomas, suomiai — Mikkola, Nieminenas, estas — Arumaa.

Maža to, lietuvių kalba yra graži ir nemokslininkams. Ji graži kiekvienam, kuris ją girdi, ypač dainoj. Tas pats Otrębskis ten toliau sako:

„Lietuvių kalbos grožį nustato pirmiausia jos vokalizmas, balsiai... Balsių atšešėlių lietuvių kalba turi daugiau negu, pavyzdžiui, lenkų kalba. Todėl lietuvių kalba turi ne tik paprastuosius balsius, bet taip pat ir dvibalsius: šalia balsio *a*, pavyzdžiui, dvibalsius *ai* ir *au*; šalia balsio *e*, pavyzdžiui, dvibalsius *ei* bei *ie*; šalia balsio *o* dvibalsius *au* ir *uo*. Toliau, lietuvių kalbos balsiai esti dviejų rūšių — trumpi ir ilgi: trumpieji yra *a, e, i, u*; o jiems atliepia ilgieji *o, ė, y, ū*. Maža to. Ilgieji balsiai, taip pat dvibalsiai tariami su skirtinga priegaide, būtent dvejopai; su krintančiu balsu, kaip žodyje *káltas*, ir su kylančiu balsu, kaip žodyje *kal̃tas*. Taip pat gausingas lietuvių kalbos konsonantizmas. Mat, beveik visi lietuvių kalbos priebalsiai esti dviejų rūšių: kieti ir minkšti. Tik pasiklausykime gyvosios lietuvių šnekos, ir tuo įsitikinsime. — Nepastovus žodžių kirtis pasižymi tuo, kad šnekėjimo srovę padaro mažiau vienodą, ją paįvairina. Taigi lietuvių kalba nepastoviuoju kirčiu yra panaši į slavų, ypač į rusų, kalbą. Tas kirčio nepastovumas yra, be abejo, taip pat ir lietuvių kalbos grožio elementas..."

Lietuvių kalba ir jos daina daug kas grožėjosi. Toks artimas mums rašytojas Kraševskis sako, kad lietuvių kalba esanti žavinga (Litwa I, 1). Kadangi tautos kalba yra jos sielos paveikslas, tai ir atbulai — iš tautos kalbos galima spręsti apie jos sielą. Tą mintį iliustruoja žinomas prancūzas Elisée Reclus (Nouvelle Geographie Universelle. Paris 1880. T. V. S. 431) šiais žodžiais: „Jei tautos vertė tarp žmonijos giminių turėtų būti matuojama jos kalbos gražumu, tai žemaičiai ir lietuviai turėtų būti priešaky Europos gyventojų".

Kiekviena gyva kalba turi stambesnių ir smulkesnių tarmių. Mūsų kalba irgi turi jų keletą (aukštaičių, žemaičių, dzūkų ir t. t.). Rodos, gražumo jos ne visos lygios. Iš to, kas anksčiau pasakyta, reikėtų manyti, kad gražesnė būtų ta tarmė, kuri išlaikė sveikesnes galūnes, senesnį kirčiavimą, kuri turi skambumo atžvilgiu laimingesnę balsių ir priebalsių proporciją. Tokia tarmė yra vakarų aukštaičių, ir ji tapo mūsų raštų kalba, mūsų bendrine kalba. Nuo kada ji tapo mūsų bendrine kalba?

Daugumas lietuvių visuomenės galvoja, kad mūsų rašomoji kalba prasidėjusi nuo „Aušros" pasirodymo (1883 metais), nuo Basanavičiaus — vadinas, tik prieš septyniasdešimt metų, kad aušrininkai su tautišku susipratimu mums davę bendrinę kalbą, kurios anksčiau nebuvę. Bet ta nuomonė nėra teisinga: mūsų rašomosios kalbos pradžią davė Daukša, kuris 1595 metais išleido Vilniuj Katekizmą, o 1599 m. savo garsiąją „Postilą", nuo kurios pasirodymo

suėjo daugiau ne pusketvirto šimto metų ir kurios sukaktį mes turėjom tam tikrais darbais paminėti, bet, deja, nepadarėm to dėl savo jėgų silpnumo. Daukšos kalba labai artima „Aušros" kalbai — tai kalbai, kurią šiandien vartoja mūsų raštai. Net rašybos atžvilgiu „Aušra" negali labai keltis prieš Daukšą. Didžiausią rašybos skirtumą sudaro neesminis dalykas — Daukšos laikais vartotas raštuose gotiškas šriftas. Be to, Daukšos rašyba išlaikyta tiksli ir vienoda kiaurai per visą „Postilos" veikalą, per 600 su viršum didelio formato puslapių. Jo katekizmo kalba ir rašyba irgi vienoda. Daukšos rašyba dar ir tuo yra brangi, jog ji duoda vienos tarmės paveikslą. Ji puikiai vaizduoja anų laikų mūsų tėvų šnekėtą kalbą. Ir kalbos grynumo atžvilgiu Daukša visai išlaiko konkurenciją su „Aušra". Daugelis „Aušros" ir vėlesnių raštų paleistų terminų jau randami Daukšos „Postiloj": *nuodėmė, siela, gamta, veikalas, rykas, gėris, prabanga, žala, gymis, privalyti, putlus...* Žinoma, beveik keturių šimtų metų laiko atstumas turi savo reikšmę: skiriasi kiek žodžių formos, skiriasi ir žodynas. Sakysim, žodis *gamta* reiškia 'dorybė'.

Mes maža pažįstam Daukšą, tą didžiausią mūsų literatūros žvaigždę. Mums rodosi, kad prieš Basanavičiaus „Aušrą" rašyti raštai buvę visi tolimi mūsų šių dienų raštų kalbai: vieni rašę rytietiškai (Sirvydas), kiti žemaitiškai (Daukantas, Valančius), kiti vėl kitaip. Daugelio tų raštų kalba tikrai prasta, pilna barbarizmų, todėl apie visus senus raštus esam linkę turėti nekokią nuomonę. Bet dažnai jie turi didesnę vertę, negu mes manome. Mes tų raštų nepažįstame kaip reikia. Kai pažinsime, labiau pradėsime branginti. Ir prastuose raštuose rasime perlų.

Daukša savo prakalboj ragino vartoti savo gimtąją kalbą ir kelti jos kultūrą, bet jo balsas tuo metu nebuvo išgirstas. Nedaug Didžiosios Lietuvos rašytojų nuėjo tuo keliu. Matyti, tais laikais rašomoji kalba, kaip mes ją dabar suprantam, dar nebuvo tvirtai visuomenės sąmonėj įsigalėjusi. Bet svarbiausia — nebuvo žmonių. Bet Daukšos laikais jau buvo žinoma bendrinė kalba, tai galima spręsti iš kelių aplinkybių.

Nuo Lietuvos krikšto lig Daukšai buvo praėję du šimtai metų, per tą laiką juk buvo bažnyčiose skaitomos evangelijos, turėjo būti evangelijų tekstai, turėjo jie būti parašyti viena bendra kalba. Turėjo būti tokia norma. Tos normos buvimą patvirtina Daukšos „Postilos" korektūros klaidų atitaisymo viena vieta, kur jis, liepdamas skaitytojui atitaisyti žodį „bat" į „bet" rašo: „Czę turi žinot iog teip biaurei kalba Kaunę bûdinikai* ir Witinnikai** kurie trielůie*** Sûdinas**** ir Witines***** ir kiti netikelei kurie wêrcze tokį ę ing a. Kur kitůsse miestůsse bilo eik, nueik, pęreik czę

* Miško kirtėjai, kurie gyvena būdose.
** Vytinių varytojai.
*** Varo, traukia vandeniu laivus (su virvėmis).
**** Matyti, koks laivas.
***** Tokie laivai, kuriais gabendavo javus į Prūsus Nemunu.

iie bîło aik, paraik, nuaias, paraias. Teipaieu kur tur biłot bet, iie bîło bat. Ir kitų žodžių daug yra kuriůsse maino ing a".

Jei Daukšai tarimas *aik, nuaik...* buvo biaurus, tai reikia manyti, kad jo laikais jau buvo bendrinė kalba, nuo kurios nepadoru buvo nukrypti.

Tai patvirtina dar viena jo raštų aplinkybė. Kaip žinoma, žodis „Postila" reiškia „pamokslų knyga"; jis kilęs nuo lotyniško pasakymo „post illa verba textus sacrae scriptūrae" (po tų švento rašto žodžių). Tie žodžiai buvo dažnai vartojami pradedant sakyti pamokslą paskaičius evangeliją, ir tuo būdu atsirado terminas „postila" („post illa"). Daukšos „Postila" yra žinomo lenkų stilisto Vuiko pamokslų rinkinio vertimas. Ir štai matome, kad Daukša verčia pamokslus, bet pačias evangelijas, po kurių eina tie pamokslai, ima iš kitur, nes evangelijų kalba skiriasi nuo pamokslų kalbos. Jei jis evangelijas ima iš kitur, o ne verčia, tai ima, be abejo, iš tais laikais vartotų bažnyčiose evangelijų tekstų. Evangelijų kalba irgi artima šių dienų rašomajai kalbai. Iš to išeina, kad mūsų rašomosios kalbos pradžią gal reikėtų ieškoti dar toliau, prieš Daukšą.

Kad Daukšos laikais jau buvo bendrinė kalba, artima mūsų šių dienų raštų kalbai, rodo ir kitų to meto Didžiosios Lietuvos rašytojų kalba, būtent, kalvinų raštai. Vilniuj spaustas 1598 metais Petkevičiaus katekizmas (Polski z Litewskim Katechizm) ir vadinamoji Morkūno 1600 metais spausta „Postilla Lietuwiszka" (irgi Vilniuj) turi kalbą, kuri skiriasi nuo Daukšos kalbos tiek, jog jos veiksmažodžių 3-as asmuo, vyriškos giminės daiktavardžių ir būdvardžių vienskaitos kilmininkas ir įvardžiai *mano, tavo, savo* vietoj galinio *o* turi *a* (ir tai ne visada, maždaug perpus): „red*a*, bil*a*, troszk*a*, nesigaileis*a*; ward*a*, moksl*a*, daug pikt*a*, niek*a* giar*a*, tarnawim*a* žodž*ia*, anta to swiet*a*, ano pirmoi*a*, ano negražaus nor*a* saw*o*; man*a*, taw*a*, saw*a*". Kėdainiuose kalvinų išleista 1653 metais „Kniga Nobažnistes Krikščioniszkos" turi lygiai tokią kalbą kaip Vilniaus kalvinų minėtas katekizmas ir postila: čia taip pat tik tų žodžių galūnėse esti kartais *o*, kartais *a*. Labai pedantiškai imant, galėtum čia matyti kitą kokią, o ne tą pačią mūsų bendrinę kalbą. Bet kalbos grynumo ir rašybos vienodumo atžvilgiu kalvinų raštai negali lygintis su Daukša.

Vadinas, Vilnius buvo centras, kuris davė XVI amžiuje pradžią mūsų bendrinei kalbai. Kartu su Vilnium kitas mūsų dabartinės rašomosios kalbos centras buvo Karaliaučius, Mažojoj Lietuvoj. Ar tos pačios kalbos vartojimas Mažosios Lietuvos raštuose dalykas buvo atsitiktinis, ar jis ėjo iš bendro visai Lietuvai šaltinio, sunku tuo tarpu griežtai ką pasakyti, bet lieka faktas, kad Didžiojoj ir Mažojoj Lietuvoj buvo raštuose vartojama panaši kalba. Vilniuj buvo leidžiami katalikų ir kalvinų raštai, Karaliaučiuj — protestantų liuterių.

Išskyrus Mažvydo katekizmą, tą mūsų pirmą ligšiol žinomą knygą, išėjusią 1547 metais ir turinčią žemaičių tarmės ypatybių,

krintančių mums tuoj į akis nuo pirmų žodžių „Catechismusa prasty szadei", toliau Mažojoj Lietuvoj pirmųjų didžiųjų bažnytinių rašytojų Vilento ir Bretkūno kalba nėra labai nutolusi nuo mūsų bendrinės kalbos. Jų kalba maždaug tiek tesiskiria nuo bendrinės kalbos, kiek skiriasi kalvinų raštai nuo Daukšos. Vilento verstas Liuterio katekizmas „Enchiridion" ir jo „Evangelijos bei Epistolos" (1579) turi šiuos skirtumus: žodžio gale vietoj *o* turi *a:* 1) veiksmažodžio 3-as asmuo (*rada, dara,* walg*a,* pirk*a,* nukirt*a,* norei*a*); 2) vyriškosios giminės daiktavardžių ir būdvardžių vienskaitos kilmininkas (isch patal*a,* nůg wis*a* pikt*a,* prieg tokio weikal*a,* brolia taw*a);* 3) savybiniai įvardžiai (man*a,* taw*a,* saw*a*); 4) *o*-kamienių daiktavardžių ir būdvardžių vienskaitos kilmininkas, jei galūnė neturi kirčio, ir daugskaitos vardininkas (tiewui, scheimin*as,* wissokia*s*; Ewangelia*s* bei Epistola*s,* skaitomasia*s,* pergulditas); 5) veiksmažodžių trečiasis asmuo netenka galūnės *a* (kalb, nesch, geidž, nekencz, pasiliekt). Bretkūno postilos (1591) ir jo biblijos (1579—1590 m., nespaustos, 8 tomai) kalba nedaug skiriasi nuo Vilento kalbos.

Jei tų pirmųjų Mažosios Lietuvos rašytojų kalbos būtų nepatogu pripažinti lygia mūsų bendrinei kalbai, tai kalbai, kurią duoda 1625 metais išleistas Rėzos „Psalteras Dowido" ir didžiausias pedantas šiuo atžvilgiu nieko negalėtų prikišti — ji jau visai nesiskiria nuo mūsų šių dienų raštų kalbos. O tas Rėzos raštas išėjo daugiau kaip pustrečio šimto metų prieš „Aušrą". Toliau ta pati kalba per Rūgį, išleidusį 1747 metais gramatiką ir žodyną, pasiekė žymiausius mūsų kalbos gramatikų autorius — Šleicherį ir Kuršaitį. Tos abi gramatikos pasirodė nedaug prieš „Aušrą", nuo Kuršaičio gramatikos ją teskyrė septyneri metai. Be to, dar reikia atsiminti, kad Kuršaitis nuo 1849 iki 1880 metų leido Prūsų lietuviams savaitinį laikraštį „Keleiwis". Vadinas, „Aušra" kalbos atžvilgiu pradėjo eiti ilgos tradicijos įtrintu keliu, čia ji nieko naujo, nieko savo netarė.

Jei rašomąją kalbą turim tą pačią nuo XVI amžiaus, jau nuo Daukšos laikų, tai kodėl kiti Didžiosios Lietuvos rašytojai jos nesilaikė? Kodėl vieni rašė rytietiškai, kaip Sirvydas, kiti žemaitiškai, kaip Daukantas ar Valančius? Tą dalyką reikia greičiausiai aiškinti nebuvimu gyvos rašomojo žodžio tradicijos, nebuvimu glaudesnio ryšio tarp atskirų rašytojų, reikia aiškinti lietuvių aukštesniojo luomo nutautimu. Jau Daukša savo „Postilos" prakalboj skundžiasi dėl Lietuvos bajorų sulenkėjimo, toliau tas lenkėjimas Didžiojoj Lietuvoj ėjo dar plačiau. O Mažosios Lietuvos lietuviai vis daugiau vokietėjo. „Aušros" išvakarėse daug kam rodėsi, kad lietuvių tauta eina prie galutinio išnykimo, kad jos laukia toks pat likimas, koks ištiko prūsus, kurių XVII šimtmečio pabaigoj išmirė paskutiniai atstovai. Šleicheris liesdamas Duonelaičio „Metus" savo skaitymo knygos prakalboj (Litauisches Lesebuch 1857, psl. VIII) sako: „Skaitant šį didelį veikalą labai gaila darosi, kad, neturėdama literatūros, žūva tokia kalba, kuri formų tobulumu

gali konkuruoti su graikų, romėnų ir indų raštais". Jei Šleicheris dabar gyventų, užjautos žodžių mūsų kalbai nereikėtų besakyti. „Aušra" tautos sąmonę pasuko iš mirties į gyvenimo kelią. Per kelias dešimtis metų atsirado didelė gausa kalbos paminklų iš dailiosios literatūros ir mokslo srities. Ypač smarkiai pakilo kalbos kultūra tarybiniais laikais: turim išverstus ne tik marksizmo klasikus [...], bet ir visą svarbiausią rusų dailiąją literatūrą (Puškiną, Gogolį, Turgenevą... Majakovskį...). Tų kalbos paminklų ar tautosakos rinkinių čia neminėsiu, daugiausia kalbėsiu apie žodyną ir apie tai, kas labiau susiję su žodynu.

Kiekviena tauta, kuriai parūpsta gimtosios kalbos kultūra, nori turėti gramatiką ir žodyną. Gramatika normuoja tuo laiku vartojamas rašomoj kalboj atskirų žodžių ir tų žodžių junginių formas, o žodynas rūpinasi sutraukti į vieną daiktą kalbos leksikinį lobį.

Pirmoji lietuvių kalbos gramatika buvo parašyta lotyniškai ir išleista 1653 metais tilžėno Danieliaus Kleino — „Grammatica Litvanica". Ta gramatika paremta ligtol išėjusiais Mažosios Lietuvos raštais; jos autorius bando duoti kiek supratimo ir apie lietuvių kalbos tarmes. Vėliau buvo išleista kiek gramatikų Mažojoj ir Didžiojoj Lietuvoj. Mažojoj Lietuvoj gramatikos buvo rašomos vokiškai, Didžiojoj Lietuvoj lietuviškai ir lenkiškai. Daugumas gramatikų autorių buvo gerų norų žmonės, bet silpni kalbininkai. Jų gramatikų paminėsiu tik kelias, parašytas žmonių su didesne kalbos nuovoka ir turėjusias nemažą reikšmę mūsų gramatikų literatūrai ir mūsų rašomajai kalbai. Pirmoji iš tų gramatikų buvo išleista 1856 metais garsaus lingvisto Šleicherio — „Litauische Grammatik", kuri ir dabar dar nenustojo savo reikšmės ir buvo pavyzdžiu kitų gramatikų autoriams. Po dvidešimties metų (1876) Kuršaitis išleidžia antrą svarbią mūsų kalbai gramatiką — „Grammatik der litauischen Sprache". Ji platesnė už Šleicherio gramatiką, duoda daugiau kalbos materialo, skiriama labiau praktikos reikalams, turi žemėlapį su lietuvių kalbos vartojimo sienomis, o svarbiausia, kuo ji skiriasi nuo visų ligtol buvusių gramatikų — ji skiria kirčiuojamų ilgųjų skiemenų dvejopą priegaidę (tvirtapradę ir tvirtagalę), kas kalbos mokslui dar nebuvo žinoma. Trečias žymus gramatikos autorius, turėjęs daugiausia įtakos mūsų rašomajai kalbai, buvo Didžiosios Lietuvos mokslininkas Jonas Jablonskis, kurio 1901 metais išeina Tilžėj spaustas pirmas jo žinomos gramatikos leidimas „Lietuviškos kalbos gramatika, vadovėlis rašytojams ir skaitytojams" su daugybe pavyzdžių taisyklėms, daugiausia iš gyvosios kalbos. Nuo to laiko visi mūsų raštai orientuojasi į tą gramatiką. 1919 metais Jablonskis išleidžia Vilniuj naują, perdirbtą ir papildytą, tos gramatikos leidimą — „Lietuvių kalbos gramatika" (237 pusl.). 1922 metais išeina tos pačios gramatikos vėl papildytas leidimas (279 pusl.), skirtas „vidurinėms mokslo įstaigoms". 1925 metais išeina jos patrumpintas leidimas žemesnio tipo mokykloms pavadintas „Lietuvių kalbos vadovėlis". Be to, Jablonskis

dar yra išleidęs 1911 metais „Lietuvių kalbos sintaksę", išspaustą Seinuose, o 1928 metais — sintaksės dalį. „Linksniai ir prielinksniai". Be Jablonskio, verta paminėti Jauniaus savotiška rašyba parašytą gramatiką, išleistą Petrapily 1916 metais Rusų Mokslų Akademijos. Kartu išėjo tos Jauniaus gramatikos paprasta rašyba rusiškas vertimas, padarytas Būgos, kuris ten pridėjo nemaža savo kalbos pastabų. Jauniaus gramatikos visas aiškinamasis tekstas ir pavyzdžiai kirčiuoti.

Po pirmojo pasaulinio karo yra išėję kelios gramatikos, parašytos ne lietuvių autorių svetimomis kalbomis: 1) Leskyno „Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch" 1919 m. 2) Plakio „Leišu valodas rokas gramata" 1926 m. 3) Senno „Litauische Sprachlehre" 1929 m.

Šia proga negalima praleisti neatkreipus savo akis į ypatingai svarbų veikalą, skirtą lietuvių kalbos tarmių mokslui — prof. Otrębskio „Wschodniolitewskie narzecze twereckie". Część I. **Gramatyka.** Kraków 1934". Tai geriausia mūsų tarmių monografija, parašyta su didžiausia mokslininko precizija.

Mūsų kalba visados traukė mokslininkų smalsumą. Be ištisų gramatikų, yra prirašyta nemaža veikalų, skirtų atskiriems kalbos mokslo klausimams. Jų gana daug, užteks čia paminėjus vieną kitą svarbesnę: rusų Fort[unatovas]: 1) apie lietuvių—slavų kalbų lyginamąjį kirčio mokslą (1880). 2) Apie baltų kalbų kirtį ir ilgumą. I. Prūsų kalbos kirtis (1895). 3) Iz lekcij prof. Fortunatova po fonetike litovskogo jazika (1892). 4) 1897 Juškos žodyno I tomas. 5) Kurs litovskogo jazika (neišleistas). 6) Lietuviškų dainų rinkinys (1872). Uljanovas, Značenije glagolnich osnov v litovsko-slavianskom jazike (1891), Uljanovas, Osnovi nastojaščogo vremeni v staroslovianskom i litevskom jazikach (1889). 1) Leskien, Die Bildung der Nomina im Litauischen 1891. 2) Hermanno, Litauische Studien 1926. 3) Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus 1928, Syntax der litauischen Postpositionen und Präpositionen 1929. 4) Arumaa, Untersuchungen aus Geschichte der litauischen Personalpronomina 1933.

Greta su gramatika, beveik nuo pirmųjų raštų atsiradimo, buvo rūpintasi žodyno rašymu. Svarbiausia kalbos pusė yra žodžiai (leksika) ir jų vartojimas sakinyje. Kiekviena tauta stengiasi tą žodžių turtą surinkti į vieną daiktą, išleisti kiek galima pilnesnį žodyną. Žodynas padeda tiksliai suprasti jos kalbos raštus ir reikšti ta kalba savo mintis. Todėl nenuostabu, kad lietuvių kalbos žodynas pasirodė pirmiau už gramatiką, būtent, 1629 metais Sirvydas išleido Vilniuj trijų kalbų (lenkų, lotynų ir lietuvių) žodyną — „Dictionarium triium linguarum. In usum studiosae Iuventutis. Auctore R. P. Constantino Szyrwid". Matyti, tas žodynas buvo labai reikalaujamas, kad lig 1713 metų, vadinas, per nepilną šimtą metų, jo išėjo penki leidimai. Po to žodyno Didžiojoj Lietuvoj nepasirodė lig praeito šimtmečio pabaigos nei vieno žodyno, nors žodynai buvo rašomi. Žodynų rankraščius yra palikę Daukantas, Poška

ir kiti smulkesni autoriai. Tik 1894 m. išėjo Tilžėj Miežinio „Lietuviškai-latviškai-lenkiškai-rusiškas" žodynas, nekirčiuotas.

Rimčiausias praeito šimtmečio žodyno rinkėjas buvo Antanas Juška. Tamsiausiu spaudos draudimo laiku ir niekieno neraginamas, jis, su nepaprastu atsidėjimu dirbdamas, pririnko iš gyvosios kalbos žodžių su sakiniais keletą tomų. Juškos žodynas buvo pradėtas leisti tik po jo mirties Petrapily Rusų Mokslų Akademijos antrašte: «Литовскій словарь А. Юшкевича». Iš viso išleistos 3 knygos, lig žodžio „Kuštuoties", vadinas, mažesnė dalis. Lietuviški žodžiai ten aiškinami rusų ir lenkų kalbomis. Kiekviena knyga buvo redaguojama vis kito kalbininko, todėl tarp jų didelio vienodumo nėra. I knyga išėjo 1897 metais redaguota žinomo rusų lingvisto Fortunatovo, II knyga išėjo 1904 metais redaguota Jablonskio, III knyga išėjo 1922 m. redaguota Būgos. Jablonskis ir Būga savo redaguotų knygų žodžiams pridėjo priegaides, Juškos tebuvo pažymėta tik kirčio vieta; be to, Būga prie savo redaguotų žodžių pridėjo naujų vartojimo pavyzdžių iš gyvosios kalbos ir raštų. Jablonskis II knygos pabaigoj davė ilgoką savo darbo paaiškinimą — tam tikrą lietuvių kalbos studiją.

Po Juškos didžiausias žodyno rinkėjas buvo daug žadėjęs kalbininkas Būga, kuriam 1920 metais Švietimo Ministerijos buvo pavestas didžiojo lietuvių kalbos žodyno redagavimas. Mes šiandien gal būtumėm turėję jau visą lietuvių kalbos žodyną, jei ne ankstyva jo mirtis, tedavusi jam išleisti to žodyno ligi žodžio „anga".

Tuo pačiu laiku rinko materialą žodynui Vilniuj gyvenęs daktaras Šlapelis. Iš kelių bandymų jis teišleido 1938 metais pilną tik vieną žodyną antrašte „Kirčiuotas lenkiškas lietuvių kalbos žodynas" (608 psl.). Jo „Rusiškas lietuvių kalbos žodynas", leistas nuo 1921 iki 1926 metų, baigiasi raide J.

Iš žymesnių žodyno autorių po pirmojo pasaulinio karo turėtų būti paminėti Baronas ir Sereiskis. Baronas išleido 1932 m. „Rusų lietuvių žodyną (2-s leidimas), o Sereiskis išleido 1933 m. „Lietuviškai-rusišką žodyną", didelį 1096 puslapių tomą.

Mažojoj Lietuvoj savo keliu žodyno darbas irgi anksti prasidėjo. Pirmutinis žodynas buvo čia parašytas pirmosios lietuvių kalbos gramatikos autoriaus Kleino vokiškai lietuviškas apie 1653 metus, bet paliko neišspaustas. Iš spausdintų žodynų (vokiškai-lietuviškas ir lietuviškai-vokiškas) pirmas buvo parašytas Haacko ir išleistas 1730 metais Hallėj. Jame buvo surašyti žodžiai iš naujo testamento ir psalmių. 1747 metais buvo išspaustas Karaliaučiuj Pilypo Rūgio „Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Lexicon" (lietuviškai-vokiškas ir vokiškai-lietuviškas žodynas), 1800 metais tas žodynas buvo antrą kartą išleistas su Milkės papildymais. Tarp kitko, prie to leidimo pridėtas filosofo Kanto įžangos žodis. Daug platesnis už tuos žodynus 1851 metais buvo išleistas Neselmanno „Wörterbuch der littauischen Sprache". Juos visus materialo gausumu ir tikrumu pralenkia Kuršaičio žodynai:

„Deutsch-littauisches Wörterbuch" (dvi dalys, išleistos 1870 ir 1874 metais) ir „Littauisch-deutsches Wörterbuch" 1883 metais. Kuršaičio žodynai skiriasi nuo visų anksčiau buvusių žodynų tuo, kad kaip antraštiniai žodžiai, taip ir pavyzdžiai prie jų sukirčiuoti, ilgųjų kirčiuojamųjų skiemenų pažymėta priegaidė. Yra nemaža ir frazeologijos. Iš pilnų žodynų tai ištikimiausias ligšiol šaltinis kalbos mokslui. Prieš Kuršaitį Prūsų krašte dar yra rašęs žodynus ne vienas autorius, bet palikęs neišspausdinęs. Iš neišspausdintų žodynų svarbiausias yra Brodovskio žodynas, parašytas XVIII šimtmečio pirmoj pusėj, jo antraštė yra: „Lexicon Lithuanico-Germanicum et Germanico-Lithuanicum... von Jacobo Brodowski, Praecentore Trempensi". Rankraščio 2 tomai, tekste daug priežodžių, patarlių ir gyvos kalbos posakių. Tuo žodynu daug naudojosi Kuršaitis savo darbui. Yra ir daugiau kaip M. teip ir D. Lietuvoj paliktų žodyno rankraščių: Daukanto, Poškos... Clavis (Vok.-leid.).

Iš svetur išleistų žodynų verti didesnio dėmesio yra: 1) Amerikoj išleistas Lalio nekirčiuotas lietuviškai-angliškas ir angliškai-lietuviškas žodynas, kurio 1915 metais yra išėjęs 3-s leidimas, 2) Latvijoj 1929 m. išėjęs Ryterio „Lietuviškai-latviškas žodynas" ir 3) nebaigtas leisti šveicarų kalbininkų su prof. Niedermannu priešaky „Wörterbuch der litauischen Schriftsprache"; jo I tomas pasirodė 1932 metais. Dabar jau baigiama spausdinti raidė „jo".

Žodyno reikšmę labai gerai supranta mūsų švietimo bei mokslo įstaigos ir pati vyriausybė. Lietuvos TSR Mokslų Akademija yra pasiryžusi išleisti pilną lietuvių kalbos žodyną, nori, kad būtų surinkti kiek galima visi žodžiai su jų vartojimais iš raštų ir iš gyvosios kalbos, iš visų tarmių. Tai labai svarbu ne tik kalbos mokslui, literatūrai, bet ir istorijai. Būga sako, kad kiekvienas žodis yra istorijos dokumentas ir dar toks dokumentas, su kurio amžium negali lygintis ne tik rašyti dokumentai, bet ir visokie praeities vartoti daiktai, kuriuos su tokiuo atsidėjimu renka ir saugo muziejai. Mokslų Akademija šaukia prie žodyno rinkimo darbo prisidėti visą tautą. Reikia manyti, kad į Akademijos šaukimą tokiuo svarbiu reikalu gyvai atsilieps visa mūsų visuomenė, kad jos balsas nenuaidės taip be atgarsio, kaip kitados nuaidėjo apie gimtosios kalbos vartojimo svarbumą Daukšos žodžiai, pasakyti jo „Postilos" prakalboj. Daukša ten sako: „Juk tautos laikosi ne žemės derlingumu, ne apdarų įvairumu, ne apylinkių gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu, bet vien vartojimu savo gimtosios kalbos, kuri kelia ir stiprina pilietiškumą, santaiką ir brolišką meilę". Ten pat kalbos reikšmę apibūdina jis dar šiais žodžiais: „Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, viešpatysčių sargas. Panaikink kalbą — panaikinsi santaiką, vienybę ir viską gera. Panaikink kalbą — panaikinsi saulę nuo dangaus, suardysi pasaulio tvarką, atsimsi gyvenimą ir garbę!"

Jei tie Daukšos žodžiai būtų buvę savo laiku išgirsti, tai mes dabar turėtumėm seniai baigtą leisti pilną lietuvių kalbos žodyną,

o ne 2 jo tomus, to didelio darbo tik pradžią. Bet kas pavėluota, ne visados esti pralaimėta. Dabar visi kas gyvas sukruskim, mūsų karta turi tą darbą atlikti.

Naudodamiesi mums duotomis geromis sąlygomis, turim toliau pradėti dirbti kitaip, dirbti geriau, dirbti teip, kad surinktu žodyno materialu galima būtų visai pasitikėti, kad dėl kiekvieno žodžio nereikėtų teirautis, kaip tikrai jis turi būti parašytas į žodyną, kaip jis vartojamas kalboj. Turim išsimokyti, turim išsiauklėti didelį būrį naujų kvalifikuotų leksikografų. Kaip leksikografijos darbas atliekamas turi būti, pakalbėsime toliau.

Spausdinama iš rankraščio[76]

1954

Отзыв о диссертации ст. преподавателя Вильнюсского Государственного университета Костельницкого Владимира Ивановича на тему «Русско-литовские языковые связи по материалам литовского языка»

Поскольку заимствованные слова из чужих языков являются также историческим документом, могущим оказать немаловажную услугу в деле развития словарного состава литературного языка и в деле определения взаимоотношений соседних народов в прошлом, тему кандидатской диссертации тов. Костельницкого надо считать вполне актуальной. Проблема литовских заимствований из славянских языков давно привлекает внимание языковедов. Этой проблеме посвящено немало исследований; тем не менее некоторые вопросы еще ждут своего разрешения. Поэтому следует приветствовать всякую попытку решить эти вопросы.

Диссертация тов. Костельницкого состоит из двух частей: «Вводной части», охватывающей 99 написанных на пишущей машинке страниц, и «Словаря литовских лексических заимствований из русского языка». Эта вторая часть с указаниями славянских источников охватывает 499 страниц. Таким образом, все содержание диссертации излагается почти на 600 страницах.

Во вводной части диссертации тов. Костельницкий говорит, что одной из основных задач его работы является доказательство следующих положений.

«1. Основная масса наиболее ранних и прочно вошедших в словарный состав литовского языка заимствований из славянских языков обязана своим происхождением древнерусскому языку.

2. Влияние русской лексики на литовскую было не только наиболее ранним по времени, но и наиболее сильным по воздей-

ствию в процессе формирования словарного состава литовского общенародного языка».

Указав задачу своего исследования, тов. Костельницкий дает критический обзор работ, посвященных вопросу о литовских словарных заимствованиях из русского и других славянских языков. Здесь он говорит о заслугах русских, литовских и зарубежных языковедов. В общем диссертант дает правильную оценку всех предшествующих работ. Так, например, одну из более ранних и крупнейших работ по этому вопросу, работу А. Брюкнера «Die slavischen Fremdwörter im Litauischen» 1877 г., тов. Костельницкий считает не утратившей своего научного значения до настоящего времени, однако находит в ней некоторые недостатки. Он верно указывает, что немало чисто литовских слов Брюкнер причисляет к категории славянизмов, например: grasìnti (грозить), grúodas (град), kuõlas (кол), lóva (кровать), lúobas (луб), núogas (нагой), [pãkulos] (пакля)и др. По мнению диссертанта, некоторое количество литовских заимствований из древнерусского языка Брюкнер ошибочно относит к другим славянским языкам: белорусскому, украинскому, польскому, например: ãsilas (дрр. осьлъ), kùbilas (дрр. къбьлъ), kùmetis (дрр. къметь), kùrtas (дрр. *къртъ), muĩtas (дрр. мыто), nedėlià (дрр. недъля), pulkas (дрр. пълкъ), šilkas (дрр. шьлкъ) и др. К сожалению, в диссертации нет ясного определения, что обозначает термин «древнерусский язык».

Тов. Костельницкий правильно оценивает заслуги и других исследователей литовских заимствований из славянских языков. Между прочим, высоко оценивает работу современного польского языковеда Отрембского „Wschodniolitewskie narzecze twereckie, cz. III, zapożyczenia sławiańskie“, 1932 г., говоря: «Работа проф. Отрембского построена на тщательно подобранном языковом материале и опирается на хорошо разработанную систему фонетико-морфологических соответствий привлекаемых к сопоставлению литовских и славянских слов!» Недостатком работы проф. Отрембского тов. Костельницкий считает его утверждение о том, что главная масса литовских славянизмов обязана своим происхождением белорусскому и польскому языкам, в то время как процент заимствований из русского языка проф. Отрембским занижен. Тот же упрек тов. Костельницкий делает лучшему исследователю литовских славянизмов К. Буге, на выводы которого он часто в своей диссертации опирается и для своих доказательств в качестве примеров берет те же славянизмы. К. Буга первый на основании фонетико-морфологического анализа определил приблизительное время проникновения славянизмов в литовский язык. Так, по его словам, из белорусского (древнебелорусского) языка заимствованы до первой половины IX века слова, отражающие состояние русского языка, когда в нем еще имелись носовые гласные *ę* и *ų*, в письменных памятниках незасвидетельствованные, как например: lénkas, ùnguras, pùndas и др.

(„Die litauisch-weissrussischen Beziehungen", стр. 31.). К тому же времени относятся слова, заимствованные до появления полногласия из звукосочетаний *ор, ол, ер, ел* между согласными, которые также в ранних русских памятниках не отражены, напр.: čeřpė, kařbas, karvõjus и др. (там же, стр. 35). Слова же полногласные, по мнению К. Буги, вошли в литовский язык значительно позже (там же, стр. 36). Не позже XII века, как думает К. Буга, в литовский язык вошли белорусские слова с редуцированными *ъ* и *ь*, которые в литовском языке передаются звуками *u* и *i*, как-то: kùbilas, kùmetis, āsilas, kātilas (там же, стр. 46). Многие другие славянизмы появились в более позднее время. Как видим, главную массу славянизмов в литовском языке К. Буга считает заимствованиями из белорусского языка, то же самое утверждают Брюкнер и Отрембский. Тов. Костельницкий полагает, что источником этих славянизмов является русский язык. Мне кажется, что разногласие следует считать делом терминологии. Здесь имеется в виду русский язык, который с половины XIV века стал официальным языком Великого Княжества Литовского. Но задолго до этого литовцы сталкивались с этим языком, а не с каким-либо другим, более отдаленным. Ведь естественно, что заимствуются чужие слова от ближайших соседей. Если белорусский язык выделился как особый язык с XIV века, то все-таки этот язык был восточно-славянской языковой семьи, из которого впоследствии развился белорусский язык. Этот язык должен был быть более близким к современному белорусскому языку; так что называть ли его русским или белорусским языком, большого значения не имеет. Как сказано, тов. Костельницкий старается доказать, что большая часть собранных им славянизмов происходит из русского языка, но не всегда ему это удается, так как самый термин «русский» язык вызывает и у него некоторого рода сомнение. Относительно этого языка тов. Костельницкий говорит: «Что же представляет собою в действительности этот письменный язык XIV—XVII веков на территории Великого Княжества Литовского? Вопрос этот еще недостаточно изучен. Поэтому в настоящее время еще нельзя дать более менее полной и точной характеристики этого языка. Одно только несомненно — это язык отражает в себе различные этапы развития некоторых западнорусских говоров, легших в основу современного белорусского языка, складывавшегося в течение XIV—XVI веков на территории Великого Княжества Литовского. Так как язык документов древнелитовского государства довольно последовательно придерживается традиционного древнерусского письма, трудно судить, насколько он в свое время расходился с разговорным языком восточнославянского по своему происхождению местного населения. Во всяком случае, этот письменный язык в течение долгого времени почти не отражает никаких характерных для современного белорусского языка черт, сохраняя основной словарный фонд и морфологическую струк-

туру древнерусского языка. Однако словарный состав этого языка представляет довольно пеструю смесь. Наряду со словами древнерусского языка, передаваемыми в традиционном древнерусском написании, в большом количестве встречаются слова, характерные для современного белорусского языка. Немало встречается и полонизмов, число которых в более поздних памятниках постепенно возрастает» (32).

Вследствие этого тов. Костельницкий не всегда решается отнести тот или иной славянизм к русскому языку.

Во второй части диссертации, не считая параллельных форм, собрано приблизительно 1440 славянизмов. Из этого числа о 264 славянизмах сказано, что они заимствованы из русского языка или белорусского, о 6 — из русского или польского, о 2 — из русского или украинского, об 11 — из польского или белорусского, о 5 — из украинского или белорусского, о 17 — из восточнославянских языков, а о 189 словах сказано, что нет возможности точно определить, из какого славянского языка они заимствованы. Таким образом, о 494 славянизмах из 1440 ничего определенного не сказано. Кроме того, в словаре встречаются слова, взятые из упомянутой работы Отрембского, о которых сказано только то, что они известны в тверечском говоре, но не сказано, откуда они заимствованы, например: abezãcielna «обязательно», abežóc' «обижать», ačkaĩ «очки», adzijõlas «одеяло», atkriviẽniai «откровенно», atlỹčniai «отлично». Но в работе Отрембского большинство славянизмов взято из белорусского языка, затем из польского и менее всего — из русского языка. Таких слов во всей диссертации наберется гораздо больше. Следовательно, по меньшей мере о третьей части слов, помещенных в «Словаре», ничего определенного не сказано. Принимая во внимание название второй части диссертации: «Словарь лексических заимствований из русского языка», следует сделать вывод, что содержание диссертации не вполне соответствует названию второй части, так как третья часть приведенных в ней славянизмов, может быть, и не русского происхождения. При обращении к словарю естественно возникает вопрос о составе словарного материала. По этому поводу автор говорит: «В целях наиболее полного охвата всей массы литовских словарных заимствований из русского языка в настоящем исследовании привлекается как словарный материал литовского литературного языка, так и богатая словарными заимствованиями из славянских языков лексика многочисленных живых литовских говоров». Однако многие славянизмы, взятые из работы Отрембского, неизвестны в других наречиях и могли возникнуть лишь короткое время на территории со смешанным населением. Собственно говоря, их не следует даже причислять к славянским заимствованиям вследствие весьма ограниченного их распространения. Другое дело в работе Отрембского: там собраны все славянизмы, какие оказались в тверечском говоре в то время. А в диссертации тов. Костель-

ницкого они бросаются в глаза своей несогласованностью с другими славянизмами. Рядом со старыми общераспространенными славянизмами даются мало известные заимствования. Также не следовало бы причислять к славянизмам такие слова как *komýsas, esaùlas, esèras*. Это чисто книжные слова, скорее относящиеся к интернациональной лексике. Нет также основания сводить к русскому языку некоторые славянизмы, взятые из тверечского говора. О словах *budzìlnykas, bradzėgà, dzelãvas, dzekãbris* сказано, что они заимствованы из русского или белорусского языка, а слово *gãdzina* — из русского. Сочетание звуков *dz* вместо русского *g* ясно указывает на белорусское их происхождение.

Имеются ошибочные этимологии и другого рода. Например, диссертант утверждает, что значение «лучина» заимствования *balanà* развилось на литовской почве. У Носовича имеется слово *болоница* со значением «лучина» (. . . болоницу запалила. . .), так что это значение приходится считать заимствованием из белорусского языка. О некоторых заимствованиях сказано довольно туманно. Например, происхождение слова *muĩtinė* объясняется так: «Хотя оно по своему фонетико-морфологическому облику очень близко к своему древнерусскому образцу *мытьня*, возникло значительно позже из заимствованного корня *muit-* и литовского суффикса *-inė*, несомненно, под влиянием славянской формы этого слова». Если бы этому слову пришлось возникнуть под влиянием упомянутой славянской формы, то мы имели бы его давно. В действительности же из славянского корня *muit-* сначала было образовано слово *muitinyčia* «таможня» со славянским суффиксом. Оно, кажется, в первый раз встречается в словаре Руига (1747 г.), затем у Куршата, Даукантаса и других. Лишь в 1907 году в словарике иностранных слов Шлапялиса славянский суффикс был заменен литовским, и с тех пор в литературном языке употребляется форма *muitinė*. Также туманно объясняется появление слов *cicilìkas* и *cicilìstas*. О них сказано: «Эти слова вошли в литовскую разговорную речь из русского языка через посредство белорусского». Причем тут белорусский язык? Это просто искаженное слово *socialistas,* которого неграмотные люди не умели правильно произнести. Слова *cicilìkas, cicilìstas,* во всяком случае, не являются славянизмами. Слово *čìk* принимается также заимствованным из славянского языка. Это звукоподражательное слово может быть и незаимствованным. Обыкновенно заимствуются слова культурного характера. Кроме того, в литовском языке имеются и другие варианты этого слова: *čikš, čikšt.* Есть и глагол *čìkštelėti* «щелкнуть, быстро отрезать».

Слова *bagotėti* «богатеть», *buinėti* «крепнуть, здороветь», *čigonėti* «становиться цыганом» или «приобретать цыганские замашки» не целиком заимствованы, а образованы из заимствованных корней посредством своих окончаний по примеру таких слов, как: *gẽras — gerėti, lénkas — lenkėti.* В диссертации встре-

чаются литовские слова, ошибочно причисленные к славянизмам. Например, прилагательное *prãstas* взято не из русского языка («простой»), а образовано из причастия страдательного залога прош. времени от глагола *pràsti* «привыкать», «понимать» так же, как прилагательные *báltas, šáltas, tvìrtas* от глаголов *bálti, šálti, tvirti* (Буга, «Язык и древность», 88 и 108). Есть случаи, где ударение ставится произвольно; напр., слово *činauninkas* имеет ударение на втором слоге, причем ударный слог может быть с нисходящей и с восходящей интонацией (*čináuninkas* и *činaũninkas*), а в цитате из Цвирки автор снабжает это слово восходящей интонацией, чего знать мы не можем, так как в тексте Цвирки ударения не проставлены. Кроме того, после фразы из произведения Цвирки дается сокращение *Cv MS210*, а в «Сокращениях» этого *MS* нет. Это, разумеется, совсем не важно, но и в обозначениях сокращений должен соблюдаться порядок.

В заключение следует сказать, что указанные недочеты в диссертации сравнительно незначительны и легко устранимы.

Тов. Костельницкий проделал огромную научную работу, основательно ознакомился со всей литературой, относящейся к его теме, и внес значительный вклад в дело выяснения русско-литовских языковых связей. Работа полностью соответствует требованиям, предъявляемым к кандидатским диссертациям, и может быть представлена к защите.

Автореферат этой диссертации соответствует ее содержанию и может быть отдан в печать.

Spausdinama iš rankraščio[77]

1955

Surastas kalbos mokslo dokumentas

Vilniuje netikėtai susirado ranka rašyta lietuvių kalbos gramatika. Ji lig šiol nebuvo žinoma, apie ją niekur nebuvo rašyta. Ji susideda iš dviejų tekstų — lenkiško ir lietuviško. Lenkiško teksto yra 57 didelio formato lapai, o lietuviško — 53 lapai. Lenkiško ir lietuviško teksto turinys maždaug tas pats. Lietuviško teksto antraštė yra ši: „Kalbmoklė (= gramatika) Liežuv'o Lietuviško". Tą gramatiką parašė Kazimieras Krištapas Daukša, kilimo nuo Pabiržės, miręs apie 1858 metus. Jis buvęs paskutinis evangelikų mokyklos mokytojas Biržuose, kur mokęs nuo 1830 metų. Jis yra tas pats asmuo, kuris parašė lietuviškai lenkišką žodynėlį, minimą Būgos jo žodyno sutrumpinimų sąraše.

Bet toj gramatikoj niekur nepaminėta, kada ji parašyta. Jei ji būtų parašyta prieš pat autoriaus mirtį, tai turėtų maždaug apie šimtą metų, bet labai galimas daiktas, kad ji parašyta tuo metu,

kai jis pradėjo darbą mokykloje. Tada jai būtų daugiau šimtas metų.

Ji būtų pirmoji lietuvių kalbos lietuviška gramatika. Lig to laiko ir dar vėliau, lig Baranausko ir Miežinio gramatikų pasirodymo (1896 m.), lietuvių kalbos gramatikos buvo rašomos svetimomis kalbomis, daugiausia vokiškai. Tik ji nebuvo išleista ir neturėjo jokios įtakos tolimesniam lietuvių kalbos mokslui.

Pažvelgus į gramatikos tekstą, pirmiausia krinta į akis kai kurių raidžių vartojimas. Vietoj tuo laiku mūsų raštuose vartojamo *sz* rašo *š* (pasak autoriaus, kaip čekai), vietoj *dž*, *č* vartoja *d'*, *t'*; vartoja nedvigubą lūpinį priebalsį *v*. Priebalsiams minkštinti prieš *a*, *o*, *u* nevartoja raidės *i* (kaip ir tada įprasta buvo), bet po priebalsio deda apostrofą: *ištar'amos, negal'a, bajg'asi, vajs'aj, balto-s'os, ketur'os, š'uos, su arkl'u, brol'us, gir'u.*

Gramatikos autorius kirčio ženklų niekur nededa. Jis neskiria ilgųjų balsių nuo trumpųjų: *septini*, gimties *viriškos*, *sunus* (dgs. vard.), *gardus* (dgs. vard.), *vardu* (dgs. kilm.), *untruju* (dgs. kilm.). Vietoj mūsų balsės *ė* vartoja *e*.

Gramatika rašyta biržėnų tarme: *unt* (= ant), *rašunt*, *untras*, *žusis*, *nindre*, *medž'u* (viensk. gal. = medžią), apie *sujungi* arba *sumatu; atkusti*, *šalav*, *šulu*, *šalti*, *milejis* (būt. laiko dalyvis).

Tekste ištisų lietuviškų pasakymų yra nedaug, sintaksės skyriaus visai nėra.

Autorius vartoja daug lietuviškų gramatikos terminų, bet jų daryba dažnai nėra vykusi, daugiausia aklas vertimas iš lenkų kalbos; iš jų nedaug tokių, kuriuos mes šiandien vartojame savo gramatikose. Kad skaitytojas turėtų kiek supratimo apie juos, duosiu veiksmažodžių skyrių pavadinimus — jų yra dvidešimt penki. Duodu šiuos pavadinimus pakeitęs į šių dienų rašybą. Dėl didesnio aiškumo pridedu po vieną pavyzdį. Skirstymas į daugelį skyrių praktikos mokslui kokios reikšmės neturi, tik mokinius be reikalo vargina. Štai tie skyrių pavadinimai:

1. Žodžiai daringi: dirbu; 2. pačiadariai: augu; 3. ne kokie: skaidau; 4. sangrąžiniai: giriuosi; 5. atgaliniai: mušuosi; 6. abelni: džiaugiuosi; 7. jiemingi: esu myliamas; 8. ženklinantie pradžiąpradėtiniai: tilti; 9. dažnutiniai arba dažningi ir neapskrietiniai: rodau; 10. paprastiniai arba vienkartiniai ir apskrietiniai: girdžiu; 11. dažnutiniai lėni: dirbinėti; 12. vienkartiniai striuki: trukterėti; 13. nepabaigtiniai: kalbėti; 14. pabaigtiniai: pakalbėti; 15. apstingi: skraidau; 16. prasti arba nesudėtiniai: kalbėti; 17. sudėtiniai: apkalbėti; 18. vietvardiniai: kalbėtisi, užsikalbėtie; 19. veidingi: skaitau, skaitai, skaito...; 20. neveidingi arba beveidžiai: lyja; 21. taisytuviniai: dirba; 22. betaisytuviniai: yra, esti; 23. žodžiai keblūs arba rupūs: drybsoti; 24. nulūžėliai: palengvau; 25. svetimžodžiai: griešyti.

Prie kiekvieno skyriaus dažnai yra platesnių paaiškinimų ir daugiau veiksmažodžių pavyzdžių, bet jų užteko, kad galėtum suprasti tokio skirstymo nenaudingumą. Autorius panašiai skirsto ir daiktavardžius, įvardžius, aplinkybes.

Iš tų pavyzdžių matyti terminologijos silpnumas. Tą pat galėtų parodyti dar keletas gramatikos terminų (parašytų šių dienų rašyba):

daiktinykai — daiktavardžiai; *pripultinykai* — būdvardžiai, *skaičvardžiai* — skaitvardžiai, *prietikis* — linksnis, *skaičius vieningas* — vienaskaita, *skaičius daugingas* — daugiskaita, *pačbalsė* — balsė, *draugbalsė* — priebalsė.

Gramatika turi senesnės kalbos formų. Šalia *vaisiai* turi senesnę formą *vaisiūs*, žodžio *medis* viensk. vietin. duoda tris formas: *medyje, medie, medy*. Daiktavardžių ir būdvardžių (įvardžių) vyrišk. gim. daugsk. naudin. turi galūnę *-mus: tiemus tėvamus, mažiemus vaikamus*. Asmeninių įvardžių viensk. naud.: *mani, tavi, savi* (ir: *man, tau, sau*). Būdvardžių ir įvardžių viensk. naudin.: *jamui, baltamui, gardamui;* daugsk. vardin.: *didie, didesnie, dirbantie, gardie, platie*. Įvardžiuotinių būdvardžių viensk. naudin.: *baltamjam* (ir: *baltajam*), įnagin. *baltuojuo*, daugsk. vardin. *baltiejie*, daugsk. naud.: *baltiemsiems*. Dažnai rašo esam. laiko pirmojo asmens galūnę *uo* vietoj *u*, antrasis asmuo *ie* vietoj *i: Kuriamie miestie g y v e n u o, tame pačiame ir d i r b u o* (kitur rašo *dirbu). G i r i u o tuos vyrus, kuriuos tu g i r i e* (šalia duoda formas *giriu, giri).*

Balses skirsto į „kietas" ir „minkštas": a, e, i(y), j, o, u — „kietos", tos pačios balsės su akūtu vadinasi minkštos. Tikromis dvibalsėmis laiko tik *ie* ir *uo*. Dvibalsę *au* visur rašo *av; ai, ei* rašo *aj, ej*.

Nors toj gramatikoj nedaug frazeologijos, bet vis dėlto ten yra kiek vietinės leksikos. Iš senesnės leksikos reikia paminėti daugiau ne kartą pavartotą prielinksnį *drin* 'dėl'.

Gramatikoj jau kalbama apie tarmes — daugiausia aukštaičių ir žemaičių. Autorius rašo: „Tos balsės dvilypės *ie, uo* daugiausiai kitoniškumų daro tarp aukštaitiško ir žemaitiško liežuvio. Aukštaičiai — lietuvinykai nekuriose vietose abi pačbalsi iškalba, o žemaičiai tiktai pirmutinę arba abi atžagariai, t. y. vietoj *uo, ie* kalba *uo*(ov), *ej*, kaip šit: aukštaitiškai — lietuviškai: *diena, kiek, kiemas, pienas, šienas, vienas, duona, duoti, juodas, puodas...* Žemaitiškai gi bus (gramatikos rašyba): *dina, kik, kimas, pinas, šinas, vinas, duna, duti, judas, pudas...* arba: *dejna, pejnas, douna* ir t. t." Norint įtikti abiem tarmėm, autoriaus nuomone, reiktų rašyti vietoj dvibalsio *uo* raidę *u* su raide *o* viršum jos; vietoj dvibalsio *ie* rašyti raidę *i* su *e* viršum jos.

Bet autorius, rodos, priskiria žemaičiams ir tokį garsų tarimą, kurio jie neturi. Štai, vienoj vietoj rašo: „Aukštaitiškai: *bindras, linkas, minkas, nindrė, švintas, žinklas, umžius, unglis, unt, untis,* o žemaitiškai bus — *bendras, lenkas, nendrė, šventas, ženklas, amžius, anglis, ant, antis*".

Iš gramatikos dėstymo niekur nematyti, kad jos autorius būtų pažinęs Mažojoj Lietuvoj išleistas lietuvių kalbos gramatikas.

Kam dabar galėtų būti naudinga tokia gramatika? Kadangi ji

rašyta biržėnų tarme, tai aprašant tą tarmę labai praverstų sulyginti šių dienų tos tarmės kalbą su vartota toj vietoj prieš šimtą metų kalba. Antra, ji turi dabar nebevartojamų mūsų rašomoj kalboj formų. Vadinas, Daukšos gramatika būtų naudinga rašantiems istorinę gramatiką. Gerai išstudijavus, ji gal pasirodytų naudinga ir kitais atžvilgiais (sakysim, net rašybos).

„Tiesa", 1955.IV.16, Nr. 90

Отзыв о диссертации старшего преподавателя А. И. Тыминского на тему «Применение параллельных сопоставлений при обучении русскому языку в литовской школе»

Русский язык является одним из главных предметов обучения в литовской школе ввиду его общесоюзного и международного значения.

Перед преподавателями русского языка встает важная задача, какими методами следует руководствоваться, чтобы возможно скорее и лучше научить литовских учащихся правильно говорить и грамотно писать по-русски. К разрешению этой задачи приступает тов. Тыминский. Поэтому тему его кандидатской дисертации надо считать весьма актуальной и полезной.

Тов. Тыминский полагает, что в целях более быстрого освоения русской речи и письма необходимо при преподавании русского языка в литовской школе применять метод параллельных сопоставлений с родным языком. Этот метод уже применяется в национальных школах других республик.

Работа тов. Тыминского состоит из введения, двух глав, заключения и указателя литературы (158 названий). Объем работы охватывает около 15 печатных листов.

Во введении, указав на значение русского языка и его роль в нерусской школе, далее диссертант дает сведения об этапах развития методики преподавания русского языка в национальных школах.

В ответ на Постановления Советской власти [...] педагоги принялись за разработку основ методики преподавания русского языка в нерусских школах. Среди других попыток в 1941 году появился труд проф. В. М. Чистякова «Основы методики русского языка в нерусских школах». Но эта методика была написана без учета особенностей родного языка отдельных национальностей, была слишком отвлеченной; поэтому автор в третьем издании этого труда ввел новую главу «О специальной разработке некоторых грамматических тем». В этой главе были учтены особенности тюрко-татарских языков, но так как все языки отличаются друг от друга, то для каждого из них требуется особый метод обучения. В 1948 году Институтом методов обучения АПН РСФСР был издан сборник «Вопросы методики преподавания русского и родного языков в нерусской школе», в котором на

основе учета особенностей родного языка учащихся дан ряд сопоставлений русского языка с отдельными национальными языками по самой разнообразной тематике вопросов преподавания русского языка. [...]

Далее автор диссертации рассказывает о достижениях методики, о построении методики преподавания русского языка в различных национальных школах с учетом конкретных специфических особенностей каждого языка. Параллельное сопоставление русского языка с родным языком учащихся облегчает работу преподавателя и дает ему возможность добиться наибольших результатов.

Во второй части диссертации автор говорит, что в литовской школе в методическом отношении сделано еще мало, так как не только нет методики преподавания русского языка для школ с литовским языком обучения, но нет и методических статей по целому ряду вопросов обучения русскому языку. По его мнению, отставание методики во многом обусловливается отсутствием соответствующих научных работ. Поэтому в диссертации методической части предпосылается лингвистическая. В этой части он выясняет взаимоотношения русского и литовского языков в историческом разрезе, устанавливает в общих чертах ход их развития и проводит сопоставление черт сходства и различия обоих языков. В работе проведены сопоставления по лексике, фонетике, морфологии и синтаксису. Сопоставление их устанавливает довольно большую между ними близость, которая обусловливается, во-первых, родственностью языков, их принадлежностью к одной индоевропейской языковой семье и, во-вторых, тем, что литовский и русский народы в течение многих веков были ближайшими соседями. Несмотря на близость обоих языков, у них имеются особенности, которые отличают один язык от другого. По поводу этих особенностей автор диссертации говорит: «Анализ их показывает, что классификация ошибок литовских учащихся в русском чтении и письме в общих чертах совпадает с классификацией явлений расхождения между русскими и литовскими языками и тем подтверждает мысль, что трудность обучения русскому языку в литовской школе обусловливается, главным образом, спецификой обоих языков». Тов. Тыминский насчитывает тридцать разделов русской грамматики, которые затрудняют литовских учащихся благодаря этим расхождениям, именно: 10 по фонетике, 12 по морфологии и 8 по синтаксису.

В третьей части, методической, указываются конкретные приемы обучения, которые помогают преодолеть трудные разделы грамматики русского языка. Для большей конкретности методов преподавания с применением параллельного сопоставления обоих языков даны схемы разработки занятий по русскому языку в литовской школе по некоторым разделам. Вот несколько примеров из диссертации схем разработки занятий.

Стр. 175: «В разделе «трудные гласные» первое место по количеству ошибок у литовских учащихся занимают звук и буква *ы*, так как в литовском языке нет такой буквы. Литовские учащиеся часто говорят «бил» вместо *был*, «мисль» вместо *мысль*, «лисий» вместо *лысый* и т. д. Для усвоения произношения звуков *ы*, *э*(*е*) и йотированных гласных после шипящих, а также правильного написания их необходимы устные и письменные упражнения, наглядные пособия и списывание текста с самостоятельной проверкой. Помогают чтение и зрительная память. Необходимы занятия с отдельными учащимися, хронически отстающими в чтении и письме трудных гласных».

Стр. 183: «Категория рода и связанные с нею формы согласования представляют большие трудности для учащихся тех школ, в которых ведется преподавание на литовском языке. Сопоставление этих категорий существительных в литовском и русском языках показывает, прежде всего, что в литовском языке нет среднего рода имен существительных... Сопоставление показывает далее, что у очень многих существительных род в литовском и русском языке не совпадает (beržas — береза, daiktas — вещь, diena — день...), и это является источником многих ошибок, так как литовский учащийся переносит род литовского языка на русский язык («хорошая день», «красная знамя»...)».

Стр. 196: «Составное сказуемое русского языка доставляет много трудности литовским учащимся. Это видно по ошибкам, которые часто встречаются в их речи и письме. В русском языке связка «есть» очень часто опускается, подразумевается, в литовском языке она обязательна. Навыки родного языка литовский учащийся переносит на русский язык и пишет: «Такой герой есть советский летчик»; «Подвиг Мересьева есть замечательный». Нередко можно слышать: «Он был студент». В литовском языке реже, чем в русском, употребляется творительный падеж при связке «был»...

Тридцать трудных для литовских учащихся разделов русской грамматики, по мнению диссертанта, являются лишь главнейшими и далеко не исчерпывающими всего вопроса параллельных сопоставлений. Действительно, в разделе фонетики автор не упоминает, как следует научить произнести согласный *н* после гласных перед согласным или в конце слова. Литовские учащиеся эти сочетания произносят в нос, напр. *ребенка, звон* и т. д. Литовские учащиеся при глаголе «есть» употребляют, как в литовском языке, родительный части (генетивус партитивус), говорят: «Есть у вас тетрадей?» (вместо «Есть у вас тетради?»). Можно привести и больше таких различий.

В заключительной части автор дает план предстоящих работ, необходимых для повышения уровня преподавания русского языка в литовской школе. Это работы следующие:

1. Пересмотр программ по русскому языку с целью включения возможно большего числа параллельных сопоставлений, не

ограничиваясь общими формулировками в некоторых трудных для литовских учащихся разделах русской грамматики, и большего учета специфики литовского языка.

2. В школах, подготавливающих будущих учителей русского языка в литовской школе, необходим курс научного сопоставления грамматики русского и литовского языков.

3. Учителя русского языка должны свободно владеть правильным русским языком и хорошо знать основы литовского языка.

4. Создание методики преподавания русского языка в школах с литовским языком обучения.

В сопоставлениях фактов литовского и русского языков в диссертации имеются однако некоторые неясности и неточности.

Так, на стр. 77—84 дается перечень более 300 слов, принадлежащих к основному словарному фонду. О них сказано: «В литовском языке имеется много корней, близких корням русского языка. Очень возможно, что эти устойчивые слова в основном словарном фонде и являются теми общими словами в русском и (балтийских языках) литовском и латышском, о которых говорят проф. Я. Эндзелин, К. Буга, Я. В. Лоя и др. исследователи литовского словарного фонда». На основании сказанного можно сделать заключение, что здесь идет дело скорее о родственных словах, не о заимствованиях, а между тем часть этих слов в литовском языке является славянизмами, напр.: *anūkas, asilas, karosas, tarakonas, zuikis, liūtas, topolis, vyšnia, slyva, lelija, mėta, bijūnas, rožė, tulpė, morkos, agurkas, ridikas, krienai, česnakas, vikiai, baravykas, grybas, plūgas, pūkas, rėmai, alavas, lempa, vynas, košė, kisielius, mėsa, muilas, gatavas, blogas, milijonas.*

Автор, мне кажется, без достаточного основания считает близкими такие пары слов, как: *хороший — geras, кость — kaulas, гать — gatvė.*

На стр. 96 автор говорит: «В литовском языке имеются двугласные дифтонги» (*au, ai, ui, ei, oi...*); на дифтонг *oi* дан пример *jojo,* где в действительности перед гласными *o* находится согласный *j*; в этом слове дифтонга нет.

На стр. 131 сделано такое замечание: «Некоторые литовские филологи (P. Skardžius, A. Salys) считали частицы: *-na, -n* и *-p* послелогами, другие (J. Žiugžda) относили слова с этими окончаниями к наречиям». Выходит, что здесь имеется какое-то противоречие, между тем между этими утверждениями нет никакого противоречия: эти частицы действительно послелоги, сросшиеся со словами, к которым они относились, но в современном литовском языке эти образования (бывшие падежные формы) перешли в категории наречий.

На стр. 117 дано предложение «jis yra bedirbąs» с переводом на русский язык «он уже работает». Перевод неудачный, так как в современном литовском языке такие сочетания неизвестны. Это предложение можно сказать без связки «yra» (только в косвенной

речи) «jis bedirbąs», а в таком случае следует перевести «говорят, что он еще работает».

Утверждение на стр. 128, что в литовском языке нет предлогов с дательным падежом, не совсем верно: в современном литературном языке, действительно, редко встречается дательный падеж с предлогами, но в живой народной речи после предлогов *iki, ligi, po* дательный падеж довольно частое явление, напр.: «iki rudeniui», «lig žiemai», «po vasarai».

На стр. 135 даны ошибочные примеры дательного самостоятельного, напр., такой: «Jam bėgant, padės jo draugai» (когда он будет бежать, ему помогут друзья). В печати иногда, действительно, встречаются случаи употребления такого дательного самостоятельного, но в народной живой речи они неизвестны. Дательный самостоятельный в литовском языке возможен, если он в том же предложении не выражен каким-нибудь другим падежом и даже не подразумевается. В данном случае дательный местоименения «jam» выражен родительным «jo». Сочетание дательного с деепричастием (padalyvis) в предложении обыкновенно выражает обстоятельство времени (*Saulei tekant, išėjau iš namų*). Иногда встречается в условных предложениях (*Karui ištikus, visi turėsim daug vargo*).

Утверждение автора, что в литовском языке наречий встречается меньше, чем в русском (стр. 127), сделано без каких-либо аргументов, голословно. Большой вопрос, соответствует ли действительности это утверждение.

Вряд ли можно полностью согласиться с утверждением диссертанта, который, опираясь на мнение польского языковеда Сафаревича («Balticoslavica», т. III, 1938, стр. 24), полагает, что литовский язык «не имеет морфологического оформления видов, кроме приставок и суффиксов *-tel, -ter, -in* (стр. 116). Дальше еще сказано: «В русских глаголах система видов морфологизирована. Виды имеют решающее значение в образовании времен. Русский язык широко пользуется для образования видов глагола, кроме приставок, суффиксацией, чередованием гласных в основе, ударением» (стр. 122). Во всяком случае, чередование гласных глагола в литовском языке также служит для образования видов (стр. *skelti—skaldyti, šaukti—šūkauti*).

В диссертации встречается немало корректурных ошибок. Многие из них незначительны, но некоторые довольно досадны.

На стр. 95 сказано: «широкие гласные (e, ę, ė, i, į, y) и узкие гласные (a, ą, o, u, ų, ū)». Следует сказать наоборот.

На стр. 118 написано: «Аналитические формы состоят из вспомогательных глаголов (būti), изменяемого по лицам, числам и п а д е ж а м, и причастия прошедшего времени действительного залога». Конечно, вспомогательный глагол (связка) по падежам не может изменяться.

Имеется неверный перевод на стр. 126: «naktį vagių ateita, klėtis išplėšta...» (Ночью пришли воры, ограбили с а р а й),

«klėtis» надо перевести словом «амбар» или «клеть»; на стр. 80, действительно, сопоставляется верно пара слов «клеть — klėtis».

Как видим, указанные недочеты в диссертации незначительны и легко устранимы.

Тов. Тыминский проделал огромную научную работу, основательно ознакомился со всей литературой, относящейся к его теме, и своим трудом окажет большую помощь в деле разработки методики преподавания русского языка в литовской школе. Работа полностью соответствует требованиям, предъявляемым кандидатским диссертациям, и может быть представлена к защите на соискание степени кандидата педагогических наук.

Автореферат этой диссертации соответствует ее содержанию и может быть отдан в печать.

Spausdinama iš rankraščio[78]

Atsiliepimas dėl Z. Zinkevičiaus filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos „Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai"

Disertacijos tikslas — nušviesti lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių susidarymą ir jų raidą.

Disertacija susideda iš keturių dalių ir įvardžiuotinių lyčių rodyklės, turi 243 mašinėle rašytus puslapius.

Pirmoje dalyje aiškinama įvardžiuotinių būdvardžių kilmė ir raida iki to laiko, kada būdvardis ir įvardis suaugo į vieną žodį. Antroje dalyje aiškinama, kaip ir dėlko ilgainiui abiejų komponentų fleksija vis labiau tolo nuo paprastinių būdvardžių ir įvardžio *jis* fleksijos. Trečioje dalyje analizuojama įvardžiuotinių būdvardžių linksniavimo sistema, nurodoma greito jos paprastėjimo priežastis, nustatomi atskirų kamienų fleksijos išnykimo etapai pirmame komponente. Ketvirtoje dalyje iškeliami svarbiausieji tolimesnės įvardžiuotinių būdvardžių raidos bruožai tarmėse, parodomos priežastys, dėl kurių tarmėse įvardžiuotinių būdvardžių komponentai susiliejo į vieną neišskiriamą žodį ar net virto vientisiniu žodžiu. Priede duota įvardžiuotinių būdvardžių vartojimo statistika senuosiuose raštuose ir šių dienų kalboje.

Disertacija aiškina dabartinės rašomosios kalbos įvardžiuotinių būdvardžių lyčių atsiradimą, tų lyčių įvairumą tarmėse šiuo metu ir senuose kalbos paminkluose.

Disertacijai panaudoti visi svarbesni senieji kalbos paminklai, iš jų rūpestingai išrinkti visi įvardžiuotiniai būdvardžiai. Taip pat išrinkti tie būdvardžiai iš visų gramatikų, spausdintų ir ranka rašytų. Lygiai plačiai panaudoti dabartinių lietuvių kalbos tarmių duomenys, surinkti paties disertanto dialektologinių ekspedicijų metu ar gauti iš Vilniaus Universiteto ir Pedagoginio Instituto studentų lituanistų, savo klausytojų. Taip pat panaudoti spausdinti

ir rankraštiniai tarmių aprašai, studentų diplominiai darbai iš dialektologijos, grožinės literatūros veikalai ir tautosakos rinkiniai.

Disertacija parašyta su dideliu atsidėjimu, ji duoda pilną mūsų kalbos įvardžiuotinių būdvardžių susidarymo ir jų evoliucijos vaizdą.

Prikišti disertacijos darbui daug nėra ko, yra kiek mažmožių.

Pastebėjau, ar dviejose vietose ne visai vykusį tarminio sakinio aiškinimą. Psl. 130 pasakymas „Stāresnėmsiām bābām visadu šilta" paaiškintas „Storesniosiom moterims visada šilta" (Rimšė). Tame pačiame pusl. pasakymas „buvā ažgert' jaunesnėsiās" išverstas į rašomąją kalbą: „buvo sutarti jaunesniosios dukters" (Daugėliškis). Kas nesuprastų pirmo pasakymo, tam nedaug padėtų ir paaiškinimas. Man rodos, tokie aiškinimai nereikalingi.

Psl. 160 yra neteisingai sukirčiuoti žodžiai *rūkomàsis, valgomàsis,* turi būti *rūkomasis, válgomasis.* Tie žodžiai yra šaknies kirčiavimo, niekas nesako su kirčiu gale: *valgomì šaukštai* arba *valgomų dienų.* Priešingai, psl. 132 galūnės kirčiavimo žodžiui „baltesnis" deda kirtį *baltèsnysis,* o turi būti *baltesnỹsis.* Iš teksto nematyti, kad čia būtų kurios tarmės, o ne rašomosios kalbos kirčiavimas.

Ne vienoj vietoj neišlaikytas fonetiškas užrašymas, spausdinant disertaciją reikėtų tai prašalinti. Sakysim, nuo Karsakiškio užrašytas sakinys: „Su jodõjom pirštinėm buvo usimovįs". Be kirčio toj tarmėj ilgieji balsiai tariami trumpai, kas disertanto pažymėta žodžio „jodojom" pirmojo skiemens po *o* padėtu taškeliu, bet žodžiui „usimovįs" paskutiniame skiemenyje parašyta *i* nosinė, vadinas *į* ilga. Jei skiemuo nekirčiuojamas, tai negali būti *i* ilga, o jei būtų ilga, tai reikėtų rašyti ne nosinę *i,* o *i* su brūkšneliu *(ī).* Taip pat psl. 155 pasakyme iš Rimšės „Plataĩsian kelian išėjį išvydā miestų" irgi neišlaikytas fonetiškas rašymas. Žodyje „išėjį" gale rašo *į* nosinę, nors čia girdimas ilgas balsis *i,* todėl reikia, fonetiškai rašant, ant *i* padėti brūkšnelį. Taip pat vienskaitos galininkui „miestų" reikia gale rašyti ne *ų,* bet *ū.* Žodis „išvydā" parašytas su *ā* (iš *o*), vadinas, fonetiškai, o vidurinis skiemuo *(-vy-)* su rašomosios kalbos raide *y* vietoj *i.* Kartais vieną žodį rašo tarmiškai, o kitą netarmiškai: 95 psl. „kur supylᵉ rūgštąjį pienų" (Karsakiškis), o šalia visai tarmiškai: „patī gerajī arklī raikes parduot" (Biržai). Tokių netikslumų yra ir daugiau, bet jų minėti nėra reikalo — čia susirinkusiems būtų nuobodu klausytis tokių mažmožių dėl raidžių taškelių ar brūkšnelių. Tie mažmožiai lengvai ištaisomi galutinai redaguojant.

Kartais pasitaiko nevisai taisyklingų ar nevisai gyvų pasakymų.

Psl. 110 „Šio laikotarpio kalbos paminkluose". Raštų pasidarytas žodis „laikotarpis" yra sudurtinis, pirmas jo sandas (komponentas) yra *-a* kamieno žodis, todėl turi būti „laikãtarpis" arba be „jungiamojo" balsio „laĩktarpis" (plg. „laikmetis"). Toks pat naujadaras yra žodis „darbãdienis", o juk nesakom „darbodienis".

Psl. 185 „Žemaitija ir minėtos rytų Lietuvos šnektos". Gyvas žodis yra „Žemaičiai".

Psl. 146 „žemaičių ir *kaimyninių* (=kaimynų, gretimų) aukštaičių šnektose".

Psl. 34 „*Nepalyginamai* (=nepalyginti) aiškesnė pirminė daryba išliko lietuvių kalboje".

Psl. 20 „randame būdvardžių, sudarytų *to paties įvardžio pagalba* (=su tuo pačiu įvardžiu) iš kai kurių daiktavardžių".

Psl. 15 „Įvardžiuotinių būdvardžių antrojo dėmens *artimumą* (=artumą) pažymimajam artikeliui rodo..."

Psl. 34 „būdvardžių, *kurie vardininke* (=kurių vardininkas) turi daugiau kaip tris skiemenis".

Psl. 32 „Lietuvių ir latvių kalbose išnykus bevardės giminės daiktavardžiams (=Kada lietuvių ir latvių kalbose išnyko bevardės giminės daiktavardžiai), su jais suderinti šios giminės įvardžiuotiniai būdvardžiai nebuvo daugiau reikalingi ir turėjo išnykti".

Ta proga, nemanydamas kaltinti disertanto, norėčiau pakalbėti dėl visų vartojimo šablono „Disertacija filologijos mokslų kandidato laipsniui įgyti" ir iškelti to šablono netaisyklingumą. *Ieško naujų būdų žemės ūkiui pakelti. Nauja programa valstiečių gerovei pakelti. Mokslinė konferencija K. Būgai paminėti. Lietuvių draugija nuo karo nukentėjusiems šelpti.*

Tie nedideli kalbos trūkumai gerai parašytos disertacijos vertės nemažina, todėl manyčiau, kad Z. Zinkevičiui už jo darbą reikėtų suteikti filologijos mokslų kandidato laipsnį.

Spausdinama iš rankraščio

Atsiliepimas dėl B. Tolutienės filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacijos „Antano Juškos Lietuvių kalbos žodynas"

B. Tolutienės disertacija gana plati, apima iš viso 464 mašinėle rašytus puslapius. Iš to skaičiaus 260 puslapių tenka disertacijos tekstui, o likusius du šimtus sudaro įvairių su tuo darbu susietų dokumentų nuorašai ir fotokopijos.

Disertacijos tikslas duoti Antano Juškos žodyno rašymo ir leidimo istoriją.

Praeito šimtmečio antroj pusėj Antanas Juška surinko 30 000 žodžių žodyną. Patys žodžiai ir prie jų duota frazeologija buvo imta iš gyvos kalbos. Žodžiai buvo rinkti Pušaloto, Veliuonos ir Alsėdžių apylinkėse. Antraštiniai žodžiai buvo autoriaus verčiami į lenkų kalbą, dažnai dar jie buvo aiškinami lietuviškai ir, be to, iliustruojami užrašytais iš žmonių lūpų jų vartojimo pavyzdžiais.

Savo tą žodyną Juška rinko apie 20 metų, keletą kartų jį perrašinėjo, taisė, papildinėjo. Prie žodyno tvarkymo daug prisidėjo jo brolis Jonas, baigęs Charkovo universiteto filologijos fakultetą. Daugiausia su jo pagelba žodynas buvo sukirčiuotas, bet kirčiuotų

ilgų skiemenų priegaidė nebuvo išskirta — nebuvo pažymėta, kur tvirtapradė ar tvirtagalė priegaidė.

Rusų lingvistai (Sreznevskis, Potebnia, Fortunatovas ir kiti) suprato to žodyno didelę mokslinę vertę ir išrūpino iš Rusų Mokslų Akademijos sutikimą jį išleisti.

Akademija turėjo daug vargo su leidimu. Pradžioj žodyną redagavo brolis Jonas, tas antraštinius žodžius lig raidės J išvertė į rusų kalbą, bet lig savo mirties 1886 metais spėjo išspausdinti tik 10 lankų. Brolis Antanas jau buvo miręs 1880 metais. Toliau pirmą žodyno knygą baigė redaguoti Fortunatovas. Jo redaguota žodyno dalis išėjo 1897 metais. Antra žodyno knyga buvo redaguota Jablonskio, ji išėjo 1904 metais. Su savo redagavimu Jablonskis turėjo daug rūpesčio. Pradėjęs redaguoti jis susidarė nuomonę, kad Juškos darbu negalima visur pasitikėti, kad čia reikalingas tikrinimas. Jablonskis beveik visą žodyną patikrino vietose, kur jis buvo rinktas. Tikrinimo darbas nebuvo lengvas. Jablonskis tada buvo Talino gimnazijos mokytoju ir tik vakacijų metu galėjo pasiekti tas vietas, kur Juška rinko žodžius. Maža to, vietinė administracija kreivai žiūrėjo į tą žodžių tikrinimą sodžiaus žmonių tarpe, kartais, kaip žinoma, net kliudė darbą. Pagaliau tikrinimas vietoj buvo visai nebegalimas, kai Jablonskis buvo pašalintas iš gimnazijos ir ištremtas į Pskovą. Tada jis tik raštu iš pažįstamų tegalėjo gauti reikalingų paaiškinimų. Redaguodamas Jablonskis žodyno kalbą, užrašytą daug kur to krašto tarme, kur buvo rinkta, vienodino ir artino prie vakarų aukštaičių tarmės, visam lietuviškam tekstui padėjo rašomosios kalbos kirčius ir priegaides. Akademija Jablonskio redagavimu buvo patenkinta. Apie savo pažiūrą į Juškos žodyno vertę, savo atliktą redagavimo darbą ir padarytus pakeitimus Jablonskis knygos gale pridėjo ilgą baigiamąjį žodį (69 puslapiai). Trečią žodyno knygą redagavo Būga nuo raidės K pradžios lig žodžio „kukštuotis". Būga ne tik vertė jo kalbą į rašomąją tarmę ir kirčiavo, bet dar daug papildė iš savo paties surinkto žodyno materialo. Jo redaguota žodyno dalis yra daugiausia nutolusi nuo Juškos teksto. Po Būgos raides M ir N redagavo Šlapelis, jo redaguotų lankų buvo kiek išspausta, bet atskira knyga neišėjo. Šlapelis irgi žymėjo kirčiuotų ilgų skiemenų priegaidę, žodyno tekstą derino su rašomąja kalba, bet nieko nepapildinėjo, daug nuo originalo nesitraukė. Toliau tas žodynas nebebuvo leidžiamas.

Disertacijos vertę labai kelia jos pabaigoj pridėti visokie dokumentai, aiškinantieji Juškos žodyno reikšmę kalbos mokslui ir vaizduojantieji visą ilgą jo leidimo istoriją.

Tolutienės disertacija duoda aiškų supratimą apie Antano Juškos su broliu Jonu atliktą didelį kultūros darbą. Bet vieną ypač dalyką galima disertacijos autoriui prikišti — tai jos rašto kalbos negyvumą. Štai tik keletas tokios negyvos kalbos pavyzdžių.

1. *Pabuvojęs* (=pabuvęs) Lietuvoje, S. Mikuckis netrukus Skyriui pranešė 62. — 2. A. Juškos kalbinis darbas... buvo *artimai*

(=arti) susijęs su tautosakos rinkimu 41. — 3. *Artimumas* (=artumas) liaudies kultūrai 36. — 4. jau *atsiradusi galimybė* (=galėjai, galima buvo) žodyną toliau redaguoti. 80. — 4. iš akademikų tarpo jam paskirtas *atsakingas* (=atsakomas) redaktorius 76. — 5. kiek pats *mintinai* (=atmintinai) žinojo 22. — 6. Akelevičius Akademijai *prisiuntė* (=atsiuntė, nusiuntė) užrašus „apie lietuvių kalbą..." 50. — 7. *Kaimyninių* (=kaimynų, gretimų) kraštų leksikografija 12. — 8. svajojo sudaryti etimologinį *ukrainiečių* (=ukrainų) žodyną 40. — 9. *Dvarininkija* (=dvarininkai) jo nelaikė savu 32. — 10. Toks būrelis apie Jablonskį carinei *valdininkijai* (=cariniams valdininkams) kėlė nepasitikėjimą 104. — 11. nubrėžė darbo gaires, kurių redaktorius *privalėtų* (=turėtų) laikytis 91. — 12. tarp jų *užsimezgė* (=prasidėjo) artimi kalbiniai *ryšiai* (=santykiai) 42. — 13. Žodžiai, kurie Veliuonos šnektoje ar žemaičių tarmėję ir, *aplamai* (=apskritai), rusų Lietuvos tarmėse turi skirtingą nuo „tilžiečių" (=tilžėnų) kirtį, į žodyną dedami su savitu kirčiu 96. — 14. (dokumentai) yra tendencingi ir tikros tiesos iš jų laukti *netenka* (=nereikia, negalima) 16. — 15. Žodynus pradėjo gausiai sudarinėti patys lietuviai, *pirmoje eilėje* (=pirmiausia) juos skirdami savo visuomenės reikalams 167. — 16. *bet kuris* (=kiekvienas) mokslas gali sėkmingai *vystytis* (=kilti) III. — 17. Spaustuvei *ruošė* (=taisė, rašė, rengė) rankraščius 103. — 18. Žandarai kuri*am* laiku*i* (=kurį laiką) jį paliko ramybėje 107. — 19. buvo skirtas *besi*mokančiai (=mokslo) jaunuomenei 167. — 20. Akademijos lėšomis buvo siunčiamas *tyrinėjimams* (=tyrinėti) į Lietuvą S. Mikuckis 63. — 21. Spaudoje randame tik nedideli*us* straipsni*us* ir recenzij*as* (=nedidelių straipsnių ir re-jų) III. — 22. filologų skaičius, *palyginus jį* (=palyginti) su etnografijos, buvo labai nežymus 40. — 23. *Jablonskiui gyvenant* Taline, apie jį spietėsi nemažas būrelis lietuvių (=Apie gyvenantį Taline Jablonskį spietėsi...) 104. — 24. *Vyt. Juškai atvykus* į Maskvą (=Atvykusiam Vyt. Juškai...) prof. Fortunatovas išdėstė savo redagavimo principus 88. — 25. *Antanui Juškai... parodžius* savo rinkinius (Antaną Jušką... parodžiusį savo rinkinius; kai Antanas Juška... parodė savo rinkinius) Valančius ėmė prikalbinėti neatidėliojant juos spausdinti 42. — 26. Kirčio ir priegaidės sistemą *Kuršaičiui pagrindus* aukštaičių vakariečių tarmės kirčiavimu, A. Juška šita sistema negalėjo pasinaudoti (=Kuršaičio kirčio ir priegaidės sistema, pagrįsta aukštaičių vakariečių tarmės kirčiavimu, Juška negalėjo pasinaudoti) 243.

Ta proga norėčiau paliesti vieną dalyką nedarydamas priekaišto dėl jo disertacijos autoriui.

Pirmojo mūsų leksikografo pavardę disertantė rašo *Širvydas* (5, 62). Reikėtų rašyti *Sirvydas*. Šiandien Lietuvoje tokių pavardžių (Sirvydas arba Sirvydis) yra kelios dešimtys. Yra ir gyvenamų vietų *Sirvydai*. Ta pavardė yra dvišaknė, sandas *Sir-* yra ir kitose pavardėse: *Sirtautas, Sirgaudas, Sirmantas, Sirgilas, Sirgintas, Sirjotas, Sirputas, Sirvilas...* Yra ir vienašaknių pavardžių: *Siras,*

Sirius, Sirutis. Tos pavardės rašomos su *Sir-* ir šešiolikto amžiaus „Lietuvos Metrikoje". Čia kalbamas leksikografas rašėsi savo pavardę tų laikų mada sulenkinęs „Szyrwid". Lenkai neturi garso junginio *Sir-* su minkštu *s*, todėl turi tarti *Syrwid* arba *Szyrwid.* Daukantas rašėsi savo pavardę sulenkindamas *Dowkont*, bet mes vadiname *Daukantas*, nes ta pavardė ir dabar yra gyva, taip tariama, todėl vienodai turėtume elgtis su pavarde *Sirvydas.*

Yra viena kita stambesnė korektūros klaida, sakysim: И еще несколько слов по поводу особых *переdовых* экзаменов (=переводных экзаменов) 48.

Spausdinti šią disertaciją vertėtų vien dėl surinktų dokumentų, vaizduojančių geriausiai Juškos žodyno rašymo ir leidimo istoriją, tik prieš tai reikėtų ištaisyti visus kalbos negerumus, kitaip maža būtų garbės institutui, turinčiam kelti kalbos kultūrą.

Nežiūrint minėtų trūkumų, mano nuomone, reikėtų Tolutienei už šitą jos darbą pripažinti filologijos mokslų kandidato laipsnį.

Spausdinama iš rankraščio

Mažmožis kalbos mokslui

Dėl Adomo Mickevičiaus suėjusių šimto metų nuo jo mirties dabar mūsų spaudoj nuolat minimas jo gimtasis miestas „Naugardukas". Tas pavadinimas „Naugardukas" yra verstas iš rusų kalbos „Novogrudok" arba iš lenkų „Nowogródek", o vietos lietuviai (Zietelos apylinkėse) dar šiandien tą miestą vadina *Naugardas* (kirčiuojamas kaip *Salakas* arba *patalas*). Pavadinimas „Naugardas" rodo du dalykus:

1. Senovės lietuvių „miestas" buvo vadinamas „gardas" (giminiuojasi su rusų „gorod" kaip „varnas" su „voron").

2. Vardas „Naugardas" yra senas, nes jis, būdamas sudurtinis žodis, nekeičia antro komponento galo, kaip šių dienų kalboj daro a-kamieniai žodžiai, pavyzdžiui, „Naumies*tis*" (iš: *naujas+miestas*). O „Naugardas" (iš: *naujas+gardas*) pasiliko nekeitęs antro komponento galo su kitais sudurtiniais senais žodžiais: *aki-sopstas, tit-nagas, Dau-kantas, Min-daugas.*

„Tarybinis mokytojas", 1955.XII.8, Nr. 49

О происхождении литовского глагола *veizdėti*

В статье Яна Отрембского «Randbemerkungen» (IV т. LP, стр. 33) сказано: „Der Wechsel *d* : *zd* findet sich auch in den verbalen Bildungen: asl. *viděti*, 3. Sg. Präs. *viditъ* 'sehen': lit. *veizdėti*, 3 Präs. *véizdi* 'hinsehen, hinblicken'. Im Zusammenhang damit begegnet man dem Nebeneinander: *vaidas* 'Erscheiung': *vaizdas* 'Anblick'.

Как наряду с коренным *d* (*veidas*) появилось звукосочетание *zd* в глаголе *veizdėti*, я объясняю так.

Глагол *veizdėti* образовался из глагола **veid-ėti* вследствие перехода этого последнего из атематического спряжения в тематическое. В окрестностях Dievėniškės (около 70 км на юг от Вильнюса) говорят: *Aš véimu arklių* 'Я ищу лошадей'. *Ko tu véimi?* 'Что ты ищешь?' *Vaikas véima kepurės* 'Мальчик ищет шапку'. *Ko jūs véimat?* 'Что вы ищете' — *Paveizdėjau, paveizdėjau, neradaũ ir mečiaũ* 'Поискал, поискал, не нашел, да и бросил (искать)'. *Aĩk, paveizdėk lopinùko* 'Иди, поищи платок'. *Pradėjau veizdėti* 'Стал искать'.

Из этого ясно, что некогда глагол, о котором идет речь, был спрягаем: *aš véi-mi, tu véi-si, jis véis-ti, mes véi-me, jūs véis-te.*

Первоначальная форма *véimu* в Dievėniškės образовалась из *veimi* как *esmù* из *esmi*. Когда в сознании говорящих слог *vei-* стал казаться основой (вместо *veid-*), тогда инфинитив должен был разлагаться на *vei-dėti*. Вследствие контаминации этого инфинитива *vei-dėti* с формой 3. лица настоящего времени *veis-ti* образовался новый инфинитив *veis-dėti* (с произношением *veizdėti*), который, возможно, под влиянием таких глаголов, как *gird-ėti*, далее стал разлагаться на *veizd-ėti*, откуда *girdžiu : veizdžiu* (современная форма). Жемайты образовали формы настоящего времени из инфинитива *veiz-dėti : aš véiz-iu, tu véiz-i* и т. д.

„Lingua Posnaniensis", t. 5, 1955[79]

1956

Dėl dviejų kalbos klaidų

Kalbos klaidos mūsų raštuose vis dar nėra labai retas daiktas. Jos daro kalbą negyvą ir nesklandžią. Šį kartą norėčiau iškelti dar ne visur gerai vartojamas dvi konstrukcijas: 1) naudininką su padalyviu ir 2) naudininką su bendratimi.

Naudininkas su padalyviu

Mūsų kalboje naudininkas su padalyviu (savarankiškas naudininkas) vartojamas paprastai laiko aplinkybei reikšti ir su kitais sakinio žodžiais nėra kaip nors susietas, tik stovi greta, pavyzdžiui: „Dienai brėkštant šilas nubunda". Čia naudininkas „dienai" nėra susietas su žodžiu „šilas" ar „nubunda". Pasakyme „šuniui sulojus kieme, vaikas pribėgo prie lango pažiūrėti, kas ateina" naudininkas „šuniui" irgi nėra susietas su kuriuo kitu sakinio žodžiu. Palyginkime dar: „Aušrelei aušt ant vainiką py-

niau, saulelei tekant ant galvos dėjau". Čia naudininkai vėl nesusieti su kitais žodžiais.

Bet jau netaisyklingas savarankiško naudininko vartojimas bus šiame sakinyje: „Partijai vadovaujant mes žengiame į komunizmą". Čia konstrukcija „partijai vadovaujant" yra susieta su sakinio veiksniu „mes", to veiksnio veikimas pridera nuo partijos vadovavimo; jei partija nevadovautų, nebūtų žengimo į komunizmą. Tą netaisyklingą sakinį reikėtų šitaip pasakyti: „Partijos vadovaujami mes žengiame į komunizmą". Kaip matėme, padalyvis („vadovaujant") paverčiamas į neveikiamosios rūšies dalyvį („vadovaujami"), tas dalyvis suderintas su sakinio veiksniu „mes", o naudininkas paverčiamas į kilmininką — veikiamasis asmuo prie neveikiamųjų dalyvių yra reiškiamas kilmininku (plg.: „čia mūsų dirbama žemė", „jie buvo apsupti priešų"). Nepagadintos kalbos žmogus turėtų pasakymą „partijai vadovaujant mes žengiame į komunizmą" suprasti taip: mes žengiame į komunizmą savo keliu, o partija kažkur vadovauja savo keliu, jos vadovavimas neturi nieko bendro su mūsų žengimu į komunizmą.

Taip pat netaisyklingas bus pasakymas toks: „Partijai vadovaujant pirmyn — į komunizmą!" Čia sakinys beasmenis, jis neturi žodžio, su kuriuo būtų susietas naudininkas („partijai"). Bet žodžiai „pirmyn į komunizmą" vis dėlto priklauso nuo partijos vadovavimo; vadinas, santykis yra, jie susieti su naudininku, ir iš to išeina, kad savarankiškas naudininkas čia ne vietoje. Šį pasakymą turėtumėm taip ištaisyti: „Partijos vadovavimu (su partija) pirmyn — į komunizmą!" Dar ne viskas. Žodis „pirmyn" yra pramanytas raštų vietoj gyvos kalbos žodžio „priekin" (arba „į priekį"). Galutinai ištaisytas šis pasakymas taip atrodytų: „Partijos vadovavimu (su partija) priekin — į komunizmą!"

Duodu dar daugiau netaisyklingo savarankiško naudininko vartojimo pavyzdžių su jų ištaisymais.

„Susijungus valstiečiams į kolūkius, pakilo jų gyvenimo gerovė". Čia naudininkas („valstiečiams") yra susietas su žodžiu „jų". Taisant, reikia naudininką paversti į kilmininką (pagal „jų"), o padalyvį paversti į dalyvį ir jį suderinti su tuo kilmininku, tokiu būdu išeina: „Susijungusių į kolūkius valstiečių pakilo gyvenimo gerovė".

„Bulvėms užaugus reikia jas nukasti". Čia naudininkas „bulvėms" toliau išreikštas galininku „jas", todėl reikia naudininką pakeisti galininku, padalyvį paversti į dalyvį ir jį suderinti su tuo galininku. Vadinas, ištaisytas sakinys taip atrodys: „Bulves užaugusias reikia nukasti".

„Jablonskiui gyvenant Taline, apie jį spietėsi nemažas būrelis lietuvių". Naudininkas „Jablonskiui" toliau išreikštas galininku su prielinksniu „apie" („apie jį"), todėl reikia naudininką paversti į galininką su tuo prielinksniu ir su juo

suderinti dalyvį iš padalyvio. Turime šiokį ištaisytą sakinį: „Apie gyvenusį Taline Jablonskį spietėsi nemažas būrelis lietuvių".

„Valdant šalį išnaudotojams, valstiečiai nuolat kovojo su jais." Naudininkas toliau išreikštas įnagininku su prielinksniu „su" („su jais"), todėl naudininkas paverčiamas į įnagininką su tuo pačiu prielinksniu ir gautas iš padalyvio dalyvis su juo suderintas. Šitaip ištaisę, turime sakinį: „Valstiečiai nuolat kovojo su valdančiais šalį išnaudotojais".

„Tėvams pasakius šiurkštesnį žodį, vaikai tą darbą murmėdami atlieka." Čia nėra žodžio, su kuriuo būtų toliau išreikštas naudininkas „tėvams", bet jis yra susietas su visu sakiniu tuo, kad po konstrukcijos „tėvams pasakius" turimas galvoj papildinys „jiems", vadinas, „vaikams". Atsižvelgiant į taisymą pasakymo „Partijai vadovaujant mes žengiame į komunizmą", šį sakinį reiktų ištaisyti šiaip: „Tėvų pasakyti šiurkštesnį žodį vaikai tą darbą murmėdami atlieka".

Naudininkas su bendratimi

Paėmę pasakymą „peilis duonai riekti" matome, kad čia „peilis" yra priemonė (įrankis) tam tikram tikslui pasiekti — duonai riekti (peilis riekia duoną). Dar kiti tikslo naudininko vartojimo pavyzdžiai: ratai šienui vežti (ratai veža), lazda šunims atsiginti (lazda gina), medus kavai saldinti (medus saldina). Tie pavyzdžiai rodo, kad tikslo naudininkas gali būti prie žodžių, reiškiančių priemonę tam tikslui pasiekti.

Tuo remiantis galima pasakyti: „Neturiu dantų riešutams krimsti" (dantys yra priemonė, dantys kremta), bet negalima sakyti: „Neturiu noro riešutams krimsti", nes noras nėra priemonė, noras nekremta riešutų. Toj vietoj sakoma: „Neturiu noro riešutų (riešutus) krimsti".

Toks klaidingas bus mūsų spaudoj pavartotas pasakymas: „Buvo gydytojų pasitarimas ligai nustatyti", nes pasitarimas nėra priemonė, pasitarimas negali ligos nustatyti. Reikia sakyti: „Buvo gydytojų pasitarimas dėl ligos nustatymo".

Dar vienas toks netaisyklingas pavyzdys: „Pasaulinis motinų kongresas vaikams ginti". Kongresas nėra priemonė, todėl prie to žodžio negali būti naudininko su bendratim. Čia turėtumėm pasakyti: „Pasaulinis vaikų gynimo motinų kongresas".

Ta proga norėčiau priminti vieną dalyką. Turime „Politinių ir mokslinių žinių skleidimo draugiją". Pradžioje ta draugija buvo vadinama „Draugija politinėms ir mokslinėms žinioms skleisti". Bet drau-

g i j a nėra priemonė jos tikslui pasiekti, ir toks pavadinimas buvo klaidingas. Apsižiūrėjus tas klaidingumas buvo netrukus pašalintas.

Ta klaida dar vienoj vietoj yra giliai įleidusi šaknis. Kas nori gauti mokslų kandidato laipsnį, turi parašyti tam tikrą disertaciją. Po disertacijos antraštės, laikydamiesi nusistovėjusio šablono, paprastai rašo: „D i s e r t a c i j a filologijos (ar kito kurio mokslo) mokslų kandidato l a i p s n i u i į g y t i". D i s e r t a c i j a nėra priemonė laipsniui įgyti, todėl toks pasakymas yra klaidingas. Reiktų sakyti: „F i l o l o g i j o s m o k s l ų k a n d i d a t o l a i p s n i o d i s e r t a c i j a". Kad būtų aiškiau, jog disertacija nėra priemonė, galima duoti dar tokį pavyzdį. Galima sakyti: „Rajonas atsiuntė ž v i r g ž d o k e l i u i t a i s y t i" (su ž v i r g ž d u taiso kelią, ž v i r g ž d a s yra priemonė); bet negali sakyti: „Rajonas atsiuntė r a š t ą k e l i u i t a i s y t i" (r a š t a s netaiso kelio, r a š t a s nėra priemonė); toj vietoj reikia sakyti: „Rajonas atsiuntė raštą k e l i ą t a i s y t i". Disertacija taip pat yra raštas, todėl ir nėra priemonė. Jei disertacija būtų priemonė laipsniui įgyti, tai kaip su peiliu kiekvienas gali riekti duoną, taip su disertacija kiekvienas galėtų gauti mokslų kandidato laipsnį, net pirmos klasės mokinys![80]

„Tarybinis mokytojas", 1956.I.26, Nr. 4

Ar reikalingas žodis „pirmyn"?

Kiekviena rašto kalba nuolat darosi naujų žodžių, bet jų prigyja tik maža dalelė. Dėl naujo žodžio tikimo ar netikimo sprendžia visuomenė. Spauda turi skelbti įvairias nuomones kokio žodžio klausimu ir tuo būdu visuomenei padėti lengviau padaryti savo sprendimą. Šį kartą vertėtų pakalbėti dėl žodžio „pirmyn".

„Tarybinio Mokytojo" Nr. 4 esu rašęs, kad mūsų raštai kartais vartoja konstrukcijas naudininką su padalyviu ir naudininką su bendratim ten, kur gyvoji kalba jų nepateisina. Tarp taisomų sakinių buvo vienas su žodeliu „pirmyn", ir trumpai paminėjau, kad jis raštų pramanytas, kad jo vietoj reiktų vartoti gyvos kalbos žodį „priekin" arba „į priekį".

Svarbiausias mano rašymo dalykas buvo tos konstrukcijos. Apie jų negerą vartojimą daug metų kalbu universiteto studentams, bet tas negeras vartojimas iš jų kalbos vis nenyksta, nes jie nuolat mato ir girdi netikusių pavyzdžių. Lietuvių kalbos mokytojai turėtų daugiau atkreipti akis į tas konstrukcijas ir pasvarstyti, kaip geriau išaiškinti mokiniams jų vartojimo sąlygas.

Todėl gaila, kad Kauno 6-osios vidurinės mokyklos mokytojas J. Rimantas „Tarybinio Mokytojo" Nr. 7 atsiliepė ne dėl tų konstrukcijų, o dėl palyginti mažo daikto — dėl žodžio „pirmyn" vartojimo[81]. Jei jis būtų pažvelgęs į Jablonskio raštus, kas ten apie jį pasakyta, gal nebūtų gaišęs su savo rašymu.

Gindamas to žodžio reikalingumą mūsų kalbai, Rimantas remiasi tuo, kad jis „daug metų plačiai vartojamas", kad jis turintis kažkokią skirtingą prasmę, kad „priekin" „parodo, kur kurion vieton konkrečiai einama", o „prieveiksmiu „pirmyn" dažniausiai parodome tik linkmę, neapibrėždami galutinio tikslo ar vietos". Savo mintį iliustruoja autorius pavyzdžiais: „Išeik priekin (į priekį) ir pareikšk savo nuomonę". Bet: „Eik pirmyn". „Buvo įsakyta nesustojant žygiuoti tik pirmyn ir pirmyn." Toliau pasakyta: „prieveiksmis „pirmyn" vartojamas daugiau tolydiniam procesui pabrėžti, dinamiškesniems vaizdiniams sudaryti"... „Žodis „priekin" savo nuotaika reiškia daugiau poslinkį, „pirmyn" — veržimąsi". Dar toliau Rimantas rašo: „J. Balčikonio pasakymas, esą, žodis „pirmyn" yra pramanytas raštų vietoj gyvos kalbos žodžio „priekin" (arba „į priekį") skamba kiek paniekinamai literatūrinės kalbos adresu. Man atrodo, jog tie, kurie pirmą kartą pavartojo prieveiksmį „pirmyn", gerai mokėjo lietuvių kalbą, suprato prieveiksmio „priekin" prasmę, subtiliai jautė atskirus minties niuansus ir mokėjo kūrybingai ieškoti priemonių jiems išreikšti".

Čia daug kas neaišku. Pirmiausia, mano žodžius „pramanytas raštų" autorius pabraukia, lyg norėdamas pasakyti pats esantis priešingos nuomonės, o čia pat rašo: „tie, kurie pirmą kartą pavartojo prieveiksmį „pirmyn"... Vadinas, vis dėlto pramanytas? Toliau, nežinau, ar kas supras, koks skirtumas tarp žodžių „poslinkis" ir „veržimasis", kodėl vieną kartą reikia sakyti: „Išeik priekin", o kitą kartą: „Eik pirmyn" ir t. t.

Kad žodis „pirmyn" raštų pramanytas, nėra mažiausio abejojimo. Jo nepažįsta Kuršaičio žodynas (1883 m.), jį smerkė Jablonskis, nevartojo Būga. Išeina, kad tie žinomiausi mūsų kalbininkai bus irgi negražiai pasielgę „literatūrinės kalbos adresu".

Kas jį pirmas paleido, tuo tarpu nemoku pasakyti, bent prieš „Aušrą" jo nebuvo. Galimas daiktas, kad jį bus paleidęs toks pat lingvistas, kaip galvojo vienas mano studentas. Kalbant apie žodį „pirmyn" mano paklaustas tas studentas, iš kur rusai turi pasidarę žodį „вперёд", atsakė, kad iš žodžio „первый"!

Juokai juokais, bet palyginkim abiejų kalbų žodžius „вперёд" ir „priekin". Rusų „вперёд" padarytas iš žodžio „перед" su afiksu žodžio pradžioj, o mūsų „priekin" iš žodžio „priekis" (vienodos reikšmės su rusų „перед") su afiksu žodžio gale. Vadinas, abi kalbos turi vienodos darybos ir vienodos reikšmės žodžius. Jei rusams nereikalingas kitas žodis tai sąvokai, tai kam jis turi būti reikalingas lietuviams? Maža to, mes turim tos pačios reikšmės kaip žodis „priekis" žodį „priešakis" arba „priešakys", todėl vietoj „priekin" galėtumėm lygiai gerai vartoti „priešakin" (su kirčiu žodžio pradžioj ar gale) arba „į priešakį". Tegu komandai būtų patogesnis dviskiemenis žodis, bet neikiek nekenktų ir pasakymas su daugiau skiemenų. Kuri išmintinga kalba, turėdama tam pačiam reikalui savo gyvus žodžius, darytųsi dar nebūtą trečią?

Dabar pasvarstykime, kiek dinamiškumo turi tas „pirmyn". Jei daromės naują žodį, tai turime jo reikšmę priderinti prie kitų tos darybos žodžių. Sakome: oras eina šaltyn (=darosi šaltas), ligonis eina geryn, vieversėlis kyla aukštyn, vilkas bėga tolyn ir t. t. Kaip matome, tie prieveiksmiai daromi iš būdvardžių, vartojami su veiksmažodžiu *eiti* ar kitais artimos reikšmės veiksmažodžiais ir reiškia kokios ypatybės didėjimą, bet toli gražu ne „dinamišką". Pagal tuos pavyzdžius žodis „pirmyn" turėtų reikšti „darytis pirmam". Bet jei kas, sakysim, pirmas, tai nereikalauja tos ypatybės daugiau. Reikia nepamiršti, kad „pirmas" yra skaitvardis, o atskirų skaitvardžių turimos ypatybės nedidėja ir nemažėja. Nors žodis „pirmas" savo forma panašus į būdvardžius, bet iš jo darytis prieveiksmį „pirmyn" netinka, kaip netinka iš „antras" (taip pat panašaus į būdvardžius) darytis prieveiksmį „antryn". Tiesa, žodis „pirmas" skiriasi nuo kitų skaitvardžių tuo, kad gali turėti lyginamąjį laipsnį: „Kas pirmesnis, tas geresnis". Bet tame pasakyme jis turi reikšmę „ankstesnis", iš jo negali būti išvestas kalbamasis prieveiksmis.

Norėdamas labiau apginti savo „pirmyn", J. Rimantas rašo: „Jis gausiai vartotas bei vartojamas ir grožiniuose kūriniuose, ir mokslo bei populiarizacijos veikaluose, ir reikalų raštuose, ir kasdieninėje šnekamojoje kalboje." Žodžiu, visur! Nežinau, kaip ten yra su jo vartojimo gausumu mokslo veikaluose ir reikalų raštuose, tik turiu sutikti su J. Rimantu, kad grožiniuose kūriniuose, geriau sakant, tam tikrų poetų eilėraščiuose dažnai esu matęs, o šnekamojoje kalboje girdėjau vartojant tuos žmones, kurie neturi gyvos kalbos jausmo ar kuriems jis yra atbukęs. Prieš karą važinėdavau Kauno autobusais, ir konduktoriai, kilę iš miesto (sprendžiant iš jų tarimo) sakydavo: „Eikite pirmyn", o kilę iš kaimo sakydavo: „Eikite į priekį" arba „eikite priekin" (pagal savo tarmę), „pasitraukite į priešakį (priešakin)". Dar šių metų pradžioj kartą vėl teko važiuoti Kauno autobusu, ir konduktorius mergina sakė: „Prašom eit į priekį! Priekyje vietos užtektinai!" Prasiveržti į priekį tirštai pristotam autobuse, be abejo, reikia parodyti nemaža dinamikos, bet mergina išsivertė be to dinamiško „pirmyn". Ji, matyti, buvo kilusi iš kaimo, jos kalba tebebuvo niekieno nesugadinta[82].

1956.II.20.

Spausdinama iš rankraščio

Negerbiamas rašytojų atminimas

Šiomis dienomis pasirodė didelio formato knyga antrašte: Salomėja Nėris 1904—1945. Vilnius, 1955.

Tai yra albumas, išleistas grožinės literatūros leidyklos, turi 214 puslapių. Įžangą „Salomėja Nėris" parašė draugas A. Venclo-

va, visą knygą „paruošė"* K. Vairas-Račkauskas, leidyklos redaktorius buvo P. Margevičius.

Albumas gausiai iliustruotas, pilnas įvairiausių nuotraukų iš rašytojos kelionių po Lietuvą, Vokietiją, Prancūziją, Italiją ir Tarybų Sąjungą. Ten apsčiai matome jos fotografuotų laiškų, dokumentų ir įvairių ištraukų iš spaudinių, susietų su jos gyvenimu. Daugelis jos gyvenimo momentų pailiustruota ištraukomis iš jos pačios poezijos. Pavartęs albumą, gauni apytikrį supratimą apie jos nuopelnus mūsų literatūrai.

Rašytojos mergautinė pavardė B a č i n s k a i t ė, ištekėjusios — B u č i e n ė, o dabar visur vadinama jos slapyvardžiu N ė r i s. Tuo vardu *Nėris* leidžiami ir jos raštai. Bet kaip tarti tą vardą, niekas gerai nežino ir neišaiškina. Girdėjau, universiteto literatai taria nevienodai, vidurinių ir kitų mokyklų mokytojai taip pat nevienodai, atėję į knygyną pirkti jos raštų irgi visaip taria. Kiek tik gali būti to žodžio kirčiavimo būdų, tiek ir tarimų! O tie, kurie prie šios knygos leidimo pridėjo pirštą, nei mėginti nemėgino paaiškinti, kaip reikia tarti, nors priežasties tam užtektinai buvo: kiekvienam juk krinta į akis jos dvejopas fotografuotas parašas: *Neris* ir *Nėris*. Katras geresnis?

Iš visko matyti, kad jos slapyvardis pasiimta iš mūsų upės pavadinimo *Neris* — žodis moteriškos giminės, rašomas be taško ir kirčiuojamas kaip bendrinis daiktavardis „šalis". Tą vardą visi mokėtų vienodai ir be jokių kraipymų tarti.

Kad jos buvo pasiimtas slapyvardis *Neris*, rodo šio leidinio bent keturios vietos. Psl. 37 matome jos pirmo eilėraščių rinkinio „Anksti rytą" nuotraukoj aiškiai parašyta: „Salomėja N e r i s". Psl. 60 kito jos 1931 metais išleisto rinkinio „Pėdos smėly" nuotraukoj vėl matome: „Salomėja N e r i s". Psl. 65 yra įdėta pačios rašytojos ranka rašyto pareiškimo dėl jos ideologijos pasikeitimo nuotrauka, kur aiškiausiai matome: „Salomėja N e r i s". Psl. 90 yra jos išverstos knygos nuotrauka: „V. Korolenko. Baisioji naktis. Makaro sapnas. Vertė Salomėja N e r i s". O kitur jau rašoma „Nėris" — *e* su tašku. Iš kur tas taškas atsirado?

Pirmiau mūsų miestų nutautę lietuviai tą upę vadino *Vilija*. Kai paaiškėjo, kad gyvojoj kalboj yra kitas vardas, raštai iš karto nemokėjo tiksliai jo vartoti, rašė visaip: „Nerys", „Nėrys", „Nėris". Klaidingai laikė net vyriškosios giminės žodžiu. Ne kartą Jablonskis spaudoj taisė ir aiškino to žodžio tikrą tarimą. Sakysim, 1924 m. „Švietimo Darbo" N 12 jis rašė: „F. Kirša, kaip ir kiti mūsų poetai, yra labai pamėgęs žodžius *bakužė* (=lūšnelė, trobelė), *aras* (=erelis), *Nėris* (=Neris)". Rašytoja, reikia spėti, bus užsikrėtusi nuo Kiršos ar nuo kitų panašių poetų ir padėjusi kur nereikia tašką. Tos Kiršų tradicijos tebesilaikoma ligi šiolei. Apie to taško nereikalingumą teko kalbėtis su keliais šių dienų

* Kas „ruošia", paprastai vartoja mazgotę, šluotą ir kitus panašius pabūklus. Apie to žodžio vartojimą praverstų skyrium pakalbėti laikraštyje.

poetais, bet taškas vis tvirtai tebesilaiko, todėl čia gal praverstų kritika iš apačios, turėtų atsiliepti mokytojai, kaip išbristi iš tos netvarkos. Pasaulyje negirdėtas daiktas, kad rašytojo vardas, minimas per visą kraštą kasdien šimtus kartų, būtų įvairiai tariamas be jokio paaiškinimo, kodėl taip tariamas. Tiesą sakant, niekas ir nemokės paaiškinti, kaip tarti gyvajai kalbai nežinomą žodį „Nėris". Viena, jis gali turėti pastovų kirčiavimą ir nepastovų. Antra, jei kirčiavimas nepastovus, tai šaknis gali būti tvirtapradė arba tvirtagalė, o nuo to priklauso kitų linksnių kirčiavimas. Tas taškas nėra koks šventas daiktas, tėra rašybos dalykas. Rašytoja neturėjo kokios didesnės orientacijos kalbos dalykuose, lengvai davėsi suklaidinti negerais pavyzdžiais, bet palaikyti tą klaidą yra rašytojos negerbimas. Rašytoja Žemaitė dėl mums žinomų priežasčių visą amžių negalėjo išmokti įprastinės rašybos, tad ar perdaug padarytų jai garbės, jei kas dabar sugalvotų leisti jos raštus su jos pačios vartota rašyba?

Dar yra vienas rašytojas, kurio vardas neteisingai rašomas — tai M o n t v i l a. Ta pavardė yra kilusi iš asmenvardžio, duodamo prieš Lietuvos krikštą, ji susidariusi iš dviejų kamienų: *mant-* ir *vil-*. Dalis *mant-* anų laikų asmenvardžiuose galėjo būti pirmoj vietoj arba antroj, pvz.: *Mant-vydas, Manti-gaila, Man-girdas (<Mant-girdas), Man-tautas (<Mant-tautas); Dau-mantas, Vii--mantas, Aš-mantas, Tol-mantas...* Tų vardų dalis „mant" bendrinėje kalboje tariama ir rašoma su *a*, su *o* tariama sulenkėjusių lietuvių arba kur tarmėse. Jei pats rašytojas rašėsi „Montvila", tai tik nemokėjo savo pavardės priderinti prie rašomosios kalbos sistemos, todėl šiuo metu toks rašymas būtų tik pasijuokimas iš to jo nemokėjimo. Jo pavardė yra plačiai žinoma gyvojoj kalboj, turi būti tariama ir rašoma *Mantvila*, kirčiuojama kaip žodis „sveikata". Kitas tos pavardės variantas yra *Mantvilas*, kirčiuojamas kaip žodis „milžinas".

Spausdinama iš rankraščio[83]

Kada gi vartojamas tikslo naudininkas su bendratim

Matydamas, kad mūsų raštai kartais vartoja tikslo naudininką su bendratim ten, kur gyvoj kalboj man neteko jo girdėti, š. m. „Tarybinio mokytojo" 4 nr. daviau trumpą tos konstrukcijos vartojimo taisyklę su tam tikrais pavyzdžiais. Norėčiau ją priminti: „Tikslo naudininkas gali būti prie žodžių, reiškiančių priemonę tam tikslui pasiekti". Ten pacitavau keletą iš spaudos paimtų tai taisyklei prieštaraujančių pasakymų su jų taisymais. Filologijos mokslų kandidatas J. Palionis parašė š. m. „Literatūros ir meno" 13 nr. straipsnį[84], kur jis teisina tų pasakymų vartojimą, matyti, ne viską gerai supratęs ir ką supainiojęs. Dėl jo išvedžiojimų reikėtų trumpai atsakyti.

Svarbiausia tos painiavos priežastis, rodos, bus žodžio „priemonė" ne toks supratimas, koks išeina iš mano pavyzdžių. Paėmęs iš Jablonskio gramatikos keletą to naudininko pavyzdžių, sako: „Šie pastarieji pavyzdžiai irgi prieštarauja J. Balčikonio suformuluotai taisyklei". Man rodos, anaip toli jie neprieštarauja. Sakysim, tarp tų pavyzdžių ten paminėtas žinomas iš dainos pasakymas: „Nėr man močiutės kraiteliui krauti" gražiausiai patvirtina tą taisyklę — juk močiutė kraitelį krauna, vadinas, močiutė yra p r i e m o n ė. Geresnio to naudininko pavyzdžio nebereikia!

Paskui, drg. Palionis duoda kiek pavyzdžių, jo nuomone, prieštaraujančių tai taisyklei, šios rūšies: „Šita žemė tik grikiam sėt", „Jo drūtė (=stiprumas) kelmam tik ir raut", „Toks kelias negeras medžiui vežt", „Graži diena bitėm kopinėti", „Šiandien gražus oras šienui piaut"... sakydamas, kad žodžiai *žemė, drūtė, kelias, diena, oras* nereiškia priemonės, su kuria „sėjami grikiai", „raunami kelmai", „vežami medžiai", „kopinėjamos bitės" ar „piaunamas šienas". Tiesa, kad su žeme (kaip su ranka) grikiai nesėjami, bet jie sėjami tam tikroj žemėj, kur gerai jiems augti, todėl žemė šiaip ar taip yra priemonė. Tuose pavyzdžiuose prie daiktavardžio paprastai yra dar būdvardis „geras" (ar „gražus"), pasakytas arba numanomas, kuris pats reikalauja naudininko: „g e r a žemė linams sėti, g e r a s (gražus) oras šienui vežti, reikia g e r o s sveikatos tam akmeniui pakelti" ir t. t. Dėl tos priežasties drg. Palionio paminėtas pasakymas „Tarybinė vyriausybė sudarė p a l a n k i a u s i a s (=labai geras) sąlygas respublikos žemės ūkiui pakelti" yra taisyklingas.

Žinoma, gali kartais pasitaikyti žodžių, kurie vienam rodysis priemonė tikslui pasiekti, o kitam ne. Tada pagal kalbos jausmą gali būti dvejopas vartojimas, pvz.: „Jam nebuvo sąlygų mokslui eiti" arba „Jam nebuvo sąlygų mokslą eiti". Man būtų čia gyvesnis antrasis pasakymas.

Dėl tos „priemonės" sąvokos neaiškumo drg. Palionis gretina visai priešingus pasakymus, pvz.: „Vietinės trąšos — stambus rezervas grūdų gamybai padidinti" ir „Buvo pasitarimas liaudies švietimo klausimams aptarti". Pirmas pasakymas, aišku, geras, nes *trąšos* didina grūdų gamybą, vadinas, yra p r i e m o n ė. Čia nėra jokio prieštaravimo mano taisyklei. Bet antram pasakyme vartoti naudininką visai netinka, nes *pasitarimas* nėra priemonė. Juk niekas nesako: „Tėvas davė paliepimą arkliams išvesti", „Piemuo negirdėjo raginimo kiaulėms išginti", „Rajonas atsiuntė raštą keliui taisyti". Čia nei *paliepimas*, nei *raginimas*, nei *raštas* nėra priemonės — p a l i e p i m a s arklių neveda, r a g i n i m a s kiaulių negena, r a š t a s kelio netaiso.

Tai kalbos klaidai suprasti didelės gudrybės nereikia, užtenka paimti gyvosios kalbos aiškų pavyzdį. Kai studentai padaro panašios rūšies klaidą, aš jų klausiu, ar jie girdėjo sakant: „Neturiu dantų riešutams krimsti". Jie atsako: „Taip kalba!" O paklausti, ar sako: „Neturiu noro riešutams krimsti", jie atsiliepia: „Taip

tai nekalba". *Dantys* — yra priemonė, o *noras* nėra priemonė. Kas moka galvoti, tai panašių klaidų po tokio aiškinimo nebedaro.

Drg. Palionis nesutinka su mano taisymais, kur susiduria keli kilmininkai: girdi, sunku suvaikyti tokių pasakymų prasmę. Dėl to čia nematau reikalo ginčytis: tam duota žmogui galva, kad galėtų suvaikyti, ką kuris kilmininkas reiškia.

Bet dėl vieno taisymo turiu kiek pakalbėti. Straipsnio pabaigoj jis rašo: „Pagaliau teikiamas pasakymas „Buvo gydytojų pasitarimas dėl ligos nustatymo" (vietoj „Buvo gydytojų pasitarimas ligai nustatyti") labai primena ne kartą J. Jablonskio taisytąjį „Mokyklos dėl apšvietimo žmonių" ir greičiausia yra pažodinis „Sovieščanije dlia ustanovlenija boliezni" vertimas". Viena, Jablonskio taisymas neturi nieko bendro su mano taisymu — tai aišku. Antra, skaitydamas laikraštį „Pravda", temačiau tik taip rašant: „Na sovieščaniji p o v o p r o s u ob organizaciji Vostočnogo instituta" (š. m. kovo 23 d.) ar „Sovieščanije p o p r o i z v o d s t v u gibridnich semian kukuruzi" (š. m. kovo 31 d.). Niekur nepastebėjau „dlia" prie žodžio „sovieščanije". Vadinas, jei „Pravda" neklysta, tai drg. Palionio pasakymas „Sovieščanije dlia ustanovlenija boliezni" yra tik „pažodinis" vertimas iš l i e t u v i ų kalbos! Kad būtų aiškiau, kad pasakymas „Buvo gydytojų pasitarimas dėl ligos nustatymo" neprimena Jablonskio „Mokyklos dėl apšvietimo žmonių", gali patvirtinti paimtas koks žinomesnis panašus kalbos pavyzdys. Juk, rodos, visi sako: „Iškėlė bylą d ė l n a m ų a t g a v i m o", o ne „Iškėlė bylą n a m a m s a t g a u t i". Iš to paskutinio pavyzdžio disertacijų gynėjai gali spręsti, ar tinka sakyti „disertacija mokslų kandidato laipsniui įgyti".

„Literatūra ir menas", 1956.IV.14, Nr. 16

„Kas nori pasisakyti?"

Tuos žodžius girdime kiekviename susirinkime, kiekvienoj konferencijoj, kada yra svarstomas kieno pranešimas ar keliamas koks naujas klausimas. Tam reikalui žodis „pasisakyti" mūsų kalbai netinka: ta reikšme gyvojoj kalboj niekur nevartojamas, jis atsirado nelabai seniai. Lietuviškai reikia sakyti: „Kas turi (nori) ką p a s a k y t i?" Vadinas, tam žodžiui nereikalinga sangrąžinė dalelytė *si*, pridėta verčiant rusišką žodį „viskazatsa" (sangrąžinis veiksmažodis). Matyti, koks neapdairus publicistas ar susirinkimo kalbėtojas, nemokėjęs teisingai išversti tos sąvokos iš rusų kalbos, paleido pirmas tą žodį, o paskui kiti, daug nesukdami galvos, ėmė jį visur vartoti. Susirinkimo pirmininkas be aukščiau ištaisyto pasakymo gali savo pageidavimą taisyklingai dar šiaip išreikšti: „Kas nori (gali) tarti žodį tuo klausimu?", „Kas norėtų atsiliepti dėl to pranešimo", „Prašom savo nuomonę pasakyti", „Prašyčiau susirinkusių atsiliepti dėl čia girdėtų samprotavimų".

Pats žodis „pasisakyti" gyvajai kalbai gerai pažįstamas, tik jis reiškia ką kita — 'prisipažinti'. Dėl aiškumo, kaip netinka dabar susirinkimuose vartojamas žodis „pasisakyti", duosiu keletą pavyzdžių iš gyvosios kalbos. Motina, paėmusi žabą, klausia vaikų: „Pasisakykit, katras langą išmušėt?", „Gavo į kailį, ir pasisakė", „Gerai prispirk, ir pasisakys", „Dėlko nepasisakei išeidamas?"

Raštai irgi taip vartoja: „Ji beveik neturi žmogaus, kuriam galėtų pasisakyti savo vargus" (Simonaitytė), „Pasisakau Tamstai esąs žemaitis" (Jaunius), „Merga pasisakė esanti karaliaus duktė" (Basanavičius), „Jis savo meilę jai pasisakė" (Kuršaičio žodynas II 28), „Jie pasisakymą tos piktadėjystės iš jo išgavo" (Kuršaičio žod. I 555).

Daukšos raštuose (XVI a.) žodis „pasisakyti" reiškia „atlikti išpažintį": „Todrinag visi kalti pasisakyti, kurie nor turėt nuodėmių atleidimą (Daukšos Post. 270), „per pasisakymą, arba spaviedį" (DP 9), „Maldos pasisakymop" (Daukšos Kat. 43). Ir šių dienų kalboj ta reikšmė tebėra. Atsimenu, viena moteris, vesdama vaiką išpažinties pirmą kartą, mokė: „Pasisakyk kunigui, kad svetimus žirnius raškei".

Tie pavyzdžiai, tikiuosi, aiškiai rodo, kad posėdžių ar konferencijų pirmininkų reikalavimas „pasisakyti" iš žmonių, neraškiusių svetimų žirnių, nėra patogus daiktas.

Spausdinama iš rankraščio[85]

N. Paliušytės diplominis darbas: „Priesagos *-inis* būdvardžiai dabartinėje lietuvių kalboj", Vilnius, 1956

Susipažinęs su N. Paliušytės diplominiu darbu, turiu pasakyti, kad jis parašytas gerai.

Be kitų šaltinių, jos nurodytų pratarmėj, ji rūpestingai išrinko būdvardžius iš „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno". Atlikusi tokį darbą, ji turėjo suprasti žodynų svarbą ir toliau mokės jais naudotis. Ir baigęs aukštąjį mokslą daug kas neturi to supratimo. Paskui, rašydama ji susipažino su nemaža literatūra, reikalinga jos darbui.

Surinktus būdvardžius pagal jų reikšmę suskirstė į didesnes ir mažesnes grupes. Skirstymas į grupes nėra lengvas daiktas. Skaitytojui kartais rodosi, kad vienas kitas būdvardis galėtų kitoj grupėj būti, negu dabar įrašyta. Bet svarbiausios grupės jos teisingai išskirtos. Kai kurių grupių išskyrimo pamatas kartais rodosi nelabai aiškus. Psl. 51 pasakyta: „Daiktavardiniai priesagos -inis būdvardžiai charakterizuoja įvairius namų ūkio ir šiaip dažnai vartojamus daiktus". Remiantis tuo apibrėžimu, galima būtų beveik visus šios rūšies būdvardžius sudėti. Juk čia tiktų ir „ąžuolinis stalas" ar „medinis šaukštas" iš 1 skyriaus, „kišeninis laikrodis" iš 2 sk., „gręblinis grąžtelis" iš 3 sk., „ašakinis maišas" iš 4 skyriaus ir t. t.

Kalbėdama apie tuos būdvardžius nepamėgina nors kiek spręsti vieną sunkų daiktą — kada vartotinas būdvardis, kada jo vietoj daiktavardžio kilmininkas: „auksinis žiedas" ir „aukso žiedas". Tiesa, remdamasi gyvosios kalbos pavyzdžiais, ji duoda savo darbe nuo psl. 69 iki 72 kiek neteisingai pavartotų būdvardžių vietoj daiktavardžio kilmininko. Bet kokios aiškesnės taisyklės nėra. Todėl ji pati operuoja tokiais būdvardžiais, kur gyvoji kalba nepateisina. Psl. 34 „*rudeninis* arimas" (=rudens a.), psl. 36 „*ožkinis* sūris" (=ožkos s.), psl. 37 „*žvaigždinė* šviesa" (=žvaigždžių š.), psl. 54 „*žvėrinės* pasakos" (=žvėrių p.), psl. 60 „*fabrikinis* apmokymas" (=fabrikos darbo mokslas), psl. 10 „*mėsinė* sriuba" (=mėsiška s.), psl. 33 „*vandeninis* kibiras", „*vandeninis* griovys". Jos vartotų šaltinių kalba nėra labai puiki, bet būsimasis lietuvių kalbos mokytojas turi mokėti skirti pelus nuo grūdų.

Silpna jos darbo vieta ta, kur ji kalba apie būdvardžių darybą. Ji ten kalba apie kamienus (daiktavardžių, iš kurių daromi būdvardžiai) pirminius ir išvestinius, apie *-a-, -o-, -ė-, -i-, -u-* ir priebalsinius, lyg kiekvieną kartą būtų kitokia daryba. Apie tai kalba nuo psl. 74 iki psl. 87. Maža to, ji skyrium kalba apie būdvardžius, padarytus iš kitų būdvardžių, iš skaitvardžių ir būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių. Pavyzdžiui, skyrium kalba, kaip pasidaro toks būdvardis iš žodžio „garas" — „garinis" ir skyrium iš žodžio „mokslas" (su priesaga *-sl-*) ir su kitomis priesagomis. Psl. 130 skyrium kalba apie tarptautinius būdvardžius su priesaga *-(ist)inis:* „artistinis". Išskiria ir būdvardžius, padarytus iš daiktavardžių su priesaga *-ija:* „Prūsija" — „prūsinis"... Skyrium vyriškoji giminės, skyrium moteriškoji. Toj vietoj užteko pasakyti: „jie padaromi iš linksniuojamų kalbos dalių atmetus kamiengalio balsį ir pridėjus priesagą *-inis*". Darbas būtų gal trečdaliu sutrumpėjęs, jei ne tie ir dar kiti nereikalingi aiškinimai.

Yra netikslių aiškinimų. Psl. 72 pasakyta: „*apatinis (: apačia), valdinis (: valdžia),* rodo, kad šie būdvardžiai buvo padaryti dar tada, kai *tj, dj* nebuvo virtę afrikatomis *č, dž. Bažnytinis (: bažnyčia)* galėjo būti padarytas pagal analogiją su aukščiau minėtais būdvardžiais". „Valdinis" naujas žodis. Antra, jie galėjo būti padaryti kaip „audžia — audė", „verčia — vertė".

Diplomantė nieko nepasakė apie būdvardžių su priesaga *-inis* kirčiavimą. Jos pavyzdžių skaičiuj pasitaiko nemaža nevienodo kirčiavimo atsitikimų ir nieko į tai nereaguoja. Psl. „miltinis" ir „mólinis", psl. 13 „úoginis" ir „uosìnis", psl. 14 „vìkinis" ir „vinkšnìnis", psl. 15 „baltymìnis" ir „dùrpinis", psl. 16 „ašigalinis" ir „dienraštìnis", psl. 107 „šiemẽtinis" ir „tuometìnis" ir t. t. Tos poros turi būti vienaip kaip kirčiuojamos. Neturėdama prieš akis kokių kirčiavimo normų, ji visai nereaguoja į tą nenuoseklumą. Yra ir visai nebūtų kirčiavimų. Psl. „gelžbetònինis" iš daiktavardžio „gélžbetonis". Iš jo turėtų būti būdvardis „gélžbetoninis" arba bent „gelžbetonìnis".

Kalbos gyvumo atžvilgiu irgi yra negerų pavyzdžių. Psl. 45 „laukinis riksmas" (=klaikus, baisus r.), psl. 144 „visatautinė kova prieš agresiją" (=visos tautos kova p. a.), psl. 138 „bendratautinė kalba"=bendrinė kalba; „bendrasąjunginis"=bendras visai sąjungai, psl. 73 „dvimilijoninė armija" (=dviejų milijonų a.). Be to, tam pačiam puslapyje „dvimilijoninė" ir „dušimtinis".

Spausdinama iš rankraščio

Ne vietoj žodis „žinios"

Lietuviai turi veiksmažodį „žinoti", rusai — tos pačios kilmės veiksmažodį „znatj". Nors tie abiejų kalbų žodžiai vienos kilmės, bet jų reikšmės toli gražu ne visos sutampa. Iš rusų kalbos verčiant pasakymą „*znaju* dorogu", „*znaju*, gdie on živiot", galima lietuviškai pasakyti: „*žinau* kelią", „*žinau*, kur jis gyvena" — čia sutampa, bet pasakymus „*znaju* urok, *znaju* geografiju" lietuviškai reikia versti „*moku* pamoką", „*moku* geografiją"; taip pat: „jei praleidinėja paskaitas (studentas), negali *žinoti* to dalyko (... negali *mokėti* to dalyko)".

Lietuviai šalia veiksmažodžio „žinoti" turi daiktavardį „žinia", o rusai šalia „znatj" turi „znanije" ar „poznanije", bet tų daiktavardžių reikšmės nesutampa. Rusų žodis „znanija" ar „poznanija" negalima versti į lietuvių kalbą „žinios", kaip dabar dažnai girdime mokyklos kalboj arba matome spaudoj, nes lietuvių kalbos žodis „žinia" rusiškai tereiškia „vestj", „soobščenije". Lietuviškai galima sakyti: „Gavau *žinią*, kad svečiai atvažiuoja", „jis atsiuntė *žinią*, kad serga", „neturiu *žinių* iš brolio" ir t. t. Todėl negalima lietuviškai sakyti: „Jo silpnos *žinios* iš geografijos" (— jis silpnai *moka* geografiją), „aukštosiose mokyklose semiasi *žinias* daugybė tarybinio jaunimo" (— ... *mokosi* daugybė tarybinio jaunimo), „gilinti savo *žinias* visose srityse" (— didinti savo *mokslą*), „mokinių *žinios* neįsisavinamos sąmoningai ir tvirtai" (— ... *mokslas, mokėjimas* neįsisavinimas), „pailsi nuo mokslo *žinių* pavargusi galva" (— pailsi nuo *mokslo*, nuo *mokymosi* galva), „turi skleisti mokslines ir politines *žinias* tarp mažiau mokytų" (— turi skleisti *mokslą* ir politišką *supratimą* tarp mažiau mokytų). Pasakymas „mokslinės žinios" visai galimas, bet turi kitą reikšmę, negu čia tam sakinyje, sakysim, p r a n e š i m ą apie kokius išradimus, naujus pasiekimus mokslo srityje, o „politinės žinios" būtų kurio krašto vyriausybės nota kito krašto vyriausybei, arba pranešimas apie dviejų ar kelių kraštų valdžios atstovų susitikimą, arba žinomo politiko viešai pareikštą nuomonę ir t. t.

Vadinas, rusų kalbos žodžius „znanija" arba „poznanija" versti lietuviškai „žinios" netinka.

„Literatūra ir menas", 1956.VIII. 4, Nr. 31

Iš kur kilęs Vilniaus vardas?

„Tarybinio mokytojo" redakcija davė savo skaitytojams visą ciklą straipsnių iš Vilniaus miesto istorijos. Pirmajame šio ciklo straipsnyje „Ant Gedimino kalno" („T. m." Nr. 10) autorius[86] duoda Vilniaus pilies trumpą istoriją. Tarp kitko jis ten mini upę „Vilnelę", tuo duodamas progą pakalbėti apie Vilniaus miesto vardą. Sprendžiant iš duoto tos upės pavadinimo, rodosi, kad ne kiekvienam aišku, iš kur kilęs mūsų respublikos sostinės vardas, o žinoti miesto vardo kilmę daug kam gali labai rūpėti.

Vilniaus lietuviams ir ekskursantams reikia žinoti, kad „Vilnelė" yra tik paskutiniu laiku atsiradęs žodis, verstas iš lenkų kalbos „Wilenka" arba „Wilejka". Kaip rodo senieji rusų ir lenkų kalba rašyti dokumentai, ta upė senovėj vadinta Vilnia. Net viename Lietuvos žemėlapyje, išleistame Venecijoje 1562 metais, upė, prie kurios stovi Vilnius, užrašyta „Wilna".

Nuo tos upės ir mūsų miestas daug kur dar šiandien vadinamas Vilnia (šaknies kirčiavimas, tvirtapradė priegaidė). Šį miestą, girdėjau, taip vadina Panevėžys, Ramygala, Šeduva, Gelvonai. Teko nugirsti taip vadinant jį (Vilnia) ir Gervėčių apylinkėj vienam sodžiuj (Snigionys), kur tik viena sena moteris lietuviškai bekalbėjo.

Gyvenamų vietų pavadinimų, visai sutampančių su upės ar ežero pavadinimais, mūsų kalboj yra nemaža. Sakysim, netoli nuo Vilniaus yra upė *Ašmena* ir miestas *Ašmena; Lėnas* — ežeras, *Lėnas* — miestelis; Druskininkų apylinkėj yra ežeras *Latežeris* ir prie jo sodžius *Latežeris.*

Rusai turi irgi panašiai sudarytų gyvenamų vietų pavadinimų: upė *Moskva* ir miestas *Moskva.*

Vadinas, mūsų sostinė turi tokį pat pavadinimą (Vilnia) kaip upė, prie kurios ji įkurta. Bet dabar tarmėse plačiai žinomas ir bendrinėj kalboj vartojamas *Vilnius.* Tas vardas irgi kilęs iš tos pačios upės pavadinimo, tik turi kitą kamieną. Jį jau vartojo XVI a. rašytojas Daukša, todėl reikia manyti, kad dabartinis miesto vardas taip pat senas.

„Tarybinis mokytojas", 1956.VIII.9, Nr. 32

Otrembskio lietuvių kalbos gramatika

Iš maždaug prieš metus Vilniuj viešėjusio Poznanės universiteto profesoriaus J. Otrembskio girdėjome, kad jis pradėjo rašyti penkių tomų lietuvių kalbos gramatiką. Gramatikos planas toks: I t. Įvadas. Garsų mokslas (su autoriaus įžanga ir plačia bibliografija). II t. Žodžių daryba. III t. Morfologija. IV t. Sakinių mokslas. V t. Indeksas (gramatikos iškeltų dalykų ir žodžių sąrašas).

Neseniai išėjo tos gramatikos III tomas — morfologija. Gramatikos antraštė: J a n O t r ę b s k i. Gramatyka języka litewskiego, tom III, Nauka o formach. Warszawa 1956. 377 psl.

Autorius laiko morfologiją svarbiausia gramatikos dalimi, todėl pradėjo nuo III tomo. Reikia tikėtis, kad netrukus pasirodys ir kiti gramatikos tomai.

Šiam trečiajam tome Otrembskis duoda visų kaitomų kalbos dalių formas, vartojamas šių dienų mūsų rašomojoj kalboj, jų susidarymą ir istorinę raidą. Lygiai taip autorius duoda ir nekaitomų kalbos dalių susidarymą, paskirstymą reikšmėmis ir jų kirčiavimą. Apskritai, *Gramatikoj* liečiami žodžiai visur sukirčiuoti.

Šių dienų lietuvių kalbos kaitomosios formos čia lyginamos su seniau vartotomis formomis mūsų raštuose, daugiausia su formomis, paimtomis iš Daukšos *Postilos*, didžiausio ir pirmojo sukirčiuoto senosios kalbos paminklo, jos lyginamos ir su kitoniškesnėmis atskirų tarmių formomis. Maža to, jos lyginamos ir su artimiausiomis giminaitėmis latvių ir prūsų kalbomis, paskui su kitomis indoeuropiečių kalbomis, ypač su kaimynėmis slavų kalbomis. Vadinas, čia turime kartu ir i s t o r i n ę l i e t u v i ų k a l b o s g r a m a t i k ą.

Tokia gramatika labai pravers visų mokyklų, aukštųjų ir vidurinių, lietuvių kalbos mokytojams ir studentams lituanistams. Tokios rūšies vadovo ligi šiolei neturėjome.

Visos gramatikos mokslas išdėstytas su dideliu dalyko pažinimu, nuoseklumu ir aiškumu. Galima sakyti, darbas atliktas su talentu. Prof. Otrembskio gramatika sudarys epochą lietuvių kalbos moksle. Reikia manyti, kad ši gramatika netrukus bus išversta ne vien tik į lietuvių kalbą.

Kokių priekaištų gramatikai nėra. Jos autorius yra to stiliaus mokslininkas, kur dirba be klaidų. Bet paprastam skaitytojui galėtų kilti koks klausimas dėl vieno kito mažmožio.

Vienoj kitoj vietoj teko užtikti pavyzdžiui paimtą ne iš gyvosios kalbos žodį, silpniau nušviečiantį norimą taisyklę. Sakysim, žodis „kaimyninis" (§ 255).

Kitoj vietoj (§ 86) pasakyta, kad *-a-* ir *-ė-* kamieno žodžių vienaskaitos vietininkas vietoj galūnių *-oje, -ėje* šnekamojoj kalboj turi *-oj, -ėj (gerklėj, dienoj)*, bet nepaminėta, kad kai kuriose tarmėse čia visai numetama galūnė *-je (gerklė, dieno)*.

Daugumo lietuvių kalbos tarmių dabar daugiskaitos naudininkas nebeturi galinio *-s: vaikam, lazdom, piemenim*. Tas parodyta ir Tverečiaus tarmės apraše. Gal būtų buvę ne pro šalį tai paminėti ir šioj *Gramatikoj*, kur plačiai svarstomas visas kalbos morfologijos dalykas.

§ 83 pasakyta, kad moter. giminės daugiskaitos įnagininko galūnė *-mis* šnekamojoj kalboj trumpinama į *-ms:* vietoj *dienomis, katėmis* tevartojama *dienoms, katėms*. Bet praleista, kad nemaža tarmių čia numeta ir *s: dienom, katėm*.

§ 12 pasakyta, kad žodis *auksas* kirčiuojamas kaip žodis *vyras*, vadinas, niekur neturi kirčio gale (I paradigma). Bet to žodžio paprastai vartojama vienaskaita, o kada vartojama daugiskaita, tada kirčiuojama galūnė: „Knyga su auksaĩs" (kirtis gale) — knyga su paauksuotais lapų kraštais. Tas netikslumas § 255 ištaisytas — pasakyta, kad žodis *auksas* yra galūnės kirčiavimo (II paradigma), tik toj pačioj vietoj ar gale knygos pridėtuose *papildymuose* tas atitaisymas aiškiau nepažymėtas.

Ta proga reikia iškelti, kad prof. Otrembskis kirčiavimo paradigmas skirsto kaip K. Jaunius: A. dvi paradigmos tvirtapradės šaknies, B. dvi paradigmos trumpos ar tvirtagalės šaknies. Lietuvių kalbos žodžių kirčiavimas įdomus dalykas, tai problemai autorius žada paskirti tam tikrą studiją (375 psl.).

Autoriui, rašančiam gramatiką toli nuo Lietuvos, nelengva buvo kitą dalyką patikrinti ir išsiaiškinti vietoj. Štai, minėdamas prieveiksmį *noromis nenoromis*, tvirtina, kad jis atsiradęs šalia *noras*. Tai galimas daiktas, bet greičiausiai bus jis atsiradęs iš žodžio *nora* (mot. giminės), pažįstamo dar dabar Dūkšto apylinkėse. Jei autorius gyventų arti tos kalbos, kurios gramatiką rašo, jo darbas būtų daug lengvesnis ir tobulesnis.

Plačiau dėl gramatikos turinio nebus tuo tarpu kalbama, čia tik trumpai pranešama lietuvių visuomenei džiaugsminga naujiena apie to svarbaus veikalo pasirodymą.

„Literatūra ir menas", 1956.X.27, Nr. 43

„Prašau žodžio"

Miesto žmonės nuolat vartoja vieną žodį, nepažįstamą kaimui, ir jis labai gadina mūsų kalbą.

Kai aš mieste kur pabarškinu į duris, man atsiliepia: „Prašau!" Kai nueinu į kokią įstaigą, viršininkas sako: „P r a š a u sėsti!" Jei kartais atsitinka būti kur nors svečiu, šeimininkė kviečia prie stalo: „P r a š a u išgerti stiklą arbatos!" Norėdamas pavaišinti kas saldainiais, kiša kitam sakydamas: „P r a š a u, p r a š a u!" Tas „prašau" pasidarė, tarytum, gero tono žodžiu. Mačiau stojančių į universitetą pareiškimus, parašytus vienu šablonu: „P r a š a u Rektorių priimti mane į Vilniaus ... universitetą". Kas ieško darbo kur įstaigoj, irgi vartoja tą „prašau". To „prašau" netrūksta beletristikoje, kasdien randame laikraščiuose.

O kaime man sako: „P r a š o m į vidų". Paskui sako: „P r a š o m sėsti". Toliau: „P r a š o m slinktis prie stalo". Kaimynė, atėjusi pas kaimynę, sako: „P r a š o m paskolinti rėtį" arba „P r a š y č i a u paskolinti rėtį (rėčio)". Kaime niekur neišgirsi tam reikalui vartojant „prašau".

Tas mūsų kalbos „prašom" (tariamas vienur su *a* trumpu, kitur su ilgu) yra p r i e v e i k s m i s, vartojamas paprastai su veiksma-

žodžio bendratim mandagumui reikšti. Kur mandagumas nereikalingas, vartojama liepiamoji nuosaka („eik", „duok", „valgyk").

Vadinas, turėdami savo kalbos gyvą pasakymą mandagumui reikšti, miesto žmonės, aklai versdami iš svetimos kalbos (rus. *prošu*, lenk. *proszę*), vartoja veiksmažodžio esamojo laiko pirmąjį asmenį, kur mes turim vartoti prieveiksmį „prašom" su bendratim (kartais be jos) arba tariamosios nuosakos pirmąjį asmenį „prašyčiau".

Todėl studentai savo pareiškimuose rektoriui turėtų rašyti: „P r a š y č i a u Rektorių priimti mane į universitetą", arba „P r a š o m priimti mane į universitetą".

Susirinkimuose ar posėdžiuose dabar nuolat gali išgirsti: „P r a š a u žodžio!" (iš rusų kalbos: „prošu slova") arba: „P r a š a u balso!" (iš lenkų kalbos: „proszę o głos"). Iš to, kas pasakyta, bus aišku, kad lietuviškai taip kalbėti netinka. Kaimo žmonės, kreipdamiesi į svetimą, sakysim, prie stalo, sako: „P r a š o m peilį" arba „P r a š y č i a u šakučių".

Iš to išeina, kad susirinkimuose, kreipiantis į pirmininką, paprastai reikia sakyti: „P r a š o m žodį (balsą)!" arba: „P r a š y č i a u žodžio (balso)". O jei kas norėtų duoti suprasti, kad jis kalbės tik trumpai arba nelabai drįsta lįsti su savo nuomone, tai gali pavartoti kilmininką: „P r a š o m žodžio (balso)".

Bijau, kad kas klaidingai nepamanytų, jog žodis „prašau" visai nevartotinas. Savo vietoj jis visur vartotinas, pavyzdžiui: „Aš seniai p r a š a u žodžio, o pirmininkas vis man neduoda!"

„Tarybinis mokytojas", 1956.XI.1, Nr. 44

Savaiminis naudininkas ne vietoj

1956 metų „Tarybinio mokytojo" Nr. 4 buvo rašyta, kada negali būti vartojamas savaiminis naudininkas (naudininkas su padalyviu). Matyti, kiti laikraščio skaitytojai bus nepastebėję to kalbos dalyko, kad lig šiol, reikšdami užuojautą kam dėl artimųjų mirties, vartoja negyvą kadaise laikraščiuose paleistą šabloną, sakysim: „Visas mokytojų kolektyvas reiškia užuojautą draugui N. jo *tėveliui mirus*". Tas pasakymas reiškia, kad, kai mirė draugui N. tėvas, mokytojų kolektyvas reiškia jam užuojautą, bet nežinia dėl kokios priežasties. Juk savaiminis naudininkas reiškia tik lygiagrečiai einančią aplinkybę su sakinio tariniu. Tas užuojautas galima pasakyti dvejaip: 1) Mokytojų kolektyvas reiškia užuojautą (užjautą) savo draugui N. dėl jo tėvelio mirties. 2) Mokytojų kolektyvas reiškia užuojautą savo draugui N. dėl tėvelio netekimo. Suprantamas daiktas, savo užjautimą vienu kitu žodeliu galėtum ir kitaip paįvairinti: Mokytojų kolektyvas labai užjaučia savo draugą N. jo liūdesio valandoj dėl tėvelio netekimo.

Spausdinama iš rankraščio

1957

„Alšėnai"

Šių metų „Tiesos" Nr. 43 St. Pinkus savo straipsnyje „Panemunės pilis"[87] mini „Alšėnų" pilį. Reikia manyti, kad autorius čia turi galvoje pilį, esančią buv. Ašmenos apskrityje. Toks Ašmenos krašto senos pilies pavadinimas yra vertimas iš lenkų kalbos *Holszany*. Gyvoji kalba (Dieveniškės) ją vadina *Galšia*. Kirčiuoti reikia kaip žodį „valdžia". Vardą ta pilis gavo nuo Galšios upės, prie kurios ji stovi. Vadinas, pilies ir upės vardas vienodas — toks gyvenamo vietovardžio sudarymas mūsų kalboje gana dažnas. Tą pilį neteisingai vadina („Alšėnai") ir kiti mūsų raštai, sakysim, 1948 m. „Lietuvių kalbos rašybos žodynas".

Ta proga reikia pasakyti, kad to žodyno autoriai (matyti, versdami iš lenkų kalbos) su kitais neteisingai vadina ir kitą netolumais esančią pilį — „Krėva". Gyvojoje kalboje (Gervėčiai) ta pilis vadinasi *Krevas* (kirčiuojama kaip žodis „Kaunas"). Tie autoriai net išranda, kad žodis „Krėva" yra tvirtapradės priegaidės ir kirčiuojamas kaip žodis „varna". Iš kur žinoma, kad tas nebūtas žodis turi tokį kirtį ir tokią priegaidę? Juk jis gali kirčiuoti galūnę ir turėti šaknies dvejopą priegaidę (tvirtapradę ir tvirtagalę)!

Vadinas, pavadinimas „Alšėnai" (ir „Alšionys") ir „Krėva" (ir „Krėvė") atsirado per nesusipratimą, tėra tiktai *Galšià* ir *Krẽvas*.

„Tiesa", 1957.III.14, Nr. 62

Dėl „vistiek"

J. Šukys anksčiau išspausdintame straipsnyje „Padarykime galą painiavai"[88] kelia vieną rašybos klausimą — nori rašyti dvejaip dabar rašomą visur atskirai žodžių junginį *vis tiek*, būtent: „Jis *vis tiek* (= visados tiek) suvalgo" ir „Jis *vistiek* (= nepaisydamas draudimo) suvalgo". Tokių pavyzdžių gali būti daug: „Jis *vis tiek* uždirba per mėnesį kaip seniau" ir „Nemėgink, *vistiek* jo neperkalbėsi".

Vadinasi, jeigu jaučiame, kad yra du žodžiai, išreiškiame tai ir rašte (*vis tiek*), o jeigu jaučiame vieną žodį, rašome kartu (*vistiek*). Su tokia nuomone turime sutikti. Juk ir kitais atsitikimais mes laikomės tos pačios taisyklės; pavyzdžiui: „*Kiek vienas* darbininkas uždirba dabar per dieną?" ir „*Kiekvienas* darbininkas uždirba per dieną dabar daugiau nekaip seniau". Tik gaila, kad straipsnio autorius nepalietė daugybės kitų pavyzdžių, kur jaučiame dvi reikšmes, bet rašome vienaip — tada būtų pajudintas vienas svarbus mūsų rašybos klausimas. Pavyzdžiui: „*Iš vieno* lau-

ko jau suvežė rugius" ir „Jie *išvieno* dirba". — „*Iš mažo* vaiko nelauk didelio darbo" ir „*Išmažo* įpratęs į darbą". „Lazda *be galo* (= nulūžus)" ir „Arbata *begalo* saldi". — „Jei ne tu, *bet kas* gi kaltas?" ir „*Betkas* dabar moka taip pasakyti". — „*Bet kur* (= kurioj vietoj) rasi tokį daiktą pirkti?" ir „*Betkur* (= visur) rasi tokį daiktą pirkti".

Ir daug kitur mes rašome du žodžius, kur jaučiame vieną *(iš karto, iš mažens, iš nežinių...)*, todėl daryti išimtį tik vienam žodžiui („vistiek") painiavos labai nepašalinsim. Reikia su tuo *vistiek* derinti visą kategoriją panašios rašybos žodžių.

Dabar ir kiti rašybos dalykai judinami spaudoj, jei ateis metas kada juos svarstyti, reikėtų ir šį klausimą iš akių neišleisti.

„Tarybinis mokytojas", 1957.III.14, Nr. 11

Otrembskio lietuviški tekstai

Lenkai leidžia seriją knygų, pavadintų **Teksty do cwiczen językoznawczych** (Tekstai kalbos mokslui). Tų tekstų Nr. 2 yra prof. Otrembskio suredaguoti lietuviški tekstai iš mūsų senųjų raštų. Toliau turės eiti naujesnių lietuviškų raštų tekstai; to naujo darbo pavadinimas yra toks: **Teksty litewskie. I. Teksty dawne.** Opracował Jan Otrębski, Warszawa, 1957.

Sienieji lietuviški tekstai išėjo šių metų pradžioj, turi 82 puslapius. Tame nedideliame leidinyje yra sudėtos ištraukos iš penkių žinomiausių mūsų XVI ir XVII amžiaus rašytojų: M a ž v y d o (katekizmas), D a u k š o s (Katekizmas, Postila), P e t k e v i č i a u s (Katekizmas), C h i l i n s k i o (Biblija) ir S i r v y d o (Punktai sakymų).

Tekstai duoti su komentarais. Pačių tekstų yra ne daugiau kaip trečdalis, o du trečdalius užima komentarai. Po kiekvieno rašytojo tekstų eina autoriaus bendra jo kalbos apžvalga, svarbiausios rašybos ypatybės, atskirų žodžių ar sakinių nesuprantamų formų ir jų reikšmių paaiškinimai. Prieš tekstą nurodomi to rašytojo raštų leidimai, šis tas iš jo gyvenimo ir kilimo vietos.

Svarbiausia prof. Otrembskio darbo dalis bus komentarai. Tai yra raktas tekstų skaitytojams. Be tų komentarų būtų sunku gerai suprasti senovės kalbą.

Leidinys bus naudingas lituanistams, studijuojantiems kalbos istoriją. Norint gerai pažinti savo šių dienų kalbą, reikia pažinti jos istoriją. Dabar apskritai mes maža pažįstame savo senąją kalbą. Tarp kitų nepažinimo priežasčių yra lengvai gaunamų tekstų trūkumas, o svarbiausia — komentarų nebuvimas. Tas Otrembskio darbas daug palengvins pažinti mūsų kalbos senovę.

Iš to darbo sužinome dar vieną svarbų daiktą.

Chilinskis buvo išvertęs visą bibliją. Senasis testamentas buvo pradėtas spausdinti Anglijoje, bet nebaigtas. Išspausdintos senojo

testamento dalies yra išlikę 3 egzemplioriai: Leningrade 26 lankai, Berlyne 24, o Londone 11. Naujojo testamento visas rankraštis yra Britų muziejuje, ten patekęs 1932 metais. Dabar iš fotokopijos ruošiamas Poznanėje jo leidimas. Leidimą redaguoja prof. Otrembskis. Vadinas, galime laukti pasirodant dar vieno labai svarbaus jo darbo.

Apie Chilinskį, paėmęs iš jo biografo, prof. Otrembskis duoda šių smulkmenų. 1657 metais Chilinskis atvyko į Londoną, iš kur persikėlęs į Oksfordą. Oksforde vertęs bibliją. Paskui vėl atvykęs į Londoną, ir čia miręs 1668 metais. Gyvenimą svetimam krašte baigęs skurde.

Prof. Otrembskis kartoja visuose šaltiniuose minimą Sirvydo gramatiką **Clavis linguae lithuanicae** (1630). Ta gramatika niekur dabar nežinoma. Ar čia kartais nebus taip pavadintas jo žodyno pirmasis leidimas, kuris lig šiol neišliko (bent sveikas)? Seniau buvo mada vadinti žodyną „clavis", pvz.: **Clavis linguae Latinae Basileae. 1716.** Reikėtų tą dalyką ištirti.

„Literatūra ir menas", 1957.IV.13, Nr. 15

Rimti vieno leidinio kalbos trūkumai[89]

Vartome neseniai išleistą knygą: „Vilnius, Tarybų Lietuvos sostinė". Jos autoriai J. Jurginis ir V. Mikučianis. Išleido Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Leidinys labai reikalingas, juk kiekvienam svarbu pažinti savo krašto sostinę. Bet reikia pasigailėti, kad jo kalba turi nemaža trūkumų. Kalbos trūkumus turėjo ištaisyti tam tikras leidyklos pastatytas žmogus, bet to nepadaryta. Norėčiau čia iškelti kai kuriuos tos kalbos negerumus.

Pirmiausia dėl upės, davusios vardą mūsų miestui. Nors pradžioj pasakyta, kad jis gavęs vardą nuo upės pavadinimo *Vilnia*, bet autoriai tuojau priduria, kad ta upė dabar esanti vadinama *Vilnelė* ir toliau tuo vardu ją tevadina.

Dabar kyla klausimas, nuo kada ta upė pradėta vadinti „Vilnele". Juk upių vardai taip nekaitaliojami. „Vilnelė" atsirado per mūsų nesusipratimą. Lenkai ją vadina *Wilejka* arba *Wilenka*, ir mes išsivertėm „Vilnelė". Senieji Vilniaus miesto dokumentai, rusiški ir lenkiški, rodo, kad ji vadinosi *Vìlnia*. Nuo tos upės vardo ir miestas gavo tą patį pavadinimą *Vìlnia*. Tas vardas (Vilnia) žinomas ir šiandien apie Panevėžį, Ukmergę, Musninkus, Rodunę, Gervėčius. Greta to paties vardo kaip upė vartojamas iš seno (bent nuo XVI a.) ir dabar literatūrinėj kalboj įsigalėjęs pavadinimas *Vilnius*, su kitu kamiengaliu. Panašiai ir kiti miestai yra gavę pavadinimus: Ašmena — upė, Ašmena — miestas, Galšia — upė, Galšia — miestas, Nočia — upė, Nočia — miestas ir t. t.

Neteisingai parašytas 9 psl. vietovardis „Maišiogala" gyvojoj kalboj tėra *Máišiagala* (kirčiuoja pirmą skiemenį, tvirtapradė priegaidė).

Toliau, 86 psl. pasakyta: „Vilniaus vyskupas Povilas A l š ė n i š k i s". „Alšėnai" verstas pavadinimas iš lenkų kalbos Holszany, lietuviškas gyvas vardas yra *Galšià*, todėl turėtų būti: Povilas *Galšiškis*.

Daugumą žodyno netikslumų galima rasti išaiškinta Jablonskio taisymuose, todėl jų neliesiu. Bet vieną anais laikais nebuvusį dalyką reikėtų iškelti: ne vietoj vartojamą būdvardį su priesaga *-iškas*. 123 psl. parašyta: *gintis nuo š v e d i š k ų j ų grobikų įsiveržimų*. Reikia sakyti: *gintis nuo š v e d ų grobikų (grobikų švedų) įsiveržimų*. Plg.: *Žaidžia l i e t u v i ų mokiniai (mokiniai lietuviai)*, o ne *l i e t u v i š k i mokiniai*. Iš didesnio skaičiaus tokių negerumų dar vienas, 16 psl.: *Lietuvos liaudis, kovodama prieš p r a n c ū z i š k u o s i u s (= prancūzų) okupantus, kovojo ir prieš dvarininkus*. „Prancūziškieji okupantai" visai nereiškia, kad jie būtų prancūzai, tik panašūs į prancūzų okupantus.

Iš sintaksės klaidų paliesiu tik negerai vartojamus: 1) tikslo naudininką su bendratim, 2) pusdalyvį ir 3) padalyvį.

Tikslo naudininkas gyvojoj kalboj vartojamas prie žodžių, reiškiančių priemonę (įrankį) tam tikslui pasiekti, pvz.: *ližė duonai kepti* (su liže kepa). O leidinio autorių pasakymas (psl. 32): *Lietuvos vyriausybė suorganizuos puolimą V i l n i u i i š v a d u o t i* prieštarauja tai taisyklei, nes „puolimas" negali išvaduoti. Jei toj vietoj, sakysim, būtų „kariuomenė", būtų gerai, nes kariuomenė gali vaduoti, vadinas, yra priemonė. Paliekant žodį „puolimą", reikėtų kitaip sudaryti sakinį, pvz.: *Lietuvos vyriausybė, norėdama išvaduoti Vilnių, suorganizuos puolimą.*

J. Žiugždos vadovėlyje pasakyta: „Pusdalyvis yra tokia veiksmažodžio forma, kuri reiškia aplinkybę, kylančią iš to paties veikėjo kito veiksmo". Tas apibrėžimas nėra visai tikslus, reikalauja papildymo. Juk negali sakyti: *Jis medžiodamas valgo duoną* (jei medžioklė jo pragyvenimo šaltinis). Paprastai sakoma: *Jis iš medžioklės valgo duoną*. Minėtas sakinys *(Jis medžiodamas valgo duoną)* būtų taisyklingas, jei būtų norėta pasakyti, kad jis tuo laiku, kada medžioja, valgo duoną, sakysim, išsiėmęs iš kišenės. Vadinas, tarinio veiksmas ir pusdalyvio veiksmas turi eiti lygiagrečiai, vienas veiksmas negali priderėti nuo kito („mitimas" nuo „medžiojimo"). Todėl nėra geras pasakymas (psl. 102): *Vilniečiai pagerbė Moniuškos atminimą... p a s t a t y d a m i jam paminklą*. Čia veiksmas „pagerbė" ir „pastatydami" neina lygiagrečiai, vienas veiksmas pridera nuo kito, veiksmas „pastatydami" yra rezultatas veiksmo „pagerbė". Tą mintį galima būtų išreikšti įvairiai, pvz.: *Norėdami pagerbti Moniuškos atminimą, vilniečiai pastatė jam paminklą* arba: *Vilniečiai pagerbė Moniuškos atminimą paminklo pastatymu (paminklu)...*

Apie padalyvį pasakyta: „Padalyvis yra veiksmažodžio forma, kuri reiškia veiksmo aplinkybę, kylančią iš pašalinio veiksmo". Bet ir čia reikia pridurti, kad padalyvio veiksmas turi eiti lygiagrečiai su kitu veiksmu, negali būti to kito veiksmo rezultatas, negali vienas veiksmas išeiti iš kito. O leidinio autoriai to reikalavimo nepaiso, dažnai vartoja sakinius kaip šit 26 psl.: *prasidėjo miesto evakuavimas p e r k r a u s t a n t įstaigas.* Čia padalyvio veiksmas „perkraustant" išeina iš „prasidėjo evakuavimas", nuo jo pridera; gyvoji kalba panašių konstrukcijų nedaro. Taisant, reikėtų pasakyti: *prasidėjo miesto evakuavimas: įstaigų perkraustymas,* arba: *pradėjo kraustyti įstaigas, evakuoti miestą...* Lygiai dėl tos priežasties negeri pasakymai kaip šitoks, psl. 53: *Didžiuliai darbai buvo atlikti v a l a n t aikštės teritoriją.* Su gyvąja kalba suaugusiam žmogui tas sakinys turėtų reikšti: buvo nuvalyta aikštės teritorija tuo metu, kada buvo atlikti darbai, neturintys tačiau nieko bendro su tuo valymu. Ne mažiau klaidingi pasakymai kaip toks, psl. 43: *Dėl priemonių a t s t a t a n t Lietuvos TSR sostinę Vilnių.* Toks sakinys visai negyvas, čia padalyvis „atstatant" nerodo jokios aplinkybės. Sakinys taisytinas šiaip: *Dėl Lietuvos TSR sostinės Vilniaus atstatymo priemonių.*

Galop reikia pasakyti, kad leidinyje neteisingai vartojamas ir naudininkas su padalyviu. Apie tos konstrukcijos vartojimo sąlygas buvo mano rašyta 1956 metais „Tarybinio mokytojo" nr. 4. Kaip tyčia, tos konstrukcijos negero vartojimo atsitikimų daugiau už kitus. Štai nevienodos rūšies pavyzdžiai su pataisymais skliausteliuose. 29 psl.: *Komunistų p a r t i j a i p a š a u k u s (= partijos pašaukti), Vilniaus darbo žmonės Tarybų valdžios paskelbimą parėmė.* 31 psl.: *Pilsudskis su Antantės imperialistų žinia ir j i e m s p r i t a r i a n t (jų pritarimu) įsakė generolui Želigovskiui sukoncentruoti jėgas.*

Dabar spausdinamos knygos kiekviena turi savo redaktorių, kurio priedermė prižiūrėti ne tik turinį, bet ir rašto kalbą, todėl regisi nepadorus daiktas pasirodyti su tokia šluba kalba, su kokia išėjo iš spaudos čia kalbamas leidinys „Vilnius".

„Tiesa", 1957.XI.28, Nr. 279

Mokyklos vadovėlių kalba

Jau kiek metų leidžiamas „Saulutės" elementorius yra gausiai iliustruotas, visi paveikslėliai spalvoti. Su savo tuo elementorium jo autoriai A. Čiplys ir S. Pupeikis dirba naudingą lietuvių kalbos mokslo darbą. Šiais metais jo išėjo jau tryliktasis leidimas. Tas elementorius leidžiamas kasmet, vadinas, jis bus naujai išleistas ir ateinančiais metais. Kad jis išeitų dar tobulesnis, gal autoriai sutiktų pataisyti keletą vietų, kur pavartoti svetimesni mūsų gyvajai kalbai pasakymai. Žinoma, kad iš jaunų dienų prigiję kalbos

negerumai vėliau sunkiai iškrapštomi, todėl svarbu, kad visų mokyklos vadovėlių kalba būtų kiek galima geresnė, ypač elementorių.

Elementoriuj pastebėjau šiuos, mano nuomone, taisytinus kalbos mažmožius.

Psl. 55: abu susėdo už stalo pamokų *ruošti* (= pamokų *mokytis).*

Psl. 86: Mes ten *ruošim (= darysim, kelsim)* vakarėlį.

Psl. 97: Motutė *ruošia (= taiso, verda)* vakarienę.

Psl. 111: Mūsų mokykla gerai *pasiruošė tai šventei (= pasitaisė, pasirengė švęsti tą šventę).* — Veiksmažodis „pasiruošti" su naudininku nevartojamas.

Psl. 55: *Prašau (= prašom)* įeiti, — pasakė Rimukas. — Nei vienoj mūsų kalbos tarmėj lig šiolei negirdėjau, kad sakytų kas tam reikalui „prašau", toj vietoj visados vartoja prieveiksmį „prašom": prašom į vidų, prašom sėsti, prašom kąsti, prašom palaukti...

Psl. 66: Rasa kėlė *pasagėlę* (= pasagėlį). Gyvojoj kalboj težinomas žodis *pasagas,* žr. Juškos dainų nr. nr. 958 ir 993[90].

Psl. 74: *Rudeninės (= rudens)* rasos. — Plg.: pavasario saulė, žiemos šalčiai.

Psl. 77: *noriai (= su noru)* dirbame.

Psl. 87: Riešutus supylė į *siaurakaklį* ąsotėlį (= į ąsotėlį su siauru kaklu). — Žodis „siaurakaklis" galimas, bet čia jis lyg nevisai dera.

Psl. 94: Atsiskirdami *nakčiai (= naktį, nakties metu).*

Psl. 95: Narsūs, stiprūs, kaip *arai (= ereliai).* — Žodis „aras" prasimanytas raštų kalbos.

Psl. 98: Knygos yra geriausi jo *draugai (= bičiuliai?).* Geriau būtų: Jis knygas labai brangina, knygas labai mėgsta.

Psl. 98. Geras vaikas *yra gamtos draugas (= mėgsta gamtą, mėgsta gamtos dalykus).* — „Draugas" yra tas, kas drauge auga, kas dirba vieną darbą: mokyklos draugas, kelionės draugas...

Psl. 99: Jonukas buvo *patenkintas (= smagus,* Jonukas *džiaugėsi).* — Žodis „patenkintas" raštų įsivestas, jis šiaip reikalingas, tik elementoriuj tartum jam ne vieta.

Psl. 100: mūriniai *pastatai (= namai, triobesiai, trobos).*

Psl. 106: Jos *siekia (= nori, rūpinasi...)* pakelti derlių.

Psl. 109: Saulutė *tvarkė butą.* — Pasakymas „tvarkė butą" nevisai įprastas mūsų gyvajai kalbai, čia kaip tik praverstų žodis „ruoštis": Saulutė ruošėsi namie (po namus).

Psl. 109: *Tu (= jūs, tamsta) mama, pasilsėk!* — Mūsų tautos papročiu tėvui ar motinai vaikas sako *jūs* arba *tamsta* (žiūrint kokia tarmė). Ar nereikėtų tą paprotį palaikyti?

Psl. 110: — Paieškokime ir rasime, — *pasiūlė (= pasakė, tarė)* Algis.

Psl. 116: Kambary šviesu, *džiugu (= smagu, linksma).*

Psl. 118: *Leninui vadovaujant (= Lenino vadovaujama),* mūsų liaudis įkūrė tarybinę valdžią. — Apie tos konstrukcijos

(naudininko su padalyviu) vartojimą žiūr. „Tarybinį mokytoją" 1956 m. nr. 4.

Psl. 122: siūsiu visokius *rūbus (= drabužius).*

Psl. 122: labai malonus vasaros *laikotarpis (= metas, laikas).* — „Laikotarpis" yra raštų pramanytas žodis ir nevisai gerai sudarytas. Sudurtinių žodžių jungiamasis balsis yra pirmo komponento kamiengalis: vilka-duobė, gręblia-kotis, šikšno-sparnis, pelė-kautai, nakti-gonis, vidu-dienis. Vadinas, kaip a-kamienis, turėtų būti *laika-tarpis* arba be jungiamojo balsio *laiktarpis.* Plg. teisingai sudarytą naujadarą *darba-dienis.*

Psl. 123: žmogus *geradėjas (= geradarys).* — To žodžio antra pusė „-dėjas" paskolinta iš lenkų kalbos žodžio „dobrodziej".

Psl. 123: *Ak (= O...),* tai šitaip tu! — „Ak" yra iš „ach".

Psl. 93: Žąsinas ir *gandras (= gužas, gužutis).* Tas paukštis mūsų kalboj turi keletą pavadinimų (gužas, garnys, gandras, starkas, busilas, bacionas). Šveicarų kalbininkas Niedermanas prieš kiek laiko išaiškino tų vardų kilmę. Pasirodo, kad dabar rašomosios kalbos daugiausia vartojamas žodis „gandras" yra germanizmas, mūsų pasisavintas iš žodžio *ganter* 'žąsinas'. Tą patį tvirtinimą dabar randame ir Frenkelio lietuvių kalbos etimologijos žodyne. Tikrai lietuviškas ir senas žodis yra *gužas,* išlikęs Lietuvos vidurio tarmėse. Kai kur jo vietoj vartojama maloninė forma *gužutis* (plg. *avis* ir *avelė).* Jo senumą rodo iš to pavadinimo kilusios pavardės: Gužas, Gužutis, Gužauskas, Guzevičius[91].

Spausdinama iš rankraščio[92]

Jan Otrębski. **Gramatyka języka litewskiego, III.** *Nauka o formach* (La grammaire de la langue lituanienne v. III. Morphologie flexionnelle). Varsovie 1956. Publié par Państstwowe Wydawnictwo Naukowe, pp VIII+377

M. Jan Otrębski, professeur à l'Université Adam Mickiewisz à Poznań, a fait, il n'y a pas longtemps, un séjour à Vilna. Il nous a appris alors qu'il avait commencé à écrire une grammaire de la langue lituanienne en cinq volumes. Cette grammaire aurait la disposition suivante: v. I — Nations préliminaires. Phonétique; v. II — Morphologie suffixale; v. III — Morphologie flexionnelle; v. IV — Syntaxe; v. V. — Index grammatical. Index des mots.

Le volume III de la Grammaire vient justement de paraître, et comprend la morphologie flexionnelle.

L'auteur estime que l'étude des formes est la partie la plus importante de la *Grammaire,* de sorte qu'il a commencé à publier celle-ci à partir du IIIe volume. Il faut espérer que les autres volumes vont bientôt paraître également*.

* Nous apprenons, d'ailleurs, que l'auteur a remis le volume I également à Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, au début de l'année courante.

Dans ce IIIe volume, M. Otrębski nous présente les formes de toutes les parties veriables du discours, lesquelles sont employées actuellement dans la langue lituanienne littéraire, tout en expliquant leur apparition et leur évoliution historique. L'auteur nous montre aussi les parties invariables du discours, et cela d'une manière analogue à celle des parties variables: il procède, notamment, à la classification sémantique et traite de l'accentuation ainsi que de l'origine des formes — en génerál, les mots discutés dans la *Grammaire* sont cités partout sous un aspect accentué.

Les formes flexionnelles de la langue littéraire contemporaine sont comparées aux formes employées dans les anciens textes lituaniens, en premier lieu — dans *Postylla* de Dauksza, le plus important et le premier monument accentué de l'ancienne langue; elles sont comparées aussi aux formes des dialectes particuliers, s'écartant des formes littéraires. Pour ce qui est des dialectes — c'est des environs de Pagramantis que proviennent les faits cités plus fréquemment, mais ils sont pris surtout du dialecte de Tverečius, décrit par l'auteur de la *Grammaire* dans la meilleure des monographies du domaine de la dialectologie de la langue lituanienne, qui ait paru jusq'à présent (*Wschodniolitewskie narzecze twereckie* I — Dialecte lituanien oriental de Tverečius v. I, Cracovie 1934; v. III, Cracovie 1932). En outre, les formes du lituanien sont comparées à celles des langues plus particulièrement apparentées: le lette et le vieux prussien, ensuite aux formes des autres langues indoeuropéennes, et surtout à celles des langues slaves voisines. En d'autres termes, nous avons ici en même temps une grammaire historique de la langue lituanienne.

Une telle grammaire sera d'une grande utilité pour les instituteurs de langue lituanienne dans les écoles supérieures et secondaires, ainsi que pour la jeunesse étudiant cette langue. Nous n'avons pas eu jusqu'à présent de grammaire ainsi composée.

L'exposé y est fait d'une manière conséquente, claire et témoignant d'une connaissance approfondie du sujet. On peut dire que la tâche a été accomplie avec talent. On lit la *Grammaire* presque ausi facilement, que si s'était une œuvre appartenant aux belles-lettres. Afin que certaines questions soient plus claires, l'auteur ne ménage pas ses paroles, en n'employant, toutefois, aucune parole inutile.

La Grammaire de M. J. Otrębski inaugure une nouvelle période dans le développement de la science de la langue lituanienne. Il faut espérer qu'on va la traduire bientôt non seulement en langue lituanienne**.

L'auteur de la Grammaire est déjà connu comme éminent lituanisant par ses travaux antérieurs — ne serait-ce que par les articles qu'il a publiés dans les revues linguistiques polonaises:

** Le volume III de la Grammaire est traduit en lituanien par le prof. J. Balčikonis, lui-même. Note de la Rédaction.

Slavia Occidentalis et *Lingua Posnaniensis*. Des objections quelconques au sujet de la Grammaire ne sauraient être formulées. L'auteur est un savant d'une qualité excluant toute erreur. Toutefois, un simple lecteur pourrait poser quelque question relative à tel ou autre détail.

Il arrive p. ex., à tel ou autre endroit, de rencontrer un exemple n'étant pas tiré de la langue vivante, et par conséquent illustrant plus faiblement l'idée que se fait l'auteur de la question. Nous citerons à ce propos l'adjectif *kaimyninis*, § 254.

Comme exemple du paradigme II, § 34, l'auteur prend le mot *žaltỹs, žálčio*, 'serpent', dont la syllabe radicale a une intonation dure. Or, il faut dire plutôt que ce terme ne convient pas comme exemple, attendu qu'il est exployé fréquemment avec l'intonation douce également, ainsi que l'a constaté l'auteur, lui-même, au § 43.

Au § 390, il est dit qu'à côté de la forme *dvìdešimt* dans les dialectes, on trouve aussi *dvìdešimt, sans -t*. Or, les dialectes possèdent encore *dvìdešims* (Ramygala), ainsi que *dešimñs* que l'auteur cite à la p. 376.

Au § 260, il est mentionné que la forme de l'acc. sg. l'adjectif *panašùs* est *panãšų*, mais elle est parfois aussi *pãnašų* (Ramygala).

Au § 535, il est question que l'on emploie dans le langage courant au lieu de l'infinitif se terminant par *-ti*, une variante en *-t* dur. Or, certains dialectes emploient des formes avec *-t* mou: *dúot', kél't'* (Ramygala).

Au § 83, il est dit que le loc. sg. possède dans le langage courant des formes abrégées d'une manière uniforme: *gerklẽj, dienõj<gerklėjè, dienojè;* toutefois, il n'a pas été mentionné que dans les dialectes samogitiens, aukštaitiens centraux et à certains endroits aukštaitiens occidentaux, existent des formes sans la syllabe entière *-je: gerklẽ, dienõ*, et cela conformément au phénomène — dont il est question au § 41 — qu'à côté des formes du loc. sg. *brólyje, kelyjè* apparaissent dans les dialectes les formes *bróly, kelỹ*.

Dans une grande partie des dialectes lituaniens, les formes du dat. pl. ne prennent pas actuellement d'*-s* à la fin du mot: *vaikám, lazdóm, piemenìm*. Cela est indiqué aussi dans la description du dialecte de Tverečius, faite par l'auteur. Il aurait été opportun, peut-être, d'en tenir compte dans la *Grammaire*, où l'ensemble de la flexion est traité en détail.

Au § 83, il est indiqué que les mots, dont les thèmes se terminent par *-ã-* et *-ė-*, abrègent dans le langage courant leur désinence de l'instr. pl. *-mis* en *-ms*, et qu'au lieu des formes *dienomìs, katėmìs*, on emploie uniquement les variantes *dienõms, katẽms*. Or, il n'a pas été ajouté que d'assez nombreux dialectes accusent des formes uniquement avec.*-m: dienõm, katẽm*.

Au § 12, il est dit, que le mot *áuksas* a la même accentuation que *výras*, c. -à-d. que l'on ne l'accentue nulle part à la finale (paradigme I). Cependant, avec cette accentuation, on n'emploie ce

mot qu'au singulier. Lorsqu'il est employé au pluriel, il est accentué aussi à la fin du mot: *knygà su auksaĩs* 'livre avec bords de page dorés'. Cette inexactitude a été corrigée au § 255 — il a été précisé, notamment, que le mot *áuksas* possède aussi une accentuation à la finale (paradigme II), mais ni à la place citée, ni dans les „Suppléments" à la fin du livre, cette correction n'a pas été formulée d'une manière plus expresse.

Au § 741 la traduction de la phrase *Dobilaĩ põ mẽtais užáuga* 'le trèfle croît chaque année' — à juger d'après le dialecte que parle le soussigé — peut être considérée comme pas absulument exacte: au terme 'chaque année' correspond le mot *kasmet*, tandis, que dans le dialecte en question l'expression *põ mẽtais* signifie 'certaines années, pas toujours' *(tam tikrais metais, ne visados)*. On peut s'exprimer d'une manière encore plus brève: *Dobilaĩ põ mẽtais* (sans le verbe) '... selon le temps, selon certaines conditions de croissance' (parfois croît, et parfois ne croît pas).

Il convient de souligner à cette place que le prof. Otrębski classe les paradigmes d'accentuation comme K. Jaunius: A. — deux paradigmes avec la syllabe radicale à intonation dure, B. — deux paradigmes avec la syllabe radicale possédant une voyelle brève ou à intonation douce. Il est plus facile d'expliquer de cette manière l'accentuation des cas particuliers. L'accentuation des mots lituaniens constitue un problème très intéressant et important, et l'auteur compte lui consacrer une étude à part (cf. p. 375).

En composant sa Grammaire loin de la Lituanie, l'auteur ne pouvait pas vérifier aisément certains faits, et les élucider là où il habite. Ainsi, en citant, au § 635, l'adverbe *noromis nenoromis* 'bon gré, mal gré', l'auteur affirme qu'il est apparu à côté *nóras* 'désir'. Cela se pourrait, mais cet adverbe a été formé plutôt du mot *nóra* (du genre féminin), connu encore à présent dans les environs de Dūkštas. Si l'auteur avait habité non loin du domaine de la langue dont il écrit la grammaire, son effort aurait été moindre et aurait apporté des résultats encore plus importants.

En traitant un problème grammatical quelconque, le prof. Otrębski l'explique jusqu'au bout. Quand une question n'est pas tout à fait claire, il le marque nettement, il le souligne. Voici des exemples: § 127 — „L'origine de la forme nom. pl. *sūnūs* n'est pas suffisamment claire". § 140 — „Les formes *sesuĩ, sesuvà* (entre autres dans le dialecte périphérique Lazdūnai) ne sont pas expliquées jusqu'a présent. Il est possible que ce soient, à l'origine, des formes du voc. sg., employées en fonction du nom. sg.". § 141 — En rapport avec la forme *sẽsė*, l'auteur nous dit: „L'explication rencontre des difficultés". § 765 — „les détails consernant la forme, les significations et la syntaxe de la préposition *tiẽs* exigent des recherches ultérieures". § 771 — „Les recherches historiques et comparatives relatives aux prépositions et préfixes mentionnés *(už, už-, až, až-...)*, sont encore loin de fournir des résultats certains".

Nous n'entendons pas, pour le moment, analyser en détail la Grammaire. Nous nous bornons uniquement à communiquer l'heureuse nouvelle de la parution de cette importante œuvre.

Vilna, 1957

„Lingua Posnaniensis", t. 6, 1957

Šis tas dėl „Parduotų vasarų" kalbos

J. Baltušio „Parduotų vasarų" kalbą išgyrė drg. J. Šimkus 1957 metų „Pergalės" Nr. 9[93]. Ten jis davė tos kalbos nemaža gražių pavyzdžių. Lauksime pasirodant autoriaus pažadėto „Parduotų vasarų" II tomo (žiūr. 1957 m. „Literatūra ir Menas", Nr. 49)[94], bet norėtumėm, kad jo kalba būtų dar gražesnė, kad būtų išvengta I tomo mažmožių, prilipusių ne iš gyvos kalbos. Reikia tuos mažmožius viešai pasvarstyti ir pažiūrėti, ar jie negadina gerų raštų.

Psl. 8 griūtų šaltis *trobon;* žaloji tuojau įkišo galvą *į vidų.* P. 9 griūva *vidun* šaltis; varo dūmus *į palubę.* P. 10 paukšt Levukui *į kaktą.* Dūmai... traukia aukštinio *pusėn.* — Ir taip eina per visą knygą vidaus einamasis vietininkas ir greta konstrukcija galininkas su prielinksniu *į.* Nei viena tarmė tų dalykų kartu nevartoja, todėl klausimas, ar toks tarmių maišymas tiktų rašomajai kalbai. Rašomoji kalba yra vakarinių lietuvių tarmė, ten tevartojamas galininkas su prielinksniu, o vidaus ein. vietininkas užsilikęs tik suprieveiksmėjusiuose žodžiuose: *laukan (lauk), šalin, žemėn.* Rašytojas rytų lietuvis galėtų šalia kitų rytinių savo kalbos ypatybių vartoti ir vid. ein. vietininką, bet jau kiaurai visur, kad negadintų jo kalbos stiliaus.

P. 15 Ką gi *tu* miegi, mama? P. 182. Tėteli, tai ir aš valgysiu su *tavim.* — Mūsų tautos yra paprotys, kad vaikai tėvams nesakytų „tu", bet „jūs" (suvalkiečiai) arba „tamsta" (žemaičiai ir kiti aukštaičiai). Viena motina man skundėsi, kad mokytojas liepęs vaikams sakyti tėvams „tu". Žinau atsitikimą, kad vienas tėvas padavė į teismą savo suaugusį sūnų už pasakymą jam „tu". Sakyti tėvams „tu" yra didelis įžeidimas. Taip pat mūsų papročiais vaikai neturi sakyti „tu" dėdei ir tetai. Ar nereikėtų tą paprotį palaikyti?

P. 70 *Prašau,* pone, inspektoriau. P. 71 Tai *prašau* tamstas trobon. — Tik miesto žmonės, praradę savo gyvą kalbos jausmą, tuose pasakymuose vartoja „prašau", o sodžiaus žmonės visados sako „prašom". Jie sako: *prašom trobon, prašom sėsti, prašom slinkti prie stalo, prašom ragauti.* Tas mūsų „prašom" (vienur tariamas su trumpu *a,* kitur su ilgu) yra prieveiksmis, paprastai vartojamas su veiksmažodžio bendratimi. Nėra nei vieno mūsų krašto kampelio, kuris tam reikalui vietoj „prašom" sakytų „prašau". Ar nereikėtų mums visiems tvirčiau laikytis prie tos konstrukcijos? Vadinas, sakyti, jei kas pabarškina į duris: *prašom;* prie stalo: *prašom paduoti peilį, prašom šaukščiuką;* susirinkime: *prašom kalbėti,*

prašom pakelti rankas, prašom nuleisti; laiške: *prašom sveikinti visus* ir t. t.

P. 172 vėl kapojo *pasagom* (=pasagais) į viršų. P. 202 lenkia *pasagas* (=pasagus), smailina kirvius. — Gyvojoj kalboj težinomas žodis *pasagas* (vyriškosios giminės), žiūr. A. Juškos dainų nr. nr. 958 ir 993.

P. 91 O jeigu aš arba, *duokim* (=sakysim), Ona panorėsim.

P. 93 Pats vienu *ypu* (=kartu, šuoliu) niro krūtine lovin. — Žodis „ypas" yra germanizmas, reiškia „kirtis", „gurkšnis".

P. 158 žingsnis *pirmyn* (=priekin, tolyn), pusė žingsnio atgal. — Žodis „pirmyn" raštų prasimanytas, jo vietoj kalba turi užtektinai pakaitalų.

P. 179 Kad tave velniai, kaip sunku *apsivesti* (=vesti)! — Žodis „apsivesti" ta reikšme nėra koks gyvosios kalbos skolinys, kurs būtų suprantamas tam tikrų romano veikėjų lūpose, bet raštų fabrikatas, žr. Jablonskio Raštų I 65; IV 93, 95, 103, 237; V 56, 67, 104, 135.

P. 185 ant laktų plyšojo gaidys vieną ir vis tą pačią *dainą* (=giesmę). — Tas paukštis ir vardą (gaidys) gavo, kad *gieda,* o ne *dainuoja.*

P. 308 avietyno pavėnėj *dainuoja* (=zyzia, zvimbia) girtas nuo saulės uodas.

P. 186 Atleisk pieną, *bezliepyčia* (=biaurybe) tu! — Veikėjų sodžiaus žmonių kalboj barbarizmai nekenkia, bet kur tie veikėjai turi greta ir savų žodžių, tai barbarizmai nebereikalingi, ypač siauriau tarmėse žinomi.

P. 196 *Kavoliu* (=kalviu) aš nebūsiu.

P. 204 kalbasi pusbalsiu, kaip kokiose *pakasynose* (=laidotuvėse).

P. 160 įžiūrėjau dar tris vaikus, susimetusius į krūvą ir *giliai* (=kietai, gražiai) miegančius.

P. 213 Ir vėl bus rietenų iki *gilaus* (=vėlyvo, paties) vidunakčio.

P. 19 prakalbo balsu, pilnu *giliausios* (=didžiausios) užuojautos mums.

P. 58 Bet balandis... *sėdi* (=tupi) sau apmiręs.

P. 265 skraido musės troboj *nusėsdamos* (= nuguldamos) langus, stalą, sienas.

P. 292 Aš sustojau ir stovėjau, išsižiojęs ir *pasimetęs* (=nustebęs, sumišęs, sujukęs...).

P. 295 kad neužgavus mirusiojo *atminties* (=atminimo).

P. 309 (bitė) palypėjo žemyn prie *sekančio* (=kito) žiedo.

P. 283 *giedoriai* (=giesmininkai) jau linksmiau traukia naują giesmę.

P. 239 užkalbink kaip *kolvek* (=nors).

P. 340 Ogi keikia mane motutė? Ogi *kolioja* (=bara, plūsta...)?

P. 347 Daug dar vasarojaus *nesurinkta* (=nenuimta, nesuvežta...).

P. 8 Ji sustojo... pakėlusi *čiuplučius aštriakaulius* (=liesus atsikišusius) petelius.

P. 13 seniai iškalėm viską *mintinai* (=atmintinai), žr. Jablonskio Raštų V 134.

P. 16 Tekonis... *begaliniai* (=be galo) geras.

P. 254 *priekyštė* (=rašom. kalbos prikyštė).

P. 56 Net paukštis čia retas *svetys* (=svečias). — Rašomajai kalbai „svetys" netinka.

P. 57 smilko *kodylą*. — „Kodylas" yra bažnytinis barbarizmas, jo vietoj tiktų žodžiai „smilkalas", „rūkalas", „dūmas".

P. 56 kalasi *lelijavos* (=melsvos, rausvos?) ūmėdės.

P. 57 gražiau... už visas *giesmes mišiaunas* (=mišių giesmes).

P. 214 *pribuvo* (=atvyko, atėjo...) Šalnakundis.

P. 115 Ir štai dangus... *pasidengė* (=apsitraukė) *švininiais* (=juodais, tamsiais...) debesimis.

P. 102 *pasilaisvino* (=atsileido, atsidykino...) rugienos.

P. 10 Ir valgysim jo tiek, kad *teks* (=reiks) diržus atsileisti.

P. 62 Bet jų baimė pasirodė visiškai *bergždžia* (=tuščia, nereikalinga).

P. 115 Jos (snaigės) *tūpė* (=gulė, krito)... ant veido... *išsaukdamos* (=keldamos) nesulaikomą juoką.

P. 153 apramino šunis, kurie... *įnirtingai* (=įnirtę, baisiai, piktai) lojo ant manęs.

P. 236 Rinkosi žemės *šniūrus* (=sklypus, gabalus, rėžius).

P. 243 pasigirsdavo *kurtūs* (=duslūs) žingsniai.

P. 245 kažkoks kryžius plačiom galūnėm ir *skaitlinė* (=skaitmuo) kitoj pusėj.

P. 70 Viskas *paruošta* (=pataisyta, sutvarkyta).

P. 13 Pamokas *paruošėt* (=išmokot)?

P. 223 paroda Kaune *ruošiama* (=taisoma, daroma).

P. 210 Kokį ten jovalą *ruoši* (=taisai, maišai) už durų?

P. 228 Mendelis važiuoja! *Ruoškit* (=čiupkit, imkit, taisykit...) botagus!

P. 313 Prie stalo susėsdavo visi *tylūs* (=tylėdami, nieko nekalbėdami, be kalbų).

P. 35 *Aš gi* (=O aš) laikausi pagaikščio abiem rankom.

P. 83 *Kiti gi* (=O kiti) sakė, kad Damulienė išmaninga moteris. — „Gi" yra pabrėžiamasis žodelis, priešingumui reikšti netinka.

P. 16 kampininkas pasuka į kitus kiemus *darbams* (=dirbti).

P. 182 Bent *vakarienei* (=vakarienės, vakarieniauti) parsiradai. — Po traukos veiksmažodžių (eiti, važiuoti, joti...) naudininkas nevartojamas.

P. 130 Ir Jurgis liko dar *vieniems metams* (=vienus metus) namie. — Vietoj šito naudininko kalboj vartojamas pobūvio galininkas. Žemiau kiti tos rūšies pavyzdžiai.

P. 347 Išeini tada iš namų *visai dienai* (=visą dieną).

P. 102 purškė lietus, kartais įsismagindamas net *keliom dienom* (=kelias dienas).

P. 156 išėjo žmogus, vienoj rankoj nešinas *žibintą* (=žibintu). Plg. p. 110 vedinas pririštu už virvės šunim. — Antrasis sakinys taisyklingas, bet ta žemaitiška konstrukcija nevisai derinasi prie aukštaitiškos kalbos stiliaus.

P. 223 Ne *pardavimui* (=parduoti) dariau.

P. 226 Žmonės *pritariamai* (=pritardami) suūžė.

P. 56 Vienas tiktai genys *nepailsdamas* (=be paliovos) kala.

P. 167 Gero žmogaus kaip *nelaukt* (=nelauksi), laukiam, laukiam.

P. 68 Kaip *nesilaikiau* (=kad ir kažkaip laikiausi; kad ir kaip laikiausi; nors ir k. l.), o galva nulinko.

P. 63 *Kiek nesistengėm* (=kad ir kažkiek stengėmės, kad ir kaip s.; nors ir k. s.) mudu su Stepuku, viskas ėjo niekais.

P. 47 *Ir kokia liga* žmogus *besirgtų* (=kad ir kažkokia liga sirgtų; nors ir k. l. s.; tegu k. l. s.), ji kiekvienam surasdavo reikalingų žolelių.

P. 333 kurį kampą *bepaliesk* (=tik paliestum, tik paliesi), ten prigyventa.

Yra kiek žodžių, netransponuotų iš savo tarmės į rašomąją kalbą:

P. 11 *drungas* (=drangas);

P. 249 *kimsais* (=kemsais);

P. 248 *kaborkšt* (=kabarkšt).

Spausdinama iš rankraščio

Abejotini V. Mykolaičio „Sukilėlių" kalbos dalykai

Mykolaičio „Sukilėliai" kalbos atžvilgiu viena iš padoresnių knygų, pasirodžiusių 1957 metais. Bet kai kurie dalykai kelia abejojimą dėl savo gerumo.

Pirmiausia, vargiai teiktinas žodis „sukilėliai". Viena, jis gyvojoj kalboj nežinomas. Antra, žodžiai su priesaga *-ėlis* turi niekinamą reikšmę, pvz.: *ištvirkėlis, išsižiojėlis, nudvėsėlis, suskretėlis,* o „sukilėliai" neturi tokios reikšmės. Trečia, žodžiai su ta priesaga rodo daiktus, turinčius nuolatinę kokią ypatybę: *suskretėlis* visados suskretęs, o „sukilėliai" nuolatinės ypatybės neturi.

Autorius vietoj visos tautos vartojamo prieveiksmio „prašom" su veiksmažodžio bendratim (kartais ir be jos) vartoja nei vienai mūsų kalbos tarmei nepažįstamą esamojo laiko pirmojo asmens formą „prašau": Psl. 292 *P r a š a u sėsti,* P. 493 *P r a š a u atleisti, kad pasivėlinau,* P. 471, o *dabar p r a š a u į vidų.* Ir taip per visą knygą. Pasakyta p. 173: *P r a š o m e suteikti tą garbę ir laimę.* Čia pageidavimas buvo išreikštas ne vieno žmogaus vardu, todėl autorius pavartojo daugiskaitą „prašome". Bet kalba to skirtumo

nedaro, vis tiek vartoja *prašom*, ar vieno ar kelių vardu yra prašoma.

Vietoj gyvos kalbos pasakymo *priekin, priešakin (į priekį, į priešakį)* autorius vartoja raštų pasidarytą žodį „pirmyn": P. 449 *ji skrido p i r m y n;* P. 497 *Visi puolėsi p i r m y n.*

Reikia abejoti, ar labai reikalingas, panašiai kaip kitose kalbose yra, žodis „eilė" šios rūšies pasakymuose: P. 109 *per e i l ę (=daug, kiek, keletą...) metų dirbdamas;* p. 449 *p i r m o j e i l ė j (=pirmiausia, visų pirma...) paisant ūkio reikalų.* — Jis vartojamas kalbant apie daiktus, einančius vienas paskui kitą: eilė kareivių, eilė medžių...

P. 34 *laukai skambėdavo nuo dainų ir d a i n u š k ų.* — Žodis „dainuška" tiek skiriasi nuo žodžio „daina", kad turi slavišką priesagą *-uška* (plg. *bab-uška*).

P. 94 *daug kur su savo ponais b u v o j ę s (=buvęs).* — Čia irgi lietuviškas žodis su slaviška priesaga *-at-:* (lenk. *byw-ać*).

P. 124 *pats a r š u s (=piktas) žmonių lupikas;* p. 463 *vykstanti a r š i (=smarki, karšta) priešingų nuomonių kova.* — Tai siaurai žinomas skolinys iš baltarusių kalbos „horši".

P. 148 *veltui duoną ėda ir a l i n a (=skurdina, vargina) juos pačius.* — Tas žodis irgi neplačiai žinomas skolinys iš baltarusių kalbos „holić".

P. 214 *Marcė... m e t ė s i (=šoko, puolė) atgal į pirkią.*

P. 83 *Štai visų tų liberalizmų ir reformų p a s e k m ė s (=padariniai, vaisiai)!* — Apie tai daug kartų Jablonskio raštuose.

P. 399 *jeigu rudenį a p s i v e s t u m e i (=vestum).* — Žiūr. Jablonskio raštai, daug kartų. Tuo laiku to žodžio žmonių kalboj iš raštų pagauto dar nebuvo.

P. 306 *Kad ligi pono n e d a e i t ų (=nenueitų).* — Priešdėlis „da" ne savo kalbos.

P. 293 *Mano šventos a t m i n t i e s (=atminimo) tėvas.*

P. 453 *įsmeigęs į Petrą savo k a r š t l i g i š k a i degančias akis.* — Žodis „karštligiškai" nevykęs vertimas iš rusų „лихорадочный".

P. 60 *jūs čia m y l i t e (=mėgstate) knygą;* p. 63 *m y l i n t i s (=branginantis...) laisvę;* p. 313 *E c h (=Oi?), m y l i u (=mėgstu) pašokdinti gražias mergas!*

P. 254 *i š l a i s v i n t i (=išvaduoti) kraštą, atstatyti valstybę.* — Kalboje tėra: *drabužį pralaisvinti* (jeigu kur veržia, spaudžia); *kelią pralaisvinti* (jeigu kas eina pro minią).

P. 31 *joks kaimo p o b ū v i s (=susirinkimas, suėjimas) neapsieis be Jankauskų Kazio.* — „Pobūvis" tiktų, jei būtų sakoma „kaimo pabuvimas".

P. 331 — *Aš jūsų nuomonę... labai a u k š t a i (=didžiai...) vertinu.*

P. 262 *Kunigas stebėjosi šito jauno kaimiečio ž i n i o m i s (=supratimu, mokslu).* — „Žinia" vok. „Nachricht".

P. 325 *Ir dabar jis* (laikrodis) *n e n u i l s t a m a i (=be paliovos, nuolat) tiksėjo.*

P. 329 *Varšuvai k a i n a v o (=atsiėjo) daug pinigų.* — Apie tą žodį žiūr. Jablonskio raštai.

P. 85 *seserų š i r d i e č i ų (=širdininkių) pensione.*

P. 55 *žiūrėjo į dėdės b e n d r a k e l e i v į (=kelionės draugą).*

P. 338 *suteikti jai b e n d r a t a u t i n i o (=visos tautos, visuotinio) protesto pobūdį.*

P. 285 *dar s e k a n č i ą (=kitą) dieną dvidešimt vyrų... turi stoti į dvarą.*

P. 578 *Ta žinia, be abejo, ž a l i n g a i a t s i l i e p t ų (=pakenktų) jo sveikatai.*

P. 234 *Diena turėjo būti pavasariškai d ž i u g i (=smagi, linksma);* p. 476 *D ž i u g u (=smagu, malonu), kad jų atsiranda;* p. 575 *kieme d ž i u g i a i (=smagiai) suskambėjo... daina.* — Žodis „džiugus" žinomas iš Juškos žodyno ir reiškia: „kurs save džiugina, iš niekų džiaugiasi".

P. 318 *Prietaringa baimė apima Kedulį nuo n e b y l a u s, kurčio žaibavimo;* [...] *Žino, kad kunigas dabar n e b y l u s (=nešneka, tyli).* — Žodis „bylus" reiškia *šnekus.*

P. 12 *Klausykite jo d i d e n y b ė s (=didybės) šviesiausiojo ciesoriaus.*

P. 22 *i š l o š ę s (=laimėjęs) iš savo kaimyno.*

P. 168 *aiškino naujo l o š i m o (=žaidimo) taisykles.*

P. 496 *kokį m i l ž i n i š k ą (=didelį, baisų...) įspūdį padarė.*

P. 407 *Su niekuo a r t i m i a u (=arčiau) jis nebendravo.*

P. 367 *Trečiadieniais... valgydavo p i e n i š k a i (=su pienu).*

P. 445 *Kažkas pradėjo p a t r i o t i n ę (=patriotišką) giesmę.*

P. 153 *K a i m y n i n i u s (=kaimyniškus) santykius nutraukė.*

P. 292 *Reikės p a n a u d o t i (=pavartoti) visą savo autoritetą.*

P. 221 *būtų pašalinta g a l i m y b ė (=priežastis) tolimesniems nesusipratimams.*

P. 288 *išdėti visą elgesio n e t i n k a m u m ą (=netikimą).*

P. 101 *gyveno prieš šimtą metų... Donelaitis, didelis baudžiauninkų d r a u g a s ir užtarėjas.* — „Draugas" reiškia bendro darbo žmogus, vadinas, Donelaitis turėjo būti baudžiauninkas!

P. 39 — *Karališkiai jau ir dabar aria,* — *p a s t e b ė j o (=pasakė, tarė) Jonas.*

P. 100 *nusileido g a n d r a s (=gužas).* — Jau 1919 metais Niedermann'as rašė, kad „gandras" yra germanizmas, Endzelynas apie tai rašė savo redaguotame Miülenbacho žodyne 1923—1925 m.

P. 49 — *Tėte, T u pamiršti, kad baudžiavos nebėr!* P. 540 — *Tėveli, t a u negalima jaudintis.* — Mūsų tautos papročiu vaikai tėvams nesako „tu", sako pagal tarmę „jūs" arba „tamsta". Ar tas paprotys nėra palaikytinas?

P. 42 — *K a v o l i a u (=kalvi), štai nudilo ir trūko vienas brizgilo žiedas.* — Surviliškio apylinkėse žmonės paprastai sako „kalvis". Apskritai, autorius, rodos, kartais be reikalo vartoja barba-

rizmus: p. 18 *gojeliai;* p. 547 *gryčios, balanėlės;* p. 508 *gvoltus;* p. 426 *grosianti kapelija* ir kitus.

P. 137 *liepė r u o š t i (=taisyti) svečiui nakvynę;* p. 511 *motina su Gene pusrytį p a r u o š ė (=pataisė, išvirė, pagamino);* p. 554 *Vestuves r u o š k i t e (=darykite, renkite, kelkite);* p. 127 *Tikrasis manifestas jau r u o š i a m a s (=rašomas?);* p. 374 *r u o š ė s i... šienapiūtei (=galvojo apie šienapiūtę, taisėsi šienauti, rengėsi į pievas...).* — „Ruoštis" su naudininku nevartojama. Knygoj nemaža negyvų pasakymų su tuo žodžiu.

P. 580 *J a m e (=jam) kyla narsus pasiryžimas;* p. 420 *kėlė j u o s e (=jiems) neįprastų baudžiauninkams minčių.*

P. 108 *k a s č i a p e r r e i k a l a s (=koks čia reikalas).*

P. 85 *prieidavo i š v a d ą (=prie išvados), kad reikia kas nors daryti.* — Plg.: *priėjo prie bado, priėjo prie muštynių.*

P. 392 *nedavė nurimti nė v a l a n d ė l e i (=valandėlę);* p. 485 *o mūsų pražūtį k u r i a m l a i k u i (=kurį laiką, trumpai) tik atitolina;* p. 376 *išsiruošdavo šienauti k e l i o m s d i e n o m s (=kelias dienas);* p. 14 *baudžiava... panaikinama v i s i e m s l a i k a m s (=visai, amžinai).*

P. 296 *vis tiek, kas jis b e b ū t ų (=kas jis būtų, nors kažkas jis būtų, tegu jis kažkas būtų) — kunigas, ponas...;* p. 53 *Kaip ten b e b ū t ų (=kaip ten būtų; nors kažkaip ten būtų; tegu kažkaip ten būtų) su lažais ir žeme, ponas nebeturi teisės elgtis...* p. 147 *Ką b e s a k y t ų Jurkevičius (=Ką sakytų; nors kažką sakytų; tegu kažką sakytų)... vis tiek ta reforma... jam nebeduoda ramybės.*

P. 14 *T v a r k a i p a l a i k y t i (=norėdami tvarką palaikyti; kad tvarką palaikytų) dvarininkai turi teisę teisti ir bausti nusikaltėlius;* p. 288 *savo pašaukimą... naudoja... m a i š t u i (=maištą) kurstyti.* — Tikslo naudininkas su bendratim gali būti prie žodžių, reiškiančių priemonę tam tikslui pasiekti, o „pašaukimas" nėra priemonė (plg. *peilis duonai riekti*).

P. 484 *davė laisvę septyniems tūkstančiams savo baudžiauninkų, a t l e i s d a m a s juos be žemės.* — Dėl to kalbos dalyko žiūr. 1957 m. „Tiesos" Nr. 249.

P. 15 *išpirkti žemę galima tik susitarus su ponu ir j a m s u t i n k a n t (=su jo sutikimu);* p. 228 *Skrodskis, a t s i s a k i u s v a l s t i e č i a m s (=dėl valstiečių atsisakymo) užtraukė vaiską;* p. 226 *bausmę įvykdys dvaro kotas Rubikis, d r a g ū n a m s p a d e d a n t (=dragūnų padedamas; su dragūnų pagelba);* p. 479 *M a i š t i n i n k a m s a t s i s a k i u s atiduoti valdžiai savo vadą (=į maištininkus atsisakiusius atiduoti savo vadą)... kariuomenė paleido šūvius.* — Dėl naudininko su padalyviu vartojimo žiūr. 1956 m. „Taryb. mokyt." Nr. 4.

Vietomis autorius kažkaip negyvai reiškia savo mintis, pav.: P. 15 *d o m i a i išklausęs visą skaitymą;* p. 545 *n e r i m a s t i e s k u p i n a š i r d i m i ruošėsi Katrytė į tą žygį;* p. 65 *visa sodyba*

glūdėjo snaudulingam ramume; p. 283 *Bagynų rūmas tebeglūdi šiukšlėse kaip koks apleistas lokio laužas.*

Kaip antrojo asmens mandagumo forma paprastai vartojamas žodis „tamsta". Bet kartais jo vietoj pasitaiko ir „jūs", pvz.: P. 487 — *Tamstos abejojate, ar mužikai ištvers... Jums gal neteko susipažinti su valstiečių maištų istorija;* p. 173 — *Panele! Aš galvojau, dėl ko mums taip liūdna ir nuobodu. Dėl to, kad jūsų su mumis nebuvo... Sėskite su mumis. Mes jūsų tarnai.* — Rodos, toks dviejų kalbos mažmožių maišymas nėra patogus daiktas.

Spausdinama iš rankraščio

Nekraipykim vietų pavadinimų!

Drg. J. Jurginis 1957 m. „Literatūros ir Meno" Nr. 49 straipsnyje „Dėl Galšios, Maišiagalos ir panašių dalykų" gina raštų prasimanytus ar iškraipytus vietų pavadinimus.

Pirmiausia, dėl „Alšėnų". Lig šiolei mūsų raštuose buvo vartojamas tos vietos pavadinimas „Alšėnai", matyti, verstas iš lenkų kalbos *Holszany*. Artimiausios apylinkės lietuviai, Dieveniškių krašto nenutautę žmonės, tevadina *Galšia* (kirčiuoja kaip žodį „valdžia"). Tą faktą gali kiekvienas lengvai patikrinti nuvažiavęs už Dieveniškių, sakysim, į Maciučių ar Milkūnų sodžius, arčiausiai esančius nuo tos vietos. Ir tolesni sodžiai tą pavadinimą gerai žino. Apie „Alšėnų" nebuvimą esu jau rašęs šių metų „Tiesos" Nr. 62.

Straipsnio autorius ne vieną kartą tvirtina, kad esanti kažkokia upė „Alšia", vienoj vietoj net priduria: „Mano supratimu, Alšia netgi lietuviškesnė už Galšią". Kaip gali būti ta „Alšia" lietuviškesnė, kad jos niekas nepažįsta? Apie jos buvimą pirmą kartą sužinojau čia iš to straipsnio. Galimas daiktas, kad ji buvo kur minima, bet jos tikrumas dėl to nei kiek ne didesnis.

Be reikalo straipsnio autorius plačiai išrodinėja, kad iš upės „Alšios" turi būti padarytas gyvenamos vietos pavadinimas su priesaga *-ėnai*, kaip, sakysim, Darba — upė, Darbėnai — miestelis. Tokios darybos yra daug pavadinimų, bet tai nereiškia, kad ir „Alšėnai" turi būti taip padaryti. Iš upių ir ežerų vardų yra įvairiai daromi gyvenamų vietų pavadinimai. Ne tik su priesaga *-ėnai*, bet ir su kitomis priesagomis: *-ininkai* (Nevėžis: Nevėžininkai); *-iškis* (Kupa: Kupiškis) ir su priešdėliais: *pa-* (Nevėžis: Panevėžys), *už-* (upė Liaušė: sodžius Užliaušiai). Kiti pavadinimai padaryti pakeitus upės (ežero) vardo vienaskaitą į daugiskaitą: Širvinta — upė, Širvintos — miestas. O vėl kiti net vardo skaičiaus nekeičia, vienas toks darybos pavyzdžių yra ir *Galšia* (upė ir miestas). Todėl ar daug būtų išminties keisti gyvą pavadinimą į tik raštų prasimanytą? Man rodos, ir Vilniaus vyskupo Povilo nenukentės garbė,

kuria autorius taip rūpinasi, jei tas istorijos asmuo bus vadinamas savo tėviškės tikru vardu.

Antras dalykas — tai Maišiagalos miestelio pavadinimas. Drg. Jurginis norėtų, kad jis būtų vadinamas „Maišiogala" (su jungiamojo balsio *o* kirčiu). Savo norą remia panašios darybos žodžiais: Ariogala, Baisiogala, Gimbogala, Vandžiogala. Tiesa, tie pavadinimai kirčiuoja jungiamąjį balsį *o*, bet tai dar nereiškia, kad taip reiktų kirčiuoti ir vardą *Maišiagala*. Pradėjus nuo to miestelio lig Ukmergės ir dar toliau iš abiejų to kelio pusių gyvoje kalboje tegirdėjau lietuviškai kalbančius žmones sakant tiktai *Máišiagala*. Net Raguvos apylinkių žmonės, vadinas, jau toli nuo Panevėžio, žino tik vardą *Maišiagala*. Būga irgi rašo *Maišiagala* („Apie lietuvių asmens vardus", p. 34, 42). Tuo tarimu, kaip galvoja drg. Jurginis, ne „norima padaryti išimtį tik Maišiogalai": panašios darybos yra ir daugiau pavyzdžių. Panevėžio rajone yra man žinomi tokios pat darybos žodžiai: *Nóciagala* (kirčiuoja pirmą skiemenį), *Tañnagala* (irgi pirmą kirčiuoja skiemenį). Kaip matome, abudu pavadinimai turi jungiamąjį balsį *a*, bet ne *o*. Yra Ramygalos rajone pavadinimas be jungiamojo balsio *Žaĩbgala* (gal iš senesnio *Žaibagala?*). Pagaliau, yra tos darybos (su *-gala)* žodžių su jungiamuoju balsiu *y* (ne tik su *a* ar *e): Betygala, Ramygala.*

Dėl to žodžio vartojimo drg. Jurginis nusiminęs sako: „Rašyti ne Maišiogala, o Maišiagala jau siūlė Lietuvių kalbos rašybos žodynas, išleistas 1948 m., bet mūsų respublikos piliečiai vis neįpranta taip rašyti, ir neįpras". Aš neesu toks pesimistas ir norėčiau paguosti autorių tuo, kad mūsų laikais obskurantizmas negali paimti viršų.

Dėl upės, davusios mūsų sostinei pavadinimą, dalykas aiškus: ir senesnieji dokumentai, ir pats miesto pavadinimas rodo, kad upė vadinasi *Vìlnia* (kirčiuoja pirmą skiemenį, kirtis nekilnojamas). Dėl miesto nutautimo lietuviška tradicija buvo nutrūkusi, o kai vėliau prireikė vadinti, tai iš pradžios žmonės griebėsi negudrios priemonės — vertimo: Wilejka: Vilnelė. Dėl tos pačios priežasties girdėjau ne kartą vadinant upę Ašmeną „Ašmenėle" (lenk. Oszmianka). Tik laimė, kad Ašmena teka per lietuviškai kalbantį Gervėčių kraštą, išlaikiusį gyvą jos vardą. Bet ne tokia laiminga buvo *Vilnia.* Ji prasideda Medininkų apylinkėj ir, prabėgusi nutautusiomis sodybomis 70 kilometrų, įteka prie Gedimino kalno į Nerį. Kartą Medininkų apylinkės pakalbintas vienas jau senyvas žmogus man sakė, kad jo motinos motina kalbėjusi poterius lietuviškai. Vadinas, jei mums būtų parūpęs tas vardas ne vėliau kaip prieš šimtą metų, mes būtumėm taip pat neturėję vargo su jo pavadinimu.

„Vilnelės" vartojimą drg. Jurginis remia dar vienu argumentu sakydamas: „XVI amžiuje buvo Vilnia, o dabar pasidarė Vilnelė, buvo didelė upė, o dabar mažutė. Istoriškai tai visai teisinga, upės siaurėja ir senka. Gal ateis laikas, kad mes paseksime poetais ir iš meilės Nemunui imsime jį vadinti Nemunėliu. Na

ir kas gi čia būtų nelietuviška?" Tas istoriškas argumentas už daugelio metų gal tikrai pravers. Jei taip sumažės didžiausia mūsų šalies upė Nemunas, jog reikės ji vadinti Nemunėliu, tai gali manyti, kad visos kitos upės tuo atžvilgiu jam nenusileis, jų pavadinimai dėl susiaurėjimo ir nusekimo gaus mažybinę formą, o tada ir upei Vilniai, žinoma, tiks tas naujas vardas. Bet kol ateis tie geri laikai, dabar vadinkime ją taip, kaip ją vadino seniau mūsų tėvai, kurie prieš kelis šimtus metų prie tos upės kovojo už mūsų laisvę. O kaip jie vadino, gali parodyti šios ištraukos iš XVI ir XVII amžiaus dokumentų. Ištraukos paimtos iš tokio šaltinio: Акты, издаваемые Виленскою Комиссиею для разбора древних склипов. Том XX. Вильна, 1893.

1576 m., psl. 26: продали... двор свой... при реце Вильни лежачый.

1593 m., p. 91—92: его милости двора в месте Виленском... над рекою Вильнею лежачого.

1601 m. p. 182: niepodaleku miasta Wileskiego nad rzeką Wilnią leżącego.

1622 m., p. 283; od rzeki Wilney aż do starego goscinca.

To paties tomo geografinėje rodyklėje psl. 647 rašoma: Вильня, ныне Вилейка река.

Spausdinama iš rankraščio

Atsiliepimas dėl filologijos mokslų kandidato laipsnio suteikimo drg. E. Grinaveckienei už disertaciją „Mituvos upyno tarmė"

E. Grinaveckienės disertacija apima iš viso 531 mašinėle rašytą puslapį. Iš to skaičiaus paskirta tarmės fonetikai psl. 149, morfologijai — 287, sintaksei — 59, tarmės tekstams — 21, santrumpoms, literatūrai — 15. Be to, pridėtas tarmės ploto žemėlapis.

Dalis disertacijos, būtent fonetika, išspausdinta Lietuvos TSR Mokslų Akademijos 1957 m. leidinyje „Lietuvių kalbotyros klausimai" I psl. 119—180.

Disertacijos tikslas — aprašyti vakarinių aukštaičių žiemių pakraščio tam tikrą plotą iš abiejų Mituvos upės pusių. Tą plotą sudaro Jurbarko rajono vidurys ir dalis Raseinių rajono.

Aprašomosios tarmės garsai ir kirčiavimas beveik nesiskiria nuo literatūrinės kalbos. Skiriasi daugiausia tuo, kad nekirčiuotos galūnės trumpasis senasis balsis *a* išnyko, ilgieji balsiai *o, ė* išvirto į *a, e*. Sakysim, literatūrinės kalbos esamojo laiko trečias asmuo *áuga* tariamas *áug, braũkia — braũk*. Jei prieš tą galūnę *a* buvo *j*, tai ir jis kartu nukrinta: *jója* tariama *jó, lỹja — lỹ*. Vns. vardininkas *vaĩkas* tariamas *vaĩks, kẽlias — kẽls*. O vns. kilmininkas *vaĩko* tariama *vaĩka, kẽlio — kẽlia;* lk. *rañkos — rañkas;* veiksmažodžio esamojo laiko trečias asmuo *rãšo —rãša*, to paties

veiksmažodžio būtojo kartinio laiko trečias asmuo *rãšė* tariamas *rãše*. Daiktavardžio vns. vardininkas *gérvė — gérve*.

Galūnės pakitėjimas atsiliepė ir kirčiui. Tas dalykas plačiai ir tiksliai aprašytas disertantės.

Jos smulkiai aprašyta morfologijos skyriuje žodžių kaityba: vardinių kalbos dalių linksniavimas ir veiksmažodžių asmenavimas. Rūpestingai pažymėtos visos skirtybės nuo literatūrinės kalbos.

Nekaitomų kalbos dalių — prieveiksmio, prielinksnio, jungtuko, jaustuko — iškelti taip pat visi tarmės būdingumai, duoti vartojimo pavyzdžiai.

Sintaksės skyrius, palyginti su kitomis disertacijos dalimis yra trumpas ir ne taip įdomus. Apie tarmės kalbos ypatybes iš jo sužinome ne daugiausia. Kartais duodami mokyklų vadovėlių apibrėžimai ir pavyzdžiai. Tai galėtų patvirtinti psl. 437 tokia vieta: „Veiksnio vardininkas. Jis gali būti reiškiamas a) daiktavardžiu, pvz.: šį̃met *ruduõ* ne teĩp blõgas; b) būdvardžiu, pvz.: jaũ tà *namìškė* /avis/ eĩna daugiáu sù kárviamis; c) skaitvardžiu, pvz.: *dù* bėg, *dù vẽje*...“ Tokie pat sakiniai ir tarinio vardininkui: mūsų šuo *sar̃gus*. Ir t. t. Arba toliau. Skirstydama kilmininką rūšimis, psl. 442 rašo: „17. **kilmininkas su neveikiamuoju dalyviu** labiau apibūdina veikiamą dalyką, jį paaiškina, pvz.: ỹr *samčių pakabìnamų*“. Tiesa, kad čia yra kilmininkas su tuo dalyviu, bet jo vietoj galėtų būti kiti linksniai: samčiai pakabinami, samčius pakabinamus ir t. t. Čia nematyti kokios ypatingos kilmininko rūšies.

Jei to sintaksės skyriaus nebūtų buvę, disertacija nelabai nukentėtų. Bet reikia pasakyti, kad ir tame skyriuje netrūksta įdomių konstrukcijų ir retesnių žodžių, kurie labai pravers mūsų leksikografijai, pvz.: psl. 488: jùk àš jaũ šaukiu, kaip galvà leidžia; p. 488: ar̃ apviř̃tot bevažiúodami, kàd toks parėjaĩ riáušinas /purvinas, susivėlęs/. Tokių retesnių tarmės žodžių nuolat pasitaiko per visą disertaciją. Norėčiau bent keletą jų čia paminėti. Psl. 79: *sùkerpė* (=surišo) nutrūkusį jautį; p. 86: *kuislẽ* „kas ilgai tvarkosi“; p. 89: *mùktas* „gurkšnis“; p. 93: *ãtkvapas* „traukimas per kaminą, atsikvėpimas“; p. 152: *pastojikė* „tinklo virvẽ, kurią palieka ant kranto“; p. 167: *pãdarynė* „medžiaga ratams, vežimui, baldams“; p. 177: *mẽklas, -à* „užpuolančios kalbos“; p. 181: *kìbiras, -aĩ* „sudžiūvusi šakelė, žãbaras“; p. 202: *pamplỹs, -ẽ* „paauglys“; p. 205: *šiurpulìnga pasaka;* p. 206: *priekabìnga senė, sergalìnga mama;* p. 212: *skeř̃sė* „sijonas“; p. 224: *susuktasnùkis* „susiraukėlis“; p. 225: *smulkmaliaĩ* „smulkiai sumaltai“; p. 289: *žibìkščiai* „angina“; p. 313: *slañkius* „žemyn slenkantis krantas, kalnas“; p. 301; 313: *ràgius, ràgė* „kas išdidus, raguotas“; p. 406: *plumsóti, plumso, -ójo* „gulėti“; p. 492: prasidėjo lytùs, o rugiai *tebkẽpšo* ant lauko.

Gale pridėtas nemažas gabalas, per 20 puslapių tiksliai užrašytų tarmės tekstų. Tekstų turinį sudaro užrašyti iš žmonių lūpų

įvairūs pasakojimai iš jų gyvenimo ir tautosakos dalykai — dainos, priežodžiai, mįslės.

Iš viso to galima padaryti išvadą, kad disertantės duotas aprašomos tarmės teisingas vaizdas, kad tikslas visai pasiektas. Kaip minėta, dalis disertacijos išspausdinta, vertėtų ją išleisti visą. Bet prieš leidžiant reikėtų vietomis ištaisyti pasitaikančius netikslumus. Kai kuriuos taisytinus netikslumus čia iškelsiu.

Psl. 63 pasakyta: Tvirtagalė priegaidė virsta tvirtaprade... 2. Kai iš paprastų veiksmažodžių padaromi įstangos kartotiniai, pvz.: *braĩdo — bráidžioja*... Tarp jų yra įrašytas toks pavyzdys (ir jis išspausdintas minėtame leidinyje, psl. 139): *teĩst — téisinti*. „Téisinti" padarytas ne iš veiksmažodžio „teĩst", bet iš būdvardžio *teisùs, teĩsų*. Ten pat veiksmažodis *skálsinti* ne iš veiksmažodžio *skeĩst*, bet iš būdvardžio *skalsù*. Plg. *Kaĩtas: káltinti*.

Psl. 87. Kalbant apie šaknies balsių kaitą, duodamas pavyzdys: *keĩsti, kaitýti, apkaituĩ, pakaitõms*, bet neduota *kìtas*. Ir kitų panašių dalykų ten yra, pvz.: prie žodžio *smeĩgti*, kur nėra *smìgti*.

Psl. 94. Kaip balsių kaitos pavyzdys prie žodžio *riñkti* duotas žodis *pãranka* „garantija" (leidinyje psl. 151). Jis yra perdirbinys iš rusų *порука*.

Psl. 95. Netinka duoti balsių kaitos pavyzdžiui žodį *lýgsvara* (leid. 151), jis yra naujadaras.

Psl. 153. Ši priesaga *(-ininkas)* tarmėje taip pat žymi ir menkinamos reikšmės veikėją, pvz.: *branginiñkas, kaltiniñkas, plėtkininkė*. — Pavyzdžiai nerodo reikšmės menkumo.

Psl. 154. Priesagai *-inas* paimtas pirmu pavyzdžiu svetimas žodis *kãminas*, lenkų ir baltarusių „komin".

Psl. 156. *-avimas:* Dariniai dažnai sudaromi iš esamojo laiko veiksmažodžių kamieno, pvz.: *dainãvimas, šùkavimas, uogãvimas, važiãvimas*. — Pavyzdžiai rodo, kad jie sudaromi ne iš es. laiko, bet iš būtojo laiko kamieno: *dainãvo: dainãv-imas* ir t. t.

Psl. 63. Tvirtagalė priegaidė virsta tvirtaprade... 3. Kai prielinksniai eina (vardažodžių, spausdintam tekste) priešdėliais. Pavyzdžių tarpe yra žodis *núometas*. Jis yra paskolintas iš baltarusių *namёt*, jo *na-* perdirbta į *nuo-*.

Psl. 155. *-iškis, -iškė* dariniai padaromi iš būdvardžių (kartais ir įvardžių), žymi asmenis pagal jų kilimo ir gyvenamą vietą, pvz. *eržvilkiškiai* „Eržvilko miestelio ir apylinkės gyventojai"; *namìškė, miestìškis, kaunìškė, raseinìškiai*... — Tie visi žodžiai su priesaga *-iškis, -iškė* padaryti ne iš būdvardžių ir ne iš įvardžių, o iš daiktavardžių *Eržvilkas, namai, miestas, Kaunas*.

Psl. 63, 94, 154, 240. Žodis *pribuĩšis* nėra koks priešdėlinis daiktavardis, o skolinys iš lenkų kalbos *przybysz* „atvykęs iš kitur".

Psl. 162. *-okas*. Pavyzdžiai: *baidõkas* — slavizmas „baidók"; *kryžõkas* lenk. „krzyżak"; *veĩlokas* lenk. „wojłak". Toliau (p. 163) tos priesagos pavyzdžiais eina žodžiai: *laidõkas*, lenk. *łajdak, peĩsokas*, lenk. *pejsach*.

Psl. 176. Toliau kaip priesagos *-g-* pavyzdys duotas žodis *drėbezgas* irgi slavizmas, rus. *drébezg.*

Psl. 178. Prie priesagos *-ylas, -yla* duoti nevartotini žodžiai *kvepỹlas, stovylà* (baltar.).

Psl. 186. *-yna* duoti pavyzdžiai *navynà, šviežynà* — skoliniai iš lenkų kalbos.

Psl. 473: Prielinksnis *vèlug* laikomas savo žodžiu, nors jis yra polonizmas *(według).*

Psl. 191. Žodis *pinčiùkas* „žemo ūgio žmogus" yra skolinys iš rusų kalbos „пинчук" (nuo Pinsko miesto vardo).

Iš paminėtų slavizmų, einančių lietuviškų žodžių pavyzdžiais, reikia spręsti, kad disertantė bus savo rašinio nerodžiusi darbo vadovui. Tegu lietuviškai kalbėti jis negali, ypatingos pagalbos iš tarmės smulkmenų nėra ko norėti, bet tokius dalykus būtų be abejo pastebėjęs ir pataręs juos išmesti.

Psl. 207. Priesagai *-oniškas* duoti pavyzdžiai *senóviškas* ir *kitoniškas* turi priesagą tik *-iškas: senov-ė: senov-iškas, *kiton-as: kiton-iškas* (Otrębski, Lingua Posnaniensis IV, 41).

Psl. 207. Žodžio *paviršutìniškas* laikoma priesaga *-utiniškas.* Turi būti priesaga *-iškas* iš būdvardžio *paviršutin-is.*

Psl. 208. Priesaga *-ganas: balzganas.* Dėl tos priesagos pasakyta: „Reikia manyti, kad ši priesaga yra skolinys iš latvių kalbos, arba lietuvių latvių kalbų bendrybė". Tos priesagos niekas nelaiko skoliniu, žiūr. Lietuvių kalbos žodžių daryba.

Psl. 217. *ligoninė, stiklinė* yra naujadarai, o ne tarmės žodžiai; *kójinė* (psl. 218) — irgi naujadaras.

Psl. 218. Reikia abejoti, kad tarmėje būtų būdvardis *tautìniai* „tautiniai", nes ir žodis „tauta" gyvajai kalbai daugiau pažįstamas iš raštų.

Psl. 226. Pavyzdžiui paimtas naujadaras *dienpiningiai,* o ne tarmės žodis.

Psl. 228. Prijungiamieji sudurtiniai žodžiai, kurių pirmasis sandas yra antrojo papildinys. Jų tarpe *naktibalda, saulėtekis* tai grupei netinka, nes pirmi kamienai yra pažyminiai: *nakties* beldikas, *saulės* tekėjimas.

Psl. 230. Žodžiai *júodlubės, lýgsvara,* rodos, tik raštų žodžiai.

Psl. 231. Žodžiai *savãmokslė, savìmeila* „kas perdaug rūpinasi savimi" yra naujadarai. Be to, rašomajai kalbai teiktinas žodis *savìmyla,* o ne *savìmeila.*

Psl. 231. Jei antruoju sandu eina būdvardis, tai pirmasis gali būti (tarp kitų) — skaitvardis: *pùsgyvis, pùsžalis.* Morfema *pus-* nėra skaitvardis.

Psl. 236. Vietomis rašo disertacijai nereikalingų dalykų: „Yra tarmėje daiktavardžių, niekada neturinčių priešdėlių; pvz.: *aslà, dúona... arklỹs, blusà...*"

Psl. 236. Taip pat nereikalingi aiškinimai (§ 287): Priešdėliniai vardažodžiai nuo neprieš dėlinių skiriasi: a) reikšme, pvz.: *pagi-*

rỹs (plg. girià); b) forma, pvz.: *posūris* (plg. *sūrùs*); c) kirčio vieta, pvz.: *papilvė̃* (plg. *pil̃vas)*; d) priegaide, pvz.: *artipil̃nis* (plg. *pìlnas).*

Psl. 237. Nepakeičia savo kamiengalio ir kai kurie *a-, ja-*, rečiau *o-, i*-kamieniai priešdėliniai vardažodžiai, pvz.: *ãtlankas, pãdažas, prakuraĩ*... Tokie žodžiai nėra priešdėliniai, jie padaryti iš veiksmažodžių *atlenkti, padažyti, prakurti*, o ne, sakysim, iš priešdėlių *pa-* ir daiktavardžių *dažas.*

Psl. 240. *iškaba* — naujadaras, o ne tarmės žodis.

Psl. 244. „Tarmėje, kaip ir lit. kalboje, yra pirminių, antrinių ir sudurtinių veiksmažodžių. Daugumas jų gali būti ir priešdėlėti. Taigi tarmėje yra dar ir priešdėlinių veiksmažodžių". — Kalbėti apie tai, kad veiksmažodžiai gali būti priešdėlėti, nėra reikalo: tai savaime suprantamas daiktas. O „sudurtinių" veiksmažodžių duoti § 300 pavyzdžiai *baltakiúoti, rudmėsiáuti, žemuogáuti* yra padaryti tik iš sudurtinių daiktavardžių, o jie patys nėra sudurtiniai.

Psl. 245. Skirsto pirminius veiksmažodžius į „senus" ir „išvestinius". Išvestiniais laiko padarytus su priesagomis ir intarpais: *añka, gel̃sta; mãto, mãtė, matýti.* Jei ir būtų teisinga, kad tie veiksmažodžiai kokie išvestiniai, tai tarmės aprašymui svarbos neturėtų; be to, juk tik kai kurios formos turi priaugimą: *añka*, bet *ãko, àkti* ir t. t.

Psl. 250. Dar nereikalingo aiškinimo pavyzdys: „Iš pavyzdžių matyti, kad dariniai su priesaga *-uoti* gali žymėti: 1) veiksmą, vykstantį daikto paviršiuje, pvz.: *pėdúoti* „palikti pėdsakus"; 2) veiksmo būdą, pvz.: *kreivúoti* „kreivai ką atlikti"; 3) veikėjo santykius su veikiamuoju dalyku, pvz.: *šukúoti;* 4) ilgiau trunkantį veiksmą, pvz.: *dūsúoti*".

Pirmiausia, tie veiksmažodžiai paskirstyti ne vienu principu: reikšmės ir veikslo. Kitą vertus, ar *šukúoti, kreivúoti* ir *pėdúoti* nereiškia ilgiau trunkantį veiksmą?

Psl. 251. Disertacijos didinimo be naudos pavyzdžių jau buvo. Štai dar vienas ryškus pavyzdys. Pasakiusi, kad veiksmažodžiai su priesagomis *-(i)oti, -noti, -ėti, -elėti, -inėti* ir t. t. daryba ir reikšme visiškai sutampa su lk. tų pačių priesagų dariniais, duoda tik vienos priesagos *-(i)oti* pavyzdžių visą puslapį. Tarp kitko duodami tokie pavyzdžiai: *ãbejoti, ãšaroti, ãtrajoti, balnóti*...

Psl. 258. Kitas toks nereikalingo aiškinimo pavyzdys: Priešdėlis gali būti pridedamas a) prie pirminių veiksmažodžių; b) prie antrinių veiksmažodžių; c) prie sudurtinių veiksmažodžių.

Psl. 254. Veiksmažodį *bárškinti* veda iš ištiktuko *bárkšt.* Jis bus priežastinis veiksmažodis iš *barškėti.*

Psl. 266. Daiktavardžiai, reiškiantieji asmenį, yra vyriškosios ir moteriškosios giminės, pvz.: *kvieslỹs, kvieslė̃.* — Tai nevisai tikslus tvirtinimas: juk žodžiai *tėvas, sūnus, duktė* reiškia asmenis, bet nėra dviejų giminių.

Psl. 266. Tarmėje yra daiktavardžių, kurių giminė skiriasi nuo tų pačių lk. daiktavardžių: *añtspauda, fìlma, kombáina.* Čia jokie tarmės žodžiai.

Psl. 267. Ar reikalingas toks aiškinimas: Tarmės būdvardžiai yra vyriškosios ir moteriškosios giminės, pvz.: *šil̃tas, šiltà.* Ar ne geriau pradėti nuo būdvardžių kamienų?

Psl. 275. Panašiai yra ir toliau: Vienaskaitą turi šie tarmės daiktavardžiai: *alùs... medùs.* — Tokių dalykų nereikia aiškinti, antra, kartais tie daiktavardžiai gali turėti ir daugiskaitą, pvz.: *gardu kaip devyni medūs.*

Psl. 284. Kirčiavimo pavyzdžiais ima naujadarus: *Krautuvẽ, pamokà.*

Psl. 290. Duoda per daug kirčiavimo pavyzdžių, žinomų iš vadovėlių. Sakysim *a-, ja*-kamienių IV kirčiuotės duota 57 žodžiai. Tarp jų nežinomų lk. beveik nėra.

Psl. 309. IV kirčiuotės pavyzdžiu paimtas žodis *rūšìs* (su kirčiu gale). Turbūt į tarmę atėjo iš lk.

Psl. 313. Žodis *stãlius* — naujadaras.

Psl. 391 b. Ilgai išvedžioja, kaip iš esam. laiko sutrumpėjusios trečiojo asmens formos rasti kamieną. Tam paprasčiausias būdas paimti daugiskaitos pirmąjį asmenį, numesti galūnę *-m(e),* ir bus kamienas: *geria-me.*

Psl. 261 (§ 305). Priešdėlinių veiksmažodžių kirčiavimas silpnai išaiškintas. Tarp kitko pasakyta: priešdėlis ant savęs kirčio nenutraukia... a) iš visų esamojo laiko *a-, ja*-kam. senovinio šakninio kirčiavimo veiksmažodžių (plg. K. Būga, LKŽ XXXIV t. t.) Ir duodami pavyzdžiai.

Atvirkščiai: Priešdėlis kirtį atitraukia ant savęs: c) esamajame laike iš visų *a-, ja*-kamienių senovinio galūninio kirčiavimo veiksmažodžių (plg. K. Būga, LKŽ XXXIV t. t.). Pavyzdžiai.

Iš to nematyti, kaip, sakysime, reikia kirčiuoti priešdėlinius veiksmažodžius: *išgiria, paliepia, neverkia, nukalba.*

Psl. 393, 396, 400. Skirstydama veiksmažodžius į skyrius, disertantė kai kurių skyrių veiksmažodžių pavyzdžių duoda be saiko. Sakysim veiksmažodžių su priesaga *st* duota per šimtą pavyzdžių. Yra ir daugiau skyrių nelabai atsilikusių nuo to skaičiaus.

Psl. 410 (§ 482, 2). Nevykęs terminas: „Neveikiamosios rūšies dalyviai tarmėje turi du laikus: 1) esamąjį laiką, pvz.: *áudžiamas...* 2) Būtąjį k a r t i n į laiką, pavyzdžiui: *suktà...* Žodis „kartinis" nereikalingas, juk nėra dažninio laiko.

Psl. 241. Prieveiksmis *namó* laikomas vns. kilmininku. Jis yra pasidaręs iš sutrumpėjusio pašalio ein. viet. *namópi.*

Psl. 426. Prie vietos prieveiksmių priskiria žodžius: *apžarguĩ, pavándeniuĩ, pavėjui.* Jie yra būdo prieveiksmiai.

Psl. 431. Žodį *vidurỹ* laiko polinksniu sakiny: *Atẽjo naktiẽs vidurỹ.* — Čia *vidury* bus paprastas daiktav. vietininkas.

Psl. 442. Vardo kilmininkas tarmėje dažnas, pvz.: *Klimo lankùtė žydia pienės.* — Čia savybės kilmininkas, o vardo būtų: *Vilniaus miestas, Trãkų ežeras, Kauno gatvė.*

Psl. 445. Pasakymą dėl galininko vartojimo *atėjo avį pirkti* laiko germanizmu. Bet gyvoj kalboj tokių pasakymų yra, juos galima lyginti su pasakymais: *jis perka duoną.*

Psl. 450. *Ant* vartojamas dvejybinio naudininko vietoje, pvz.: reĩk užmèst kumelaitei šieno *ant nakties.* — Jei čia vietoj *ant nakties* sakysim naudininką, tai dar nebus dvejybinis.

Psl. 476. Liepiam. nuosakos dgs. pirmojo asmens reikšmei vartojame es. l. dgs. pirmojo asmens formą: *na, eĩnam namo;* tą pasakymą disertantė verčia į lk. *na, einame namo?* Ir lk. tą formą vartojame be balsio *e* gale.

Psl. 476. Esamasis sudurtinis pradėtinis laikas parodo daikto ypatybę (neveikiamosios rūšies), veiksmo trukimą iki tam tikro laiko, o taip pat nevisai tikrą atpasakojimą, abejojimą ar veiksmą (veikiamoji rūšis), pvz.: *Sáldus gařdus añt lėkštẽs nepàdedamas; bãtai suñkiai užmaunamì; dár jie begulį̃; jis gerai̇̃ gyvẽnąs...*

Tie sakiniai jokios veiksmo pradžios nereiškia.

Psl. 421. Duodama pavyzdžius, disertantė juos mekaniškai paraidžiui surašo, pvz.: *anąd̃ien, kartą syk, kasdiẽn, kitą sykį, šiąnakt, šiandien...* Čia geriau būtų sudaryti tokias grupes, pvz.: *anądien, kasdiẽn, šiandie; kartą syk, kitą sykį...*

Galop reikia paliesti disertantės kalbą. Filologijos mokslų kandidatas turi mokėti apie kiekvieną raštą pasakyti tikslią savo nuomonę — pasakyti, ar to rašto kalba gera, ko jai trūksta. Kad galėtų tai padaryti, pats turi savo kalboj nedaryti klaidų, kalbėti gyvai. Čia turėčiau disertantei vieną kitą mažmožį prikišti. Tie dalykai ir kitų spaudoj vartojami.

Psl. 23 g. *Kalbiniu* (=kalbos) atžvilgiu tarmė yra vienalytė.

Psl. 310. *Kaimyninėse* (=gretimose) žemaičių tarmėse.

Psl. 39: 1948—1954 metų *laikotarpiu* (=laiku).

Psl. 166. jos (afrikatos) kilmė yra įvairesnė *palyginus* (=palyginti) su lk.

Psl. 34. Duodamos skirsnemuniškių žodyno skirtybės, *lyginant jų tarmę* (=lyginama jų tarmė) su kitomis tarmemis.

Psl. 423 d. Tokie prieveiksmiai yra padaryti iš įvardžių, *suprieveiksmėjus* jų bevardei *giminei* (suprieveiksminusių savo bevardę giminę; pavertus prieveiksmiu savo bevardę giminę).

Psl. 392. *Kirčiuotas tvirtaprade priegaide skiemuo* (=tvirtapradiškai kirčiuotas skiemuo; turintis tvirtapradę priegaidę skiemuo).

Psl. 313. Pavyzdžiai *-u, ju*-kam. daiktavardžių, kirčiuojamų *pirmąja kirčiuote* (=pagal I-ją kirčiuotę).

Psl. 70 d. *e* trumpas paprastųjų būdvardžių *aukštesniajame laipsnyje* (=aukštesniojo laipsnio paprastųjų būdvadžių *e* trumpas).

Psl. 200. Priesaga *-kus* žymi menkinamos reikšmės asmenis (=Priesaga *-kus* turi menkinamą reikšmę).

Psl. 156. Kirtį turi *priesagoj* (=kirtį turi priesaga; kirčiuoja priesagą).

Psl. 321. turi kirtį *šaknyje* (=kirčiuoja šaknį, kirtį turi šaknis).

Psl. 244. c. Yra ir tokių priešdėlinių veiksmažodžių, kurie niekada *neturi kirčio priešdėlyje* (=nekirčiuoja priešdėlio; kurių priešdėlis niekados neturi kirčio).

Kaip matote, disertacijoje yra nemaža trūkumų, bet, kaip pradžioj sakiau, iš esmės ji uždavinį atliko gerai, davė aprašomos tarmės tikrą vaizdą, todėl prašyčiau mokslinės tarybos suteikti draugei E. Grinaveckienei filologijos mokslų kandidato laipsnį.

Spausdinama iš rankraščio

Rašymas skyrium ir kartu

Kiek atsimenu, kada yra rašybos klausimai svarstomi, iškyla ir klausimas dėl žodžių rašymo kartu ir skyrium. Šiuo klausimu gal sunkiausia susitarti. Labai galimas daiktas, kad ir šiuo kartu pasiginčiję vėl rašysime taip, kaip yra kuriam rašybos vadovėly, vadinas, nepajudėsim iš vietos. O pajudėti iš vietos, rodos, reikėtų.

Prieveiksmio kategorija nuolat auga, nuolat randasi nekaitomų žodžių, sudėtų su kitais nekaitomais žodžiais arba prielinksniais ar šiaip dalelytėmis ir turinčių vieno žodžio reikšmę. Tokiuos žodžius mes patys rašome kartu *(kiekvienas, kažkas, beveik...)* arba randame raštuose rašyta kartu, kur dabar šių dienų rašyba reikalauja rašyti du žodžius *(begalo, ištikrųjų...)*.

Mokytojai iš savo praktikos pastebi, kad mokiniai vidurinėj mokykloj dažnai parašo prieš šių dienų taisykles vieną žodį, kur reikėtų du.

Todėl ne be pamato „Tarybinis mokytojas" įdėjo J. Šukio straipsnį „Padarykime galą painiavai", kur jis karštai reikalauja rašyti dvejaip žodžių junginį *vis tiek:* „Jis *vis tiek* (=visados lygiai) suvalgo" ir „Jis *vistiek* (=nepaisydamas draudimo) suvalgo". Čia reikėtų pridėti ir *visvien.*

Vadinasi, jeigu jaučiame, kad yra du žodžiai, išreiškiame tai rašte *(vis tiek),* o jeigu jaučiame vieną žodį, rašome kartu *(vistiek).* Su tokia nuomone reikia sutikti, nors prieš ją tam pačiam mokytojų organe buvo pasakyta ir priešinga nuomonė („Tarybinis mokytojas" 1957 m. N 20)[95]. Tos nuomonės autorius tą kriterijų laiko labai subjektyviu. Bet mes ne kuo kitu remiamės, tik tuo jautimu, kai rašome kartu žodį *„kiekvienas: Kiekvienas* darbininkas uždirba per dieną daugiau, nekaip seniau". O rašome du žodžius sakiny: *„Kiek vienas* darbininkas dabar uždirba per dieną?" Taip pat iš to jausmo rašo *viskas* ir *vis kas: Viskas* pražuvo. *Vis kas* ras mano pražuvusią knygą. Taip pat rašome vieną žodį *kažkas.*

Jei rašome vienu žodžiu čia paminėtus žodžius iš jausmo, kaip visus kalbos žodžius rašome iš to paties jausmo, tai, rodos, reikėtų rašyti vienu žodžiu:

Lazda *be galo* (nulūžus) ir „*Begalo* saldu".

Čia iš prielinksnio ir daiktavardžio pasidaręs prieveiksmis gali trumpėti, pavirsti *begal.* Ir jis trumpėja todėl, kad jis yra būtent prieveiksmis; kur yra ne prieveiksmis, ten sutrumpinimų nedarome: juk nepasakysime „lazda *be gal*".

Lygiai turime kitą daiktavardį ir prieveiksmį šiuose pasakymuose:

„*Be reikalo* nevažiuok į miestą" ir „Aš suvažinėjau *bereikalo* į miestą" (nieko nelaimėjau, nors buvo svarbus reikalas). Pirmajame pasakyme „be reikalo" negalime trumpinti, o antrajame galime pasakyti *bereikal* ir *bereik.*

Tą žodį „be reikalo" mūsų rašyba reikalauja visur rašyti skyrium (du žodžius), ji tik leidžia rašyti vieną žodį „bereikal" ir „bereik" (vadinas, sutrumpėjus). Bet ta pati rašyba nedraudžia rašyti vienu žodžiu (kartu) šalia *šiandien (šiandie)* ir *šiandieną!* Čia įvardžio dalis *šian-* rodo, kad kalbančių sąmonėj jau labai seniai buvo jaučiamas kaip vienas žodis.

O šalia to yra vartojamas daiktavardis, nesuaugęs su įvardžiu: „Aš *šią dieną* praleidau prie darbo".

Remiantis tais pavyzdžiais reikėtų rašyti vienu žodžiu šiuos pasakymus:

„*Tiktai* nesnausk". „*Tik tai* jis žino, ne daugiau".

„Jie *išvieno* dirbo!" (Kad čia suaugęs prieveiksmis, rodo jo sutrumpinta forma *išvien*). Bet: „*Iš vieno* lauko suvežė visus javus".

„*Išmažo* įpratęs į darbą". Ir: „*Iš mažo* grūdo išauga didelis medis".

„*Išviso* nesuprato". „Kiek buvo *išviso* žmonių?" „Semk *iš viso* maišo".

„Jie taip gyveno *išseno*" ir: „*Iš seno* (žmogaus) negali reikalauti sunkaus darbo".

Taip pat yra suaugę į vieną žodį prieveiksmiai:

Ištikro: „*Ištikro* jis nesupranta". Bet: „*Iš tikro* aukso nulietas žiedas".

Ištikrųjų: „*Ištikrųjų* jis kaltas".

ištiesos:

ištiesų (išties)

išteisybės

iškarto: Iškarto jis nesuprato. *Iš karto* nušovė kiškį.

išsykio:

išmažeñs

išmažumės

išnežinių

išnegirdų

išnetyčių

išanksto

ištolo

išlėto

išreto: Jis *išreto* kalba.

išlengvo: Jis *išlengvo* dirba.
kažkas
kažikas
kažinkas
kažkoks
kažikoks
kažinkoks
kažkiek
kažikiek
kažinkiek
kažkur
kažikur
kažinkur
kažkada, kažikada, kažikuomet Valč. . . .

Dėl tų žodžių su *kaž-* pasakyta naujausiame rašybos žodynėly (Grigo ir Lyberio): „Du žodžiai, kurie s u t r u m p ė j ę įgyja vieno žodžio reikšmę, rašomi drauge: *kažkas, kažkoks, kažkiek . . .*", bet, rodos, tiek pat sutrumpėję yra ir *kažkas, kažinkoks. . .*, bet rašo skyrium!

Taip pat reikėtų rašyti skyrium ir kartu šiuos junginius:
kai kas ir *kaikas*
kai kuris ir *kaikuris*
kai katras ir *kaikatras*
kai kur ir *kaikur*
kai kada ir *kaikada*
bet kas ir *betkas*
bet koks ir *betkoks*
bet kuris ir *betkuris*
bet kiek ir *betkiek*
bet kaip ir *betkaip*
bykas, bykaip,
bykada, bykur. . .
turbūt,
galbūt
žutbūt
dėl to, vis dėl to, vis dėlto, dėlto
ligšiol, ligšiolei. . .
užvis.

Kaip rašome būdvardžius su dalelytėmis *ne, be* kartu *(negeras, besveikas. . .)*, reikėtų taip pat rašyti ir su dalelyte *per* kartu:
permažas, persenas, pergeras. . .
Visur rašyti *perdaug.*

Čia yra duoti dažniausiai vartojami žodžiai. Yra dar ne vienodos rašybos žodžių, bet jie esmės nesudaro. Prie kitų pavyzdžių jie gali būti lengvai prieinami.

Spausdinama iš rankraščio

Reikia gerinti spaudos kalbą

Spauda turi nešti šviesą, kelti krašto kultūrą. Bet jei spaudos kalba negyva, tai jos skelbiamos mintys toli gražu ne visiems skaitytojams aiškiai suprantamos. Geri norai dėl netikusio rašto dažnai niekais nueina. Kaip mūsų pastebėta, laikraščių kalbą daro ne visiems prieinamą per gausiai vartojami tarptautiniai žodžiai, nepaprasti naujadarai ir svetimas lietuviams sakinių sudarymas.

Štai mes paimam vieno laikraščio įžanginį straipsnį. Straipsnis turi 184 eilutes, o tarptautinių žodžių jame yra 120. Vieni iš jų gali būti maždaug tiek suprantami, kiek ir savos kalbos žodžiai (armija, energija, ferma, organizacija, kontrolė . . .), o kiti mažesnio mokslo žmogui nelabai aiškūs arba visai nesuprantami (postas, masės, tipinis, iniciatyva, aktyvas, rezervas, tramplynas . . .). O laikraštis skiriamas juk platesniems skaitytojų sluoksniams.

Mes anaiptol nepriešingi tarptautiniams žodžiams, kiekviena rašto kalba juos vartoja, bet vartoja su saiku, kur neturime savų žodžių. Svetimų žodžių vartojimą be saiko yra pasmerkęs V. I. Leninas šiais žodžiais: „Mes gadiname rusų kalbą. Tarptautinius žodžius vartojame be reikalo. Vartojame juos neteisingai... Bet mūsų laikraštinė kalba taip pat pradeda gesti. Jei neseniai išmokusiam skaityti galima atleisti tarptautinių žodžių, kaip naujieną, vartojimą, to negali dovanoti literatams. Ar ne metas paskelbti karą tarptautinių žodžių vartojimui be reikalo?" (Rusų kalba V. I. Lenino raštai, t. 30, p. 274).

Dar daugiau sunkina kalbą nevykę naujadarai arba seni žodžiai, pavartoti kita nepaprasta reikšme, ir svetimas sakinių sudarymas. Štai tokie pavyzdžiai iš spaudos:

1) „Daug menko produktyvumo *paršavedžių*". „Paršavedė" nevykęs ir nereikalingas naujadaras, ne geresnis už „motininė kiaulė". Gyvoji kalba turi visiems žinomą pavadinimą *veislinė kiaulė* arba *veislininkė.*

2) „Nauji pasiūlymai yra žingsnis *pirmyn (= tolyn, geryn, priekin)*". Vietoj naujodaro „pirmyn" (rus. vperiod) kalba turi gyvų žodžių: *priekin, priešakin (į priekį, į priešakį).*

3) „*Galimybė* vėl kilti karo veiksmams bus (= *karo veiksmai vėl galės kilti)* tol, kol agresorių kariuomenė tebėra Egipte".

Dėl naujadaro „galimybė" reikia pasakyti, kad daiktavardžių su priesaga *-ybė* iš neveikiamųjų esamojo laiko dalyvių gyvoji kalba nežino nei vieno.

4) „Ar yra *galimybės (=*ar *galima,* ar *galėtum)* elektrifikuoti daugiau mašinų?"

5) „Jie jaustų *atsakomybę* už visuomeninių pašarų saugojimą" (= jie jaustų *atsakymą,* jie *turėtų atsakyti* už *visuomenės* pašarų saugojimą)".

6) „Pašarus *atsakingiems (= atsakomiems)* asmenims perduotų".

„Bet už susidariusią padėtį *atsakingi* esame ir mes *(= atsakome* ir mes)".

Palygink pasakymus: *atsakomasis* redaktorius ir redaktoriaus darbas *atsakingas.*

7) „Dabar yra visos sąlygos *pilnai (= visai, visiškai, tikrai)* aprūpinti miestų gyventojus pieno produktais".

8) „*Atsakomybė (= atsakymas)* už agresyvių veiksmų prieš Egiptą padarinius *pilnutinai (= visai, tikrai)* tenka Anglijos, Prancūzijos ir Izraelio vyriausybėms".

9) „Netrukus jis užmiega *giliu (= kietu)* miegu" ... „Viešpatauja *gili (=didelė, visiška)* tyla".

10) „Su *giliu (= didžiu, dideliu)* pasipiktinimu sutikome tą žinią" ... Su *gilia (= didžia, tikra)* pagarba".

11) „Kalbėjosi su *aukštų (=didelių, gausių)* derlių meistrais".

12) „*Aukštą (= puikų, didelį)* meistriškumą *pademonstravo (= parodė)*".

13) „*Žemas (= mažas)* karvių pieningumas".

14) „Vilniuje" *trumpalaikis (=trumpas)* lietus".

15) „*Svetingai (=vaišingai)* uragvajiečius sutiko Šiaulių miesto darbo žmonės".

16) „Ir *aplamai (= apskritai, iš viso)* klūbą-skaityklą laiko uždarytą". Palygink: „Aplamai (paviršutiniškai, nerūpestingai) dirba jis" (Juškos žodynas).

17) „Kai kurios valstybės bent *dalinai (=iš dalies)* įvykdytų savo sumanymus".

18) „Prancūzijos Komunistų partija *nenuilstamai (= nuolat, be paliovos, nepaliaudama)* organizavo vieningą socialistų ir komunistų frontą".

19) „*Sekančių (= kitų)* metų pavasarį barkūnas buvo patręštas".

20) „Daugiau nebegalės krautis sau *milžiniškų (=didelių, baisių, neregėtų...)* pelnų".

21) „Perdavė žemę darbo *valstietijai (= valstiečiams)*".

22) „*Ach,* štai kas tu *per* paukštis (= O arba *Vaje.* Štai *koks* tu paukštis)".

23) „Jau pirmasis žiemojimo mėnuo atskleidė rimtus trūkumus (= rimtų trūkumų) *eilėje (= daugelyje)* fermų".

24) „Žliaubia šaltas *rudeninis (=rudens, rudenio) lietus*".

25) „Kartu su *bendrakeleiviais (= kelionės draugais, kitais keleiviais)* nueina".

26) „Svečiai taip pat lankėsi *Suvalkijos (=Suvalkų krašto)* senelių namuose".

27) „Rūpinas profesiniu *apmokymu" (= mokslu, mokymu).* „Apmokyti" reiškia truputį, nedaug pamokyti.

28) „Girtas tik taip ir gali *parėdyti" (= sutvarkyti, įsakyti).*

29) „Sek[re]torius *pasiraitoja (=pasiraito)* kelnes".

30) „Vadovai *privalo (=turi)* į kolūkį *pasiųsti (=nusiųsti)* savo kertamąsias". Palygink: „Ligonis privalo gydytojo", „aš privalau kirvio".

31) „Kur tokių plotų nėra, ganyklą *tenka (= reikia)* įrengti pagrindiniu būdu".

32) „Negali būti nė kalbos, kad Egiptas pasirengęs *mestis (= pulti)* Amerikai į glėbį".

33) „Laisvę *mylinti* (= laisvę *branginanti, laisvinga)* Egipto liaudis vieningai stoja į kovą".

34) „Pašarus nesistengiam taupiai *naudoti (=vartoti)*".

35) „Svarsto diplomatinių santykių su TSRS *užmezgimo (= pradėjimo)* klausimą".

36) „Geriausiai *atspindi (=vaizduoja, iškelia, atšviečia...)* esamą padėtį mūsų literatūrinėje kritikoje".

37) „Kurie *ruošia (=rengia)* karą, nesiskaito su priemonėmis".

38) „Kiti *ruošia (= taiso, gamina)* statybos medžiagą".

39) „Jie *ruošia (= taiso, daro, organizuoja)* paskaitas".

40) „Šiuo metu kadrai elektrifikuotuose kolūkiuose *daugumoje (= daugiausia, paprastai)* neturi reikiamo techninio *paruošimo (= mokėjimo, įgudimo)*".

41) „Buvo *pasiruošta* gyvulių žiemojimui (= *pasirūpinta* gyvulių žiemojimu)". „Ruoštis" su naudininku niekados nevartojama.

Mūsų žiniomis su žodžiu „ruoštis" gyvoji kalba tevartoja šitokius pasakymus:

1) „Kambarį *ruošti, apruošti*" = tvarkyti, šluoti, dulkes šluostyti, indus plauti, eiti apyvoką.

2) „Moterys *ruošiasi*" = namus tvarkosi. „Mergaitės *apsiruošė* ir išėjo linų rauti". „Kol jos *išsiruošė* iš namų, atėjo ir pietūs".

3) „Jis seniai *ruošiasi* į Vilnių — taisosi, ketina važiuoti į Vilnių".

4) „Parėjo iš miško vaikas, kad *ruošia* lašinius" = gardžiai, smarkiai valgo. „Jis jau gerai *ruošia* rusiškai" = gerai paskaito ar pakalba rusiškai.

42) „Sparčiai *vystomas (=keliamas, plečiamas)* kiaulių ūkis".

Žodžio „vystyti" gyvoj kalboj težinomos dvi reikšmės: 1) supti, vynioti vaiką su vystyklais; 2) ką nugalėti, užveikti savo jėga ar bilinėjantis. Vadinas, pasakymas „vystyti ūkį" nepagadintos kalbos žmogui reiškia „ūkį naikinti, griauti, stabdyti".

43) „To *pasekoje (=dėl to, dėl tos priežasties)* įvyksta dažnos *avarijos" (= nelaimės).*

44) „Svarstytu klausimu *priimtas atitinkamas (=padarytas tam tikras)* nutarimas".

45) „Šiemet, prieš *prasidedant tvartiniam laikotarpiui (=*prieš *uždarant gyvulius į tvartus)* kolūkio vadovai žadėjo panašių klaidų nekartoti".

46) *„Barkūnas bičių buvo labai noriai lankomas" (=iš barkūno bitės labai nešė).*

47) „Šieno vežimą išverčia, *gi (=o)* po nakties čia tik likučius surasi". „Gi" yra pabrėžiamoji dalelė, o priešingumui reikšti nevartojama.

48) „*Kažkoks tai (=kažkoks)* naujokas pradėjo vėdinti kambarius". Panašiuose sakiniuose žodelis „tai" nereikalingas.

49) „Mėsos ir pieno pramonė pasiekė *kai kuriuos (=tam tikrus, nemažus)* laimėjimus". Geriau: „tam tikrų laimėjimų".

50) „Didžiuliai rezervai žemės ūkio gamyboje *žymia dalimi (= žymiai)* blogai išnaudojami".

51) „Laikraščio redakcija įpareigota *ateityje (=toliau)* vengti panašių klaidų".

52) „*Pirmoje eilėje (=pirmiausia, visų pirma)* čia norėtųsi paminėti įdomų J. Lankučio straipsnį".

53) „Kolūkiečių skundai *jos darbu (=dėl jos darbo)*".

54) „Šiandien į Delį atvyko *oficialiam vizitui (=su oficialiu vizitu)* Čžo-En-Lajus". Po slinkties (traukos) veiksmažodžių naudininkas nevartojamas.

55) „Nė vienas iš kombainų *nepanaudojamas kūlimui (=nepavartojamas kulti)*".

56) „Organizuoja *kolūkiečių mases (=kolūkiečius)* tarybos sesijos *sprendimų įgyvendinimui (= sprendimams įgyvendinti)*".

57) „Komunistų *partijai vadovaujant (=partijos vadovavimu) išsivystė (= iškilo, išsiplėtė)* kova už karo padarinių likvidavimą".

Naudininkas su padalyviu (dativus absolutus) vartojamas paprastai laiko aplinkybei reikšti ir su kitais sakinio žodžiais nėra kaip nors susietas, tik stovi greta. Plačiau žiūr. 1956 m. „Tarybinis Mokytojas" Nr. 4.

58) „Dalyviai prisiėmė naujus įsipareigojimus gyvulininkystės produktų *gamybai (= gamybą)* padidinti".

59) „Suvažiavimas patvirtino *planą liaudies ūkiui išvystyti (= liaudies ūkio pakėlimo planą)*".

Tikslo naudininkas gali būti prie žodžių, reiškiančių daiktą, derantį tikslui pasiekti. Bet *planas* negali ūkį kelti, *įsipareigojimai* (58) negali gamybą didinti, todėl tokie pasakymai neteisingi. Taisyklingi pavyzdžiai: „peilis riekia duoną"; „nėr man motulės kraiteliui krauti" (motulė krauną kraitelį).

60) „Kolūkiečių lenktyniavimas dar labiau plėsis, *atnešdamas (= ir atneš)* naujas pergales žemės ūkiui".

61) „Laikraštis suvaidino svarbų vaidmenį *kovojant (=kovoje)* už žemės ūkio pakėlimą".

Šie ir kiti netaisyklingi pasakymai daro laikraščių kalbą negyvą, sunkiai suprantamą, daugeliui skaitytojų bemaž neįkandamą. Kad laikraščiai nebūtų tuščiai leidžiami, reikia, mūsų nuomone, kiek galima gerinti jų kalbą.

Spausdinama iš rankraščio[96]

Atsakymas Kruopui, Ulvydui ir Žiugždai[97]
Kalbos dalykai reikalauja didesnio tikslumo

Į mano taisymus, įdėtus praeitų metų „Tiesos" Nr. 279 dėl knygos „Vilnius, Tarybų Lietuvos sostinė" kalbos, atsiliepė to paties laikraščio šių metų Nr. 11 plačiu straipsniu „Dėl kai kurių literatūrinės kalbos taisymų" kartu pasirašę draugai J. Kruopas, K. Ulvydas ir J. Žiugžda. Jie tvirtina, kad mano rašinyje „duodama nemaža nieku nepagrįstų taisymų". Straipsnio autoriai kliudo ne tik minėtos knygos apie Vilnių kalbos taisymus, bet ir anksčiau buvusius taisymus iš kitų laikraščių („Tarybinis mokytojas", „Literatūra ir menas"). Dėl iškeltų kalbos dalykų svarbumo rašomajai kalbai norėčiau kiek galima trumpiau išdėstyti savo pažiūrą papunkčiui, kaip tų trijų autorių parašyta.

1. Tikslo naudininko su bendratimi vartojimo sąlygas (prie žodžių, reiškiančių priemonę tam tikslui pasiekti) formulavau taip, kaip jas supratau iš gyvosios kalbos. Jei iš trumpo formulavimo buvo neaišku, kada tas naudininkas vartotinas, tai iš duotų pavyzdžių turėjo būti matyti jo vartojimas. Autoriai tvirtindami, kad „priemonėmis gali būti laikomos ne tik konkrečios sąvokos, bet ir abstrakčios", skaitytojui nieko nepasako, ar yra koks vartojimo skirtumas tarp tų sąvokų ir kada. Norėdami sugriauti mano nuomonę, kad tikslo naudininkas tegali būti prie žodžių, reiškiančių priemonę tam tikslui pasiekti, jie duoda priešais du sakinius: *Nėr man močiutės kraiteliui krauti. Šiandien gražus oras šienui piauti.* Šie sakiniai neprieštarauja, tik patvirtina taisyklę: juk močiutė yra veiksnys (priemonė), kuris krauna kraitelį. Ir oras toks pat veiksnys, oras padeda šieną piauti; antra, prie žodžio „oras" yra būdvardis „gražus", kuris savaime reikalauja naudininko, be to būdvardžio sakinys neturėtų prasmės. Bet neturi tokio veiksnio (priemonės) sakiniai, kurių taisyklingumą gina autoriai: *Lietuvos vyriausybė suorganizuos puolimą Vilniui išvaduoti; disertacija mokslų kandidato laipsniui įgyti; buvo pasitarimas liaudies švietimo klausimams aptarti.* Žodžiai „puolimas", „disertacija", „pasitarimas" nereiškia priemonių (veiksnių) norimam tikslui pasiekti. Jei juos laikytumėm tokiomis priemonėmis, tai geri būtų ir šie pasakymai: *Tėvas davė paliepimą arkliams išvesti į ganyklą; rajonas atsiuntė raštą keliui taisyti; jis neturi noro lašiniams valgyti.*

2. Apsirinka autoriai sakydami, kad aš norintis susiaurinti pusdalyvio vartojimą. Aš tik noriu išaiškinti, kada jo vartojimo nepateisina gyvoji kalba. „Vilniaus" leidinio sakinį: „Vilniečiai pagerbė Moniuškos atminimą, pastatydami jam paminklą", ištaisiau šiaip: „Norėdami pagerbti Moniuškos atminimą, vilniečiai pastatė jam paminklą". Autoriai nejaučia tų sakinių skirtumo, laiko

juos abudu vienodai taisyklingais. Bet skirtumas yra: pirmojo sakinio tarinio veiksmas neina lygiagrečiai su pusdalyvio veiksmu, abudu veiksmai vyksta ne vienu metu, vienas veiksmas pridera nuo kito, o antrajame sakinyje veiksmas eina lygiagrečiai, vienu metu. Kad būtų aiškesnis čia dviejų svarstomų sakinių skirtumas, paimkime kokį panašų pasakymą iš kasdienės kalbos. Gali pasakyti: „Norėdamas pataisyti sveikatą, jis nuvažiavo į Birštoną". Bet vargiai kas pasakytų: „Jis pataisė savo sveikatą, nuvažiuodamas į Birštoną".

3. Man prikišama, kad aš siaurinantis ir padalyvio vartojimą ir taisantis „tokius literatūrinės kalbos reikalingus ir įprastus pasakymus: *Didžiuliai darbai buvo atlikti, v a l a n t aikštės teritoriją. Prasidėjo miesto evakuavimas, p e r k r a u s t a n t įstaigas*". Reikia labai abejoti, ar tokie pasakymai būtų mūsų kalbai įprasti ir literatūrinei kalbai reikalingi. Prieš jų taisymą autoriai daugiau argumentų neduoda, tik pasitenkina tuščiais žodžiais „Tuos posakius pakeitus kitomis konstrukcijomis, nukenčia minties tikslumas". Kaip nėra iškeltų kokių konkrečių dalykų, nėra reikalo dėl to čia plačiau kalbėti.

Buvo mano ištaisyti keli sakiniai su netaisyklingu savaiminio naudininko (naudininko su padalyviu) vartojimu. Prieš tuos taisymus autoriai nieko nesako, matyti, su jais sutinka ir dar prideda nuo savęs kiek tos rūšies negerų sakinių su jų pataisymais. Tik nesuprantama, kam dėl to reikalingi buvo cituoti šie Jablonskio žodžiai: „gali pareiti (t. y. naudininkas) ir nuo sakinio tarinio". Cituojamų žodžių vieta nurodoma „Linksnių ir prielinksnių" 61—62 pusl. Viena, tie Jablonskio žodžiai yra ne ten, o 60 puslapyje, antra, jie taikomi ne visiems savaiminiams naudininkams, o tik sakiniui: „*Vaikui krintant* angelas priegalvį pabruka", kur naudininko *(vaikui)* reikalauja tarinys *pabruka.* Čia tik atsitiktinai naudininkas susidūrė su padalyviu, jis ne toks, kaip kiti savaiminiai naudininkai, pvz.: *Pučiant žiemių vėjui oras atšąla.*

Ir dar dėl padalyvio autoriai rašo: „Bet padalyvinės konstrukcijos visiškai tinka tais atvejais, kai veiksmažodinių aplinkybių ir tarinių veikėjai tik iš dalies sutampa, pvz.: „Lakūnai suvaidino didelį vaidmenį g i n a n t Maskvą (visi gynė); Vilniaus miesto gyventojai atliko didelį darbą, a t s t a t a n t (atstatė ne vien Vilniaus gyventojai) iš griuvėsių mūsų respublikos sostinę".

Padalyviai „ginant" ir „atstatant" čia duotuose sakiniuose visiškai netinka, nes jų veiksmai su tarinių veiksmais turi tam tikrą priderėjimo santykį, gyvoji kalba tokių konstrukcijų nepažįsta. Jie tiktų, jeigu būtų norima pasakyti, kad ginant Maskvą lakūnai kažkur kitur suvaidino didelį vaidmenį, galėjo ir neginti Maskvos, o atstatant Vilnių iš griuvėsių, jo gyventojai atliko kažkur didelį darbą, galėjo ir neprisidėti prie savo sostinės atstatymo. Iš tų sakinių pirmąjį galėtum ištaisyti šiaip: *Lakūnai suvaidino didelį vaidmenį per Maskvos gynimą; Lakūnai suvaidino didelį vaidmenį prisidėję prie Maskvos gynimo; Lakūnai daug padėjo*

Maskvą apginti. Ir antrasis sakinys panašiai gali būti ištaisytas. O autorių pasakytai taisyklei (padalyviai tinka, „kai veiksmažodinių aplinkybių ir tarinių veikėjai tik iš dalies sutampa") eina kitos rūšies pasakymai, čia gali būti toks pavyzdys: *Važiuojant per lauką, jis išvirto iš ratų* (važiavo ne vienas). Čia padalyvio ir tarinio veiksmai eina vienu metu, eina lygiagrečiai ir vienas nuo kito nepridera.

4. Mano buvo pasakyta, kad būdvardis su priesaga *-iškas* netinka vartoti pasakymuose: *švediški grobikai, prancūziškieji okupantai.* Pagal kitus mūsų kalbos pavyzdžius turėtumėm sakyti: *grobikai švedai* arba *švedų grobikai; okupantai prancūzai* arba *prancūzų okupantai.* Straipsnio autoriai priešingi tokiam taisymui, karštai ir nesigailėdami žodžių gina tuos pasakymus su būdvardžiais. Tarp kitko jie tvirtina: „Posakiai *vokiškieji grobikai, lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai, švediškieji grobikai* ir pan. šiandien yra gyvos kalbos faktai, ir jų daryba ir vartojimas visiškai sutinka su lietuvių kalbos dėsniais. Didžiojo Tėvynės karo metais tokie posakiai plačiai skambėjo visoje lietuvių tautos kovoje prieš vokiškuosius fašistinius grobikus ir visoje tarybinėje spaudoje". Tiesa, kad spaudoje tokie pasakymai skambėjo ir tebeskamba, jie nuskambėjo net į kalbos vadovėlius, bet iš raštų plačiau nesklinda, ir kol kas toli gražu nėra gyvos kalbos faktai. Toliau sakoma: „Jie turi tam tikrą ideologinį atspalvį, būtent, jais paprastai duodamas griežtai neigiamas priešų apibūdinimas". Man rodos, jie rodo ne tam tikrą ideologinį atspalvį, bet mūsų nemokėjimą išversti svetimos kalbos pasakymus į savo kalbą. Priešų neigiamas apibūdinimas eina ne iš būdvardžių, o iš turinio niekinamos reikšmės žodžių „grobikas", „okupantas". Tuose pasakymuose tiek tėra ideologijos, kiek jos būtų, jeigu, sakysim, rusišką pasakymą *oslinaja golova* lietuviškai kas išverstų *asilinė galva.* Kur kitos kalbos turi būdvardžius, dažnai mes vartojame daiktavardžius.

5. Kiek tinka vartoti vietovardžiai *Vilnelė, Alšėnai, Maišiogala,* straipsnio autoriai visai pritaria J. Jurginio samprotavimams, įdėtiems 1957 m. „Literatūros ir meno" Nr. 49 pabrėždami, kad Jurginis „visai teisingai pasisakė... ir čia mes tuo klausimu nebesikartosime". Vadinas, autoriai mano, kad 1) geriau reikia vartoti „Vilnelė", versta iš lenkų kalbos Wilenka arba Wilejka, negu istorijos dokumentuose randama *Vilnia**, 2) vartoti „Alšėnai" vietoj gyvos kalbos pavadinimo *Galšia,* kurio buvimą galima kiekvieną dieną patikrinti nukeliavus į Dieveniškių apylinkes, kur neišgirsi nei „Alšėnų" nei Jurginio išrastos upės „Alšios", 3) vartoti „Maišiogala" vietoj *Máišiagala,* kaip vadina visi žmonės,

* Žr. Акты издаваемые Виленскою коммисиею для разбора древних актов. Том XX. 1893. Tame tome yra daug rusiškų ir lenkiškų dokumentų su upės vardu *Vilnia.* To tomo geografinėje rodyklėje p. 647 rašoma: Вильня, ныне Вилейка река.

kurie tą miestelį pažįsta, ir kaip rašo Būga (žr. jo darbą „Apie lietuvių asmens vardus" 1911 m. p. p. 34, 42). Reikia dar pridurti, kad kalbos institutas turi savo bendradarbių surinktus tos apylinkės vietovardžius, ir ten užrašyta taip pat *Maišiagala.*

6. Reikia stebėtis, kai rimti žmonės imasi ginti miestišką pasigautą verstinį žodį „prašau" (mandagiai kreipiantis į ką) vietoj visos tautos žinomo savo žodžio „prašom". Gyvojoj kalboj to „prašau" niekur nėra. Patikrinti tą faktą labai lengva: nuvykti į kaimą ar bent paklausinėti čia pat kitų, kur iš mažų dienų kalbėjo lietuviškai ir neprarado dar atminties, ir tada paaiškės tiesa.

Neaiškus tuo klausimu tvirtinimas: „Kaimo žmonės, ypač senoji karta, tikrai dažniausiai vartoja *prašom,* bet jiems nėra svetima ir forma *prašau.* Tam patvirtinti yra pavyzdžių iš mūsų tautosakos". Ką reiškia „jiems nėra svetima ir forma *prašau*"? Jei bent tą žodį turi girdėję iš kitur kur. Antra, kaip tas žodis galėjo pakliūti į tautosaką, jei jo nepažįsta gyvoji kalba? Jei kur yra, reikėjo skaitytojams nurodyti. Žodis „prašom" tai tikrai tautosakai pažįstamas. Štai paimkim naują leidinį „Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944—1956" ir tuojau rasim dainoj Nr. 35 eilutę: *Prašom, broliai, svirties kelti* (sako sesuo).

Autoriai rašo: „Mūsų kalbamajam reikalui labai tinka visos šios formos: *prašau, prašom, prašyčiau.* Dar galima būtų pridėti *prašytume.* Reikia tik džiaugtis, kad lietuvių kalboje tiek daug žodžio prašyti formų vartojame, mandagiai į ką kreipiantis. Ir nedera pamiršti, kad tomis formomis kalbai suteikiama ne tik įvairių ritminių melodinių tonų, bet ir švelniausių reikšmės atspalvių". Dėl tų žodžių paprastai temoku atsakyti: jei kalba turi savų priemonių kokiai minčiai ar jausmui reikšti, tai ji nereikalauja skolintis ką iš kitur. Nežinau, ar tie nereikalingi skoliniai gali kalbai suteikti tiek puikumo, kaip pasakyta. Jei taip tikrai būtų, tai reikėjo skaitytojams pasakyti, kokios melodijos ir švelnumai eina iš „prašau" ir kokios, pavyzdžiui, iš „prašom".

Autoriai nesutinka su nuomone, kad žodis „prašom" yra prieveiksmis, sakydami: „Bet tatai irgi neteisinga, nes ši forma labai susijusi su veiksmažodžiu ne tik savo leksine reikšme, bet ir gramatinėmis asmens, laiko ir nuosakos reikšmėmis". Atsisakau suprasti tuos žodžius. Žodis „prašom" neturi nei asmens, nei laiko, nei kokios nuosakos. Vienas ar keli, vienam ar keliems vienodai sakoma „prašom sėsti". Jei kas duoda kitam peilį, tai paprastai sako „prašom". Kiek bendro turi tas žodis su veiksmažodžiu „prašyti"? Jis yra grynas prieveiksmis, vartojamas tik tam tikram kalbos reikalui.

7. Užkliuvo autoriams ir mano „Saulutės" kalboj ištaisytas žodis „noriai" į „su noru". Jie remiasi tarp kitko tuo, kad Ruigio, Milkaus, Neselmano ir Kuršaičio žodynai turi net būdvardį *norus.* Bet Kuršaitis pažymi, kad tas žodis jam nežinomas. O autoriai nutyli, ką apie tą žodį sako Jablonskio raštai (II 228, 298; IV 141, 178, 312, 317, 319). Vadinas, jei žodžio „noriai" nepažįsta nei Kur-

šaitis, nei Jablonskis, tai ar labai pedagogiška tą negyvėlį tuojau brukti mažiems vaikams, kurie vos pradeda skaityti? Tiesa, girdėjau kartą gyvojoj kalboj: „Karvės *nenoriai* ėda šiaudus", bet kad būčiau girdėjęs taip sakant daugiau kada arba „karvės *noriai* ėda dobilus", to neatsimenu. Toj vietoj paprastai sakoma: *su noru ėda, su noru dirba, su noru važiuoja* ir t. t. Taip aš ir „Saulutei" ištaisiau.

8. Toj pačioj „Saulutės" kalboj ištaisiau žodį „laikotarpis". Tas žodis yra kaltinis, jo nereikėtų vaikams tuojau kišti, jei lengvai galima kitaip išsiversti. Antra, darantis naujus žodžius reikia atsižiūrėti į gyvus panašios darybos žodžius. Pagal žodžius *vaika-galis, vilka-duobė* raštų kalba pasidarė taisyklingai *darba-dienis* su jungiamuoju balsiu *a*, bet visiškai vienodų kamienų žodį *laiko-tarpis* su jungiamuoju balsiu *o*. Toks nevienodumas labai krinta į akis. Jei gyvojoj kalboj pasitaiko tų pačių kamienų nevienodas jungiamasis balsis, tai esti dėl tam tikrų priežasčių, kurių visų čia neliesim. Sakysim, paminėtas autorių *šilo-varnis* su jungiamuoju balsiu *o* vietoj *a (: šila-s)* galima paaiškinti tuo, kad pirmas komponentas buvo *o* kamieno *(: šila)*, plg. vietovardį *Šilalė*. Taip pat žinau savo sodžiaus laukuose balokšnį, vadinamą Šilelė. Žodis *tako-skyra*, kuriuo jie irgi remiasi, yra naujadaras ir netaisyklingai sudarytas. Gyvoji kalba turi žodį *taka-žolė*. Vadinas, vieną netikusį naujadarą remia kitu netikusiu naujadaru.

9. Dabar literatūrinėje kalboje yra plačiai vartojamas pasakymas *kas nori pasisakyti* vietoj *kas nori kalbėti (tarti* ir t. t.). Bet kadangi gyvojoje kalboje žodis „pasisakyti" reiškia „prisipažinti" *(pasisakykit, kas langą išmušė)*, kartais „pasigirti" *(pasisakė vilką nušovęs)*, tai nedrįsčiau labai teikti tą jo dabar atsiradusią naują reikšmę.

10. Autoriai užstoja ir „gandrą" sakydami, jog jis literatūrinėje kalboje įsigalėjęs. Bet jei kalbos mokslas išaiškino, kad jis germanizmas, tai nežinau, ar labai būtumėm jau gudrūs, jei, turėdami savą žodį, bijotumėm atsisakyti nuo skolinio. „Gandras" įsigalėjo mūsų kalboj, matyti, dėl to, kad jis pasirodė pradžioj lietuviškesnis negu kiti to paukščio pavadinimai (starkus, busilas, bacionas). Jis žinomas Žemaičiuose paprūsėje ir vartojamas gal ne plačiau už kitus jo sinonimus. Kaip skolinys, jis negali būti senesnis už savo žodį „gužas". Tas paukštis mūsų kraštui nebuvo svetimas jau iš senovės.

11. Dar reikia pakalbėti apie žodį „pirmyn". Pirmiausia reikia žinoti, kad jis yra raštų fabrikatas, jį smerkė Jablonskis (raštų V 146). Jo nepažįsta Kuršaičio žodynas (1883 m.). Autoriai sako: „Yra duomenų, rodančių, kad komanda *pirmyn* buvo vartojama valstiečių sukilėlių būriuose 1863 metais". Kaip gaila, kad neparodyta tų duomenų! Reikia sutikti su jais, kad tas žodis tikrai giliai įsitvirtinęs literatūrinėj kalboj. Bet ar ne perdaug bus drąsus jų tvirtinimas, kad „kiekvienas mėginimas paneigti žodį *pirmyn*

yra tuščias darbas"? Ar maža tokių tvirtybių sugriuvo Jablonskio laikais!

Kas pirmas paleido tą žodį, tuo tarpu nemoku pasakyti, bent prieš „Aušrą" jo nebuvo. Galimas daiktas, kad jį bus paleidęs lingvistas, panašus į mano studentą, sakiusį, kad rusų žodis „вперёд" padarytas iš žodžio „первый". Vadinas, ir lietuviai turi darytis iš „pirmas". Kaip žinoma, rusų „вперёд" padarytas iš žodžio „перёд" su prepozicija *в*, o mūsų „priekin" iš žodžio „priekis" (vienodos reikšmės su rusų „перёд") su postpozicija *n*. Lietuviai greta turi reiškinį irgi su prepozicija — „į priekį". Vadinas, abi kalbos turi vienodos darybos ir vienodos reikšmės žodžius. Jei tai sąvokai nereikalingas kitas žodis rusams, tai kam jis turi būti reikalingas lietuviams? Maža to, mes turime tos pačios reikšmės kaip „priekis" žodį „priešakis" arba „priešakys", todėl vietoj „priekin" arba „į priekį" galėtumėm lygiai gerai vartoti „priešakin" arba „į priešakį". Tegu komandai būtų patogesnis dviskiemenis žodis, bet nekenktų pasakymas ir su daugiau skiemenų. Kuri todėl išmintinga kalba, turėdama tam pačiam reikalui savo gyvus du žodžius, darytųsi dar naują trečią?

Po tų visų man padarytų priekaištų straipsnio autoriai priduria, kad aš „nelinkęs pripažinti tokių žodžių, reikšmių ar pasakymų, kurie yra gimę literatūrinėje kalboje, raštuose". Toks galvojimas neteisingas. Mūsų rašomoji kalba turi pasidariusi jau daug naujų žodžių, vis darosi jų dabar ir darysis toliau. Kinta gyvenimas, kinta ir kalba. Tik darantis naujus žodžius visados reikia atsižvelgti, kiek jie tinka mūsų kalbai. Reikia žiūrėti, kad visos naujienos būtų priderintos prie savo kalbos normų, kad būtų vengiama netaisyklingai sudarytų arba nereikalingų naujadarų, ypač neįprastų mums konstrukcijų, darančių raštų kalbą negyvą ir sunkiai suprantamą.

Spausdinama iš rankraščio

Atsiliepimas dėl filologijos mokslų kandidato laipsnio suteikimo draugei A. Valeckienei už disertaciją „Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas"

A. Valeckienės disertacija yra išspausdinta visa Lietuvos TSR Mokslų Akademijos 1957 metų leidinyje „Literatūra ir kalba" II, psl. 159—328. Tokiuo būdu disertacija apima spausdinto teksto 169 puslapius. Tai nemažas darbas.

Disertacijos tikslas — išaiškinti, kada šių dienų mūsų kalboj vartojami įvardžiuotiniai būdvardžiai. Lig šiol gramatikos duodavo tik trumpus jų vartojimo paaiškinimus su ryškesniais pavyzdžiais, o platesnio darbo tuo klausimu nebuvo, todėl disertacijos tema yra svarbi ir tikrai reikalinga. Ji, gali sakyti, yra vienos problemos antroji dalis. Pirmoji jos dalis yra Z. Zinkevičiaus

darbas „Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai", kur jis plačiai sprendžia įvardžiuotinių būdvardžių susidarymo klausimą, bet ne jų vartojimą.

Kaip žinoma, iš indoeuropiečių kalbų tik baltų ir slavų kalbos turi įvardžiuotinius būdvardžius. Daugelis kalbininkų jau seniai bandė išaiškinti, kokios kilmės yra enklitiškai priaugęs prie būdvardžio įvardis *jis, ji.* Vienodos nuomonės nebuvo. Vieni laikė tą enklitiką parodomuoju įvardžiu, kiti — santykiniu. Šiandien daugumas mokslininkų linkę laikyti jį santykiniu įvardžiu. Jų pusę laiko ir disertantė.

Disertantės surinkta daug įvardžiuotinių būdvardžių vartojimo materialo iš tarmių, šių dienų raštų ir iš svarbesnių senųjų kalbos paminklų (Daukša, Bretkūnas, Sirvydas). Tarmės ir raštai rodo, kad tik kokybiniai būdvardžiai gali būti įvardžiuotiniai, o santykiniai būdvardžiai įvardžiuotinių formų neturi. Dėl tos priežasties ji skirsto savo disertaciją į dvi dalis. Pirmoje dalyje apžvelgiamos įvardžiuotinių būdvardžių sintaksinės funkcijos ir reikšmės, o antroje dalyje būdvardžiai, neturintieji įvardžiuotinių formų. Antrosios dalies pabaigoje yra skyrelis, kur kalbama apie tarmes, kurios mažai bevartoja įvardžiuotinius būdvardžius. Iš pridėto įvardžiuotinių būdvardžių vartojimo žemėlapio matyti, kad apie trečdalį lietuvių tarmių įvardžiuotinius būdvardžius mažai tevartoja.

Pirmoje dalyje disertantė nustato, kad įvardžiuotiniai būdvardžiai sakinyje turi 1) atributyvinę funkciją, vadinas, eina daiktavardžių pažyminiais ir 2) predikatyvinę funkciją, vadinas, eina vardine tarinio dalimi, bet pirmoji įvardžiuotinių būdvardžių funkcija yra svarbesnė, ir apie ją disertacijoje daugiausia kalbama, o apie predikatyvinę funkciją, palyginti, nedaug pasakyta, nes tos rūšies būdvardžių maža, pvz.: Tau bemušant, (sviestas) pasidaro *didỹsis;* Ta dičkė tai pati *drąsióji.*

Atributyvinės funkcijos įvardžiuotinių būdvardžių yra dvi didelės grupės: 1) pažymimieji — žymi tam tikrą žinomą, išskiriamą daiktą: *vyresnỹsis* sūnus, *gerój* pusė, *baltíeji* dobilai ir tt. ir 2) pabrėžiamieji — pabrėžia, iškelia būdingą daikto ypatybę: *baltàsis* sniegelis, *žalióji* girelė, tarp *jaunųjų* brolelių, *lygiúoju* keleliu ir tt.

Kaip pažymimieji, taip ir pabrėžiamieji įvardžiuotiniai būdvardžiai turi po keletą stambesnių ir smulkesnių atskirų reikšmių, tų reikšmių skirtumai aiškiai parodyti gausiais pavyzdžiais iš įvairių šaltinių.

Užtektinai plačiai disertantės pakalbėta apie vadinamąjį išplėstinį pažyminį, vadinas, apie būdvardį su kitu žodžiu — daiktavardžiu, prieveiksmiu, įvardžiu. Paprastai išplėstinio pažyminio būdvardžiai neturi įvardžiuotinių formų, pvz.: nesako *labai geràsis,* bet su kai kuriais įvardžiais (*tas, pats, šitas, toks*) gali turėti įvardžiuotinių formų, pvz.: *tas kvailasis* brolis, *šitie mažieji* arkliai, į *patį karštąjį* laiką; brolelis *visų mažasis* ir tt.

Būdvardžiai tam tikrais atvejais virsta į daiktavardžius, jie sakinyje atlieka daiktavardžių funkcijas: eina veiksniu, papildiniu, vardine tarinio dalimi. Jei sudaiktavardėjęs būdvardis nereiškia tam tikro daikto, o taikomas daugeliui kokios kategorijos daiktų, tai paprastai vartojamas be įvardžiuotinės formos, pvz.: *Aklas aklą* netoli tenuves, o jei reiškia tam tikrą daiktą arba mažesnę grupę konkretesnių daiktų, tai būdvardis dažniausiai turi įvardžiuotinę formą, pvz.: *jaunóji, nelabàsis, Šventóji* (upė); kaip *senieji* švilpė, taip *jaunieji* šoko.

Antrojoje disertacijos dalyje duodamas sąrašas neturinčių įvardžiuotinių formų būdvardžių su įvairiomis priesagomis:

-inis, -ė (šilkìnis); *-ienis* (avižiẽnis); *-ainis* (apvalaĩnis); *-ykštis* (vakarýkštis); *-iškis* (kálniškis); *-ujis* (Kalnùjai); *-ėtis* (muilas kruopẽtis); *-otis* (šakõtis medis); *-uotis* (akuõčiai kviečiai); *-uolis* (žyduõlis); *-uklis* (žindùklis vaikas); *-ukšlis* (skara retùkšlė); *-uoklis* (svyruõklis beržas); *-iklis* (jauniklis); *-uonis* (pasaluonis šuo); *-ūnis* (kartūnis obuolys).

Tie būdvardžiai yra įvairios darybos, jų išskiriamosios ypatybės labai specifinės, dažnai tinka tik keliems daiktams, dėlto jie labai linkę daiktavardėti, pvz. *ąsõtis, girtuõklės* (uogos), *raguõtis* (gyvulys), *skenduonìs.*

Iš tų priesagų daugiausia prikalbėta apie būdvardžius su priesaga *-inis.* Jų reikšmių surašyta arti dvidešimts rūšių. Toks suskirstymas naudingas, nors temai nėra labai reikalingas, nes jie neturi įvardžiuotinės formos. Kitos reikšmės rodosi be reikalo išskirtos. Pvz., p. 266 skyriuje a) vyžos *adýtinės, bestìniai* ledai, o skyriuje b) *akėtiniai* grikiai, *blokštìniai* rugiai. Tie pasakymai galėtų būti viename skyriuje.

Apskritai, kartais disertantė leidžiasi į smulkmenas, kurių nereikalauja tema ir kurios neduoda kokio ypatingo aiškumo. Sakysim, neturintys įvardžiuotinių formų būdvardžiai su prieveiksmiais suskirstyti į tris skyrius:

1) Prieveiksmiai tiksliau nusako būdvardžių reiškiamą daikto kokybinę ypatybę, parodo tos ypatybės naują atspalvį, pvz.: *stebuklingai* graži saulė (vienas iš pavyzdžių).

2) Prieveiksmis prie būdvardžio rodo neapibrėžtą didelį daikto ypatybės laipsnį, pvz.: Barbė buvo *gan malonaus* ir *švelnaus* būdo; Dabar jam atrodė *visai paprastas* dalykas; *bent kiek prašmatnesni* seminarijos auklėtiniai. — Ar tie būdvardžiai rodo „didelį daikto ypatybės laipsnį"? Tame skyriuje įrašytas pasakymas „nuostabiai ilgas kambarys", kuris turi rodyti „didelį daikto ypatybės laipsnį", nelabai kuo skiriasi nuo pirmame skyriuje įdėto pasakymo „stebuklingai graži saulė", kur „nusako būdvardžiu reiškiamą daikto kokybinę ypatybę, parodo tos ypatybės naują atspalvį".

3) Prieveiksmis su būdvardžiu pažymi ypatybės pasireiškimo laiką, trukmę, pvz.: „per kitus *amžinai sniegiuotus* kalnus". — Tas prieveiksmis „amžinai" greičiau atsako į klausimą *kaip,* o ne į

klausimą *kada* ar *per kiek laiko*, vadinas, labiau rodo būdvardžio pasireiškimo būdą.

Bet išviso gerai parašytai disertacijai nėra ko svarbaus prikišti. Galima tik vieną kitą mažmožį.

Vietomis disertantė vartoja perdaug vienodų būdvardžių pavyzdžiams. Sakysim, p. 197: be *jaunosios* mergelės; tarp *jaunųjų* brolelių; ar duosi *jaunąją* dukrelę?; p. 198 bernelis *jaunasis;* tarp *jaunųjų* brolužėlių.

P. 207 iš pabrėžiamųjų būdvardžių skyriaus yra per dešimtį sakinių su būdvardžiais, kurie turi reikšti ypatybės gausumą, pvz.: Jau mano dukrelė da nuilso, da nuvargo *geruosius* (labai gerus) rugelius bepjaudama, bepjaudama, *tankiąsias* (labai tankias) kapeles statydama, statydama. — Būdvardžiai „geruosius" ir „tankiąsias" nereiškia „labai gerus" ir „labai tankias", tik savotiškai iškelia, pabrėžia tas ypatybes. Ir kiti sakiniai panašūs, nerodo ypatybės gausumo.

P. 274 netikslus pasakymas dėl būdvardžių su priesaga *-iškis, -iškė* (pvz., *anogalìškis* susiedas, *dustìškį* žmogų). „Dažniausiai šie būdvardžiai reiškia vietą, kur kas gyvena, iš kur kilęs". — Tie būdvardžiai reiškia ne vietą, bet kieno nors ypatybę, gautą iš vietos pavadinimo. Sakysim, *dustìškis, klaipėdìškis* reiškia ne vietą, o asmenį, kilusį iš Dustų, iš Klaipėdos.

Galima šis tas prikišti ir disertacijos kalbai.

Pirmiausia, mano nuomone, reikia pavyzdžiams vengti pasakymų su kalbos klaidomis. Išimtis gali būti padaryta tik senovės raštams, kur pavyzdžiams didelio pasirinkimo nėra. O tokių negeistinų kalbos dalykų disertacijoje pasitaiko, pvz.: p. 190 *kaimyninės* (=gretimos, artimos) tautos; p. 191 jausmuose reiškėsi visa *eilė* (= būrys...) prieštaravimų; p. 197 prasiveržti pro bendrą balsų *alasą* (=triukšmą). Vargiai tinka kalbos pavyzdžiais Baranausko An. Šilelio pasakymai: „Krūmai, *žole* barzdoti" 7, „stuobriai, *sieksniais* drūti" 15; Daukanto Darbų 46 „paliko dukrelę, garbingą *gražybe* ir *išminčia*".

Pačios disertantės kalboje irgi yra taisytinų vietų.

Sakysim, ji nuolat veiksmažodžiui „pastebėti", reiškiančiam „pamatyti", duoda naują gyvajai kalbai nepažįstamą reikšmę „pasakyti", pvz., p. 241: „Reikia *pastebėti* (= pasakyti), kad šių sudaiktavardėjusių būdvardžių savarankiškumas yra reliatyvus".

p. 288 Mažybinių būdvardžių *artimumą* (= artumą) šios reikšmės įvardžiuotinėms formoms rodo ir tai...

p. 161 randame tik nedideles pastabas... *kalbiniuose* (=kalbos) žurnaluose.

p. 210 galima prieiti *išvadą* (= prie išvados; plg. „prieiti prie bado").

p. 216 šios grupės pažyminiais nurodomos atskiros daikto ypatybės, *išskaičiuojant* jas (= su jų išskaičiavimu;... ir jos išskaičiuojamos).

p. 185 Dažniau rūšiniais pažyminiais apibrėžiami daiktai, *priešpastatant* jų skirtingas ypatybes. — Jo taisymas panašus kaip to pasakymo iš p. 216; be to, čia pavartotas negyvas žodis „priešpastatant", kurį galėtum pakeisti „iškeliant" arba „statant priešais"... Yra ir daugiau panašių pasakymų (p. 184).

Darydamas išvadą, turiu pasakyti, kad A. Valeckienė savo disertacijai, kaip matyti iš cituotų vietų, pervertė daug literatūros, parodė mokėjimą savarankiškai dirbti mokslo darbą ir tiksliai atsakė į temos klausimą. Jos darbas visai sutinka su reikalavimais, statomais mokslų kandidato laipsnio disertacijoms. Autoreferatas tikrai atvaizduoja disertacijos turinį.

Remdamasis tuo, kas pasakyta, prašyčiau mokslinės tarybos suteikti draugei A. Valeckienei filologijos mokslų kandidato laipsnį.

Spausdinama iš rankraščio[98]

Didelė dovana lietuvių kalbos mokslui

Šią vasarą išėjo iš spaudos Poznanėje Chilinsko biblijos N a u j a s i s t e s t a m e n t a s. Knygos antraštė: **Biblia Litewska Chylinskiego. Nowy Testament.** Tom II — Tekst. Poznan 1958, psl. 436. Leidinio antraštė duota ir angliškai. Knyga didelio formato: 21×30 cm.

Apie tą svarbų XVII amžiaus mūsų kalbos paminklą lig 1934 metų niekas nežinojo, todėl čia praverstų keletą žodžių daugiau pasakyti.

Iš V. Biržiškos B i b l i o g r a f i j o s žinojome, kad Chilinsko biblijos 1660 m. buvo išspausta Anglijoje S e n o j o t e s t a m e n t o 416 puslapių. Tai ne visas Sen. testamentas, baigėsi XL psalmės pradžia. To leidinio dabar žinomi tik 3 egzemplioriai: Londone, Berlyne ir Leningrade.

Pilniausias yra Leningrado egzempliorius, turi 416 puslapių (be 337—352 puslapių). Tas egzempliorius seniau buvo Vilniaus universiteto bibliotekoje, paskui jį gavo Dvasinė akademija, kuri, keldamasi į Peterburgą, išsivežė ir jį kartu su savimi. Antras egzempliorius yra Berlyno Valstybinėje bibliotekoje, turi 384 p. (be 337—368). Trečias egzempliorius, be titulinio lapo, yra Londone Britų Muziejaus bibliotekoje, turi tik 176 puslapius.

Smulkesnių žinių apie tą leidinį galima rasti V. Biržiškos B i b l i o g r a f i j o j e.

Visos biblijos titulinis lapas yra šioks:

BIBLIA tatey ira Rasztas Szwętas Seno ir naujo TESTAMENTA. Pirmą kartą dabar perguldytas Lietuwiszkań liežuwin užmariose nog Samuelios Baguslawo Chylinska Lietuwniko. o nokłodu Diewo-baymos Karalistes Anglios, už karalawima Jo Milistos Karalaus KAROLO ANTROJA. Karalaus Anglios, Szkocios, Irlandios

ir Francios. Kaip pasakyta tik pasirodžiusio Naujojo testamento antraštėje, tuo tarpu išėjo II tomas — svarbiausia to leidinio dalis, I tomas bus rankraščio reprodukcija, o III t. — komentarai.

II tomo leidimą atliko trys lenkų mokslininkai: Stanislovas Kotas, parašęs įdomią 32 puslapių įžangą (išverstą ir į anglų kalbą), Jonas Otrembskis, patikrinęs perrašytą tekstą ir prižiūrėjęs visą spausdinimo darbą, ir Česlovas Kudzinovskis, perrašęs tekstą iš fotokopijų ir važinėjęs į Londoną lyginti su originalu. Sunkiausią darbo naštą teko pakelti Otrembskiui.

Šio leidinio istorija tokia.

1932 metais Britų Muziejus įgijo iš vieno antikvaro Chilinsko verstą Naujojo testamento rankraštį. 1934 metais muziejaus bendradarbis Wharton, interesavęsis baltų ir slavų kalbomis, parodė rankraštį S. Kotui, atvykusiam į Londoną ieškoti muziejuje jam reikalingų dokumentų. S. Kotas aprašė tą rankraštį ir savo aprašymą išspausdino 1935 m. lenkų mokslo žurnale „Nauka Polska", XXX, psl. 112—115. Vilniaus Mokslų Bičiulių draugija buvo nusprendusi tą svarbią lietuvišką bibliją išleisti Vilniuje ir jos leidimą pavedusi J. Otrembskiui, kaip geriausiam lituanistui. Britų Muziejus tam tikslui buvo atsiuntęs biblijos fotokopijas, bet kilęs karas leidimo darbą sutrukdė, žuvo ir fotokopijos. Tik dabar, po dvidešimties metų, jau Poznanės Mokslų Bičiulių draugija išleido Chilinsko biblijos Naująjį testamentą. Atsakingiausias darbas vėl buvo pavestas tam pačiam Otrembskiui.

Biblijos vertėjas Samuelis Boguslavas Chilinskas, leidėjų nuomone, galėjęs gimti apie 1632 metus Lazdijų rajone Šventežeryje, kur jo tėvas Andrijonas, reformatų kunigas, tuo laiku klebonavo. Kur jis paaugęs mokėsi, tikrų žinių nėra. Galimas daiktas, jis bus ėjęs mokslus Kėdainių garsiojoje mokykloje, kur tuo laiku mokė geriausi savo krašto ir atvykę iš Vakarų Europos mokytojai. Galingų Radvilų globojami, Kėdainiai anuo metu buvo stambus kultūros centras. Ten buvo leidžiama kalvinų religinė literatūra, ne tik Vilniuje. Iš Kėdainių spaustuvės 1653 metais išėjo žinoma „Knyga nobažnystės krikščioniškos".

Tais laikais Lietuvos jaunuomenė savo mokslo patobulinti ir susipažinti su naujomis idėjomis keliavo į Vakarų Europą: į Vokietiją, Šveicariją, Olandiją. 1654 metais Chilinskas atvyksta į Olandiją ir įstoja į Franekerio universitetą studijuoti teologijos. Po trejų metų, 1657 metų pavasarį, vyksta į Oksfordą su gražia savo universiteto rektoriaus rekomendacija, kur buvo išgirtas Chilinsko gabumas, darbštumas ir geras elgesys. Susidaręs šiokias tokias pragyvenimo sąlygas, Chilinskas 1657 m. spalio 22 dieną senu stiliumi pradeda versti bibliją į lietuvių kalbą ir per trejus metus jis ją visą išverčia. Toli nuo tėvynės esančiam ir be ankstyvesnių vertimo pavyzdžių darbas buvo nelengvas: išverstą tekstą reikėjo nuolat taisyti ir perdirbinėti, žiūrėti, kaip tos pačios vietos išverstos svetimomis kalbomis, kurių jis mokėjo nemaža (graikų, loty-

nų, hebrajų, olandų, anglų). Tik jo nepaprastas atsidėjimas ir užsispyrimas galėjo privaryti darbą prie galo.

Kaip sunkiai jo dirbta, galima suprasti iš vieno jo laiško, rašyto 1659 m. vasario 7 dieną savo bičiuliui teologijos profesoriui Enrikui Vilkinsonui. Ten jis skundžiasi nelaimėmis, užgulusiomis dėl karo Lietuvą: „Nuplėšta brangioji tėvynė, sugriautos bažnyčios, išmirę kunigaikščiai, nužudytas mylimas tėvas, išvežti į nelaisvę du broliai ir dvi seserys arba kažkur jie dingę, daugelio mano giminių baisūs vargai — viskas tas mano sunkioje ligoje, kuria mane nubaudė savo rūstybėje dievas — liepia man nusilenkti prieš dangaus valią". Jo bičiuliai suprato jo sunkias darbo sąlygas ir kiek galėdami rūpinosi jam padėti. Jie išleido atskirą spausdintą atsišaukimą, kvietė gerus žmones aukoti ir remti Chilinsko biblijos vertimo spausdinimą. Matyti, buvo surinkta tam tikra suma pinigų, kad 1660 m. buvo pradėtas spausdinti Senasis testamentas. Spausdino Edinburge, kur spaustuvės darbą prižiūrėjo nuvykęs pats vertėjas. Anglijos karalius Karolis II išleido 1661 m. liepos 12 d. raštą aukoti Lietuvos protestantų sugriautoms bažnyčioms ir biblijos leidimui. Kaip paminėta S. Koto įžangoje, anksčiau ir Lietuva rinkdavo ir siųsdavo aukas persekiojamiems dėl savo įsitikinimų žmonėms Vakaruose.

Toje pačioje prakalboje pasakyta, kad į Lietuvą važiuodavo iš Vakarų kraštų amatininkai ir kiti specialistai. Kėdainiuose turėjo būti jų nemaža, kad jiems buvo parūpinami vokiečių ir anglų kalbų pamokslininkai. Žinoma, dar didesnis skaičius žmonių iš svetimų kraštų būdavo Lietuvos sostinėje Vilniuje. Vadinas, kultūriniai santykiai tarp Lietuvos ir kitų kraštų anais laikais buvo gyvi. Koks tada buvo Vilnius, galima turėti supratimą iš kalvinų kunigo Eleazaro Gilberto, buvusio trejus metus Kėdainių anglų bendruomenės pamokslininku, paskui pabėgusio į Angliją nuo katalikų persekiojimo ir išleidusio anglams 1692 metais apie tikėjimų santykius Lietuvoje rašinį, kur pasakyta: „Vilnius didelis miestas, Lietuvos sostinė, turi puikių bažnyčių, brangių namų, daug gyventojų, įvairių prekių, žodžiu, visokių gerų daiktų (išskyrus sąžinės laisvę ir tikrą tikėjimą), mažai kuo tesiskiria nuo Londono". S. Koto įžangoje yra ir daugiau labai įdomių ir lig šiolei nežinotų dalykų iš to meto Lietuvos istorijos.

1661 m. Chilinskas su pirmais 11 spausdintais lankais ir savo vertimu parvyko į Lietuvą, kurios nematė septynetą metų, praleistų svetur bestudijuojant ir beverčiant bibliją. Tais pat metais sušauktas buvo Kėdainiuose kalvinų sinodas, trukęs nuo rugpiūčio 20 iki 24 dienos. Ir Chilinskas jame dalyvavo. Viešai buvo padėkota jam už didelį darbą, paskui buvo paskirta dviejų kunigų, Jono Bažimauskio ir Jurgio Skrodskio, komisija peržiūrėti Naujojo testamento rankraštį. Komisija atrado, kad vertimas pilnas klaidų, todėl buvo atsisakyta remti kolektą spaudai Anglijoje. Kokios rūšies buvo tos klaidos, nėra išlikę žinių.

Paskui Chilinskas vėl grįžo į Angliją toliau spausdinti savo vertimo, bet be reikiamos paramos iš šalies negalėjo baigti. Paskutines gyvenimo dienas praleido Londone visų apleistas ir ten pat mirė 1668 metais.

Biblijos vertimo kalba įdomi savo senomis formomis ir leksika. Tas XVII amžiaus paminklas labai svarbus mūsų rašomosios kalbos istorijai ir visam lituanistikos mokslui. Norint geriau pažinti tą paminklą, reikia atsidėjus studijuoti. Tuo tarpu čia duodame pavyzdžiui keletą eilučių iš Mato evangelijos, XIX:

23. O Jezus tare Mokitiniump savo: Uztiesa kalbu jumus, jog turtynikas nepigiey ieys Dangaus Karalisten.

24. Ir wel kalbu jumus. Pigiaus ira welbluduy pereyt per aki adatos, neyg Turtynikuy ieyt Karalisten Diewo.

Spausdinama iš rankraščio[99]

J. Otrembskio gramatikos naujas tomas

Prieš dvejus metus išėjo prof. Otrembskio lietuvių kalbos mokslinės gramatikos III tomas — morfologija. Tai svarbiausia gramatikos dalis, todėl ji pasirodė pirmiausia. Kaip jau buvo per spaudą trumpai pranešta, šią vasarą išėjo tos gramatikos I tomas — fonetika (garsų mokslas), su plačiu įvadu. Jo antraštė yra šitokia: Jan Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, tom I, viadomości wstępne, nauka o gloskach. Warszawa, 1958.

Tas I tomas su prakalba turi per keturis šimtus puslapių, iš to skaičiaus įvadui paskirta 100 puslapių.

Įvade duodamos informacijos, reikalingos suprasti išdėstytam gramatikos mokslui. Pirmiausia autorius kalba apie lietuvių kalbos tarmes, jų skirtumus ir sienas. Toliau jis duoda senųjų lietuvių kalbos paminklų apžvalgą, iškelia jų reikšmę ir svarbą. Paskui, remdamasis pavyzdžiais, išrodinėja lietuvių kalbos giminystę su kitomis kalbomis: su latvių ir senųjų prūsų, su slavų, lotynų, graikų ir kitomis indoeuropiečių šeimos kalbomis. Išdėsto lietuvių literatūros kalbos susidarymo istoriją, nurodo kitų kalbų įtaką lietuvių kalbai ir lietuvių kalbos įtaką kaimynų kalboms. Nemaža įvado dalis pavesta darbams apie lietuvių kalbą: lietuvių kalbos gramatikos ir žodynai, monografijos iš akcentologijos ir dialektologijos.

Įvado pradžioje prof. Otrembskio duota nauja ir įdomi mūsų krašto vardo *Lietuvà* etimologija. Tas klausimas autoriaus plačiai išdėstytas, visas išgales skaitytojas galės rasti pačioje gramatikoje, o trumpai sakant, išvada tokia. Vardas *Lietuva* esantis gautas iš upės (tam tikros Nemuno dalies) pavadinimo, tuo vardu *(Lietuva)* buvusi vadinama prie tos upės esanti teritorija ir ten gyvenanti lietuvių giminė. Ta giminė per laiką išlikusi ir davusi savo vardą kitoms lietuvių giminėms. Tarp kitko tą nuomonę autorius remia

1322 metų Gedimino su ordinu lotyniškos taikos sutarties šiais žodžiais: „regis (t. y. Gedimino) Lethoviae, Eustoythen, Samaythen etc". Kaip matome, karaliaus (regis) Gedimino titulatūroje pirmiausia eina l i e t u v i a i, paskui a u k š t a i č i a i, paskui ž e m a i č i a i. Vadinas, Gediminui lietuviai buvo atskira giminė, atskira valdovo žemė, tik pati svarbioji, nes minima pirmoje vietoje.

Tas įvadas sudaro knygos I dalį. II dalis paskirta garsų mokslui. Čia plačiai išdėstytas mūsų kalbos vokalizmas ir konsonantizmas. Kiekvienas kalbos garsas (balsis ar priebalsis) tiksliai aprašomas, lyginamas su tarmių garsais, su artimųjų giminiečių, latvių ir prūsų, kalbų garsais, su slavų ir kitų indoeuropiečių kalbų garsais. Vadinas, čia turime savo kalbos kartu istorinę ir lyginamąją fonetiką.

Apskritai, visas mūsų kalbos fonetikos mokslas čia išdėstytas su dideliu tikslumu ir dideliu dalyko pažinimu. Ką prof. Otrembskis sako, visur turi tvirtą pamatą. Per visą knygą pastebėjau tik keletą netikslumų ar korektūros klaidų.

Turbūt, korektūros klaida bus pasakymas psl. 8, kad miestelis Nemakščiai esantis Rokiškio apskrity vietoj Raseinių.

Psl. 18 pasakyta, kad Krekenavos, Ramygalos, Truskavos tarmėj literatūrinės kalbos žodis *žą̃sį* (acc. sg.) yra *žõsį*, šalia *kąsti*. Kiek man žinoma, toje tarmėje nedaro skirtumo tarp tvirtapradės ir tvirtagalės to balsio priegaidės. Jei ne korektūros klaida, būtų netiksliai duota psl. 226 Kupiškio apylinkės tarmės žodis *pelã* vietoje *palã* (lit. kalbos *pelė*).

Psl. 302 Zietelos tarmės užrašytas žodis *zūsìs* — (pavyzdžiui, su *z* vietoj *ž*), bet Zietelos tarmėj, turinčioj tokį pat vokalizmą kaip rašomos tarmės, yra *zasìs*.

Psl. 231 pasakyta: „Šalia kiekinio skaitvardžio *aštuoni* yra susidaręs kelintinis skaitvardis *aštuntas* ir **aštuontas*. Žodis *aštuontas* su žvaigždute, lyg jis būtų nepažįstamas gyvajai kalbai. Jiezno apylinkėse tebeskamba ir dabar *aštuontas*.

Bet, apskritai imant, šis tomas, kaip ir anksčiau išleistas III tomas, yra didžiausias mūsų kalbos mokslo šaltinis. Ta gramatika labai praverčia aukštųjų ir vidurinių mokyklų mokytojams, studentams ir kiekvienam, norinčiam daugiau pažinti lietuvių kalbą. Kadangi dabar ne visi lietuvių kalbos mokytojai ir studentai moka lenkų kalbą, tai geistina, kad Otrembskio gramatika būtų greičiausiai išversta į lietuvių kalbą.

„Tarybinis mokytojas", 1958.VIII.8, Nr. 63

Atsiliepimas dėl filologijos mokslų kandidato laipsnio suteikimo draugui J. Dumčiui už disertaciją „Antikiniai tikriniai vardai lietuvių kalboje"

Visa J. Dumčiaus disertacija apima 913 mašinėle rašytus puslapius — savo didumu žymiai išsiskiria iš kitų kandidatinių disertacijų. Iš to skaičiaus 18 puslapių pavesta Ž o d y n ė l i u i ir 20 puslapių jo naudotos literatūros sąrašui.

Kaip žinome, sutrumpinta ta disertacija yra išspausdinta šiais metais Vilniaus universiteto „Mokslo darbuose" — istorijos-filologijos mokslų serija, 4 tomas. Ji neturi, kaip čia kalbama visa disertacija, pavyzdžiams tokios daugybės antikinių tikrinių vardų, išrinktų iš visokiausių lietuviškų raštų, bet joje pasakytos svarbiausios išvados.

3-jame tų „Mokslo darbų" tome praeitais metais buvo išspausdinta dar trumpesnė disertacijos sutraukta dalis, kurioje kalbama apie krikščioniškus tikrinius vardus, paskolintus iš lenkų kalbos po Lietuvos krikšto, kada lenkų kalba pradėjo skverbtis į mūsų kraštą per bažnyčią.

Nuo XVI amžiaus vidurio tie vardai pasirodė ir raštuose. Lig XIX amžiaus raštuose matome daugiausia krikšto vardus, tik nuo XIX amžiaus pradžios randasi vis didesnis reikalas mūsų raštams vartoti ir kitokius antikinius vardus.

Pirmieji mūsų raštai dar ilgai vartojo antikinius vardus labai įvairiai ir nevienodai. Toks nevienodumas rašomajai kalbai, žinoma, nėra sveikas daiktas. Disertantas savo darbe iškelia bendras antikinių tikrinių vardų lietuvinimo tendencijas ir parodo patogiausią jų suvienodinimo kelią. Todėl jo tema labai svarbi ir naudinga.

Norėdamas savo tikslą geriau pasiekti, disertantas, pradėjęs nuo XVI amžiaus, suskirstęs 400 metų lietuvių raštijos tarpą į feodalizmo, kapitalizmo ir tarybinius laikus, išrinko visus antikinius tikrinius vardus iš visų, gali sakyti, lietuviškų raštų, kurie pasirodė lig paskutinių laikų — mūsų krašte, Prūsų Lietuvoje ir užsieniuose. Naudotos literatūros sąraše parodyta 384 šaltinių pavadinimai, bet daugelis pavadinimų yra kelių tomų, o laikraščių ar žurnalų kartais kelerių metų. Toks darbas reikalavo nepaprastai daug atsidėjimo ir laiko.

Disertacijos pradžioje autorius duoda plačią apžvalgą, kaip buvo vartojami tikriniai antikiniai vardai kitų Europos tautų, pirmiausia lenkų, rusų ir vokiečių, dariusių mūsų kalbai didesnę įtaką. Po krikšto antikinių vardų vartojimo pavyzdžiu buvo lenkų kalba. Kaip kitoms vakarų Europos kalboms, taip ir lenkų, antikinių tikrinių vardų originalu buvo viduramžių lotynų kalbos formos. Bet senoji lenkų kalba skyrėsi nuo dabartinės lenkų kalbos, todėl ir mūsų krikšto vardai turi kitas formas, paskolintas anksčiau, ir kitas, paskolintas vėliau. Tokiuo būdu autorius randa keturius tų vardų sluoksnius.

Pirmajam sluoksniui pridera vardai, patekę į lietuvių kalbą tuo metu, kada lenkų kalba tebeturėjo ilgus balsius. Tokių vardų pavyzdžiais autorius laiko: *Mýkolas*<lenk. *Mīchāł, Jókymas*<lenk. *Jāchȳm, Lōzorius*<lenk. *Lāzārz* ir kitus panašius.

Antrajam, vėlesniam, sluoksniui pridera vardai, kurių lenkų kalboje buvo ilgai tariami tik kirčiuoti balsiai: *Adomas*<lenk. gen. *Adāma, Rāpolas*<lenk. gen. *Rafāla, Barborà*<lenk. *Barbāra* ir kiti.

Trečiajam sluoksniui pridera vardai, kurių lenkiški originalai turėjo tik trumpus balsius: *Augustìnas*<lenk. gen. *Augustyna, Justìnas*<lenk. gen. *Justyna, Atanãzas*<lenk. *Atanazy, Anùpras*<lenk. *Onufry, Elenà*<lenk. *Helena, Magdalenà*<lenk. *Magdalena* ir kiti.

Ketvirtajam, vėliausiajam, sluoksniui pridera vardai, turintieji lietuvių kalbai svetimus fonetikos elementus — *ĕ, ŏ, f: Zènonas*<<lenk. *Zenon, Apolònija, Felìcija* ir kiti.

Dalis antikinių tikrinių vardų yra patekę iš rusų arba baltarusių kalbos. Tai bene tie vardai, kurie turi itacistinę formą: *Kìpras* (šalia vartojamos lotynizuotos jo formos *Cìpras*), *Klìmas* (kurį išstūmė lotynizuota forma *Klèmensas* arba *Kliẽmensas*), *Antãnas, Póvilas*<rus. *Павелъ* (šalia lotynizuotos formos *Paũlius*) ir kiti.

Prūsų lietuvių raštų antikiniai tikriniai vardai buvo irgi daromi iš viduramžių lotynų kalbos formų, bet gaunami per vokiečių kalbą, todėl jie šiek tiek skyrėsi nuo Didžiosios Lietuvos raštų vardų. Sakysim, Prūsų lietuvių raštai vartoja vardus *Jozefas* (318), *Gabriẽlas* (319), *Mikkelas* arba *Mikkelis* (320) vietoj Didžiosios Lietuvos vardų *Juozapas, Gabrielius, Mykolas.* Prūsų ir Didžiosios Lietuvos liaudiniai tikriniai vardai nesiskyrė: *Adomas, Petras, Povilas, Jokūbas, Tamošius* ir kiti.

Prūsų lietuvių raštų antikiniai tikriniai vardai greičiau susivienodino. Tam padėjo pirmiausia 1653 metais išleista Kleino G r a m a t i k a, kur buvo iškeltos būdingosios lietuvių kalbos fonetikos ypatybės, į kurias toliau turėjo atsižvelgti raštų leidėjai. Iš tų ypatybių tarp kitko buvo pabrėžiamas garsų *f, h, ch* nebuvimas. Prūsų lietuvių raštai vietoj *f* ima vartoti *p*, vietoj *ch* — *k*, o *h* visai numeta (Erodas). Tokio rašymo šalininku XVIII amžiuje buvo daugelio knygų leidėjas Kvantas. Jo antikinių tikrinių vardų rašymo be didesnių pakeitimų buvo laikomasi lig XX amžiaus vidurio, kada Prūsų Lietuvoje nebeliko lietuvių.

Nors Didžiosios Lietuvos raštuose antikinių vardų vienodo rašymo nebuvo lig XIX amžiaus pradžios, bet vis dėlto susidarė tam tikras kiekis tvirtai nusistovėjusių formų, paimtų daugiausia iš gyvosios kalbos. Kilę iš liaudies rašytojai Daukantas ir Valančius iškėlė reikalavimą, panašiai kaip Prūsų Lietuvoje Kvantas, iš rašybos išmesti raides *f, h, ch*, vartojamas svetimų kalbų garsams reikšti. Antroje XIX amžiaus pusėje pasirodė nauja tendencija, reikalaujanti, kad paimti iš graikų kalbos tikriniai vardai būtų

rašomi taip, kaip buvo tariami pačių graikų. Tos tendencijos šalininkai lotyniškas formas keitė senosios graikų kalbos formomis. Tuo pačiu laiku kiti autoriai, nusižiūrėję į rusų kalbos vartojamą antikinių vardų rašymo būdą, buvo linkę lietuvių kalbai pritaikinti itacistines formas. Šalia to, prasidėjęs XIX amžiaus pabaigoje tautiškas atbudimas reikalavo išmesti iš kalbos su kitais polonizmais vardus, turinčius lenkiškas priesagas — *Tamošius, Maižiešius* ir kitus panašius, nors jie buvo giliai įsišakniję liaudies kalboje. Pagaliau, ilgiau pagyvenę Amerikoje lietuviai ėmė vartoti antikinius vardus, turinčius daug panašumo su anglų kalbos normomis. Iš tų visų tendencijų susidarė didelis antikinių tikrinių vardų margumynas, kuriam reikėjo būtinai padaryti galą. Tam tikro vienodumo buvo pasiekta jau pirmajame XX amžiaus ketvirtyje. Sakysim, buvo sutarta įsileisti į lietuvišką abėcėlę svetimas raides *f, h, ch,* lenkiškos formos buvo pakeistos lotyniškomis. Bet problema pakeisti lotynišką originalą senosios graikų kalbos formomis nebuvo išspręsta. Abiejų kalbų formos lenktyniavo, bet negalėjo viena kitos visiškai išstumti.

Tik paskutiniu tarybinės valdžios metu, kitų Europos kalbų pavyzdžiu ir mūsų kultūros darbininkų bendru pritarimu, buvo galutinai priimtas tikrinių vardų lotyniškų formų vartojimas su tarimu rusų būdu *k* kaip *k* ir *s* kaip *s (Kipras,* o ne *Cipras, Isajus,* o ne *Izajus*). Iš tradicijos yra kiek įsigalėjusių ir vartojamų graikiškos formos vardų, pvz.: *graikas, Aischilas, Oidipas.*

Pagaliau autorius vykusiai išsprendžia antikinių tikrinių vardų linksniavimo kamienų ir kirčiavimo klausimą.

Pridėtas disertacijos gale daugiau kaip tūkstančio tikrinių kirčiuotų vardų Ž o d y n ė l i s labai pravers rašytojams palaikyti pasiektą vienybę. Ž o d y n ė l y j e duodamos iš tradicijos nusistovėjusios ir mažiausia nutolusios nuo antikinės originalo formos. Į Ž o d y n ė l į sudėti daugiausia graikiški vardai, nes dėl jų kyla visos problemos. Lotyniškų vardų nedaug. Jame taip pat nėra krikščioniškų vardų, turinčių liaudines formas, ir, kaip lotyniški, jie nesudaro problemos.

Nors tas Ž o d y n ė l i s yra rašytojams tam tikras vadovas, nereikia manyti, kad neatsirastų kada norinčių ką-ne-ką kitaip rašyti. Paimkim vardus su svetimais garsais *f, h, ch.* Disertantas tvirtina, kad dėl jų įsileidimo į mūsų garsyną jau baigtas reikalas. Čia jis remiasi Jablonskiu, neprieštaravusiu vartoti tas raides skoliniuose. Disertantas sako: „Jablonskio argumentai prieš naujai lietuvinamų svetimų žodžių liaudinimą yra labai rimti, nesugriaunami". O Būga buvo prieš svetimų raidžių *f, h, ch* vartojimą, bet paskiau pradėjo rašyti *filologija,* tik vietoj *ch* rašė *k: kronologija* (813).

Galimas daiktas, Būga darė skirtumą tarp garsų, reiškiamų tomis raidėmis. Juk mūsų liaudis turi žodelių su *f, h: fe, aha,* o su *ch* nėra. Reikia atsiminti, kad bažnyčia teikė ir ilgai vartojo tarimą *Christus,* bet pagaliau nusileido liaudies tarimui *Kristus.* Ir

kitos kalbos daro panašų skirtumą. Sakysim, anglai taria *f* ir *h*, bet netaria *ch*. Nors jie rašo su *ch character, anarchy* ir tt., bet taria *k*. Jei anglų rašyba būtų fonetiška, tai rašytų čia *k*, bet dėl to ar būtų jų kalba prastesnė už lietuvių, rašančių ir tariančių šiuose žodžiuose *ch*? Todėl Būgos rašymas *kronologija* ir tt. visados turės šalininkų. Jie pritars ir Valančiaus rašymui *Antijokija*.

Lygiai ir dėl kirčiavimo galės kilti prieštaravimų. Sakysim, lotynai turi miesto vardo *Roma* ilgą *o*, o disertantas rašo *o* trumpą: *Romà*, gen. *Ròmos*, lyg tai būtų koks skolinys iš slavų kalbos à la *zgadà*, gen. *zgãdos*. Tiesą sakant, paprastai aš girdžiu to žodžio vardininko kirčiuojant pirmąjį skiemenį ir tariant *o* ilgai. Vadinas, mes nežinome, kaip kirčiuoti, nes žodis *Roma* yra mūsų kalbai svetimas. Jo vietoj turim iš senovės vardą *Rymas*, jis yra mūsų kalbai gyvas, mokame visi vienaip kirčiuoti, todėl ir gali būti drąsiai vartojamas.

Disertacijai galima padaryti ir šiokių tokių priekaištų.

Iš pirmo žvilgsnio disertacija rodosi perdidelė, sutalpinta į du storus tomus. Tuo, žinoma, reikia džiaugtis, kad joje randame rūpestingai išrinktus visus antikinius vardus iš raštų, bet rodosi, kad kitų autorių vardai be reikalo minimi ar kartojami iš kiekvieno darbo. Sakysim, Bretkūnas svarbus autorius, bet ar kiek ne be saiko jo antikiniams vardams paskirta 37 puslapiai (172—209)?

Disertantas galėjo sutrumpinti darbą, jei būtų neminėjęs menkos vertės raštų. Pvz., jis cituoja tikrinius vardus, rastus Bačkauskio kalendoriuje: „Kalendorys del Lietuvininko Ameryke ant 1890 metų" (600). Iš vienos to kalendoriaus antraštės jau matyti, kad panašūs rašytojai negalėjo turėti reikšmės antikinių vardų raidai.

Kartais disertantas didina sau darbą nereikalingais išvedžiojimais, pvz.: „Taigi, nuo geminatų tenka atsisakyti. O jei kas norėtų rašyti geminatas, tai pirmiau turėtų lietuvius išmokyti tarti geminatas ir iš klausos atskirti geminatą nuo paprasto priebalsio. Bet tuo atveju ar ne verčiau būtų lietuvius išmokyti tarti aspiratas, graikišką ypsilon ir panašiai?" (853). Psl. 29—32 kalba apie graikų kalbos tikrinių vardų skolinius ir kaip jie įjungiami į graikų kalbos žodyno sudėtį.

Krinta į akį nevisai tiksliai vartojami tam tikri gramatikos terminai, pvz.: „Moteriškosios giminės vardai yra linksniuojami *ā*-linksniuote arba *ė*-paradigma" (439 ir kitur). Čia kalbama apie dviejų kamienų žodžius, ir jei vienam kamienui vartojame terminą „linksniuotė", tai ir kitam turime vartoti tą patį terminą. „Paradigma" yra tik vienas skirtingas kurios nors linksniuotės pavyzdys. Sakysim, daiktavardžių *ā*-linksniuotė turi keturias kirčiavimo paradigmas. Panašiai pasakyta ir dėl kitų kamienų linksniavimo: „tokie vardai linksniuojami dažniausiai *u*-linksniuote, o kiti *jo*-paradigma, kiek rečiau *o*-linksniuote (604).

Kartais maišo garsų ir raidžių terminus: „nesugebančių ištarti lietuvių kalbai svetimų *f, h, ch* raidžių" (585). Kaip žinome, taria tik garsus, o ne raides.

Nevisai galima sutikti su šiuo autoriaus tvirtinimu: „Analogiškai buvo sudaryta ir visa eilė lietuviškų profesiją reiškiančių daiktavardžių su priesaga *-õrius*, kaip: *dūdõrius, pypkõrius* ir tt. (137). Žodžiai *dūdõrius* ir *pypkõrius* bus greičiausiai paskolinti iš lenkų kalbos: *dudarz, fajkarz*. Juk žodis *pýpkė* yra paskolintas iš lenkų *fyfka*. Kita vertus, tie žodžiai galėjo būti paskolinti ir iš rytinių kaimynų: baltarusių yra *дудар*.

Netikslus tvirtinimas, kad Daukšos Postilėje ne vietoje rašomas *h* lietuviškame žodyje *hukinikay* (223). Jis yra padarytas iš žodžio *hukis*, paskolinto iš vokiečių žemaičių kalbos (Plattdeutsche). Vadinas, žodis *ūkis* yra germanizmas. Raidė *h* to žodžio pradžioj buvo vartojama ir kitų senųjų rašytojų (Mažvydas, Kunigieles paczias byla, hukiusu).

Negali sutikti, kad *Tadaušas* buvo raštų kalbos pakeistas *Tadu* (758): vardas *Tadas* plačiai žinomas iš gyvos kalbos. Jis bus namų kalbai pasidarytas iš *Tadaušas*, kaip *Juozas* iš *Juozapas*, o gal net stačiai paskolintas iš baltarusių kalbos *Тадусь*.

Lygiai perdrąsu sakyti, kad *ciesorius* ištariamas liaudyje *ciecorius* (917). Kitos tarmės (Ramygala) turi tik *ciesorius*.

Sako, kad „*Kvedaras*, graičiausia, bus kilęs iš itacistinio *Fedor*" (130). Man rodos, greičiau bus kilęs iš baltarusių Teodoro formos *Хведар* (Lastauskio žodynas).

Nevisai tikslus tvirtinimas: „Šiandien šis linksniavimas (t. y. galūninis) yra išlikęs jau tik keliuose įvardžiuose *(kuris, anas, kokis)* — ir tai jau bebaigiąs nykti" (235). Reikia sutikti, kad *kokis* virsta šaknies kirčiavimo žodžiu, bet įvardžiai *kurìs, anàs*, rodos, visur kirčiuoja galūnę.

Ir paties disertacijos autoriaus kalba vietomis nutolusi nuo gyvosios kalbos. Apie tuos kalbos negerumus yra išaiškinta Jablonskio raštuose ir spaudoje.

Kur reikia sakyti „tikrai", „visai", kartais vartoja „pilnai": „Žodis nėra fonetiškai *pilnai* sulietuvintas" (126). — „Redakcija su tuo *pilnai* sutinka" (629). Disertacija dažnai remiasi Jablonskio nuomone iš jo raštų, o jis apie to žodžio netikimą rašo net trijuose straipsniuose (Jablonskio raštai V 39, 215, 225).

„antrąjį sluoksnį reikėtų bent *dalinai* (=iš dalies) sujungti su pirmuoju sluoksniu" (120) (Jabl. r. V 182).

„atskiros vietos net *mintinai* (=atmintinai) buvo išmokstamos" (362) (Jabl. r. V 134).

„*Aplamai* (=apskritai), Milkė laikėsi tų pačių pažiūrų, kaip ir Rūgys" (357).

„su rytiniais slavais, dar nesusiskirsčiusiais į rusus, baltarusius ir *ukrainiečius* (=ukrainus)" (132).

„ištarimas... buvo... paimtas iš *kaimyninio* (=gretimo, kaimynų) krašto" (53).

„Ją [naują srovę] *iššaukė* (=pradėjo, sukėlė) vokiečių filologai" (59).

„išryškėjo kai kurios tendencijos, einančios per *sekančius* (=tolimesnius, kitus) amžius" (150).

„Lenkiškieji *-ušai* ir *-ošiai* jau galutinai *apleido* mūsų raštiją (=išnyko, dingo iš mūsų raštijos, mūsų raštų)" (636).

„Tuo tarpu gyvoji liaudies kalba su skoliniais, *reiškia* (=vadinas) ir su antikiniais tikriniais vardais) elgiasi gana laisvai" (111).

„visa *eilė* (=daugelis, krūva, būrys) graikiškų vardų" (7).

„Tik čia buvo dvi *galimybės* (=du keliai)" (871).

„Tik gramatikos *dėka* kalba įgyja *galimumą* (=gali) reikšti mintis" (25).

„Kleino gramatikoje neatmetamas hebraiškų vardų *nekaitomumas* (=nekaitymas)" (358).

„Noroms nenoroms *prisiėjo* (=reikėjo) šiam autoritetui nusileisti" (639).

„Taigi, nuo geminatų *tenka* (=reikia) atsisakyti" (853).

„Bizantijos krikščionybė netrukdė slavams *vystyti* (=kelti, ugdyti, puoselėti) savas kalbas" (83).

„Kvantas pasirūpino išleisti vieno lietuvio Kunigo *paruoštą* (=parašytą, sudarytą) Postilę vaikams" (318).

„antikinių tikrinių vardų lenkinimo būdas buvo *naudojamas* (=vartojamas, taikomas) ir grožinės literatūros kūrėjų" (63).

„panašiai buvo *pasisakęs* (=sakęs, kalbėjęs, rašęs) ir Kleinas" (303).

„Antikizavimo padėtį gerai *atspindi* (=parodo, iškelia) populiariausias vokiečių rašybos vadovėlis — Duden" (61).

„*ir taip* (=vadinas), vardas ΔημητΞ rusiškai yra transkribuojamas *Деметра* (11).

„Bet galėjo jis ir pats prieiti panašią išvadą (acc.=prie panašios išvados)" (423). — „Susumavę visą XVI amžiaus lietuvių raštiją, prieiname tokių išvadų (gen.=prie tokių išvadų)" (248).

„... Thrakien *Anksčiau gi* (=O anksčiau) buvo Thrazien" (62).

„su kuria mūsų tauta *amžiams* (=amžinai) sujungė savo likimą" (84).

„sutrumpintos formos... yra įjungtos į graikų morfologinę sistemą įvairių kalbų žodžių *pagalba* (=įvairiais kitais žodžiais)" (30).

„Vyriškosios giminės vardai *didelėje daugumoje* (=daugiausia) yra linksniuojami o̯-linksniuote" (685).

„*To pasėkoje* (=dėl tos priežasties) jų antikinių tikrinių vardų formos atrodo labai margai" (249).

„dalis pavardžių... *tikrumoje* (=iš tikro, tikrai sakant) galėjo atsirasti lietuvių kalboje žymiai anksčiau" (124).

„kita dalis vardų pasiliko *lotyniškame ištarime* (=su lotynišku tarimu; ir toliau turėjo lotynišką ištarimą (pvz. Muza...)" (824).

„Visi tokie vardai *turi kirtį* priešpaskut*iniame* skiemeny*je* (=kirčiuoja priešpaskutinį skiemenį; tokių vardų kirčiuojamas priešpaskutinis skiemuo)" (873).

„Visi „šventųjų" vardai yra kilmininko *linksny je* (=išreikšti kilmininko linksniu, išreikšti kilmininku; vardai turi kilmininko linksnį)" (469).

„pradėti kovą bažnytinei lietuvių *kalbai apvalyti* (=norint kalbą apvalyti) nuo svetimybių" (568).

„kas ras kriterijų šiems *įvairumams suvienodinti* (=šių įvairumo suvienodinimo kriterijų)" (1).

„Disertacija filologijos mokslų kandidato *laipsniui įgyti* (=Filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacija; f. m. k. laipsnio gavimo disertacija)" (1).

„Tuo būdu lietuviškasis Jokūbas bus susiformavęs baltarusių *kalbai tarpininkaujant* (=baltarusių kalbos tarpininkavimu; bus atėjęs per baltarusių kalbą)" (118).

„yra susidariusios tam tikros tradicijos *lietuvinant* antikinius tikrinius vardus (=antikinių tikrinių vardų lietuvinimo tradicijos)" (796).

„Tačiau *laikui bėgant* (=su laiku, per laiką, ilgainiui) slavai išmoko tarti šią raidę" (82). — Tarinio veiksmas „išmoko" neina lygiagrečiai su padalyviu „bėgant" ir pridera nuo „laikui bėgant".

Autorius nuolat vartoja prielinksnį „pas" ten, kur gyvoji kalba nepažįsta:

„*Pas* Mažvydą (=Mažvydo raštuose) randame savotiškus tautų pavadinimus" (157).

„Šitoks ištarimas yra *pas* vokiečius (=šitokį ištarimą turi vokiečiai) ir šiandien" (58).

„*ir pas* rusus (=ir rusų) antikiniai tikriniai vardai yra nevienodai tariami" (4).

„*Pas* kai kuriuos vertėjus (=kai kurių vertėjų) itacistinės ir suantikintos formos yra beveik *lygiame kiekyje* (=lygaus kiekio; vienodo skaičiaus...)" (96).

Jablonskis savo raštuose duoda per dvidešimt to „pas" taisymų.

Disertantas dažnai vartoja savo kalboje vidaus einamąjį vietininką (direktyvą). Jis pats yra vakarinis aukštaitis, vadinas, iš tos tarmės, kur to linksnio nevartoja. Bet tai nebūtų nieko pikto, tik jis greta vartoja ir galininką su prielinksniu *į*. Tokio dviejų konstrukcijų maišymo neturi nei viena mūsų tarmė, jų vartojimas viename ir tame pačiame rašte nesutinka su gyvąja kalba. Keletas tos kalbos pavyzdžių:

„vardus, kurie pateko lotynų *kalbon*" (21);

„įeina *į* žodyninę kalbos sudėtį" (21);

„krinta *akysna* didelis nekaitomų vardų formų skaičius" (263);

„*į* naująsias Europos kalbas jie [vardai] pateko" (18).

Darant išvadą, reikia pasakyti, kad disertantas plačiai išaiškino, kada ir iš kur atėjo į lietuvių kalbą antikiniai tikriniai vardai, kaip jie buvo lietuvinami nuo pat pradžios lig šių dienų ir kokios per

laiką susidarė lietuvinimo tendencijos, davusios reikiamą pamatą galutinai sutvarkyti jų pastovų vartojimą. Tas disertacijos tikslas pasiektas. Dėl savo svarbumo disertacija turėtų būti ištisai išspausdinta kaip šaltinis kitiems darbams su tais vardais. Spausdinant reikėtų atsižvelgti į čia iškeltus kalbos trūkumus. Mokslinei tarybai nesvyruodamas teikiu draugui J. Dumčiui pripažinti filologijos mokslų kandidato laipsnį.

Vilnius,
1958 m.

Spausdinama iš rankraščio

Longas. Dafnis ir Chlojė. Iš graikų k. vertė L. Valkūnas

Šio vertimo kalba nėra kaip reikiant gyva. Tai tarp kitko galėtų parodyti šie tokios kalbos pavyzdžiai.

1. *Ir šis t r e t y s i s (=trečiasis) senelis*, psl. 91.
2. *Parinkti sausų b a l a n ų (=skalų, šipulių)* 63.
3. *Dūdele g r o j a (=dūduoja)* 65.
4. *Vardai girdėti d a u g u m a i (=daugumui)* 3.
5. *Graikų lyrika a t s p i n d ė j o (=atvaizdavo, nušvietė, parodė...) kiek vėlesnio laikotarpio gyvenimą* 4.
6. *I š s i v y s t ė (=susidarė...) klasinė visuomenė* 4.
7. *V i s a e i l ė (=daug, nemažas skaičius, kiek) žymių filologų.*
8. *Užuojautą vergams, moterims, a p l a m a i (=apskritai, iš viso) nuskriaustiesiems* 9.
9. *J a u n u o l i s ir mergaitė (=jaunikaitis ir mergaitė) pamilsta vienas kitą* 9.
10. *Jis — didelis grožio m y l ė t o j a s (=mėgėjas, garbintojas)* 13.
11. *Todėl „Dafnį ir Chloję" t e n k a (=reikia) laikyti vėlesnio laiko kūriniu* 16.
12. *T u r t u o l i o (=didžturčio, turtininko) Dionisofano vergus* 23.
13. *Sukelia karą su k a i m y n i n i u miestu* 26.
14. *Ir valgį užmiršdavo, ir gėrimą a p l e i s d a v o (=praleisdavo; valgį ir gėrimą užmiršdavo)* 69.
15. *Negalėtų daryti sustojusiems laivams kokios nors ž a l o s (=nieko pikto; pakenkti, laivus apgadinti)* 82.
16. *Tik nimfų d ė k a (=dėl nimfų) išliko gyvas (=tik nimfos išgelbėjo jam gyvybę)* 87.
17. *N e v a (=tartum, lyg, apsimetęs, dėdamasis) šių paukščių gaudyti atėjo Dafnis* 97.
18. *Chlojė buvo visai p a s i m e t u s i (=nusiminusi, apsvaigusi) ir nieko negalėjo sugalvoti* 97.

19. *Buvo p a r u o š t a (=atnešta, parūpinta) gausybė vyno* 145.
20. *Po daugelio rūpesčių g i l i a i (=kietai) užmigo* 159.
21. *Jie mėgdavo klausytis lakštingalų d a i n a v i m o (=giedojimo, giesmių)* 173.
22. *Tam tikros mašinos n a u d o j a m o s (=vartojamos) jūros kautynėse* 175.
23. *Tą trafaretinį skundą dėl meilės n e p a g y d o m u m o (=nepagydymo) Longas yra pasiskolinęs iš ankstesnių rašytojų* 174.
24. *Prievarta u ž m e z g ę s (=pradėjęs...) santykius* 178.
25. *Jie privertė a t v y k ė l i u s (=atvykusius) bėgti* 77.
26. *Kaip paprastai daro neturtingi į s i m y l ė j ė l i a i (=įsimylėjusieji, mylintys)* 116.
27. *Todėl meldėsi nimfoms ir Panui, kad juos i š l a i s v i n t ų (=išvaduotų, gelbėtų) iš tų vargų* 97.
28. *Reichas prieina i š v a d ą (=prie išvados)* 16.
29. *Jis turi k a i k u r i ų (=tam tikrų) netikslumų* 31.
30. *T u g i (=O tu), atsidėkodamas už visa tai, pabučiuok mane dar gyvą* 59.
31. *Prašė v a r d a n deivių (=deivių vardu) pasigailėti* 79.
32. *T r u m p a m l a i k u i (=Trumpą laiką, trumpai) užmiršo ir Chloję* 143.
33. *Būdavo daugybė paukščių, kurie čia atskrisdavo, n e r a s d a m i laukuose maisto* 97.
34. *Jie rodo, kad jis, p a l y g i n u s (=palyginti) su mumis, yra kilęs iš aukštesnės šeimos* 140.
35. *V ė j u i s t i p r ė j a n t, laivas buvo nešamas pasroviui nesulaikomu greičiu (=stiprėjantis vėjas laivą nešė n. g.)* 75.
36. *O Chlojė, j a m m a u d a n t i s (=kada jis maudėsi), apsivilkdavo jo drabužiais* 54.

1958-XII-26.

Spausdinama iš rankraščio

J. Paulauskas. V e i k s m a ž o d ž i ų p r i e š d ė l i ų f u n k c i j o s d a b a r t i n ė j e l i t e r a t ū r i n ė j e l i e t u v i ų k a l b o j e (Literatūra ir kalba III)

Ne visiems disertanto aiškinimams galima pritarti. Psl. 310 pasakyta: „Jie [tam tikri veiksmažodžio kamienai su priešdėliu *pa-*] turi ir mažybinę reikšmę (pvz.: *p a j o j ę s galutį...*)". Žodžio „pajojęs" mažybinė reikšmė nėra aiški, jam tą „mažybę" duoda žodis „galutis". Juk žodžiai „pavažiavęs, paėjęs, parašęs..." nerodo kokios mažybės.

Psl. 412 pasakyta: „4. Priešdėlis *už-* su mitimo (?) reikšmės veiksmažodžiais žymi, kad paprastojo veiksmažodžio veiksmas eina po kurio nors kito, paprastai panašaus veiksmo arba prieš tą veiks-

mą. Pvz.: *Jie valgo duoną su druska, o vandeniu užgeria.* Alv." — Čia reikia daug sukti galvą, kad suprastum, ką autorius nori pasakyti, ką reiškia „paprastojo veiksmažodžio veiksmas eina po kurio nors kito".

Psl. 435: „Atskirai minėtini tie veiksmažodžiai su priesaga *-ėti*, kurie literatūrinėje kalboje vartojami tik tada, kai turi priešdėlį *pa-*, o retkarčiais — priešdėlius *į-*, *pri-*. Pvz.: *Palypėk ant aukšto ir atneši man marškinius* Dkš". Tokie veiksmažodžiai kaip „palypėk" rodo neilgai trunkantį veiksmą, jie padaromi iš veiksmažodžio šaknies, o pavyzdys su priešdėliu *į-*: „Jau ir vasara įpusėjo, o šilimos vis nėr" visai kitoniškos rūšies veiksmažodis, todėl jų gretinimas nesuprantamas yra dalykas.

Psl. [322]: „*be-* vartojamas su esamojo laiko dalyviais. Sangrąžinei dalyvio formai *be-* yra net būtinas". Tarp kitko duoda pavyzdį iš Valančiaus: „Sesers, pamačiusios Mikę besijuokiantį, klausė". Tvirtinimas, kad „sangrąžinei dalyvio formai *be-* yra net būtinas" yra gyva erezija. Partikula *be-* duoda tam tikrą veiksmažodžiui reikšmę. Ji ne tam dedama, kad lengviau būtų pavartoti sangrąžinį įvardį *si*, kaip kartais studentai, arba prasti poetai, kad jiems išeitų reikalingas skaičius skiemenų eilutėje. Kaip žinoma, partikula *be-* turi dvi reikšmes. Viena vartojama norint pasakyti, kad veiksmas dar atliekamas, pvz.: *Ar jis bemedžioja* (=ar jam sveikata leidžia medžioti). Antra reikšmė rodo, kad niekas nekliudo kam daryti kokį veiksmą, kad kas nieko kito neveikia, pvz.: *Vaikai paaugo, viską padirba, o jis bemedžioja.* Valančiaus pavyzdyje „besijuokiantis" rodo čia minėtą antrąją *be-* reikšmę.

Laikydamasis tos erezijos disertantas pats deda *be-*, kur nereikėtų dėti. Pvz.: „Kamienai, turintieji priešdėlius ir besiskiriantieji veikslo reikšme..., su jais sutampa..." p. 309.

Ir iš viso disertanto kalba ne visur gera. Keletas pavyzdžių.

Psl. 317: *turime pastebėti (=pasakyti), kad ankstesnius... tyrinėjimus galima skirstyti...*[100]

Psl. 390: *Tai dažnai aptinkama (=randama, matoma...) reikšmė.* — Žodis „aptikti" reiškia 'netikėtai ką rasti, užklupti'[101].

Psl. 411: *Kituose pavyzdžiuose matomas tik tų reikšmių artimumas (=artumas).*

Psl. 412: *Priešdėlis už- rodo, kad veiksmo atlikimas sukelia prastas pasekmes (=padarinius...).*

Psl. 369: *veiksmažodžiai, susidarę priešdėlio pa- ir priesagos -ėti pagalba (=susidarę su priešdėliu pa- ir priesaga -ėti).*

Psl. 422: *žymi priartėjimą, atėjimą trumpam laikui (=trumpą laiką) į kokią nors vietą.*

Psl. 316: *turi bent vieną skirtingą reikšmę, palyginus (=palyginti) su paprastuoju veiksmažodžiu.*

Psl. 369: *veiksmas atliekamas prastai, per daug ką nors padidinant, sumažinant, paankstinant ir pan. (=dėl padidinimo, sumažinimo...)*[102].

Psl. 355: *Priešdėlis iš-, s u a u g d a m a s (=suaugęs) su paprastuoju veiksmažodžiu, visai pakeičia jo šaknies reikšmę.*

Psl. 444: *jie keičia paprastojo veiksmažodžio šaknies reikšmę, s u t e i k d a m i (=ir tuo suteikia) priešdėlėtiems veiksmažodžiams visai naują reikšmę.*

Psl. 444: *Pagrindinės priešdėlių reikšmės mažiausiai duodasi grupuojamos: turėdamos k a i k u r i ų (=kokių; tam tikrų...) bendrų bruožų, beveik visada iškelia tik kiekvienai atskirai reikšmei būdingas ypatybes.*

Pats vartodamas negyvos kalbos dalykus, disertantas kartais ima netaisyklingus pasakymus savo pavyzdžiams iš raštų. Sakysim, pavyzdžiai su minėtais pusdalyviais (p. 376) ir padalyviais p. (369).

Taip pat galima prikišti pavyzdį su savaiminiu naudininku, p. 401: *K a m s u s i b a r u s a r s u s i b y l i n ė j u s, čia pat beregint teisdavo* M. Valanč. *(=Susibarusius ar susibylinėjusius čia pat beregint teisdavo).*

Yra ir kitų vengtinų pavyzdžių:

Psl. 400: *Dabar g i (=O dabar) liaudžiai visa tai priklauso* T. Tilv.

Psl. 434: *aš v i s a i ž i e m a i (=visą žiemą) išvažiuoju.*

Psl. 416: *Jis u ž m e z g ė daugel naujų pažinčių (=su daug kuo susipažino, padarė pažinčių)* T. Tilv.

Psl. 433: *Lig mirties šio bokšto n e a p l e i s i u (=nepamesiu, neišeisiu)* V. Myk.

Psl. 399: *Gamta ir paskirtis varžyt mūs n e p r i v a l o (=neturi).*

Psl. 434: *Jis n u d a v ė (=apsimetė, dėjosi), kad nieko negirdi.*

Psl. 440: *Sužvangėjo žirgų p a s a g ė l ė s (=pasagėliai)* tts.

Psl. 348: *Tėvas, sulaukęs g i l i o s (=žilos, didelės) senatvės, visai įgulė.*

Psl. 360: *remontas daugiau k a i n u o j a (=atseina, moka)* „Tiesa" 1954, 169.

Psl. 391: *Padrožk dar kelis p l u o š t i k u s (=plėštikus)* Rm.

Mokslo darbuose reikia teisingai vartoti gyvenamųjų vietų pavadinimus. Šiame darbe yra vartojamas netikras pavadinimas „Šalčininkai" (p. 419): *Eišiškių, Š a l č i n i n k ų rajonuose.* — Gyvojoje kalboje yra tik *Šalčninkas* (sg. t.), o „Šalčininkai" bus vertimas iš lenkų kalbos „Soleczniki".

1958.XII.30.

Spausdinama iš rankraščio

„Pasiryžėlis", „Sukilėlis", „Įsimylėjėlis"...

Šie žodžiai pasitaiko kartais mūsų šių dienų raštuose. Bet gyvoji kalba jų neturi ir negali turėti dėl šių priežasčių.

1. Tos darybos žodžiai su priesaga *-ėlis, -ėlė* turi daugiau ar mažiau niekinamą reikšmę:

apakėlis (-ėlė), apsnūdėlis, apsiblausėlis, apsileidėlis;

išdvėsėlis, iširėlis, ištižėlis, ištvirkėlis, išsigimėlis, išsikėtėlis, išsižiojėlis;

nedorėlis, negyvėlis, nenaudėlis;

nudvėsėlis, nuskurėlis, nusibaigėlis, nusidėjėlis;

pakvaišėlis, pamišėlis, pasiutėlis, pasileidėlis, pasipūtėlis, pasišiaušėlis;

parsidavėlis;

sudribėlis, suskretėlis, susiraukėlis, susivėlėlis;

užaušėlis, užskurdėlis, užsimerkėlis, užsispyrėlis.

Kiekvieną tokį žodį Kuršaitis vadina „Schmähwort" arba „Schimpfwort".

2. Žodžiai su ta priesaga rodo daiktus, turinčius kokią pastovią (nuolatinę) ypatybę: *apakėlis* — kas visados apakęs, *iširėlis* — kas visados iširęs, netvarkingas, *nedorėlis* — kas visados nedoras.

Dėl neturėjimo niekinamos reikšmės ir pastovios ypatybės negali būti gyvojoje kalboje ir žodžiai „pasiryžėlis", „sukilėlis", „įsimylėjėlis", kaip, sakysim, nėra žodžio „nubudėlis" — kas dabar tik nubudo, arba žodžio „sukrutėlis" — kas dabar sukruto ką daryti.

Kaip matyti, tie žodžiai su priesaga *-ėlis* yra išvesti iš būdvardžių ir būtojo laiko dalyvių: *nedoras — nedorėlis, apakęs — apakėlis* ir t. t. Daugiausia tokių žodžių mūsų kalba turi iš dalyvių. O būdvardžiai ir dalyviai, kaip žinome, rodo pastovią daikto ypatybę.

Tų žodžių su priesaga *-ėlis* niekinamą reikšmę rodo dar viena aplinkybė: iš būdvardžių, iš dalies ir iš dalyvių jie gali būti sudaromi tik iš neigiamos formos: *nedoras — nedorėlis,* bet nėra: *doras* — „dorėlis"; *nevykęs — nevykėlis,* bet nėra *vykęs* — „vykėlis".

Žodžių „pasiryžėlis", „sukilėlis", „įsimylėjėlis" negali pateisinti gyvosios kalbos žodžiai *nebuvėlis, numirėlis, padegėlis,* nes jie rodo daiktus turint pastovią ypatybę, o antra, jiems yra vis dėlto nesvetima tam tikra neigiama reikšmė[103].

Spausdinama iš rankraščio[104]

Iš kur atsirado pavardės?

Žmonių pavardės nėra senas dalykas. Iš istorijos žinome, kad jos pradėjo rastis XV amžiuje ir visiškai įsigalėjo tik XVIII amžiuje. Pirmiau jas gavo aukštesni luomai, paskiau palengva visi kiti krašto gyventojai. Anksčiau lietuviai ir kitos tautos turėjo tiktai vardus.

Ne visais laikais lietuviai turėjo tuos pačius vardus. Šiandien daugiausia žinomi mums vardai *Adomas, Antanas, Jonas, Jurgis, Petras, Povilas, Steponas, Kazimieras, Stanislovas, Barbora, Ona...* Prieš Lietuvos krikštą (1386 m.) tų vardų nebuvo, jie su nauju tikėjimu atėjo iš kitų kalbų. Lietuviai turėjo vardus, padarytus iš savo kalbos. Apie dalį tų vardų mums duoda supratimą senosios Lietuvos kunigaikščių vardai: *Mindaugas, Gediminas, Algirdas, Jogaila, Kęstutis, Vytautas, Birutė.* Tokius vardus turėjo ne tik kunigaikščiai, bet ir kiti žmonės. Daugumas paminėtųjų vardų yra sudurti iš dviejų žodžių: *Min-daugas, Gedi-minas, Al-girdas, Vy-tautas.* Tokių iš dviejų žodžių sudarytų senų vardų buvo daug. Iš jų dar keletą pridėsime: *Dau-noras, Nar-butas, Nor-vilas, Rad-vilas, Mant-vilas,* su atbula žodžių tvarka *Vil-mantas, But-vilas, Vis-girdas, Gin-tautas* ir kiti.

Krinta į akis, kad sudurtinių vardų pirmoj vietoj kartais gali būti vienas žodis, kartais kitas *(Mant-vilas* ir *Vil-mantas).* Dabar mums neaišku, ar turėjo kokią reikšmę tas vietų keitimas. Apskritai, ne visados aišku, ką tie vardai reiškė. Nesunku spėti, kad *Gin-tautas* ar *Taut-ginas* reiškė „tautos gynėjas", bet tik mokslo žmonės galėjo susekti, kad ir vardas *Vytautas* turėjo tą pat reikšmę „tautos gynėjas", o *Algirdas* reiškė „žygdarbiais išgarsėjęs". Suprantamas daiktas, kad tėvai, duodami vaikui vardą, linkėjo visokio pasisekimo gyvenime. Senovėje, matyti, buvo tikėta, kad nuo duoto vardo pridera žmogaus likimas. Tėvų linkėjimai buvo reiškiami ne tik sudurtiniais vardais, bet ir vientisiniais: *Balčas, Budrius, Daukša, Gailius.* Arti mūsų gyvenantys paukščiai, žvėrys, vabzdžiai turi gerų ypatybių: vieni pasižymi stiprumu, kiti greitumu, treti gudrumu ir t. t., todėl vaikams būdavo duodami jų vardai: *Žvirblis, Strazdas, Gervė, Briedis, Vėžys, Vėgėlė, Bitė, Žiogas.* Toliau būdavo duodami įvairių augalų vardai: *Alksnis, Ąžuolas, Uosis, Dobilas, Linas, Smilga* ir t. t.

Įsigalint krikšto vardams *(Jonas, Petras...),* senoviniai sudurtiniai ir vientisiniai vardai tapo pavardėmis, kurias mes visi žinome: *Mantvilas, Radvilas, Gedminas; Daukša, Gailius, Žvirblis* ir t. t.

Maža to, pavardėmis tapo ir daugelis krikšto vardų, patekusių mums iš baltarusių ir lenkų kalbų: *Grigas, Jonušas, Klimas, Kvedaras, Leonas, Mironas, Aleksa, Alekna, Kuzma, Liutkus, Poškus.*

Yra pavardžių, atsiradusių iš žmogaus turimų savybių; greta eina ir pavardės iš pravardžių: *Gražys, Kairys, Kuprys, Laukys, Mažys, Rukšys, Žilys, Baltenis, Baltakis, Juodakis.*

Toliau eina pavardės iš žmogaus varomo verslo: *Dailidė, Kalnius, Kalvis, Katilius, Kubilius, Kurpius, Puodžius.*

Tos rūšies iš verslo pavardžių yra ir svetimos kilmės. Jos padarytos iš svetima kalba pavadinto amato: *Atkočius, Bartninkas, Bendorius, Bliūdžius, Kavolius.*

Yra kiek pavardžių iš žmogaus gyvenamos vietos: *Aukštikalnis, Galinis, Laukagalis, Miškinis, Pabalys, Pakarklis.*

Turime pavardžių, kilusių iš svetimų tautų pavadinimo: *Kazokas, Mozūras, Švoba, Švedas.* Čia reikia paminėti pavardes, atsiradusias iš kitos tarmės žmonių pavadinimo, pvz., *Žemaitis.*

Toliau eina didelis skaičius pavardžių, padarytų iš tėvo vardo su prisegtomis prie jo tam tikromis galūnėmis. Tos prisegtos galūnės, tos priesagos, seniau turėjo, iš dalies ir dabar tebeturi mažybės reikšmę. Čia kalbamos pavardės padaromos su šiomis priesagomis:

-aitis: Andriukaitis, Antanaitis, Baltrušaitis,

-ėnas: Čepėnas, Gritėnas, Juozėnas, Kazėnas, Mikėnas, Petrėnas,

-ynas: Jonynas, Jurkynas, Savukynas, Šimulynas,

-onis: Adomonis, Čeponis, Gudonis, Jononis, Mikonis, Petronis.

Iš kiekvieno dažnesnio krikšto vardo *(Adomas, Antanas, Jonas, Jurgis, Petras, Povilas...)* turime po visą krūvą pavardžių. Užteks pavyzdžiui paėmus pavardes, nors ir tai ne visas, iš vieno vardo *Jonas:*

Jonaitis, Jonėnas, Jonynas, Jononis, Joniūnas, Jonelis, Jonytis, Jonukas, Jonulis, Janulis, Janulaitis, Jonikas, Jonikaitis ir t. t.

Jei pridėsime dar pavardes su lenkiškomis (slaviškomis) galūnėmis *-avičius, -evičius, -auskas, -ackas, -ickas, -eckas, -inskas, -onskas,* tai mūsų kalboj dar labiau padaugės skaičius svetimybių, kurios nebuvo žinomos prieš krikštą.

Kaip anksčiau pasakyta, mūsų senoviniai vardai yra atsiradę iš paprastų mūsų aplinkos daiktų pavadinimo. Ne kitaip yra su vardais, gautais po krikšto. Jie kilo irgi iš kasdieninių žodžių, tik jie yra paimti iš svetimų kalbų (hebrajų, graikų, lotynų, lenkų), todėl mums nesuprantami. Pavyzdžiui, nurodysiu keleto vardų:

Adomas — hebrajų kalboj reiškia „žmogus iš žemės".

Jurgis — graikų kalboj reiškia „žemdirbys".

Petras — graikiškai „uola".

Steponas — graikiškai „apvainikuotas".

Kazimieras — lenkų kalboj reiškia „tautos mokytojas".

Iš to matome, kad mūsų pavardės atsirado iš vardų, o vardai iš paprastų žodžių.

„Valstiečių laikraštis", 1959.XI.18, Nr. 137

Apie pusdalyvio ir padalyvio vartojimą

Pusdalyvis (veiksmažodžio forma su galūne *-damas)* reiškia aplinkybę, kilusią iš sakinio to paties veikėjo kito veiksmo, bet tie abudu veiksmai negali turėti tarp savęs priderėjimo santykio, vadinas, vienas veiksmas negali išeiti kaip rezultatas iš kito. Galima sakyti: *Sėdamas linus sušilau.* Čia vienas veiksmas nepridera nuo kito, jie abudu eina lygiagrečiai, bet klaidinga būtų pasakius: *Sėdamas linus pasistačiau namus.* Čia veiksmas „pasistačiau" pridera nuo veiksmo „sėdamas". Tuo atsitikimu reikia sakyti: *Iš linų (sėjimo) pasistačiau namus.*

Padalyvis yra veiksmažodžio forma (su esamojo laiko priesaga *-nt,* būtojo laiko *-us),* reiškianti aplinkybę, einančią iš kito veikėjo, bet padalyvio veiksmas turi eiti lygiagrečiai su kitu (asmeninio veiksmažodžio) veiksmu, negali būti kito veiksmo padarinys. Galima sakyti: *Sėjant linus užėjo lietus.* Bet negalima sakyti: *Sėjant linus pasitaisė jo reikalai,* nes čia veiksmas „pasitaisė" yra veiksmo „sėjant" padarinys (rezultatas). Tą sakinį reiktų šiaip ištaisyti: *Iš linų sėjimo pasitaisė jo reikalai* arba: *Linai pataisė jo reikalus.*

Su padalyviu gali jungtis vardo naudininkas ir sudaryti tam tikrą konstrukciją dativus absolutus. Ta konstrukcija esti sakinio aplinkybė, jos naudininkas ir padalyvis nėra kaip nors susieti su to sakinio kitais žodžiais, neturi jokio su jais priderėjimo santykio. Paprasti pavyzdžiai: *Dienai brėkštant šilas nubunda. Svečiai išvažiavo saulei patekėjus.* Tai taisyklei prieštarautų toks pasakymas: *Miestas pakilo iš griuvėsių broliškoms respublikoms padedant.* Čia padalyvis „padedant" susietas su „pakilimu" iš griuvėsių. Tą mintį reikėtų pasakyti šiaip: *Miestas pakilo iš griuvėsių su broliškų respublikų padėjimu* arba: *Miestui pakilti iš griuvėsių padėjo broliškos respublikos.* Kitas prieš taisyklę pasakymas: *Partijai pašaukus, darbo žmonės tarybų valdžios paskelbimą parėmė galinga demonstracija.* Čia konstrukciją „partijai pašaukus" papildo sakinio žodžiai „darbo žmonės". To sakinio pataisymas būtų toks: *Partijos pašaukti, darbo žmonės tarybų valdžios paskelbimą parėmė galinga demonstracija.* Taisant padalyvis „pašaukus" paverstas to paties laiko neveikiamuoju dalyviu, suderintu su sakinio veiksniu („žmonės"). Dar vienas netaisyklingai pavartotas naudininkas su padalyviu: *Jam pačiam prašant, direktorius buvo atleistas iš vietos.* Čia naudininkas „jam" sakinyje išreikštas vardininku „direktorius", vadinas, yra konstrukcijos naudininkas su padalyviu priderėjimo santykis. Jam ištaisymas tiktų šitoks: *Jo paties prašymu direktorius buvo atleistas iš vietos.* Ir kiti tos konstrukcijos netaisyklingi vartojimai panašiai yra taisomi.

„Rakstu krājums", Rīgā, 1959

Gyvenamų vietų pavadinimai iš ežerų ir upių vardų

Iš upių ir ežerų vardų gyvenamųjų vietų pavadinimai padaromi su afiksais (priešdėliais ir priesagomis) ir be afiksų.

Be afiksų pavadinimai padaromi dvejaip:

I. Gyvenamos vietos pavadinimas lygus upės ar ežero vardui:

Akmẽnė — up. : *Akmẽnė* — m. (Ak);
Alvìtas (Elvìtas) — ež. : *Alvìtas (Elvìtas)* — m. (Vlkv);
Antãbaltė — ež. : *Antãbaltė* — s. (Zr);
Apasčià, -iõs, Ãpasčią — up. : *Apasčià* — s. (Pnd);
Ársla — up. : *Ársla* — s. (Sk);
Asavà, -õs, Ãsavą — up. : *Asavà* — m. (Rd);
Ašmenà, -õs, Ãšmeną — up. : *Ašmenà* — m.;
Aviliaĩ, Ãvilius — ež. : *Aviliaĩ* — m. (Ds);
Dysnà, -õs, Dỹsną — up. : *Dysnà* — s. (Ign);
Duõkiškis — ež. : *Duõkiškis* — vs. (Rk);
Galšià, -iõs, Galšią — up. : *Galšià* — m. (Ašmenos r.);
Gubesà, -õs, Gùbesą — pelkė : *Gubesà* — s. (Ml);
Jiesià, -iõs, Jiẽsią — up. : *Jiesià* — s. (K);
Júodupė — up. : *Júodupė* — m. (Rk);
Júrė — up. : *Júrė* — s. (KzR);
Karvỹs, Karvio — ež. : *Karvỹs* — m. (V);
Kirsnà, -õs, Kiršną — up. : *Kirsnà* — s. (Lzd);
Labà, -õs — up. : *Labà* — s. (Šd);
Lakajaĩ, Lãkajus — ež. : *Lakajaĩ* — s. (Ml);
Laměstas — ež. : *Laměstas* — s. (Vr);
Latavà, -õs, Lãtavą — up. : *Latavà* — s. (An);
Lẽnas — ež. : *Lẽnas* — s. (Rm);
Lydà, -õs, Lỹdą — up. : *Lydà* — m.;
Luokesà, -õs, Lúokesą — ež. : *Luokesà* — s. (Ml);
Lúšė — up. : *Lúšė* — m. (Mž);
Nočià, -iõs, Nõčią — up. : *Nočià* — m. (Rod);
Nóva — up. : *Nóva* — s. (K);
Obelijà, -ìjos — ež. : *Obelijà* — s. (Al);
*Pelesà, -õs, Pẽlesą (*tarm. *Pelasà)* — up. : *Pelesà* — s. (Rod);
Rašẽ, -ẽs — up. : *Rašẽ* — s. (Ut);
Raudõnė — up. : *Raudõnė* — m. (Jrb);
Rìmietis — ež. : *Rìmietis* — s. (Lzd);
Rũdupis — up. : *Rũdupis* — s. (Pr);
Rùsnė — up. : *Rùsnė* — m. (Šlt);
Straujà, -õs, Straũją — up. : *Straujà* — s. (Vs);
*Šakarvà, -õs, Šakárvą (*ir : *Šãkarvą)* — up. : *Šakarvà* — s. (Švč);
Šẽškupis — up. : *Šẽškupis* — s. (Užv);
Širvintà, -õs, Šiřvintą[105] — up. (Nm) : *Širvintà* — m.;
Šlevẽtra — up. : *Šlevẽtra* — s. (Šrv);
Šveñtežeris — ež. : *Šveñtežeris* — m. (Lzd);
Šveñtupis — up. : *Šveñtupis* — m. (Ar);

Upýna — up. : *Upýna* — m. (Skv);
Vãrika — up. : *Vãrika* — s. (Ml);
Ventà, -õs, Veñtą — up. : *Ventà* — m. (Mž);
Vyčiùs, -iaũs, Vỹčių — up. : *Vyčiùs* — s. (K);
Vìlnia — up. : *Vìlnia (=Vilnius)* — m. (P, Šd, Rm, Ukm, Gervėčiai);
Vìšakis — up. : *Vìšakis* — m. (KzR);
Vištýtis — ež. : *Vištýtis* — m. (Kbr);
Vorùsnė — up. : *Vorùsnė* — s. (Šlt);
Žvìrgždė — up. : *Žvìrgždė* — s. (Vlk).

II. Gyvenamų vietų pavadinimai gauna daugiskaitos formą:

Akmẽnis — ež. : *Akmẽniai* — s. (Lzd);
Aknystà, -õs, Aknýsta — up. : *Aknýstos* — s. (Sv);
Alaũšas — ež. : *Alaušaĩ* — s. (Ds);
Baltỹs, Balčio — ež. : *Balčiaĩ* — s. (Ut);
Duburỹs, Dùburio — ež. : *Duburiaĩ* — s. (Ds);
Galìnis — ež. : *Galìniai* — s. (Lzd);
Gilūtà, Gilũtos — up. : *Gilũtos* — s. (Ign);
Gūragỹs, Gū́ragio — up. : *Gūragiaĩ* — s. (Krš);
Inkẽtris — ež. : *Inkẽtriai* — vs. (Ml);
Jū́žintas — ež. : *Jūžintaĩ* — m. (Ds);
Kampuõtis — ež : *Kampuõčiai* — s. (arti *Pùnsko*);
Kãpstatas — ež. : *Kapstataĩ* — s. (Rt);
Kéležeris — ež. : *Kéležeriai* — s. (Ob);
Kiškẽlis — ež. : *Kiškẽliai* — s. (Zr);
Kriaunà, -õs, Kriaũną — up. : *Kriaũnos* — m. (Ob);
Kriokl̃ys — up. : *Kriokliaĩ* — s. (Ak);
Kuršis — up. : *Kuršiai* — s. (Rm);
Legetỹs, Lẽgečio — up. : *Legečiaĩ, Lẽgečius* — s. (Šd);
Lúodis — ež. : *Lúodžiai* — s. (Dk);
Malkẽstas — ež. : *Malkẽstai* — s. (Ml);
Meĩžis — up. : *Meĩžiai* — s. (Trgn);
Metelỹs, Mẽtelio — ež. : *Meteliaĩ* — m. (Lzd);
Miškìnis — ež. : *Miškìniai* — s. (Ob);
Obelùpis — up. : *Obelùpiai* — s. (Vlkv);
Pelyšà — up. : *Pelỹšos* — s. (Trš);
Ramùtis — ež. : *Ramùčiai* — s. (Ut);
Rógupis — up. : *Rógupiai* — s. (Nm);
Sakúona — up. : *Sakuonẽliai* — s. (Ar);
Sãlantas — up. : *Salantaĩ* — m. (Slnt);
Seirìjis — ež. : *Seirìjai* — m. (Lzd);
Šetekšnà, -õs, Šẽtekšna (Šatekšnà) — up. : *Šẽtekšnos* — s. (Rk);
Širvintà, -õs, Šìrvintą[105] — up. : *Šìrvintos, -ų̃* — m. (Šrv);
Taurãgnas — ež. : *Taurãgnai* — m. (Ut);
Tenenỹs, Tẽnenio — up. : *Teneniaĩ* — m. (Šil);
Vãsaknas — ež. : *Vasaknaĩ* — s. (Ds);
Veisíejis — ež. : *Veisiejaĩ* — m. (Vs);

Viešintà, -õs, Viešintą — up. : *Viešintos, -ų* — m. (Trš);
Vil̃kupis — up. : *Vil̃kupiai* — s. (Kbr);
Vyžuonà, -õs, Výžuoną — up. : *Výžuonos, -ų̃* — m. (Ut);
Žùvintas — ež. : *Žuvintaĩ* — s. (Sm);

III. Gyvenamų vietų pavadinimai keičia ne tik giminę, bet ir kamieną:

Aknystà, -õs, Aknýstą — up. : *Aknỹsčiai* — s. (An);
Alėja — up. : *Alėjaĩ, Alėjùs* — m. (Rs);
Anykštà — up. : *Anykščiaĩ, Anýkščius* (ir *Ānykščius*) — m. (An);
Bálčia — up. : *Bálčiai* — s. (Skv);
Bebìrva — up. : *Bebìrvai* — s. (Rs);
Ceikìnė — up. : *Ceikiniaĩ* — m. (Ign);
Juodà — up. : *Júodžiai* — s. (Rm);
Júodupė — up. : *Júodupiai* — s. (Vlkv);
Kamajà, -õs, Kãmają — up. : *Kamajaĩ* — m. (Rk);
Kretuõnas — ež. : *Kretúonės (-ys), -nų̃* — s. (Švč);
Kurklẽ — up. : *Kurkliaĩ* — m. (Kvr);
Linkmenà, -õs, Liñkmeną — up., *Liñkmenas* — ež. : *Liñkmenės (-ys, -ai), -ų̃* — m. (Švč);
Lomenà, -õs, Lómeną — up. : *Lomẽniai* — s. (Kš);
Lùknas — ež. : *Lukniaĩ* — s. (Ut);
Priūsẽlė — up. : *Priūseliaĩ* — s. (Kbr);
Šašuolà — up. : *Šašuõliai (Šešuõliai)* — m. (Uk);
Šedvygà, Šedvỹgos — up. : *Šedvygaĩ* — s. (Nm);
Šetekšnà, -õs, Šẽtekšną (Šatekšnà) — up. : *Šetẽkšniai (Šatẽkšniai)* — s. (Rk);
Šlavantà, -õs, Šlãvantą — up. : *Šlavančiaĩ* — s. (Kps);
Vanãgė — up. : *Vanãgiai* — s. (Šlt);
Varėnė — up. : *Varėnà, õs, Varėną* — m. (Vr);
Várna — up. : *Vařniai* — m. (Vrn);
Vařnupė — up. : *Vařnupiai* — s. (Kps);
Vãsaknas — ež. : *Vãsaknos* — s. (Ds);
Vãstapas — ež. : *Vastapaĩ* ir *Vãstapos, -ų̃* — s. (Ml);
Veñbrė — up. : *Vembriaĩ* — s. (Vlkv);
Víešintas — ež. : *Víešintos, -ų̃* — m. (Trš);
Žaslà, Žãslos — up. : *Žãsliai* — m. (Kš);
Žiežmarà — up. : *Žiežmãriai* — m. (Kš).

Bet dažniausiai gyvenamų vietų pavadinimai padaromi su priešdėliais ir priesagomis. Priešdėliai ir priesagos duodamos paraidžiui.

IV. Gyvenamų vietų pavadinimai, padaryti su priešdėliais.

1. *ant(a):*

Añksnas — ež. : *Añtalksnė* — s. (Švč);
Duriaĩ — ež. : *Antãdurė (Antãduriai)* — s. (Ml);
Gavỹs — ež. : *Antãgavė* — s. (Ign);

Ilgỹs, Ilgio — ež. : *Añtilgė* — s. (Ut);
Jãras — ež. : *Antãjariai* — s. (An);
Kriaunà, -õs, Kriaũną — up : *Antãkriauniai* — s. (Ob);
Lakajaĩ — ež. : *Antãlakajė (Antãlakajai)* — s. (Ml);
Lamẽstas — ež. : *Antãlamėstė* — s. (Švč);
Lėžỹs — ež. : *Antãlėžiai* — s. (Ml);
Liedỹs, Liẽdžio — ež. : *Antãliedė* — s. (Švč);
Malkẽstas — ež. : *Antãmalkėstė* — vs. (Ml);
Ùrkis — ež. : *Añturkė* — m. (Ml);
Zálvė — ež. : *Antazãvė (<*Anta-zalvė)* — m. (Ob);
Žiegas — ež. : *Antãžiegė* — s. (Dr).

2. Daugiausia gyvenamų vietų pavadinimų turime padarytų su priešdėliu *pa-*

Alsà, -õs, Alsą — up. : *Pãalsis* — s. (Rs);
Alúona — up. : *Paluonỹs* — s. (Ar);
Antvardẽ, Añtvardę — up. : *Pantvardỹs, Pañdvardžio* — s. (Jrb);
Aptekà, -õs, Ãpteką — up. : *Póptekis* (arba *Póaptekis)* — s. (Rm);
Baltỹs, Balčio — ež. : *Pabaltỹs, Pãbalčio* — s. (Ign);
Bebìrva — up. : *Pabebirvỹs, Pãbebirvio* — s. (Rs);
Beržẽ, -ẽs, Beržę — up. : *Paberžiaĩ* — s. (Šd);
Bìržulis — ež. : *Pãbiržulis* — s. (Vrn);
Būgẽnis — up. : *Pãbūgenis* — s. (Ak);
Čiáunas — ež. : *Pačiáunė* — vs. (Ds);
Dargùpė — up. : *Padargupiaĩ* — s. (Ar);
Diẽvytis — ež. : *Pãdievytis* — s. (Šll);
Dysnà, -õs, Dýsną — up. : *Padýsnis* — s. (Ign);
Ditvà — up. : *Paditvỹs* — s. (Rod);
Dóvinė — up. : *Padovinỹs* — s. (Kps);
Dubýsa — up. : *Padubysỹs* — s. (VlK);
Dumblis — ež. : *Padumbliaĩ* — s. (Vs);
Dumblỹs — up. : *Padumblẽ* — s. (Švč);
Dusetà, -õs, Dùsetą — up. : *Padustỹs (<*Padusetys?)* — s. (Ds);
Eisetaĩ, Eĩsetus — ež. : *Pãeisė* — s. (Švč);
Ežerūna — up. : *Požerūnai (<Pãežerūnai)* — s. (Trg);
Gãmė — up. : *Pagamẽ* — s. (Ak);
Garšvà, -õs, Garšvą — up. : *Pagaršvỹs* — s. (Pr);
Gausañtė — up. : *Pagausantỹs* — s. (Ar);
Gavỹs — ež. : *Pagavẽ* — s. (Ign);
Gėgė — up. : *Pagėgiai* — m. (Pg);
Gilšė — ež. : *Pagilšiaĩ* — s. (Vr);
Gilūtas — ež. : *Pãgilūtė* — s. (Švč);
Gómerta — up. : *Pagomerčiaĩ* — s. (Rd);
Grabastà, -õs, Grãbastą — up. : *Pãgrabasčiai* — s. (Ml);
Graumenà, -õs, Graũmeną — up. : *Pãgraumenė* — s. (Priek);
Grįžuva — up. : *Pagrįžuvỹs* — s. (Tvr);
Gúostė — up. : *Pãguosčiai* — s. (Jz);

Ìlgis — ež. : *Paìlgis* — s. (Ob);
Indrijà, -õs, Ìndriją — up. : *Paìndrė* — s. (Ds);
Istrà — up. : *Paistrỹs* — m. (Jnl);
Ỹžnė — up. : *Payžnỹs* — s. (Šll);
Jevónis — up. : *Pajevonỹs* — m. (Kbr);
Jiesià, -iõs, Jiẽsią — up. : *Pajiesỹs* — s. (K);
Jotijà, -õs, Jõtiją — up. : *Pajotijaĩ* — s. (Šk);
Juodà — up. : *Pajúodžiai* — s. (P);
Júodupė — up. : *Pajúodupė* — s. (Kp); *Pajuodupỹs* — s. (Pr);
Júodupis — up. : *Pajúodupis* — s. (Priek);
Juodupỹs — up. : *Pãjuodupis* — s. (Krš);
Júosta — up. : *Pajúostė* — m. (P);
Jūra — up. : *Pajūris* — m. (Šll);
Kamãnai — ež. : *Pãkamaniai* — s. (Mž);
Kiáuliškė — up. : *Pakiauliškỹs* — s. (Pr);
Kiaunà, -õs, Kiaũną — up. : *Pakiaunỹs* — s. (Švč);
Kiršinas — up. : *Pãkiršinis* — s. (P);
Kražañtė — up. : *Pãkražantis* — s. (Klm);
Kretuõnas — ež. : *Pãkretuonė* — s. (Švč);
Kriaunà, -õs, Kriaũną — up. : *Pakriaunỹs* — s. (Ob);
Krúoja — up. : *Pakrúojis* — m. (Pkr);
Krúostas — up. : *Pakrúostė* — s. (Dot);
Kumprė — up. : *Pakumprỹs* — s. (Pr);
Kumulšà, Kumulšos — up. : *Pãkumulšiai* — s. (Krš);
Kúonia — up. : *Pakúonis* — m. (Pr);
Kvėstė — up. : *Pãkvėstis* — s. (Mž);
Labà — up. : *Palabė̃* — s. (Šd);
Labaukštà — up. : *Palabaukščiaĩ* — s. (Skv);
Labãžė — up. : *Palabažỹs* — s. (Švč);
Lakajaĩ — ež. : *Palakajỹs* — s. (Ml);
Léitė — up. : *Pãleičiai* — s. (Šlt);
Lėvuõ, -eñs, Lėvenį — up. : *Palėvenė* — m. (Kp);
Lokystà, Lokỹstos — up. : *Pãlokystys* — s. (Šll);
Lomenà, -õs, Lómeną — up. : *Palómenė* — s. (Kš);
Luknà, -õs — up. : *Paluknỹs* — s. (Tr);
Lúkstas — ež. : *Palúkstis* — s. (Vrn.);
Lukštà — up. : *Palukštỹs* — s. (Ar);
Lumpė — up. : *Palumpiai* — s. (Pg);
Luobà, -õs, Luõbą — up. : *Pãluobė* — s. (Sd);
Luokesà, -õs, Lúokesą (ne *Lakesà*) — ež. : *Pãluokesė* — s. (Ml);
Lūšiaĩ, Lūšiùs — ež. : *Palūšė* — m. (Ign);
Malkẽstas — ež. : *Pãmalkėstė* — s. (Ml);
Mažùpė — up. : *Pãmažupiai* — s. (Jnl);
Meĩžis — up. : *Pameižiaĩ* — s. (Trg);
Merkỹs, Meřkio — up. : *Pamerkiaĩ* — s. (Vr);
Mìt(u)va — up. : *Pamit(u)vỹs* — s. (Ar);
Mušà, -õs, Mũšą — up. : *Pamũšis* — m. (Pkr);
Naũsupė — up. : *Panausupỹs* — s. (Kps);

Nekačià — up. : *Pãnekatis* — s. (Vrn);
Nẽmunas — up. : *Panemunẽ, -ẽs, Pãnemunę* — m. (K); *Panemùnė* — s. (Jrb);
Nemunẽlis — up. : *Panemunẽlis* — m. (Rk);
Neris, -iẽs — up. : *Paneriaĩ* — s. (Vv);
Nóva — up. : *Panóviai* — s. (Nm);
Obelìs, -iẽs, Óbelį — up. : *Paobelỹs* — s. (Rd);
Õrija — up. : *Pórijai* — s. (Ps);
Ošvenčià, -iõs, Õšvenčią — up. : *Póšventis* — s. (Pr);
Pìlvė — up. : *Papìlvė* — s. (KzR);
Pyvesà, -õs, Pývesą — up. : *Papyvesiaĩ* — s. (Ps);
Plavỹs — ež. : *Paplavẽ* — s. (Ds.);
Romótė — up. : *Pãromotė* — s. (Užv);
Rašẽ, -ẽs, Rãšę — up. : *Parašiaĩ* — s. (Ut);
Raudỹs — up. : *Paraudỹs* — s. (Vrn);
Raũsvė — up. : *Parausviaĩ* (<**Parausviai*) — s. (Vlkv);
Reĩzgupis — up. : *Pareizgupỹs* — s. (Rs);)
Ringẽ, -ẽs, Riñgę — up. : *Paringỹs* — m. (Ign);
Rovėjà, -õs, Róvėją — up. : *Paróvėja* — s. (Brž);
Rũdupis — up. : *Parūdupỹs* — s. (Ar);
Sandravà, -õs, Sándravą — up. : *Pasandravỹs* — s. (Itv);
Sartaĩ, Sartùs — ež. : *Pasarčiaĩ* — s. (Ob);
Seirà, -õs, Seĩrą — up. : *Paseirẽ* — s. (Vs);
Snietalà, -õs, Sniẽtalą — up. : *Pasnietalỹs* — s. (Vlk);
Strėvà, -õs, Strẽvą — up. : *Pastrėvỹs* — s. (Vv);
Svaĩgė — up. : *Pãsvaigė* — s. (Tl);
Svalià, -iõs — up. : *Pasvalỹs* — m. (Ps);
Svilẽ, -ẽs — up. : *Pasvilỹs* — vs. (Ign);
Šakarvà, -õs, Šakárvą (ir: *Šãkarvą*) — *up.* ir ež. : *Pašakárvis* — s. (Švč);
Šalpė — up. : *Pãšalpis* — s. (Klp);
Šaltuonà, - õs, Šaltúoną — up. : *Pašaltuonỹs* — s. (Rs);
Šãtrija — up. : *Pãšatrijis* — s. (Užv);
Šepetà, -õs, Šẽpetą — bala : *Pašepetỹs* — s. (Kp);
Šešùpė — up. : *Pašešupiaĩ* — s. (Kps);
Širvintà, -õs, Šìrvintą — up. : *Pašìrvintis* — vs. (Šrv);
Širvintà, -õs, Šiřvintą : Pãširvintis (Alvitas) — m .(Vlkv);
Šyšã, -õs, Šỹšą — up. : *Pašyšiaĩ* — s. (Šlt);
Šiumerà, -õs, Šiùmerą — up. : *Pašiumerỹs* — s. (Kd);
Šlavantà, -õs, Šlãvantą — up. : *Pãšlavantis (-tỹs)* — s. (Pr);
Šùstė — up. : *Pašusčiaĩ* — s. (Šlt);
Šùšvė — up. : *Pašušvỹs* — m. (Rd);
Šveñtas — ež. : *Pãšventinė* — s. (Švč);
Šventóji — up. : *Pašventẽ* — s. (Dk); *Pašventinỹs* — vs. (An);
Šveñtupė — up. : *Pašventupỹs* — s. (Ps);
Švitinỹs — up. : *Pašvitinỹs* — m. (Lin);
Tãtula — *up.* : *Pãtatulė* — s. (Brž);
Taũsalas — ež. : *Pãtausalė* — s. (Il);

Ukójas — ež. : *Pãukoja* — s. (Švč);
Ùpė — up. : *Paupỹs* — m. (Rs);
Vabalìkšnė — up. : *Pãvabalkšnis* — s. (KzR);
Vaidỹs — up. : *Pavaidỹs* — s. (Užv);
Varėnis — ež. : *Varė̃nė* — up. : *Pãvarėnis* — s. (Vr);
Vãris, -io — up. : *Pavariaĩ* — s. (An);
Vardáunia — up. : *Pavardáunis* — s. (Vr);
Vařnė — up. : *Pavarnỹs* — s. (Skv);
Varnýnas — ež. : *Pãvarnynė* — s. (Ml);
Várstis, -čio — up. : *Pavársčiai* — s. (Šd);
Vasakýtė (Vasakùtė) — up. : *Pavasakė̃* — s. (Kps);
Vašuokà, -õs, Vašuõką — up. : *Pavašuokiaĩ* — s. (P);
Veñbrė — up. : *Pavembriaĩ* — s. (Vlkv);
Ventà, -õs, Veñtą — up. : *Pavenčiaĩ* — s. (Krš);
Veřknė — up. : *Paverkniaĩ* — s. (Jr);
Vešetà, -õs, Vẽšetą — up. : *Pavešečiaĩ* — s. (P);
Vyčiùs, -iaũs, Vỹčių — up. : *Pavytẽ* — s. (K);
Vidáuja — up. : *Pavidaujỹs* — s. (Rs);
Viešintà, -õs, Víešintą — up. : *Paviešinčiaĩ* — s. (Kp);
Vikšrùpis — up. : *Pavikšrupỹs* — s. (Ar);
Vilbė̃nas — up. : *Pãvilbėnis* — s. (Klm);
Vìlkė — up. : *Pavìlkė* — vs. (Vs);
Vil̃kė — up. : *Pavil̃kiai* — s. (Pg);
Vil̃kupis — up. : *Pavilkupỹs* — s. (Rs);
Virintà, -õs, Vìrintą — up. : *Pavirinčiaĩ* — s. (Kvr);
Virvýtė — up. : *Pãvirvytis* — s. (Krš);
Vištýtis — ež. : *Pãvištytis* — s. (Klv);
Zadúojas (Zaduojỹs), Zadúojo — ež : *Pãzaduojė* — s. (Ds);
Zapsỹs — ež. : *Pazapsiaĩ* — s. (Vs);
Žagiẽnė — up. : *Pažagiẽniai* — s. (P);
Žeimenà, -õs, Žeĩmeną — up. : *Pažeimẽnė* — s. (Švč); *Pažéimenys, -ių* (Švč);
Žiegas — ež. : *Pažiegė* — s. (Ds);
Žiẽzdras — ež. : *Pažiezdris* — s. (Švč);
Žižmà (Žiužmà) -õs — up. : *Pažižmẽliai (Pažiužmẽliai)* — s. (Krš);
Žóbra — up. : *Pažóbris* — s. (Ttv);

3. *už(u)*

Alaũšas — ež. : *Ùžalaušė* — s. (Ds);
Ẽžeras — ež. : *Užúožeriai* — s. (Šd);
Guostùs, -aũs, Gúostų (ir *Gúostas)* — ež. : *Užùguostis* — m. (Jz);
Liáušė (-šis) — up. : *Ùžliaušiai* — s. (Rm);
Luobà, -õs, Luõbą — up. : *Ùžluobė* — s. (Sd);
Luokesà, -õs, Lúokesą — ež. : *Užùluokesa* — s. (Ml);
Mìnija — up. : *Ùžminijai* — s. (Il);
Nevė̃žis — up. : *Užùnevėžiai* — s. (Trš);
Piaũnė — up. : *Ùžpiaunė* — s. (Šlt);
Pir̃dė — up. : *Ùžpirdžiai* — s. (Pg);

Ringuvà, -õs, Riñguvą — up. : *Ùžringuvis* — s. (Krš);
Šustìs, -iẽs — up. : *Ùžsusčiai* — s. (Šlt);
Tãtula — up. : *Užùtatulė* — s. (Brž);
Ùpė (Liáudė) — up. : *Ùžupė* — s. (Dot);
Vařmė — up. : *Ùžvarmis* — s. (Užv);
Ventà, -õs, Veñtą — up. : *Ùžventis, -čio* — m.

V. Gyvenamų vietų pavadinimai, padaryti su priesagomis.

1. *-aitis (-aitė):*

Nẽmunas — up. : *Nemunáitis* — m. (Al);
Verẽduva — up. : *Verėduváitė* — s. (Ar);
Vìlka — up. : *Vìlkaičiai* — s. (Tl);

2. *-ėnai:*

Alksnė — up. : *Alksnėnai, -ų* — m. (Vlkv);
Ašvà, -õs, Ãšvą — up. : *Ašvėnai* — s. (Ak);
Aukštupỹs — up. : *Aukštupėnai* — s. (Kp);
Áunuva — up. : *Áunuvėnai* — s. (Užv);
Ažýtė — up. : *Ažýtėnai* — s. (Rd);
Babrùngas — up. : *Babrungėnai* — s. (Pl);
Bìtė — up. : *Bitėnai* — s. (Pg);
Bubà, -õs, Bùbą — up. : *Bubėnai* — s. (Rt);
Gáilentas — ež. : *Gailentėnai* — s. (Vr);
Gãmė — up. : *Gamėnai* — s. (Ak);
Gavỹs — ež. : *Gaveikėnai* — s. (Ign);
Gystỹs, Gỹstį (Gystùs) — up. : *Gystėnai* — s. (K);
Jùdrė — up. : *Judrėnai* — s. (Rt);
Juodupẽ — up. : *Júodpėnai (<*Juodupėnai)* — s. (Kp);
Júodupis — up. : *Júodupėnai* — s. (Slnt);
Kařklė — up. : *Kařklupėnai* — s. (Kbr);
Lumpė — up. : *Lumpėnai* — m. (Pg);
Nõtė — up. : *Notėnai* — m. (Slnt);
Piẽštvė — up. : *Pieštvėnai* — s. (Vlk);
Račiupỹs — up. : *Račiupėnai* — s. (Kp);
Raudà — up. : *Raudėnai* — m. (Krš);
Raudõnė — up. : *Raudonėnai* — s. (Jrb);
Rìngis — up. : *Ringėnai* — s. (Pr);
Ringuvà, -õs, Riñguvą — up. : *Ringuvėnai* — s. (Krš);
Šalpė — up. : *Šalpėnai* — s. (Priek);
Šaulỹs — ež. : *Šaulėnai* — s. (Vs);
Šeřkšnė — up. : *Šerkšnėnai* — s. (Mž);
Šlavẽ — up. : *Šlavėnai* — s. (Švč);
Ušnà, -õs, Ùšną — up. : *Ušnėnai* — s. (Užv);
Vašuokà, -õs, Vašuõką — up. : *Vašuokėnai* — s. (Trš);
Vedegà, -õs, Vẽdegą — up. : *Vedegėnai* — s. (Rt);
Veivìrža — up. : *Veivìržėnai* — m. (Priek);

Víešvė — up. : *Víešvėnai* — m. (Tl);
Žáigė — up. : *Žáigėnai* — s. (Krš);
Žarnà, -os, Žãrną — up. : *Žarėnai (<*Žarnėnai)* — m. (Tl);

3. *-iečiai:*

Tãtula (Tãtala) — up. : *Patatuliẽčiai* (su priešd. *pa*) — s. (Vab);
Įstrà — up. : *Paįstriẽčiai* (su priešd. *pa)* — s. (Jnl);
Palà, -õs, Pãlą — up. : *Paliẽčiai* — s. (Pkr);

4. *-ijai:*

Lazda (Scrip. r. prussicarum II 690) — up. : *Lazdìjai* — m. (Lzd);
Seirà, -õs, Seĩrą — up. : *Seirìjai* — m. (Lzd);

5. *-inė (-iniai):*

Lazdaujà — up. : *Lazdìniai* — s. (Švč);
Merkỹs, Meřkio — up. : *Merkìnė* — m. (Vr);
**Sidabra*[106] *: Sidabrìnė* — s. (Jn).

6. *-ininkas:*

Alšià, -iõs, Aĺšią — up. : *Alšiniñkai* — s. (Jr);
Dùlgas — ež. : *Dùlgininkai* — s. (Vs);
Ìlgis — ež. : *Ìlgininkai* — s. (Vs);
Júosta — up. : *Júostininkai* — s. (Trš);
Musià, Mùsios (Musẽ) — up. : *Mùsninkai* — m. (Šrv);
Mūšà, -õs, Mũšą — up. : *Pamũšninkai* — s. (Jnl);
Nẽmunas — up. : *Panemuniñkai* — s. (Al);
Nevėžis — up. : *Nevėžniñkai* — s. (P);
Obelijà, -ìjos, — ež. : *Obelniñkai* — s. (Al);
Strėvà, -õs, Strẽvą — up. : *Strėviniñkai* — s. (Kš);
Šalčià, -iõs, Šaĺčią — up. : *Šaĺčninkas* — m. (Šlč);
Šúoja — up. : *Šváininkai* — s. (Šd);
Vabalà, -õs, Vãbalą — up. : *Vabalniñkas* — m. (Vab);
Veisiejis — ež. : *Pãviesininkai* — s. (Vs);
Vìlkė — up., *Vilkinỹs, Vil̃kinio* — ež : *Vilkiniñkai* — s. (Vs).

7. *-iškis, -iškė:*

Akmenà, -õs, Ãkmeną — up. : *Akmenìškiai* — s. (Ar);
Amalvà, -õs, Ãmalvą — up. : *Amalvìškiai* — s. (Sm);
Armenà, -õs, Ařmeną — up. : *Armenìškiai* — s. (Vilk);
Gausañtė — up. : *Gausantìškiai* — s. (Vlk);
Gùlbinas — up. : *Gulbinìškiai* — s. (Vlkv);
Jotijà, -os, Jõtiją — up. : *Jotýškiai* — s. (Šk);
Kernỹs, Keřnio — ež. : *Pakernìškė (*su priešd. *pa)* — s. (Zr);
Kriaunà, -õs, Kriaũną — up. : *Kriaunìškis* — s. (Švč);
Kumpuõlis — ež. : *Kumpuolìškis* — s. (Ut);
Kupà, -õs — up. : *Kùpiškis* — m. (Kp);
Lapẽlė — up. : *Lapìškis* — s. (Ut);
Líedas — up. : *Paliedìškiai (*su priešd. *pa-)* — s. (Ar);

Pentà, -õs, Peñtą — up. : Pentiškiai — s. (Nm);
Pìlvė — up. : *Pìlviškiai* — m. (Vlkv);
Rãguva — up. : *Rãguviškiai* — s. (Krt);
Vilkaujà, -õs, Vil̃kaują — up. : *Vilkavìškis* — m. (Vlkv);
Vìšakis — up. : *Vìšakiškė* — s. (Vilkv).

8. *-onys:*

Griežià, -iõs, Griẽžią — up. : *Griežiónys, -ių̃* — s. (Trš);
Miežià, -iõs, Miẽžią — up. : *Miežiónys, -ių̃* — s. (Švč).

9. *-tis, -tys:*

Añtūpis — up. : *Añtūpyčiai* — s. (Ar);
Įsrà — up. : *Įsrutỹs (Įsrutìs, -iẽs, Įsrutį)* — m.;
Líekė — up. : *Lekėčiai* — m. (Šk);
Seirìjis — ež. : *Seirijóčiai (Serjóčiai)* — s. (Lzd).

10. *-ūnai:*

Nẽmunas — up. : *Nemajū̃nai* — m. (Jz).

Bendri sutrumpinimai

ež. ẽžeras
m. miẽstas, miestẽlis
s. sõdžius
up. ùpė, upẽlis
vs. viensẽdis

Rajonų sutrumpinimai

Ak : Akmẽnė
Al : Alytùs
An : Anykščiaĩ
Ar : Ariógala
Brž : Biržai
Dk : Dúkštas
Dg : Daũgai
Dot : Dótnava, Dótnuva
Ds : Dùs(e)tos
Ign : Ignalinà
Jn : Jõniškis
Jnl : Joniškẽlis
Jrb : Jùrbarkas
Jz : Jiẽznas
K : Kaũnas
Kbr : Kybártai
Kd : Kėdáiniai
Klm : Kelmė
Klp : Klaĩpėda
Klv : Kalvarijà
Kp : Kùpiškis
Kps : Kapsùkas (buv. Marijampolė)
Krš : Kuršėnai
Krt : Kretingà
Krž : Krãžiai
Kš : Kaišiadórys
Kvr : Kavárskas
KzR : Kazlų̃ Rūdà
Lin : Linkuvà
Lzd : Lazdìjai
Ml : Molėtai
Mž : Mažeĩkiai
Nm : Kudìrkos Naũmiestis
Ob : Obẽliai
P : Panevėžỹs
Pg : Pagėgiai
Pkr : Pakrúojis
Pl. : Plùngė
Pnd : Pandėlỹs
Pr : Príenai
Priek : Príekulė
Ps : Pasvalỹs
Rd : Radvìliškis
Rk : Rõkiškis
Rm : Ramýgala
Rod : Rodunė(?)
Rs : Raséiniai
Rt : Rietãvas
Sd : Sedà
Sk : Skuõdas
Skv : Skaudvilė
Slnt : Salantaĩ
Sm : Simnas
Sv : Svėdasaĩ

Šd : Šeduvà
Šk : Šakiaĩ
Šl : Šiauliaĩ
Šlč : Šalčninkas
Šll : Šilãlė
Šlt : Šilùtė
Šrv : Širvintos
Švč : Švenčionėliai
Tl : Telšiaĩ
Tr : Trãkai
Trg : Tauragė
Trgn : Taurãgnai
Trš : Troškūnai
Ttv : Tytuvėnai
Uk : Ukmergė
Ut : Utenà
Užv : Užventis
V : Vilnius
Vab : Vabalniñkas
Vlk : Vilkijà
Vlkv : Vilkaviškis
Vr. : Varėnà
Vrn : Vařniai
Vs : Veisiejaĩ
Vv : Vievis
Zr : Zarasaĩ

Spausdinama iš rankraščio[107]

Naujas darbas lietuvių kalbos mokslui

Lenkai leidžia seriją knygyčių su ištraukomis iš įvairių raštų kalbotyros mokslui — **teksty do ćwiczeń języko znawczych.** Tos serijos nr. 2 davė ištraukas iš lietuvių senųjų raštų: **Teksty litewskie. 1. Teksty dawne. Warszawa 1957.** Serijos nr. 2 sudarytojas yra prof. J. Otrembskis. Jos pasirodymą atžymėjo 1957 metais „Literatūra ir Menas", nr. 15[108]. Šių metų vasarą išėjo tos serijos nr. 5 su ištraukomis iš naujų mūsų raštų: **Teksty litewskie. 2. Teksty wspólczesne.** Tuos tekstus sudarė du autoriai: **Helena Otrębska i Jan Otrębski.** Knygelė turi 84 puslapius, palyginti, nedidelė, bet kalbos mokslui tikrai naudinga. Beveik visi tekstai sukirčiuoti, su komentarais.

Turinį sudaro šių autorių raštai:

I. D a i n o s, paimtos iš J. Čiurlionytės rinkinio „Lietuvių liaudies dainos", Vilnius, 1955.
II. A. V i e n o ž i n s k i s. Ar negaili, seserėlė.
III. K. D o n e l a i t i s. Metai.
IV. A. B a r a n a u s k a s. Anykščių šilelis.
V. M a i r o n i s. Pavasaris. Mergaitė.
VI. J. J a n o n i s. Kumečio daina. Kalvis. Neverkit pas kapą.
VII. K. B i n k i s. Gėlės iš šieno.
VIII. P. V a i č i ū n a s. Knyga.
IX. Mįslės.
X. Patarlės.
XI. J. B i l i ū n a s. Brisiaus galas.
XII. A. V i e n u o l i s. Išdukterė.
XIII. P. C v i r k a, Cukriniai avinėliai.
XIV. V. M y k o l a i t i s - P u t i n a s, Sukilėliai.

Darbas atliktas labai rūpestingai, kokių apsirikimų nematyti. Kad skaitytojas turėtų supratimą apie tą darbą, duosime čia komentarus prie A. Vienuolio apsakymo „Išdukterė". Štai autorių žodžiai (vertimas):

„Tekstas paimtas iš 1946 metų žurnalo „Pergalė", nr. 2, psl. 5—23 (praleidimai pažymėti daugtaškiais tarp skliaustelių).

Antanas Žukauskas (1882—1957), A. Baranausko sesers sūnus, slapyvardžiu A. Vienuolis, pridera prie daugiausia skaitomų lietuvių rašytojų. Jis rašė noveles, apysakas ir dalykus scenai.

„Išdukterės" autorius yra rytinis aukštaitis, kilęs iš Anykščių valsčiaus. Tuo reikia aiškinti tam tikras jo kalbos ypatybes.

lũstos, -ũ (pvz. p. 57, eilutė 9) yra rašomosios kalbos žodžio **lą̃stos, -ũ** tarminė forma, atsiradusi dėl *ą* išvirtimo į *ū* rytinių aukštaičių kalboje.

tetùla, -ùlos (p. 41, eil. 15; p. 50, eil. 14) yra rašomosios kalbos žodžio **tetùlė** rytinių aukštaičių forma, atsiradusi dėl sukietėjusio *l* prieš balsius tipo *e* ir dėl tų balsių paplatėjimo rytinių aukštaičių tarmėse.

Dalyvio **ne-atadalýti** (p. 39, eil. 16) priešdėlis *ata-* vietoj rašomosios kalbos *ati-* yra būdingas rytų aukštaičių tarmėms.

Svarbi rytinių tarmių ypatybė yra vidaus einamojo vietininko ir siekinio gyvumas: **gerklẽn** (p. 47, eil. 10), **Kaunañ** (p. 50, eil. 4, 9) ir t. t.; **mókytųs** (p. 41, eil. 21), **kinkýtų** (p. 43, eil. 28) ir t. t.

Viensk. vietininkas **zakristijoj** (p. 48, eil. 14, 17) ir daugsk. vietininkas **namuõs** (p. 47, eil. 22) be galinio *-e* nuolat girdėti visų mokytų žmonių šnekamojoje kalboje nežiūrint, iš kurios tarmės jie kilę. Tą pat reikia pasakyti apie bendratį be *-i*: **matýt mãto** (p. 50, eil. 32). Viensk. įnagininko forma **vándeniu** (p. 47, eil. 2) yra dažna šnekamojoje kalboje.

Dar kitos smulkmenos.

Daiktavardis **ligónis** šių dienų rašomojoje kalboje kaitomas kaip *-jo-* kamieno žodis, bet seniau jis turėjo kamieną su *-i-*: viensk. kilm. **ligónies** Daukšos Postiloje 122, 28 ir t. t. Vadinas, viensk. kilmininko forma **ligónies** (p. 38, eil. 10) yra arkaizmas, išlikęs autoriaus tarmėje.

pryšakinė ... dalìs (p. 56, eil. 28); būdvardis **pryšakìnis, -ė** pavartotas vietoj rašom. kalbos **priešakìnis, -ė.** Tas skirtumas bus atsiradęs dėl tarmėse nevienodų prielinksnių **priẽš: prỹš, priẽ, prỹ.** Variantai su *y* būdingi yra žemaičių tarmėms, bet pasitaiko ir už žemaičių gyvenamo ploto.

Daiktavardis **amžinãtilsis** „velionis" (p. 59, eil. 31) atsirado iš dažnai vartojamo pasakymo su galininku **ámžin(ą) ãtilsį,** paprastai girdimo pvz. tokiame sakinyje: **Geraĩ màno tėvas, amžinãtilsį, sakýdavo.**

príesaikos (p. 60, eil. 9) čia turi reikšmę „vyras ir žmona", nors žodis priesaika paprastai reiškia „prisiekimas".

Apsakymo „Išdukterė" šeimos galvos pavardė skamba **Žařckus,** bet visa šeima vadinasi **Žarckaĩ** (p. 39, eil. 12). Ta daugs. forma su ide. kamiengaliu *-o-* kirčiuoja galūnę: kilm. **Žarckũ** (p. 59, eil. 21), naud. **Žarckáms** (p. 39, eil. 27) ir t. t. Toks šeimų pavardžių vartojimas būdingas ir rašomajai kalbai".

Panašūs komentarai yra pridėti prie kiekvieno to leidinio skyriaus. Kaip anksčiau pasakyta, darbas atliktas be priekaištų. Gal tik vienas mažmožis bus reikalingas tiksliau pasakyti. „Anykščių šilelio" komentaruose parašyta: „daugs. šauksmininkas **kólnai** (p. 17, eil. 2) turi kirtį, atkeltą į pirmą skiemenį". Kaip kitose, ir Baranausko tarmėje žodis **kálnas** turi šaknies kirčiavimą, nei vienas jo linksnis nekirčiuoja galūnės, vadinas, daugs. vard. yra **kálnai,** todėl toje tarmėje šauksmininkui nebuvo reikalo kelti kirtį į pirmą skiemenį.

Pradėjus kalbėti apie Baranauską, ima noras iškelti vieną dalyką.

Visuose „Anykščių šilelio" tekstuose, kur man teko matyti, antroji jo eilutė nuo pradžios rašoma šiaip:

Kas jūsų grožei senobinei tiki?

Taip rašo savo darbe ir Otrembskiai, paėmę „Anykščių šilelio" ištrauką, kaip pažymėta komentaruose, iš „Anykščių šilelio" leidimo „Anton Baranowski und Hugo Weber, Ostlitauische Texte... Weimar 1882", vadinas, su paskutiniu žodžiu **tiki** iš veiksmažodžio **tikėti.** Tarp kitko, taip išspausdintas paskutinis žodis **(tiki)** ir pirmą kartą paskelbtame „Anykščių šilelio" tekste 1860 metais Ivinskio kalendoriuje. Bet tame kalendoriuje ir pirmosios eilutės paskutinis žodis rašomas su trumpu *-i*: **nupliki,** o 1882 metų Veimaro leidinyje rašoma su *-y* (ilgu): **nupliky.** „Anykščių šilelio" rankraštis dingęs, todėl klausimas, ar teisingai mes skaitome. Iš pirmo pažiūrėjimo, rodos, reikėtų skaityti **tiki,** nes ir Baranausko ir Veberio leidinyje taip parašyta, vadinas, autoriaus paties lyg būtų taip norėta. Bet mes nežinome visų to leidinio spausdinimo aplinkybių Vokietijoje, todėl visaip galėjo būti. Aš labiau būčiau linkęs skaityti **tikę,** laikyti tą žodį bevardės giminės dalyviu, padarytu iš veiksmažodžio **tikti,** turinčio reikšmę „atsitikti", dėl šių priežasčių:

1. Veiksmažodis **tikti** kartais rytinėse tarmėse vartojamas vietoj **atsitikti.** Žodyno kartotekoje iš Dusetų yra užrašytas toks sakinys: **Kas jam tiko, kad taip greit numirė?** Kupiškėno Aleknavičiaus raštuose (Pasakos, pritikimai..., Elementorius) keletą kartų pavartotas veiksmažodis **tikti** ta pačia reikšme; pavyzdys iš Elementoriaus 16: **Teip tai ir tiko** (kaip buvo pranašauta). Jo buvimą remia dažniau vartojama raštuose ir gyvoje kalboje tos pačios reikšmės sangrąžinė forma **tiktis.** Pavyzdys iš gyvosios kalbos: **Pasakyk, kas tikosi mieste** Surviliškis. Iš raštų užteks pacituoti nors patį Baranauską: **Tikosi gi, kad prisiartino Jerikop.** Panašaus vartojimo pavyzdžių mūsų kalbai netrūksta: šalia **jis liko namie** sakoma **jis likosi namie;** šalia **jis labai keikia** sakoma **jis labai keikiasi.**

2. „Anykščių šilelio" kalba šiaip yra gyva, bet kiekvieną kartą, kai skaitau antrąją jo eilutę su **tiki,** vis man rodosi, kad čia pasakymas gyvajai kalbai nėra gana paprastas. Panašių sakinių negyvumą tuojau pajusime, jei paimsime pasakymus iš labiau kasdienės kalbos, pvz.: **Kas jo teisingumui tiki?** Toj vietoj greičiau sakytume: **Kas tiki, kad jis teisingas?** Vietoj **Aš netikiu to arklio**

greitumui būsime linkę sakyti: **Aš netikiu, kad tas arklys būtų greitas.**

3. Pavartota bevardės giminės dalyvio forma **tikę** labiau rišasi su tolimesnėmis teksto eilutėmis.

4. Baranausko poezijos dviejų gretimų eilučių rimai maždaug perpus sudaryti iš vienodos formos žodžių: daiktavardžio vardininkas **obelėlė : sedulėlė, žvėreliai : urveliai;** veiksmažodžio esamasis laikas **veria : tveria;** veiksmažodžio būtasis laikas **šlamėjo : braškėjo;** bevardės giminės dalyvis **sužėlę : iškėlę** ir t. t. Vadinas, jeigu pirmosios eilutės **kálnai kelmúoti, pakálnės nuplikę** paskutinis žodis **nuplikę** yra bevardės giminės dalyvis, tai nebus didelis nusižengimas manyti, kad ir gretimos eilutės paskutinis žodis turės tą pačią formą: **tikę.**

Spausdinama iš rankraščio[109]

Tarptautinė onomastikos konferencija Krokuvoje[110]

Vietovardžiai yra svarbi kalbos mokslo šaka. Ir. istorikams ji labai pravarti. Kiti kraštai dabar tai šakai skiria nemaža dėmesio. Pasidalinti darbo patyrimais ir išgirsti, kas kur toje srityje daroma, Krokuvoje buvo pernai rudenį sušaukta slavistų onomastų konferencija, trukusi nuo spalio 20 tris dienas. Šios buvo delegacijos: lenkų, bulgarų, čekų, serbų, ukrainų, vokiečių. Konferencijoje buvo išklausytas 21 pranešimas, daugiausia informacinio pobūdžio — kas lig šiolei padaryta ir ką manoma toliau daryti. Gausiausia delegacija buvo iš lenkų pusės, daugiausia referatų buvo perskaityta lenkų mokslininkų.

Gal praverstų mums išgirsti bent kai kurias tų referatų temas: Lenkų hidronimijos tyrimai ir perspektyvos. — Karpatų geografiniai vardai. — Lenkų paminkliniai vardai. — Vietovardžių kronologija. — Slavų sudurtinių vietovardžių genezė. — Lenkų sodžių dalių terminologija. — Apie slavų gatvių pavadinimus. — Bulgarų vandenų vardų klasifikacija. — Čekų onomastinių priesagų kronologija. — Slavų onomastinės terminologijos normalizacijos projektas. — Ukrainos toponomastikos kryptys ir raidos perspektyvos. — Rytų Demokratinės Vokietijos onomastikos laimėjimai.

Lietuvių delegacijos toje konferencijoje nebuvo, tik prof. J. Otrembskis padarė pranešimą *Apie Lietuvos teritorijos vandenų vardų ir vietovardžių tyrimus.*

Iš tų temų pavadinimų matyti, kokios to mokslo problemos svetur sprendžiamos. Mums tuo tarpu pirmiausias uždavinys surinkti visus vietovardžius, nuo stambiausių lig smulkiausių. Reikia į tą darbą kibti nieko nelaukiant — keičiasi mūsų gyvenimas, netrukus daug kas bus visai pamiršta ir žuvę mūsų mokslui.

Spausdinama iš rankraščio

Bičių terminologija

Kaip žinome iš S. Daukanto raštų ir kitų šaltinių, senovės lietuviai laikė daug bičių. Versdamiesi bitėmis, jie susidarė savo darbo terminologiją. Ta terminologija galėtumėm verstis ir dabar, nauji laikai nedaug, rodos, reikalauja čia ką taisyti ar pridėti. Bet mūsų literatūroj apie bites yra įsibrovusių nereikalingų ir net priešingų kalbai terminų. Dėl jų bitininkai turėtų pasitarti ir ką nuspręsti. Aš iš savo pusės turėčiau priekaištų šiems terminams:

1. Pirmiausia, žodis *medonešis*. Jis visai nereikalingas. Lig šiolei gyvojoje kalboje buvo vartojamas žodis *nešimas*. Jo visai užteko. Jei buvo kalbama apie bites, tai jis reiškė medaus nešimą, o ne, sakysim, šieno nešimą. Visiems buvo aišku. Su tuo žodžiu galima pasakyti: *svarbiausias nešimas, didžiausias nešimas, pats nešimas*. Tam tikrais atvejais dėl didesnio aiškumo galėtumėm pavartoti du žodžius — *medaus nešimas*. Antra, žodis *medonešis* yra netaisyklingai padarytas. Jis yra sudurtas iš dviejų žodžių, iš jų pirmas, *medu-s*, turi kamieno gale garsą *-u*, kuris paliekamas pridūrus prie jo kitą žodį, tuo būdu išeina *medunešis;* plg. kitą *-u* kamieno žodį *alu-s* ir su juo sudurtinį *aludaris*. Kaip nesakome *„alo-daris"*, taip negalime sakyti *„medonešis"*. Bet prie to nereikalingo ir netaisyklingo žodžio (medonešis) taip jau priprasta, jog nenuostabu, kad jis atsirado mano straipsnelyje „Viržių medus" šių metų „Mūsų sodų" nr. 1.

2. Kitas ten mano nepavartotas žodis *bitininkystė*. Gyvoji kalba neturi nė vieno žodžio su priesaga *-ininkystė*. Yra tik priesaga *-ystė: jaun-ystė, vaik-ystė, karal-ystė, meistr-ystė*. Tiesa, raštai vartoja žodžius *darž-ininkystė, gyvul-ininkystė, višt-ininkystė, lin-ininkystė*. Gali kas pasakyti, kad čia dedama irgi priesaga *-ystė: bitinink-ystė, daržinink-ystė* ir t. t., bet iš daiktavardžių, turinčių jau priesagą *-ininkas*, gyvoji kalba nedaro išvestinių žodžių su antra priesaga *-ystė:* sakysim, iš labai žinomo žodžio *darb-ininkas* neturime žodžio *darbinink-ystė*[111]. Dabar klausimas, kaip reikia išsiversti be žodžio *bitininkystė*. Vietoj to naujadaro kaimo žmonės vartoja tik žodį *bitės*. To žodžio daugiskaita turi ne vieną, o tris reikšmes: 1) daug bičių: *šiandien bitės labai skraido; man įgėlė keturios bitės;* 2) bičių kelmas ar avilys: *žiemą išnyko trejos bitės; pirko dvejas bites;* 3) vertimąsi bitėmis: *jie iš bičių gyvena; bitės duoda daug naudos*. Ta trečioji reikšmė atstoja naujadarą *bitininkystė*. Vadinas, galima sakyti: *bičių laikymas, bičių mokslas, bičių laikraštis, bičių literatūra, bičių prietaisai, bičių krautuvė, bičių kontora* ir t. t. Panašių pasakymų mūsų gimtojoje kalboje netrūksta: *jis gyvena iš daržų; atidavė mokesčius iš vištų; pasistatė namus iš karvių; linai jį sukūrė; jis eina viršininkais* (verčiasi ganymu po sodžius).

3. Trečias žodis *šeima: bičių šeima*. Tas žodis nieko dėtas, bet gyvoji kalba jo nevartoja šnekant apie bites. Žmonės sako: *kelmas bičių, avilys bičių: jis turi dešimtį (bičių) kelmų, dešimtį avilių*. Tam reikalui vartojamas žodis *šeima* yra, kaip daug kur kitur, aklas vertimas iš svetimų kalbų.

4. Toks pat aklas vertimas iš svetimos kalbos yra žodis *dūminė*. Jis yra naujai raštų paleistas. Jo vietoj gyvoji kalba turi net du žodžius: *rūklys (rūkulys)* ir *dūlis*. Terminu galima pasirinkti, katras labiau tinka, nors abudu vienodai geri.

Tiek tuo tarpu. Gal kiti dėl kitų terminų pasakytų savo nuomonę. Galop reiktų sušaukti tam tikrą bitininkų konferenciją ir sudaryti visiems priimtiną bičių terminologiją.

„Mūsų sodai", 1960, Nr. 5

Priešdėlėtų veiksmažodžių kirčiavimas

Jei veiksmažodžio antras nuo galo skiemuo yra trumpas arba tvirtagalės priegaidės, tai esamojo ir būtojo kartinio laiko vienskaitos 1 ir 2 asmuo turi kirtį gale:

aš lipù	aš mušiaũ
tu lipì	tu mušeĩ
aš kalbù	aš verčiaũ
tu kalbì	tu verteĩ

Trečias asmuo ir daugskaitos formos niekada neturi kirčio gale:

Jis lìpa	Jis kaĩba
mes lìpame	mes kaĩbame
jūs lìpate	jūs kaĩbate
Jis mùšė	Jis veĩtė
mes mùšėme	mes veĩtėme
jūs mùšėte	jūs veĩtėte

Jei esam. ir būt. kartinio laiko liemuo yra tvirtapradės priegaidės, tai kirčio gale niekados neturi; liemuo yra 3 asmens forma:

áuga: áugu, áugi; áugo: áugau, áugai
dìrba: dìrbu, dìrbi; dìrbo: dìrbau, dìrbai
skáldo: skáldau, skáldai; skáldė: skáldžiau, skáldei

Priešdėlėti veiksmažodžiai kartais nukelia kirtį į priešdėlį. Gali nukelti kirtį tik -(j)a- ir -i- kamieno dviskiemenio kamieno veiksmažodžiai (àt-neša, ùž-lipa... iš-vogė... nè-tiki...)[112]; triskiemenio kamieno veiksmažodžiai nekelia kirčio į priešdėlį:

gyvẽna: pagyvẽna, išgyvẽna
vadìna: pavadìna, nevadìname
kirmìja: sukirmìja, bekirmijant...

Atkelto kirčio į priešdėlį negali turėti tvirtapradės priegaidės kamieno veiksmažodžiai:

áuga: neáuga, išáuga
dìrba: išdìrba, padìrbame

Priešdėlėti veiksmažodžiai gali kartais nukelti kirtį į priešdėlį nuo šaknies:

àt-neša, iš-vogė, nè-tikiu

Gali kelti kirtį į priešdėlį tik pirmojo, iš dalies antrojo asmenavimo veiksmažodžiai. Trečiojo asmenavimo veiksmažodžiai (-o- kamieno veiksmažodžiai) niekados nekelia kirčio į priešdėlį:

pa-rãšo, pa-rãšė, nu-sakiaũ...

Dėl kirčio kėlimo į priešdėlį skiriasi esamasis laikas nuo būtojo kartinio.

Būtojo kartinio laiko (-(j)a- kamieno) veiksmažodžiai kelia kirtį į priešdėlį, jei to laiko kamienas (per visus asmenis) turi gale balsį -ė ir to kamieno skiemuo yra trumpas arba tvirtagalės priegaidės:

vìrė: išvirė, išvirėme
nẽšė: àtnešė, nùnešėte...
veřtė: nùvertė, nùverčiau...
šaũkė: pàšaukė, nèšaukėme...

Esamasis laikas

Kirtį kelia į priešdėlį, jei kamienas turi gale balsį -a, o šaknis (pirmas skiemuo) trumpas arba turi netikrąjį dvibalsį tvirtagalės šaknies:

mìna: iš-mina, nè-miname...
sùka: pà-suka, nù-sukate...
kãsa: iš-kasa, prì-kasame...
vẽža: àt-veža, sù-vežu
vẽja: pà-veja
dẽga: ùž-dega
peřka: iš-perka, sù-perki;
seřga: nè-serga
velka: pà-velka, nù-velku
reñka: sù-renka, iš-renki
leñda: iš-lenda, prà-lendu
kemša: prì-kemša, sù-kemšame...
kalba: pà-kalba, nù-kalbi...
bamba: pà-bamba, pà-bambame
skamba: nù-skamba
darda: nù-darda

Bet su kitais tvirtagalės priegaidės dvibalsiais nekelia kirčio į priešdėlį:

skaũda: ne-skaũda, pa-skaũda
liẽka: pa-liẽka
riẽda: at-riẽda
skriẽja: nu-skriẽja
eĩna: nu-eĩna

Nekelia kirčio į priešdėlį veiksmažodžiai, kurių esam. laikas padaromas su priesagomis:

-st:

vaĩg-st-a: pa-vaĩgsta
geĩsta: nu-geĩsta
iĩsta: pa-iĩsta
aũšta: iš-aũšta
gaĩšta: su-gaĩšta
gẽsta: už-gẽsta
šą̃šta: nu-šą̃šta
vỹsta (visti): pri-vỹsta

-j-: skriẽja: nu-skriẽja

-n-: eĩna: nu-eĩna

Su intarpu *-n-:*

añka: už-añka
buñda: pa-buñda
geñda: pa-geñda
juñta: pa-juñta
kriñta: iš-kriñta
miñta: iš-miñta
señka: nu-señka
smuñka: nu-smuñka
sniñga: ap-sniñga
šviñta: pra-šviñta
teñka: už-teñka
driñba: nu-driñba
duñba: su-duñba
kiñba: pri-kiñba
kluñpa: su-kluñpa
liñpa: pri-liñpa
bą̃la: nu-bą̃la...
kẽra: ap-kẽra...
bỹra: pri-bỹra
kỹla: iš-kỹla
skỹla: nu-skỹla
spũra: at-spũra...
svỹla: pri-svỹla
šỹla: su-šỹla
bũva: pa-bũva
griũva: ap-griũva
kliũva: pa-kliũva

gỹja: su-gỹja
lỹja: ap-lỹja
rỹja: su-rỹja

Kelia kirtį su minkštu priebalsiu prieš kamiengalį -a, jei pirmas skiemuo yra trumpas:

gìria: nè-giria
bùria: pà-buria
pùčia: pà-pučia
kãria: pàkaria
vãgia: nè-vagia
lẽkia: nù-lekia
kẽlia: ùž-kelia

O jei jis yra tvirtagalės priegaidės, tai kirčio ant priešdėlio nekelia:

keñčia: pa-keñčia
reĩkia: ne-reĩkia
griẽbia: su-griẽbia
keĩčia: su-keĩčia
liẽčia: ne-liẽčia
siaũčia: ap-siaũčia
šviĩpia: su-šviĩpia
žeĩdžia: pa-žeĩdžia

Antrojo asmenavimo veiksmažodžiai (su -i- kamiengaliu) kelia kirtį ant priešdėlio, jei pirmas skiemuo turi trumpą balsį *-i-*, *-u-*, *-a-*, *-e-:*

tiki: nè-tiki
mìni: nè-mini
gùli: pà-guli
tùpi: pà-tupi
pẽni: ùž-peni
pẽri: pà-peri
gẽni: nù-geni
rẽgi: nè-regi
rãvi: pà-ravi
bet: ne-gãli, nors tarmėse yra ir nè-gali.

Kamienai su pirmu skiemeniu ilgu arba kokiomis priesagomis kirčio į priešdėlį nekelia:

lỹdi: pa-lỹdi
liñki: ne-liñki
laĩmi: ne-laĩmi
žiũri: pa-žiũri
žàgsi: pa-žàgsi
kriùksi: su-kriùksi

Spausdinama iš rankraščio

1680 metų katekizmas

Antraštėje minimas žodis *surinkimas* rodo, kad tas katekizmas yra išleistas kalvinų.

Knygutė turi 40 puslapių, puslapiai nenumeruoti. Dabar to katekizmo žinomas beliko tik vienas egzempliorius, jis yra Britų muziejuje. Glazgovo universiteto profesoriaus V. E. Hultumo tarpininkavimu muziejus neseniai atsiuntė mums iš Londono jo mikrofilmą. Prie to egzemplioriaus yra pridėtas 11 puslapių kažkieno ranka rašytas lietuviškas angliškas žodynėlis; žodžiai paimti iš katekizmo teksto.

Tas katekizmas iš esmės nesiskiria nuo kitų to laiko religinių leidinių. Bet jis yra įdomus tuo, kad prieš jį buvo 1682 m. išleistas Vilniaus vyskupystės valdytojo Slupskio aplinkraštis, reikalaujantis jį naikinti ir už jo skaitymą grasinantis bažnyčios iškeikimu. Todėl suprantama, dėl ko išliko jo tik vienas egzempliorius pasaulyje.

Raidės katekizme yra gotiškos. Šiame straipsnelyje duodamos citatos iš to katekizmo yra transponuotos į dabartinę mūsų rašybą.

Knygutės pirmą skyrelį sudaro „Pradžia pamokslo dėl mažų vaikelių". Tame skyrelyje randame abėcėlę, paskui senovišką slebizavimą. Slebizavimas prasideda nuo skiemenų, turinčių dvi raides: *ab, eb, ib, ob, ub...*, toliau eina trys raidės: *Mla, mle...*, galop keturios: *Brza, brze...* Tai ir visas skaitymo mokslas. Tam mokslui paskirti trys puslapiai.

Lig šiolei buvo manoma, kad po Mažvydo elementoriaus prie pirmosios lietuviškos knygos 1547 m. nebuvę kito lig 1708 metų elementoriaus, pavadinto „Skaitytinės". Tas 1680 metų katekizmas rodo, kad toks elementorius buvo išleistas 28 metais anksčiau. Tai reikšmingas faktas mūsų kultūros istorijai. Kitas faktas yra tas, kad viena iš giesmių yra skirta giedoti mokyklai.

Toliau eina pats katekizmas, išdėstytas klausimais ir atsakymais, paskui šimtas ištraukų — sentencijų iš naujojo testamento, keletas giesmių ir maldų. Gale pridėti skaičiai lig 1000 — rymiški ir arabiški.

Katekizmo autorius nežinomas, iš kalbos reikia spręsti, kad jis buvo vidurio lietuvis, kilęs kur nuo Kėdainių apylinkės. Ta tarmė skiriasi nuo rašomosios kalbos svarbiausia 1) kietu *l* prieš *e, ę, ė: atlaisti* ir t. t., 2) susilpnėjusiais ilgaisiais balsiais *o, ė* žodžio gale: *nedirbk darba nė jokia; daria* (iš *dare*). Bet vienskiemeniai žodžiai neverčia *o* į *a: jo, ko, po, to;* taip pat neverčia ir žodžiai: *kaipo, mano, tavo, savo.* Kartais ir daugskiemeniai žodžiai išlaiko senesnį *o: Po dešinėj tėvo visogalinčio.*

Daugiau katekizmo fonetika nesiskiria nuo rašomosios kalbos fonetikos.

Katekizmo linksniai turi tas pačias galūnes kaip rašomoji kalba, tik būdvardžių ir įvardžių naudininkas turi senesnes formas — viensk. su *-mui: sūnui mielamui, šventamui vardui, vienamui, tikinčiamui; jamui, tamui* ir daugsk. su *-iemus: atlaidžiame saviemus kaltiemus* (bet kitoj vietoj *atlaidžiam saviems kaltiems; piktiems*), *puikiemus, Tu vaikeliams mažiemus tavęspi ateinantiemus duodavai; aniemus, tiemus; jumus, mumus;* šalia tų *mumis* ir *mums.* Iš daiktavardžių tik vieną kartą daugsk. naudininkas turi senesnę formą: *Pastanavyta žmonėmis vieną kartą numirti.* Vienskaitos vietininkas (inessivus) šalia pilnų formų dažniau turi formas be galinio *-e: vandenyje, danguje* šalia *danguj, prikelsiu anoj paskutinioj dienoj, užumaršoj.*

Vartojamas vidaus einamasis vietininkas (illativus): *kas iškęs galan, vardan, karalystėn tavon, Užžengė danguna, Užžengė danguosna.*

Taip pat vartojami senesni pašalio vietininkai — einamasis (allativus) ir esamasis (adessivus): *galop privesti, bus greitas klausimop, idant neįeitumit pagundymop, pirmoj gromatoj Korinthump; naudosp garbėsp, gerop, piktopi; tavęspi, mūsump; Poniep mūsų Jezusiep Christusiep; tavimp, savimp.*

Pasitaiko dviskaitos linksnių: *užu du pinigėliu, Dvi didžiausi.*

Šalia mums įprastų įvardžiuotinių būdvardžių *(Sūnaus jo mielojo, Pirmieji trys, savųjų žmonių)* katekizmas vartoja dar tokius, kurie mūsų dienų rašomojoj kalboj beveik nepasitaiko: *Dabar ir anta visųjų amžių, Dėl kraujo sūnaus tavojo, Nepageisi namų artimojo tavo,* bet greta: *Mylėsi artimą tavo.*

Katekizmas pažįsta ir senovinį būdvardį *dangujis: Tėve mūsų dangujis, penas ir girklas dangujis aba dvasiškas, karalystę dangująją tokiemus prižadėjai.*

Šalia įvardžio *tavo* vartojama ir senesnė forma *tavas: vardas tavas.*

Iš veiksmažodžio pirmiausia reikia atžymėti priebalsinio asmenavimo vartojimą. Veiksmažodžio *būti* formos: *Esmi žmogus, Tas Kielichas esti naujas Testamentas, tai est Kūnas mano, gyvi esme.* Veiksmažodis *eiti: eimi, Nuog tave visos gėrybės eiti ir plūsta.* Kiti veiksmažodžiai: *Jeigu alkti neprietelius tavo, kurie miegti, sergti prisakymų* (gen. pl.) *mano, Christus duost pati save, išduosti,* bet šalia yra ir *duoda.*

Tariamosios nuosakos 1-sis asmuo turi galūnę *-čia* ir *-čio: idant nusitikrinčia; idant jį pažinčio, būčio.* Tos nuosakos daugsk. 1-sis asmuo vietoj rašomosios kalbos galūnės *-mėm* turi galūnę *-mim: turėtumim, būtumim.*

Veiksmažodžio *mokyti* 3-sis asmuo padarytas iš *-jo* kamieno: *mokia apė Bažnyčią.*

Vietoj rašomosios kalbos veiksmažodžių priešdėlio *ati-* kartais yra *ata-: ataduodame.*

Klausiamuosiuose sakiniuose esam. laiko vienskaitos 2-sis asmuo turi priaugusią dalelytę *-gu;* prieš ją išlieka nesutrumpėjusi senovinė galūnė *-ie* (dabar *-i*): *žinaigu, Galiegu tu, Jautiegu tu širdy savoj?* Klausiamuosiuose sakiniuose turi priaugusią dalelytę *gu* įvardis *kursai* ir žodelis *ar: Kursaigu yra penas?, argu pažinsti?*

Tarp veiksmažodžio priešdėlio ir šaknies, panašiai kaip sangrąžinis įvardis *si,* terpiama asmeninio įvardžio trumpesnė forma *mi* ar dalelytė *gi: Pamisakyk* (=pasakyk man), *iškur tai žinai?, sylų prigimtų nemitenka* (neužtenka man); *Įšgipažink tą vierą.* Tas *gi* gali būti įterptas ir į nekaitomą žodį ar enklitiškai priaugęs: *Togidel, kokig nauda.*

Katekizmas turi *s-* kamieno esam. laiko daugsk. kilmininko dalyvį: *ant kožnos vietos sančių o tavęs bijančių žmonių.*

Gal bus ne pro šalį paminėti dar keletą mažmožių.

-o- ir *-jo-*kamienių žodžių viensk. įnagininkas turi galūnę *-um* iš *u*-kamienių daiktavardžių: *po veidum jo, idant ubagum nepastotumei, vaikelium... užgimei.*

Daiktavardis *kraujas* dažnai esti daugskaitinis žodis (pl. tantum). Šalia *Tai est kraujas mano* kitur vartojama: *su kūnu ir kraujais, geria kraujus mano, kraujuose savuose už mus išlietuose.*

Daiktavardis *žmonės* turi derinamąjį pažyminį moteriškosios giminės: *visas žmones... teikis apšviest.*

Vietoj rašomosios kalbos žodžio *žarijos* vartojama vyriškosios giminės forma *žarijai: Žarijus ugnėtus sukuopsi ant galvos.*

Skaitvardžių *keturi, šeši* galininkas turi galūnę *-ius: keturius daiktus, šešius prašymus.*

Rašomosios kalbos prielinksnis *į* turi pavidalą *ing.*

Vietoj rašomosios kalbos priešdėlio *į-* vartojamas senesnis *in-: insakymai Dievo, instatymai prieštarauja.*

Svetimi bažnytiniai žodžiai rašomi nevienodai: *Jezus Christus* ir *Jezus Christusas.*

Katekizmo leksika irgi kiek skiriasi nuo šių dienų kalbos. Vienas kitas pavyzdys:

bebernė „bevaikė".

bendrystė „bendrybė".

girklas „gėrimas".

goploti „saugoti": *mus šią naktį goplojai, Nuog Neprietelių goplotų, Tavo gardą apsaugotų.*

klaužodus, -i: Vaikeliai būkite klaužodūs Gimdytojams jūsų.

laimesnis „geresnis": *Laimesnis yra daiktas duot, o ne imt.*

liekas „vienuoliktas": *liekame perskyrime.*

maldus, -i: „lengvai maldomas, palankus (?)": *Dieve maldus, Jezau saldus.*

sekmas, -a „septintas": *sekma diena.*

sielvartingas, -a „nuliūdęs": *Sielvartingus ramink.*

šventystė „sakramentas".

tarnė „tarnaitė".

Apskritai sakant, leidinio kalba ne prastesnė už geresnių to amžiaus raštų kalbą.

Plačiau ir geriau tas kalbos paminklas bus aprašytas, jei jis bus kada antrą kartą išleistas ir pasidarys prieinamas visiems mokslo žmonėms.

„Kalbotyra", III, 1961

Atsiliepimas dėl Z. Dumašiūtės disertacijos „Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos veiksmažodžio vientisinio esamojo laiko reikšmė ir vartojimas"

Draugės Z. Dumašiūtės disertacija „Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos veiksmažodžio esamojo laiko reikšmė ir vartojimas" turi nemažą teorinę ir praktinę reikšmę. Tai pirma tokia plati studija apie lietuvių kalbos veiksmažodžio laikų vartojimą. Nors, kaip matyti iš rankraščio, visas darbas skirtas tik vientisiniam esamajam laikui, bet pirmajame to darbo skyriuje kalbama apie visiems veiksmažodžio laikams bendrus dalykus: aiškinama, kas yra gramatinė laiko kategorija ir koks jos santykis su kitomis veiksmažodžio kategorijomis — su asmeniu, skaičiumi, nuosaka; absoliuti ir reliatyvi gramatinio laiko reikšmė atskiriama nuo veiksmažodžio laikų vartojimo tiesiogine ir perkeltine prasme; parodoma, kaip kada veiksmažodžio laikai vartojami perkeltine reikšme dėl stilistinių ir kada dėl sintaksinių priežasčių. Tų klausimų sprendimas padės išaiškinti ir kitus veiksmažodžio laikus.

Toliau darbe smulkiai dėstoma, kaip vartojamas vientisinis esamasis laikas konkretiems ir apibendrintiems veiksmams nusakyti. Atskirai kalbama apie modalines esamojo laiko reikšmes: kada esamasis laikas lietuvių kalboje turi tiesioginės nuosakos reikšmę ir kada to laiko formos vartojamos liepiamajai ir geidžiamajai nuosakai. Darbo gale plačiai aiškinamas eigos ir įvykio veikslo veiksmažodžių vartojimas esamuoju laiku.

Disertantė savo daromas išvadas visur stengiasi pamatuoti teoriškai ir iliustruoja gausiais kalbos pavyzdžiais. Beveik visi pavyzdžiai išrašyti iš raštų, daugiausia iš grožinės literatūros veikalų. Žinoma, darbas būtų pilnesnis ir mokslui naudingesnis, jei daugiau pavyzdžių būtų parinkta iš tarmių ir senųjų raštų (M. Daukšos, K. Sirvydo ir kitų geresnių rašytojų) ir palyginta, kaip veiksmažodžio laikai ten buvo vartojami ir kaip vartojama šiandien šnekamojoje žmonių kalboje ir raštuose. Sakysim, vieno Basanavičiaus pasakų rinkinių būtų užtekę šios temos išvadoms padaryti, jau nekalbant apie kitą tautosaką, bet vietoj visų Basanavičiaus pasakų (7 tomai) pasinaudota, kaip matyti iš šaltinio sąrašo, jo vieno tomo 1948 metų leidimo „Rinktinės pasakos", kurių kalba buvo derinama platesnės visuomenės lektūrai.

Daugiau iš priekaištų disertantei galima būtų iškelti darbo dalių neproporcingumą: sakysim, įvado skyrius užima net 103 puslapius, t. y. daugiau kaip ketvirtą dalį viso darbo (iš viso darbe yra 386 psl.).

Antra, vietomis darbas be reikalo ištęstas. Sakysim, įvade perdaug plačiai kalbama apie veikslus (psl. 4—96), nors tai pačiai problemai yra toliau duotas tam tikras skyrius, apimantis arti 70 puslapių (259—328).

Paskui darbą didina be reikalo panašių pavyzdžių vartojimas: sakysim, p. 113 duoti 3 vienodi pavyzdžiai su žodžiu „einu" arba p. 291 po 3 vienodus pavyzdžius su žodžiais „sakau" ir „pasakau": „ir *sakau* tau", „*Sakau*, kad pritruks man kantrybės!", „*Sakau* — išsinešdink!" ir kt.

Taip pat didina disertacijos apimtį naudotos literatūros ir šaltinių sąrašai, kuriems paskirta 28 puslapiai su 262 pavadinimais. Perskaityti tiek veikalų, man rodos, neužtektų viso vieno žmogaus amžiaus. Kiti veikalai, rodos, visai negalėjo praversti disertacijos temai, pvz., „Friedrich K u r s c h a t. Beiträge zur der littauischen Sprache, zweites Heft. Laut- und Tonlehre der littauischen Sprache. Königsberg 1849".

Disertantė polemizuoja (psl. 22—24) su Pikčilingiu dėl jo straipsnio Tarybinėje mokykloje „Veiksmažodžio laikų vartojimas". Bet neskaičiusiam to straipsnio neaišku, kas negerai pasakyta. Tai vis be naudos didinamas darbas.

Lituanistai pirmi turėtų rašyti taisyklingai, gyvai ir sklandžiai, o šioj disertacijoj netrūksta vietų, pasakytų sunkia, painia, o kartais ir netaisyklinga kalba. Štai sunkesnės kalbos pavyzdys:

„Tad tiesioginėje kalboje, *lyginant ją* su autoriaus pasakojimu, visi įvykiai aptariami kitu požiūriu" (p. 64). Arba: „esamojo laiko formomis *nusakoma* (=reiškiama?) dabartis tėra įsivaizduojama, o iš tiesų jau kalbamuoju momentu *suvokiama* (=laikoma?) kaip reali praeitis ar ateitis" (p. 172).

Vienas kitas negyvos kalbos pavyzdys:

„Klausimas... nėra *pilnai* (=visai) ištyrinėtas" (p. 40).

„Dėl to trečiojo asmens lytimis pasakomi priekaištai, *išmetinėjimai* gauna tam tikrą bešališkumo atspalvį" (p. 230).

„išimtį tesudaro, *berods* (=rodos), galininko forma (p. 40).

Disertantė vartoja žodžius „artimumas" (p. 202) ir „artimai" (p. 241), nors gyvojoj kalboj tegirdėjau *artumas* ir *arti*. Tiesą sakant, šių dienų spauda tuos žodžius vartoja, bet Kuršaičio žodynas jų nepažįsta.

Tos pačios spaudos pavyzdžiu disertantė ne vietoj vartoja jungtuką *jei:* „Tačiau *jei* slavų kalbose veiksmažodžių veikslas laikomas gramatine ar leksine-gramatine kategorija, *tai* lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslas niekada neatsiejamas nuo jų leksinės reikšmės" (p. 92). Gyviau kalbant, iš pirmojo sakinio reikėtų *jei* visai išmesti, o vietoj antrojo sakinio žodžio *tai* pasakyti jungtuką *o*.

Psl. 170: „Todėl įsivaizduojamos ateities esamojo laiko formos *aptinkamos* (=randamos) rečiau, negu istorinis esamasis laikas". *Aptikti* reiškia 'netikėtai rasti', 'užklupti'.

Psl. 115 iš formos *privalsta* disertantė klaidingai išveda bendratį *privalėti,* turi būti *privalyti.*

Dėl tokio neapdairumo disertantė ima kartais iš raštų netaisyklingos kalbos pavyzdžių:

„nelabai ir sielojosi, jog jis *apleidžia* (=palieka, pameta) jų draugystę" (p. 53).

„iš vergų *išliuosuotų* (=išvaduotų) išeinam" (p. 301).

Gal nevisai vykusius disertantė kartais vartoja savo naujus terminus; sakysim, verba dicendi jos vadinami „kalbos veiksmažodžiai" (p. 119); ar ne patogesnis būtų terminas sakomieji veiksmažodžiai?

Tačiau, atmetus minėtuosius kalbos trūkumus, Z. Dumašiūtės disertacija yra svarbus mokslo darbas, atsakantis filologijos mokslų kandidatinių disertacijų keliamiems reikalavimams, todėl manau, kad jai verta suteikti filologijos mokslų kandidato laipsnį.

Vilnius,
1961-XII-24

Spausdinama iš rankraščio[113]

1962

Atsiliepimas apie A. Vidugirio disertaciją „Zietelos lietuvių tarmė"

A. Vidugirio disertacija „Zietelos lietuvių tarmė" yra pirmas baigiančios nykti įdomios tarmės platus aprašymas. Zietelos lietuvių tarmė yra į pietus nuo Vilniaus, už Lydos per 50 kilometrų, kitoj Nemuno pusėj, ir nuo Naugardo (l. Nowogródek) tiesiai į vakarus per 30 klm. Dabar ta tarme bekalba vos keliolika žmonių dviejuose sodžiuose — Zasẽčių ir Pagiriũ. Seniau ta tarme kalbėjo daugiau Zietelos rajono sodžių, tai rodo lietuviški jų pavadinimai, sakysim: Narčiaĩ, Kùrpečiai, Dainavà, Butvilaĩ, Gíedgalai, Girnỹkai, Maldũnai, Narbutónės, Žadeĩkiai, Žybartaĩ ir nemažas skaičius su priesaga *-iškiai* (Andriũniškiai, Dẽkniškiai ir kiti). Iš disertanto surinktos toponimikos matyti, kad Zietelos tarmė yra belikusi tik nedidelė salelė nuo ištisinio lietuvių gyvento ploto. Dar 1886 metais, statistikos rodymu, kalbėjo lietuviškai 1156 žmonės.

Aprašomoji tarmė, apskritai sakant, yra vakarinių aukštaičių tarmė, nedzūkuoja.

Ta senovine lietuvių tarme pradėjo moksliškai domėtis nuo pereito šimtmečio pabaigos. Ją tyrė atvykę Volteris, Būga, Rozvadovskis, Arumaa, Stangas, Gerulis. Nors jie yra iškėlę svarbių tarmės ypatybių, bet dėl trumpo buvimo nepaliko plataus jos aprašymo. Tą darbą dabar atliko Vidugiris.

Jis plačiai aprašė tarmės fonetiką ir morfologiją, iškėlė visas smulkmenas, kurios tarmėj išliko nuo senovės ar naujai atsirado su kalbos nykimu. Sintaksės gana aiškų vaizdą duoda disertacijos pabaigoj pridėtos pasakos, dainos ir įvairūs atsiminimai iš pačių tarmės atstovų gyvenimo. Iš dalies jau fonetikos ir morfologijos pavyzdžiai, išreikšti sakiniais, liečia vieną kitą sintaksės ypatybę.

Vidugirio disertacija su visais priedais apima 517 mašinėle rašytų puslapių. Joje sudėta viskas, kas tyrinėtojui per ketverius jo lankymosi Zietelos apylinkėse metus (1957—1960) krito į akis. Darbas atliktas rūpestingai, ir nedaug ką galiu aš čia prikišti.

Disertaciją išplečia kartais nesvarbūs mažmožiai, vietomis nereikalingi aiškinimai ir kokiam reikalui per didelis skaičius pavyzdžių. Sakysim, 10 psl. rašo: „Vietos žmonės pasakoja, kad Zasečių sodžiaus pavadinimas atsiradęs dėl žąsų (taria z a· s ì s//z a s ì s), kurių zasetiškiai seniau labai daug laikydavę". Sodžiaus pavadinimas labai senas, ir niekas negali žinoti, ar tada iš viso kas laikė žąsis. Tai liaudinė etimologija, tokių dalykų rimtame darbe nereikia kartoti. Panašios vertės kartojimas pasakos, kad „šio krašto lietuvius Zietelos ponas Soltonas kortomis „iššaidė" iš Lietuvos" (p. 15). Lietuvių buvimą rodo toponimika, o ne pasakos, kurios labiau tiktų disertacijos prieduose prie tautosakos tekstų.

Kartais disertantas aiškina visiems žinomus dalykus: *fãbrika* 'fabrikas, gamykla' (p. 114); *chĩ·tras* 'gudrus' (p. 123); br. *колхóз* 'kolūkis' (p. 131). Prie nereikalingų aiškinimų galima dar pridėti: „Priešdėlis *iš-* prieš skardžiuosius priebalsius tariamas *iž-*, pvz. *iž-bĕgo...*" (p. 187). Tai net negudriam mokiniui žinomas dalykas.

Toliau, kartais be saiko daug duodama pavyzdžių. Mažybinei priesagai *-elis, -elė* duota per 40 pavyzdžių (p. 177): *akæ̃lɛs, bernæ̃lis, beržãlis, burnæ̃lɛ, dałgæ̃lɛ, daržãlis, du°bælɛ* ir kt. Pavyzdžiai surašyti paraidžiui maišant vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžius. Skaitytojui, rodos, būtų patogiau matyti kartu vienos, paskui kitos giminės daiktavardžius. Prielinksniui *pro* pavaizduoti lyg nereikalingi keli vienodi sakinėliai: *pro lánga· pazdĕt* 'pro langą pažiūrėti'; po kelių sakinių vėl: *žũri pro lángą;* praleidus vieną sakinį: *rag'u pro lánga·;* praleidus vėl sakinį: *pro ta· langæ̃li· pasizdair'åũ* 'pro t. l. pasižiūrėjau'; vėl už sakinio: *pro lángus vĕjas dáu* 'pro langus vėjas papūtė' (p. 424). Panašus dalykas su prielinksniu *an* (402): *an kæ̃l'o iškapósim trìs k'åulàs* 'kelionei paskersim tris kiaules'; *sĕdi ir veĩp'a an mìlo* 's. ir v. milui'; toliau: *an kœ̃l'o reĩk'a asmõko;* vėl: *áudž'a an maišũ·*.

Nematyti kokios naudos, kalbant apie priebalsio *l* kietėjimą prieš balsį *ė*, davinėti to paties žodžio keletą formų, pvz.: *galɛ́jom, galɛ́jot, galɛ́k, galɛ́tumėm...* (p. 125).

Rodos, duodant pavyzdžius panašias formas [reiktų] dėti į vieną grupę, o ne skirstyti tarp kitų, pvz.: *gil̃ks'nė*, *giles'nì*, *lẽdas*, *ledìnis*... *klœšnẽ* 'kelnių kiška', *vėlœ̃s'nis* (p. 125).

Duodamas pavyzdžius, disertantas kartais atskiria slaviškos kilmės žodžius, kartais ne. Kur skiria, vietomis palieka slavizmus tarp lietuviškų žodžių: „IV kirčiuotės yra: *darbùs, -ì, gilùs, -ì, sliskùs, -ì 'slidus', sku·pùs, -ì* 'šykštus'; skoliniai: *britkùs, -ì* 'biaurus'..." (p. 279). Žodžiai *sliskùs, skūpùs* yra slavizmai, jiems vieta prie skolinių, o ne prie lietuviškos kilmės žodžių.

Nėra patogus daiktas paradigmos pavyzdžiu imti skolinį *stráista* (p. 247). Tam reikalui tiktų savo žinomi žodžiai, sakysim, *dúona, kója*. Žodis *straista* yra atėjęs iš lotynų kalbos *(canistrum* 'pintinė duonai, vaisiams'), jį turi baltarusiai, rusai (Даль: *кайстра, кастра),* lenkai (Linde: *tajstra:* Opatrzylsię zywnością podróżną do tajstry, chlebem, serem).

Dėl priesagos *-onis* pasakyta: „Priesaga žymi žmones pagal jų gyvenamą arba kilmės vietą, pvz.: *mi^{e}š'č'ónės* (151 p.). Čia jokios lietuviškos priesagos nėra, visas žodis slaviškas skolinys: *мещане*, l. *mieszczanie.*

Taip pat slaviškos kilmės yra jaustukas *àk* (p. 436) ir žodelis *do (da).* Disertantas laiko *do* bendru su slavais žodžiu, bet jo duotas pavyzdys visai svetimas mūsų kalbai: *Pjóvė do stãtė* (p. 394). Plg. rusų: *день да ночь.*

Dėl priesagos *-inas* pasakyta: „Priesaga rasta žodžiuose: *kãtinas, l'ùbinas* (p. 159). Kad *katinas* turi tą priesagą, visai tiesa, bet *lubinas* yra skolinys, lenkų *łubin* priderintas jų kalbai iš botanikos lotyniško termino *lupinus.*

Turiu abejojimų, ar teisingai aiškinami tam tikri tarmės faktai.

Psl. 105 disertantas sako: „Senasis vns. naud. galūnės dvibalsis *-ui* tarmėje yra be *-i*, pvz.: *árkl'u, jáuč'u*... Sveiką dvibalsį *-ui* turi tik kirčiuota prieveiksmio *paskui* galūnė, kuri, manoma, yra naujesnės kilmės". Otrembskio nuomone (Gr. III, § 625) tai sena daryba, genetiškai siejama su sanskrito ir lotynų kalbos tos reikšmės žodžiais.

Psl. 90 sakoma: „Senas dvibalsis *ai* yra išlikęs bendratyje *dáili·t* 'dalinti' ir iš jos padarytose lytyse: *daĩlo, daĩlė* ir kt. Yra du žodžiai: *dailýti,* bendros kilmės su rusų *делить* ir *dalìnti,* siejamas su daiktavardžiu *dalìs* (Plg. Frenkelis etim. žod.). Vadinas, labiau tiktų sakyti, kad išlikęs ne dvibalsis *ai,* o visas žodis *dailýt.*

Psl. 197 pasakyta: „Su priesaga *-dėti* yra tik veiksmažodis *vi·zdėt* 'žiūrėti, ieškoti'". Greičiausia priebalsis *d* sietinas su šaknimi, o ne priesaga.

Psl. 207 pasakyta: „Vediniai su *-inėti, -dinėti* daugiausia yra mėgstami vartoti vaizdinguose pasakojimuose, tautosakoje ir buitinėje kalboje". Vadinas, visoje kalboje, todėl nėra prasmės taip rašyti.

Krinta į akis terminų painiojimas: „dvibalsiai *-ai, -au, -ei*" (p. 102) ir „dvigarsiai" *-ai, -ei*" (p. 106). „Senieji mišrieji dvigarsiai *-an, -en, -in, -un*" (p. 105). Jie yra mišrieji, tai kokie bus nemišrieji?

Disertantas kartais vartoja gyvajai kalbai svetimus vietovardžius: *Aukštadvaris* (p. 236), turi būti *Áukšdvaris* (kartais *Aukšdvarỹs); Šalčininkas* (p. 238), turi būti *Šalčninkas.* Iš raštų vartoja vietovardį *Báltstogė* — iš kur raštai žino, kad tas pasidarytas žodis turi tvirtapradę priegaidę? Tokios darybos žodžiai gali būti ir tvirtagalės priegaidės, pvz.: *bal̃tligė* (Kurš.), *bal̃tmilčiai* (Pociūnėliai). *Dubýčia* turi būti *Dubìčiai.*

Disertacijos kalba nėra bartina, tik keletą mažmožių turėčiau prikišti.

Disertantas vartoja formą *Jotvingiai* (p. 22). Būgos yra nustatytas pavadinimas *Jótvingai.* Nežinau, ar kas prieš tą pavadinimą ką būtų sakęs ar rašęs.

„nustójo žáidæ·" (p. 368) paaiškinta 'nustojo *gróti*'. Mums ir be aiškinimo suprantamas žodis *žáisti,* be sakinio *groti.*

„septynis tūkstančius ji mums *kainãvo*" (p. 404) — *atsiėjo, mokėjo (?).*

„ką pas jus *ruošia* (valgyti)" (p. 315) — *verda, taiso* (valgyti).

„*Pastebėtina,* kad du priešdėliai nėra šių vedinių savybė" (p. 207) — *reikia pasakyti, pasakytina.*

„apsižãninosi" (p. 365) paaiškinta 'apsivedė'. Prieš tą žodį Jablonskis savo taisymuose gal dešimtį kartų rašė, turi būti *vedė.*

„Sangrąžinių daiktavardžių tarmėje visai *neaptikta*" (p. 269) — reikėtų sakyti *nerasta.*

„tiems *atsikėlėliams* neturėjo įtakos Lietuvos valstybė" (p. 25) — *atsikėlusiems* (jotvingams).

„Lyginant Zasečių ir Pagirių s. šnektas, pastebėta *kaikurių* skirtumų" (p. 60) — past. *tam tikrų* (kiek) skirtumų.

„jų atsiradimas *didele dalimi* priklauso nuo priebalsių sukietėjimo" (p. 88) — *daugiausia, labiausia* prik.

„Kirtį gali turėti tiek *šaknyje,* tiek *galūnėje*" (p. 241) — Kirtį gali turėti tiek *šaknis,* tiek *galūnė* arba: gali kirčiuoti tiek *šaknį,* tiek *galūnę.* Kitur pats autorius taip vartoja: „Zietelos tarmės formos kirčiuoja galūnę" (p. 311).

Baigdamas kartoju, kad Zietelos tarmė plačiai aprašyta, darbas atliktas su dideliu rūpestingumu ir atsidėjimu, tikrai vertas, kad jis būtų išspausdintas mokslo reikalams. Geistina, kad prieš spausdinimą darbas būtų kiek sutrumpintas, patogiau sutvarkytas ir papildytas didesniu skaičium vietovardžių iš tarmės visų pusių. Ne prošalį būtų duoti visą tarmės leksiką. Neturiu mažiausių abejonių teikti mokslinei tarybai pripažinti A. Vidugiriui filologijos mokslų kandidato laipsnį.

Vilnius,
1962 m. gegužės 5 d.

Spausdinama iš rankraščio[114]

[*Prašau* ir *prašom*]

Kai jūs buvot susirinkime, be abejo girdėjote sakant „*prašau* pakelti rankas!" — „*prašau* nuleisti!" Kai jūs pabarškinate į duris, kartais atsiliepia „*prašau!*", o kai įeinate į vidų, jums sako „*prašau* sėst!" Čia bus irgi vertimas žodžių arba iš rusų *прошу*, arba iš lenkų *prosze*, arba iš vokiečių *bitte*. Ligšiol pats aš to *prašau* gyvojoj kalboje niekur negirdėjau, lietuviai tais atvejais tesako *prašom* (prašom į vidų, prašom sėsti). Žodis *prašom* yra tam tikras prieveiksmis, savo forma nesiskiria nuo sutrumpintos gyvos veiksmažodžio formos *prašome* (laikas, skaičius, asmuo, nuosaka), todėl lengva supainioti. Sakė man vienas studentas, kai jis vidurinėj mokykloj pasakęs *prašom*, tai mokytojas jam atsakęs: „Ar tu esi Mikalojus II? Tik Mikalojus vietoj *aš* sakė *mes!* Jei tu sakai *prašom*, taip pat kalbėdamas apie save vieną vartoji daugskaitą!" Dar girdėjau, kad ir vienoj pradžios mokykloj mokytojas panašiai aiškinęs vaikams. Tų mokytojų galvota, kad *prašom* yra tik sutrumpinta forma *prašome**. Todėl kaikur mačiau pakabintus parašus: „*Prašome* nerūkyti, *prašome* uždaryti duris". *Prašome* šiuose sakiniuose gyvosios kalbos akyse ne geresnis už *prašau*. Kad pasakymo „prašom sėsti" *prašom* yra prieveiksmis ir vartojamas be galinio *e*, galima suprasti iš tokių pasakymų. Jei mes esam keliese, tai sakome kam: „prašom sėsti, prašom atvažiuoti", jeigu esu aš vienas, irgi sakau: „prašom užeiti, prašom atvažiuoti". Kalba turi ir daugiau iš veiksmažodžių kilusių prieveiksmių, kurie nesiskiria nuo gyvų formų: *matai, rasi, rodosi, vadinasi*. Prieveiksmius galima labiau trumpinti kaip gyvąsias formas. Pasakyme su prieveiksmiu „*matai*, jis nesupranta" galima pasakyti trumpiau — „*mat*, jis nesupranta", bet vietoj „ar *matai* aukštai lėktuvą" negali sakyti „ar *mat* aukštai lėktuvą". Kurie dažnai vartoja prieveiksmį *vadinas(i)*, kartais pasako sutrumpintą formą *vans*: „*Vans*, jis serga, *vans*, neatėjo". Bet negali sakyti: „Kaip tas paukštis *vans*", o būtinai „kaip tas paukštis *vadinas(i)*". Kai priprantame, vartojame ne tik tą „prašau", bet ir kitus verstinius pasakymus, nežinomus mūsų gyvajai kalbai.

Spausdinama iš rankraščio[115]

1964

Atsiliepimas apie K. Pakalkos disertaciją „Pirmasis lietuvių kalbos žodynas (Konstantino Širvydo Dictionarium trium linguarum)"

Kaip žinoma, „Dictionarium trium linguarum" buvo leistas 5 kartus. Pirmasis leidimas pasirodė 1629 metais, o penktasis 1713. Antrasis 1631 metų leidimas buvo paties autoriaus papildytas ir

* Iš jos bus kilęs ir prieveiksmis.

taisomas, o nuo trečiojo svarbesnių papildymų jau nebebuvo. Iš tų penkių leidimų ligšiol nerastas antrojo leidimo egzempliorius. Pirmojo leidimo egzempliorius be pradžios ir pabaigos saugomas Maskvos Centriniame valstybiniame istorinių ir senųjų aktų archyve.

K. Pakalkos disertacijoje žodynas „Dictionarium trium linguarum" aiškinamas iš visų pusių labai plačiai. Disertantas išaiškino ir aprašė daug svarbių ligšiol nežinomų ar mažai žinomų žodyno istorijos ir leksikos dalykų. Disertantas iškėlė įtikinamas prielaidas dėl antrojo nesurasto žodyno leidimo apimties. Teisingai sprendžiama, kad antrasis leidimas didesnės apimties, sudarytas pagal G. Knapskio žodyną. Disertantas išaiškino nežinomus ir niekieno netyrinėtus pirmojo „Dictionariumo" leidimo lenkiškos ir lotyniškos dalies šaltinius. Gerai išstudijavęs XVI—XVII amžiaus lenkų leksikografijos istoriją, mus įtikina, kad Sirvydas lenkišką žodžių registrą su lotyniškais vertimais ėmė iš lenkų leksikografo N. Folkmaro žodyno. Šis svarbus klausimo sprendimas padėjo geriau aiškinti kitus žodyno istorijos dalykus — leksigrafinį metodą, pirmojo ir kitų leidimų leksikos santykius ir kita.

Disertantas gerai karakterizavo žodyno tarmės fonetikos ir morfologijos ypatybes susiejęs jas su rytų aukštaičių kalbos ypatybėmis.

Daug vietos darbe skirta žodyno tematinei apžvalgai, iš kurios aiškiai matyti, koks buvo žodyno pobūdis ir apimtis.

Disertacijoje plačiai apsvarstytas sunkus ir sudėtingas senųjų raštų dialektizmų, arkaizmų ir naujadarų klausimas. Tie žodyno dialektizmai, arkaizmai ir naujadarai svarstomi kartu su kitų senųjų raštų leksika.

Daugiausia darbe vietos skirta „Dictionariumo" naujadarų aiškinimui. Nurodyta žodyno naujadarų paplitimas ne tik spausdintuose žodynuose, sakysim, D. Poškos ar Daukanto. Nevienas jo naujadaras vartojamas ir šiandien mūsų kalboj, pvz.: *degtinė, medžiavilnė* (=medvilnė), *menas, spaustuvė, taisyklė* ir kt. Pasitaiko ir nevykusiai sudarytų žodžių, pvz. *ženkladarė* 160 'fantazija'.

Tiksliai aprašyta „Dictionariumo" pirmojo ir trečiojo leidimų skolinių ir savų žodžių santykis, skolinių kilmė, Sirvydo noras vengti skolinių.

Vertinga darbo dalis skirta žodyno reikšmei apibūdinti. Gražiai išaiškinta, kiek žodynas atsiliepė mūsų rašomajai kalbai ir lietuvių filologijai nuo žodyno pasirodymo iki mūsų dienų.

Disertacijos išvados įtikinamos. Jos išeina iš viso darbo turinio ir glaustai pasako pamatines mintis.

Disertacijai duota apsčiai įvairių vertingų faktinių dalykų. Ji parašyta remiantis gausia sunkiai prieinama literatūra lenkų, lotynų, rusų, vokiečių kalbomis. Disertacijos vertę didina įvairūs statistikos duomenys, rodantys lietuvių leksikos apimtį.

Labai reikšminga antroji disertacijos dalis — lietuviškų žodžių 917 lapų registras, be kurio neįmanomi tolesni lietuvių leksikos

tyrinėjimai. Registras padės išvengti klaidų ir netikslumų redaguojantiems akademinio „Lietuvių kalbos žodyno" tolesnius tomus, bus reikalingas istoriniam ir etimologiniam lietuvių kalbos žodynui ir kiekvienam filologui, tyrinėjančiam senuosius raštus. Registro pamatą sudaro pirmojo ir trečiojo leidimo žodžiai, originalo formos yra transponuotos į rašomąją kalbą.

Suprantamas daiktas, tokiam dideliam registrui parašyti padėta baisybė darbo. Reikėtų jį tuojau išleisti. Priešingai, būtų kapitalas užkastas į žemę.

Neminint disertacijos korektūros klaidų ir smulkių apsirikimų, šiaip nieko labai prikišti disertantui nėra, turiu tik keletą priekaištų jo kalbai, nors apskritai kalba nepeiktina:

Vietoj *„žodyninė* sudėtis" 230, *„žodyninis* straipsnis" 165 gyviau būtų vartoti *„žodyno* sudėtis", plg. *„pušyno* grybas", o ne *„pušyninis* grybas".

Vietoj „karališkos *didenybės*" 24 geriau tinka „karališkos *didybės*".

Vietoj „leksikografijos užuomazgų galima *aptikti* tik lietuviškose glosose" 13 reikėtų sakyti *rasti*, nes *aptikti* reiškia 'netikėtai ką užeiti, užklupti'.

„morfeminis vertimas" 204 keistinas į *„morfemiškas* vertimas", plg. *„daržiškas* dirbimas".

Abejotina, ar tinka greta vartoti *„lotynizmai* ir grecizmai" 157. Jei sakoma „grecizmai", turėtume sakyti ir „latinizmai", arba šalia „lotynizmai" sakyti „graikizmai".

229 p. Sirvydo gyvą ir aiškų pasakymą „kielu *praminu*" disertantas aiškina negyvu pasakymu „kelią paruošiu".

Disertantas galvoja, kad Sirvydo parašytą žodį *priesenis* 66 reikia taisyti į *priesienis*, o palieka netaisęs žodį *senis* 'palocius, rūmai'. Man rodos, tas *senis* 'palocius' rašytinas *sėnys* pl., gen. *sėnių* Senis płaćios, Būga II 554 (iš Punktay sakimų) bendro kilimo su rusų *сени*, ir *priesenis* netaisytinas į *priesienis*, o taisytinas į *priesėnis*. Taip tariant girdėjau savo krašte šalia *príesienis* ar *priesienys (prie+siena)* pagal liaudies etimologiją.

„Frenkelis *priėjo išvadą*" bene geriau sakyti „Frenkelis priėjo *prie išvados*", plg. „priėjo prie bado, prie ašarų".

Neliečiant keleto ginčytinų kalbos dalykų, reikia prikišti disertantui neteisingą žodyno autoriaus pavardės vartojimą *Širvydas* vietoj *Sirvydas*.

Pirmojo leksikografo pavardė yra dvikamienė, sudėta iš kamienų *sir-* ir *vyd-*. Pirmutinį kamieną *sir-* turi daugybė kitų pavardžių, žinomų dabar mūsų krašte ar randamų įvairiuose senuose dokumentuose, iš kurių kiti siekia XV amžių, sakysim, „Lietuvos metrika". Dėl trumpumo tų šaltinių necituoju. Štai tos pavardės:

1) *Sir-tautas*, 2) *Sir-gedas*, 3) *Sir-mantas*, 4) *Sir-vilas*, 5) *Sir-žadas*, 6) *Sir-jotas*, 7) *Sir-butas*, 8) *Sir-daugas*, 9) *Sir-gaudas*, 10) *Sir-gaila*, 11) *Sir-gėla*, 12) *Sir-gilas*, 13) *Sir-gintas*, 14) *Sir-girdas*, 15) *Sir-pinas*, 16) *Sir-tautis*.

Yra dabar gyvų pavyzdžių, turinčių tik vieną kamieną *sir-*: 1) *Sirius* (15 šeimų), 2) *Sirutis* (78 šeimos), 3) *Siraitis*, 4) *Sireika*, 5) *Sireikis* (22 šeimos), 6) *Sirenis*.

Iš tos pavardės turime kilusių vietovardžių: 1) *Sirvydaĩ* (arti Lekėčių, arti Kavarsko, arti Kelmės), 2) *Sirvỹdžiai* (arti Tauragnų). Net šių dienų sulenkėjusiose vietose vietovardžiai turi kamieną *sir-*: 1) *Syrwidy* (wieś, netoli Šumsko), 2) *Serwidziszki*, wieś, netoli Nemenčinės („ser" iš „sir" dėl nekirčiuoto balsio *i*, tariamo plačiai ir turinčio panašumo į e).

Lietuvių kalbos ir literatūros institute esančiuose pavardžių sąrašuose tuo tarpu Lietuvoje 58 šeimos pavarde *Sìrvydas* ir 49 šeimos pavarde *Sirvỹdis*, vadinasi, per 100 šeimų, o pavarde *Širvydas* tik 3 šeimos, ir *Širvydis* 2 šeimos — tai palygintai labai maža. Ir jų buvimas nėra visai aiškus, sakysim, vienos tokios šeimos pavadinimo istorija man žinoma. Arti Kupiškio buvo mokytojas, turėjęs pavardę *Sirvydas*. Taip jis pats save ir kaimynai jį tevadino. Pamatęs raštuose vartojant *Širvydas*, ir jis ėmęs irgi vadintis *Širvydas*, galvodamas, kad toks pavadinimas „taisyklingesnis". Vietovardžių su kamienu *šir-* niekur neteko užeiti.

P. Alegambės knygoj „Bibliotheca Scriptorum Societatis Iesu", 1643 m. pasakyta: Constantinus *Syrwid*.

Leidinyje «Актовая книга Вилкомирского Гродского суда за 1596 год» pasakyta Jan Syrwid ręką swą, p. 158 (Iš «Акты издаваемые Виленскою Комиссиею для разбора древнихъ актов». Томъ XXXII, Вильна, 1907 г.).

K. Jablonskio nuomone, tas Jonas Sirvydas iš Dabužių apylinkės, netoli Anykščių buvęs leksikografo tėvas ar senelis. Arti Dabužių šiandien yra sodžius, vadinamas *Sirvydaĩ*, galimas daiktas, jo gimimo vieta.

1928 metais buvo rastas Vilniuje Sirvydo portretas pas jo kažkokias giminaites. Atpirkusios portretą man sakė, kad jos iš tradicijos jį vadinusios *Syrwid*, o ne *Szyrwid*, kaip jis rašėsi.

Disertantas teisinasi nusprendęs vartoti formą *Širvydas* remdamasis kažkokia tradicija, atsiradusia raštuose dėl paties leksikografo duotos formos jo darbuose. Mano nuomone, tikra tradicija eina jau nuo 1911 metų, nuo K. Būgos darbo „Lietuvių asmens vardai", kur gražiai išaiškinta, kaip turi būti tariamos ir rašomos mūsų iškraipytos pavardės.

Iškelti menki priekaištai disertacijos vertės nemažina, atliktas darbas nusipelno su kaupu, kad Mokslinė taryba sutiktų pripažinti K. Pakalkai filologijos mokslų kandidato laipsnį.

Vilnius,
1964.VI.19.

Spausdinama iš rankraščio[116]

Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas

Lietuvių kalbos ir literatūros institutas išleido praėjusiais metais lietuvių hidronimų sąrašą. Leidinio pratarmėj redakcija sako: „Šis hidronimų vardynas yra norminamasis, skirtas daugiausia praktikos reikalams... Be to, šis leidinys yra pirmas didžiausias lietuviškų hidronimų šaltinis mokslo tyrinėjimams... Beveik visi vardyne pateikiami hidronimai sukirčiuoti, nustatyta jų priegaidė ir kirčiavimo paradigma". Pratarmės pabaigoj redakcija sakosi laukianti iš vardyno skaitytojų „kritiškų pastabų, patikslinimų ir papildymų".

Kaip vienas iš skaitytojų, aš pastebėjau kiek netikslumų, kuriuos noriu čia iškelti.

Mano gimtojo sodžiaus teritorijoj yra upokšnis *Mólana,* o ne **Mólaina,** kaip įrašyta vardyne. Prie to upelio netoli Panevėžio yra sodžius *Mólainiai,* su atsiradusiu jo pavadinime garsu *i* prieš *n.* Jei neklystu, prof. Otrembskio aiškinimu, tas garsas *i* atsiradęs iš vietovardžio galūnės.

Netoliese yra upelis, kaip girdėjau, ne **Úostrautas,** bet *Úosrautas.*

Kitas Nevėžio intakas užrašytas **Júoda** (1), *Juodóji.* — Tas upelis, tiesa, vyresnės kartos žmonių dar vadinamas *Juodó(ji),* bet dabar, nykstant įvardžiuotinių būdvardžių ten formoms, paprastai sakomas *Juoda* (kirčiuoja šaknį); verčiant į rašomąją kalbą reikia sakyti *Juodà, -õs, Júodą.*

Naujamiesčio **Grūžulas** verčiamas į **Grąžulas.** Ta tarmė verčia *ą* į *o* (ne į *ū*), vadinas, turi pasilikti *Grūžulas,* jei šaknies *u* tikrai ilgas, nes ten žmonės ilgumų nelabai skiria.

Prie **Kintãlupis,** Krekenava, ne *Rajūnų* k., bet *Rojūnų.*

Upė **Dotnuvėlė,** Nevėžio dš., man rodos, bus tam tikras vertimas iš lenkiško pavadinimo *Datnówka.* 1591 m. spalio 27 dienos dokumente pasakyta: *надъ р. Датновою* (Опись документовъ Виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ. Выпускъ II, стр. 179). Vadinasi, XVI amžiuje upės vardas buvo *Dotnava,* taigi ir dabar turime taip ją vadinti. Iš to išeina, kad upė *Dotnava* ir gyvenamoji vieta vienodai *Dotnava.*

Narùtis (2) ež. Vadokliai, Sodeliškių k. — Pirmiausia, sodžiaus vardas ne daugskaitinis, bet vienskaitinis: *Sodẽliškis.* Paskui, ežero pavadinimo „Narutis" išklausinėti vietos žmonės nežino, jie sakė, kad tas ežeras iš senovės jų vadinamas *Nõriškis.*

Baŕtuškių ẽžeras, Musninkai; turi būti Bartkuškio ež.

Blénda (3) tarm. *Blundà, Blindà* (upė) Musninkai. — Vietos žmonės sako tik *Blundà, -õs, Bluñdą.* Toj tarmėj būtų *Blundà* iš *Blendà* ir *Blandà,* todėl sakyti *Blundà* verstina į *Blendà* yra spėjimas, o ne faktas, nes etimologija dar neišaiškinta.

Blénda (1) tarm. *Blìnda* ež., Širvintos, Porų k. — To ežero tarimo nežinau, tik žodis „Porų" negeras. Lietuviškai kalbančių žmonių tarimu, to kaimo pavadinimas yra *Puoriaĩ, Puoriùs.*

Naidžių ẽžeras, *Juodasis,* Širvintos, Naidžių k. — Prie to ežero man teko būti, tegirdėjau sakant *Naidų̃* ež. Ten yra sodžius *Naidaĩ, Náidus.*

Léiciškių ẽžeras, Gudeliai. — Kapsai sako (V. Labutis) *Léitiškių* ež., o kapsų tarimas yra labiau juk norminamas, negu dzūkų.

Ymilsà (4) negali būti ketvirtos paradigmos, nes galininkas kirčiuoja pirmą skiemenį (J. Palionis).

Vienodai kaip 1948 m. „Lietuvių kalbos rašybos žodynas", vardyno redakcija rašo: **Báltajis Bĩlsas** ež. ir **Júodajis Bĩlsas.** Tų pavadinimų iš dviejų žodžių gyvoji kalba visai nepažįsta. Buvau prie tų ežerų ir išklausinėjau jų vardus iš vietos gyventojų. Dabar paprastai tie ežerai vadinami *Baĩltajis* ir *Juõdajis* (ne tvirtapradė, o tvirtagalė priegaidė!). Iš jų *Baĩltajis* dar vadinamas iš senovės jotvingišku žodžiu (juo vienu!) *Bìlsas,* t. y. „baltas". Pats tas *Bìlsas* yra tvirtapradės šaknies ir nešokinėjančio kirčio žodis: *Aĩnam Bìlsan máudzīcis.*

Arti Gardino paminėta upė **Ašiužà** (3^b). — Druskininkų lietuviai sako *Ašužà, -õs, Ãšužą.* Jų tarmė priebalsius *š, ž* taria visur kietai. Neaišku, kodėl redakcijos *š* suminkštintas, o *ž* paliktas kietas.

Prie Švendubrės (arti Druskininkų) pažymėtas upės vardas **Nemunýkštis.** Aš tegirdėjau *Nemnýkštis.* Ar abu gyvi?

Kubilnyčia rš. — Kodėl rš. (iš raštų)? Gyvoj kalboj *Kubílnica* (prie Švendubrės).

Yra oficialiai vadinama vieta *Šalčininkai.* Redakcija galėjo pažymėti, kad gyv. kalboj tėra *Šalčninkas.*

J. Užpurvis (Šilutė) man pranešė, kad ir Klaipėdos krašto ne visi hidronimai gerai užrašyti. Vieną kitą paminėsiu:

Leĩtė (2) Šilutė. — Turi būti: *Léitė.*

Griežùpė (2) Priekulė. — Turi būti: *Griẽžupė.*

Rokė rš. Priekulė. — Turi būti: *Rokà.*

Ringa rš. Klaipėda. — Kirčiuoja šaknį: *Rìnga.*

Voryčia (4) Šilutė. — Reikėtų: Vorytė.

Žinoma, yra kiek hidronimų, neįtrauktų į vardyną. Sakysim, į Bartkuškio ežerą įteka tokio pat didumo kaip *Blundà* upelis *Dúopė.* Net iš raštų ne visi hidronimai išrinkti, pvz.: *Vẽžas,* Jūros kr. (Otrembskis, Prace onomast. 5, 54).

Dėl kirčiavimo turiu dar vieną tokį priekaištą. Tvirtagalės ar trumpos šaknies vyr. giminės *-as* galūnės vienskaitiniai hidronimai turi paradigmos ženklą kartais (2), o kartais (4), pvz.: **Dãgas** (2), **Smaĩvas** (2), **Bùktas** (2), **Gaĩšas** (2), **Bijõtas** (2) ir **Brãdas** (4), **Klãnas** (4), **Daũbas** (4). Taip eina per visą vardyną. Tokių žodžių abi paradigmos (antra ir ketvirta) turi vienodą vienskaitos kirčiavimą; be daugskaitos linksnių kirčio vietos negali pasakyti, katro jie kirčiavimo, todėl paradigmų žymėjimas yra nenaudingas spėliojimas. Ir apskritai, tokios rūšies darbams, kaip šis vardynas, paradigmų žymėjimas skaičių ženklais nelabai tinka, geriau duoti žodžių gyvas formas: *Dargupỹs* (3^a) = *Dargupỹs, Dárgupio.*

Suprantamas daiktas, niekas negali žinoti visų hidronimų pavadinimus. Aš tik paliečiau nedidelį skaičių. Galima spręsti, kad ir kitų vietų hidronimai gali būti ne visai tiksliai užrašyti. Jei taip būtų, institutas turėtų išleisti naują sąrašą, patikrinęs visus pavadinimus per aukštųjų mokyklų dėstytojus ir studentus, kiek galima be klaidų. Tada tik jis derėtų praktikos ir mokslo reikalams.

„Kalbotyra", X, 1964.

1965

Atsiliepimas apie A. Piročkino disertaciją „Sujungiamieji sakiniai dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje"

Lietuvių kalbos sintaksė iki šiol dar tebėra mažiausiai ištirta gramatikos dalis. Niekas nėra plačiau nagrinėjęs sujungiamųjų lietuvių kalbos sakinių. Tenkintasi tuo, kas šiuo klausimu pasakyta vidurinei mokyklai skirtuose vadovėliuose, o ten tėra suminėtos pačios būdingosios sujungiamųjų sakinių jungimo priemonės ir trumpai nurodyti sujungiamojo sakinio komponentų santykiai. Todėl A. Piročkino disertacija yra pirmas darbas, kuriame, remiantis gausiais ir įvairiais pavyzdžiais iš grožinės, mokslinės literatūros ir publicistikos, plačiai nagrinėjami sujungiamąjį sakinį liečiantys klausimai.

Disertacija susideda iš pratarmės, trijų skyrių ir išvadų. Pirmajame disertacijos skyriuje autorius, norėdamas tiksliai ir iš visų pusių nusakyti sujungiamųjų sakinių esmę, peržengia savo tiriamojo objekto ribas ir leidžiasi apskritai į sakinio teoriją: stengiasi apibrėžti vientisinio ir sudėtinio sakinio skirtumus, sudėtinio sujungiamojo sakinio santykį su vientisiniu sakiniu, turinčiu vienarūšių dalių, sprendžia sakinių sujungimo, prijungimo, pridūrimo problemas. Reikia pasakyti, kad tiek čia, tiek kituose disertacijos skyriuose, kur autorius jau nagrinėja sujungiamųjų lietuvių kalbos sakinių gramatinės sandaros ypatybes ir atskirų sujungiamojo sakinio komponentų santykius, matyti didelis disertanto apsiskaitymas ir geras tam darbui jo pasirengimas. Autorius ne tik apžvelgia, bet ir kritiškai vertina įvairių kalbininkų pažiūras į sudėtinį sakinį ir čia pat pasako savo nuomonę dėl kalbamų sudėtinio sakinio problemų. Kur, jo supratimu, reikia, drg. A. Piročkinas kelia naujus, mūsų gramatikoje dar iki šiol neminėtus sujungiamojo sakinio komponentų santykius ir jų struktūros dalykus (sakysim, jis pirmasis lietuvių kalbos moksle sujungiamajame sakinyje įžiūri priduriamąjį komponentų ryšį, pirmasis kalba apie gretinamuosius sujungiamuosius sakinius ir pan.).

Šį tą disertacijai galima ir prikišti. Bene didžiausias jos trūkumas, kad disertantas nėra iki galo apgalvojęs lietuvių kalbos sudėtinio sakinio sistemos. Sukritikavęs nuo J. Jablonskio laikų mūsų gramatikoje priimtą visų sudėtinių sakinių (sudarytų ir su jungtukais, ir be jų) klasifikavimą į sujungiamuosius ir prijungiamuosius sakinius ir pabrėžęs, kad sujungiamaisiais sakiniais laikytini tik tie sudėtiniai sakiniai, kurių atskiri komponentai jungiami sujungiamaisiais jungtukais, drg. A. Piročkinas neduoda vienu skirstymo kriterijumi paremtos sudėtinių sakinių klasifikacijos. Perskaičius jo darbą, pasidaro nelabai aišku, kaip reikia pavadinti ir kaip nagrinėti tokius sudėtinius sakinius, kurie sudaryti be jungtukų, bet kurių atskirų komponentų loginiai-semantiniai santykiai yra visai tokie patys, kaip ir su tam tikru jungtuku sudarytų sujungiamųjų sakinių. Neaišku, kuo laikyti tuos sudėtingesnės struktūros sakinius, kurių vieni komponentai sujungti sujungiamuoju jungtuku, o kiti — be jungtuko. Jeigu jau disertantas įsitikino, kad ten, kur nėra sujungiamojo ar prijungiamojo jungtuko, nustatyti, ar sudėtinis sakinys yra sujungiamasis, ar prijungiamasis, neįmanoma, jis turėjo būti iki galo nuoseklus ir teikti klasifikuoti sudėtinius sakinius pagal tai, ar sudaryti jie su jungtuku, ar be jo ir, jeigu yra tas jungtukas, tai koks jis yra — sujungiamasis ar prijungiamasis. Tuomet mes turėtume tris sudėtinių sakinių tipus: 1) sudėtinius sakinius su sujungiamaisiais jungtukais, 2) sudėtinius sakinius su prijungiamaisiais jungtukais ir 3) sudėtinius sakinius be jungtukų. Toliau visi šie trys sudėtinio sakinio tipai galėtų būti klasifikuojami pagal loginius-semantinius atskirų komponentų santykius.

Disertacijoje yra ir smulkesnių trūkumų. Sakysim, vienas kitas dalykas joje atrodo lyg ir nereikalingas, nelabai tesusijęs su tema (pvz., skyrelis apie paaiškinamuosius sudėtinio sakinio komponentų santykius), vienur kitur galima buvo laukti griežtesnio dėsningumų iškėlimo, platesnės analizės.

Disertacija apima 323 mašinraščio lapus, man rodos, galėjo būti bent trečdaliu mažiau. Yra vietų, kur disertantas kalba plačiau, negu reikėtų (sakysim, sąlygos santykio sujungiamiesiems sakiniams su jungtuku *ir* skiria šešis puslapius, §§ 71—79), antra, kartais duoda iliustracijai perdaug ir dažnai vienodų pavyzdžių.

Disertacijos kalba irgi nėra be priekaištų. Plg.:

1) *bejungtukiniai* sakiniai (p. 19) = *bejungtukiai* sakiniai; plg. *asmeniniai* įvardžiai, bet *beasmeniai* sakiniai;

2) vienos dadelytės *sutinkamos* pirmajame komponente, kitos antrajame (p. 234) = *randamos, pasitaiko;*

3) Kai ką galima *pastebėti* ir dėl vienarūšių tarinių... (p. 8) = *pasakyti;*

4) Kai kurie principai, *taikant juos* konkretiems sakiniams, prieštarauja vienas kitam (p. 31) — *taikomi.*

Disertantas nesisaugoja vartoti netaisyklingos kalbos pavyzdžių iš raštų:

5) ir mano paties *dūšia nusispakajins* (p. 80);

6) sakiniai, nors ir turi *kai kurio panašumo* į prijungiamuosius (p. 18) = *kiek panašūs, turi (kiek) panašumo;*

7) Kaimynai ginčijosi, dalydamiesi *giriomis* ir *pievomis* (p. 242) = *girias* ir *pievas.*

Apskritai, disertacija sutinka su reikalavimais, statomais mokslo kandidato disertacijoms, todėl rekomenduoju Mokslinei Tarybai suteikti draugui A. Piročkinui mokslo kandidato laipsnį.

Vilnius, 1965 m. vasario 10 d.

Spausdinama iš rankraščio[117]

Naujas lietuvių kalbos gramatikos tomas

Nesileisdamas į platesnius išvedžiojimus, skubu pranešti, kad Poznanėj išėjo iš spaudos šiais metais prof. Otrembskio lietuvių kalbos istorinės lyginamosios gramatikos naujas tomas — *Žodžių daryba:* Jan Otrębski, *Gramatyka języka litewskiego, tom II, nauka o budowie wyrazów.* Puslapių 416. Tos gramatikos 1956 m. išėjo III t. — *morfologija,* 1958 m. I t. — *fonetika.*

Nuo anksčiau išleistų veikalų apie lietuvių kalbos žodžių darybą Otrembskio darbas skiriasi tuo, kad autorius visur parodo, kam ir kur vartojami tam tikros darybos žodžiai, ką reiškia įvairios priesagos, kaip jos susidarė, kaip kirčiuojami žodžiai su tomis priesagomis, kaip kirčiavimas santykiuoja su reikšme. Lietuvių kalbos faktai lyginami su latvių, prūsų ir slavų, paskui su kitomis indoeuropiečių kalbomis. Tą dalyką geriau parodys viena kita ištrauka iš gramatikos.

„§ 52. Labai senas žodis su kamiengaliu *ė* yra *lapė,* prūsų *lape,* matyti kilęs iš **vlape,* giminiuojasi su lotynų *volpes, vulpes* f. Tame žodyje *(lapė)* priesaga *-ė-* turėjo būti moteriškosios giminės rodiklis. Pagal tą pavadinimą *(lapė)* su *-ė* lietuvių kalboj atsirado daugelis gyvų būtybių pavadinimų su tuo kamiengaliu *-ė-: bitė,* latvių *bite, prūsų bitte; blakė, erkė, gervė, katė, varlė, voverė...*

Aukščiau paminėti gyvų būtybių pavadinimai dėl savo formos su *-ė* visi yra moteriškosios giminės, nors semantiškai gali būti ne tik moteriškosios, bet ir vyriškosios giminės. Tik atskirais atvejais žodis su *-ė-* būna vien moteriškosios giminės, pvz., *karvė.* Kada reikia formaliai atskirti „patiną", vartojami dariniai su *-inas: bitinas, katinas, gervinas...*

Iš to visai neišeina, kad lietuvių kalboj patinų pavadinimai visados daromi iš patelių pavadinimų. Atvirkščiai, didelių gyvulių patelių pavadinimai yra antriniai, jie daromi iš patinų pavadinimų su *-ė-: kumelė : kumelys; lókė,* dial. *lokẽ : lokys;* gen. *lokio; vilkė : vilkas* — krinta į akis, kad žodis *vilkė* turi akūtinę priegaidę vietoj cirkumfleksinės, turimos žodžio *vilkas...*

Su -ė gale yra feminina nuo daiktavardžių su *-ys, -is: aklė : aklys; kairė : kairys; žvairė : žvairys; našlė : našlys; žlibė : žlibis; šlubė : šlubis; senė : senis...*"

„§ 274. Kaip priesaga *-mas* būdinga, apskritai kalbant, senoviniams žodžiams, taip jos variantas *-smas* būdingas vėlesnio meto lietuviškiems žodžiams. Žodžiai su *-smas* yra paprastai dviejų skiemenų. Pirmutinis skiemuo, šakninis, turi tvirtagalę priegaidę arba iš kilmės trumpą balsį.

Būdvardis su *-smas* yra *linksmas*, Daukšos Postila 'geras' 523_{12}, 'smagus' 542_{29} : *linkėti, linki.*

Iš daiktavardžių su *-smas* daugumas reiškia visokius garsus: *bilsmas* iš **bild-smas: bildėti, bilda; gausmas* iš **gaud-smas: gausti, gaudžia... triukšmas* iš **triušk-smas, triuškinti.*

Kitą grupę daiktavardžių su *-smas* sudaro žodžiai, reiškiantys judesius, ypač tokiuos, kurie yra susiję su tam tikrais garsais: *bėgsmas : bėgti, bėga; siausmas* iš **siaut-smas : siausti, siaučia, siusti, dūkti...*"

Darbas išleistas labai rūpestingai, pastebėjau tik kelis nedidelius korektūros apsirikimus: vietoj *Nočia-gala* (7 psl.) reikia *Nocia-gala*, vietoj *Šėduva* (psl. 91) reikia *Šeduva* ir dar vienas kitas lengvai pataisomas dalykėlis.

Vienoj vietoj supainiotas dviejų upių *Širvinta, -os* kirčiavimas: Šešupės intako galininkas turi tvirtagalę priegaidę *Šiřvintą*, o Širvintų raj. (psl. 567) upė turi tvirtapradę priegaidę *Šìrvintą*. Ten pat pasakyta, kad miestelis pl. *Šìrvintos* ir *Šiřvintos;* to miestelio pavadinimas tariamas tik *Šìrvintos, -ų̃*, acc. *Šìrvintas.*

Nereikia stebėtis, kad tokių netikslumų atsirado: darbas buvo rašomas toli nuo gyvosios kalbos ir kitų autoriui neprieinamų šaltinių.

Baigiant reikia pridėti, kad visas *Gramatikos* mokslas išdėstytas labai suprantamai ir aiškiai. Versdami puslapį po puslapio, mes daug sužinosim naujo apie savo gimtąją kalbą. O autoriui palinkėsime svaikatos baigti prižadėtus dar du tomus.

„Tiesa", 1965.V.20, Nr. 116

Atsiliepimas apie A. Paulauskienės disertaciją „Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos veiksmažodžių veikslai"

A. Paulauskienės disertacija skiriama vienam klausimui — veiksmažodžių veikslams. Apie lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslus yra nemaža literatūros. Anksčiau apie veikslus rašė svetimi mokslininkai, vėliau ir savo krašto žmonės. Iš svetimų lingvistų rašė: Uljanovas, Fortunatovas, Endzelynas, Hermanas, Košmyderis, Safarevičius, Stangas. Remdamasi surinktais pavyzdžiais iš raštų ir gyvosios kalbos, disertantė kritiškai vertina prieš tai rašiusių mokslininkų nuomones. Kaip žinoma, veikslų klausimui

keletą puslapių (120—125) paskyrė savo 1922 metų gramatikoj ir Jablonskis. Ten jis davė visus svarbiausius eigos ir įvykio veikslo vartojimo atvejus. Disertantės išvados nelabai skiriasi nuo to, kas pasakyta Jablonskio gramatikoj. Ir terminus vartoja tuos pačius lietuviškus iš ten. Kiti autoriai kartais vartoja tarptautinius terminus; sakysim, Dambriūnas veikslus vadina aspektais. Be svetimos terminologijos ir jie neduoda nieko labai naujo.

Disertacija turi penkis skyrius. Pirmajame skyriuje disertantė parodė, kaip vieną ar kitą su veikslo kategorija susijusią problemą sprendė kiti kalbininkai, nagrinėję daugiausia slavų kalbų veikslus, svarsto jų mintis, pasakytas apie lietuvių kalbos veikslus. Iškelia slavų ir lietuvių kalbų veikslų panašumus ir skirtumus. Čia keliami ir sprendžiami veikslų esmės, santykio su kitomis gramatinėmis kategorijomis, su leksine veiksmažodžio reikšme ir kiti klausimai.

Antrajame skyriuje nagrinėjami eigos veikslo veiksmažodžiai. Čia disertantė parodo, kad eigos veikslo dažniausiai esti neprieš-dėlėti veiksmažodžiai, o priešdėlėtieji daug rečiau.

Remdamasi leksine reikšme, neprieš-dėlėtuosius veiksmažodžius autorė skirsto į tam tikras grupes. Bet pavyzdžius ne visur pataiko atrinkti. Sakysim, sakinys „Oras *kvepėjo* perkaitusiu juodžemiu" atsidūręs ten, kur kalbama apie jausmo ir psichinės būsenos veiksmažodžius (psl. 81), nors veiksmažodis „kvepėti" jokio jausmo ar psichinės būsenos nereiškia. Panašių dalykų galima rasti ir priešdėlėtųjų veiksmažodžių skyrelyje. Toliau autorė plačiai kalba apie priešdėlėtus veiksmažodžius, turinčius eigos veikslą. Tarp kitko autorė skirsto eigos veikslo veiksmažodžius į kartinius ir kartotinius. Ten randame teisingų minčių, pasakytų apie priesagos *-inėti* įtaką veikslams.

Trečiame disertacijos skyriuje kalbama apie įvykio veikslo veiksmažodžius. Juos skirsto į priešdėlėtuosius ir neprieš-dėlėtuosius. Daugumą įvykio veikslo veiksmažodžių sudaro priešdėlėtieji veiksmažodžiai. Vieni yra veiksmo galo, kiti veiksmo pradžios, mažybės ar momentinio veiksmo. Tame savo išvedžiojimų skyriuje disertantė be reikalo prikiša Jablonskiui, kad jis tuos veiksmus (galo, pradžios, mažybės ir momentinius) vadinantis veikslais, bet Jablonskio aiškiai pasakyta, kad „į vieną įvykio veikslą sueina kelios jo skirtybės: 1) *akimirkos* veikslas, 2) *pradžios* veikslas, 3) *galo* (pabaigos) veikslas, 4) *mažybės* veikslas". Vadinas, čia nėra keli įvykio veikslai, tik kelios jo skirtybės.

Ketvirtoji disertacijos dalis skirta keliems eigos ir įvykio veikslo veiksmažodžių vartojimo atvejams. Čia aprašoma eigos veikslo veiksmažodžių vartojimas vietoj įvykio veikslo veiksmažodžių, neprieš-dėlėtųjų ir priešdėlėtųjų bendračių vartojimas po veiksmažodžių „pradėti, imti, baigti, nustoti, paliauti".

Penktajame skyriuje disertantė nagrinėja, koks santykis yra tarp neprieš-dėlėtojo eigos veikslo ir iš jo padaryto priešdėlėtojo įvykio veikslo veiksmažodžio.

Disertacijoj yra dalykų, pasakytų be pamato. Psl. 26 pasakyta: „Mūsų nuomone, neblogą veikslų apibrėžimą, pasimokiusi iš slavistų, pateikia Z. Dumašiūtė". Iš disertacijos nematyti, kad ji būtų „pasimokiusi iš slavistų". O tą apibrėžimą ji šiaip atestuoja: „Nepatogus šis apibrėžimas tik todėl, kad abu veikslai nusakomi tarptautiniais terminais, bet skaitytojas, labiau susipažinęs su literatūra veikslo klausimais, lengvai supras, kas norima pasakyti". Ir apie kitus autorius, vartojusius tarptautinius terminus, galima tą patį pasakyti, nes visų jų išvados maždaug vienodos. Yra ir daugiau panašių vietų.

Disertantė savo tvirtinimui kartais duoda perdaug pavyzdžių, cituoja bereikalo mažai žinomų autorių nuomones, pasikartoja, tokiuo būdu bent trečdaliu be naudos pailgina savo darbą.

Disertacijos kalba nėra kaip reikiant sklandi ir lengva skaityti. Supratimą apie tokią kalbą gali duoti nors įvykio veikslo apibrėžimas (psl. 130): „Iš veikslo kategorijos apibrėžimo matyti, kad įvykio veikslo veiksmažodžiai reiškia visuminį, kompleksinį veiksmą arba, kitais žodžiais tariant, konkretų veiksmo įvykimą". Kalbą daro negyvą daiktavardžių su priesaga *-umas* iš neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvių (pvz. *priklausomas)* vartojimas: „Čia irgi matyti veikslo *priklausomumas* nuo konkrečios leksinės veiksmažodžio reikšmės" (psl. 203). Gyviau būtų *priklausymas.* Dar negyvos kalbos pavyzdys: „Apskritai priešdėlėtųjų eigos veikslo veiksmažodžių, *lyginant* (=palyginti) su neprieš dėlėtaisiais, yra nedaug" (psl. 62). Pastebėtas vėl toks kalbos netikslumas: „Čia nėra kokia nors *lygiagreti* (= -tė) reikšmė" (psl. 165). Man rodos, irgi taisytini pasakymai: „santykiavimas su rusais... turi *didelės įtakos* (psl. 127)" = didelę įtaką; *ukrainiečiai* (psl. 127) = ukrainai, kaip rodo gyvoji kalba. Yra ir daugiau panašių negyvos kalbos mažmožių.

Bet disertantė yra gerai susipažinusi su literatūra veikslų klausimu, cituoja savo darbe daugybę autorių, dėl jų visų pasako savo nuomonę, žodžiu, moka dirbti mokslo darbą, todėl drįstu rekomenduoti Universiteto Mokslinei tarybai pripažinti A. Paulauskienei filologijos mokslų kandidato laipsnį.

Spausdinama iš rankraščio[118]

Ką neatidėliojant reikia daryti mūsų kalbos mokslui

Dabar labai pasikeitė mūsų krašto gyvenimas: visi mokosi, visi skaito laikraščius, susirinkimuose klauso paskaitų, per radiją girdi įvairius pranešimus, vietos žmonės maišosi su ateiviais iš kitų šnektų, todėl mūsų senosios tarmės tirpte tirpsta, vis labiau įsigali bendrinė raštų kalba.

Pirmiausia nyksta senoji leksika. Praeis dar kiek metų, ir dalis tos leksikos bus amžinai dingusi. Reikia sukrusti rinkti žodžius

lietuvių kalbos moksliniam žodynui. Lengva pasakyti rinkti žodžius, bet ką rinkti ir kaip užrašinėti? Platesnę informaciją gali duoti Lietuvių kalbos ir literatūros instituto žodyno redakcija. Tuo tarpu galiu pasakyti, kad reikia rinkti beveik kiekvieną gyvosios kalbos žodį. Tik reikia rašomą žodį sukirčiuoti, duoti tokias jo formas, iš kurių kiti galėtų teisingai jį tarti. Plikas žodis yra negyvas, reikia duoti bent trumpiausią pasakymą su juo, vadinas, reikia rašyti žodžius su sakiniais. Visados reikia pažymėti vietą, kur koks žodis vartojamas. Nebijoti, kad gal jį bus jau užrašę kiti rinkėjai. Nekenkia, jei kuris žodis bus užrašytas dešimtį kartų, dar geriau, kad jis bus užrašytas šimtą kartų, iš to tiksliau sužinosim to žodžio geografiją, o tas kalbos mokslui labai svarbu. Kiekvieną žodį reikia rašyti į atskirą lapelį. Lapelių patiems daryti nereikia, juos dalina žodyno redakcija (Vilnius, Antakalnio 6).

Antras nykstantis mūsų laikais ir labai svarbus kalbos mokslui dalykas yra žemės vardynas, įvairių vietų pavadinimai — upių, ežerų, balų, pievų, miškų, laukų ir t. t. Tuos vietų pavadinimus, nors ir smulkiausius, reikia skubiai rinkti, rašant reikia juos irgi sukirčiuoti. Kiekvienas pavadinimas yra mūsų krašto istorija.

Trečias mūsų akyse nykstantis dalykas, kaip jau minėta, yra pačios mūsų kalbos tarmės. Dabar yra iš kiekvienos tarmės kilusių užtektinai pamokytų žmonių, kurie galėtų aprašyti savo tarmę. Čia reikia duoti tarmės fonetiką, morfologiją, sintaksę ir leksiką. Labai praverstų fonetiškai užrašyti ištisus tarmės tekstus.

Ketvirta, reikia rinkti liaudies dainas, pasakas, patarles, priežodžius, mįsles. Tie dalykai irgi nyksta. Dainas, pasakas ir kitą tautosaką rašant reikia taip pat sukirčiuoti. Tiesa, nemaža tautosakos jau yra surinkta ir paskelbta, bet toli gražu tai ne visas tas brangus mūsų kalbos turtas. Kas gali, turi visi prisidėti prie to darbo. Darbo pradžioj kiekvienam bus kokių sunkumų, čia gali padėti labiau prityrę lietuvių kalbos specialistai ir Lietuvių kalbos ir literatūros instituto žmonės. Tik reikia norėti, o noras visas kliūtis nugali. Tad ilgai negaištant į darbą!

„Mokslas ir technika", 1965, Nr. 8

Širvydas ar Sirvydas?

Per K. Pakalkos kandidato disertacijos („Pirmasis lietuvių kalbos žodynas") gynimą 1964 m. birželio 22 d. tarp tarybos narių buvo kilęs ginčas, kaip vadinti pirmąjį mūsų leksikografą — *Širvydas* ar *Sirvydas*? Kurie gynė, kad reikia vadinti *Širvydas*, rėmėsi tuo, kad jo išleistų raštų tituliniame puslapyje parašyta *Szyrwid*, kita pusė, stovėjusi už *Sirvydas*, kėlė šiuos argumentus:

1. Rašytojo pavardė yra dvikamienė. Žinomam Būgos darbe „Apie lietuvių asmens vardus" 1911 pirmasis jos kamienas duotas *sir-*, o ne *šir-*. Vadinas, klausimas buvo išspręstas prieš pusę šimto metų.

2. Lietuvių kalbos ir literatūros institute esančiuose pavardžių sąrašuose tuo tarpu yra 58 šeimos pavarde *Sìr-vydas* ir 49 šeimos pavarde *Sir-vỹdis*, vadinas, per 100 šeimų su *sir-*, o pavarde *Šir-vydas* tik 3 šeimos ir *Šir-vydis* 2 šeimos, ir tų kelių pavardžių su *šir-* buvimas nėra visai aiškus. Sakysim, vienos tokios šeimos pavadinimo (su *šir-*) istorija man žinoma. Arti Kupiškio buvo mokytojas, turėjęs pavardę *Sirvydas*. Taip jis pats save ir kaimynai jį vadino. Pamatęs raštuose vartojant *Širvydas*, ir jis ėmęs vadintis *Širvydas* galvodamas, kad toks vadinimasis „taisyklingesnis".

3. Su *sir-* turim daugelį kitų dvikamienių asmens vardų ir pavardžių, žinomų dabar mūsų krašte ar randamų įvairiuose dokumentuose. Štai tokie vardai ir pavardės: 1) *Sir-butas*, 2) *Sir-daugas*, 3) *Sir-gaila*, 4) *Sir-gaudas*, 5) *Sir-gedas*, 6) *Sir-gėla*, 7) *Sir-gilas*, 8) *Sir-gintas*, 9) *Sir-girdas*, 10) *Sir-jotas*, 11) *Sir-mantas*, 12) *Sir-pinas*, 13) *Sir-tautas*, 14) *Sir-vilas*, 15) *Sir-žadas*.

4. Turim ir vienkamienių gyvų pavardžių, susidariusių iš *sir-*: 1) *Sir-aitis*, 2) *Sir-eika*, 3) *Sir-eikis* (22 šeimos), 4) *Sir-enis*, 5) *Sir-ius* (15 šeimų), 6) *Sir-utis* (78 šeimos).

5. Iš tos pavardės turime kilusių vietovardžių: 1) *Sir-vydaĩ* (arti Lekėčių, arti Kavarsko, arti Kelmės), 2) *Sir-vỹdžiai* (arti Tauragnų). Net šių dienų sulenkėjusiose vietose vietovardžiai išlaikė kamieną *sir-*: 1) *Syr-widy*, wieś, netoli Šumsko, 2) *Ser-widziszki*, wieś, netoli Nemenčinės *(ser-* iš *sir-)*.

Vietovardžių su kamienu *šir-* niekur neteko užeiti. Tiesa, yra sodžius *Širvydai* Gulbiniškių apylinkėj, Kapsuko rajono, bet tas pavadinimas duotas Žemės reformos valdybos apie 1922 metus.

6. P. Alegambės knygoj „Bibliotheca Scriptorum Societatis Iesu" 1643 m. pasakyta: *Constantinus Syrwid.*

7. Leidinyje «Актовая книга Вилкомирскаго Гродского суда за 1596 годъ» parašyta: *Jan Syrwid ręką swą*, p. 158; tam pačiam dokumente p. 451 vėl parašyta: *Jan Janawicz Sirwid przy pieczęci swey ręką swą podpisał*, ten pat toliau p. 456 ir rusiškai: *Яну* Яновичу Сирвиду. Tuose dokumentuose daug kartų lenkiškai ir rusiškai su įvairiais vardais paminėta ta pavardė ir visur su *sir-*. (Iš «Акты издаваемые Виленскою Комиссіею для разбора древнихъ актовъ», Томъ XXXII, Вильна, 1907 г.).

K. Jablonskio nuomone, tas *Jan Syrwid* iš Dabùžių apylinkės, netoli Anykščių, buvęs mūsų leksikografo tėvas ar senelis. Arti Dabužių šiandien yra sodžius *Sirvydaĩ*, galimas daiktas, jo gimimo vieta.

8. Neseniai buvo rastas Vilniuj Sirvydo portretas pas jo kažkokias gimines. Atpirkusis iš jų portretą P. Bieliauskas man sakė, kad jos iš giminės tradicijos jį vadinusios *Syrwid*, o ne *Szyrwid.*

9. Galop, prie to reikia dar pridėti, kaip teko sužinoti, kad prieš dvejetą metų Ryme jėzuitų arkyve rastas jo paties rašytas dokumentas su parašu *Constantinus Syrwid manu propria.* Jei jis

pats taip rašosi *(Sirvydas)*, tai ar begali būti koks klausimas dėl jo vadinimo?

Gali kam ateiti į galvą, kodėl gi, nors pats rašėsi *Syrwid*, jo raštai turi *Szyrwid*. Tai bus atsitikę greičiausiai dėl to laiko lenkų rašybos svyravimo. Senesniuose lenkų raštuose galima rasti nemaža pavyzdžių, kur vietoj šių dienų *s* rašoma *sz*. Leidinyje Т. Лер-Сплавинский, Польский язык, Москва 1954 ištraukoj iš karalienės Sofijos biblijos 1455 randame nemaža žodžių, kur vietoj *s* rašoma *sz*, pvz.: *szwyatloszcz = światłość* (p. 118), *dodzyszeyszego = do dzisiejszego* (p. 120), *noszyly sze = nosili się* (p. 121).

Netrūksta tokių pavyzdžių ir Lietuvoj rašytuose lenkiškuose raštuose. Iš Sirvydo laikų 17-jo amžiaus dokumentų rinkinyje „Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais", I ir II dalis (1959—1961), apsčiai randame žodžių, kur vietoj *s* rašoma *sz*. Sakysim, I dalyje: vietoj *syna* rašoma *szyna* (p. 83, 85), vietoj *samego — szamego* (p. 83), vietoj *sobie — szobie* (p. 85), vietoj *lasy — laszy* (p. 83, 84), vietoj *owies — owiesz* (p. 86), vietoj *Prus — Prusz* (p. 86); II dalyje: *Jusaytysz* (p. 61), *Jodbalisza* (p. 59, 60) ir daug kitų panašių rašymų.

„Kalbotyra", XI, 1965

1966

Priemenė ir sinonimai

Lenkų terminui *sień, przedsionek* gyvoje lietuvių kalboje rasti šie pavadinimai:

1. *priemenẽ, príemenę* su savo variantais plačiausiai vartojamas pavadinimas (Vilkavìškis, Veliuonà, Kretingà, Plùngė, Telšiaĩ, Mažeĩkiai, Žarėnai, Panevėžỹs, Bir̃žai, Ukmergẽ, Skãpiškis, Rõkiškis, Švenčiónys, Ignalinà, Tverẽčius, Drùskininkai), *priemenià, -iõs* (Daukšiaĩ), *prieminẽ* (Príenai), *priemẽ, príemę* (Drùskininkai, bet šalia ir *priemenẽ), priemnẽ* (Kal̃tanėnai, Lazū́nai, Zietela), *prienẽ* (Gervėčiai), *priemẽnė* (Jūžintaĩ), *pryvenẽ* (Tirkšliaĩ).

2. *príesienis, priesienỹs* (Žagãrė, Linkuvà, Pakrúojis, Ramýgala), *priesė́nis* (retai: Ėriškiai, Ramýgala, Uliū́nai).

3. *príeangis* (Krãkės, Ylakiaĩ, Tvẽrai), *príengis* (Kėdáiniai), *prìangis* (Krãžiai, Raséiniai), *priangỹs* (Jõniškis), *prìngis* (Šiluvà), *pringỹs, priñgio* (Kuršė́nai), *príengė* (Šiauliaĩ, Príekulė), *prýangė, prýangis* (Kuršaitis, Žodynas).

4. *bùtas, -ai* (Sintautaĩ, Šakiaĩ, Jùrbarkas, Šilùtė).

5. *príebutis* < *prýbutis* (Pagėgiai, Laũksargiai, Šilùtė).

6. *nùmas* (Klaĩpėda, Dovilaĩ, Pėžaičiai, Príekulė).

7. *prýnumis* (Kalótė).

8. *priestubis, -io* (Nidà, Viešvilė).
9. *prýšininkas* (Žemãlė).
10. *namẽlis* (Dùsetos).
11. *nameliõkas* (Obẽliai).
12. *siẽnis, -io* (Palangà, Papilė), *siẽnius* (Šilãlė, Trýškiai), *siẽdnius* (Alsėdžiai, Telšiaĩ, Mósėdis, Sedà).

Daugumas pavadinimų nekelia abejojimų dėl savo kilmės ir darybos. Sakysim, pavadinimas *prieangis* rodo tam tikrą pastogę, dengiančią gyvenamos triobos angą (duris) nuo lietaus, sniego ir šalčio. Bet pavadinimų *priemenẽ, priesienis* ir *siẽnis* kilmė reikalauja kiek paaiškinimų. Pradėsim nuo paskutinio (12).

Pavadinimas *siẽnis* su savo variantais greičiausiai bus polonizmas: iš lenkų kalbos *sień*. Variantas *siẽdnius* bus gavęs *-d-* kontaminacijos keliu šalia veiksmažodžio *sėdėti* (žem. *siedíeti*). Pavadinimo slavišką kilmę rodo ir to žodžio tvirtagalė priegaidė. Pagal lenkų kalbą ir lietuvių kalba turi vienskaitos formą.

Šio sąrašo pirmutinio pavadinimo *priemenẽ* kilmė toli gražu nesirodo aiški. Todėl nenuostabu, kad kilmės neaiškumas patraukė dėmesį ir svetimų kalbininkų. Štai žurnale „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", tomas 79, sąsiuvinis 1—2, 1964, psl. 23 prof. Bernhard Forssman išvedžioja, kad pavadinimas *priemenẽ* atsiradęs iš prielinksnio *priẽ* ir priesagos *-mn-*. Man rodos, kad to pavadinimo atsiradimas paprastesnis.

Iš palyginimo su kitais tos pastogės pavadinimais reikia spręsti, kad jis padarytas iš žodžio *nãmas* ir prielinksnio *priẽ*: *prie+namas=prienamė*. Kilimą iš *nãmas*, tarp kitko, rodo jo sinonimai *namẽlis, nameliõkas, nùmas*. Senesnė forma *prienamė* (be kirčio; galima manyti, kirčiavo galą kaip žodis *panamẽ*) yra randama Miežinio žodyne (1894). Iš tos senesnės vėliau turėjo pasidaryti šių dienų forma *priemenẽ* tokiu būdu. Dėl dažno vartojimo vidurinio skiemens *-na-* balsis *a* po priebalsio *n* bus pavirtęs į *e* dėl asimiliacijos: *a : ė>e : ė*, ir atsiradusi forma *prie-ne-mẽ*. Toliau dėl lūpinio priebalsio *m* anticipacijos (*p...n...m>p...m...n)* įsikišo metatezė: *n* su *m* pasikeitė vietomis ir davė šių dienų žodį *prie--menẽ*. Paskui kontaminacija ir trumpėjimas davė visokių variantų.

Pavadinimas *príesienis* ar *priesienỹs* (taip rašoma), rodos, būtų aiškios kilmės — padarytas iš prielinksnio *priẽ* ir daiktavardžio *síena* — ir reikštų pastogę, pristatytą prie gyvenamos triobos s i e n o s. Bet tai neturėtų prasmės: tokia pastogė statoma ne prie s i e n o s, o prie d u r ų (angos). Paimkim pavyzdžiui nors retą sinonimą *pryšininkas* (raš. *príešininkas)* — reiškia pristatytą daiktą prieš d u r i s. Kilmės klausimo sprendimą gal duoda rasti žodyno kartotekoj keli lapeliai iš Ramygalos apylinkės su žodžiu *priesėnis (Priesėny buvaũ* Ramygala). Tuo būdu, pavadinimas sudarytas iš prielinksnio *priẽ* ir kito žodžio su šaknim *sėn-*. Dabar gyvoji kalba tokio atskiro žodžio, rodos, nežino, bet jis yra išlikęs senovės raštuose:

Ruhig, Žodynas, 1747. II 213: *sẽnys, ẽniu* F. pl. Jagdbude, Haus,

Szyrwid, Dictionarium, 1713: pałac — *senis, palocius;* dwor, aula — *didžianame, senis, giwenimas didžiunu.*

To paties autoriaus Punktay sakimu, I, 55: *ne tiktay senise karalu* w domach Krolewskich.

Slavočinskis, Giesmės, 1646, II, 34: *Ing senis tawa laymingas eysiu* Nawiedzę Twoj dom szczęśliwy.

Tas pats žodis yra pavartotas 1589 m. hegzametre, parašytame sveikinant atvykusį į Vilnių Lenkijos karalių ir Lietuvos didįjį kunigaikštį Žygimantą III: *adant Sęnisna Lietuwós ineytu Triumhpi* Senoji lietuviška knyga, psl. 303. Iš tos citatos matyti, kad žodžio *sęnisna* garsas, pažymėtas raide *ę*, nebuvo tariamas kaip dvibalsis *ie*. Kur buvo tariamas dvibalsis *ie*, taip ir buvo rašomas tam hegzametre: *Lietuwós, szwiesá*. Tai leidžia spėti, kad žodis *sėnys, -ių* nėra paskolintas iš rusų kalbos *сени*, o yra bendro kilimo, kaip, sakysim, lietuviškas žodis *sėsti* ir rusų *сесть*. Kad žodis *sėnys* nėra skolinys, pabrėžia ir Būga savo laiške, rašytame Endzelynui 1910 m. rugsėjo 24 d. šiais žodžiais: „Aš nenorėčiau tikėti, kad lie. *sėnis, -ies* „rūmai" būtų paskolinta iš rusų *сѣни*. Aš vis dar tebetikiu, kad iš ѣ lietuvių kalboje tekįla *ie*, bet niekados ne *ė*. Štai keletas pavyzdžių su ѣ = *ie: aliẽjus, biẽdnas, biesas*... Tas pastebėtina, kad *ie* iš slav. ѣ lieka kaipo *ie* ir žemaičių šnektose." „Literatūra ir kalba", 1956, I 372.

Apie kirčiavimą reikia spręsti tik iš palyginimo su kitais žodžiais. Jei iš *klúonas, klúonai* turime *paklúonė*, iš *síena* — *pasíenis*, tai *priesėnis* galėjo atsirasti iš *sėnys, sėnių*. Vadinas, žodis *sėnys* bus tvirtapradės šaknies ir nekilnojamo kirčio.

Tokiu būdu senovės kalboj bus buvęs daugskaitinės formos mot. giminės daiktavardis *sėnys, -ių*, davęs sudėtinį žodį *prie-sėnis*. Kadangi žodis *sėnys* išnyko iš gyvosios kalbos, tai kalbantiems pradėjo rodytis, kad tos pastogės pavadinimas padarytas iš prielinksnio *prie* ir daiktavardžio *siena* (kontaminacija), iš čia *príesienis* ar *priesienỹs*.

Tiesa, yra žodis *prýsęinis* (Tirkšliaĩ, Pikeliai), raš. *príesienis*, padarytas iš priešdėlio *pry* ir *sėina*, jo reikšmė *pelùdė* — toks užnarvis klojime prie siena pelams supilti.

„Baltistica", II(2), 1966

1967

Laiškas redakcijai

„Baltisticos" N 2 yra įdėtas B. Savukyno straipsnis«К проблеме Западнобалтийского субстрата в югозападной Литве». Ten autorius, prieštaraudamas J. Otrembskiui, vartojančiam Leipalingio apylinkės ežero pavadinimą *Bìlsas* su tvirtaprade priegaide, tvirtina, kad turėtų būti *Bĩlsas* (tvirtagalės priegaidės). Jis

rašo: «В дальнейшем мы даем это название с циркумфлектированной интонацией, которую мы считаем более реальной (по данным проверки на месте) и которая также легко объясняется как результат закономерной метатонии». Vadinas, jis remiasi patikrinimu vietoje ir metatonijos dėsniais. Šiam reikalui svarbiausias dalykas patikrinimas vietoje. Kaip tariama gyvoj kalboj, taip reikia ir vartoti. Pirmiausia, kas tikrino vietoj? Gal kas neskiria tvirtapradės priegaidės nuo tvirtagalės? Kam kyla abejonė, užtenka nuvažiuoti į Druskininkus, persikelti per Nemuną ir Mizarų sodžiuj sužinos, kad kalbamojo ežero pavadinimas tariamas su tvirtaprade priegaide — *Bílsas*. Maža to, ten sužinos, kad yra ir upelė, vadinama *Bílsa,* kuri teka per tą sodžių: *Bílsos upẽlė tẽka per Mìzarus. Vaikaĩ bráidžioja po Bílsū. Ážaras Bílsas, upė Bílsa.* Prieš faktus ir metatonijos dėsniai turi nutilti.

Ta proga man ateina į galvą ir kitų pavadinimų panašus likimas. Sakysim, raštuose tenka matyti pavadinimą *Krėva,* nors Gervėčių apylinkėj Girių sodžiuj gali sužinoti, kad ta garsi vieta vadinasi *Krẽvas.* Taip pat kitą garsią vietą raštai vadina *Alšėnai* (vertimas iš lenkų kalbos *Holszany),* nors Dieveniškių krašto Maciučių sodžiaus žmonės sako *Galšià: Važiuosiu Galšiõn.* Vienodai vadina tą vardą ir Lazūnų krašto žmonės: *Pučia Galšiõs vėjas* (jiems iš žiemių pusės). Istorikai žino iš 81-ojo „Wegeberichto" (apie 1385 metus), kad vokiečiai tą vietą užrašė *Galse:* ... von Asmen czu Bytiskin des konigs dorf III mile von dannen czu Crawin II mile ...; von dannen czum huse, das heist *Galse,* III mile ... Juk negalėjo vokiečiai iš *Alšėnų* padaryti *Galse!* Tarp kitko, žr. M. Untulio suslavintų vietovardžių sąrašą, „Lietuvių Tauta", 1935 m., V knyga, psl. 265.

Tie ir kiti panašūs pavadinimai nėra transcendentiniai dalykai. Apie kai kuriuos buvo minėta ir spaudoj. Kas abejoja dėl jų teisingo tarimo, gali visados pasitikrinti.

„Baltistica", III(1), 1967

Pastiprinamasis dalyvis

Ramygalos, Laukuvos ir Šakynos apylinkėse kartais, norint sustiprinti tarinio reikšmę, kada kalbančiam rūpi parodyti tam tikrą savo jausmą, vartojamas to paties veiksmažodžio būtojo laiko veikiamasis dalyvis. Pvz.:

Jis suriko surikęs (labai suriko) *ir krito negyvas* Rm. *Mergaitė apsiverkė apsiverkusi ir išėjo* Rm. *Pasvyravo vežimas pasvyravęs ir išvirto* Rm. *Persigandusi sukliko suklikusi ir apslabo* Lkv. *Bėgo bėgęs* (smarkiai bėgo) *ir sustojo* Lkv. *Paėmė už apikaklės, apsuko apsukęs ir nutrenkė į patvorį* Škn.

Norėčiau, kad apie tą dalyvį ir kiti parašytų, kur jis žinomas, ir tiksliau nusakytų jo vartojimą.

„Baltistica", III(2), 1967

A. Senn. **Handbuch der litauischen Sprache, I. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1966, 495 p.**

1966 metais A. Sennas išleido savo plačią lietuvių kalbos gramatiką. Tai yra jo sumanyto Lietuvių kalbos vadovo (Handbuch der litauischen Sprache) I tomas. To vadovo II tomas išėjo 1957 metais. Tas II tomas yra rinkinys įvairių tautosakos ir rašytojų tekstų, prie kurių pridėtas žodynėlis, sudarytas iš žodžių, pavartotų tekstuose. Žodžiai paaiškinti vokiškai ir angliškai.

Dabar išėjęs Senno darbas (I tomas) yra šių dienų mūsų rašomosios kalbos gramatika, papildyta faktais iš senųjų raštų ir tarmių. Gramatika turi šiuos skyrius: I. Įvadas. II. Linksniavimas. III. Asmenavimas. IV. Veiksmažodis. V. Nekaitomos kalbos dalys. VI. Žodžių daryba. VII. Vardinių kalbos dalių vartojimas. VIII. Linksnių vartojimas. IX. Veiksmažodžio formų vartojimas. X. Iš sakinių mokslo.

Autoriaus darbas atliktas su dideliu atsidėjimu ir rūpestingumu. Kiekvienas dalykas gvildenamas itin smulkiai. Pavyzdžiui, kilmininko vartojimui paskirta 25 puslapiai, vadinas, dvidešimta dalis knygos. Suprantamas daiktas, kilmininko vartojimo čia turėtų būti minimi visi atvejai. Ir kiti linksniai negali skųstis šykščiu vartojimo suskirstymu. Apskritai, visi gramatikos skyriai parašyti panašaus platumo. Tokia gramatika pravers kiekvienam, kas nori geriau pažinti lietuvių kalbą. Visai ne pro šalį bus ją laikyti arti savęs ir patiems lietuvių kalbos dėstytojams dėl įvairios informacijos.

Manydamas, kad Gramatika susilauks naujo leidimo ar vertimo, norėčiau išreikšti autoriui savo pageidavimą pašalinti tam tikrus netikslius mažmožius, kurie man krito į akį. Autorius rašė savo darbą toli nuo gyvosios kalbos, naudojosi daugiausia šaltiniais, išėjusiais iš mūsų krašto mokslo įstaigų. Kartais į tuos šaltinius galėjo patekti ir klaidinančių dalykų, kurių nelengva buvo išvengti.

Pls. 49, 110 *Daugaĩ* — gyvoj kalboj ir Lkrž *Daũgai.*

Psl. 126 upės vardas *Sudarvẽ,* o vietos pavadinimas *Sudervẽ* (matyti, korektūros klaida); upė ir gyvenama vieta turi tą patį pavadinimą: *Sudervẽ, Sudervẽs, Sùdervę.*

Psl. 318 *žodžiai Žemaitijà, Aukštaitijà* yra raštų pramanyti, gyvoj kalboj yra tik *Žemaĩčiai* ir *Aukštaĩčiai;* Jablonskis savo raštuose *Žemaitija* daug kartų taisė į *Žemaičiai* (žr. jo Raštų V 138, 143, IV 109, 122...). Tokio pat gerumo ir *Suvalkijà* (psl. 54).

Psl. 317 *valdininkijà* raštų pasidarytas žodis vietoj *valdiniñkai.*

Psl. 382 *Gerbiamàsis Támsta!* 'Hochgeehrter Herr!' *Gerbiamóji Támsta!* 'Hochgeehrte Dame!' Dėl tų pasakymų norėčiau tik atkartoti Jablonskio nuomonę: „Žodis tamsta — yra tik tam tikras įvardis, žodžio *ponas* jis neatstoja; žodis *tamsta* pasakomas tik vietoj žodžio *tu,* kada kreipiamės į kiek didesnį asmenį" (Raštai IV 289).

Psl. 48 kalbant apie „pantininkų" tarmę pasakyta, kad ten tariama *grõžtas;* kiek man žinoma, toj tarmėj sakoma *grąžtas:* kur sako *grõžtas,* ten sako ir *póntis,* vadinas, „pontininkai".

Psl. 117 *turtuõlis;* Jablonskis to žodžio nerekomenduoja vartoti (Raštai V 205). Jo nuomone, čia labiau tiktų žodžiai *didžtuřtis, tuřtininkas.*

Psl. 370 prieveiksmis *nevà* ir jungtukas *bũk* nėra Jablonskio labai teiktini žodžiai (dėl *bũk* žr. Raštai V 24, IV 177, 318).

Psl. 74 *Gravis ì* paaiškina *kairinis kirtis,* gal geriau būtų pasakius *kairìnis žénklas.*

Psl. 122 *Juškà* Typ 2, vadinas, *Juškõs;* visur tos pavardės kilmininkas tariamas *Jùškos.*

Psl. 275 *žaĩsti;* gyvoj kalboj apie Zietelą tegirdėjau *žáisti.*

Psl. 480 *svéikinu (támstą) su Naujaĩsiais Mẽtais.* Sveikinti *su kuo* mūsų kalba dabar plačiai vartoja; tai matome spaudoj ir šventiniuose atvirukuose. Ar gyvoji kalba gali kiek pateisinti? Bet noriu pasakyti, kad savo augime tegirdėdavau sakant: *Sveikì suláukę Naujũ Mẽtų! Sveikì sugrįžę iš tolimũ kraštũ! Sveĩkas parvažiãvęs namõ!* Jablonskis čia vartoja kilmininką, pvz.: „B. telegrafu pasveikino karalių s u n a u j a i s m e t a i s". Taiso: „B. telegrafu pasveikino karalių Naujųjų Metų" (žr. Raštai IV 128).

Psl. 425 *eĩnant nutarimù* 'gemäß einem Beschluss'. Ta reikšme žodelį „einant" daugiausia vartojo teisininkai. Toks vartojimas nėra gyvas, bet kuo reikia pakeisti, tuo tarpu gal susigaudysim iš vieno Jablonskio taisymo. Jo Raštų V 84 randame: „Lietuvoje tebėra galioje prieškarinis Rusijos įstatymas, e i n a n t k u r i u o gimimo, mirimo ir jungtuvių metrikus surašo dvasiškiai". Taiso: „Lietuvoje... t e b e t u r i savo galią prieškarinės Rusijos įstatymas, kuriuo (iš kurio) visokius metrikus surašo kunigai (dvāsininkai)". Kas pasakytų „pagal nutarimą", man būtų gyviau, negu „einant nutarimu".

Psl. 475 *jìs patỹliai kójas stãtė, kàd šunũ nelódinus* 'er trat sachte auf, um die Hunde nicht zum Bellen zu bringen'. Čia yra tikslo aplinkybės šalutinis sakinys po *kad* su būtojo laiko padalyviu. Toks padalyvis vartojamas po *kad* tik geidžiamuose (ne šalutiniuose) sakiniuose, pvz.: *O, kad čia mums nusipirkus arklį!* Jablonskis panašius sakinius daug kartų taisė; sakysim, Raštų IV 334: „Ji nusižudė, kad n e p a t e k u s priešų rankosna = kad n e p a t e k t ų". Vadinas, čia kalbamą sakinį reikėtų ištaisyti: *Jìs patỹliai kójas stãtė, kàd šunũ nelódintų.*

Čia aš pasakiau savo nuomonę dėl kelių kalbos mažmožių, kiti pažiūrės gal kitaip.

„Baltistica", III(2), 1967

Dėl linksniavimo paradigmų tradicijos

Prof. A. Sennas savo 1966 metų Lietuvių kalbos gramatikoj psl. 104 sakosi suskirstęs daiktavardžių linksniavimo paradigmas laikydamasis Jablonskio tradicijos. Ar visai tikslus tvirtinimas?

Reikia pasakyti, kad Jablonskis taip žymėjo paradigmas tik 1925 metų Lietuvių kalbos vadovėly (p. 17—19): a) *káulas*, b) *kařtas*, c) *lángas*, d) *laũkas*. Vadinas, išėjus Būgos Lietuvių kalbos žodyno pirmajam sąsiuviniui 1924 m. Ligi tolei savo 1901, 1919 ir 1922 metų leistose gramatikose jis laikėsi Kuršaičio skirstymo principo: skiria dvi paradigmas tvirtapradės ir dvi paradigmas tvirtagalės priegaidės: *káulas, lángas, vaĩkas, rãtas* (1922).

Tokio pat skirstymo laikėsi ir Jaunius savo gramatikoj (1908—1916). Jis rašo p. 54: „Kad lietuviškų žodžių priegaidė (accentus) būtų nekilnojama (immobilis), tad užtektų įsiveizdėti į vieną pavyzdį arba paveikslą iš kiekvieno linksniavimo, bet priegaidei esant kilnojamai, reikia mažnei visuose linksniavimuose įsiveizdėti į keturis pavyzdžius: du su tvirtaprade priegaide, antru du su tvirtagale". Pirmajam linksniavimui jo pavyzdžiai (p. 55) *výras, vérgas; põnas, vaĩkas.*

Kuršaitis savo Gramatikoje (1876) pirmas suskirstė linksniavimo pavyzdžius į keturias paradigmas — dvi tvirtagalės ir dvi tvirtapradės priegaidės: I. a. *diẽvas*, b. *põnas;* II. a. *kélmas*, b. *tìltas.* Kas pirmas skelbia kokią mokslo tiesą, turi gerai apsvarstyti, ir tada gauna tvirtą pamatą savo nuomonei.

Rašydamas savo didelę lietuvių kalbos gramatiką Otrembskis turėjo irgi iš visų pusių tą klausimą apsvarstyti ir apsistojo prie Kuršaičio paradigmų skirstymo principo. Tuo reikalu jis rašo (Gramatikos III tomas, 8 psl.):

„Šių dienų gramatikos ir žodynai skirsto daiktavardžius kirčiavimo atžvilgiu pagal kirčio šokinėjimo laipsnį, kartu atsižiūri — tam tikruose linksniavimuose — taip pat į pirmojo skiemens priegaidę (intonaciją).

Dviskiemenių kamienų daiktavardžiai skirstomi šiaip (pavyzdžiui imami -a- kamieno daiktavardžiai):

I grupė — pirmas (šaknies) skiemuo yra tvirtapradės priegaidės, kirtis nekilnojamas: *šárka*, gen. *šárkos;*

II grupė — pirmas (šaknies) skiemuo turi trumpą balsį arba yra tvirtagalės priegaidės, kirtis beveik nekilnojamas: *víštà*, gen. *víštos; rankà*, gen. *rañkos;*

III grupė — pirmas (šaknies) skiemuo yra tvirtapradės priegaidės, kirtis kilnojamas: *galvà*, gen. *galvõs*, acc. *gálvą;*

IV grupė — pirmas (šaknies) skiemuo turi trumpą balsį arba yra tvirtagalės priegaidės, kirtis kilnojamas: *ligà*, gen. *ligõs*, acc. *lìgą; dienà*, gen. *dienõs*, acc. *diẽną.*

Nemažas čia paminėto skirstymo trūkumas yra tas, kad, turint galvoje patį dviskiemenių daiktavardžių skirstymą kirčiavimo atžvilgiu, užtemdomas labai svarbus dalykas, būtent tas, kad kirčio

šokinėjimas daugiausia pridera nuo pirmojo skiemens (šaknies) darybos, nuo to, ar jis yra trumpas ar ilgas, ar ilgas skiemuo turi tvirtapradę arba tvirtagalę priegaidę.

Šitoj Gramatikoj, remiantis pirmojo skiemens (šaknies) ilgumu ir priegaide, visi dviskiemenių kamienų daiktavardžiai skirstomi neatsižvelgiant į jų kamienų karakteristiką *(-o-* ir t. t.) pirmiausia į dvi grupes (sakysim, A ir B). Prie pirmosios grupės (A) pridera daiktavardžiai, kurių pirmasis skiemuo (šaknis) turi ilgą balsį ar dvibalsį su tvirtaprade priegaide; prie antrosios (B) pridera daiktavardžiai, kurių pirmasis skiemuo (šaknis) turi trumpą balsį arba ilgą balsį ar dvibalsį su tvirtagale priegaide.

Nuo tos dvejopos pirmojo skiemens (šaknies) darybos, nuo jo ilgumo ir priegaidės, daugiausia pridera linksnių formų kirčiavimas".

Tai kodėl dabar gramatikos ir žodynai skirsto linksniavimo paradigmas kitu principu, negu paskelbė Kuršaitis? Ar čia nebus tam tikras nesusipratimas, atsiradęs dėl Būgos išvedžiojimų jo Lietuvių kalbos žodyno (1924 m.) įvade (§§ 23—32), kad senovėje vieni lietuvių kalbos daiktavardžiai kirčiavo šaknį, kiti — galūnę? Ten jis sako: „Lietuvių tolimesnieji giminaičiai rodo, kad senovėje lietuviai vienų žodžių visoms lytims bus dėję kirtį šaknyje, kitų — galūnėje" (§ 31, psl. XXIX). Čia jis sako, kad buvo taip tariama senovėje. Ten duoda daiktavardžių visų linksniavimų pavyzdžius, dabar atsiradusius iš tos senovės kalbos, skirstydamas, sakysim, kamiengalio *-o-* žodžius: „Pirmykštis *šaknies* kirtis *výras* (tvirtapradė šaknis), *pĩršlas* (tvirtagalė šaknis) ir pirmykštis *galūnės* kirtis *kélmas* (tvirtapradė šaknis), *diẽvas* (tvirtagalė šaknis)". Prie tų pavyzdžių autorius pažymi, kad tokį kirčiavimą davęs pirmykštis šaknies ir pirmykštis galūnės kirtis, nieko neprikišdamas tradiciniam Kuršaičio paradigmų skirstymo principui (dvi tvirtagalės ir dvi tvirtapradės šaknies paradigmos), ėjusiam lig 1924 metų.

Būgos Lietuvių kalbos žodyno pirmajam sąsiuviniui pasirodžius (1924 m.), karštos galvos, gerai neapsvarstę, koks principas praktikos reikalui labiau tinka, laikydami minėtą Būgos paradigmų skirstymą paskutiniu mokslo žodžiu, šoko vartoti gramatikose ir žodynuose.

Kad Kuršaičio, Jauniaus ir Jablonskio lig 1925 metų paradigmų skirstymo principas labiau tinka šių dienų kalbai, rašo iš savo praktikos mokytojas J. Lazauskas „Gimtojoj kalboj" (1939 m. Nr. 4, psl. 49—52). Jis ten sakosi ir pats laikęsis to principo savo „Lietuvių kalbos gramatikoj", parašytoj V ir VI pradinės mokyklos skyriui.

Čia buvo visą laiką kalbama apie dviskiemenių daiktavardžių paradigmas, bet jos tinka be didesnių išvedžiojimų ir daugskiemeniams daiktavardžiams.

Spausdinama iš rankraščio

1968

Naujas žodynas

Tik išėjo iš spaudos Miunchene Aleksandro Kuršaičio lietuviškai-vokiško žodyno — Litauisch-Deutsches Wörterbuch — I tomas. To žodyno bus trys tomai, paskutinis tomas numatomas išleisti lig 1970 metų.

Apie žodyno autorių ir jo darbą plačiai nupasakoja prakalboj žodyno redaktorius prof. Hofmannas ir autoriaus sūnus Arminas Kuršaitis, čia pravers gal trumpai tik paminėti.

Aleksandras Kuršaitis yra garsiojo lituanisto Fridriko Kuršaičio brolio sūnus. Kaip našlaičio, jo mokslu rūpinosi dėdė. Vidurinį ir aukštąjį mokslą jis baigė Karaliaučiuj, universitete studijavo kalbas — lotynų, graikų, vokiečių ir lietuvių. Po studijų buvo Tilžės gimnazijos mokytoju. Čia jis organizavo lietuvių mokslo draugiją — „Litauische Literarische Gesellschaft", 1898 m. buvo išrinktas tos draugijos pirmininku ir vadovavo jai lig jos likvidavimo 1925 m. Draugija turėjo savo organą — Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft, kur buvo skelbiami įvairūs darbai lietuvių kalbos mokslo klausimais.

Tuo metu jau buvo išparduotas Fridriko Kuršaičio 1883 metų lietuviškai-vokiškas žodynas, ir jis norėjo vėl išleisti papildęs žodžiais iš kitų šaltinių. Tą darbą jis buvo gerai pažinęs skaitydamas dėdės žodynų korektūrą. Pats išleisti nebespėjo, karas viską sutrukdė, bet traukdamasis nuo karo veiksmų išsivežė žodyno rankraštį į Bavariją, kur 1944 m. mirė. Norėdamas, kad tėvo ilgų metų darbas nenueitų niekais, jo sūnus Arminas Kuršaitis organizavo žodyno leidimo redakciją. Pradžioj vyresniuoju redaktorium buvo prof. Wissmannas, o po jo mirties 1966 m. redagavimo darbą paėmė prof. E. Hofmannas.

Dabar keletas žodžių dėl paties žodyno sudarymo. Žodynas didelio formato, gražiai išleistas, I tomas turi 736 puslapius, paskutinis žodis *ingėti*, šriftas smulkus — petitas, antraštiniai žodžiai išretintas kursyvas. Lietuviškas tekstas kirčiuotas. Į tą žodyną sudėti ne tik bendriniai rašomosios kalbos žodžiai, bet ir iš tarmių, asmens vardai, vietovardžiai ir tarptautiniai žodžiai. Vadinas, žodžiai visų kategorijų, todėl tas žodynas leidėjų pavadintas **Thesaurus Linguae Lituanicae.**

Aleksandro Kuršaičio žodynui pamatą davė jo dėdės Fridriko abu žodynai — Vokiškai lietuviškas (1870—1874) ir Lietuviškai vokiškas (1883). Toliau tas pamatas buvo per 30 rinkimo metų papildytas žodžiais iš kitų lietuvių kalbos žodynų, iš gramatikų, rašytojų veikalų ir įvairių periodinių leidinių. Tą didelę žodžių jūrą nelengva buvo galutinai spaudai sutvarkyti, ypač sunkumų radosi su kirčiavimu, kaip prisipažįsta patys leidėjai prakalboj. Žemiau duosiu taisytinų vietų ar tik korektūros klaidų kiek pavyzdžių.

Apskritai imant, Aleksandro Kuršaičio žodynas laikosi Fr. Kuršaičio kirčiavimo, o Fr. Kuršaičio tarmės kirčiavimas artimas rašomos kalbos kirčiavimui, skiriasi tik vienu kitu mažmožiu, pvz.: daiktavardžiai su priesaga *-ybė* FK tarmėj turi tvirtagalę priegaidę *(galỹbė)*, o raš. k. tvirtapradę *(galýbė)*; nomina agentis su *-ėjas* FK tarmėj turi tvirtagalę priegaidę *(gynẽjas)*, o raš. k. tvirtapradę *(gynėjas)*.

Kirčiavimo netikslumų davė A. Juškos žodynas. Juška savo surinktų žodžių žymėjo tik kirčio vietą, o ne priegaidę. I tomo (A — D raidės) redaktorius Fortunatovas irgi neskyrė priegaidės, todėl iš ten paimti žodžiai kartais išrašyti su neteisinga priegaide, pvz.:

adýnvagis J = raš. k. *adỹnvagis (*FK *adynà, -ỹnos)*;

aptáčyti J = raš. k. *aptãčyti*;

atslúga 'die Abnahme einer Geschwulst' J = raš. k. *ãtslūga, -os* (Bč I 352).

blakýtis audìmas J = raš. *blãkytis* (Bč I 718);

bãgalis, -io 'ein großes Stuck irgendeiner Sache'; *dešrà vienamè bágale*, t. y. *lújte* J = raš. k. *dešrà vienamè bãgaly*, t. y. *luitè* (Bč I 452);

dažývė J = raš. *dažỹvė* (Bč II 236);

áukloti J =raš. *áuklioti* (Bč I 388); Juškos I tome *l* reiškia minkštą priebalsį;

kartais tas pats veiksmažodis su kitais priešdėliais nevienodai kirčiuojamas:

apžvelgti, àpžvelgiu, -iau J = raš. *apžvelgti, apžvelgiù, -iau; atžvélgti, -žvelgiù, -iaũ* J = raš. *atžvelgti, -žvelgiù, -iau; bajórinti...* 'adeln' J = raš. *bajõrinti* (FK).

Ne tik iš A. Juškos, bet ir iš kitų šaltinių paimti žodžiai ne visur gerai sukirčiuoti:

įkalbėti, įkalbù, -ėjau; formos „įkalbù" nėra, reikia kirčiuoti *įkalbu*, kaip tas pats veiksmažodis su priešdėliu *ap-* gerai sukirčiuotas *apkalbėti, àpkalbu, -ėjau*;

bũrti, buriù, bũriaũ 'zu einer Schar vereinigen' = raš. *bùrti, buriù, bũriau* (Bč);

apkálkiuoti = raš. *apkalkiúoti* (NSB);

bailùs ... baĩliai prasitařdami = raš. *-damì*;

eĩti ... pareigàs eĩti = raš. *pãreigas* (acc. pl.);

įkurtuvẽ, -ẽs 'die Grundung'; tokio žodžio kalba neturi, yra tik plur. *įkurtùvės, -ių*, acc. *įkurtuvès*;

belaisvẽ 'die Unfreiheit, Gefangenschaft'. Ta reikšme kalba vartoja *neláisvė*.

Taip pat kartais nepaprastai kirčiuojami svetimi tikriniai ir tarptautiniai žodžiai:

Cẽzaris, -io und *Cẽzorius, -iaus; Júlijus Cẽzorius*, Trim. 190, 31 a/b = raš. *Cèzaris, Jùlijus*;

dėl žodžių *Airopa, Eirõpa* nepasakyta, kad jų vietoj vartotina raš. *Euròpa*;

abstrakcijà, -ìjos = raš. *abstrãkcija;*
abstràktinis, -ė und *abstràktiškas, -a* = raš. *abstrãktinis, abstrãktiškas.*

Vietomis dialektinės formos nenurodytos į raš. kalbos formas: *brósva, -os* J; *brosvà* = raš. *brąsva* (NSB), *brąsvà* (Bč).

Iš senesnių raštų paimtų žodžių kartais neatstatyta rašyba: *eikšiãn* = raš. *eĩk šeñ.*

Žodyno rašyba kirčiuotų ilgųjų *ū* nevartoja ilgumo ženklo (-): Įkaip FK savo žodyne 1883 m. (-)[119] *būdas* = *bũdas, įbúgti* = = *įbū́gti.*

Krinta į akį, kad žodžiai iš Barono, Juškos ir kitų lietuviškai-rusiškų žodynų kartais vietoj vokiško paaiškinimo turi rusišką vertimą, kas moka rusiškai, gal greičiau supras žodžio reikšmę.

aklúoti . . . смотреть с напряжением;
ãtpildas . . . возмездие, вознаграждение;
atsidėjęs . . . прилежный;
bandẽlė . . . булка;
bruzdà, -ōs . . . возня.

Iš tikrinių žodžių naudingi lietuvių dialektologijai bus b. Prūsų Lietuvos vietovardžiai, kaip: *Eigaraĩ, -ų̃* 'Eigarren', Dorfname in den Kreisen Ragnit, Pillkallen und Stallupönen; *Eisrà, -ōs* 'die Eisra', ein Bach im Kreise Pogegen.

Reikia sutikti su žodyno redakcija, kad patogiau daiktavardžių ir būdvardžių linksniavimo paradigmas žymėti ne skaitmenimis (1, 2, 3, 4 . . .), bet duoti dvi ir net daugiau formų, iš kurių skaitytojas galės teisingai kirčiuoti visur tą žodį:

arklỹs, árklio, plur. *arkliaĩ,* akk. *árklius;*
gãlas, plur. *galaĩ;*
dainà, -ōs, plur. *daĩnos, -ų̃* (daneben ma. *dáina* und *dáinė*);
galvà, -ōs, akk. *gálvą;*
garbẽ, -ẽs, akk. *gařbę;* plur. *gařbės, -ių̃,* akk. *garbès* (nach Kam. auch akk. *gárbę,* plur. *gárbės, -ių,* akk. *gárbes*);
garsùs, akk. *gařsų, -ì, gařsu, gařsiai.*

Nėra knygos, ypač didesnės, kad išeitų be korektūros klaidų. Turi jų ir Aleksandro Kuršaičio žodynas, sakysim, *žodýno tùrinio* s. v. *eĩti* p. 521 = *žodýno tùriniu.* Akylas skaitytojas pats jas pasitaisys. Ta proga dar pridėsiu, kad Mokslų Akademijos didžiojo lietuvių kalbos žodyno I tomas išėjo ne 1930 m., kaip pasakyta sutrumpinimų sąraše, bet 1941 m. To žodyno sutrumpinimas pažymėtas Bč = Juozas Balčikonis. Lietuvių kalbos žodynas 1930 ff. Reikia žinoti, kad J. Balčikonis redagavo to žodyno I ir II tomą, tolesnius tomus redaguoja kiti žmonės.

Įsidėmėtinas dar vienas žodyno dalykas. Duotas krašto pavadinimas *Egìptas* 1. 'Ägypten'. — 2. *egìptas* 'der Ägypter' (to krašto gyventojas — „egiptietis"). Vadinas, krašto pavadinimas ir to krašto gyventojo pavadinimas turi tą pačią formą. Gyventojų panašių

pavadinimų gyvoj kalboj yra ir kitur. Ramygalos apylinkėj yra sodžius *Pãpiškiai,* to sodžiaus gyventojai šalia *papiškiẽčiai* kartais vadinami *pãpiškiai: pãpiškiai važiuoja iš turgaus.* Yra žinomas miestas *Kėdáiniai* (kirčiuojamas skiemuo tvirtapradės priegaidės), kartais šalia *kėdainiẽčiai* sakoma *kėdaĩniai* (tvirtagale priegaide!); man kartą atsakė sodžiaus žmonės: *Mes abudu kėdaĩniai.* „Egipto" pavyzdžiu galėtum vadinti ir kitų šalių gyventojus, nežinomus mūsų gyvajai kalbai.

Galop reikia pridėti, kad Aleksandro Kuršaičio žodyno I tomas išeina jubiliejiniais metais. Šiemet sukanka 125 metai nuo to laiko, kada Fridrikas Kuršaitis paskelbė savo „Lietuvių kalbos garsų ir intonacijos mokslą" (Laut- und Tonlehre der litauischen Sprache, Königsberg, 1843), kurio dabar laikosi visi pasaulio kalbininkai. Kol gyvens lietuviškai kalbanti tauta, tol skambės Kuršaičių giminės vardas. To vardo garbę kels ir tik pasirodęs Aleksandro Kuršaičio žodynas.

Spausdinama iš rankraščio[120]

Tikslo naudininkas su bendratim

Iš Jablonskio gramatikos to naudininko keli pavyzdžiai: 1) *Nusipirkau d a l g į š i e n u i p i a u t i* (dalgis šieną piauna); 2) *Reikia ieškoti a r k l i o ž e m e i a r t i* (su arkliu žemę aria); 3) *Pasiimk l a z d ą š u n i m s a t s i g i n t i* (su lazda atsigina nuo šunų); 4) *Ne visų b u r n o s p u t r a i s r ė b t i* (su burna srebiama); 5) *Nėr man t ė v e l i o d a l e l e i s k i r t i* (tėvas skiria dalį).

Iš tų pavyzdžių matyti, kad tikslo naudininkas su bendratim esti prie žodžių, reiškiančių daiktus, įrankius, su kuriais galima tą tikslą pasiekti. Bet mūsų šių dienų raštai ne visur laikosi tų pavyzdžių — vartoja tikslo naudininką su bendratim prie žodžių, reiškiančių daiktus, su kuriais negali pasiekti tikslo — kurie tam reikalui nedera. Kai mano studentai seniau ne vietoj pavartodavo tą naudininką, jiems aiškindavau tarp kitko šiais palyginimais. Klausdavau jų, ar kalba taip: *Valdžia davė r ą s t ų t i l t u i s t a t y t i.* Studentai, augę kaime ir nepraradę gyvos kalbos jausmo, tuoj atsiliepdavo: „Taip kalba (nes su rąstais galima tiltą pastatyti)". Dėl palyginimo vėl klausdavau, ar kalba: *Valdžia davė į s a k y m ą t i l t u i s t a t y t i,* atsiliepdavo: „Ne (nes su įsakymu tilto nepastatysi)", reikia: *Valdžia davė įsakymą t i l t ą statyti* (galininkas). Duodavau dar kitą palyginimą: *Neturiu d a n t ų r i e š u t a m s k r i m s t i.* Studentai: „Taip sakoma (su dantimis kremtame riešutus, dantys čia yra įrankis)". O ar tinka sakyti: *Neturiu n o r o r i e š u t a m s k r i m s t i.* Studentai tada atsiliepdavo: „Netinka! Noras negali krimsti riešutų, noras nėra įrankis, derantis tam darbui. Reikia sakyti: *Neturiu noro r i e š u t u s krimsti (*ar *r i e š u t ų)!*"

Čia pridursiu, kad bus geras pasakymas: *Gavo t r i s r u b l i u s r i e š u t a m s p i r k t i,* nes su 3 rubliais gali nusipirkti riešutų. Bet netinka sakyti: *D i s e r t a c i j a mokslo kandidato l a i p s n i u i į g y t i,* nes disertacija nėra įrankis (priemonė), kad duotų laipsnį, nors turi popieriaus daugiau kaip trijų rublių banknotas. Reikia sakyti: *Kandidato laipsnio disertacija.*

Dar vienas kitas netaisyklingo tikslo naudininko su bendratim pavyzdys:

1) *Padarė s u s i r i n k i m ą p r o g r a m a i n u s t a t y t i.* Susirinkimas nėra toks daiktas, priemonė, kad galėtų nustatyti programą, todėl reikia sakyti: *Padarė susirinkimą dėl programos nustatymo; Padarė susirinkimą, norėdami nustatyti programą* ir t. t.

2) *Išėjo l e i d i n y s P r ū s e i k a i a t m i n t i.* Leidinys negali atminti. Reikia sakyti: *Išėjo leidinys Prūseikos atminimui.* Taip pat nevykusios yra tokios laikraščių straipsnių antraštės, kaip: *Hrebnickiui atminti* (tur būt, čia turimas galvoj žodis *straipsnis,* bet jis juk ne įrankis). Straipsnį reikėjo pavadinti: *Hrebnickio atminimui; Keletas žodžių apie Hrebnickį* ir t. t.

3) *J i* (Petkevičaitė)... *laikė s ą l y g o m i s t a u t a i e g z i s t u o t i (=Ji... laikė tautos egzistavimo sąlygomis).*

4) *J i įsteigė „Žiburėlio" d r a u g i j ą mokslus einančiam j a u n i m u i š e l p t i.* Draugija nėra koks įrankis ar priemonė, su kuria galėtum sušelpti jaunimą. Taisome: *Ji įsteigė mokslus einančio jaunimo „Žiburėlio" šelpimo draugiją.*

5) *Džonsono p r i e m o n ė s d o l e r i u i g e l b ė t i.* Priemonės nėra daiktas, su kuriuo galėtum dolerį gelbėti. Taisome: *Džonsono dolerio gelbėjimo priemonės.*

6) *Bitės straipsniai yra svarbus mūsų visuomeninės minties r a i d a i p a ž i n t i š a l t i n i s.* Taisome:... *svarbus mūsų visuomeninės minties raidos pažinimo šaltinis.*

7) *Biuletenis sekretoriui rinkti.* Biuletenis negali sekretoriaus rinkti, su biuleteniu negali išrinkti. Turi būti:

Sekretoriaus rinkimo biuletenis arba *Sekretoriaus renkamas biuletenis.*

8) *Urna balsams skaičiuoti.* Urna neskaičiuojama. Turi būti: *Balsų skaičiavimo urna, balsų skaičiuojama urna.*

Dabar tie naudininkai ne vietoj tikras mūsų rašomos kalbos vėžys. Geistina, kad kas tą reikalą aiškiau mokėtų parodyti.

„Kalbos kultūra", 14, 1968[121]

Druskininkų tarmė

Druskininkų krašto lietuviai priebalsius *d(dv)* ir *t(tv)* prieš balsį *i(ī)* ir dvibalsį *ie* taria *dz (dzv)* ir *c(cv): dzìdelis, dzī́go, dzienà, dzvī́lika; cviñksta, cìkras, ciesà.*

Junginiai *žd, št* prieš *i* dėl asimiliacijos išvirsta į *ždž, šč: uždžírbo, piršč̃inės.*

Priebalsiai *d, t* nevirsta į *dz, c* prieš *i(ī),* atsiradusį iš *-ę* žodžio gale: *púodi, tĩ.*

Rašomosios kalbos afrikatos *dž, č* iš junginių *dj, tj* išvirsta į afrikatas *dz, c,* ir jos tariamos kietai: *žõdzo, jáuco, snáudza, sėdzu.* Bet būtojo kartinio laiko vienskaitos pirmojo asmens formų tie junginiai tariami kaip minkštieji *d, t* dėl analogijos su kitomis to laiko formomis: *ved'aũ* (šalia *vedeĩ, vėdė, vėdėme...*), *mat'aũ* (šalia *mateĩ, mãtė...*).

Rašomosios kalbos minkštieji priebalsiai *r, š, ž* prieš užpakalinius balsius *a, o, u* tariami kietai: *sáro, turù, šáudas, õša, žūrėc, ūža.*

Rašomosios kalbos balsis *e* po priebalsių *l, r, s, š, ž* ir žodžio pradžioj pavirsta į *a: lãdas, raĩk'a, sasãla* (šauksm.), *šašì, ãžaras.*

Lūpiniai priebalsiai *b, p, m, v* ir *l, r, s, š, ž* prieš balsį *ė* tariami kietai: *bėga, pėdas, rėmė; sáulė, lėkti, rėk'a, sėja, šėrė, vėžė.* Tas balsis *ė* žodžio pradžioj tariamas kietai kaip lenkų vardo *Ewa* pirmas skiemuo; *ẽmė* (abu *ė* tariami vienodai kietai).

l prieš *i(ĩ)* tariamas minkštai: *l'inas, l'īgus, brol'ī* (raš. *brolį*), išskyrus prieš moteriškosios giminės vienskaitos galininko galūnę *-ī* (iš *-ę*) ir prieš mot. giminės vienskaitos įnagininko galūnę *-ī* (iš *ę*); tos galūnės dainų tekste žymimos *-łī* ir *-łi:* galininkas *sáułī,* įnag. *sáułi;* skiemuo *łī, łi* tariamas kietai kaip lenkų kalbos *-ły* žodžio *biały.*

Priebalsiai *r, š, ž* prieš *i(ī)* tariami kietai: *trĩs, šìtep, žĩdzi.*

Afrikatos *c, dz* prieš *i(ī)* tariamos minkštai: *c'iltas, sėdz'i.*

Dantiniai priebalsiai *d, t* prieš *ė* tariami minkščiau kaip rašomosios kalbos: *dėkui, tėvas* girdėti tariant beveik *diėkui, tievas.*

Prieš dvibalsį *ie* visi priebalsiai tariami minkštai: *k'iek, l'iepa, m'ielas, n'iekas, ž'iedas, duoc'ie, dz'iena.*

Daiktavardžių ir būdvardžių daugskaitos naudininkas ir įnagininkas tariamas gale be *-s(-is): geríem vaikám, su pušinėm lazdõm, parugẽmi.*

Vyriškosios giminės daiktavardžių vienskaitos naudininkas vietoj raš. kalbos galūnės *-ui* turi *-u: bról'u, sūnu.*

Vietoj vienskaitos inesyvo vartojamas direktyvas: *buvaũ miškañ, áugo gìron.*

Kirčio vieta ir skiemenų kiekybė nesiskiria nuo rašomosios kalbos. Dainos žodžiai kirčiuojami, kaip yra tariami šnekamojoj kalboj, nors dainuojant kartais melodijos kirčiavimas esti kitoks: *raudódamas* vietoj *raudodãmas* ir t. t.

Mišriųjų dvibalsių tvirtapradės priegaidės pirmas komponentas *i* ir *u* pailgėja vienodai su tos priegaidės *a* ir *e* ir žymimas tuo pačiu dešiniuoju ženklu: *kárvė : kùrmis, pérnai : pírmas.*

Nosinės raidės dainų tekste nevartojamos. Ilgajam *i* žymėti vartojamas tas pats ženklas, kaip ir trumpajam, su brūkšneliu viršum: *ī*, plg. *u* ir *ū*.

Vietoj minkštinimo ženklo (raidės) *i* dedamas po minkštųjų priebalsių apostrofas prieš užpakalinės eilės balsius *a, o, u (ū): veĩk'a, bról'o, lī́g'u kel'ù, gérv'ū.*

Kai kurios dainos, matyti, bus atėjusios iš kitų tarmių, todėl pasitaiko žodžių ir formų nevisai prigijusių tai tarmei ir dainininkių įvairiai vartojamų. Sakysim, tai tarmei įprastiniai žodžiai yra *motùlė, motkà*, bet žodis *motina* jai svetimesnis, ir jis tariamas nevienodai: *mócīna, mócina, mótina* ir t. t. Skaitytojas pastebės ir kitų tarmei svetimų dalykų.

„Druskininkų dainos", V., 1972

PASTABOS

Rinktiniuose raštuose skelbiami straipsniai ir rašiniai J. Balčikonio rašyba ir skyryba. (Šiek tiek redaguoti tik rusų kalba parašyti straipsniai.) Vienur kitur pakoreguoti šriftai, taip pat atitaisyti aiškūs apsirikimai ir korektūros klaidos. Laužtiniais skliaustais pažymėti išleisti neesminiai, daugiausia su dienos aktualijomis susiję straipsnių dalykai, tam tikri pasikartojimai. Spausdinamų darbų gale nurodyta metrika. Iš rankraščių skelbiami darbai daugiausia paimti iš J. Balčikonio asmeninio archyvo, jų data, nepažymėta autoriaus, nustatyta apytikrė. Kitų rankraštinių tekstų archyviniai duomenys nurodomi pastabose.

1. Dar redaguodamas Antano Juškos žodyną (1897—1907), Jonas Jablonskis svajojo parašyti savo žodyną. Jis visą laiką rinko žodžius iš gyvosios kalbos ir raštų ir sukaupė nemažą kartoteką — apie 18 000 žodyno lizdų. Matyt, Voroneže savo norus jis išdėstė J. Balčikoniui, bet žodyno vis dėlto neišleido. Tik nedidelė žodžių dalis buvo įtraukta į „Mūsų žodynėlį". Dabar J. Jablonskio žodyno kartoteka (apie 14 000 žodžių) yra Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje. K. Būga iš J. Jablonskio kartotekos nusirašė apie 10 000 lapelių, kurie vėliau įėjo į didžiojo žodyno fondus.

2. J. Jablonskis straipsnyje „Naujieji mūsų terminai" („Lietuva", 1925.II.26, Nr. 46) pagrįstai kritikavo Terminologijos komisijos darbą ir pabrėžė, kad ji per daug išplėtė savo teises ir prikūrė visai nereikalingų terminų, kurių dalis net nesutinkanti su mūsų kalbos dėsniais. Tarp naujų terminų J. Jablonskis mini ir *matomokslį* „geometriją", *žemėmatą* „geodeziją", *plokštomatą* „planimetriją", *trikampjomatą* „trigonometriją". J. Balčikonis savo pastabose pasako bendresnę nuomonę dėl komisijos darbo (ne visų jo minimų žodžių, pavyzdžiui, *istorijos, geografijos,* tuo metu buvo paskelbti lietuviški pakaitai).

3. A. Salys nurodo lapelių esant 429 026 (Prof. K. Būgos rašto palikimas. — „Tauta ir žodis", t. III, 1925, p. 564).

4. Ne visi J. Balčikonio skaičiai sutinka su A. Salio nurodytaisiais („Tauta ir žodis", t. III, p. 576). Galimas daiktas, kad etimologijų ir tikrinių vardų žodyno lapeliai J. Balčikonio neįtraukti į šį skaičių.

5. Rankraštis yra Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (fondas F 1, ĮnR—2218).

6. J. Balčikonis, pasitraukęs iš Humanitarinių mokslų fakulteto, nuo 1927 m. pradėjo dėstyti lietuvių kalbos bendrąjį kursą Kauno universiteto Teologijos-filosofijos fakultete, kur išdirbo iki 1932 m.

7. Humanitarinių Mokslų Fakulteto Sekretoriatas. Laiškas Redakcijai. — „Lietuva", 1926.XII.18, Nr. 285.

8. K a r a z i j a P. Del „Vitolio raudos" leidimo į mokyklų knygynus. — „Lietuva", 1926.XII.16, Nr. 284.

9. A v i ž o n i s A. Doc. Balčikonies atvirąjį laišką perskaičius. — „Lietuva", 1926.XII.15, Nr. 283.

10. T u m a s J. Del „Vitolio Raudos". — „Lietuva", 1927.I.11, Nr. 7.

11. B i j ū n a s A. Niekinamas dalykas. — „Rytas", 1927.I.3, Nr. 1.

12. S r u o g a B. Apie kalbininkus ir rašytojus. — „Lietuva", 1927.I.17, Nr. 12.

13. S r u o g a B. Apie mūsų laikraščius. — „Lietuvos žinios", 1926.XI.20, Nr. 268.

14. K r ė v ė V. Mūsų literatūros kalbos reikalu. — „Pradai ir žygiai", 1926, Nr. 1, p. 9—12; K r ė v ė V. Rašytojai ir kalbininkai. — Ten pat, 1926, Nr. 2—3,

p. 41—43; Pagiraitis M. Mokyklos be literatūros, — ir kas iš to? (su red. prierašu). — Ten pat, 1926, Nr. 8, p. 213—215.

15. „Spaktyva" — satyros ir humoro žurnalas, ėjęs Kaune 1924—1934 m.

16. Jakštas A. Kalbos Draugijos susirinkimas. — „Lietuvis", 1927.IV.9, Nr. 79.

Balandžio 6 d. įvykusiame susirinkime J. Balčikonis nagrinėjo du rašybos klausimus: 1) *taip* ar *teip*, 2) *lūštu* ar *lūžtu* rašymą.

17. Butėnas P. Žemės reforma ir vietovardžiai. — „Lietuva", 1927.VII.7, Nr. 150.

18. Laišką kartu su J. Balčikoniu pasirašė: Zig. Kuzmickas, S. Čiurlionienė, P. Spudas, O. Zenkevičaitė, J. Norkaitė, J. Talmantas.

19. Kalbama apie čekų rašytojo ir dramaturgo Karelo Čapeko (1890—1938) Kauno Valstybės dramos teatre 1927 m. pastatytą komediją „R. U. R." (Rossum's universal robots, 1921).

20. Stanišauskas J. Keisti ar nepakeisti vietų vardus? (Atsakymas p. Balčikoniui). — „Lietuva", 1927.X.5, Nr. 224.

21. Laikraščio straipsnyje pridėta redakcijos išnaša: „Ne tik dvarų".

22. Gustainis V. Apie vietovardžius. — „Lietuva", 1927.VII.27, Nr. 167,

23. Stanišauskas J. Nauja vietovardžių keitimo tvarka. — „Lietuva", 1927.X.18, Nr. 235.

24. Žr. Jablonskis J. Ir vėl laikraštinės kalbos dalykai. — Rinktiniai raštai, t. II. V., 1959, p. 446—457.

25. Kalbininkų rungtynės. — „Lietuva", 1928.I.8, Nr. 23; Kantvydis B. Pradai ir žygiai [rec.]. — „Lietuva", 1928.I.26, Nr. 21; Skardžius P. Del prof. J. Jablonskio „neklaidingumo". — „Rytas", 1928.I.28, Nr. 23; Kantvydis B. „Senoji ar naujoji kalbininkų tvirtovė?" — „Lietuva", 1928.I.31, Nr. 25; Jakštas A. Kalba ar tarmės? — „Lietuvos aidas", 1928.II.3, Nr. 3; Pitruk A. „Pradai ir žygiai" [rec.]. — „Rytas", 1928.II.14, Nr. 37. Vėliau žr. dar: K-ys M. Nepaprastas vertimas. — „Lietuvos aidas", 1928.III.8, Nr. 31.

26. Žr. Jablonskis J. *Elzės Ožeškienės raštai* [rec.]. — Rinktiniai raštai, t. II, p. 436—443.

27. Žr. 25 pastaboje min. B. Kantvydžio str. — „Lietuva", 1928.I.26, Nr. 21.

28. Gustaitis M. Dėl tariamųjų „kalbos klaidų." — „Lietuva", 1926.VII.23, Nr. 162.

29. Žr. 14 pastabą.

30. Jakštas A. Pora pastabų dėl prof. J. Balčikonio paskaitų per radio. — „Rytas", 1929.III.14, Nr. 60.

31. Klerikalinis visuomenės veikėjas, ekonomistas kooperatininkas Fabijonas Kemėšis (1879—1954) 1927 m. spaudoje kėlė klausimą, kaip rašyti: *koperacija* ar *kooperacija* („Lietuva", 1927.VIII.9, Nr. 177). „Lietuvos aide" 1929 m. spausdinamas P. Kemėšio „Atviras laiškas p. J. Balčikoniui" dėl tų žodžių rašymo bei tarimo ir čia pat dedamas J. Balčikonio atsakymas.

32. Tai tekstas paskaitos, skaitytos veikiausiai per Kauno radiją arba kurioje nors mokykloje ar šiaip moksleivių subuvime. Data nustatyta apytikrė.

33. Švietimo ministerija savo 1932 m. vasario 17 d. aplinkraščiu, pasirašytu švietimo ministro Konstantino Šakenio, kvietė mokytojus rinkti žodžius, įpareigojo mokyklų direktorius remti tą darbą. Aplinkraštis buvo išspausdintas „Lietuvos aide" bei „Lietuvos žiniose" ir prie jo pridėtas J. Balčikonio paaiškinimas.

34. Prie daugelio straipsnių žodyno reikalu J. Balčikonis yra pridėjęs žodžių sąrašus, iš kurių turėjo aiškėti, kokius žodžius rinkti. Pirmasis toks sąrašas buvo pridėtas prie straipsnio „Rinkime žodžius" („Lietuvos aidas", 1932.VI.15, Nr. 133). Rinktiniuose raštuose žodžių sąrašas, kaip pavyzdys, spausdinamas su straipsniu „Rinkime žodžius per vakacijas". Kitur tokie sąrašai praleidžiami ir laužtiniais skliaustais žymima kupiūra.

35. Žvaigždute pažymėti žodžiai, jų formos ir reikšmės, neįdėtos į akademinį Žodyną. Veikiausiai tai žodžiai, nesantys liaudies kalboje ir sugalvoti pačių rinkėjų.

36. Katkus M. Dėl dalyvavimo Lietuvių kalbos Žodyno paruošime. — „Rytas", 1932.XII.15, Nr. 268.

37. Kossu-Aleksandravičius J. Žygis prieš vieną kareivį. — „Naujoji romuva", 1933.XI.26, Nr. 152.

38. „Naujojoje romuvoje" straipsnis išspausdintas antrašte „Pasigendam abstraktinių žodžių".

39. „Gimtojoje kalboje" toliau spausdinamas P. Skardžiaus „Priedėlis prie J. Balčikonio pastabų" (p. 46—48). Nurodęs nemaža „Altorių šešėly" kalbos teigiamų dalykų, P. Skardžius iškelia ir kiek kitų, J. Balčikonio nenurodytų kalbos trūkumų.

40. Skardžius P. Dėl karininko netikumo. — „Gimtoji kalba", 1935, Nr. 1—2, p. 10—13.

41. Laurinaitis M. Būga ir kariškoji terminologija. — „Lietuvos aidas", 1935.I.26, Nr. 22.

42. J. Balčikonio straipsnio gale pridėtas „Gimtosios kalbos" redakcijos prierašas, pasirašytas P. S[kardžiaus], kuriame vėl ginamas nauja reikšme vartojamas *karininkas*. Nors J. Balčikonis *karininką* taisė visą savo amžių, tačiau visuomenė nesutiko priimti skolinio *aficierius*, ir šiandien visuotinai vartojamas savas, o ne skolintas žodis.

43. Viskanta E. Putino kalbos kritikos šešėly. — „Vairas", 1935, Nr. 7—8, p. 366—371.

44. Prie žodžio *pateikti* skliaustuose pridėtas „Vairo" redakcijos intarpas: (patiekti?).

45. Z. S. Prašymas pagrįstas. — „Lietuvos aidas", 1936.IV.27, Nr. 192.

46. Kalbama apie Liudo Dovydėno (g. 1906 m.) romaną „Broliai Domeikos", išėjusį 1936 m.

47. J. Balčikonio namų archyve yra du šio straipsnio variantai: rankraštis ir mašinraštis („Ką žodynas gali duoti mūsų terminologijai", 5 p., be pabaigos). Spausdinant praleidžiama rankraščio pradžia — apie terminus apskritai ir apie žemės ūkio terminus, — jos nėra mašinraštyje. Data nustatyta apytikrė.

48. Atstatyti bene tiksliau būtų *Andriulionis*.

49. Naunčikas K. Kaip gi ištiesų su tuo Vilniaus „kraštu". — „Lietuvos aidas", 1940.II.28, Nr. 97.

50. R. M. Nėra jokio krašto, yra tik apskritys. — „Vilniaus balsas", 1940.III.1, Nr. 50.

51. R. M. Nors ir labai gerbiu profesorius... — „Vilniaus balsas", 1940.III.22, Nr. 68; I-tis A. Ne visai jau taip. — Ten pat.

52. R. M. „Mokytojai" iš „XX amžiaus". — „Vilniaus balsas", 1940.IV.4, Nr. 77.

53. Skliaustuose „XX amžiaus" redakcijos intarpas: „kur yra toks kraštas?"

54. Nors „Vilniaus balse" ir toliau buvo kratomasi *Vilniaus krašto* (R. M. Dar žodelis apie Rytų Lietuvą. — 1940.IV.18, Nr. 89), bet vartosenoje tas terminas liko gyvas iki mūsų dienų.

55. Skardžius P. Mokslo darbas ir kasdieninė praktika. — „Lietuvos žinios", 1940.VII.31, Nr. 172; Ar tai tikslu. — „Tarybų Lietuva", 1940.X.6, Nr. 6.

56. Dėl šio straipsnio P. Skardžius atsakė kitu rašiniu: Vis dėlto ne taip. — „Tarybų Lietuva", 1940.X.18, Nr. 16, kur iš esmės kartoja ankstesnio straipsnio argumentus ir didžiausia bėda laiko *j* nerašymą žodžiuose *biaurus, piauti, spiauti*... Ateity manantis kur nors plačiai ir dokumentaliai išdėstyti savo nuomonę.

57. Kalbama apie 1929 m. prie Švietimo ministerijos sudarytos Rašybos reformos komisijos „Rašybos reformos projektą" (K., 1933). Jame buvo teikiama panaikinti nosines balses ir balsių ilgumą visur žymėti vienodai brūkšneliais. Nesulaukus visuomenės pritarimo, to projekto greitai buvo atsisakyta.

58. Ipolitas Tenas (Taine) (1828—1903) — prancūzų meno, literatūros, filosofijos istorikas.

59. Data nustatyta, remiantis M. Petersono 1949 m. vasario 6 d. laišku J. Balčikoniui; jame M. Petersonas praneša gavęs J. Balčikonio atsiliepimą.

60. Konferencijoje rašybos klausimais pranešimus skaitė J. Balčikonis ir K. Ulvydas. Čia spausdinamame rašinyje J. Balčikonis sumuoja rašybos diskusijos rezultatus (apie konferenciją plačiau: Paulauskas J. Mokslinė konferencija kalbos klausimais. — „Literatūra ir menas", 1951.I.21).

61. Skardžius Pr. Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas. K., 1936.

62. Levinas D. Opus kalbos klausimas. — „Tarybinė mokykla", 1949, Nr. 5.

63. Levinas D. Dėl priesagos *-inis*. — „Tarybinė mokykla", 1949, Nr. 9,

64. Grigas N. Dėl opaus kalbos klausimo. — „Tarybinė mokykla", 1949, Nr. 10; Dar dėl priesagos *-inis* kirčiavimo. — Ten pat, Nr. 11.

65. Kiek sutrumpintas straipsnio tekstas (išleista diskusija su D. Levinu ir viena kita smulkmena) buvo paskelbtas „Tarybinėje mokykloje" (1951, Nr. 10, p. 35—37).

66. Pranešimas konferencijoje, įvykusioje 1952 m. vasario 1 d. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Visuomenės mokslų skyriuje; ji buvo skirta Gogolio 100-osioms gimimo metinėms.

67. Dabartinėje vartosenoje šis J. Balčikonio taisymas neprigijo. *Ruošti* reikšme „rengti" šiandien plačiai vartojamas.

68. Dabartinėje kalboje prašymui, pageidavimui reikšti lygia greta vartojami *prašau* ir *prašom* (žr. „Kalbos kultūra", sąs. 7, 1964, p. 53; sąs. 12, 1967, p. 29—32).

69. Dėl specifinės savo reikšmės „salė, svečių kambarys, svetainė" ir kaip tarmių faktas (žr. LKŽ VIII 8) žodis *menė* šiandien nebetaisomas („Kalbos kultūra", „Mūsų kalba", „Kalbos praktikos patarimai") ir kaip norminis pateikiamas žodynuose (DLKŽ, 1972, p. 393).

70. Lietuviams nėra svetima į tėvus kreiptis ir „tu" (taip kur ne kur kreipiamasi ir Užnemunėje), antra vertus, kreipimasis į tėvus yra perdėm privatus dalykas, kad jį reikėtų *norminti* ir kreipti kuria nors viena linkme.

71. Konferencija vyko 1952 m. balandžio 22—24 d. Lietuvos TSR Mokslų akademijos salėje. Joje dalyvavo žymūs tarybiniai kalbininkai P. Gornungas, B. Larinas, S. Ožegovas, B. Serebrenikovas, J. Grabis, J. Luoja ir kiti. Iš leksikografijos J. Balčikonis skaitė pranešimą apie literatūrinės kalbos žodyno sudarymo principus, B. Vosylytė — apie didžiojo Žodyno redagavimo instrukciją. Čia skelbiamame J. Balčikonio žodyje atsakoma diskusijų dalyviams dėl tų dviejų pranešimų teiginių kritikos.

72. Rankraštinis tekstas nurašytas iš magnetofono juostos. Teksto gale — Lietuvių kalbos instituto mokslinio sekretoriaus Jono Kruopo parašas. Rankraštį turi šių Raštų sudarytojas.

73. Rankraštis yra Vilniaus universiteto Centriniame archyve (fondas A-878). Disertanto byloje yra du J. Balčikonio atsiliepimai. Rinktiniuose raštuose spausdinamas II, platesnis variantas, tik iš I pridedami kiti taisytini kalbos pavyzdžiai.

74. *Bereikalingas* nėra tipiškos darybos būdvardis, bet paplitęs tarmėse (LKŽ, t. II, 1968, p. 761) ir raštų kalboje, todėl vartotinas.

75. *Kainuoti* J. Balčikonis, matyt, laikė dirbtiniu, raštų pasidarytu žodžiu. Dėl šio žodžio taisyklingumo šiandien niekas neabejoja.

76. Kalbininko archyve yra du šio straipsnio variantai. Straipsnis, atrodo, pradėtas rašyti 1947 m., baigtas 1953 m. Čia skelbiamas antrasis, išsamesnis variantas.

77. Rankraštis yra Vilniaus universiteto Centriniame archyve (fondas A-884).

78. Rankraštis yra Vilniaus universiteto Centriniame archyve (fondas A-1843).

79. Straipsnį spaudai parengė Janas Otrembskis. J. Balčikonis 1953 m. gruodžio 15 d. laiške Otrembskiui pareiškė samprotavimus dėl jo straipsnio „Lingua Posnaniensis" žurnale, o Otrembskis tuos samprotavimus paskelbė kaip atskirą straipsnį.

80. Dėl naudininko su bendratimi konstrukcijos taisyklingumo kalbininkai dar nėra vienos nuomonės.

81. Rimantas J. Dėl prieveiksmio *pirmyn*. — „Tarybinis mokytojas", 1956.II.16.

82. Prieveiksmis *pirmyn* padarytas iš gerokai subūdvardėjusio skaitvardžio (plačiau žr. Lietuvių kalbos gramatika, t. I. V., 1965, p. 629) ir vartotinas kaip žodžių *priekin (į priekį), priešakin (į priešakį)* sinonimas.

83. „Tarybiniame mokytojuje" (1956.III.8) buvo paskelbtas kiek patrumpintas straipsnio variantas. Dėl straipsnio teiginių plg. Venclova A. Kaip rašyti: Salomėja Nėris ar Salomeja Neris. — „Tiesa", 1956.III.20.

84. Palionis J. Dar kartą dėl „naudininko su bendratimi" konstrukcijos. — „Literatūra ir menas", 1956.III.24.

85. Kiek redaguotas straipsnio variantas paskelbtas „Literatūroj ir mene" (1956.V.4).

86. Krasauskas N. Ant Gedimino kalno. — „Tarybinis mokytojas", 1956.III.8.

87. Pinkus S. Panemunės pilis. — „Tiesa", 1957.II.20.

88. Šukys J. Padarykime galą painiavai. — „Tarybinis mokytojas", 1956.VIII.16.

89. Antraštė „Tiesos" redakcijos; J. Balčikonio straipsnis vadinosi „Kam reikalingi leidyklų redaktoriai?". „Tiesoje" praleisti rašinio pradžios žodžiai: „Toks klausimas ateina į galvą, vartant [. . .]" ir pabaigos: „Jei taip yra, tai ar iš viso pateisina savo buvimą leidyklų redaktoriai?" Be to, prie straipsnio pridėta „Tiesos" pastaba, kad redakcija sutinka ne su visais autoriaus teiginiais ir prašo pasakyti savo nuomonę kitus kalbininkus.

90. Dabartinėje raštų kalboje, nepaisant J. Balčikonio taisymo, vartojama *pasaga*, ne *pasagas*, nors tarmėse šia reikšme yra tik *pasagas* (LKŽ, t. IX, p. 442).

91. Žodis *gandras* dėl didelio įsigalėjimo raštų kalboje laikytinas norminiu (zoologijos terminas tik *gandras*).

92. Kiek sutrumpintas straipsnio tekstas antrašte „Saulutės" kalba" paskelbtas „Tarybinio mokytojo" 1957 m. gruodžio 5 d. numeryje.

93. Šimkus J. Juozo Baltušio nauja knyga — „Pergalė", 1957, Nr. 9, p. 95—104 (apie kalbą p. 102—104).

94. Baltušis J. Mintys apie literatūrinį darbą. — „Literatūra ir menas", 1957.XII.7.

95. Svarstome rašybos palengvinimą ir suvienodinimą (skaitytojų laiškų apžvalga). — „Tarybinis mokytojas", 1957.V.16.

96. Straipsnis padaugintas rotatoriumi. Pasirašytas su J. Kriščiūnu.

97. Tai atsakomasis straipsnis dėl 1956—1958 m. kalbos norminimo diskusijos. Spaudoje nebuvo paskelbtas.

98. Atsiliepimo tekstas gautas iš disertantės.

99. Kiek sutrumpintas straipsnio variantas paskelbtas „Tarybiniame mokytojuje" (1958.X.19).

100. Paraštėje pieštuku: „daug kartų".

101. Paraštėje pieštuku: „dažnai".

102. Paraštėie pieštuku: „d. k.".

103. Kad J. Balčikonio taisomieji žodžiai ne visai sutinka su liaudies kalba, rodo ir akademinė gramatika; joje tokios darybos tipas visai nenurodytas. Tačiau kalboje visada tikslingiau vartoti daiktavardį, o ne subūdvardėjusį dalyvį, todėl J. Balčikonio peikiamieji žodžiai pateikti „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne", jų netaiso nė kalbos kultūros leidiniai („Kalbos praktikos patarimai").

104. Data nustatyta pagal „Kauno tiesos", kuriai straipsnis buvo siųstas, redakcijos atsakymą (1959. VI.30).

105. Ta pati upė straipsnyje nurodyta su dvejopa priegaide: *Šìrvintą* ir *Šir̃vintą*. „Lietuvos TSR upių ir ežerų vardyne" (V., 1963, p. 166) nurodyta tvirtagalė priegaidė. „Kalbos praktikos patarimuose" (V., 1976, p. 370) skiriama *Širvintà* 3^b Šeimenos ir Šešupės intakai ir *Širvintà* 3^a Šventosios intakas. Pagal iš tų upių vardų padarytus miestų pavadinimus skyrė priegaidę ir J. Balčikonis (žr. t. p. Rinktinių raštų p. 376).

106. J. Balčikoniui nežinomas *Sidabros* pavadinimas yra fiksuotas „Lietuvos TSR upių ir ežerų vardyne", p. 145 (**Sidabrà**, Joniškis, Sidabrynės k., Platonio dš.).

107. Straipsnis buvo paskelbtas žurnale „Lingua Posnaniensis", t. VII, 1959, rusų kalba. Autorius vertime ar korektūroje yra pataisęs atskirų vietovardžių formą ir kirčiavimą. Raštuose ta korektūra suderinta su spausdinamu tekstu.

108. Balčikonis J. Otrembskio lietuviški tekstai. — „Literatūra ir menas", 1957.IV.13.

109. Straipsnis kiek sutrumpintas paskelbtas „Literatūroje ir mene" (1960.I.16, Nr. 3).

110. Konferencija vyko 1959 m. spalio 22—24 d.

111. Tipo *daržininkystė* vediniai šiandien kalbos mokslo aprobuoti, žr. Lietuvių kalbos gramatika, t. I, p. 310.

112. Rankraštyje nuo pastraipos pradžios (autoriaus) išbraukta.

113. Rankraštis yra Vilniaus universiteto Centriniame archyve (fondas A-1526). Disertantės byloje yra ir kitas J. Balčikonio atsiliepimas (1961.XI.22, 2p.). Jame keliamos tos pačios mintys, tik iš kalbos dalykų peikiamas junginys „sudabartintas laikas".

114. Atsiliepimo tekstas gautas iš disertanto.

115. 1960 m. gruodžio 28 d. J. Jablonskio 100-ųjų gimimo metinių minėjime J. Balčikonis skaitė savo atsiminimus. Išlikusiame atsiminimų tekste (mokyklinio sąsiuvinio p. 10—26) buvo ir Raštuose spausdinamas samprotavimas dėl *prašau* ir *prašom* vartojimo. Rengiant atsiminimus spaudai („Kalbotyra", t. V, V., 1962), ši vieta redaktoriaus ranka pažymėta „nedėti". Tekstą turi Raštų sudarytojas.

116. Rankraštis yra Vilniaus universiteto Centriniame archyve (fondas A-762).

117. Rankraštis yra Vilniaus universiteto Centriniame archyve (fondas A-434).

118. Rankraštis yra Vilniaus universiteto Centriniame archyve (fondas A-436).

119. Rankraštyje nėra.

120. Kiek redaguotas straipsnis paskelbtas „Pergalėje" (1968, Nr. 10).

121. Straipsnio gale pridėta „Kalbos kultūros" redakcijos pastaba, jog vartosenai priimtinos ne visos autoriaus rekomendacijos.

РЕЗЮМЕ

«Избранные сочинения» академика Академии наук Литовской ССР, заслуженного деятеля наук республики, профессора Юозаса Бальчикониса издаются по постановлению Совета Министров Литовской ССР от 24 марта 1970 г.

Юозас Бальчиконис родился 25 марта 1885 г. в деревне Эришкяй (Паневежский район). После окончания Паневежской реальной гимназии в 1906—1910 гг. учился в Петербургском университете на филологическом отделении, затем работал журналистом и учителем в Вильнюсе, Воронеже, Паневежисе. В молодости писал стихи, публицистические произведения, занимался переводами. В 1924 г. начал преподавать в Каунасском университете, редактором «Словаря литовского языка» стал в 1930 г. Под его руководством в 1941 г. был издан I том Словаря, в 1947 г.— II том. После Великой Отечественной войны Ю. Бальчиконис избирается академиком Академии наук Литовской ССР и становится директором Института литовского языка, профессором Вильнюсского госуниверситета и заведующим кафедрой литовского языка. Им написаны многочисленные статьи о культуре речи, рецензии на лингвистические работы, переведена на литовский язык трехтомная «Грамматика литовского языка» Яна Отрембского, а также сказки разных народов. Умер Ю. Бальчиконис 5 февраля 1969 г.

В первом томе «Избранных сочинений» Ю. Бальчикониса в хронологическом порядке помещены статьи по литовской лексикографии и лексикологии, акцентологии, грамматике, культуре речи, рецензии на научные книги и диссертации. Значительная часть статей публикуется впервые по рукописям. Во вступительной статье освещены жизнь и научная деятельность Ю. Бальчикониса, кратко представлены его научные труды. В приложении приводятся библиографические данные и комментарии по поводу некоторых правок Ю. Бальчикониса.

Во второй том войдут лекции ученого по литовскому языку, статьи, посвященные известным языковедам, исследования по фольклору и педагогике, а также его избранные письма.

«Избранные сочинения» Ю. Бальчикониса дают читателю возможность ознакомиться с основными лингвистическими работами выдающегося литовского языковеда, являются важным документом для истории литовского языкознания.

ZUSAMMENFASSUNG

„Ausgewählte Schriften" von dem Mitglied der Akademie der Wissenschaften der Litauischen SSR, dem Verdienten Wissenschaftler der Republik, Professor Juozas Balčikonis werden nach dem Beschluß des Ministerrates der Litauischen SSR vom 24. März 1970 herausgegeben.

Juozas Balčikonis wurde am 25. März 1885 in Ėriškiai (Rayon Panevėžys) geboren. Nach der Absolvierung des Realgymnasiums in Panevėžys studierte er in den Jahren 1906—1910 an der Peterburger Universität die Philologie, später arbeitete er als Journalist und als Lehrer in Vilnius, Woronesh, Panevėžys. In den Jugendjahren versuchte er sich als Dichter, Publizist, Übersetzer, aber vom Jahre 1924 an, seitdem er an der Universität Kaunas zu unterrichten begann, widmete er sich mehr der Sprachwissenschaft. Im Jahre 1930 übernahm er die Leitung der Redaktion des „Wörterbuches der litauischen Sprache". Der erste, von ihm redigierte Band dieses Wörterbuches erschien 1941, der zweite 1947. Nach dem zweiten Weltkrieg war Balčikonis Mitglied der Akademie der Wissenschaften der Litauischen SSR und Direktor des Instituts der litauischen Sprache, auch Professor und Leiter des Lehrstuhls für litauische Sprache an der Universität Vilnius. Er schrieb viele Aufsätze zur Sprachpflege, Rezensionen von linguistischen Arbeiten, übersetzte die „Grammatik der litauischen Sprache" von Jan Otrębski (3 Bände) und viele Märchen von verschiedenen Völkern. Am 5. Februar 1969 ist Professor Balčikonis gestorben.

Im ersten Band der „Ausgewählten Schriften" von Balčikonis werden in chronologischer Folge seine wichtigsten Aufsätze zu Fragen der Lexikographie und Lexikologie, Akzentuation, Grammatik, Sprachpflege der litauischen Sprache und Rezensionen von Dissertationen und anderen wissenschaftlichen Werken veröffentlicht. Viele Arbeiten werden zum erstenmal publiziert. Im Vorwort wird das Leben und die wissenschaftliche Tätigkeit von Balčikonis beschrieben und sein Werk charakterisiert. Am Ende des vorliegenden Bandes findet der Leser bibliographische Anmerkungen und Kommentare zu manchen Überlegungen von Balčikonis.

Es ist vorgesehen, im zweiten Band seine Lektionen über die litauische Sprache, Aufsätze über einzelne Sprachforscher, Schriften zur Folklore und Pädagogik und auch eine Auswahl von seinen Briefen zu veröffentlichen.

TURINYS

Pratarmė 3
Juozas Balčikonis. *A. Pupkis, V. Mažiulis* 5

1918

J. Murka. Lietuvių kalbos vadovėlis. Baigiamoji dalis 37
Rygiškių Jonas. Mūsų žodynėlis 44

1925

Del Terminologijos Komisijos darbo 45

1926

Pranešimas apie Būgos žodyną 46
Laiškas redakcijai. Humanitarinių mokslų fakultetui 47
Nesveika humanitarinių mokslų fakulteto pakraipa 48

1927

Atsakymas doc. J. Tumui 50
Atsakymas ponui Baliui Sruogai 54
Lietuvių kalba mūsų universitete 60
Pr. Meškauskas. Lietuvių rašomosios kalbos vadovėlis. I dalis 70
Atitaisymas 73
Del vietų vardų keitimo 73
Ponui Švietimo Ministeriui. Atviras laiškas 75
Saugokim vietų vardus 76
Negreit 81
Eilinis profesorių uždavinys 83
Kalba ir rašyba 85

1928

Ko trūksta susiprasti? 88
Laikraščio gerinimas ir kalba 92
Pasakėčios. Rinkinėlis (1—56) kalbos ir literatūros mokslui 93
Netikusi publicistika 94
Kada prabilsta antena 97
Vikt. Kamantauskas. Trumpas lietuvių kalbos kirčio mokslas. Pirmoji dalis: teorija 98

1929

„Bažnyčios vyriausybė" ir „taipgi" 101
Atsakymas prof. kun. F. Kemėšiui 103
Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugsza und des Anonymus vom Jahre 1605 103

1930

Kodėl reikia gerai mokėti savo kalbą 104

1931

Padėkit išleisti pilnesnį lietuvių kalbos žodyną 107

Dėl lietuvių kalbos žodyno 108
Žodžių rinkėjams 109

1932

Paaiškinimas žodžių rinkėjams 111
Rinkime žodžius per vakacijas 111
Tautos turtas neturi nykti! 116
Studentai geriausi žodžių rinkėjai 117
Apgailėtinas nesusipratimas. Dar permažai renkame žodžių 118

1933

Daugiau žodyno rinkėjų! 119
Seimo ir žodyno rinkimai 122
Dėlko kiti nerenka žodžių 123
Mokyklos ir žodyno rinkimas 124
Mokytojų vasaros talka žodynui 125
Niekados nepamirškite žodyno! 126
Suslavintos pavardės ir jų keitimas 128
Kada baigsis žodžių rinkimas 130
Nustokime niekinti save! Dėl pavardžių atlietuvinimo 131
B. Sereiskis, Lietuviškai-rusiškas žodynas 133
Pavardės ir pravardės 136
Pavardžių atlietuvinimo priešininkai 138

1934

Trūksta žodžių — rinkite 141
Daugiau rūpinkimės žodynu 142
Prašymas žodžių rinkėjams 143

1935

Kelios pastabos dėl V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly" kalbos .. 144
Dėl naujosios *karininko* reikšmės 146
B. Prūsas. Faraonas 147
Keistas kalbos gynimas 151

1936

Dėl Sidabravo vardo keitimo 158

1937

Dėl literatūros premijų 159

1938

„Susirinko posėdžio" 161
Kaip kirčiuoti žodį procentas 161

1939

Mūsų kalba ir terminologija 163

1940

Vilniaus miesto pavardės 166
Iš Rūdiškių padangės 167
„Bėkim, dangus griūva" 168
Žiūrėk esmės, o ne tuščios formos 169
Dėl „Vilniaus balso" „trupučio polemikos" 171
Koks Skardžiaus rašymų tikslas 172

1941

Prakalba [„Lietuvių kalbos žodynui", t. I] 175

1942

Lopyta rašyba 183

1944

Dėl p. Salio paaiškinimo žodyno reikalu 187

1945

Mokytojas ir atostogos 188
Žemaitės kalba 189
Kalbos kasyklos 190

1946

Žodynas ir penkmečio planas 193
Rinkime gyvąją terminologiją 194

1949

Заключение об «Очерке литовского языка» проф. Петерсона 195
„Moterų diena" 197
Trumpas lietuviškai rusiškas žodynas 197

1951

[Dialektologijos ir rašybos konferencijos pranešimas] 199
Būdvardžiai su priesaga *-inis* ir jų kirčiavimas 201

1952

Gogolio raštų vertimai į lietuvių kalbą 207
[Выступление на лексикологической, лексикографической и терминологической конференции] 212
Jono Kruopo [disertacijos recenzija] 217
„Puodžiūnkiemio" kalba 223
Lietuvių kalbos mokslo ugdymas tarybinės santvarkos metais 229

1953

Lietuvių kalba ir žodynas 231

1954

Отзыв о диссертации [...] Костельницкого [...] 241

1955

Surastas kalbos mokslo dokumentas 246
Отзыв о диссертации [...] Тыминского [...] 249
Atsiliepimas dėl Z. Zinkevičiaus [...] disertacijos [...] 254
Atsiliepimas dėl B. Tolutienės [...] disertacijos [...] 256
Mažmožis kalbos mokslui 259
О происхождении литовского глагола *veizdėti* 259

1956

Dėl dviejų kalbos klaidų 260
Ar reikalingas žodis „pirmyn"? 263
Negerbiamas rašytojų atminimas 265
Kada gi vartojamas tikslo naudininkas su bendratim 267
„Kas nori pasisakyti?" 269
N. Paliušytės diplominis darbas [...] 270
Ne vietoj žodis „žinios" 272
Iš kur kilęs Vilniaus vardas? 273
Otrembskio lietuvių kalbos gramatika 273
„Prašau žodžio!" 275
Savaiminis naudininkas ne vietoj 276

1957

„Alšėnai" 277
Dėl „vistiek" 277
Otrembskio lietuviški tekstai 278
Rimti vieno leidinio kalbos trūkumai 279
Mokyklos vadovėlių kalba 281

Jan Otrębski. Gramatyka języka litewskiego. III 283
Šis tas dėl „Parduotų vasarų" kalbos 287
Abejotini V. Mykolaičio „Sukilėlių" kalbos dalykai 290
Nekraipykim vietų pavadinimų! 294
Atsiliepimas dėl [E. Grinaveckienės disertacijos] 296
Rašymas skyrium ir kartu 303
Reikia gerinti spaudos kalbą 306

1958

Kalbos dalykai reikalauja didesnio tikslumo 310
Atsiliepimas dėl [A. Valeckienės disertacijos] 315
Didelė dovana lietuvių kalbos mokslui 319
J. Otrembskio gramatikos naujas tomas 322
Atsiliepimas dėl [J. Dumčiaus disertacijos] 324
Longas. Dafnis ir Chlojė [..., rec.] 331
J. Paulauskas. Veiksmažodžių priešdėlių funkcijos [..., rec.] 332

1959

„Pasiryžėlis", „Sukilėlis", „Įsimylėjėlis" 335
Iš kur atsirado pavardės? 336
Apie pusdalyvio ir padalyvio vartojimą 338
Gyvenamų vietų pavadinimai iš ežerų ir upių vardų 339
Naujas darbas lietuvių kalbos mokslui 349
Tarptautinė onomastikos konferencija Krokuvoje 352

1960

Bičių terminologija 353
Priešdėlėtų veiksmažodžių kirčiavimas 354

1961

1680 metų katekizmas 358
Atsiliepimas dėl Z. Dumašiūtės disertacijos [...] 361

1962

Atsiliepimas apie A. Vidugirio disertaciją [...] 363
[*Prašau* ir *prašom*] 367

1964

Atsiliepimas apie K. Pakalkos disertaciją [...] 367
Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas 371

1965

Atsiliepimas apie A. Piročkino disertaciją [...] 373
Naujas lietuvių kalbos gramatikos tomas 375
Atsiliepimas apie A. Paulauskienės disertaciją [...] 376
Ką neatidėliojant reikia daryti mūsų kalbos mokslui 378
Širvydas ar Sirvydas? 379

1966

Priemenė ir sinonimai 381

1967

Laiškas redakcijai 383
Pastiprinamasis dalyvis 384
A. Senn. Handbuch der litauischen Sprache, I 385
Dėl linksniavimo paradigmų tradicijos 387

1968

Naujas žodynas 389
Tikslo naudininkas su bendratim 392
Druskininkų tarmė 393
Pastabos 396

Balčikonis J.

Ba 216 Rinktiniai raštai. 1 / Sudarė A. Pupkis; (Įž. str.: A. Pupkis, V. Mažiulis. „Juozas Balčikonis", p. 5—35]; Red. kom-ja: V. Mažiulis (pirm.) ir kt. — V.: Mokslas, 1978 ©. — 408 p., 4 iliustr. lap.

Antraše: LTSR MA, Liet. k. ir literatūros in-tas. Dalis teksto rus., pranc., lenk. Santr. rus., vok. Bibliogr. nuorodos pastabose, p. 395-400, ir išnašose.

LTSR MA akademiko, respublikos nusipelniusio mokslo veikėjo, profesoriaus J. Balčikonio (1885—1969) „Rinktinių raštų" pirmame tome pateikiama žinių apie jo gyvenimą ir mokslinę veiklą. Čia sudėti svarbiausi mokslininko lietuvių kalbos straipsniai iš leksikografijos ir leksikologijos, akcentologijos, gramatikos, kalbos kultūros, mokslo veikalų ir disertacijų recenzijos. Tomo gale — pastabos.

B $\frac{\text{70103—166}}{\text{M 854(10)—78}}$ 150—78 4L

Йозас Францевич Бальчиконис

Составитель Алдонас Брониславович Пупкис

ИЗБРАННЫЕ СОЧИНЕНИЯ, I

На литовском языке

Издательство «Мокслас» ЛитССР, Вильнюс, 1978

Juozas Balčikonis

Sudarytojas Aldonas Pupkis

RINKTINIAI RAŠTAI, I

Redaktorė A. Petruševičienė. Viršelio dailininkas V. Ajauskas. Meninis redaktorius V. Jurkūnas. Techninė redaktorė R. Bancevičienė. Korektorės: E. Dirsienė, T. Opanavičiūtė

IB 1128

Duota rinkti 1978.IV.28. Pasirašyta spaudai 1978.VIII.29. LV 13686. Popierius: spaudos Nr. 1. Formatas 60×90 1/16, 25,5 sp. l.+0,37 sp. l. įklijų, 32,27 apsk. l. l.+0,30 apsk. l. l. įklijų. Tiražas 4000 egz. Kaina 2,90 rb. Leidykla „Mokslas", Vilnius, Žvaigždžių g. 23. Spaudė „Pergalės" spaustuvė, Vilnius, Latako g. 6. Užsak. Nr. 5139.